ELMALILI M. HAMDİ YAZIR

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Elmalılı M. Hamdi Yazır

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

4

KAPAK
AYCAN GRAFİK

DİZGİ
DİZGİEVİ

KAPAK HATTI
TALİP MERT

SON OKUR
Dr. HÜSEYİN AKKAYA
Dr. MUHAMMED GÜR

MONTAJ
GİZ AJANS

BASKI
UMUT MATBAASI

CİLT
MUTLU

YAYINCI
ZEHRAVEYN

AZİM DAĞITIM MERKEZ: GÖZTEPE MAH. İNÖNÜ CAD. SARAY SOK. NO: 17
34550 MAHMUTBEY/İSTANBUL
TEL: +90 (0) 212 445 88 80 (3HAT)
FAX: +90 (0) 212 445 88 83

AZİM BAYAZIT: B.REŞİT PAŞA CAD. YÜMNİ İŞMERKEZİ NO:22
VEZNECİLER/BAYAZIT/İSTANBUL
TEL: +90 (0) 212 520 13 76 – 528 31 87
E-mail: bilgi@azimnora.com

Sadeleştirenler

Prof. Dr. İsmail Karaçam
Yrd. Doç. Dr. Emin Işık
Dr. Nusrettin Bolelli
Abdullah Yücel

A'raf Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 206

Bu sûrede Mekkîdir, hicretten önce Mekke'de nazil olmuştur. Bunda icmâ vardır. Ancak Mukâtil وَاسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ 'den وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنٖى اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ âyetine kadar istisna etmiş, bunların Medenî olduğunu söylemiştir. Bu, İbnü Abbas'tan da rivayet edilmiş وَاِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ âyetine kadar da denilmiştir. Anlaşılıyor ki, böyle diyen gayenin mugayyada dahil olduğunu kastetmiş, yani وَاِذْ نَتَقْنَا 'nın istisnada dahil ve Medenî olduğunu göstermek istemiştir.

Âyetleri, Kûfeliler ve Hicazlıların sayımına göre iki yüz altı, Basralılar ve Şamlıların sayımında ikiyüz beştir. Tam âyet olup olmadığında rivayeti farklı olanlar şunlardır:

الٓمٓصٓ ، كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُودُونَ ، ضِعْفًا مِنَ النَّارِ ، الْحُسْنٰى عَلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ

Kelimeleri : Üçbin üçyüz yirmibeştir.
Harfleri : Ondört bin üçyüz ondur.

Fâsılaları : ن ، م ، ل ، د harfleridir. (دال) yalnız baştaki الٓمٓصٓ 'dadır. لام

yalnız sonu اِسْرَآئِيلَ olandır ki, iki âyettedir. ميم on kadardır. Kalanı hep نون 'dur. ضِعْفًا مِنَ النَّارِ bir âyet sonu olduğu rivayetine göre bir de "ر" fâsılası var demektir.

İsimleri, A'raf Sûresi, Mikat Sûresi, Mîsak Sûresi ve Elif lâm mim sad'dır. وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْاَعْرَافِ رِجَالٌ *"... ve aralarında bir perde vardır. A'raf'ta da adamlar vardır"* diye Cennet ile Cehennem arasında bir sur olan A'raf'tan ve A'raf'taki kişilerden bahsedildiği için A'raf Sûresi, وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا âyetiyle Hz. Musa ile mîkat'ı ve اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى âyetiyle mîsak haberini ihtiva ettiği için de Mîkat sûresi veya Mîsak sûresi ile, başı آلمص olduğundan dolayı da bu isimle anılmıştır. Ancak en meşhuru A'raftır.

Bu sûre, geçen En'âm Sûresi'nde bahsedilen, ispatlanıp özetlenen esasları başından sonuna insan aklının mâverayı (öteki âlemi) kavraması mümkün olan noktalara kadar etraflıca açıklayan ve başlangıçtan sona teklif ve imtihanın gerçekleşme şeklini açıklayıp izah ederek وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ mânâsını derin ve yarıntılı bir sakındırma ve ihtar ile aydınlatacak ve En'âm ile Enfal arasında bir A'raf gibi olacaktır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓصٓ ﴿١﴾ كِتَابٌ اُنْزِلَ اِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ ف۪ي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِه۪ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٢﴾ اِتَّبِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ قَل۪يلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾ وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا فَجَٓاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا اَوْ هُمْ قَٓائِلُونَ ﴿٤﴾ فَمَا كَانَ دَعْوٰيهُمْ اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَٓا اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اِنَّا كُنَّا ظَالِم۪ينَ ﴿٥﴾ فَلَنَسْـَٔلَنَّ الَّذ۪ينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ الْمُرْسَل۪ينَ

فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَآئِبِينَ ﴿٧﴾ وَالْوَزْنُ
يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾
وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا
بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- Elif, lâm, mim, sâd.

2- (Bu,) sana indirilen bir Kitab'tır. Onunla (insanları) uyarman ve inananlara öğüt (vermen) hususunda göğsünde bir sıkıntı olmasın.

3- (Ey insanlar) Rabbinizden, size indirilene uyun ve O'ndan başka dostlara uymayın. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!

4- Nice kentler helak ettik. Gece yatarlarken, yahut gündüz uyurlarken, azabımız onlara geliverdi.

5- Azabımız onlara geldiğinde "Biz gerçekten zalimlermişiz!" demelerinden başka yalvarışları kalmadı.

6- Kendilerine elçi gönderilmiş olanlara da soracağız, gönderilen elçilere de soracağız.

7- Ve elbette onlara, olan-biten herşeyi bir bilgi ile anlatacağız; çünkü biz onlardan uzak değiliz.

8- O gün (amelleri tartacak) terazi haktır. Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtulanlardır.

9- Kimin (sevap) tartıları hafif gelirse, işte onlar da âyetlerimize haksızlık etmelerinden ötürü kendilerini ziyana sokanlardır.

(المص) الف ، لام ، ميم ، صاد . اللّٰه اعلم بمقصوده Allah ne kastettiğini daha iyi bilir. *(Bakara ve Âl-i İmran sûrelerinin başına bkz.)* Bununla beraber burada «صاد» sâd

münasebetiyle tefsirciler tarafından nakledilen bazı sözler vardır: Özellikle İbnü Abbas'tan bir rivayete göre أَنَا اللّٰهُ أَعْلَمُ وَأُفَصِّلُ "Ben Allah'ım, bilir ve açıklarım." demek olduğu nakledilmiştir. Süddî الْمُصَوِّرُ *"şekil ve sûret veren"* isminin muhaffefi (kısaltılmış hâli) olduğunu, bazıları أَلَمْ نَشْرَحْ صَدْرَكَ "senin göğsüne genişlik vermedik mi?" mânâsına olduğunu söylemişlerdir.[1] Fakat sözcüklerin dilde özel bir konuma dayanmayan bu gibi ihtimallerin binlercesi hatıra geleceğinden tefsirciler bunlara güvenmenin caiz olmayacağını açıklamışlardır. Bununla beraber İbnü Abbas'tan nakledilen mânâ, iki sûre arasındaki sözün gelişi ve ilgi bakımında dikkat çekicidir. Her halükârda bu sûrenin de böyle huruf-ı mukattaa (kesik kesik harfler) ile başlaması, muhtevasının وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللّٰهُ *"O'nun tevilini Allah'tan başkası bilmez."* (Âl-i İmran, 3/7) mânâsı üzere, insan anlayışının duracağı bazı müteşabih hakikatleri ve remzi mânâları ihtiva ettiğine dair bir uyarıyı ifade eder. Şu halde, Bakara ve Âl-i İmran'da olduğu gibi bu sûrede de gerçek aslını daha çok bir açıklama ile ihata edemeyeceğimiz bir takım iman hakikatleri karşısında, aczimizi itiraf ederek ubudiyet secdesine kapanacağız. Özellikle yaratılışın başlangıcı, teklif sırrı, ahiret âlemi, peygamberlerlerin mucizeleri, Allah'ı görme meseleleri bu türdendir. Şu halde işte bu الٓمٓصٓ başlığında da bizim düşünebileceğimiz mânâ şudur: Ey Resulüm Mustafa! Sence bilinen bu اَلِفْ ، لَامْ ، مِيمْ ، صَادْ sesleriyle kulaklarında çınlayıp, kalbinde fısıldayan vahiy tecellileri كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ **bir kitaptır ki sana indirildi.** فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ **Şu halde göğsünde bundan bir darlık olmasın.** Yani bunun Allah'tan indirilmiş olduğundan şüphen olmadığı gibi, sana yüklediği görevin son derecede önemli ve zor oluşundan dolayı da sıkılma. Bu sana indirildi ki لِتُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ **bununla korkutasın, müminlere de hatırlatasın.** Yani bu kitabın mânâsı müminlere has zannedilmemelidir. Buna muhatap olacak olanlar ikidir: Mümin ve mümin olmayan. İnanmayan kâfirler için bu mübarek kitab bir korkutmadır. Sadece onların korkunç sonlarını açıklama ve haber vermedir. Onlar bunlara inanmayacaklar ve inanmadıkları için sakınmayacaklar. Şu halde Kur'ân'da kendileri için acı şeylerden azab ve cezadan başka bir şey duymayacaklardır. Fakat onlar inanmadığı için gerçek değişmiş olmayacak, doğru haber yerini bulacaktır. Bunun için Kur'ân'dan istifade edemeyecek kimseler çok olabilir, ama Kur'ân'ın hükmü dışında kalabilecek hiç kimse düşünülemez. Şu kadar ki, bu hüküm lehine olmaz da aleyhine olur. Mesela kâfir أَنْ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ *"Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun."* (A'raf, 7/44) hükmüne inanmamakla bundan kurtulacak değildir, Bunun gibi, Kur'ân'ı arkalarına atanlar, dinlemek, amel et-

(1) Fahrü'r-Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, XIV, 16.

mek istemeyenler böyle yapmakla Kur'ân'ın hükmünden kendilerini kurtarmak şöyle dursun, aksine tamamen onun korkutucu hükmüne atılmış olurlar. Müminlere gelince: Kur'ân, onlar hakkında bir hatırlatıcıdır, iman ettikleri ve fakat ayrıntısını unutup geciktirdikleri şeyleri kendilerine hatırlatır, akıllarına getirir. Müminler Kur'ân'ı devamlı bir hatırlatıcı, bir rehber olmak üzere ellerinde ve gönüllerinde tutmalı, herhangi bir hususta bir iş yapacakları zaman onun açıkça veya dolaylı yoldan bildirdiklerine müracaat ile uyarı ve yol göstermesine, iznine veya yasağına göre hareket etmelidirler. Bu hatırlatma ve uyarı şöyle ki: Ey Muhammed ümmeti! اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ **Rabbinizden size indirilen bu Kitaba uyunuz.** وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ **Ve bunsuz birtakım dostun, bir yardımcının, bir âmirin bizzat kendilerine ve kendilerinden olan söz veya davranışlarına uyuvermeyiniz.** Onlara uyup uymamak için öncelikle Rabbinizden indirilmiş olan bu Kitab'a uymayı ölçü edininiz. Kitab'a aykırı olan, Rabbinizin emir ve yasaklarına aykırı bulunan hususlarda gizli açık kimseye uymayın. Rabbinizi bırakıp başkalarının arkasından, izinden gitmeyin. قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ **Siz pek az öğüt alır ve hatırlarsınız. Halbuki** وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا **nice karyeler (kentler); insan toplanan memleketler vardı ki, biz onları yok etmişizdir. Öyle ki** فَجَاءَهَا بَأْسُنَا **ona, o kente azabımız, azap darbemiz ansızın geliverdi. O sırada halkı** بَيَاتًا **yataklarına yatmış, gece uykusuna dalmış** أَوْ هُمْ قَائِلُونَ **veya kaylûle hâlinde, kuşluk uykusunda bulunuyorlardı.** Kısaca, ya Lût kavmi gibi gece yarısında veya Şuayb kavmi gibi güpe gündüz dinlenme ve gaflet halinde azap kendilerini bastırıverdi de فَمَا كَانَ دَعْوَيهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ **azabımız kendilerine geldiği sırada "gerçekten bizler zalimler idik" demelerinden başka bir iddiaları ve duaları olmadı.** Nihayet Allah'ın emir ve hükmüne karşı gelinemeyeceğini anladılar, davalarındaki haksızlıklarını zulümlerini vicdanlarında itiraf ile yaptıklarına pişmanlık duyup, kurtuluş için yalvardılar ama iş işten geçmiş, azap gelip çatmış bulunuyordu.

Bu felaket bunların dünyadaki azabları, bunun arkasından bir gün gelecek فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ **genellikle kendilerine peygamber gönderilmiş olanlara elbette ve elbette soracağız.** Gönderilen peygamberleri nasıl, ne cevap ile karşıladınız. مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ *"Elçilere ne cevap verdiniz?"* (Kasas, 28/65) diye sorguya çekeceğiz. وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ **Ve gönderilmiş olan bütün peygamberlere de elbette ve elbette soracağız** يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ *"Allah, elçileri toplayacağı gün: Size ne cevap verildi? der."* (Mâide, 5/109) buyruğunca ne şekilde, ne cevap ile karşılandınız? diye suâl edeceğiz. İki türlü suâl vardır. Birisi azarlama ve çıkışma suâlidir. Nitekim bu mânâ ile dilimizde "İyi belle bunu

ben sana sorarım." denilir. Diğeri de anlayıp öğrenmek için bilgi isteme suâlidir ki, bu mânâca da "Bilmiyorum sorayım." denilir. İşte فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذَنْبِهِٓ اِنْسٌ وَلَا جَٓانٌّ *"O gün ne insana, ne de cinne günahından sorulmaz."* (Rahmân, 55/39) وَلَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ *"Suçlulara günahlarından sorulmaz."* (Kasas, 28/78) âyetlerinde insan ve cinden suçluların hiçbiri o gün günahlarından sorulmaz buyrulması bu anlamdadır ki, suçlu oluşları yüzlerinden belli. Suçları bütün belgeleriyle bilinmiş ve zabtedilmiştir. Kendilerinden veya şundan bundan sormağa gerek yoktur, demektir. Buna karşılık burada kendilerine peygamber gönderilenlere ve peygamberlere elbette ve elbette soracağız, buyrulması da bütün inkârcıları bütün peygamberler önünde azarlama ve çıkışma ile sorumlu tutacağız demektir. Bunun için buyruluyor ki: Elbette ve elbette soracağız da فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ **Kendilerine karşı bir ilim ile mutlaka ve mutlaka haber verip anlatacağız.** Peygamberler soruldukları zaman لَا عِلْمَ لَنَٓا اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ *"Bizim bilgimiz yok, gizlileri bilen yalnız sensin, sen."* (Mâide, 5/109) diyecekler. Bunun üzerine en gizli durumlarına varıncaya kadar hepsinin yaptıklarını, içlerini dışlarını ilmimizle yüzlerine vuracağız. وَمَا كُنَّا غَٓائِبِينَ **Biz gaib değildik** ki bilgimiz olmayan bir durumları bulunabilsin, açık ve gizli her ne yaptılarsa Allah hepsini görüp bilmekte ve tanık olmaktadır. وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ **Vezin (terazi) de o gün haktır: Her şeyin, her amelin en doğru ve tamamen adalet ve hakkaniyetle tartısı da o gündür.** Ne olursa olsun o güne kadar az çok bir cârî hesap, veya zaman tanıma ve müsaade vardır. O gün ise amel defterindeki her muamele en ince, en küçük noktalarına varıncaya kadar hakkıyla tartılıp, leh ve aleyhteki alacak ve borç dengeleri tamamen gerçekleşecek, herkesin kâr ve zarar pusulaları, bilançoları, belgeleri çıkarılıp hesapları kapanacaktır. Şu halde فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ **Her kimin tartıları ağır gelir, iyilikleri kötülüklerinden, alacakları borçlarından, kârları zararlarından fazla çıkarsa** فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ **işte bunlar ve ancak bunlar o felâh bulmuş (kurtulmuş), muradlarına ermiş olanlardır.** Çoğul sigasıyla مَوَازِينُهُ "tartıları" tâbirinden anlaşılır ki, her kişi için bile birçok tartılar vardır. Kâr ve zarar hesabı hepsinin toplamından çıkacaktır. وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ **Her kimin de tartıları hafif gelir; iyilikleri kötülüklerinden, alacakları borçlarından eksik çıkarsa** فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ **işte bunlar da nefislerini ziyan etmiş, kendilerini hüsranda bırakmış olanlardır ki** بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ **bunun sebebi, Bizim âyetlerimize zulmeder olmaları,** devamlı olarak yalanlama ve inkâr ile hakkını vermekten geri durmalarıdır. Şu ilâhî âyetlerin kapsadığı gerçeklere ve hukuka dikkat ediniz:

Ey insanlar!

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ
فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ
ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ
السَّاجِدِينَ ﴿١١﴾ قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ
مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا
فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿١٣﴾
قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤﴾ قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿١٥﴾
قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾
ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ
وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ ﴿١٧﴾ قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَدْحُورًا
لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٨﴾ وَيَا آدَمُ
اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا
هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾ فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ
لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا
رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ﴿٢٠﴾

وَقَاسَمَهُمَٓا اِنّ۪ي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِح۪ينَۙ ﴿٢١﴾ فَدَلّٰيهُمَا بِغُرُورٍۚ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِۜ وَنَادٰيهُمَا رَبُّهُمَٓا اَلَمْ اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَاَقُلْ لَكُمَٓا اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿٢٢﴾ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى ح۪ينٍ ﴿٢٤﴾ قَالَ ف۪يهَا تَحْيَوْنَ وَف۪يهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

10- Doğrusu Biz sizi yeryüzünde, yerleştirdik, orada size geçimlikler verdik; ne kadar da az şükrediyorsunuz!

11- Sizi yarattık, sonra size biçim verdik, sonra da meleklere: "Âdem'e secde edin" dedik; hepsi secde ettiler, yalnız İblis, secde edenlerden olmadı.

12- (Allah) buyurdu: "Sana emrettiğini zaman, seni secde etmekten alıkoyan nedir?" (İblis): "Ben, dedi, ondan hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın."

13- (Allah) buyurdu: "Öyleyse oradan in, orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık, çünkü sen aşağılıklardansın."

14- (İblis) dedi: (Bari) bana (insanların) tekrar diriltilecekleri güne kadar süre ver."

15- (Allah) buyurdu: "Haydi sen süre verilmişlerdensin."

16- "Öyleyse, dedi, beni azdırmana karşılık, and içerim ki, ben de onlar(ı saptırmak) için senin doğru yolunun üstüne oturacağım."

17- "Sonra (onların) önlerinden arkalarından, sağlarından sollarından onlara sokulacağım ve sen, çoklarını şükredenlerden, bulmayacaksın."

18- (Allah) buyurdu: "Haydi, sen, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık. And olsun ki,onlardan sana kim uyarsa, (bilin ki) sizin hepinizden (derleyip) cehennemi dolduracağım."

19- (Sonra Allah, Âdem'e hitab etti): "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette durun, dilediğiniz yerden yeyin; fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz."

20- Derken onların, kendilerinden gizli kalan çirkin yerlerini kendilerine göstermek için onlara fısıldadı: "Rabbiniz, başka bir sebepten dolayı değil, sırf ikiniz de birer melek ya da ebedî kalıcılardan olursunuz diye sizi şu ağaçtan men etti." dedi.

21- Ve onlara: "Elbette ben size öğüt verenlerdenim." diye de yemin etti.

22- Böylece onları aldatarak aşağı sarkıttı (önceki mevkilerinden indirdi). Ağacı(n meyvesini) tadınca, çirkin yerleri kendilerine göründü ve cennet yapraklarını üst üste yamayıp üzerlerini örtmeğe başladılar. Rableri onlara seslendi: "Ben sizi o ağaçtan men etmedim mi ve şeytan size apaçık düşmandır, demedim mi?"

23- Dediler ki: "Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize rahmetinle muamele etmezsen muhakkak ziyana uğrayacaklardan oluruz!"

24- (Allah) buyurdu: "Birbirinize düşman olarak inin, sizin yeryüzünde bir süreye kadar kalıp geçinmeniz gerekmektedir."

25- "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve yine oradan (dirilip) çıkarılacaksınız!" dedi.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِى الْاَرْضِ **And olsun ki sizi yeryüzünde yerleştirdik,** yerleşik

kıldık, onu size vatan, hayat ve ölümünüzde karargâh yaptık veya üzerinde tasarrufa güç ve kuvvet verdik. وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ **Ve onda sizin için birçok geçimlikler, yaşayacak, geçinecek, faydalanacak sebepler, vasıtalar yaratıp tahsis ettik,** ki yer, güç ve geçim sebepleri, diğer bir deyimle vatan, iktidar, geçim, bu esas nimetler ne büyük ilâhî bağışlardandır. Ve bunlardan dolayı insanlar, Allah'a karşı ne kadar hukuk ve görevler ile şükür ve şükran borçludur. Böyle iken قَلِيلاً مَا تَشْكُرُونَ **siz pek az şükr ediyorsunuz.** Vatan olan yeryüzünün ıslah ve imarında ve geçim sebeplerinin elde edilmesinde Yaratıcısını ve Yaratıcının emirlerini tanıyarak güç ve kuvvetini yerli yerinde kullanan, bozgunculuk ve zulümden, küfür ve taşkınlıktan sakınanlar az olduğu gibi şükr edenlerin bile şükür ve ibadetlere ayırdıkları zaman ne kadar azdır. Oysa insanlar bunlardan başka daha ne büyük İlâhî nimetlere şükran borçludurlar bakınız:

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ **Andolsun ki biz sizi yarattık.** Siz hiç bir şey değilken, siz insan cinsinden hiçbir kişi âlemde mevcut değilken, siz henüz şu bulunduğunuz şekil ve biçimi almadan önce ilk mayanızı takdir ve icad ettik. ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ **Sonra size biçim verdik.** Siz yaratılışın başlangıcında şekilsiz, organsız bir yaratık; yeryüzünde bir çamur ve babanızın belinde birer zerre, birer nutfe (sperma) olduğunuz halde sizi ahsen-i takvim (en güzel biçim) olan insan şekline koyduk. ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ **Sonra da meleklere "Âdem'e secde edin, ona boyun eğip itaat ederek hizmet edin." dedik.**

Bu hitapların bir kişiye veya sınıfa değil, genel olarak insan cinsine, daha doğrusu insan toplumu türüne yönelik olduğu ve bu münasebetle meleklerin Âdem'e secdesi meselesinin de insan cinsine bir minnet siyakında hatırlatıldığı açıktır. Demek ki bu secde emri Hz. Âdem'in şahsına mahsus değil, soyu da dahil olmak üzere cinsine aid bir şeref ve ayrıcalıktır. Âdem soyunda bizzat Hz. Âdem'den daha faziletli olan ulü'l-azm büyük peygamberler gibi şahıslar bulunduğu şüphesiz olduğuna göre de bu mânâ açıktır. Şu halde Âdem'i yalnız ilk insan olmak üzere değil, genellikle insan cinsinin mahiyetini temsil eden genel bir misal, başka bir deyimle cins ismi olarak düşünmek, âyetin sözgelimine daha uygundur. Hz. Âdem kendi kişiliğinde fiilen sahip olduğu faziletler ve insanî melekelerden başka bütün soyunda görülecek olan fazilet ve melekelere de tasavvurî olarak sahip olmak bakımından, Ebu'l-Beşer (insanın babası) olarak düşünüldüğü zamandır ki, Âdem'in yaratılışının, Âdem soyunu; Âdem'in biçimlendirilmesinin, Âdem soyunun biçimlendirilmesini; Âdem'e secdenin, bütün insan cinsine secdeyi kapsadığını ortaya koyar. هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ الْاَرْضِ

"Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur." (Fâtır,35/39) mânâsını da açıklayan bu âyetin anlamı, birçok derin konuları kapsamaktadır. Fakat biz burada bu kadar işaretle yetineceğiz. Cenab-ı Allah insanlığa öyle bir şeref bağışlamıştır ki, Âdem'in meleklere değil, meleklerin Âdem'e secde etmesini emretmiştir. Düşünelim ki bu yaratma, bu biçimlendirme ve bu şereflendirme nimetlerinden sonra, insanların Allah'tan başkasına tapmaları ne büyük aşağılık ve ne büyük nankörlük olacak ve ne büyük bir sorumluluk doğuracaktır.

Evet Allah, Âdem ile insanlığı yaratıp biçim verdikten sonra, meleklere Âdem'e secde ediniz dedi **de** فَسَجَدُوا **onlar da secde ettiler.** اِلَّٓا اِبْلِيسَ **Ancak İblis** لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ **secde edicilerden olmadı.** Olmadı da ne oldu? قَالَ مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَ **Allah ona "sana ne engel oldu da ben emrettiğimde secde etmemeye cüret ettin!" buyurdu.** Böyle azarlayıp sorguya çekti. Buna karşı İblis ne dedi bilir misiniz? قَالَ **Dedi ki** اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ **Ben ondan hayırlıyım.** Yani daha faziletli, daha yükseğim. Böyle olanın, aşağı derecedekine secde etmesi ise uygun değildir. Şu halde bu emir, akla uygun ve hoş değildir. İşte beni secdeden engelleyen, ondan yüksek olmam ve bu emri uygun görmememdir. Ben ondan hayırlıyım. Çünkü خَلَقْتَنِى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ **beni ateşten yarattın onu ise çamurdan yarattın.** O davayı gerektirmek için bu mukayeseli çifte suğra (küçük önerme) şunu içerir: Ateş ise çamurdan hayırlıdır, hayırlıdan yaratılan da hayırlıdır. Şu halde ateşten yaratılan ben, çamurdan yaratılan Âdem'den hayırlıyım, bunun için secde etmedim. Demek oluyor ki bu zamana, yani Âdem'e secde emrinin gelmesine kadar yüce Allah, İblis'in duygularına dokunacak hiçbir emir ve teklif yapmamış, bir imtihan etmemişti ve onun o zamana kadar isyan etmemesi ve melekler içinde bulunması, olayların kendi istek ve eğilimlerine uygun gerçekleşmesiyle de ilgili bulunuyordu. Böyle bir durumda olan tâatin ise sadece emir ve ilâhî rızaya boyun eğmekten kaynaklandığı ortaya çıkamazdı. Çünkü Allah'ın emrine, hem de nefsin rızasına uygun gelen hususlarda asıl göz önüne alınıp itaat edilen mabud, Allah mı, yoksa nefis mi, bu belirlenemez ve açıklığa kavuşamaz. Ne zaman ki Âdem yaratılıp, meleklerin ve o arada İblis'in ona secde etmeleri emredilince, bu hepsi için bir imtihan olmuş ve bu imtihan, İblis'in duygularına dokunmuş ve iç yüzünü ortaya çıkarmıştır. Ve o zaman Allah'ın bildiği gibi melekler ve Âdem tarafından da anlaşılmıştır ki, İblis'in geçmişte meleklere arkadaşlık ve benzerliği لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ *"Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır."* (Tahrim, 66/6) özelliğine gerçekten sahip olduğu için değil, ilâhî emir ile nefsin emri çatışmadığından ve isyana sebep bu-

lunmamasından dolayı imiş. Yoksa İblis gerçekte Allah'a değil, kendi zevkine taparmış. Nitekim اُسْجُدُوا لِاٰدَمَ *"Âdem'e secde edin"* diye onun zevk ve rızasına aykırı ilk ilâhî emir yönelince, İblis'in ilk işi secdeden kaçınma ile isyan, مَا مَنَعَكَ *"secde etmekten seni alıkoyan nedir?"* suâline karşı ilk sözü de kibir ilanı ile inkarını açığa vurma ve azgınlık olmuştur. Bu şekilde İblis اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ *"ben ondan hayırlıyım"* derken, öncelikle sadece kişisel duygularına uymuş fakat bunu bir de ilim şeklinde süsleyerek hakka dayandırmak için biri yalan اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ *"ben ondan hayırlıyım"*, biri de doğru خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ *"beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın"* iki mukaddimeyi birbirine bağlayıp doğru mukaddemenin içinde yanlış bir takım kübra (büyük önerme)ları gizleyerek iki suğra (küçük önerme) ile iki mantıkî kıyas şeklinde bir bozuk görüş yürütmüş ve doğru olan yaradılış önermesinden yalan olan kişisel davasını sonuçlandırmaya kalkışmıştır ki, âlemde şeytanlık ve İblisliğin ilk örneği olan bu sözde, şeytanlığın bütün özü ve aslı yer almış gibidir. Bu iki cümle tahlil edilip incelenecek olursa, bunda araştırma âdâbı ilmi, pisikoloji, ahlâk, istikraî (tümevarımla ilgili), istintacî (sonuç çıkarmak ile ilgili) mantık, hikmet-i tekvin (yaratma hikmeti) ve teşrî (kanun koyma) gibi nice ilimlere değinen açık ve gizli birçok suçlar, hile ve oyunlar, yanıltıcı sözler görülecektir ki, bununla şeytan ve şeytanlığın bütün iç yüzünü anlamak mümkün olacaktır. Bu cümleden olarak hayırdan geri durmayı uygun görmek için bilgisizlikle bilgiyi, yalan ile doğruyu, kötülük ile hayrı, kibir ile yüze gülmeyi, aldanmakla aldatmayı katıp karıştırarak, hayırlı olmayı hayra engel yapmak çelişkisini, ilmi bir gerçek ve mantıki bir sonuç şeklinde tasvir etmek, şeytanın birinci sıfatı olduğu anlaşılıyor ki, kişisel gururu ile fikir ve zekâ şeklinde görünmek isteyen bu ahmaklık ve cehaletin Hak hususunda ne kadar aşağılık bir durum olduğunu bir düşünmeli.

Şimdi İblis'in bu dava ve istidlâlindeki başlıca hata ve yanlış noktalarını da kaydedelim:

1- Herşeyden önce İblis soruya karşı durum ve görevini takdir edememiş, cevabı tariz ve çekişme tavrına dökerek bahis ve sözde makam gasbı sevdasına düşmüştür. İtiraf ve bağışlanma dileme yerine itiraza ve yanlış çıkarmaya kalkışmıştır.

2- Nass (kesin ilâhî buyruk) karşısında kıyas ve ictihada kalkışmış, açık emre karşı yaratılışın delaletine başvurmuştur.

3- خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ *"Beni ateşten, onu çamurdan yarattın."* demesi, aslında doğrudur. Fakat İblis bu iki yaratılış olayını mukayese ile, bundan اَنَا خَيْرٌ

مِنْهُ *"ben ondan üstünüm"* sonucunu çıkarmak için görüşünde hata etmiştir. Çünkü bir taraftan yaratıcının yaratmasını itiraf ile ona dikkat çekiyor gibi görünürken, diğer taraftan hayır ve üstünlükte bakışını sadece madde ve unsurla sınırlamış, fâilin ihtisasının nisbetine, şekle, gayeye bakmamıştır. Âdem'in yaratılışında مَامَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ *"İki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?"* (Sâd, 38/75) ilâhî buyruğuyla hatırlatılan hususi üstünlüğü فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِى *"Onu düzenle (yip insan şeklini ver)diğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman (hemen ona secdeye kapanın)"* (Hicr, 15/29) ilâhî buyruğuyla hatırlatılan ruh ve sûreti اِنِّي جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَلِيفَةً *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."* (Bakara, 2/30) ilâhî buyruğuyla hatırlatılan gayeyi göz önüne almayıp yalnız madde ve unsura itibar etmek isteyen İblis, Âdem'de topraktan, kendisinde ateşten başka bir özellik görmemiş ve diriden ölü, ölüden diri yaratan ve eşyanın özellikleri ve üstünlüklerini kereminden bahşeden Yüce Yaratıcı'yı maddeye mahkum gibi varsaymıştır. Hiç düşünmemiştir ki, çamur ile ateşin özündeki fark da sadece Yaratacı'nın tahsisine borçlu olan bir yaradılış farkından başka bir şey değildir. Bundan anlaşılır ki, âlim geçinenlerin bir çoğunda görülegelen sadece maddeye yöneliş (maddecilik) İblis'in mesleklerinden bir meslektir. İşte yukarda işaret edildiği üzere bu yanlış görüşüyledir ki İblis خَلَقْتَنِى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ *"Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın."* küçük önermesi altında; "Ateş çamurdan üstündür, üstün olandan yaratılan da üstündür." diye iki gizli büyük önermeye işaret ederek, bunları birer açık gerçek ve müselleme (yardımcı teorem) gibi varsaymış ve bundan اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ *"Ben ondan daha hayırlıyım."* sonucunu çıkarmak istemiştir. Oysa ikinci önerme toptan doğru olmadığı gibi, birinci önerme de mutlak olarak doğru değildir. Gerçekte genellikle yaratılış bakımından ikisi de mahluk olmak ve yaratıcının hükmüne mahkum bulunmak bakımından eşit olduktan başka, özellik bakımından da toprağa mahsus özellikler, ateşe mahsus özelliklerden daha kapsamlı ve üstündür. Hele ahlâkî bir temsil ile düşünüldüğü zaman, ateşin hafifliğine, hiddet ve şiddetine, telaş ve ızdırabına, kibire eğilimli ve yayılmacı olmasına karşılık toprağın vakar ve sakinliği, sabır ve dayanıklılığı, sebatı, yumuşaklığı, haya ve cömertliği, seçkinlik ve olgunlaşma yeteneği ne kadar yüksektir. İblis gerek bilgi edinme noksanlığından, gerek anlayışındaki bozukluktan, yani bilgiyi haktan değil nefsinden almak davasında bulunduğundan dolayı bunda da yanlışa düşmüştür. Ve yine bu yanlış iledir ki, Âdem'i sırf çamur, kendisini sırf bir ateş seviyesinde mukayese etmiş, çamurdan yaratılan Âdem'in Allah'ın seçkin kılması ile çamurdan büsbütün başka şerefli bir duruma yükseleceğini, kendisi-

nin de ateşten büsbütün başka bir lanete uğrayacağını anlayamamıştır. Ve yalnız Âdem'e karşı değil ilâhî sual ve emre karşı da gurur ve bencillikle أَنَا۠ خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَن۪ي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ ط۪ينٍ deyivermiştir. Bunun üzerine:

قَالَ **Allah buyurdu ki** فَاهْبِطْ مِنْهَا **öyleyse in oradan, o bulunduğun cennetten, yahut melekler toplumu içinden.** فَمَا يَكُونُ لَكَ اَنْ تَتَكَبَّرَ ف۪يهَا **Çünkü senin orada büyüklenip gururlanman olmaz.** O yüce makam, haddini bilen taat ve tevazu sahibi kimselere mahsustur. فَاخْرُجْ اِنَّكَ مِنَ الصَّاغِر۪ينَ **O halde çık, sen artık küçülenlerdensin.** Kibirlenmek küçüklüktür; büyüyecek olan büyüklenmez, büyüklenen mutlaka küçülür, alçalır, küçük düşürülür. Yücelik sıfatları kendisine ait olan Yüce Allah, bu emirle onu bulunduğu makamdan derhal azledip indirdi. Kibirine karşılık küçüklüğe ve hakarete mahkum etti. Aslının ateş olmasına güvenerek, hayırlılık ve fazileti kendisinde aslından intikal eden bir miras, elinden alınmaz bir kişisel özellik gibi varsayarak bu imtihan zamanına kadar bulunduğu o mutluluk makamından düşmeyeceğini zanneden ve bu zannıyla: Yaratıcı'nın emrini eleştirmeğe kalkışan İblis'e bu ilâhî emir, eşyanın bütün özelliklerinin sadece bir Allah vergisi olduğunu, bu şekilde bir defada fiilen anlatıverdi.

Bu öfke hitabı karşısında, yaratıkların, varlığının hiçbir şey olmadığını anlayan İblis, derhal yok edilmesinden korkarak, zillet ve hakaretle olsun hayatı ölüme tercih ederek قَالَ اَنْظِرْن۪ٓي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ **beni onların tekrar diriltilecekleri g üne kadar geciktir ve süre tanı, dedi.** Yani, Âdem ve soyunun ölümden sonra diriltilmeleri zamanına kadar öldürme de ecelimi geri bırak, diye yalvarıp yakardı ki o gün ثُمَّ نُفِخَ ف۪يهِ فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ *"Sonra ona bir daha üflendi, birden onlar kalktılar, bakıyorlar."* (Zümer, 39/68) buyruğunca يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَم۪ينَ *"O gün insanlar, âlemlerin Rabbi'nin Divanında dururlar."* (Mutaffifîn, 83/6) olan ikinci üfleme zamanıdır. Bundan anlaşılır ki, İblis aslında Yüce Yaratıcı'yı inkâr etmediği gibi, öldükten sonra dirilmeyi de inkâr ediyor değildir; o biliyormuş ki, Âdem'in nesli ve soyu olacak, bir müddet yaşayacaklar, sonra ölecekler ve bir gün gelip diriltilecekler. Şu halde İblis'in küfrü Allah'ı ve ahireti inkâr şeklinde değil, emir ve yükümlülüğü ve amelin gereğini inkâr ile tartışma şeklindedir. Dikkate değer bir husustur ki İblis, bu dirilme gününe kadar zaman isteği içinde birinci nefha (üfürme) devresini atlatıp süresiz olarak ölümden kurtulmayı ve zillet ve hakaret içinde de olsa yok olmadan sonsuzluğa ermeyi arzu etmiş ve fakat bunu açıkça söylemeyip, kurnazlık etmek istemiştir. Çünkü öldükten sonra

diriltme sonrasında ölüm yoktur. Şu halde bu derece hayata yönelmek de İblis'in hissi demektir. Hiçbir yaratığın herhangi bir dilek ve duasını toptan reddetmek, şanından olmayan ve عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ *"göğüslerde olanı bilen"* yüce Allah, huzurundan kovduğu İblis'in bile ricasını mutlak suretle reddetmiyerek قَالَ اِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ **şüphelenme, sen munzarindensin. Yani eceli tehir edilenlerdensin buyurdu.** Fakat اِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ gayesine müsaade etmedi, aksine, Hicr ve Sâd sûrelerinde de geleceği üzere اِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ bilinen vaktin gününe kadar bir ecelle geciktirdi ki, يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ *"Sûra üflendiği gün, göklerde ve yerde bulunan kimseler, hep korku içinde kalır. Yalnız Allah'ın diledikleri müstesna."* (Neml, 27/87) buyruğu üzere ilk nefha (sûra üfürme) günüdür. Âdem'e secde emri İblis'in iç yüzünü ortaya koyan ve meleklerden ayırdeden bir imtihan olduğu gibi İblis'in geri bırakılması (zaman tanınması) da Âdem ve soyu hakkında bir imtihan olacaktır. İblis isyandan tevbe ve kurtuluşu düşünmeyip zillet içinde hayat hırsıyla ilgili olan bu istek ve duasında, Âdem'in hemen tevbeye acele edip bağışlanma ve rahmet istek ve duasıyla kıyaslanınca, aradaki farkın ne kadar önemli olduğu anlaşılır.

İblis, dileğinin kabulünü gördükten sonra, o uzun ömrünü tevbe ve şükür ile kurtuluşa kullanacak yerde قَالَ **şöyle dedi:** فَبِمَٓا اَغْوَيْتَنِى **Öyleyse beni azıtman, azdırma ve saptırmama izin vermen hakkı için** لَاَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ **elbette ben onlar için, o Adem cinsini azıtmak için senin doğru yoluna oturacağım.** Sana, senin nimetine götüren iman, İslâm ve doğruluk yolunu kesip pusuya duracağım. ثُمَّ لَاٰتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ **Sonra da mutlaka önlerinden ve arkalarından,** وَعَنْ اَيْمَانِهِمْ **sağlarından,** وَعَنْ شَمَٓائِلِهِمْ **ve sollarından onlara varacağım,** dört yönden, yani düşmanın saldırabileceği her taraflarından saldıracağım. Doğru yoldan çevirip sapıtmak, şaşırıp soymak için ne yapabilirsem yapacağım. وَلَا تَجِدُ اَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ **Sen de çoğunu şükr eden, itaatkâr kimseler olarak bulmayacaksın.** İblis, bu son kısmı وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْلِيسُ ظَنَّهُ *"Şüphesiz İblis, onlar hakkındaki zannını doğru çıkardı."* (Sebe, 34/20) âyetinin delaletine göre zannen söylemiştir. Çünkü insan cinsinden kötülük için birçok, hayır için bir başlangıç görmüştür. Bazı tefsircilerin nakline göre de bunu meleklerden işitip söylemiştir. Onun bu kötülük azmine karşı:

قَالَ **Allah buyurdu ki** اخْرُجْ مِنْهَا **çık oradan** مَذْؤُمًا مَدْحُورًا **yenilmiş ve kovulmuş olarak çık.** لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ **And olsun ki, onlardan her kim sana uyarsa,** لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ اَجْمَعِينَ **sizden, sizin hepinizden Cehennem'i doldururum, buna asla şüpheniz olmasın.** Demek ki İblis'e uyanlar ondan, onun uydularından ol-

dukları gibi onun âkıbetine de mahkûmdurlar.

Görülüyor ki Yüce Allah, İblis'i önce isyanından dolayı kovuvermemiş, sorguya çekmiştir. Sorgusunda özür beyan etme yerine kibir ve gururla gösterdiği inat ve küfürden dolayı da bulunduğu makamdan indirmiş, yerinden çıkarmış "in oradan çık, artık alçaksın, küçüksün" diye yerinden atıp düşürerek, aşağılamış ve alçatmış, birinci فَاخْرُجْ "çık" emrinin mutlak oluşuna göre o anda bu çıkarmanın henüz ebedî bir kovma olmadığı anlaşılmaktadır. Eğer İblis uslanıp edebini takınsa, düzelmeye yüz tutsaymış affı muhtemel bulunuyormuş. Nitekim, zaman tanıma ricası bir dereceye kadar yerine getirilmiştir. Fakat bunun üzerine şükür ve düzelme yerine bütün bütün şımarıp hak yola ve iman edenlere ve doğru yolda bulunanlara karşı kötülük etmeye ebediyyen, azmettiğini ortaya koyduğu zamandır ki اُخْرُجْ مِنْهَا مَذْؤُمًا مَدْحُورًا emriyle tamamen kınanmaya, kovulmaya ve ahirette de kendisine uyanlarla beraber ebedî azaba mahkûm edilmiştir. Allah bunu, İblis'in kötülük kararına ceza olarak belirlemiş ve ona uyanları da ona katmıştır. Âdem'in yaratılmasıyla gerçekleşen bu imtihanda İblis'in kişisel duygularına tabi olarak, melekler içindeki mutluluk makamından bu bedbahtlık çukuruna düşmesi ne kadar acı ise, hiç şüphe yok ki, meleklerin secde etme şerefine kavuşan Âdem cinsinin böyle apaçık bir düşmanı bulunan yerilmiş, kovulmuş İblis'in izine, huyuna uyarak, o yüce makamdan düşmesi ve onun kötü sonuna ortak olması, ondan daha acı olacaktır. İblis'in, yaratıcıyı ve ahireti inkar etmediği halde bu düşme ve bedbahtlığına sebep kibir ve gurur ile hissiyata tabi olması ve bu şekilde arzusuna uygun olmayan hususlarda, ilâhî emre sataşıp saldırma fikrinde bulunması olmuştur. Onda bu hasletin ortaya çıkmasına da, insanın özel bir şeref ile yaratılması ve secde emrini kazanması sebep olmuştur. Buna karşılık İblis'in ecelinin tehir olunmasında da insanın düşmesine yakın sebep, kendi hatalarıdır. Fakat bu hataların karşılıklı olarak birbirleriyle ilgili yönleri vardır. Allah'a karşı serbest kalmak isteyen İblis insan ile imtihan olmuş bulunduğu gibi, İblis gibi serbest kalmak sevdasına düşecek olan insanlar da İblis ile imtihan kılınmışlardır. Şu halde yaratılışlarıyla İblis'in düşmesine sebep olmuş insanlar, kendi iradeleriyle onun akıbetine düşmemek için yaratılışlarına bahşedilen bu ezelî nimetin şükür hakkını yerine getirmeli ve İblis'in izine gitmekten son derece sakınmalıdır. Ve bilmelidir ki, şu kıssada İblis'in gösterdiği huylardan hangisi bir kimsede varsa, onda şeytandan bir huy var demektir. Ve onun düzeltilmesine çalışmalıdır.

İnsanın yaratılışının aslındaki mevkii böyle yüksek ve naziktir. Melekler

secde ettiler, İblis etmedi böyle oldu. وَيَٓا اٰدَمُ **Ve dedik ki, ey Âdem!** اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ **Sen eşinle o cennette otur:** İblis'in kovularak çıkarıldığı o cennette dur. Bu cennetin Huld (ebedilik) cenneti veya gök cennetlerinden bir cennet veya yeryüzü cennetlerinden bir cennet olması hakkında bazı görüşler vardır ki, Bakara Sûresi'nde buna dair bazı açıklamalar geçmişti (Bakara, 2/35). Burada da şunu kaydedelim ki İblis'in فَاهْبِطْ مِنْهَا ، فَاخْرُجْ مِنْهَا emriyle indirilip çıkarılan cennet hakkında İbnü Abbâs, (r.anhüma) "Huld cennetinde değil, Adn cennetinde idiler." demiştir. Şu halde Adem'in yerleştirildiği de Adn cenneti demektir. "Dâl" harfinin sükûnuyla "adn" ikâmet demek olduğuna ve "mâdin" kelimesinin de aslı bu olduğuna göre "Cennet-i adn" ismi hilkat madeni ve aslî ikametgâh olan cennet anlamına işaret eder. Bu ise Âdem'in ilk varoluş nimetini kazandığı yaratılış cenneti mânâsına işaret eder. "Cennet-i adn" dahi Cennetü'l-Me'vâ, Cennetü'n-Naîm, Cennetü'l-Firdevs, Dârü's-Selâm, Cennetü'l-Huld, Cennetü'l-Vesîle gibi ahiret cennetlerinden sayılmış olduğuna göre Âdem'in ilk meskeni olan Adn cennetinin ahirette Huld cenneti geçidinde ilk cennet olacağı ve bunda وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّت۪ٓي اُو۫رِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"İşte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur."* (Zuhruf, 43/72) âyetinin mısdakınca (dosdoğru delaletince) başlangıç ile sonun bir kavuşma yeri bulunacağı anlaşılabilir. Daha iyisini Allah bilir. فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا **Oturunuz da, neresinden dilerseniz yiyiniz, mübahtır. Ancak** وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ **bir şu ağaca yaklaşmayınız,** فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِم۪ينَ **ki zalimlerden olursunuz,** haddinizi tecavüz ve kendinize yazık etmiş bulunursunuz. Demek ki Âdem ve Havva, cennette diledikleri gibi hareket edebilecek ve istedikleri yerde istediklerini yiyip nimetlenebilecek bir serbestlik ve helâl kılma ile iskân edilmiş olmakla beraber bu yetki ve izin hiç sınırı olmayan sonsuz bir hürriyet ve mülk edinme olmayıp, bir sınıra kadar idi ki, şahsen veya cins olarak tek olan bu ağaç ve bunun meyvesi o sınırı belirlemiş ve ona yaklaşmak, kendileri için yaradılışça mümkün ise de dinen ve hukuken yasaklanmıştı. Malumdur ki ağaç örfte yer sınırlarından bir sınırı, onun meyvesinden yemek de, davranış sınırlarından bir sınırı gösterir. Bu nokta, Âdem'in cennette bile sorumluluktan kurtulmuş olmadığını ve bu ağaç civarı, aslında cennetten sayılmakla beraber, Âdem ve Havva için bir cennet değil bir imtihan alanı olacaktı. Ve her kim olursa olsun ona yüce Allah'ın tayin ettiği sınıra ve hukuk çizgisine tecavüz ederse haksızlık ve böylece kendine zulmetmiş olacağından Âdem ve Havva'ya da buna yaklaşırsanız zalimlerden olursunuz buyurmuştur.

Bu iskân ve tebliğ üzerine فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُ۫رِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْاٰتِهِمَا **şeytan, kendilerinden örtülüp gizlenen yerlerini meydana çıkarmak: cinsel**

organlarının bulunduğu yerleri açmak için ikisine de bir vesvese (kuruntu, şüphe) verdi. Âdem ve Havva, bu zamana kadar yaradılışlarında kendilerini utandıracak ve tiksindirecek çirkin pis şeylerin çıkmasına yer olacak ve çıkacak kötü yerlerini ne kendilerinden, ne de birbirlerinden görmüyorlar ve hatta bilmiyorlardı. Ayıbları örten yüce Yaratıcı başlangıçta onu örtmüş, kendilerinden gizlemişti. Bir rivayete göre bir nur ile görüşlerine kapalı idi. Diğer bir rivayete göre de tırnak çeşidinden bir örtü ile örtülü idi. Anlaşılıyor ki insan ne kadar yüksek olursa olsun, bilkuvve ayıptan uzak değildir. Ve yaratılışın bütün kuvvetleri şöyle dursun, fiilen ihtiva ettiği parçalarına bile tamamen vakıf olamaz. Bu şekilde insanın yaradılışı iyiye de kötüye de yeteneklidir. Ve bu yeteneğin gelişmesi yaratılıştan sonra Allah'ın emir ve yasağıyla belirleyip sınırladığı faaliyet hududuna uyması ölçüsüyle orantılıdır. Şu halde yaratılışın öncesi, emir sınırıyla denk olduğundan yaratılış, ahsen-i takvim (en güzel biçim) üzerine olmakla beraber, iradî kuvvetin ortaya çıkmasından itibaren emre muhalefet imkân dahilinde olduğundan, o ahsen-i takvimin içinde bir de esfel-i safiline (aşağılar aşağısına) düşme yeteneği vardır ki, işte din ve ilâhî emirler, insanlığı bu düşüşten korumaya yönelik olduğu gibi, şeytanın azim ve kararı da bu insanlarda o ayıpların ortaya çıkarılmasıyla bu düşüşe yöneltmektir. Ve bunun için ilk yaratılış gereğince cennette olan Âdem ve Havva'ya, kapalı olan ayıp yerlerini açmak için bir vesvese vermiştir.

VESVESE lugatte hışırtı, fışırtı, fısıltı gibi gizli ses demektir. Bu münasebetle gönülde birbiri arkasından gelip tekrar eden gizli söze vesvese ve bir nefse böyle söz bırakmaya da vesvese vermek denilir.

Şeytan, Âdem'e ve Havva'ya böyle bir vesvese verdi ve وَقَالَ **dedi ki:** مَا نَهٰيكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ **Rabbiniz sizi bu ağaçtan başka bir sebeple değil ancak iki melek olacağınızdan veya ebedî kalacağınızdan dolayı men etti.** Yani bundan yerseniz, ya yemek içmek ihtiyacından melekler gibi müstağnî olursunuz (ihtiyaç duymazsınız), yahut ölüm yüzü görmez, ebedî kalırsınız, diye bir taraftan onları Âdem'e secde ile emredilmiş olan meleklere imrendirmek, bir taraftan da maddî sebebin, ilâhî takdiri değiştirebileceği şüphesiyle ne olursa olsun bir sonsuzluk ve devamlılık sevdasına düşürmek istedi. Burada meşhur bir suâl vardır: Şeytan cennetten kovulup çıkarılmış olduğu halde cennetteki Âdem ve Havva'ya nasıl vesvese verebilmiştir?. Buna karşı, bir yılan aracılığıyla girdi diye bir kıssa nakli şöhret bulmuş ise de, bunu büyük tefsirciler uygun görmemişler ve başlıca üç şekilde cevap vermişlerdir:

1- Hasan Basrî hazretleri demiştir ki: Yüce Allah'ın vermiş olduğu bir kuvvet ile, yerden göğe veya cennete vesvese ulaştırabilmiştir. Bu mânâya göre "hayye" (yılan) tabirinin, insan için yılan gibi zehirli bir hayatî kuvvetten kinâye olması söylenebilir.

2- Ebû Müslim İsfehânî: Bu cennetin, yeryüzü cennetlerinden biri olduğu görüşünde olduğu için, Âdem ve İblis ikisi de cennette idi demiş. Ancak bunun suâle uygun olmadığı açıktır.

3- Diğer bir takım tefsirciler de demişlerdir ki: "Âdem ve Havva, bazan cennetin kapısına yakın gelirler, İblis de dışardan gözetir, yaklaşırdı; vesvese bu şekilde meydana geldi." Âyetlerin delaletine bakarak, İblis'in kovulması ve çıkarılmasının, dört yönden vesvese vermesi imkânını yok eder bir şekilde olmadığı anlaşılıyor. Bunun için vesveseye imkân bulup o maksatla öyle yaptı. وَقَاسَمَهُمَا اِنّ۪ي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِح۪ينَ **Ve inanınız ben sizin öğütçülerinizden, iyiliğinizi isteyenler denim, diye yeminleşti.** Yani yemin etti de فَدَلّٰيهُمَا بِغُرُورٍ **ikisini de aldatarak sarkıttı.** Âdem ve Havva, hiçbir kimse yalan yere Allah'a yemin etmez sandılar, aldandılar.

Şu halde فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ **ne zaman ki o ağacı tattılar,** بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا **kendilerine kötü yerleri beliriverdi.** İsyanın uğursuzluğu yüz gösterdi, kapalı ve gizli olan cinsel yerleri açılıverdi, bunun üzerine utançlarından وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ **derhal üzerlerine cennet yaprağından yamalar yamamaya başladılar.** Denilmiş ki bu yaprak incir yaprağı idi. وَنَادٰيهُمَا رَبُّهُمَا **Rabb'leri yüce Allah da kendilerine şöyle seslendi:** اَلَمْ اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ **Ben sizi o ağaçtan men etmedim miydi?** وَاَقُلْ لَكُمَا اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُب۪ينٌ **Ve mutlaka şeytan size açık bir düşmandır, demedim miydi?** Ki birincisi yasağa karşı gelmekten dolayı, ikincisi de düşman sözüne aldanmalarından dolayı darılma ve azarlamadır. Şeytanın düşman olduğunun hatırlatılması, bu sûrede açıkça geçmemiş ise de bu sorunun gereğine ve Tâhâ Sûresi'nde اِنَّ هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ *"Bu senin ve eşinin düşmanıdır."* (Tâhâ, 20/117) âyetinin belirttiğine göre, demek bu hatırlatma da yapılmıştı. Bu azarlamağa karşı Âdem ve Havva bakınız ne dediler: قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا **Ey Rabbiniz, biz nefsimize zulım ettik, kendimize yazık ettik.** وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا **Ve eğer sen bize mağfiret ve rahmet etmezsen,** لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ **hüsrana uğrayanlardan olacağımız şüphesizdir, dediler.** Derhal durumu anlayıp hatalarını itiraf ve tevbe ve istiğfara teşebbüs ederek ilâhî rahmete sığındılar ki, bu yalvarış kelimeleri Bakara Sûresi'nde فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّه۪ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ *"Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı (tevbe etti) bunun-üzerine (Allah)*

Onun tevbesini kabul etti." (Bakara, 2/37) âyetinde işaret olunan kelimelerdir. İlâhî suale karşı İblis'in sözü geçen cevabıyla, Âdem ve Havva'nın bu cevaplarını mukayese etmeli (karşılaştırmalı) de bu kelimelerin derhal Âdem'in kalbine gelmesi ne büyük ilâhî bir lütuf olduğunu ve Âdem'in mizacı ile İblis'in içyüzü arasında ne büyük bir fark bulunduğunu anlamalı ki, İblis'in ateş ve çamur kıyaslamasındaki cehaletinin sırrı bu noktada açıkça görülmektedir. Denilmiştir ki, Âdem beş şey ile bahtiyar (mutlu) oldu. Emre karşı gelmeyi itiraf etmek, pişmanlık duymak, nefsini kötülemek, tevbeye teşebbüs etmek ve rahmetten ümidi kesmemek, İblis de beş şeyle bedbaht (mutsuz) oldu. Günahını kabul etmedi, pişmanlık duymadı, kendini kınamayıp azgınlığını Allah'a bağladı ve rahmetten ümidini kesti. Bununla beraber ilâhî emir ve yasaklara karşı gelmekle işlenen herhangi bir günah affedilmiş bile olsa, günahı işleyeni nezâhet-i mutlaka (mutlak temizlik) mertebesinden indirmeğe sebep olacak demektir. Çünkü bu tevbe ve yakarış üzerine قَالَ **Allah buyurdu ki:** اهْبِطُوا **İniniz,** بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ **bazınız bazınıza düşmansınız.** وَلَكُمْ فِى الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلَى حِينٍ **Ve size yeryüzünde bir vakte kadar bir yerleşme ve yararlanma var.** Yani قَالَ **Allah dedi ki:** فِيهَا تَحْيَوْنَ **Onda, o yeryüzünde yaşayacaksınız,** وَفِيهَا تَمُوتُونَ **ve orda öleceksiniz,** وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ **ve yine ordan çıkarılacaksınız, öldükten sonra diriltilip toplanacaksınız.** İşte Allah, siz insan cinsini yeryüzünde böyle yerleştirdi. Şimdi:

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ
وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ
يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾ يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا
أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا
إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ

أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾ وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا
عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ
عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ
عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ
﴿٢٩﴾ فَرِيقًا هَدَى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا
الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

26- Ey Âdemoğulları, size çirkin yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik. Hayırlı olan, takva elbisesidir. İşte bu(nlar), Allah'ın âyetlerindendir, belki düşünüp öğüt alırlar.

27- Ey Âdemoğulları. Şeytan, ana babanızı, çirkin yerlerini onlara göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi, sizi de (şaşırtıp) bir belaya düşürmesin! Çünkü o ve kabilesi, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Biz, şeytanları, inanmayanların dostu yaptık.

28- Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: "Babalarımızı bu yolda bulduk, bunu bize Allah emretti." derler. De ki: "Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"

29- De ki: "Rabbim bana adaleti emretti. Her mescidde yüzünüzü O'na doğrultun ve dini yalnız kendisine has kılarak O'na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz."

30- (O) bir topluluğu doğru yola iletti, bir topluluğa da sapıklık hak oldu. Çünkü onlar, şeytanları Allah'tan başka dostlar tuttular ve kendilerinin de doğru yolda olduklarını sanıyorlar.

يَا بَنِى اٰدَمَ **Ey Âdemoğulları,** قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِى سَوْاٰتِكُمْ **muhakkak ki biz üzerinize çirkin yerlerinizi örter, avret yerlerini örter bir elbise,** وَرِيشًا **bir de rîş** (yani güzellik ve öğünmek giysisi yahut servet ve refah) **indirdik**. Yerle, gökle, içle, dışla, ferdle, toplumla, tabiatla, sanatla ilgili sebepleri yaratıp ihsan ettik. Âdem ve Havva cennette saklı ve gizli otururlarken ayıpları açılarak yeryüzüne gelmiş oldukları gibi, Âdemoğullarından her biri de ana karnında "döl yatağı" içinde saklı ve gizli olarak rızıklanıp dururken çırılçıplak yeryüzüne indiler. Sonra da ayıplarını örtecek veya giyinip kuşanıp süslenecek şekilde fakirce veya zengince iki çeşit elbise ile korunmaya ve örtünmeye ve hatta güzelleşme ve süslenmeye imkân buldular. Bu arada, وَلِبَاسُ التَّقْوٰى **takva elbisesi** takva hissi veya takva duygusu ile giyim yani hayâ, utanma duygusu ve Allah korkusu ile giyilen ve Allah'ın izniyle maddî manevî ayıptan, çirkinlikten, zarar ve tehlikeden koruyacak olan korunma elbisesi yok mu, ذٰلِكَ **bu,** خَيْرٌ **mutlak hayırdır.** Sırf faydadır. Elbise nimetinden faydalanma ve istifade asıl bununladır. Zira takva duygusu, korkusu ve imanı, hayâ ve irfanı olanlar zorunlu olarak çıplak bile kalsalar en az Âdem ve Havva'nın yapraklarla örtündükleri gibi ayıp ve örtülmesi gereken yerlerini örter ve muhafaza ederler. Fakat takva duygusu olmayan günahkârlar ne kadar giyinseler yine kıçları, açılmaktan kurtulamazlar. Çünkü bunlar, elbise nimetinin ayıp ve örtülmesi gerekeni örtmek; sıcak, soğuk ve rahatsız edici çirkinliklerden, hastalık sebeplerinden korunmak, düşmandan sakınmak ve nihayet güzel bakışı cezbedecek ve kötü bakışı defedecek, hiç kimsenin ne şehvetinin heyecanına ve ne nefretinin gelişmesine sebep olmayacak faydalı bir sima, edeb ve vakar rahatlığı ile güzelleşme gibi gerçek fayda ve güzel maksatlarını düşünemezler. Şehvet, kibir ve gururla süslü püslü giysiler içinde kibrini ilan etmek isterken, bir taraftan en kötü yerini açar, hatır ve hayale gelmez zarar ve edepsizliğe düşerler. Bunun için süslü elbise, giysi, şeref ve ihtişam dahi hadd-i zatında ilâhî bir nimet olmakla beraber, birçoklarının gözlerini kamaştıran görünür çekiciliğine rağmen hayır ve mutlak fayda değil, bir gurur metâıdır. Asıl hayır, takva giysisidir ki, örtülmesi gerekli yerlerin örtülmesi (setr-i avret), namusu korumanın ilk şartını teşkil eder. ذٰلِكَ **Bu, yani elbise indirilmesi,** مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ **Allah'ın âyetlerindendir.** İnsanlığa olan lütuf ve yardımını, bağış ve rahmetini gösteren delillerinden ve alametlerindendir. لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ **Umulur ki bunu düşünürler.** Bundaki delalet vecihlerini, rabbânî hikmeti düşünür Allah'ın nimetlerini hatırlar, tanır veya uslanıp çirkinliklerden sakınırlar. Rivayet ediliyor ki, cahiliyye Araplarından bir takımları, bu cümleden olarak Humus'tan olmayan A'rab yani bedevîler Kâbe'yi

çıplak oldukları halde tavaf ederler ve içinde Allah'a isyan ettiğimiz giysilerimizle tavaf etmeyiz, derlerdi. Çoğunlukla erkekler gündüz, kadınlar gece tavaf ederler, kadınların gündüz tavaf ettikleri de olurdu. Kadın bütün göğüslerini ve göğüslerindekileri açar ve hatta büsbütün çırılçıplak olur, ancak cinsel organına şarap üstüne sinek konmuş gibi hafif, seyrek bir paçavra kor, "tavaf ederken beni kim ayıplar", der ve şu:

اَلْيَوْمَ يَبْدُو بَعْضُهُ اَوْ كُلُّهُ وَمَا بَدَا مِنْهُ فَلاَ اُحِلُّهُ

"Bugün bunun bir kısmı veya hepsi açılır, açılanını da helâl etmem." beytini söylerdi. İşte bu âyetler bu sebeple nazil olmuştur.

يَا بَنِى اٰدَمَ **Ey Âdemoğulları,** لاَ يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ **sakının şeytan sizi de belaya düşürmesin.** كَمَا اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَا **Ebeveyninizin** (babanızın ananızın) **kötü yerlerini,** (Mücahid'in tefsirine göre kendilerine fenalık veren günahlarını) **kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak, üzerlerindeki** takva elbisesini sıyırtarak **cennetten çıkmalarına sebep olduğu gibi sizi de aldatıp fitne ve belaya düşürmesin, sakının.** اِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لاَ تَرَوْنَهُمْ **Çünkü o ve o kabilden olanlar sizi, sizin onları görmeyeceğiniz yönden görürler.** İblis de كَانَ مِنَ الْجِنِّ cinden olduğundan, o şeytan ve onun hemcinsleri nesil ve insan askerleri gözünden gizlenebilen cin güruhundandırlar. Ve hafiye ve casus gibi insanı görmediği tarafından vurur avlarlar. Tefsirciler demişlerdir ki, bundan insanın şeytanı hiç görmeyeceği sanılmamalıdır. Görülmeyecek yönden görebilmek hiç bir şekilde görülememeyi gerektirmez. Gerçekte bir insan bile diğer insanı göremiyeceği yönden görebilir, şeytan da insanı böyle görmediği tarafından aldatır ve hatta bazan görünür de şeytan olduğunu sezdirmez, şeytan olduğunu gizlemiyerek göründüğü de olur. لاَ يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ *"Şeytan sizi belaya uğratmasın."* yasaklaması da gösterir ki, bir insan için şeytanın fitnesinden geri durmak ve çekinmek mümkündür. Demek ki şeytan, gözle görünmediği halde bile onun şeytanlık ve aldatma noktaları bilinebilir. Ve bilinemediği halde bile takva giysisi, iman ve korku hissi onun fitnesine en kuvvetli bir engel teşkil eder. İnsan dışıyla ve içiyle maddî ve manevî bakımdan silahlanmış olur. Takva elbisesi, ile içinden dışından giyinmiş bulunursa, şeytan ona görmediği tarafından, gördüğü halde bile etki edip aldatamaz. Şu halde şeytandan takva elbisesi ile sakının. اِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ اَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ **Muhakkak ki biz şeytanları iman etmeyen imansızların dostları (velileri, âmirleri, iş başları, başlarına bela olmuş yakınları, arkadaşları) kılmışızdır.** İmansızlıkla şeytanlık arasında bir çekicilik vardır. Korusuz bahçeye haşerelerin üşüştüğü

gibi اِنَّا اَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ اَزًّا *"Muhakkak biz kâfirlere şeytanları gönderdik, onları günaha sevkediyorlar."* (Meryem, 19/83) âyeti delaletince imansız kalblere de şeytanlar musallat olur. İmansızlar şeytanlığı sever, şeytana mahsus hasletlere, hareketlere meftun olurlar. Hayırsız, hayırsızla düşer kalkar, eşkiyanın reisi, en büyük haydut olur. Bunun gibi imansızların bütün eğilimleri şeytanlıkta olduğundan önlerine şeytanlar düşer, başlarına şeytanlar geçer ve artık onları diledikleri yere sevkeder, soydurur, soyarlar. Bu şekilde şeytanlara düşkün olduklarından, وَاِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً **o imansızlar bir edepsizlik yaptıkları zaman da:** قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا اٰبَاءَنَا وَاللّٰهُ اَمَرَنَا بِهَا **biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize böyle emretti, dediler.** Mesela kötü yerleri açmak eski bir âdet ve bununla beraber Allah'ın bir emri olduğunu iddiaya kalkıştılar. Ey büyük Peygamber! قُلْ **Sen de ki:** اِنَّ اللّٰهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ **Muhakkak Allah edepsizliği emretmez.** Edepsizlik, fenalık, günah eskiden beri bir âdet olabilir, fakat şurası muhakkaktır ki, Allah onu emretmez. Bir de tutup اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ **bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı söylüyor musunuz?** Bilmediğiniz şeyi biliyormuş gibi tutturup Allah'a karşı yalan ve iftiraya kalkışmak ne büyük cüret ve cahillik!... Hiçbir dinde, hiç bir peygambere hiç bir vahyde, hiç bir akılda Allah'ın edepsizliği emrettiğine veya edeceğine delalet edecek hiç bir şey yoktur. Ve iyi bilmek gerekir ki, insanları edepsizliğe, terbiyesizliğe, günaha davet eden rûhî ve fikrî dürtülerin, ilim ile, ilham ile, vahy ile ilgisi yoktur. O, bir şeytan vesvesesinden başka bir şey değildir. قُلْ **De ki:** اَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ **Rabbim, adaleti ve itidali emretti,** yani ifrat ve tefritten sakınıp orta halli ve ölçülü olarak hareket ediniz, وَاَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ **ve her mescidde yüzünüzü ona doğrultun.** Yani her secde zaman veya mekânında, her namaz veya namaz kılınan yerde yüzlerinizi dosdoğru ona, onun kıblesine dikerek ibadetine yöneliniz. Namaz vakti nerede erişirse, orada kılınız. Ve hepinizin yüzü bir düzende Allah'a dönmüş olarak sırf Allah için kılınız, kalblerinizde şirk eseri, yüzlerinizde ayrılık ve eğrilik eseri bulunmayarak muntazam bir şekilde kılınız. وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ **Ve Allah için dininizde samimi olarak Allah'a dua ediniz. Çünkü** كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُودُونَ **o size nasıl başladı ise yine öyle döneceksiniz.** Yani Allah Teâlâ siz insanları başlangıçta yaratıp, var edip dünyaya getirdiği gibi yine öyle iâde edecek, ahirete gideceksiniz. Şüphe yok ki iade etmek, başlamadan daha kolaydır. Bir defa olanın, yine olabileceğinde şüpheye yer yoktur. Bunun için tabiat davasına tutulup da ahireti inkar edenler, ilk önce tabiat kanunlarının başı bulunan "olan yine olur" kanununu düşünmeli ve yaratmaya gücü yeten Allah'ın iadeye öncelikle kâdir olduğunu anlıyarak ahirete inanmalıdırlar.

Şu halde ikinci olarak bilmelidir ki, bu dünyaya çırılçıplak gelip az çok türlü türlü giysiler bulan insanların hepsi sonunda bu dünya elbisesinden soyunup yine geldikleri gibi çırılçıplak olarak dönüp gidecekler ve amellerinin cezasını bulacaklardır. Üçüncü olarak şunu hiç unutmamalıdır ki, bu geliş gidişte, bu başlama ve dönüşte tecelli eden bütün hüküm ve kudret yalnız Allah'ın olduğunda hiç şek ve şüphe yoktur. Analar, babalar, hısımlar, akrabalar, eşler, dostlar, efendiler, beyler, hâkimler, krallar, devletler, milletler, insanlar, cinler, kısaca bütün yaratıklar bir yere gelseler, kendi kendilerine bir ferdi ne başlangıç itibariyle canlandırmaya güçleri yeter, ne de sona erme itibariyle iâdesine. "İnsanı, insan yapar" diyen nice iddiacılar, أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ *"Ben de diriltilir ve öldürürüm."* (Bakara, 2/258) diyen nice Nemrud'lar gelmiş geçmiştir ki, bütün arzu ve iddialarına rağmen ne bir çocuk yapabilmiş, ne de kendisini öldürmeye gelen düşmanının canını alabilmiştir. Şu halde başlangıç ve sona hâkim yalnız Allah olduğu için her gün, her an ister istemez o sana doğru yürümekte olan ortadaki insan da dininde Allah için ihlas sahibi olmalı ve ancak Allah'a dua edip yalvarmalı ve bütün ihlas ve samimiyetle ona yalvarıp, ona çağırmalıdır. Başladığınız gibi döneceksiniz, öyle ki فَرِيقًا هَدَى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ **bir kısmınızı hidayet etmiş, imana muvaffak kılmakla doğru yolu tutturmuş, bir kısmınızı da, üzerlerine sapıklık hak olarak bırakıvermiş** bir halde döneceksiniz. Çünkü إِنَّهُمُ **onlar, o ikinci kısmı** اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ **Allah'ı bırakıp şeytanları dost edinmişlerdir.** Bununla beraber وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ **kendilerini doğru yolu tutmuş hidayettedir, sanırlar.** Üzerlerine sapıklığın hak olmasında ve ebedî dalalette bırakılmalarında bu zannın büyük önemi vardır. Bu zanları olmasaydı sapıklık üzerlerine hak olmaz, hidayete gelmeleri mümkün olurdu.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا
إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (٣١) قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ
وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً

يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣٢﴾ قُلْ اِنَّمَا
حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ
وَاَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطَانًا وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا
لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ
سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

31- Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel giysilerinizi giyin ve yiyin, için, fakat israf etmeyin, Çünkü Allah israf edenleri sevmez.

32- De ki: "Allah'ın kulları için çıkardığı zinetleri ve tertemiz rızıkları kim haram kılmış?" De ki: "Bunlar, bu dünya hayatında inananlar içindir, kıyamet gününde de yalnız onlara mahsustur". İşte böylece biz âyetleri bilen bir topluluğa uzun uzun açıklıyoruz.

33- De ki: "Rabbim, sadece fuhşiyatı, onun açık ve gizli olanını, günahları, haksız yere isyanı, haklarında hiç bir delil indirmediği şeyleri Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi yasaklamıştır".

34- Her ümınetin bir eceli vardır. O ecel geldiğinde, ne bir ân ertele-yebilirler, ne de öne alabilirler.

خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ **Her mescid yanında zinetinizi tutunuz.** Yani gerek tavaf ve gerek namaz halinde elbisenizi üzerinize alınız, en güzel hâl ve durumda bulununuz, çirkin yerlerini açmak insanın en büyük ayıbı ve rüsvaylığı olduğundan, esasen elbise, insanın bir zineti, süsüdür. Bu da yukarda açıklandığı üzere en az avret yerlerini örtmekten "rîş" (güzellik ve öğünme elbisesi) derecesine kadar farklıdır ve en hayırlısı takva giysisidir. Bunun için setr-i avret (avret yerlerini örtmek) insana her zaman farz olduğu gibi, özellikle namazda ve tavafta da farzdır. Ve bir müslümanın namazda mümkün olan en

güzel durum ve şekilde bulunması sünnettir ki, cemaat ile namazda safların intizamı ve câmiye giriş çıkış ve oturuş duruşta edep ve hayâ, vakar ve ağırbaşlılık da bu zinet ve güzel sûret anlayışının işaretin de dahil olur. Nitekim önceki âyetlerdeki yüzleri doğrultma anlayışında da bu intizam işareti vardır. Aynı şekilde âyetin işaret ve eğiliminden şu da anlaşılır ki, bir islâm şehrinin güzellik bakımından tanzim ve teşkilâtında câmi ve câmi civarları en güzel yerleri ve zinet merkezi noktaları edinilmelidir. Bununla beraber bütün bunların içinde mescitlerin asıl süsü, ibadet ile mamurluğu ve ibadetle ilgilenen kimselerin hâl ve tavırlarıdır. Fenalar, en güzel yerleri kirletir ve çirkinleştirir. İyiler, en kötü yerleri bile temizler, güzelleştirir. Bunun için asıl istenen insanların iyiliği ve güzelliği olduğundan buyurulmuştur ki: خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ *"Her mescide gidişinizde güzel giysilerinizi giyiniz."* وَكُلُوا وَاشْرَبُوا **Ve yiyiniz, içiniz, bununla beraber** وَلَا تُسْرِفُوا **israf da etmeyiniz.** Haramı helâl kılmak veya helâlı haram yapmak veya yemek ve içmekte, süs eşyasında hırs ve ifrat etmek gibi bir şekilde orta hal sınırını geçmeyiniz. Çünkü اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ O, yani Allah israf edenleri sevmez, işlerine razı olmaz, bu muhakkak. Bunun nüzul sebebinde çıplak tavaf âdetinden başka bir de şu rivayet ediliyor ki: Âmiroğulları, hacc günlerinde yemek ve yağlı yemezler, ancak bayılıp düşmeyecek kadar kût miktarı (ölmeyecek kadar yiyecek bir şey) yerlerdi ve bu şekilde haclarını ulularlardı.. Müslümanlar da böyle yapmak istemişler bu âyet nazil olmuştur. Demişler ki bu âyette tıbbın yarısı özetlenmiştir. Biz bunu bir kaç bakımdan anlıyoruz: Birincisi: Tıp gerçi başlıca hastalıkların ilim ile tedavi sanatında özetlenir. Fakat her ikisinden gaye sıhhattır. Şu halde sıhhati koruma baştan sona tıbbın en büyük şartını ve gayesini teşkil ettiğinden, tıbbın bir yarısı sıhhati koruma, diğer bir yarısı da hastalıkları tedavi demektir. Bu âyet ise sıhhati koruma (hıfzı's- sıhha)nın esasla ilgili şartlarını özetlemiştir.

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِى اَخْرَجَ لِعِبَادِهِ **De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı zineti** (mesela pamuk, keten gibi bitkilerden, yün ve ipek gibi hayvanlardan, zırh vb. gibi madenlerden çıkan ve insanları süsleyen giysiler gibi Allah zinetlerini). وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ **Ve rızık türünden temiz ve lezzetli şeyleri:** (kısmet olup lezzet ve iştahla faydalanılacak, hoş hoş, temiz temiz çeşitli yiyecek ve içecekleri) **kim haram kılmış?** Bu bir inkarî istifham (soru)dır. Yani Allah'ın çıkardığı bu zinetleri ve tertemiz şeyleri haram kılmak kimsenin haddi değildir. Şu halde bu âyet yenecek ve giyilecek ve çeşitli süs eşyalarında aslolanın mubahlık olduğuna delildir. İbnü Abbas ve birçok tefsir bilgini zineti, giyilecek şeyler ile tefsir etmişlerdir. Fakat diğer bir görüşe göre israf olmamak üzere çeşitli zinetlerin

hepsini içine almaktadır ki, zahiri de budur. Şu halde her yönden bedeni temizleme, hayvanlar ve diğerlerinden üzerine binilen binitler ve zinet eşyalarının her çeşidi, zinet deyimi altında dahildir. Çünkü hepsi zinettir. Eğer nebevî hadiste erkek için altın, gümüş ve ipeğin haram olması hakkında özellikle nass (dînî delil) gelmemiş olsaydı bunlar da bu genele dahil olurdu. قُلْ **De ki** هِىَ **o zinet ve temiz şeyler** لِلَّذِينَ اٰمَنُوا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **bu dünya hayatında iman edenler için** خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ kıyamet gününde halis olarak **vardır.** Yani o zinetler, o temiz şeyler, esas itibariyle, müminler içindir. Çıkarılmasının hikmeti müminlerin faydalanmasıdır. Fakat bu, dünya hayatında kâfirler de ona, tâbi olmak sûretiyle de olsa, iştirak ederler. Fakat kıyamet gününde onlar yalnız bu dünyadaki müminlere mahsus olacak, kâfirler asla ortak olamayacaklardır. İkinci olarak o zinet ve temiz şeyler, bu dünyada, her ne olursa olsun eksiklikten, tatsızlıktan, karışıklıktan, kederden uzak kalmaz. Kıyamet gününde ise her türlü kederlerden uzak olarak vardır. O zaman o özel zinet, ancak bu dünya hayatında iman etmiş olanların olacak, kâfirlere de sadece mahrumiyet ve acı kalacaktır. كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ **İşte bilecek olan bir topluma âyetleri biz böyle açıklarız.** قُلْ **De ki:** اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّىَ **Rabb'im, ancak şunları haram kılmıştır:** الْفَوَاحِشَ **Bütün fevahışi,** yani çirkinliği açık, aşırı olan fenalıkları, özellikle kadın tenasül uzvu ile ilgili olan namussuzlukları, fuhuş ve ahlâka aykırı olayları ki, مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ **gerek açık olanları olsun, gerek gizli;** mesela nikâhı caiz olmayanı nikâh etmek, bâyin talâktan sonra nikâhı yenilemeden karı koca muamelesini devam ettirmek gizli fuhşiyat (ahlâka aykırı olay) cümlesindendir. وَالْاِثْمَ **Ve günahı;** bütün günahları, akıl ve şeriate uymayan her kötü fiili, bilhassa bilinen günahı yani sarhoş edici içki kullanmayı, sarhoş olmayı, وَالْبَغْىَ بِغَيْرِ الْحَقِّ **haksız yere isyanı;** haddini aşarak cana, mala, ırza, yani haysiyet ve hukuka tecavüzü ve zulmü. "Haksız yere" kaydı, isyanın mânâsını açıklama ve te'kittir. Çünkü "hak yere" olan isyan olmaz. وَاَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا **Allah'a hiç bir delil indirmediği herhangi bir şeyi ortak koşmanızı.** Yani bütün âlem bir Allah'a delil olduğu halde Allah'a ortak koşmak için ilmî bir kudreti olacak hiçbir burhan, hiç bir delil yoktur. Müşriklik, delilsiz hüccetsiz şeytana uymaktan kaynaklanan bir cehalet ve aptallıktan ibaret bir nefsî arzudur. Bütün kötülüklerden, günahtan, isyandan daha büyük bir haramdır. وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ **Ve Allah'a karşı bilginiz olmayan şeyi söylemenizi,** وَاللّٰهُ اَمَرَنَا بِهَا *"Allah onu bize emretti"* dediğiniz gibi cahillik ve inkâr ile yalan söyleyerek din ve hükümler uydurmaya kalkmanızı. İşte Rabb'im o zinet ve temiz şeyleri değil, bunları haram kılmıştır .Ve ilim şânından olanlara böyle açıklamıştır. Artık ilim ehli, bunların içindeki

mânâları istinbat eder, anlar, ona göre tatbik ve istifade ederler.

Şimdi sakın biz bu haramları yapageldik, bir felaketini görmedik, nice topluluklar da yapıyor bir şey olmuyor, demeyiniz. Çünkü وَلِكُلِّ اُمَّةٍ **her ümmet,** az veya çok her topluluk, küçük veya büyük her toplum **ve devlet için** اَجَلٌ **bir ecel;** Allah katında tayin edilmiş ve kararlaştırılmış olan **bir vakit ve mühlet vardır** ki, azab veya helakleri ona bakar. Allah'a karşı peygamberlerini yalanlayanların, yalancıların, dinsizlerin, müşriklerin, isyancıların, günahkârların, edepsizlerin hepsi dünyanın her tarafında ve her zamanında birden bire cezalandırılıvermezler. Çeşitli ümmetlerden her birine ve hatta her ümmetten her ferde mahsus bir ecel, bir müddet sonu vardır. Birini şu kadar müddet içinde mahveden bir kötülük, diğerini mahvetmek için daha az veya daha çok bir müddete dayanmış olur. Şu halde فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ **ecelleri geldi, mühletleri bitti mi,** لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً **bir saat geri kalamazlar,** وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ **ileri de gidemezler.** Yani o eceli ne bir an ileri çekebilirler, ne de geri. Ne uzatabilirler, ne kısaltabilirler. Biçilen vakti gelince ânı ânında derhal yakalanır, belalarını bulurlar. Bu müddeti ise ancak Allah bilir. Şu halde bir müddet devam eden bu müsaadeye aldanıp da sonsuza değin böyle gidecek sanmamalı, fırsat elde iken hemen tevbekâr olup bir an önce isyandan korunmaya ve Allah'ın emirlerine yapışmak sûretiyle geleceği temine çalışmalıdır. İbnü Abbas ve tefsircilerin çoğunluğunun tercihine göre bu âyetteki ecel, söz gelişine göre mutlak ömür mânâsına olmayıp, "azab ve helak eceli" demek olduğundan لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ *"her ümmetin bir eceli vardır"* kanunu, fertleri dinlerine bağlı olan bir ümmetin, dünyanın sonuna kadar yaşayabilmesine engel değildir. Bundan günah ve ahlâksızlık içinde koşan kâfir ve âsi ümmetlerin bir müddet nâil oldukları görünüşteki refah ve safaya bakıp da arkalarına düşmemek ve onları bâkî kalacak sanıp da ahlâk ve hareketlerini ve medeniyet tavırlarını benimsenecek bir örnek saymamak gerektiğini anlamalıdır.

Bunun için buyuruluyor ki:

يَا بَنِٓي اٰدَمَ اِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ
يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتٖي فَمَنِ اتَّقٰى وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ

يَحْزَنُونَ (٣٥) وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (٣٦) فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ
عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ أُولَٰئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ
مِنَ الْكِتَابِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ
تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ
أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ (٣٧) قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ
مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّىٰ
إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ رَبَّنَا هَٰؤُلَاءِ
أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ
وَلَٰكِنْ لَا تَعْلَمُونَ (٣٨) وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأُخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ
عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (٣٩) إِنَّ الَّذِينَ
كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ
وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ
(٤٠) لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (٤١)

Meâl-i Şerifi

35- Ey Âdemoğulları! Size içinizden peygamberler gelip âyetlerimi anlattıklarında, kim Allah'tan korkar ve kendini düzeltirse, işte onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.

36- Kim de âyetlerimizi yalanlar ve onlara karşı büyüklük taslarsa, işte onlar cehennemliktirler ve orada ebedî olarak kalacaklardır.

37- Allah'a karşı yalan uyduran yahut âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Onlara Kitap'tan nasipleri erişir. Canlarını alacak elçilerimiz gelince onlara: "Allah'tan başka taptıklarınız nerede?" derler. Onlar: "O taptıklarımız bizden sapıp ayrıldılar." derler. Böylece kendilerinin kâfir olduklarına bizzat şahitlik ederler.

38- Allah onlara: "Sizden önce geçmiş cin ve insan topluluklarıyla beraber cehennem ateşine girin!" der. Cehenneme giren her ümmet kendi din kardeşine lanet eder. Nihayet hepsi oraya toplandığında, sonrakiler öncekiler hakkında derler ki: "Rabbimiz ! İşte şunlar bizi doğru yoldan saptırdı. Onlara cehennem ateşinden kat kat azab ver". Allah der ki: "Herkesin azabı kat kattır, fakat siz bilemezsiniz".

39- Öncekiler de sonrakilere derler ki: "Sizin bizden bir üstünlüğünüz yoktur. O halde yaptıklarınızdan dolayı azabı tadın".

40- Bizim âyetlerimizi yalanlayan ve onlara inanmaya tenezzül etmeyenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve deve (veya halat) iğne deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremeyeceklerdir. İşte suçluları böyle cezalandırırız.

41- Onlara cehennemde ateşten bir yatak, üstlerine de (ateşten) örtüler vardır. Biz zalimleri işte böyle cezalandırırız.

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهِ Yani insanlar içinde Allah tarafından gönderilip Allah'ın âyetlerini tebliğ ve beyan eden hak peygamberlere karşı yalan uyduran, yalan yere peygamberlik taslayıp din vazetmeye kalkışan sahtekâr ve yalancı iftiracılardan ve yahut Allah'tan gereğince korkan ve doğru müminlerin zıddına "Allah'ın âyetlerini yalanlayan kâfirlerden daha zalim, daha haksız kim olabilir?" أُولٰٓئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ **Bunlara kitaptan nasibleri erer,** ecellerine göre yazılmış, takdir edilmiş olan rızıklarından, ömürlerinden, وَمَنْ كَفَرَ

فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا *"İnkâr edeni az bir süre geçindiririm."* (Bakara, 2/126) âyeti delaletince aslında "az bir şey olan" dünya nimetlerinden kısmetlerini alırlar ve asıl nasibleri olan yüzkarası ile giderler... ... حَتّٰى اِذَا جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا Yani nihayet böyle olurlar. **Allah'tan gelen ölüm elçileri, ölüm veya azab melekleri karşısında Allah'tan başka taptıklarını kaybederler ve kendi kâfirliklerine kendileri şahitlik ederek can verirler.** O zaman قَالَ **Allah der** ve hatta birçoklarına demiştir **ki** اُدْخُلُوا فٖٓى اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ فِى النَّارِ **Cin ve insanlardan sizden önce geçen ümmetler içinde ateşe girin.** كُلَّمَا دَخَلَتْ اُمَّةٌ **Geçmiş ve gelenden her ümmet girdikçe** لَعَنَتْ اُخْتَهَا **hemşîresine (arkasından gidip sapıklığa düştüğü din kardeşine) lanet eder.** Böyle bölük bölük girerler. حَتّٰى اِذَا ادَّارَكُوا فٖيهَا جَمٖيعًا **Nihayet hepsi orada, o ateşte birbirlerine ulandıklarında** قَالَتْ اُخْرٰيهُمْ **sonrakileri** (arkadan gidenleri veya sonra girenleri), لِاُو۫لٰيهُمْ **öncekiler hakkında,** dünyada öne düşen öncüleri veya ateşe önce girenleri hakkında **Allah'a hitap ederek derler ki:** رَبَّنَا هٰٓؤُلَٓاءِ اَضَلُّونَا فَاٰتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ **Ey Rabb'imiz, şunlar yok mu, işte bizi bunlar şaşırttılar. Onun için sen bunlara ateşten katmerli bir azab ver. Buna karşı** قَالَ **Allah, der ki:** لِكُلٍّ ضِعْفٌ **hepinize katmerli: her an artan katlama usûlüyle artan katmerli bir azab var.** Çünkü bir kerre, iki taraf sapıklıkta ortaktır. İkincisi öndekilerin sapıtması, sonrakilerin de bu sapıtmayı kabullenmeleri vardır. Uyan ile uyulan birbirinden karşılıklı kuvvet almıştır. Bu şekilde bir tarafın sapması ve sapıtması, diğer tarafın onları taklit ve küfürleri biri diğerinin günahlarını ve azablarını katlama artırır. وَلٰكِنْ لَا تَعْلَمُونَ **Ve fakat siz bilmiyorsunuz.** Herkes kendi acısını tattığı için bir bölüm diğerinin çektiğini bilmiyor. Yahut siz o katlamanın ulaşacağı sonsuzu birden bilmezsiniz. Şu halde o azabın miktar ve şeklini, durumunu ve derecesini bilmezsiniz. Onu, her ânını göre göre sonsuz zamanda takip edeceksiniz. Ancak şunu biliniz ki, hepinizinki katlamadır. Bu cevap üzerine وَقَالَتْ اُو۫لٰيهُمْ لِاُخْرٰيهُمْ **öncekiler de sonrakilere der ki:** فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ **Anlaşıldı ya, sizin bize karşı bir üstünlüğünüz, bir meziyet ve tercihe değer yönünüz yoktur.** Azabı hak etmede hep eşitiz. Şu halde فَذُوقُوا الْعَذَابَ **siz de o azabı, o katlama azabı tadın, o acıyı çekin,** بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ **çünkü kazancınızdır.**

اِنَّ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا **Şu muhakkak ki, âyetlerimizi yalanlayanlar,** hayır ve şerri, hak ve bâtılı, geçmişin sonuçlarını, şimdiki zamanın ve geleceğin gereksinimlerini açıktan açığa gösteren delillerimizi ve işaretlerimizi yalan çıkarmaya çalışanlar, وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا **ve onlara karşı kibirlenenler,** kendilerini daha yüksek sayıp, bunları nazar-ı itibara almaya tenezzül etmek istemeyenler yok mu, لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ السَّمَٓاءِ **bunlara göğün kapıları açılmaz,** ruhları yükselemez, biraz

fırlasalar bile yükseklere nüfuz edemezler, meleklerin sırlarına eremezler, düşerler, dua ve niyazları reddolunur. Üzerlerine feyz ve bereket inmez, وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ **ve cennete giremezler,** حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فٖى سَمِّ الْخِيَاطِ **tâ deve iğnenin deliğine girinceye kadar.** Diğer bir mânâ ile: "Halat, iğnenin deliğine girinceye kadar". Çünkü اَلْجَمَلُ (el-Cemel) kelimesi bilindiği üzere "deve" mânâsına geldiği gibi, urgan ve halat mânâsına da gelir ki جُمَّلٌ (cümmel), جُمَلٌ (cümel), جُمْلٌ (cüml) ve جُمُلٌ (cümûl) de denilir. Bazı tefsirciler halatın ipliğe bir çeşit benzeyişine ve bundan dolayı iğneye deveden çok bir ilgisine göre ikinci mânâyı tercih etmişlerse de tefsircilerin çoğu birinci mânâyı tercih ederler. Zira her iki mânânın ikisine göre de bu bir darb-ı meseldir ki, bizim "balık kavağa çıkıncaya kadar" deyişimiz gibi bir şeyin mümkün olmayana bağlanmasını ifade eder. Bu bakış açısından ise birinci mânâ daha belağatlıdır. Çünkü örf bakımından "iğne deliği" küçüklükte, "deve" büyüklükte meseldir. Bir şeyin ufaklığında, inceliğinde mübalağa edileceği zaman, "iğne deliği gibi" denilir. İrilikte mübalağa için de "deve gibi" denir. Özellikle Arap dilinde bu çok bilinir. "Halat" da misal olabilirse de, deve kadar mesel değildir. Bu yönden olmayacak bir şeyi anlatmak için, irilikte mesel olan devenin, incelikte mesel olan iğne deliğine girmesiyle darb-ı mesel şüphesiz ki daha belağatlıdır. Bir de deve, girebileceği yere kendi girer. Halat ise sokmaya dayanmaktadır. Şimdi devenin iriliğinden başka bizzat hareketli bir hayat sahibi olması, sonra boynu, hörgücü, ayaklarıyla , özel şekliyle de bütün eğri büğrülüğü ve acaibliğiyle göz önüne getirildiği zaman iğne deliğine girmesinde uzaklık fikri ve mümkün olmayanı hayal etme öyle bir kuvvetle ortaya çıkar ki, bu kuvvet halatta yoktur. Hasılı her iki takdirde mânâ, o kâfirlerin cennete girememelerini bir müddet gayesi ile sınırlamak değil, onun mümkün olmadığını açık bir temsil ile anlatmaktadır. Şu halde devenin iğne deliğinden geçmesi, aslında mümkün müdür değil midir, diye bazı inkârcıların yaptığı gibi boş yere tartışmalara dalmaya lüzum yoktur.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٤٢﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَٰذَا وَمَا كُنَّا
لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمُ
الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ
أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ
حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ
﴿٤٤﴾ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ
بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ ﴿٤٥﴾ وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ
يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ
لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾ وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ
تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ
﴿٤٧﴾ وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ

قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾
أَهٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ
لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾ وَنَادَىٰ أَصْحَابُ النَّارِ
أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ
قَالُوا إِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ
لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنْسٰيهُمْ كَمَا نَسُوا
لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هٰذَا وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٥١﴾

Meâl-i Şerifi

42- İman edenler ve iyi amellerde bulunanlar -ki biz hiç kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmeyiz- işte onlar cennet ehlidir ve orada ebedî olarak kalacaklardır.

43- Orada kalblerinde bulunan kini çıkarıp atarız. Onların altlarından ırmaklar akar. "Bizi buna erdiren Allah'a hamdolsun. Eğer Allah bizi doğru yola sevk etmeseydi biz doğru yola erişemezdik. Şüphesiz Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmişler." derler. Onlara şöyle seslenilir:

"İşte size cennet! Yaptıklarınıza karşılık buna varis oldunuz".

44- Cennet ehli, cehennem ehline: "Rabbimizin bize vaad ettiğini gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin size vaad ettiğini gerçek buldunuz mu?" diye seslenirler. Onlar da "evet" derler. Bunun üzerine aralarında bir çağırıcı şöyle seslenir: "Allah'ın laneti zalimler üzerine olsun!

45- Onlar, Allah'ın yolundan men ederler ve onu eğriltmek isterler, ahireti de inkâr ederlerdi".

46- Cennetliklerle cehennemlikler arasında bir perde vardır. A'raf üzerinde de, her iki taraftakileri simalarından tanıyan kişiler vardır. Bunlar cennetliklere: "selâm olsun size" diye seslenirler. Bunlar henüz cennete girmemiş, fakat girmeyi arzu eden kimselerdir.

47- Gözleri cehennemlikler tarafına çevrilince de :"Rabbimiz! Bizi zalim toplulukla beraber eyleme!" derler.

48- A'raftakiler yüzlerinden tanıdıkları kişilere seslenerek şöyle derler: "Ne topluluğunuz, ne de büyüklük taslamanız, size hiç bir yarar sağlamadı".

49- "Allah onları hiç bir rahmete erdirmiyecek, diye yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?" (Cennetliklere dönerek): "Girin cennete, artık size ne korku vardır, ne de siz üzüleceksiniz" derler.

50- Cehennemdekiler, cennettekilere: "Bize biraz su akıtın veya Allah'ın size verdiği rızıktan bize de verin." diye seslenirler. Cennettekiler de: "Allah, bunların ikisini de kâfirlere haram kıldı." derler.

51- Onlar ki, dinlerini bir eğlence ve oyun yerine koydular ve dünya hayatı kendilerini aldattı. Onlar, bugüne kavuşacaklarını nasıl unuttular ve âyetlerimizi nasıl inkâr ettilerse, biz de bugün onları öyle unuturuz.

وَنُودُوا اَنْ **Ve cennet ehline şöyle seslenilir:** تِلْكُمُ الْجَنَّةُ **İşte o, bu cennet,** yani dünyada vaad olunduğunuz cennet, gönlünüzdeki bütün kin ve nefreti silen, altından ırmaklar akan, içinde böyle hamd ederek dâim safa ile ebedî olacağınız bu cennettir. اُورِثْتُمُوهَا **Siz buna varis kılındınız.** بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **O sebeple ki, amel ediyordunuz.** Dünyada güzel çalışıyor, iyi işler yapıyordunuz. Cennet ehlinin bu başarıyı kendilerinden değil, sırf Allah'dan ve Allah'ın yardım ve hidayetinden bilerek hamdetmelerine karşılık Allah tarafından bu başarıları amellerinin sebebiyetine dayandırılarak böyle seslenilmesi kulluk terbiyesi ile ilâhî

lütfun ne büyük bir tecellisidir. Şu halde insan çalışmalı ve fakat başarıyı Allah'tan bilmeli, ameline mağrur olmayıp daima ilâhî hidayete sığınmalıdır. Amel, cennete girmenin sebebidir, fakat Allah'ın yardımı ile.

Mirasta ölüden diriye geçme mânâsı bulunduğundan, buradaki miras çoğunlukla "felan şey insana şeref verir" deyiminde olduğu gibi mutlak verme mânasıyla tefsir edilmek daha açık görülmüştür. Fakat bir hadis-i şerifte şöyle gelmiştir: "Hiç bir kâfir ve hiç bir mümin yoktur ki, hem cennette, hem cehennemde bir yeri olmasın. Ve şu halde cennet ehli cennete, cehennem ehli cehenneme girdikleri zaman cennet, cehennem ehline kaldırılır gösterilir. Oradaki yerlerine bakarlar ve kendilerine, işte siz Allah'a itaat ederek amel etmiş olsaydınız, bunlar sizin makamlarınız idi, denilir. Sonra ey Cennet ehli, haydi amelleriniz sebebiyle siz bunlara varis olunuz, denilir. Şu halde onların yerleri cennet ehli arasında bölüşülür".

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابَ النَّارِ **Cennet ehli, cehennem ehline seslendi.** Fahreddin Râzî'nin nakline göre âlimler demişlerdir ki, bu âyetten, mesafenin uzaklığının sesi idrak etmeye -genellikle- engel olmadığı anlaşılır.[1] Bazı âlimler de özellikle şöyle demiştir: "Seste öyle güç, kuvvet vardır ki, yalnız uzaklık duyulmasına mâni olmaz." Kim bilir bu gerçek, öncekiler tarafından nasıl bir hayret ve uzaksama ile karşılanırdı? Fakat zamanımızda radyo ve televizyon keşiflerinin bu Kur'ân gerçeğini nasıl ortaya çıkardığnı görüyoruz. وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ **Cennet ile cehennem arasında bir perde** وَعَلَى الْاَعْرَافِ رِجَالٌ **ve A'rafta bir takım kimseler vardır.** Bu perde, Hadîd Sûresinde geçen فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ *"Aralarına kapılı bir sûr çekilir ki, onun içinde rahmet vardır, dış yönünde de azab."* (Hadid, 57/13) ilâhî sözünde zikredilmiş olan sûrdur.

"A'raf" kelimesi "arf"ın çoğuludur. Arf ise her hangi bir yüksek yer demektir ki, bu münasebetle atın yelesine, horozun ibiğine "arf" denilmiştir. Buna göre A'raf, meşhur görüşe göre cennet ile cehennem arasındaki perdenin, sûrun yüksek tepeleri demek olur. İbnü Abbas'dan "sıratın şerefeleri" diye bir görüş de rivayet edilmiştir. Fakat Hasan-ı Basrî hazretleri demiştir ki A'raf, marifet (bilmek) kelimesindendir. Ve mânâ: "Cennet ehli ile cehennem ehlini simalarından tanımak üzere bir takım kimseler vardır." demektir. Kendisine bu kimseler, "iyilikleri ve kötülükleri eşit olan kimselerdir", denildiğinde dizine vurmuş, ve "bunlar, demiş, Allah Teâlâ'nın cennet ehli ile cehennem ehlini tanımak

---

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XIV, 88.

ve birbirinden ayırmak üzere tayin buyurduğu bir kavimdir. Vallahi bilmem belki bir kısmı beraberimizdedir". Hasılı A'raf üzerindeki adamların tefsirinde başlıca iki görüş vardır: Birincisi: Ebu Huzeyfe ve diğerlerinden rivayet edildiği üzere bunlar amelde kusur etmiş ve mizanda iyilikleri ve kötülükleri eşit gelmiş Allah'ı birleyen bir topluluktur ki, cennet ile cehennem arasında bir müddet kalırlar. Sonra Allah Teâlâ haklarında bir hüküm verir. İkincisi: Bunlar, peygamberler, şehidler, hayırlılar, âlimler veya adam şeklinde görünen melekler gibi dereceleri yüksek birtakım zâtlardır, denilmiş ki birincilere göre لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ *"henüz cennete girmemiş, fakat girmeyi arzu edenlerdir."* kayıtları, seslenen A'raf ehlinin halini beyandır. Yani cennet ehli, cennete girmiş, bunlar girmemişlerdir. Fakat arzu ve ümit ederler. Onlara özenirler de, "selâm ve selâmet size" derler. İkinciye göre ise, o sırada cennet ehlinin hâlidir. Yani cennet ehlinin henüz cennete girmemiş ve girmek ümidinde bulunmuş oldukları sıradadır ki A'raf ehli onları selâmetle müjdelerler.

رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ *"Simalarından tanıdıkları kimselere."* Velid b. Muğîre, Ebu Cehil Âs b. Vâil ve akranları: "Allah Selmân, Ammâr ve benzerlerini cennete koyacak da bizi cehenneme atacak ha, böyle şey olmaz. Allah bizim hizmetçilerimizi, çobanlarımızı bizden üstün tutmaz." derlerdi ki, işte A'raf ehlinin مَا اَغْنٰى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ *"ne topluluğunuz, ne de büyüklük taslamanız size hiç bir şey sağlamadı"* diye bağırdıkları bunlar ve bu gibilerdir. Ve اَهٰؤُلَاءِ الَّذِينَ *"bunlar mıydı?"* diye işaret ettikleri de onların küçümsedikleri Selmân ve Ammâr gibi iman ehli kimselerdir.

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ

بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلٰى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَاْوِيلَهُ يَوْمَ يَاْتِي تَاْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ

قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا

اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ

وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٥٣﴾

Meâl-i Şerifi

52- Gerçekten onlara, bilgiye göre açıkladığımız, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olan bir Kitap getirdik.

53- İlle onun te'vilini mi gözetiyorlar? Onun te'vili geldiği (verdiği haberler ortaya çıktığı) gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: "Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiş. Şimdi bizim şefaatçilerimiz var mı ki bize şefaat etsinler, yahut tekrar geri döndürülmemiz mümkün mü ki eski yaptıklarımızdan başkasını yapalım?" Onlar, kendilerini zarara soktular ve uydurdukları şeyler kendilerinden saptı, kaybolup gitti.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَاْوِيلَهُ **O kâfirler, ancak onun te'vilini gözetirler.** TE'VİL, esasen bir şeyi sonucuna irca etmek, varacağına vardırmaktır. Yani dünya hayatına mağrur olan o kâfirler bu kitaba iman etmezler de bakalım sonucu neye varacak, diye sonunu gözetirler. İman edeceklere bir hidayet ve rahmet olarak ilim üzere açıklanan ve gelecek için haber verilen vaad ve tehditlerin ilerde bilfiil tatbikatıyla vuku buluşta doğruluğunun ortaya çıkmasını beklerler. Kısacası işi ilerisine atarlar, ahirete inanmak için kıyametin kopmasını, ahiretin bilfiil gelmesini, geleceğin şimdiki hâl olmasını beklerler. Halbuki يَوْمَ يَاْتِى تَاْوِيلُهُ **te'vili geleceği, o haberlerin tatbik olunacağı gün, o kıyamet günü,** يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ **bundan önce onu unutanlar** (hatırlarına getirmek ve ona göre amel etmek istemiyenler) **şöyle diyeceklerdir:** قَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ **hakikaten Rabb'imizin resulleri hak emirle geldi, peygamberlerin dedikleri doğruymuş, olmaz sandığımız oldu.** فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَٓاءَ **şimdi acaba bizim şefaatçilerimiz var mıdır ki,** فَيَشْفَعُوا لَنَا **bize şefaat etseler de azaptan kurtarsalar,** اَوْ نُرَدُّ **yahut geri çevrilsek, dünyaya döndürülsek de** فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِى كُنَّا نَعْمَلُ **yapageldiğimiz işlerden başkasını yapsak.** Böyle diyecekler. Fakat o gün قَدْ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ **kendilerini ziyan etmiş,** وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ **ve iftira edegeldikleri şeyler;** şefaatçi olur diye uydurup bel bağladıkarı putlar, **o bâtıl tanrılar yanlarından kaybolmuş gitmiş bulunacaklardır.** Ve bunun böyle olacağında hiç şüphe yoktur. Çünkü:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ

وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ

يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ

الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٥٤﴾ ادْعُوا رَبَّكُمْ

تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٥٥﴾ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ

بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ

مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾ وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ

رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ

الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ

تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي

خَبُثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَٰلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ

يَشْكُرُونَ ﴿٥٨﴾

Meâl-i Şerifi

54- Şüphesiz Rabbiniz Allah, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arş üzerine hükümran oldu. O, geceyi durmadan onu kovalayan gündüze bürüyüp örter; güneş, ay ve yıldızlar emrine âmâdedir. İyi biliniz ki yarat-

ma ve emir O'nundur. Âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir.

55- Rabbinize yalvara yalvara ve gizlice dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez.

56- Düzeltildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. O'na, korkarak ve rahmetini umarak dua edin. Muhakkak ki Allah'ın rahmeti, iyilik edenlere yakındır.

57- Rahmetinin önünde müjdeci olarak rüzgarları gönderen O'dur. O rüzgarlar, yağmur yüklü bulutları yüklenince, onu kurak bir memlekete gönderir, sonra onunla yağmur yağdırır ve onunla her çeşit ürünü yetiştiririz. İşte Biz, ölüleri de böyle diriltiriz. Gerekir ki düşünür, ibret alırsınız.

58- Güzel memleketin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar; kötü olandan ise yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz. İşte biz, şükreden bir toplum için âyetleri böyle açıklarız.

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ى **Hakikaten Rabb'iniz** (Sahib ve hâkiminiz, işlerinizin kaynağı, efendiniz) **ancak o Allah'tır ki** خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ى سِتَّةِ اَيَّامٍ **gökler ve yeri altı günde yarattı.** Başınız üstünde yükselen birçok gökleri ve ayağınızın altında çiğnediğiniz yeri, yücelikleri ve düşüklükleriyle bütün bu çeşitli şeylerden her birini bir ölçü ile takdir ve bir zamânâ tahsis ederek hepsini ezel ve ebede göre ancak altı gün sayılacak kadar sınırlı zamanlarda yarattı. ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ **Sonra da Arş üzerine istiva eyledi.** Alçaklı, yüksekli bu çeşitli yaratıkları, birbirine benzemeyen ve henüz bir tekrar ve birbirini takip devrine girmemiş olan ilk yaratılışlarıyla zaman zaman yarattıktan sonra hepsini hükmü ve tasarrufu altında tutarak, eşit bir şekilde hepsine sahip ve merci olarak, hepsi üzerinde dilediği gibi nizamlı ve muntazam bir ritimle hükümlerini de tatbike girişti. Yerden göklere, göklerden Arş'a varıncaya kadar bütün yaratıklar onun hüküm ve idaresinin altında ândan âna, halden hale, şekilden şekile, devirden devire, oluş ve yok oluş, farklılık ve benzeyiş ile değişip gitmekte; O ise son bulma ve bozulmadan, ıztırab ve değişimden uzak tam bir hâkimiyet ve tam mülkiyet ile hepsi üzerinde bir düze hâkim; hepsinin üstünde mutlak bir yücelik ile ulu, her şeyden üstün bütün devletlerden, saltanatlardan üstün, yüceliğin en yüksek misali olan Arş-ı âlâ (en yüksek Arş)'dan da üstün ve daima üstün. **Ve** bununla beraber birbirlerine karşı mertebeleri ve dereceleri farklı olan bütün

varlıklara وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ *"Biz ona şah damarından daha yakınızdır."* (Kaf, 50/16) âyeti gereğince nisbeti bir, adaletli ve hikmetli. لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"O'nun hiç bir benzeri yoktur."* (Şûrâ, 42/11), عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ *"Her şeye şahit"*, (Sebe', 34/47), بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ *"Her şeyi kuşatıcıdır"*, (Secde, 41/54) tek ilâh olarak rablığını yerine getirmektedir ki, bu hükümranlık kayıtsız ve şartsız ve devamlıdır. Yani Tevrat tercemelerinde denildiği gibi yaratmadan sonra çekildi, dinlendi değil, yarattığı bütün varlıklar üzerinde devamlı bir saltanat, hâkimiyet ve bir düze yaratıcılık ve rablık ile işleri idare ve hükümleri icra etmektedir.

SİTTETİ EYYÂM (سِتَّةِ اَيَّامٍ) Altı gün: Bazı tefsirciler bu altı günün dünya günleri denilen, bilinen günler diye kabul etmişlerdir. Gerçekte lugat bakımından "yevm" denilince önce güneşin yeryüzüne doğmasıyla batışı arasındaki zaman müddeti demek olan gün mânâsı akla gelir. Fakat henüz yer ve güneşin bulunmadığı yaratma sırasında bu mânâ ile bir gün tasavvur olunamayacağı açık ve Kur'ân'ın bir çok yerlerinde olduğu gibi "yevm"in vakit mânâsına geldiği ve dil bakımından bilindiğinden burada da "altı gün"ün, "altı vakit" mânâsıyla tefsir edilmesi lazım geleceği bir çok tefsirci tarafından hatırlatılmıştır. Bunun ölçüsünün ise bilinen güne eşit veya ondan kısa veya uzun olması mümkündür. Nitekim وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ اِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزًا اِلَى فِئَةٍ *"Kim o gün, savaşmak için bir tarafa çekilme, ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını döner (kaçar)sa"* (Enfâl, 8/16) âyet-i kerimesinde "yevm" (gün) böyledir. فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ *"Sizin saydığınız (yıllar) dan bin yıl kadar süren bir günde"* (Secde, 32/5) âyetinde, bizim saydığımız günlerle bin sene; diğer فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ اَلْفَ سَنَةٍ *"Miktarı elli bin yıl süren bir günde"* (Meâric, 70/4) âyetinde ise, elli bin sene miktarı ile açıklanmıştır ki, bunlar da "ahiret günleri" adıyla bilinir. Ve İbnü Abbas, Kâ'b, Mücâhid, Dahhâk gibi büyük tefsirciler de buna uygun tefsir etmişlerdir. Buna göre, "altı günde" demek, miktarı binlerce seneye varan "altı zamanda" demektir. Fakat açıklamadan kastedilen, bunların uzama miktarı değil, bu miktarın ezele, istivâ (hâkimiyet)nın mutlak ve ebedîliğine göre altı gün denecek kadar sınırlı zamanlardan ibaret bulunduğunu anlatmak olduğundan "altı gün" buyurulmuştur.

Bununla beraber dikkate şâyândır ki, burada rablığın, biri yaratma, biri hâkimiyet olmak üzere iki tecelli mertebesi olup, âlemdeki varlıkların önce sırf olağanüstü olan misalsiz bir yaratma ile başlayıp, bundan sonra bir nizam seviyesine girdiği ve her iki durumda da Allah'ın hâkimiyeti altında bulunduğu anlatılırken, سِتَّةِ اَيَّامٍ "altı gün" ile özellikle gökler ve yerin âdet ve nizam

dediğimiz tekrar etme, benzeme ve birbirini takip ile devam ve uzama devirlerinden önce bulunan ve benzeşmeyen bir fark, örneksiz bir icad ile sırf olağanüstü olan ilk yaratma anları gösterilmiştir. Sırf olağanüstünün mutlak olan nizam ve hâkimiyet devirlerine nisbetle altı adedinin, sayıların derecelerine ve diğer günlere oranı gibi çok az olduğunun ifade edilmiş olması bakımından diğer bazı tefsircilerin dediği gibi bu altı zamanın dünya günleri ölçüsüyle ve hatta ondan daha az bir müddet olarak düşünülmesinde daha uygun bir mânâ vardır. Bu şekilde iki yaratılma arasında geçen benzer devam anları hâkimiyet hükmünde olmakla dürülüp bükülerek ve soyutlanarak önce dumandan cisimlere, sıcak ateşten toprağa, topraktan suya, sudan hayata geçmek gibi yalnız ilk yaratılma anlarının düşünülmesi gerekir. Sonra Fussilet Sûresi (9-12. âyetleri)nde bu altı gün hakkında bazı açıklamalar gelecektir, (oraya bak.) ki ona göre bunun ikisi göklere, dördü de yere ait görünmektedir. Bununla beraber Müslim-i şerifte rivayet edilen bir hadisin delaletine uyarak bazı tefsircilerin tercih ettikleri üzere سِتَّةِ أَيَّامٍ "altı gün"ün yalnız yeryüzü ile ilgili olması da muhtemeldir ki, bu takdirde mânâ: "Rabb'ınız ancak o Allah'tır ki gökleri ve altı günde yeryüzünü yarattı." demek olur. Hasılı iş bu altı günün mahiyetinin tayini ve açıklaması hususları Allah'ın ilmine bırakılması gereken müteşabih bir mânâ olmakla beraber, bundan kesin olarak şu sonuçlara ulaşmış oluruz:

Birinci olarak, âlem kadîm (başlangıcı olmayan) değil, görüldüğü üzere bir olaylar toplamıdır ki, varlığında da, devamlı olmasında da yaratıcı olan Allah'a muhtaçtır. Ve yalnız onun hükmü altındadır.

İkinci olarak: Âlemin toplamı ezelî olmadığı gibi, bir defada ve basit bir şekilde yaratılmış da değildir. Başlangıçta çeşitli zamanlarda birden çoğa giden, bundan sonra çokluk içinde bir terkib (sentez) ve toplanmaya dahil olan fakat sonu olan derece derece bir ilerleme ile yaratılmış ve sonra bu ilerlemeye değişim ve benzeme içinde tekrarlanma ve devam etme ile düzenli, bir şekil verilmiştir ki, bu düzenli şeklin birbirlerini takibinin devamı da bir seviyede kendi kendine sabit ve karar kılmış değil, Allah'ın hâkimiyeti altında değişmektedir.

Bu derece derece ilerleme (tedric) mânâsı münasebetiyle burada şu iki soru meşhurdur: Birincisi : Yaratmadaki bu derece derece ilerleme (tedric) وَمَا أَمْرُنَا اِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ *"Bizim buyruğumuz, yalnız bir tekdir, göz açıp yumma gibidir."* (Kamer, 54/50) âyetinin delaletine aykırı değil midir? İkincisi; bir defada yaratma, Allah'ın kudretine delalette daha uygun olmaz mıydı? Cevap: Hayır. Gerçi bir yaratma, bir haysiyetle hem bir defaya mahsus hem tedrîcî olmaz. Bir defada oluş, derece derece ilerlemeye aykırıdır. Bununla beraber bir defa oluş, tedrîcin

şartıdır. Dereceleme çeşitli yaratma anlarının sıralanma ve devamı demek olduğundan aralarında yorum itibariyle zıtlık bulunan bir defada oluş ve tedric arasında gerçekleşme itibariyle mutlak umûm ve husus vardır. Her tedricde bir def'aten oluş vardır, fakat her defada tedric yoktur. Gerçekte Cenab-ı Hak her neyin yaratılmasını veya yok edilmesini isterse كُنْ "ol" der ve derhal isteği dilediği şekilde vâki olur. Bir anda bir değil sayılamayacak ve hesap edilemiyecek şeyler yaratıp yok edebilir. Nitekim bir yağmur ânında ne kadar sayısız damlaların yaratılıp düştüğü ve bir doğma ânında hesabımıza sığmaz birçok hadiselerin bir anda vâki olduğu görülür. Ve Hakk'ın bütün işleri böyle tek olan bir vicdan bakışı ile görülür. Fakat bunun böyle olması, bakışların çoğalması ve devam etmesiyle, çeşitli veya birleşik yaratılışların çoğalma ve devam etme kudretini ortadan kaldırmaz. Çünkü ilâhî kudretin, hiç bir şekilde sona ermesi mümkün değildir. Şu halde tek emrin, bir anda pek çok şeyi yaratmaya kâfi gelmesi, buna karşılık yaratmalar arasında özel bir sıralama ile geliştirerek yaratma kudretine aykırı da olmaz. Hem dereceleme zamanlarının her birine göre وَمَا اَمْرُنَا اِلَّا وَاحِدَةٌ *"Bizim buyruğumuz yalnız tekdir."* (Kamer, 54/50) hükmü doğrudur. Hem de toplamına göre bir dereceleme silsilesi ve sıralaması geçerlidir.

İkincisi: Yalnız bir defada yaratma, kudrete delalet etmede daha uygun da değildir. Çünkü bu tahsiste bir kudretin son bulması şüphesi vardır ki, ikinci bir yaratmaya imkân yok sanılır. Tertip ve terkib ile yaratma kudreti de durdurulmuş ve delilsiz bırakılmış olur. Evet Allah dileseydi bugünkü gökleri ve yeri bütün içerikleriyle bir defada yaratmaya gücü yeterdi. Fakat bu şekilde dünkü âlem olmaz, iki yaratılmış arasında bir sıralanma ve devam etme düşüncesine imkân kalmazdı. Diriden ölü, ölüden diri, ateşten toprak, topraktan su, çamurdan hayat ortaya çıkmak şöyle dursun, gece ve gündüz birbirini takip etmez, insandan insan bile doğmazdı. Atalarımız yaratılırsa biz olmazdık, biz olursak onlar olmazdı ve yahut hepimiz olur, fakat ata evlat olmazdık ve şimdiki yaratmanın imkânına delil bulamazdık. Ve o halde o âlem, bu âlem olmazdı. Hiç bir tedricen ilerleme olmadan bütün yaratıklar bir defada ve bir anda yaratılmış olsaydı, hiç biri diğerinin yaratılışına şahit olamayacağından, hem yaratma delili bulunmaz, hem de eşyanın tabiatı ilâhî tasarrufa mahkûm ve emre âmâde kılınmış olduğu anlaşılmaz; âlem, ezelî bir tabiat sanılırdı. Sonra "hiç bir derecelere ayırma bulunmasın" demek, "rabblık, ilâhlık bulunmasın" demek olduğundan da gaflet edilmemelidir. Şu halde bir çok def'aten yaratılışları da içine alan dereceleme ve sıralama ile yaratmanın kudret ve yaratıcının ilâhlığına delaleti açısından pek büyük önemi vardır. Ancak bu derecelemenin ilk ya-

intılışta altı güne tahsisi meselesi kalır ki, bu da sırf ilâhî bir irade meselesidir. Bu tercih, fikrinde hür olanın seçimine aittir.

İSTİVÂ: Râğıb der ki: " اِسْتَوٰى (istevâ) fiilinin kullanılışı iki şekildedir. Birisi iki veya daha çok fâile isnad olunur. اِسْتَوٰى زَيْدٌ وَعَمْرٌو فِى كَذَا denilir ki "Zeyd ve Amr eşit oldu." demektir. Nitekim لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللّٰهِ *"Bunlar, Allah katında eşit olmazlar"* (Tevbe, 9/19), هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ *"Bilenlerle bilmiyenler bir olur mu?"* (Zümer, 39/9) buyurulmuştur. Diğeri de bir şeyin kendi zâtında doğru ve ölçülü olmasına denilir.(1) ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوٰى *"Üstün akla sahip (olan melek) doğruldu."* (Necm, 53/6) gibi ki, لِتَسْتَوُوا عَلٰى ظُهُورِهِ *"Onların sırtına binip kurulmanız için"* (Zuhruf, 43/13), فَاِذَا اسْتَوَيْتَ اَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ *"Sen ve yanında bulunanlar, gemiye yerleştiğiniz zaman"* (Müminûn, 23/28), فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِهِ *"Gövdesinin üstüne dikildi."* (Feth, 48/29) aynı şekilde Arap kelâmında اِسْتَوٰى اَمْرُ فُلَانٍ "filanın işi mutedil oldu", اِسْتَوٰى فُلَانٌ عَلٰى عُمَّالِهِ *"filan işçilerini idare etti"* gibi ifadeler hep bu kabildendir. اِلٰى ile müteaddî olmasında bir istîlâ mânâsını gerektirir. على ile müteaddi olmasında da bizzat veya tedbirle son bulma mânâsını gerektirir. Bu şekilde istivâ lugatte, bir düze olmak, istikrar etmek yani karar kılmak veya kararını bulmak, ulûvvve isti'lâ yani yükselmek veya yüksek olmak, diğer deyimle üstün olmak, bir düze kurulmak, eşit veya benzer veya denk olmak, dosdoğru varmak veya kasdetmek, isti'lâ etmek mânâlarına gelir.

ARŞ (عرش) , esas itibariyle "sakf" demektir ki, bir binanın veya yerin yüksek muhîtini teşkil eder. Bir eve nisbette tavanı, tavanına nisbette üstündeki çatısı, kubbesi, tepesindeki köşkü, tahtaboşu, cihannüması (terası) hep Arş mânâsına dahildir. Buna ilave olarak çadır ve çardak gibi yükselen ve gölge veren her şeye de denir. Bu şekilde Arş anlayışının en kesin gereği ulvilik ve üstünlük mânâsıdır. Bundan dolayıdır ki arş, hükümdarların oturdukları "taht" anlamında meşhur olmuş ve tahtın gereği olan mülkten , izzet ve saltanattan kinaye de yapılmıştır. ثُلَّ عَرْشُهُ denilir ki, mülkün istilâ edildi, yıkıldı, bozuldu demektir. Mülkü kıvamında ve işi yolunda, emri muntazam ve ahenkli olduğu zaman da اِسْتَوٰى عَلٰى عَرْشِهِ وَاسْتَقَرَّ عَلٰى سَرِيرِ مُلْكِهِ *"Arşına hâkim oldu, mülkünün tahtına yerleşti."* denilir. Bunlardan başka bir işi ayakta tutan şeye, bir şeyin esasına ve bir toplumun işlerini idare eden başkanlarına ve عَوَّاءُ "avvâ' " denilen kuzey tarafın alt yanında Acûzü'l-Esed (arslan burcunun ucundaki takım yıldızları) ve Avşü's-Simâk (biri kuzey, diğeri güneyde iki parlak yıldız) da denilen dört küçük yıldıza, tabuta ve kuyunun dibinden adam boyu kadar taşla örüldükten sonra ağzına kadar yukarısına yaptıkları ahşaba, ayağın parmak tarafına doğru

(1) Ragıb el-Isfahânî, el-Müfredat, 251.

yüzündeki yumruca tümseğe ve kuşun yuvasına da denilir. Ve birçok mânâlarda masdar da olur.

Âyetü'l-Kürsî'de açıklandığı üzere bazıları, وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"O'nun kürsüsü, gökleri ve yeri kaplamıştır."* (Bakara, 2/255) âyetindeki Kürsî ile Arş'ın bir şey olduğunu kabul etmişlerdir ki, ikisini de "taht" mânâsından alınmış olarak düşünmüşler demektir. Fakat çoğunlukla nakledildiğine göre Arş, Kürsî'nin de üstündedir. Bu şekilde Kürsî, taht mânâsıyla düşünülürse Arş onu kaplayan saray ve sarayın tavanı gibi veya bütün memleketin muhîti gibi düşünülür Ve Kürsî, "Mevzi–i Kademi'l-Arş" (Arş'ın ayağının yeri) olduğu rivayetine göre "başşehir" mânâsıyla düşünülürse, Arş da "taht" mefhûmuyla düşünülür. Ve bu iki mânâ düşüncesiyle Arş, şeriat dilinde âlemin hepsini saran, sınırlamanın ve beşer aklının takdirinin dışında, hakikati Allah'ın ilmine bırakılmış bulunan yüksek bir muhît olmak üzere yaygın olmuştur ki gökler, cennet, sidre, Kürsî hep bunun altında tasavvur edilir. Bu bir sondur ki, âlem tasavvuru burada biter. Fakat Hakk'ın varlığı bitmez ve Sidre-i münteha geçilmeden Hak Teâlâ'nın cemalinin müşahedesine erilmez. Nitekim Resulullah (s.a.v) Mi'rac'da Sidre-i münteha'yı geçmişti. Birinci düşünceye göre Arş'ın ihatasının, mekâna ait bir ihata; ikinci düşünceye göre de manevî bir ihata (kuşatma) kabilinden olması gerekir. Şimdi bu mânâ şekilleri ile ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ yüksek nazmından şöyle bir anlam ortaya çıkar: "....." Sonra da bir dize taht üzerine kuruldu. "......." Fakat bundan ne anlamalıdır?

Burada önce şunları dikkat nazarından uzak tutmamak gerekir:

1- Bilinen mânâsıyla "taht", bir hükümdarın, hükumeti icra ederken üzerine kurulduğu özel, mahdûd bir cisimdir. Fakat asıl önemi, cisimliğinde değil, gereği olan hüküm, izzet ve saltanatındadır.

2- Bütün göklerin üstünde ve bütün âlemi çevreleyen Arş'ın bilinen mahdut "taht" mânâsına, tamamen hakiki lugat mânâsı olarak uyuşmuş olamayacağı şüphesizdir. Bundan dolayı bunda muhakkak mecazî ve kinayî bir mânânın bulunması ve daha doğrusu Arş ve taht cins ismi iken الْعَرْشُ (el-Arş)'ın şer'î konumla bir özel isim gibi düşünülmesi gerekir. Ve o halde bu Arşd'a cisim olma zarureti de iddia edilemez.

3- Arş bir cism-i küll olsun, fakat yön ve cisimliğin hepsi bunda son bulacağından, bunun üstünde cisim, mekân, yön tasavvuru çelişkili olur. Burada "Sidretü'l-münteha" anlayışını iyi düşünmek gerekir.

4- عَلَى (Alâ) kelimesinin hakiki mânâsında ne mekâna, ne zamânâ ait bir zarflık yoktur. Bu bir isti'lâ ifade eder. Gerçi ulûv (yükseklik) ve fevkiyyet (üstlük, üstte olmak) bir yön anlatır. Fakat الْعَرْش (el-Arş) anlayışı, bütün mekân ve yönleri kapladığından, bu isti'lâda yön de düşünülmüş olamaz. Ve bundan dolayı عَلَى الْعَرْش "Arş üzerine", mekân üstü ve yön üstü, çok yüksek bir yükseklik ile isti'lâ ifade eder ki, asıl gerçek isti'lâ (Yükseliş) da budur. Bu, bütün izafetleri altına alan öyle bir isti'lâdır ki, hiç bir kayıt ve nicelikle şartlanmış olmadığından ihata mümkün değildir. Biz bu yüksekliğin ifade ettiği mâlûlün izâfetini illet (sebeb)e, mahkûmun hâkime, netice itibariyle bütün varlığı mümkün olanların, varlığı vacib olana, bütün yaratıkların yaratana olan etkilenme ve muhtaç olma nisbeti olmak üzere kendi izafetimizle düşünebiliriz.

5- İstivâ gerçekte sırf cismanî bir anlam değildir. Bunun cismanî olup olmadığına, isnad olunduğu fâili veya medhûlü (dahil olduğu kelime) de bir karîne olur. Mesela اسْتَوٰى اَمْرُهُ *"işine hâkim oldu"* denildiği zaman bu istivânın cismanî olmadığında şüphe yoktur. Aynı şekilde اسْتَوٰى فُلَانٌ عَلٰى اَمْرِهِ *"filan işine hâkim oldu"* denildiği zaman da böyledir. Burada ise fâil, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"Kendisinin hiç bir benzeri olmayan"* (Şûrâ, 42/11) Allah Teâlâ'dır. Şu halde Arş üzerinde ilâhî istivâyı Allah ile Arş'ın gerisindeki yaratıklar arasında bir uzaklık, bir mekânî aralığı gerektiren cismanî bir mânâ ile düşünmeye imkân yoktur. Zira وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ *"Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz görmezsiniz."* (Vâkıa, 56/85).

6- Bir hükümdarın tahtına oturup kurulması anlamında bile asıl kastedilen mânâ, cismanî bir oturuş değil, hükümdarlık sıfatıyla nitelenmesidir. Bu öyle bir mânâdır ki, hükümdarın taht sayesinde değil, tahtın hükümdar sayesinde ayakta durmasını ifade eder. Ve bir hükümdarın tahtında devamlılığı, cismen taht üzerinde oturup kalması değil, hâkimiyetinde devamlılığı ve bâki olması demek olur. Fakat bu mânâ diğer hükümdarlarda ve tahtlarda tam, mutlak ve hakiki değil, geçici, nisbî ve ârızîdır. Bunun mutlak hakikati ancak Allah Teâlâ'ya mahsustur. Şu halde istivâdan bu mânânın Allah'da zâtî, tam ve hatta tamın üstü mutlak ve hatta mutlak üstü ve hakiki yani cismaniyet ve rûhâniyet gibi imkanî bir vücud ile değil, zarurî bir vücûd ile oluşmuş olduğunu anlamak gerekir. Bunu anlayabilmek için de varlığın gerçeğinin yalnız cisim ve cismaniyete mahsus olmadığını ve hatta cisimliğin gelip geçici ve izafî bir varlıktan ibaret bulunduğunu ve Hakk'ı bilmek için cisim ve ruhun üstüne geçilmek gerektiğini sezmek şarttır. Bunun içindir ki, cisimden başka varlık, cismanî yükseklikten

başka yükseklik duyamayanlar, bu konuda şer'an bir dereceye kadar özürlü sayılırlar.

7- İstivâ bir fâile isnat edilmiş ve Arş'a da عَلَى cer harfi ile bağlanmış bulunduğu için, bunda Allah Teâlâ'nın Arş seviyesi ile eşitlik veya birliğine değil, tersine Arş'tan üstün yükseklik ve mutlak büyüklüğüne delalet vardır. Yani اِسْتَوٰى مَعَ الْعَرْشِ *"Arş ile beraber istivâ etti"* değil, اِسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ *"Arz üzerine istivâ etti"*dir. Bu ise Allah'ı, âlemin kendisi ile birleştiren hulûl veya ittihat görüşlerini red ve iptal ile عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ *"her şeye şahittir"*, بِكُلِّ شَىْءٍ مُحِيطٌ *"her şeyi kuşatıcıdır"*, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَىْءٌ *"onun hiç benzeri yoktur"* mânâlarının sonsuzluğunu hatırlatan nezih bir tevhid ispat eder. Şu halde bunda bir teşbihi (benzetme) değil, pek yüksek bir tenzihi tasdik etmek gerekir.

Bunun için bu meselede büyük âlimler şu iki mezhepten biri üzerindedirler: Birincisi Selef mezhebidir ki, Allah Teâlânın mekân ve yönden yüksek olduğunu kesin bir şekilde tasdik etmekle beraber Arş üzerine istivâsı sıfatına da - Allah'ın irade ettiği şekilde - iman etmek ve tafsilatıyla te'viline dalmayıp, وَمَا يَعْلَمُ تَاْوِيلَهُ اِلَّا اللّٰهُ *"Onun açıklamasını ancak Allah bilir."* (Âl-i İmran, 3/7) âyetinin delaleti üzere hakikatini Allah'ın ilmine bırakmaktır. Ehl-i Sünnetçe asıl tercih ve itimad edilmiş olan da budur:

وَرَبُّ الْعَرْشِ فَوْقَ الْعَرْشِ لٰكِنْ - بِلاَ وَصْفِ التَّمَكُّنِ يَا ابْنَ خَالِى

"Ey dayımın oğlu, Arş'ın Rabb'ı, Arşın üstündedir, fakat yerleşme vasfı olmaksızın". (1)

İmam Mâlik b. Enes hazretlerine bir gün bir adam كَيْفَ اسْتَوٰى "istivâ nasıldır?" diye bu âyetteki istivânın nasıl olduğunu sormuş ve İmam Mâlik de biraz başını eğip murakabeye daldıktan sonra vücûdundan şiddetli bir ter boşanmış ve demiştir ki: "İstivâ malûm; keyf (nasıl), makul değil; buna inanmak vacib ve bu soru bid'attır. Sanıyorum ki sen sapık bir adamsın". Bundan sonra emretmiş, o adamı huzurundan çıkarmışlar. Aynı mânâ selefin daha birçoğundan nakledilmiştir. Bizim Hanefilere göre asıl rivayet edilen de, "Arş üzerine istivâ, Allah Teâlâ'nın keyfiyetsiz bir sıfatı" olduğudur.

İkincisi, sonradan ortaya çıkıp istivâdan tecsîm (cisimlendirme) veya ittihat (birleşme) şüphesi çıkarmaya çalışan ve selefin sözlerini bu konuda bir çeşit kapalılığa sevketmeye kalkışan nefsine düşkün kimselere karşı müteahhirîn (sonra gelen âlimler)in tercih ettikleri doğru te'vil mezhebidir ki, aklî ve naklî delillere göre Allah Teâlâ'ya nisbeti caiz olmayan bâtıl ihtimalleri atarak caiz olduğunda

(1) Ebhâs fi'l-Akîde, 31.

şüphe edilemiyecek doğru bir meâl araştırmaya girişmektir. Bunda başlıca üç, dört görüş hasıl olmuştur:

1- Yukarda gösterildiği üzere lisan örfünde اِسْتَوٰى عَلٰى عَرْشِهٖ *"Arş'ı hükmüne aldı"*, اِسْتَقَرَّ عَلٰى سَرِيرِ مُلْكِهٖ *"mülkünün tahtına yerleşti"* deyimleri, tam sahip olmakla işin intizamından kinâye olarak kullanılır ki, ثُلَّ عَرْشُهٗ *"mülkü bozuldu"*nun zıddıdır. Şu halde ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ *"sonra Arş üzerine hükümrân oldu"* âyetinde de en açık ve en olumlu mânâ "bütün yaratıkları üzerinde devamlı emrini yürütmek ve muntazam bir şekilde hükümleri icra etmek sûretiyle eksiksiz kudretin nüfuzu ve iradenin cereyan etmesinden" kinaye olmasıdır. Bu mânânın gerçekte hakikatı şüphesiz olduğu gibi devamında يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهٗ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهٖ *"O, geceyi, durmadan onu kovalayan gündüze bürüyüp örter; güneş, ay ve yıldızlar emrine âmâdedir."* aynı şekilde Yûnûs Sûresinde ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ *"Sonra arş üzerine hükümrân oldu, işleri nizama koyar."* (Yûnûs, 10/3) buyurulması buna bir karine veya tefsirdir. Hasan-ı Basrî hazretleri bunu "işine hâkim oldu" diye ifade etmiştir ki, aynı mânâyı mecazî isnat şeklinde göstermiş demektir. Yani istivânın Allah'ın zâtına nisbeti hakikatte fiil ve emrinin vasfı olması itibariyledir. ثُمَّ "Sonra" buyurulması da buna bir karine gibidir. İlk yaratma lahza (an)ları mukayesesi mümkün hiç bir denk ve misal ile geçmemiş olan ve hiç bir tekrarlama ve benzeme devamını içine almayan çeşitli yaratıklarını yeniden yeniye yaratılmaları ile cereyan ettiği, diğer deyişle altı gün henüz tekrar etme devrine girmemiş bulunduğu için ilk önce yaratma hiç bir devamlılığı içine almış olmayacağından o demlerde istivâ düşünülemez. O vakitler rabbânî tecellîler وَكَانَ عَرْشُهٗ عَلَى الْمَٓاءِ *"Onun Arş'ı su üzerinde idi."* (Hûd, 11/7) âyetinin delaleti üzere hiç bir seviyede durmayan çeşitli bir cereyanı ifade eder. Mesela bir bulut, bir duman, ondan bir göksel cisim, ondan ateş, ondan toprak, ondan su, ondan bitki ve hayvan yaratılır giderken bu fiilde henüz bir âdet, bir devamlılık, bir istivâ yoktur. Hepsi olağanüstü, hepsi çeşitlidir. Fakat yaratma böyle soyut bir fark ve değişim cereyanından ibaret kalmamış, değişim içinde az çok bir benzeme ile bir düze tekrar ve devam etmiş, genel bir değişim ile değişen ve içerikleri başka başka bulunan yaratıklardan sonra cüz'î değişim ile çeşitli müttefik ve benzer yaratıklar da yaratılmış, yaratılanlar değiştirilmeye ve düzeltilmeye, sonradan olma ve yok olma devam etmeye, mesela buluttan ateş ve su, su ile topraktan hayat bir defa değil birçok defalar yaratılmaya ve giderek bitki bitkiden, hayvan hayvandan, insan insandan yapılmaya başlamış ve artık o zamandan itibaren zamanda bir devir, çeşitli işlerde bir tertip ve devamlılık tecelli etmiştir ki, buna "sünnetullah" (Allah'ın sünneti), "âdetullah"

(Allah'ın âdeti) denilir. Bu istivâ vasfı bundan itibaren düşünülebilir. İşte خَلَقَ ثُمَّ اسْتَوٰى *"yarattı, sonra istivâ etti"* terâhî (gecikme)si de buna işaret eder. Hasılı istivâ, ne bir fiil, ne de sırf değişme ile değil, bir tekrarlama ve benzeyiş nisbeti ile düşünülebilir. Bu ise zatında çoğalmadan, artmadan, değişmeden münezzeh olan Allah Teâlâ'nın ancak fiilleri arasındaki uyuşma nisbeti itibariyle bir fiilî sıfatı demek olur. Nitekim Süfyân-ı Sevrî hazretleri bunu: فَعَلَ فِعْلاً فِى الْعَرْشِ سَمَّاهُ اسْتِوَاءً "Arş'da bir iş yaptı ki, ona istivâ ismi verdi." diye ifade etmiştir. Diğer bazı âlimler de: اِسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ: اَىِ اسْتَقَامَ الْكُلُّ عَلٰى مُرَادِهِ بِتَسْوِيَةِ اللّٰهِ تَعَالٰى اِيَّاهُ كَقَوْلِهِ تَعَالٰى: ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاۤءِ فَسَوّٰيهُنَّ Yani hepsi Allah Teâlâ'nın ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاۤءِ فَسَوّٰيهُنَّ *"Sonra göğe yöneldi ve onları düzenledi."* (Bakara, 2/29) âyetinde açıklanan düzenlenmesiyle muradı üzere istikamet aldı demiştir ki, bu da kinâyede anılan işin intizamı ile devamı, iradenin cereyanı mânâsının diğer bir ifadesi olarak fiil sıfatına işaret demektir. Ancak bunda istivânın esas itibariyle yaratıkların vasfı olması hususunu tercih şüphesi vardır. Halbuki âyet bu istivâyı Arş'ın da üzerine geçirmiş olmak itibariyle Allah'a tahsis eylemiş yani mahkûmun mahkûmiyete istivâsını değil, yalnız hâkimin hâkimiyette istivâsını anlatmıştır.

2- İstivânın, istilâ mânâsına olmasıdır ki, "Yarattıktan sonra da başından sonuna kadar hepsini kudret ve galibiyeti, velâyet ve hâkimiyeti altında tuttu." demek olur. Bunun بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ *"Her şeyi kuşatıcıdır"* (Secde, 41/54) mânâsıyla münasebeti açıktır. Bununla beraber istilâ, ihatadan daha şûmullüdür. Gerçi İbnü Arabî, "biz istilâ mânâsına bir istivâ bilmiyoruz" demiş ise de şâirin:

قَدِ اسْتَوٰى بِشْرٌ عَلَى الْعِرَاقِ مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مِهْرَاقِ

"Bişr, kılıçsız ve kan dökmeden Irak'ı istîlâ etti." beytiyle şahit getiririlerek buna cevap verildiği meşhurdur.

3- Arş'ın, mülk ve memleket; istivânın, istîlâ mânâsına olmasıdır. Bu da öbür mânâlarla yakından ilişkili olmakla beraber, ayrıca bazı faydalara da işaret etmektedir. Birincisi: «عَلٰى» nın mânâsına özellikle bir dikkat nazarını celbedicidir. İkincisi: Allah Teâlâ'nın, kendilerini mutlak hâkim gibi sayan beşerî saltanatlar üstündeki yüksek hakimiyetine öbür mânâlardan daha çok bir hatırlatmayı içine alır. Üçüncüsü: Allah Teâlâ'nın yalnız fiilî sıfatı itibariyle değil, bütün zâtî sıfatıyla yüce ve mutlak kemâlinde ısrar eder. Ve bu bakış açısından ثُمَّ (sonra) nin mânâsındaki gecikme, yaratma ve istivâ arasında değil, beyan mertebesine ait rütbeyle ilgili bir gecikme olur.

4- Bir de şöyle اِسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ ، اَىِ اسْتَوٰى كُلُّ شَيْءٍ فِى النِّسْبَةِ اِلَيْهِ تَعَالٰى فَلَا شَيْءٌ اَقْرَبُ اِلَيْهِ

مِن شَيْءٍ ، اِذْ كَانَ تَعَالى لَيْسَ كَالاَجْسَامِ الحَآلّةِ فِى مَكَانٍ دُونَ مَكَانٍ "Arş'ı istivâ etti", yani Allah'a nisbette her şey eşittir. Hiç bir şey ona diğer bir şeyden daha yakın değildir. Çünkü Allah Teâlâ bir mekânı bırakıp da, diğer mekâna giren cisimler gibi değildir" diye de tefsir edilmiştir ki, ilâhî nisbette, mesafeyi reddetme ve adaletin ispatı açısından bilhassa dikkate şâyân bir mânâdır. Yani Allah Arş üzerine öyle bir istilâ ile istivâ etmiştir ki, gökler ve göklerde bulunanlar ona daha yakın, yer ve yerde bulunanlar daha uzak bir mevki ve mesafede değil, hepsi eşit bir nisbettedirler. Bundan istivânın eşitlik mânâsına alındığı sanılmamalıdır. Zira maksat, eşitliğin lüzumu veya gereği olan zâtî veya nisbî bir vasıftır. Nitekim istivânın diğer mânâları da eşitlikten vazgeçmekle düşünülür. Bu mânânın mekânlıkta düşünebileceğiniz misali, eşit iki taraf arasındaki ortanın ve dairenin çemberine göre merkez konumundaki istivâ ve ortada olmaktır ki, bunda eşitlik oranı iki taraf veya çember noktalarına ait olur. Ve orta ve merkezde ancak bunlara bir kararda nisbet edilmiş olarak mânâsı düşünülür. Bu şekilde Arş ve Taht anlamı, çevreleyen mânâsından başka, bir merkezcilik fikrini telkin eder. Fakat unutmamak gerekir ki, muhît (çevreleyen)in gerisinde olan çeşitli noktaların merkeze oranı eşit değil, farklı uzaklıktadır. Halbuki وَهُوَ الَّذِى فِى السَّمَاءِ اِلٰهٌ وَفِى الْاَرْضِ اِلٰهٌ *"O, gökte de ilâhtır, yerde de ilâhtır."* (Zuhruf, 43/84) âyeti delaletince ilâhî nisbette böyle bir farklılık da düşünülemeyeceğinden bu tefsir, ilâhî istivânın bu geometrik mânâya da ölçü olamayacağını ve bunu anlamak için bütün uzaklık ve mesafe kaydının da kaldırılması gerekeceğini özellikle anlatmıştır. Ve gerçekte mekan ve yön, uzaklık ve mesafe anlayışları da Arş'ın altındadır, عَلَى الْعَرْشِ "Arş'ın üzerinde" değildir. Allah, her şey üzerine bidüziye hazır ve nâzırdır. Onun tıpkısına benzer hiç bir şey yoktur. Şu halde istivâsı da, mahiyeti belli olan hiç bir istivâ ile kıyas kabul etmez. İlâhî zatı ve sıfatı hakkında varid olan kelimelerin, yalnızca lugata ait gerçeklerin mânâlarıyla değil, birer şer'î hakikat olarak düşünülmesi gerekir. Bunun için burada Arş ve Taht'ın ulvî gerekleri olan hüküm ve saltanatın intizam, emir ve iradenin yerine getirilmesi, istilâ (zaptetme) ve isti'lâ (yükselme)'yı, gücün sınırını ve tam adaleti unutup da istivâ kelimesinin lisanda oturma veya ayakta durma ve korunma ile istikrarda da kulanıldığından dolayı, Allah tıpkı bir taht, bir sandalye veya dam üstünde duran bir şahıs vaziyetinde Arş'a dayanmış bidüziye oturuyor veya dikiliyor veya yatıyor gibi bir düşünceye sahip olmak, aklen ve şer'an pek büyük bir cahillik olur. Böyle bir mânâya lafzın lugat bakımından müsaadesi varsa da şer'an ve aklen yoktur. Ve işte yukarda açıklanan mânâlar bilhassa bunu anlatmak ve öyle vehmi defetmek içindir ki, her biri doğru bir mânâdır. Yüksek nazmın da hep-

sine hem dil, hem din ve hem akıl yönünden ihtimali ve müsaadesi vardır. Bununla beraber en doğrusu bunları bütünüyle düşünmek ve ihatası mümkün olmayan ilâhî istivânın hakikatinde durmak lazım gelir. Çünkü yaratma, gökler ve yer, altı gün, Arş mefhumlarında bile, idrakimizi aşan bir الصّل esası vardır. O halde bütün bunların üzerine taallûk eden istivânın hakikati, idrak seviyemizden pek yüksek olduğunu itiraf etmelidir. Bu bakımdan iman edilecek tefsir Selef'in çoğunluğunun mezhebine göre tefsirdir ki şudur: Allah, gökleri ve yeri özel vakitlerde yarattı, sonra da hudûs (sonradan olma) ve yok olma, bir yer tutma ve yön şüphelerinden münezzeh olarak murad ettiği mânâ ile Arş üzerine istivâ eyledi". Fakat böyle demek, bu yüksek nazımda bizim anlayabileceğimiz hiç bir mânâ yoktur demek olmadığından da gaflet edilmemek gerekir ki, bu âyetin devamı açıklayıp izah edecektir.

Baksanıza: يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ **Geceyi gündüze bürüyor.** İsti'lâ ve hâkimiyetin en geniş görünümlerinden olan bu iki zıt yaratığın birini diğerine ard arda kaplayıp duruyor. Âlemin idaresinde ışığı karanlığa giydirip örttürdükten sonra, bir de çevirip karanlığı ışığa giydiriyor. Onu ona örtü yapıp sardırıyor. Burada hem يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ *"Geceyi gündüzün üzerine doluyor."* (Zümer, 39/5) hem يُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ *"Gündüzü de gecenin üzerine doluyor."* (Zümer, 39/5) kavramlarına, biri ibaresiyle biri de işaretiyle olmak üzere delalet vardır. Iğşâ, (اغشاء) babından olmak ve bunda birinci mef'ûlün mânâ bakımından fâil olması asıl bulunmak hasebiyle gecenin gündüzü gaşyetme (örtme)si yani يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ *"Geceyi, gündüzün üzerine doluyor."* (Zümer, 39/5) kavramı ibaresiyle olması açıktır. Yani her akşam görülüyor ki, Allah Teâlâ âlemde ruhları ve nefisleri (objeleri ve subjeleri) isti'lâ etmiş mulût-ı küll (her şeyi kuşatan) ve hâkim-i küll (herşeye hâkim) gibi görünen gündüz yaratılışının; mekân ve zamana bağlı yayılma ve devamıyla aydınlık hissini, hem göz gündüzünü, hem öz gündüzünü bir akşam emriyle dürüp karanlığın, karanlık hissinin içine sokar, gece yaratılışının isti'lası altına verir. Gün ufuk ve histen kaybolur, karanlık içinde his altında bir âleme girer, cihan başka bir cihan olur. Parlayanlar söner, sönenler döner, renkler ve şekiller siyahlar giyer, yayılan mekânlar dürülür bükülür, durmaz zamanlar tutulur geçilir, gözler kararır, gönüller daralır ve siz artık gündüzü ve onun emrindeki her şeyi ve kendinizi gece içinde, bir hayal altında sinmiş, gizlenmiş, mağlub, mahkûm, hapsedilmiş bulursunuz. Ve hatta öyle kendinizden geçer, uyur, yokluk karanlığına gömülürsünüz. Hem ne halde kendinizden geçirttirir? يَطْلُبُهُ حَثِيثًا **Bu, onu aceleci bir şekilde isterken,** yani gündüz geceyi veya aksi takdirde gece gündüzü teşvik ile kandırılmış, heyecanlandırılmış bir

tâlib gibi bütün sürat ve hızıyle aralıksız takip edip kovalarken, Allah teâlâ gündüzün bu aceleci isteğinin zıddına o mağlub ve mahkum geceyi getirir bir anda tepesine geçirir, bir anda gâlibi mağlub, mağluba gâlip kılar. Ve bu örtmeyi dilediği kadar devam ettirir, bir kerre değil devamlı yapar. İşte bunu yapan Allah'tır. Bu örtmede ilk ânı itibariyle bir yaratma müşahedesi ve bunun devam ve tekrarında bir ilâhî istivâ delili vardır. Bu şekilde ne gündüz geceyi geçip tamamen mağlub edebiliyor, ne de gece gündüzü وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ *"Ne de gece gündüzü geçer."* (Yâsîn, 36/40) böyle bir dönme hareketinin devam etmesiyle disiplinli bir idare altında alt, üst, iç, dış olarak döner döner giderler, bir düziye Allah'ın saltanatını ilan ederler. Gerek mekân ve gerek zaman, gerek âfâk (objeler) ve gerek enfüs (subjeler) açısından âlem ne yalnız bir gündüz devleti olur, ne de yalnız gece. Aynı şekilde bunlar âlemin bir kısmında daima biri, bir kısmında da daima diğer biri sabit ve devamlı olmak üzere iki bağımsız devlet de teşkil edemezler. Her biri, her an nöbetleşe karşılıklı olarak bir istivâ noktasından geçer, üst ve adaletli bir idarenin hüküm ve nüfuzu altında değişimle biri diğerini örtüp ve kaplayıp emri altına alarak devrederler. Öyle bir idare ile devrederler ki, yalnız takip etme ve birleşme ile kalmaz, karşılıklı olarak biri diğerini örtmekle birbiri içine de girerler. Gündüz gecenin ardında, önünde, halef ve selefi (kendisinden sonra ve önce geleni) olduktan başka, altında veya üstünde, içinde veya dışında memuru ve tâbii de olur. Dünkü gündüz, hem bu gecenin önüne geçmiştir, hem de içinde ve altında gizlenmiştir. Bununla beraber ne gündüz geceye döndürülür, ne de gece gündüze: Görünümleri saklı, değişimleri mazbut, fakat isti'lâları denk olarak ve nöbetleşe altı üstüne getirilmiş ve kararlı. Halbuki gündüzün tabiatına ve aceleci talebine bakılınca, bir kerre nûr (ışık) karanlığı çiğnedikten, gündüz geceyi örttükten sonra bir daha bırakmaması, daima geceye hâkim kalması, istîlâ ettiği yerde sönmemesi, yani istivâsına mutlak bir şekilde sahip olması gerekirdi. Aynı şekilde gecenin tabiatına bakılınca da gündüzün asla meydana çıkmaması, gecenin Arş'ın istivâsına sahip olması gerekirdi. İkisine birden bakılınca da aralarında ne bir devir, ne bir hareket bulunmaması, her birinin diğerini eşit olarak durdurup faaliyetini engellemesi gerekirdi. Demek ki gece ve gündüzün talebi gibi yaratıklara nisbet olunacak bir devamlılık, bir tabiat yok değildir. Herhangi bir şey soyut olarak kendine ve kendi haline göre düşünüldüğü takdirde bir devamlılık vasfını kazanır ki, buna onun tabiatı veya zâtının gereği denilir. Fakat tabiat, kendi kendine etkileyici ve hâkim değildir. Nitekim gece ve gündüzü, tabiatlarının gerektirdiğinin tersine mahkûm eden bu iş, her ikisinin ve tabiatın

üstünde bir iştir. Şu halde hakiki gereklik (icâb) de icat gibi tabiat üstüdür. Mesela tabiat açısından bakıldığı zaman harekete getirilen her hangi bir cismin uzayda sonsuza kadar doğru hareket ile hareket edip gideceği düşünülür ki, buna atalet (tembellik) veya istishâb denir. Gerçekte bütün aklî hareketlerin mantıkî gibi tasavvur olunan ve tabiat gereği denilen ıttırat (birbirini takip etme) kanununun hükmü budur. Halbuki incelendiği zaman âlemde böyle bir hareket yoktur. Bir zıddının karşı koymasına maruz olmayan ve tabiat gereği durdurulamayan ve değiştirilemeyen hiç bir şey bulunmuyor. İşte bu öyle bir noktadır ki, bize eşyanın tabiatının hâkim değil, mahkûm olduğunu gösterir. Olayları tayin ve icab eden gerekli sebebin tabiat üstü olduğunu ve istishâbın ispat edici bir delil olmadığını ortaya çıkarır.

Şimdi bütün âlemin mekân ve zamanda, görünür ve görünmezde gece ve gündüz hükmünün dışına çıkmadığı, âlemin tamamen veya kısmen gündüz veya gece içinde bulunduğu, yani zaman zarfı, mekân zarfından daha geniş olup, mekân zarfının, ya gece veya gündüz halinde bir zaman zarfı ânına sığdığı, ışık ve karanlığın uzamasıyla gece ve gündüzün de zaman zarfı tabiatının iki karşıt sınırını çizdiği düşünülünce, ikisi bütün âlemi kaplayan ışık ve karanlığı, gece ve gündüzü birbirine katan ve yaratılışlar üzerinde etkili olan bu örtme ve idare emri bütün âlemin üstünde Yaratıcı Allah'ın كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَاْنٍ *"O, her gün (her an) bir iştedir."* (Rahmân, 55/29) âyeti delaletince doğrudan doğruya, bir emir ve tasarrufun ve Arş üzerine rabbanî istivânın her gün tecelli eden görünen bir delili olduğu derhal idrak olunur. Aynı hüküm ve tasarruf, aynı idare, aynı delil, çekme ve itme, hareket ve sükûn, sıcak ve soğuk, yaş ve kuru, hayat ve ölüm, gam ve sevinç.. gibi bütün çift zıtların karşılıklı ve nöbetleşe dönme ve hükümlerinde artı ve eksi elektrik gibi bütün çeşitli tabiatların çift oluşlarında ve hatta tek tabiatın şekillenmesinde bile cereyan eder. Bütün anlaşanların ayrılıkları, ayrıların birleşmeleri, zıtların dönme ve nöbetleşmeleri doğrudan doğruya yaratıcı Allah'ın yaratıkların tabiatı üzerinde hâkim olan istivâsını gösteren birer şahittirler. Fakat gece ve gündüz bunların hepsini içine aldığından "gece ve gündüzün örtünmesi" tabiatlar üzerindeki bütün bu tasarrufların görünenlerde ve görünmezlerde en genel ve en açık bir resmî tebliği: يَطْلُبُهُ حَثِيثًا *"bu, onu aceleci bir şekilde isterken"* âyetindeki zıt ilişkinin içine almış olduğu bütün karşıt münasebetleri hatırlatmakla bu örtme ânında değişim mukadderatına uğrayan iki zıddın tabiat bakış açısından bulundukları hallerini tasvir etmek ve bu hali tersine çeviren ve değiştiren örtme emrinin tabiat üstü olan ve doğru istivâyı gösteren karakterini açıklamak ve ortaya çıkarmaktır.

TALEB: Ayn veya mânâ herhangi bir şeyin ele geçmesi için varlığını araştırma ve takip etme demektir.

HASÎS (حثيث) : حَثّ masdarından fail mânâsında feîl veya mefûl olarak حَاثٌّ veya مَحْثُوثٌ mânâlarına gelir ki, burda biri talib (isteyen)in, biri de matlûb (istenilen)un hâlini gösterir. Hass (حَثّ) ise ilgi göstererek ve teşvik ederek kandırıp kızıştırmak veya kanıp kızışmak demektir ki, müteaddî (geçişli) ve lazım (geçişsiz) da olur ve bir ısrarı, aceleyi ve sür'ati gerektirir. Bunun için "hasîs", sadece süratli veye süratlendiren mânâsına da gelir. Bundan dolayı gündüzün geceyi hasîs olarak talebi de sürat ve ısrar ile aralıksız bir şekilde takip etmesi mânâsıyla tefsir edilmiştir. Bu takip ve sür'at hallerinin böyle hass ve taleb gibi iki ruhî kelimeyle ifadesi ise bir hayli ince nükteleri ve mânâları akla getirir:

Önce: bunda bu örtme ânının önemini iyice düşündürmek için ruha ve ruhî olaylara bir dikkat nazarını çekmek vardır ki, bu da şu faydaları içerir:

Birincisi: Gece ve gündüzün hayat ve ruhâniyetle olan önemli ilgisini hatırlatır.

İkincisi: Ruh ve ruhî olaylarda olmadan mekân ve zamanda hiç bir takip ve hareket düşünülemiyeceğine işaret eder.

Üçüncüsü: Gece ve gündüz kavramlarının yalnız âfakî (nesnel) değil, enfüsî (öznel) haysiyetle de düşünülmelerinin gereğini hatırlatır.

Dördüncüsü: Bir gündüzün devamı demek olan ve isteği ile ifade olunan hareket, gündüzün kendisine isnad olunması gereken bir fiil, yani güneş ışığının özel meylini ifade eden bir tabiî fiili olmakla beraber, bunun sırf kendi kuvvetiyle kalmayıp, dışından mün'akis, (tersine dönmüş) olan ve hass ile ifade edilen bu etkinin te'yid ve harekete geçirmesi ile de ilgili olduğu ve hatta bu tabiî fiilin mağlub edildiği örtme sırasında bu dış etkinin fazlaca ortaya çıkmış bulunduğuna işaret edilirken, bu hareketin ne yalnız mekanik, ne de yalnız dinamik olmayıp iki hususu da içine aldığı anlatıldıktan başka, bunun birisinin "taleb", birisinin de "hass" ile anlatılması her iki durumun sırf şuurla ilgili değilse bile, şuur ile ilgili manevî bir emre râci olduklarına ve anılan örtmenin bütün bunların zıddına olarak vâki olduğuna işaret edilmiş bulunuyor. Ve sonra bu işaretlerin sonucu olarak şu anlatılmış oluyor ki: Anılan örtme hem âfâkî (nesnel) , hem enfüsî (öznel)dir. Gece ve gündüzün örtmesi ânında ilâhî istivânın delili olan hakkın işi; mekânı zamanda, zamanı ruhta, ruhu bir emirde

dürüp uçurarak zihni dışa uyuşturan bir örtme ânında yani وَمَٓا اَمْرُنَٓا اِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ *"Bizim buyruğumuz yalnız biz tekdir, göz açıp yumma gibidir."* (Kamer, 54/50) âyetinin delaleti üzere rabbanî bir izafetten ibaret olan bir emirde, özetle ortaklığı reddeden bir kabullenme hükmünde tecelli eder. Yoksa binlerce gece ve gündüz geçirip de ruhu duymayanların bu tecelliden ve bu delilden haberleri bile olmaz.

Şurası bilinmektedir ki, gündüz Güneş'in, gece de diğer gök cisimlerinin bir saltanatı görünür ve bundan dolayı gündüzün süratli ve hırslı talebi Güneş'in talebine döner. Şu halde gündüzün ısrarlı talebine rağmen geceye örtülüşündeki mağlubiyet, Güneş'in bir mağlubiyeti demektir. Gerçekte bununla Güneş istilâ etmiş olduğu bir memleketi bir anda terketmeye mecbur edildikten başka oraya sarfedip yaymış olduğu ışığının da derhal söndürülmüş olduğu şüphesizdir. Gündüzün geceyi örtmesinde de diğer cisimlerin hükmü böyledir. Bunun için gece ve gündüzün bu örtmesinden şu da sabit olur ki وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهٖ **Allah, Güneş'i, Ay'ı ve bütün yıldızarı da emrine müsahhar** (boyun eğdirilmiş) **olarak yaratmıştır.** İbnü Âmir kırâetinde وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِاَمْرِهٖ okunduğuna göre, Güneş, Ay ve bütün yıldızlar onun emrine boyun eğmişlerdir. Hiç biri varlık ve fiilinde bizzat icad eden (mucid) ve gerekli kılan (mucib) değildir. Hiç biri Allah'ın emrine, irade ve tasarrufuna karşı direniş ve muhalefet göstermez ve gösteremez. Gerek gündüzün sultanı görünen Güneş, gerek gecenin melikleri gibi görünen Ay ve yıldızlar, وَاَوْحٰى فٖى كُلِّ سَمَٓاءٍ اَمْرَهَا *"Ve her göğe emrini vahyetti"* (Fussılet, 41/12) âyeti delaletince kendilerine verilen ilâhî emre itaat ve uymak zorundadırlar. Yaratılışları, mahiyetleri, tabiatleri, aldıkları emre uymaktan ibarettir. Allah, göklere ve yere اِئْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا *"İstiyerek veya istemiyerek gelin."* (Fussılet, 41/11) buyurmuş, onlarda اَتَيْنَا طَٓائِعٖينَ *"İstiyerek geldik."* (Fussilet, 41/11) demişlerdir. Hiç biri kadîm (ezelî) olmadığı gibi, mahkûmluktan azâde bir Arş'ın istivâsına sahip de değillerdir. Hepsi yaratılmış mahlûk, hepsi ilâhî iradeye tâbi, rabbanî saltanatın icabına boyun eğdirilmiş, onun tedbir ve hikmeti ile evirip çevirmesine göre cereyan eden görevliler ve memurlardır. Yürü derse yürürler, dön derse dönerler, dur derse dururlar, parla derse parlarlar, sön derse sönerler... Kendilerine ve kendi mukadderatlarına kendileri hâkim olmayan bütün bu cisimler, kendi kendilerine ve sırf kendi adlarına ne bir şey icad edebilirler, ne de bir şeye hâl ve şân icab edebilirler.

اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ **İyi bilmeli ki bütün yaratmak da O'nundur, emir de.**

Baştan sona takdir etme ve tekvîn (var etme) de O'nun, kabul etme ve şerîat koyma da. Şu halde hacim ve miktarı bulunan yaratıklar da O'nun mülkü, onlar üzerinde cereyan eden hacimsiz miktarsız emirler de. Yani yaratma da O'nun, yürütme de O'nun; cisim ve cisimlikler, madde ve şekil, O'nun icad ve yapısı, onları yürüten kuvvet ve ruh O'nun tesir ve izafeti. O'ndan başkası ne yokluğa vücut verebilir, ne de mümkünlere vücub. Var etme O'nun, vacib kılmak O'nun, harika O'nun, kanun O'nun, bütün mâsivâ (Allah dışında her şey) O'nun hükmü altında yaratma ve emrinden ibaret. O ise her şeyi yaratan ve mutlak tasarruf sahibi, gerçekte ne O'nun icadına dayanmayan bir mevcut bulunabilir, ne de onun emir ve icabına uymayan emirler, emir olabilir. تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ **Allah, âlemlerin Rabbi, çok yüksek ve çok büyük.** Hayır ve bereketine, yükseklik, şânına, kudretinin azametine sınır ve son yok. اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ *"Dikkat ediniz, yaratma da, emir de O'nundur."* tenbih ve özetlemesinden sonra akıl sahibi âlemlerinin diğer âlemlere üstünlüğünü ifade eden رَبُّ الْعَالَمِينَ *"âlemlerin Rabbi"* vasfıyla özellikle akıllılar âlemi üzerindeki ilâhî rablığa dikkat nazarının çekilmesi, hem âlemler içinde akıl sahiplerinin özel şerefini, hem de Allah'ın yücelik ve büyüklüğünün akıl üstü olduğunu hatırlatmadır. Yani gözü, özü olanlar iyi dikkat etmelidir ki, gökleri ve yeri vakit vakit yaratıp şu âlemin tümünü kuran ve hepsinin üzerine eşit olarak hâkim olarak duran, geceyi gündüzü birbirine katan, Güneş ve Ay'ı gezegenleri ve sabitleri ile bütün yıldızları emri altında dilediği gibi yakıp söndürerek muradı üzere yürüten, özetle bütün yaratma ve emir kendinin olan Allah Teâlâ yalnız görünen âlemin değil, akıllar ve ruhlar âleminin de Rabbidir. Ve bundan dolayı ululuğu ve yüceliği, Arş üzerinde istivâsı bütün cismanî yüceliklerin üstünde olduğu gibi, yerden göklere geçerek, alçak ve yüksek cisimleri ve ecrâmı, uzaklıkları ve mesafeyi, nicelik ve nitelikleri dolaşarak mekânı ve zamanı dürüp toplayan ve bir şuur ânında bu yücelik ve büyüklüğün tecelli ve inkişâfına şahit olan akıllar ve ruhlar âleminin de üstündedir.

Akıl sahipleri, mârifetullah (Allah'ı tanıma) yolunda hem akıllarının kıymetinden ve akıllar âleminin özelliğinden gaflet etmemeli, hem de akıla haddinden fazla kıymet verip de akıllar âleminin yüceliği üstünde yücelik ve hakimiyet yok sanmamalıdır. Kendisinden gaflet edip de yalnız makulüne garkolan akıllar bâtından haberdar olmaz, yalnızca dış tecellilere saplanır, Rabbını da sırf dışta görmek ister ve bütün ümidini dışardan bekler. Zanneder ki gökteki Güneş Rabb'ından daha açıktır ve o kendisinden daha yüksektir. Çünkü kendini duymayan Rabbını da duymaz. Buna karşılık kendini duyan ve fakat kendine tesir

icra edip duran makulünden gafletle yalnız kendine düşkün, kendine mağrur ve kendi âlemine dalıp kalan akıllar da yalnızca bâtınî tecellilere saplanır. Gökteki Güneş'i kendinde farzeder. Rabbini de hep kendinde veya kendi cinsinden bir akıl, bir ruh olarak görmek ister ve bu şekilde kendini, üstünü yok bir ilâh veya ilâh cinsinden sayar. Çünkü kendi haddini bilmez, haddini bilmeyen de Rabb'ini bilmez. Hakkın akla hâkim olduğunu bilmez de, aklın hakka hâkim olduğunu zanneder. Bilmez ki hâkimiyet istivâsı, ve Güneş ve Ay âlemlerinin, ne de akıllar ve ruhlar âlemlerinindir. Her ikisinin üstünde Hak Teâlâ'nındır. Allah Teâlâ'nın akıllar üstünde öyle bir kudret ve kuvveti, öyle bir yücelik ve azameti vardır ki, geceyi gündüze geçirdiği gibi, akılları parça parça eder. Öyle bir rahmet ve bereketi vardır ki, parça parça olmuş sineleri gündüzü geceye geçirdiği gibi Güneş ve Ay'ın üstüne geçirir. Bunun için ey akıl sahipleri:

اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً **Rabb'inize dua edin, yalvararak ve gizli olarak.** Âsım'dan Ebu Bekir Şu'be kırâetinde وَخِفْيَةً okunur ki, bir çeşit korku ile demektir. Yani önce haddinizi bilip Rabb'ınızı tanıyınız, istivâ, yaratma ve emir, yücelik ve ululuk, bütün hayır ve bereket O'nun ve O'na mahsus olduğunu ve kendinizin gece ve gündüz içinde O'na her dem, her lahza muhtaç ve O'nun hükmü altında ve rubûbiyetinde yaratık ve memur bulunduğunuzu ve hiç bir zaman O'ndan müstağni olamayacağınızı itiraf ediniz. İkinci olarak o yücelik ve ululuk karşısında O'na müracaattan ve ihtiyacınızı sunarak arzularınızı talep ve niyaz etmekten yasaklanmış olmadığınızı ve tersine doğrudan doğruya istek ve duaya izinli ve hatta emredilmiş bulunduğunuzu, Allah'ın lutuf ve ihsanında cimrilik olmadığını ve fakat yaratma ve emir, hüküm ve hâkimiyetin ona mahsus olduğundan isteklerinizi yerine getirmeye mecbur olmaktan uzak bulunduğunu biliniz de, ona göre O'ndan dilekler dileyiniz, arzu ve ihtiyaçlarınızı isteyiniz. İsteyiniz ama pervasızca veya bağırıp çağırmakla değil, tam tazîm ile yalvararak ve bütün bir ihlas ile gizli yalvarma halinde. Zira اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ **muhakkak ki O, haddi aşanları sevmez.** Herhangi bir şeyde ilâhî emrin tayin ettiği sınırı aşmak istiyenleri sevmez, haklarında hayır murad etmez. Şu halde kendilerini talep ve duadan ihtiyaçsız sayanları sevmediği gibi, duanın sınırını aşanları da sevmez, dualarını kabul etmez.

DUA: Küçüğün büyükten, acizin güçlüden ihtiyaç ve arzusunu ciddi olarak istemesi ve rica etmesi demek olduğundan fiil, söz ve hâl olarak yalvarmak, ihlâs ve ciddilik, bir de istenilen şeyin isteyen ve kendisinden istenilenin hâl ve şanlarına layık ve uygun olması, aralarındaki nisbeti bozucu olmaması duanın

tarifinde dahil şartlarındandır. Bunun için duada yalvarma halinde bulunmamak varlığa, pervasızlığa, bir çeşit çalıma delalet eder. Ufak bir saygısızlık etmek, dua sınırından emir veya iltimas sınırına geçen bir haddini aşma olayı olduğu gibi, duayı gizli bir şekilde yapmamak, bağırıp çağırmak da ihlas sınırından gösterişe, dua sınırından şikayet ve davaya geçen bir hadsizliği kapsar. Nitekim sahih bir hadiste de şöyle vârid olmuştur: اِنَّكُمْ لَسْتُمْ تَدْعُونَ اَصَمَّ وَلَا غَائِبًا اِنَّكُمْ تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا "Siz, ne bir sağıra, ne de bir gâib (ortada olmayan)e dua ediyor değilsiniz, şüphesiz bir işitene ve yakına dua ediyorsunuz."(1) Şu halde dua gizlemek vacib değilse, en azından mendubdur. Ne kadar ibrete şâyândır ki, Cenab-ı Allah gece ve gündüzde mağlubun örtü ve örtünme içindeki isteğine yardım eder, zafer bahşeder de galibin pervasızca olan değersiz talebini tersine çevirir ve başına geçirir. Sonra duada layık olmayan bir şey istemek, mesela harika (mucize) istemek, peygamberlik mertebesi istemek ve yahut günah olan şeyler istemek de duada haddi aşma cümlesindendir. Bu son cümle, özellikle buna bir uyarıyı içermektedir. Aynı şekilde duada fazla söz söyleme ve uzatma da haddi aşma cümlesindendir. Nitekim İbnü Mâce'nin "Sünen"inde rivayet edilmiştir ki, Abdullah b. Muğaffel hazretleri oğlunun اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَسْاَلُكَ الْقَصْرَ الْاَبْيَضَ عَنْ يَمِينِ الْجَنَّةِ اِذَا دَخَلْتُهَا "Allah'ım, cennete girdiğimde sağ tarafındaki beyaz köşkü senden dilerim."(2) diye dua ettiğini işitmiş, oğlum, demiş, Allah'tan cenneti iste ve ateşten ona sığın, ben Resulullah'dan dinledim ki سَيَكُونُ قَوْمٌ يَعْتَدُونَ فِي الدُّعَاءِ "Bir kavim olacak duada haddi aşacaklar."(3) buyurdu. İbnü Atıyye'nin ve Zemahşerî'nin nakl ettiklerine göre bu hadiste Resulullah: اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَسْاَلُكَ الْجَنَّةَ وَمَا قَرَّبَ اِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ وَمَا قَرَّبَ اِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ "Allah'ım, senden cenneti ve ona yaklaştıran sözü ve işi dilerim, ateşten ve ona yaklaştıran söz ve işten de sana sığınırım." demesi kişiye yeterlidir, buyurmuş ve اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ *"Şüphesiz O, haddi aşanları sevmez."* âyetini okumuş(4).

Kısaca yalvararak ve gizleyerek dua ediniz, haddi aşmayınız, **وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا ve yeryüzünde ıslahından sonra fesat çıkarmayınız.** Allah Teâlâ yeri yaratıp nizamına koymuş, faydalarınıza ve iyiliğinize uygun bir şekle sokmuş. وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْاَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ *"Doğrusu biz yeryüzünde sizi*

(1) Buhari, Meğazi, 38, Cihad, 131, Daâvât, 50, 68, Kader, 7, Tevhid, 9; Müslim, Zikir, 44-45; Ebu Davud, Vitir, 26; Tirmizi, Daâvât, 57; Ahmed b. Hanbel, IV, 394, 402,403,407,418,419.

(2) Ebu Davud, Tahâret, 45; İbn Mace, Dua, 12; Ahmed b. Hanbel, IV, 55,87.

(3) Ebu Davud, Vitr, 23; Tahâret, 45; İbn Mace, Dua, 12; Ahmed b. Hanbel, I, 172,183, IV, 86,87, V, 55.

(4) Feyzü'l-Kadir, II, 128 (1497).

yerleştirdik, orada size geçimlikler verdik." ve وَلَكُمْ فِى الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ *"Sizin için yeryüzünde belirli bir zamana kadar yerleşme ve geçim imkânı vardır."* (Bakara, 2/36) âyetlerinin delaletince sizi onun üzerinde yerleştirmiş ve kudret vermiş, bir vakte kadar onu size karargâh, geçim ve faydalanmanız için bir yer yapmış, fayda ve zararınızı onun düzelme ve bozulmasına bağlamış ve bundan sonra sizi bunun ıslah ve ifsadından sorumlu tutmuş. Şu halde siz isteyeceğinizi emri dairesinde Allah'tan isteyiniz de yeryüzünün ıslahından sonra üzerinde düşmanlık etmekle fesat çıkarmayınız, şirk ve isyana, azgınlık ve düşmanlığa sapmayınız. İstek hedefiniz, şirk değil tevhid, küfür değil iman, isyan değil itaat, ihtilal değil intizam, zulüm değil adalet, yıkma değil yapma, kısaca bozmak değil yapmak, fesat değil iyilik olsun. İnsan muhtaç olduğu her hangi bir şeyin, bir lokma ekmeğin, bir yudum suyun yokluğundaki fecaati düşünmeli, bastığı yerin nizamı bozulup çalkalanmaya başlamasındaki dehşetin şiddetini hesap etmeli de her çeşit bozgunculuktan sakınmalı, daha iyisini yapamayacağı hiç bir şeyi bozmamalı ve her nede tasarruf ederse bir iyilik fikri ile tasarruf etmeli, faydasız yere bir dânenin bile bozulma ve yok olmasından sakınmalıdır.

Böyle yapınız وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا **ve hem korku, hem ümid halinde Rabbinize dua ediniz.** Korku halinde ümidi, ümit halinde korkuyu bırakmayarak, daima ikisinin denklik noktasını gözeterek dua etmelidir. Çünkü Allah hem celâl sahibi, hem ikram sahibidir. Âlemde Allah'ın emri altında gece ve gündüz nasıl birbirleriyle yarış ederek gidiyorlarsa, korku ve ümid de öyledir. Bu iki ruh haleti insanın manevî yolda ilerlemesi (seyr ü sülûkü)nde iki kanat gibidir. Her hangisi atılsa insan yaralı bir kuş gibi uçmaktan mahrum kalır. Kalb ancak bunların karşılıklı çarpışmasındaki uygunluk ve denklikten doğrudan doğruya Hak yüzüne bakan bir yön alır. Duanın güzelliği de, kalbin bu istikametiyledir. Böyle dua edenler, duada ihsan mertebesine ermiş muhsin (iyilik sever)lerden olurlar. اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ **Şüphesiz ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti yakındır.** Hiç bir hususta Allah iyilik yapanların ecrini zayi etmez. Duada iyilik edenlerin de dualarını kabul eder, yakında muratlarına erdirir.

وَهُوَ الَّذِى **Ve O, o Allah'tır ki** يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ **rahmetinin iki eli arasında, yani önünde müjdecileri olarak birtakım rüzgarlar gönderir.** Nâfi, İbnü Kesir, Ebu Amr, Ebu Cafer, Yakub kırâetlerinde بُشْرًا , İbnü Âmir'de نُشْرًا okunduğuna göre rahmetinin önünde nâşir (neşredici)leri olarak yaygın bir takım rüzgarlar gönderir. بُشْرٌ "Büşr', "beşûr"in çoğulu; نُشْرٌ "nüşr", "neşûr"un

çoğuludur. "Resul" vezninde "neşûr", "nâşir" (yayıncı) veya menşûr (neşredilmiş) mânâsına gelir. Nun'un fethasıyla "neşir" de neşretmek, yaymak ve ayırmak mânâsına masdar olduğu gibi, "güzel rüzgar" mânâsına ve bundan bulutu yayıp döşeyen, hoş ve yumuşak rüzgar mânâsına isim de olur. Bu şekilde İbnü Kesir, Hamze, Kisâî kırâetlerinde الرِّيَاحَ نَشْرًا okunduğuna göre de: "Rahmetinin önünde neşr halinde rüzgar gönderir". Yağmur yağdıracağı nimet ve hayat neşredeceği zaman önce durgun havaları oynatır, sükûnlarını harekete çevirir. Hareketi berekete başlangıç, sebep, delil ve elçi, müjdeci ve nâşir yapar, yayar, fakat her hareketi değil, özel bir hareketi. Çünkü azap olan hareketler, azap habercisi olan rüzgarlar da vardır. Bu mânâ ile İbnü Ömer (r.anh)dan rivayet edilmiştir ki rüzgar sekiz şekildir; dördü azap, dördü rahmettir. Azap olanlar: Kasıf, âsıf, sarsar, akîm. Rahmet olanlar da: nâşirât, mübeşşirât, mürselât, zâriyattır. Bir nebevî hadiste de şöyle varid olmuştur: نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ وَالْجَنُوبُ مِنْ رِيحِ الْجَنَّةِ "Ben, saba ile mansur oldum. Âd, debûr ile helak edildi, cenûb da cennet rüzgarındandır."(1) Hz. Ka'b'den de nakledilmiştir ki, Allah üç gün rüzgarı hapsetse, yeryüzünün çoğu kokardı. Hasılı korkulacak hareketler, korkutucu olan rüzgarlar da vardır. Fakat ilâhî rahmetin müjdecileri ve yayıcıları mürselât ve zâriyâtı da onlar içindedir. Bunun için ümidin korkudan, korkunun ümitten ayrılmaması gerekir.

Havanın eserlerinden rih ve rüzgar: Hareketli hava demektir ki, yönlerine, vasıflarına göre uyumlu veya uyumsuz bir çok kısımları ve çeşitleri vardır. Genel şekilde yönlere göre dört veya sekiz rüzgar esas gibi düşünülür ve rüzgarların oluşumunda ve cereyanında ilâhî tasarrufa delalet eden pek çok noktalar vardır. Rüzgar, hareket eden hava olmak itibariyle şüphesiz ki bir tahrik ile meydana gelir. Havanın her hareketine de rüzgar denilmediğinden, rüzgar göndermek, havayı bir noktadan diğer noktaya özel bir şekilde hareket ettirmek mânâsını içerir. Bir kerre bu hareket, havanın tabiî bir fiili değildir. Zira hava sakin de olur. Bunun için tabiat bilgisinde rüzgarın oluş sebebi havanın aldığı sıcaklık, yani soğuk ve sıcak değişimlerine nisbet olunur. Şu halde rüzgarın oluşunun da gece ve gündüz meselesinde açıklanmış olunduğu üzere ısı tabiatı ile soğuk tabiatı arasındaki galibiyet ve mağlubiyet oranlarının tahvil (değiştirme) ve tasrif (idare)ine râcidir ki, bu da doğrudan doğruya ve tabiat üstü bir Allah emridir. Şu halde gerek bir kural altında esen muntazam bir rüzgar ol-

---

(1) Buharî, İstiskâ, 26, Meğazî, 29, Bedü'l-Halk, 5, Enbiya, 1; Müslim, İstiskâ, [illegible]; Ahmed b. Hanbel, I, 223, 228, 324, 341, 355, 373.

sun, gerekse nizamsız olsun, ikisi de bir tabiatı diğer tabiata musallat etme demek olduğundan, doğrudan doğruya rabbanî bir tasarruf olduğunda şüphe yoktur. Şu kadar ki nizamlı rüzgarda âdet ve uyum, nizamsız rüzgarda harika (âdet üstülük) galiptir. Onun için Allah'ın kudretini yalnız harikada aramak gafletinde bulunanlar, ilâhî fiil ancak fevkalade rüzgarlardır zannederler. Bununla beraber burada bahis konusu olan yalnız ilk hareket ettiren delilini teşkil eden bu tahrik değildir. Bu tahrikin içermiş olduğu daha bazı özellikler ile beraber, bunun sonuçta hayat ve nimete, yağmur gibi bir ilâhî rahmete olan ilgisi başlangıç delaleti yani bundan sonra gelecek diğer bir ilâhî fiili haber verir bir şekilde akıllar âlemi peygamberlik çeşidini temsil etmesi, rüzgar olayının diğer bir olay olan yağmur olayını hazırlaması ve vuku bulmadan önce işaret etmesi durumuna da bilhassa dikkat nazarı çekilmiştir. Ve bu şekilde hem yaratma, hem emir, hem maddiyat, hem maneviyat açısından kudret ve ilâhî hikmet tecellileri gösterilerek ahiret ve peygamberlik meselesini hatırlatacak ve düşündürecek misaller nakledilmiştir Özet olarak bir takım rüzgarlarda daha sonra gelecek olan ilâhî rahmeti müjdeleyen bir elçi, bir melek misali vardır. Allah Teâlâ bunları rahmetinin önünde müjdeciler ve yayıcılar olarak gönderir.

Şimdi kudrete bakınız ki حَتّٰٓى اِذَٓا اَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا **nihayet o rüzgarlar** (havadan) **ağır ağır bulutları az ve hafif bir şey gibi kaldırıp yüklendiği zaman,** yani rüzgarların fâidelerinden birisi de bulutları derleyip toplamak, yaymak ve yağmura muhtaç olan yerlere götürmek için tepelerinde taşımaktır. Fakat bu taşıyışta gayet dikkate değer bir husus vardır. Çünkü hava hafif, bulutlar ise ağırdır. Hafifin ağırı kaldırması ise tabiatın tersidir. Gerçekte burada bu ağırlık ve ıklâl (yüklenme, kaldırma) ihtarının tabiat ilimleri bakımından pek büyük önemi vardır. Zannedilirdi ki, bulutlar havadan hafif su buharından ibarettir. Halbuki asıl bulut su buharı hali değil, bizzat su taneciklerinin toplu hali olduğu sonradan farkedilmiş ve suyun ise havadan ağır olduğu bilinmekte olduğundan, bulutların hava boşluğunda muallâkta durması Fizik ilminde bir mesele teşkil etmiştir. Ve izahında iki görüş hasıl olmuştur: Başlangıçta, "O su tanecikleri sabun köpüğü gibi boş ve içlerinde hava hapsedilmiş olup, bu hava dışardaki havadan fazla bir ısı derecesinde bulunduğundan hafif olarak üzerinde yüzüyor." denilmiş. Sonra bu görüş çürütülerek bulutları birleştiren su taneciklerinin içi boş değil, dolgun bulunduğu ve bundan dolayı her biri kendi hacmindeki havadan ağır olduğu halde aşağıdan rüzgarın tahrikiyle kum tanelerinin yukarı çıkması gibi hava boşluğunda muallâk kalarak sağa sola hareket ettiği kabul edilmiştir. Öncekine göre balon ve gemi gibi hafifin ağır üzerinde duruşu,

ikinciye göre de kuş ve uçak gibi ağırın hafif üzerinde duruşudur ki إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا *"ağır bulutları kaldırıp yüklendiği zaman"* âyetinin hatırlatması da bunda açıktır. Evet havadan ağır olan su taneciklerini daha sıcak hava ile doldurmakla köpük haline koyarak hafiflendirip küçücük baloncuklardan oluşan bulut donanmalarını hava üzerinde tutmakta da büyük bir sanat olduğu şüphesiz ise de su taneciklerinin ağırlıklarını olduğu gibi muhafaza etmekle beraber, onlardan daha hafif olan havanın sırf hareketten aldığı kuvvetle o ağır bulut kütlelerini kaldırıp yüklenmesi daha çok dikkat çeken bir hadisedir ki, bunda hareketin önemi ve hareket emrini veren muharrik (hareket ettirici)in, yalnız hareketle, hafiflik ve ağırlık hükümlerini değiştiren ve tabiatlerin hükmünü tersine çeviren ve değiştiren mutlak bir kudrete sahip olduğu doğrudan doğruya ortaya çıkar. İşte bu mânâyı öğrenme sayesindedir ki, hareket ettirici kuvvet elde edilmesiyle uçaklar yapılmış ve kuş gibi hava üzerinde uçma başarısı elde edilmiştir. Bu açıklamadan anlaşılır ki rüzgarları hareket ettirmekteki bu yüksek kudreti özellikle hatırlatan bu إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا *"ağır bulutları kaldırıp, yüklendiği zaman"* kavramında Muhammed aleyhisselâm'ın peygamberliğinin kesin delillerinden birisi olan ilmî bir mucize var demektir. Bir mucize ki, beşer ilmi bunun doğruluğuna bin seneden sonra vakıf olabilmiştir. Bununla beraber iş bununla kalmıyor, Allah rüzgara o kuvveti vermekle beraber onu onda atalet (cisimlerin bir hareket ettirici olmadan hareket edemiyecekleri) kuralı üzere bir tabiat istivâsiyle bırakmıyor. Bu noktada irade tecellisini anlatıyor ve kendi istivâ hakimiyetini gösteriyor. Onun için gıyab (üçüncü şahıs)tan tekellüm (birinci şahıs)e dönerek buyuruyor ki:

Tam rüzgarlar, ağır bulutu kaldırıp yüklendikleri zaman سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ **biz o bulutu ölü bir belde için sevk ederiz de,** فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ **o suyu o beldeye indiririz,** فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ **ve o su ile her türlü meyveleri çıkarırız ve çıkaragelmişizdir.** كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى **İşte ölüleri, kabirlerinden, böyle çıkaracağız,** لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ **şimdi siz düşünebilirsiniz.** Bunları düşünür anlayabilirsiniz ki, yaratmak da emir de kendisinin olan ve tahrik ve irade ile bunları yapmaya ve ölmüş bir beldeyi yeniden diriltmeye kâdir olan Rabb'ınızın ölüleri diriltebileceğinde şüphe yoktur. Fakat şunu da unutmamak lazım gelir ki, yağmur yağmakla her yer eşit olarak meyve vermez, her toprağın başlangıçta kuvveti bir olmaz. Yağmur yağar وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ **ve iyi belde, toprağı iyi olan arazinin** يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ **Rabbinin izniyle nebatı iyi çıkar.** Gerçi Allah'ın izni, iradesi ve kolaylaştırması olmayınca hiç bir şey olmaz. Fakat Allah'ın âdetinde yaratma ile emir arasında uyum bulunduğundan hoş ve iyi olan toprağın mahsulleri de

yağmurla - Allah'ın izniyle- bereketli, güzel ve kolaylıkla çıkar. وَالَّذٖي خَبُثَ **Fena olanın ise,** لَا يَخْرُجُ **çıkmaz, çıkarsa da** اِلَّا نَكِدًا **ancak zorla, pek az ve faydasız bir şey çıkar, yağmurdan da istifade edilmez.** Şu halde insan yerin iyiliğindeki önemi iyi takdir etmeli ve onun iyilik ve kötülüğünde kendisinin de bir sorumluluğu bulunduğunu unutmamalıdır. كَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ **İşte biz şükredecek her hangi bir toplum içindir ki, bu âyetleri böyle çevirip türlü türlü şekillere kor, tekrar ederiz, ve daha edeceğiz.** Yani bu beyan ve tasvir, insanlar için bir darb-ı meseldir. Peygamberler, ilâhî rahmetin müjdeci ve yayıcıları, yüklenmiş oldukları teklifler ve şeriatler, hayatın kendisiyle kâim olduğu saf su ile dolu ağır bulutlar gibi Kur'ân kalblerin âb-ı hayatı (hayat suyu), din ve mârifet (bilgi), ebedî bir hayat olan ilâhî rahmet; sorumlu ve muhatap olan insanlar da yağmurun indiği yerler gibi iki kısımdır: Topraklar gibi insanların ve insan topluluklarının da iyisi ve kötüsü, mümini kâfiri vardır. İyiler iyi düşünür, Allah'ın peygamberlerinden istifade eder, ilâhî âyetleri düşünmek ve anmakla ibret alır, iman eder, hayat bulur, Allah'ın nimetlerine şükreder. Ahiret için güzel ameller ile güzel semereler verirler. Yaratılış âyetlerinde ve şeriat koymada cereyan eden ilâhî tasrîf ve tasarrufların, peygamberleri gönderme ve Kur'ân'ı inzal etmenin hikmeti de bilhassa bunların faydaları ve şükranıdır. Çorak yer gibi fena olanlar ise Allah'ın nimetlerini ve rahmetini inkâr ve küfür ile karşılarlar, bu faydalanmadan mahrum kalırlar. Onların meyve vermelerine Allah'ın izni taalluk etmez. Zorluk ve mahrûmiyet içinde felakete yuvarlanır giderler. Nitekim peygamberlerin kıssaları ve milletler tarihi buna şahittir. Bunun için burada Âdem'in yaratılışından sonra başlayan ve insan cinsinin peygamberliğinde yerleşerek zamanı idare eden istivâ hükmü altında peygamberlik işinde ilk yaratmanın altı günü misali üzere harikaları içeren altı devir teşkil eden altı peygamberin peygamberlik kıssalarıyla yedincisinde اِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"Muhakkak ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü hâli gibi devam etmektedir."*[1] hadis-i şerifin mânâsının da delalet ettiği üzere Hz. Muhammed'in peygamberliğinde tecelli eden peygamberlik hükmünü anlatmak ve açıklamak üzere yemin ile buyuruluyor ki:

(1) Buharî, Tefsîru Sûreti, 9, 8, Bedü'l-Halk, 2, Meğazî, 77, Edahî, 5, Tevhid, 24; Müslim, Kassâme, 29; Ebu Davud, Menâsik, 67; Ahmed b. Hanbel, V, 37,73.

لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا
اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٥٩﴾
قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِه۪ٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٦٠﴾ قَالَ يَا قَوْمِ
لَيْسَ ب۪ي ضَلَالَةٌ وَلٰكِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦١﴾ اُبَلِّغُكُمْ
رِسَالَاتِ رَبّ۪ي وَاَنْصَحُ لَكُمْ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾
اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ
وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُ
فِي الْفُلْكِ وَاَغْرَقْنَا الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَم۪ينَ ﴿٦٤﴾

Meâl-i Şerifî

59- Andolsun ki Nûh'u elçi olarak kavmine gönderdik de dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Doğrusu ben, üstünüze gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum."

60- Kavminden ileri gelenler dediler ki: "Biz seni apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz".

61- (Nûh) dedi ki: "Ey kavmim! Bende herhangi bir sapıklık yok, ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim."

62- "Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve Allah tarafından, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum."

63- (Allah'ın azabından) sakınıp da rahmete nail olmanız için, içinizden sizi uyaracak bir adam vasıtasıyla size bir zikir(kitap) gelmesine

şaştınız mı?"

64- O'nu yalanladılar, biz de O'nu ve O'nunla beraber gemide bulunanları kurtardık, âyetlerimizi yalanlayanları boğduk! Çünkü onlar, kalb gözleri körleşmiş bir kavim idiler.

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ
غَيْرُهُۜ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِه۪
اِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ي سَفَاهَةٍ وَاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٦٦﴾ قَالَ يَا قَوْمِ
لَيْسَ ب۪ي سَفَاهَةٌ وَلٰكِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٧﴾ اُبَلِّغُكُمْ
رِسَالَاتِ رَبّ۪ي وَاَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ اَم۪ينٌ ﴿٦٨﴾ اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَٓاءَكُمْ
ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْۜ وَاذْكُرُٓوا اِذْ جَعَلَكُمْ
خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةًۚ فَاذْكُرُٓوا
اٰلَٓاءَ اللّٰهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ
وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَاۚ فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ
﴿٧٠﴾ قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌۜ اَتُجَادِلُونَن۪ي
ف۪ٓي اَسْمَٓاءٍ سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ مَا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍۜ
فَانْتَظِرُٓوا اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ ﴿٧١﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُ
بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِن۪ينَ ﴿٧٢﴾

Meâl-i Şerifi

65- Âd (kavmin)e de kardeşleri Hûd'u (gönderdik): "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. (O'na karşı gelmekten) sakınmaz mısınız?" dedi.

66- Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: "Biz seni bir çılgınlık içinde görüyoruz, ve gerçekten seni yalancılardan sanıyoruz."

67- (Hûd), "Ey kavmim! Bende çılgınlık yok, ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim." dedi.

68- "Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri tebliğ ediyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm."

69- "Sizi uyarması için içinizden bir adam aracılığı ile, size bir zikir gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki (Allah) sizi, Nûh kavminden sonra, onların yerine hâkimler yaptı ve yaratılışta sizi onlardan üstün kıldı. Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki, kurtuluşa eresiniz."

70- Dediler ki: "Ya, demek sen tek Allah'a kulluk edelim ve atalarımızın taptıklarını bırakalım diye mi (bize) geldin? Eğer doğrulardan isen bizi tehdit ettiğin (o azabı) bize getir!"

71- (Hûd) dedi ki: "Artık size Rabbinizden bir azap ve bir hışım inmiştir. Haklarında Allah'ın hiç bir delil indirmediği, sadece sizin ve atalarınızın taktığı kuru isimler hususunda benimle tartışıyor musunuz? Bekleyin öyleyse, şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!

72- Onu ve onunla beraber olanları rahmetimizle kurtardık ve âyetlerimizi yalanlayıp da iman etmeyenlerin kökünü kestik.

وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ

مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هَٰذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ

آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ

عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٧٣﴾ وَاذْكُرُٓوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّاَكُمْ
فِي الْاَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًاۚ
فَاذْكُرُٓوا اٰلَٓاءَ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ
الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ لِلَّذ۪ينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ اٰمَنَ
مِنْهُمْ اَتَعْلَمُونَ اَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّه۪ۜ قَالُٓوا اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلَ بِه۪
مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾ قَالَ الَّذ۪ينَ اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا بِالَّذ۪ٓي اٰمَنْتُمْ بِه۪
كَافِرُونَ ﴿٧٦﴾ فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا
يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿٧٧﴾ فَاَخَذَتْهُمُ
الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا ف۪ي دَارِهِمْ جَاثِم۪ينَ ﴿٧٨﴾ فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ
يَا قَوْمِ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبّ۪ي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلٰكِنْ
لَا تُحِبُّونَ النَّاصِح۪ينَ ﴿٧٩﴾

Meâl-i Şerifi

73- Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i (gönderdik): "Ey kavmim dedi, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil geldi. İşte şu, Allah'ın devesi, size bir mucizedir; bırakın onu Allah'ın yeryüzünde yesin (içsin), sakın ona bir kötülük etmeyin, yoksa sizi acı bir azap yakalar."

74- Düşünün ki (Allah) Âd'dan sonra sizi hükümdarlar kıldı. Ve yer yüzünde sizi yerleştirdi: O'nun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz,

dağlarında evler yontuyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesatçılar olarak karışıklık çıkarmayın.

75- Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler, içlerinden zayıf görünen müminlere: "Siz, dediler, Sâlih'in, gerçekten Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?" (Onlar da): "(Evet), doğrusu biz onunla gönderilene inananlarız!" dediler.

76- Büyüklük taslayanlar: "Biz, sizin inandığınızı inkâr edenleriz!" dediler.

77- Derken dişi deveyi boğazladılar ve Rablerinin buyruğundan dışarı çıktılar; "Ey Sâlih, eğer hakikaten elçilerdensen, bizi tehdit ettiğin (o azabı) bize getir!" dediler.

78- Bunun üzerine hemen onları, o sarsıntı yakaladı, yurtlarında diz üstü çökekaldılar.

79- Sâlih de o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: "Ey kavmim! And olsun ki ben size Rabbimin elçiliğini tebliğ ettim ve size öğüt verdim, fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz."

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَتَاْتُونَ
الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿٨٠﴾ اِنَّكُمْ
لَتَاْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَٓاءِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ
﴿٨١﴾ وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ
اِنَّهُمْ اُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٨٢﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُ
كَانَتْ مِنَ الْغَابِر۪ينَ ﴿٨٣﴾ وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانْظُرْ كَيْفَ
كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِم۪ينَ ﴿٨٤﴾

Meâl-i Şerifi

80- Lût'u da (peygamber olarak) gönderdik. Kavmine dedi ki: "Sizden önce âlemlerden hiç birinin yapmadığı fuhuşu mu yapıyor sunuz?

81- Çünkü siz kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere gidiyorsunuz. Belki de siz haddi aşan bir kavimsiniz.

82- Kavminin cevabı: "Onları (Lût'u ve taraftarlarını) kentinizden çıkarın, çünkü onlar, fazla temizlenen insanlarmış! "demelerinden başka bir şey olmadı.

83- Biz de onu ve ailesini kurtardık, yalnız karısı(nı kurtarmadık) çünkü o, geride kalanlardan oldu.

84- Ve üzerlerine bir (azab) yağmuru yağdırdık. Bak ki günahkârların sonu nasıl oldu!

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ
اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ قَدْ جَاۤءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
فَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَاۤءَهُمْ
وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَاۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿٨٥﴾ وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ
عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِهٖ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًاۚ وَاذْكُرُوا اِذْ كُنْتُمْ
قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْ وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨٦﴾
وَاِنْ كَانَ طَاۤئِفَةٌ مِنْكُمْ اٰمَنُوا بِالَّذِي اُرْسِلْتُ بِهٖ وَطَاۤئِفَةٌ
لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ بَيْنَنَاۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿٨٧﴾

Meâl-i Şerifi

85- Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik): "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil geldi: Ölçüyü ve tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin, düzeltildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın; eğer inanan (insan)lar iseniz, böylesi sizin için daha iyidir!"

86- Tehdit ederek, inananları Allah yolundan alıkoyarak ve o yolun eğriliğini arayarak öyle her yolun başında oturmayın. Düşünün ki siz az idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın ki bozguncuların sonu nasıl olmuştur.

87- Eğer içinizden bir grup benimle gönderilene inanır, bir grup da inanmazsa, Allah aramızda hükmedinceye kadar sabredin. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

Sûrenin başındaki وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا... *"Nice memleketler var ki biz onları helak ettik..."* (A'râf, 7/4) tehdidinin tarihî şahidleriyle bir açıklamasına, Hz. Âdem'in yaratılmasından sonra bütün insan toplulukları ve çeşitli kavimler üzerindeki ilâhî hakimiyyetin tecellisiyle peygamberlerin gönderiliş hikmet ve neticelerine, şeriat ve dinlerin seyr ve tekamülüne ve onlardaki maksatların ruhuna yönelik pek mühim hakikatleri açıklayıp aydınlatan ve bir çok sûrede çeşitli ibret ve ikaz bakış açısından genişçe anlatılacak veya işaret edilecek olan bu kıssalardan, Kur'ân'ın letafet (güzellik), ciddiyet ve belağatına bilhassa itina gösterilerek okunduğu zaman bunlardan alınacak olan ibret dersi ve ilham o kadar yüksek, açık ve boldur ki, kütüphaneler dolusu tarih kitapları okunup araştırılacak olsa elde edilecek ders, yükselmek için bağlanılacak ibret düsturları bunlardan başkası olmayacak ve bunların verdiği açık ilhamı vermeyecektir. Önceki kavimlerin bütün masalları, eski eserleri, kaleme alınan kitaplar ve meydana gelen olaylar incelenmiş olsa bunların ihtiva ettikleri bozukluklar ve hurafeler bir araya getirilerek insanlık hayatının başlangıç ve sonucu bakımından ifade edecekleri sabit hakikatlerin, Kur'ân'ın söz konusu bu kıssalarında özetle işaret edilen esasların hududunu aşamadıkları görülür. Bu kıssaların ihtiva ettikleri gerçekler, Kur'ân'ın indirilmesinden önce dillerde ve kitaplarda o kadar bozul-

mış ve hurafelerle karıştırılmış idi ki, insanlar onları duyup dinledikçe dinî hisleri, bir çocuğun masal dinlemekten aldığı hayalî neş'e gibi bir şey zannedecek hale gelmişlerdi. Nitekim bugün de dinler tarihini ve edebiyatı bu ruh hali ile takip etmek isteyenler pek çoktur. Tefsircilerden bir kısmı, özellikle öncekiler bu kıssalar etrafında, Kur'ân'ın indirilmesinden önce anlatılagelen çeşitli rivayet ve hikayeleri nakl etmişler ve bununla Kur'ân'ın onlardaki bozulmaları nasıl bertaraf ettiğine ve insanları hayalden hakikate nasıl götürdüğüne dair bir mukayese dersi vermişlerdir. Fakat tefsir mütalaasına ehil olmayan bir çok kimse de bu nakilleri, kıssaların tefsiri gibi telakki etmiş ve Kur'ân'da anlatılan hususlardan ziyade bu rivayetlerin arkasında koşarak Kur'ân'ın açtığı hakikat yolundan aksi yönde istifadeye kalkışmışlar ve dini, sünnetin dışında mücerred yorumlarda ve garip rivayetlerde aramak sevdasına düşmüşlerdir. Bunlara karşılık, sırf tabii kalmak isteyenler de, önceki insanları hiç hesaba katmayarak harika cinsinden olan ve dillerde destan şeklinde dolaşan bu nakilleri "öncekilerin masalları" deyip geçmişler veya mutlak surette tabiate bağlama yolunu seçmişlerdir. Kur'ân ise, hakikatin bu ikisi arasında bulunduğunu anlatmak için söz konusu kıssaları ne kadar güzel tebliğ etmiş ve ne ciddi bir şekilde tasvirini yapmıştır. Dolayısıyla bunları her kıssanın mevzu ve gayesine, tasvir tarzı ve münakaşasına, yani her peygamberin davetinin aslına ve davetinin tebliğ biçimi ve ispatına ve kavmiyle olan münakaşalarının üslubuna, soru ve cevabın kapsadığı ilmi gerçeklere ve edebi kurallara, neticede iman ve küfrün sonucuna sonra bütün kıssalar arasındaki ortak değere, yükseliş ve gelişme ahengine ayrı ayrı ve birlikte göz atarak son derece ibretli bir tarzda okumalı ve bunlardan tarih sahnesinden silinen kavimlerin yaşantılarıyla düşüş ve helaklerine yol açan sebebleri çıkararak gelecek için ibret almanın yollarını öğrenmelidir. Görülecektir ki, bütün düşüş ve yok olma sebepleri, Hakk'ın emrini dinlememeye, Allah'ın rehber olarak gönderdiği önderlerin kıymetini bilmemeğe ve sonuçta şükrün yerine nankörlüğü koymaya bağlıdır. Hak dini, insanlığın koyduğu sosyal bir kurum değil, sağlam ve mutlu bir sosyal kurumun aslını ve hareket tarzını teşkil eden ilâhî bir müessesedir. Ve her milletin hayat ve mutluluk kabiliyyeti, kalbini verdiği yaratıcının şanıyla uyum içindedir. Onun için hepsi hiç, ancak Allah'ın dini haktır. İnsanlara gök kapılarını açacak olan kanun, Zeyd ve Amr'ın kanunları, arzu ve hırslı istekleri değil, yaratma ve emretme hakkı kendisinde olan âlemlerin Rabbi'nin kanunudur. Yoksa dünya bir tarafa toplansa, bir yaprağın tabi olduğu düşüş ve yükseliş kanununun ilâhî konumunu değiştirmeğe güç yetiremezler. Nitekim insanları bela tufanlarından kurtaracak olan kurtuluş

gemisi de, Allah'ın kanunundan başkasıyla inşa edilemez.

Peygamberlerin hatibi Şuayb (a.s)'ın bu tebliğine karşı:

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ
وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا
كَارِهِينَ ﴿٨٨﴾ قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ
بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ
يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا
رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ ﴿٨٩﴾
وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ
إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٩٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ
جَاثِمِينَ ﴿٩١﴾ الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ
كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٢﴾ فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ
يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَى
عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٩٣﴾

Meâl-i Şerifi

88- Kavminden ileri gelen kibirliler dediler ki: "Ey Şu'ayb! Ya mutlaka seni ve seninle beraber inananları kentimizden çıkarırız, ya da dinimize dönersiniz!" Dedi ki; "İstemesek de mi (bizi yurdumuzdan çıkaracak veya dinimizden döndüreceksiniz?)"

89- (Andolsun ki), Allah bizi ondan (kâfirlikten) kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek, Allah'a karşı iftira etmiş oluruz. Rabbimiz Allah'ın dilemesi hali müstesna geri dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız. Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısısın.

90- Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: "Eğer Şu'ayb'a uyarsanız o takdirde siz mutlaka ziyana uğrarsınız."

91- Derken o (müthiş) sarsıntı onları yakalayıverdi, yurtlarında diz üstü çökekaldılar.

92- Şu'ayb'ı yalanlayanlar, sanki yurtlarında hiç şenlik tutmamış gibi oldular. Şu'ayb'ı yalanlayanlar var ya işte ziyana uğrayanlar, onlar oldular.

93- (Şu'ayb) onlardan öteye döndü de: "Ey kavmim! dedi, ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim, artık kâfir bir kavme nasıl acırım?"

رَبَّنَا افْتَحْ Hüküm ve hükümet mânâsına gelen "fetaha"dan alınmıştır ve yukarıda geçen فَاصْبِرُوا حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ بَيْنَنَا *"Allah aramızda hükm edinceye kadar sabredin.."* (A'râf, 7/87) va'dini taleb içindir. جَاثِمِينَ Cüsûm, اَللُّصُوقُ بِالْاَرْضِ مَعَ قَبْضِ السَّاقَيْنِ كَمَا يَرْقُدُ الْاَرْنَبُ وَالطَّيْرُ "tavşanın ve kuşun uyuduğu şekilde iki bacağı el ile kavrayarak göğsü üzerine yere çöküp yapışmaktır". Yani vatanlarında öyle sürçüp yüzü koyun çöktüler ki, kendilerinde hareketten hiç bir iz kalmadı.

اَلَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا **Şuayb'ı yalanlayanlar sanki bu beldede safa sürmemişlerdi.** اَلَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا **Şuayb'ı yalanlayanlar,** onu ve beraberindeki müminleri kentimizden çıkarırız diye tehdide kalkışanlar, ona uyarsanız mutlaka ziyana uğrayanlardan olursunuz diyenler كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ **kendileri ziyana uğradılar,** Şuayb ve ona tabi olanlar değil.

فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ **Bunun üzerine Şuayb, onlardan yüz çevirdi.** وَقَالَ **Ve dedi ki:**

لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّ۪ي **Allah bilir ya ben size Rabb'imin elçilik görevini tebliğ ettim,** bu felaketten kurtulmak için Allah'ın bildirdiklerini anlattım ve emirlerini ulaştırdım. وَنَصَحْتُ لَكُمْ **Ve size gereken nasihatı yaptım,** iyilikseverliğimi gösterdim, vazifemi tamamen yaptım, ancak siz dinlemediniz inkâr ettiniz. فَكَيْفَ اٰسٰى عَلٰى قَوْمٍ كَافِر۪ينَ **O halde ben şimdi kâfirler topluluğuna nasıl üzülürüm?** Yani ilk önce Şuayb (a.s.) kavminin helak olmasından dolayı bir üzüntü duydu, fakat onların üzüntüye layık olmadıklarını ve küfürleriyle azabı hak etmiş olduklarını düşünerek onlarla olan bütün manevî ilgisini kesti. Kısacası "oh olsun" demedi, ancak "vah" etmenin de caiz olmayacağını düşünerek ve böyle söyleyerek onlardan tamamen yüz çevirdi.

Böyle şiddetli azab ile kökleri kazınıp yerle bir olan bu kavimlerin söz konusu tarzda bir sonucu hak ettiklerini açıklamak ve altıncı kıssaya geçmeden önce bu beş kıssadaki ibret tablolarını öz olarak gözler önüne sermek, yani olayların duyurulmasından çıkarılıp düzeltilecek olan sebeplerin gayesini anlatmak suretiyle buyuruluyor ki:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّٓا اَخَذْنَٓا اَهْلَهَا بِالْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ ﴿٩٤﴾ ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتّٰى عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ اٰبَٓاءَنَا الضَّرَّٓاءُ وَالسَّرَّٓاءُ فَاَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩٥﴾ وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰٓى اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ وَلٰكِنْ كَذَّبُوا فَاَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٦﴾ اَفَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتاً وَهُمْ نَٓائِمُونَ ﴿٩٧﴾ اَوَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾

أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ
﴿٩٩﴾ أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ
أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾
تِلْكَ الْقُرَى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَائِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ
عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ ﴿١٠١﴾ وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ
وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ ﴿١٠٢﴾

Meâl-i Şerifi

94- Biz hangi ülkeye bir peyganıber gönderdiysek, onun halkını -yalvarıp yakarsınlar diye- mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkmışızdır.

95- Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik (bolluk) getirdik, nihayet çoğaldılar ve: "Atalarımıza da böyle darlık ve sevinç dokunmuştu." dediler ve hemen onları, hiç farkında olmadıkları bir sırada ansızın yakaladık.

96- (O) ülkelerin halkı inanıp (Allah'ın azabından) korunsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden bolluklar açardık; fakat yalanladılar, biz de onları kazandıklarıyla yakaladık.

97- Acaba o ülkelerin halkı, geceleyin uyurlarken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi idiler?

98- Yoksa o ülkelerin halkı, kuşluk vakti eğlenirlerken onlara azabımızın gelıneyeceğinden emin mi idiler?

99- Allah'ın tuzağından (kurtulacaklarına) emin mi oldular? Ziyana

uğrayan topluluktan başkası, Allah'ın tuzağından emin olmaz.

100- Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı ki: Eğer biz dileseydik onları da günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık! Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar (gerçekleri) işitmezler.

101- İşte o ülkeler- ki, sana onların haberlerinden bir kısmını anlatıyoruz- Andolsun ki, peygamberleri onlara apaçık deliller (mucizeler) getirmişlerdi. Fakat önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. İşte o kâfirlerin kalplerini Allah böyle mühürler.

102- Onların çoğunda, sözde durma (diye bir şey) bulamadık. Gerçek şu ki, onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk.

وَمَا اَرْسَلْنَا فِى قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّا **Hiç bir ülkeye hiç bir peygamber göndermedik ancak** şöyle: Yani anlatıldığı gibi mahvedilen köylerin, memleketlerin her hangi birine her hangi bir peygamber gönderdiysek mutlaka şunları yaptık: Önce اَخَذْنَا اَهْلَهَا بِالْبَاْسَاۤءِ وَالضَّرَّاۤءِ **halkını fakirlik, şiddet, hastalık ve ihtiyaçlarla sıktık ki** لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ **yakarsınlar, kibirlerini atıp hakka boyun eğsinler, yumuşayıp yalvarsınlar** *(Bu konuda bilgi için En'âm, 6/43 âyetine bakınız).* ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ **Sonra da kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik;** hoşlanmadıkları darlık ve hastalık yerine, hoşlarına giden bolluk ve sağlık verdik. Yalnız peygamberin sözlü ve ilmî irşadlarıyla yetinilmeyip بَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ *"... belki dönerler diye onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik."* (A'raf, 7/168) âyeti gereğince hem acı hem tatlı şeylerle fiilen imtihan da edildiler. İlk önce söz dinlemedikleri, dik başlılık ettikleri için, yumuşasınlar diye hem mal hem de beden yönüyle darlığa itildiler, ancak yine de yola gelmediler. Sonra da bu darlık, azab verme ve cezalandırmaya yönelik olmayıp terbiye maksadıyla olduğu için, terbiyevî olan herhangi bir darlığın devamı ise terbiye dışı olacağı ve darlığı takip eden genişlik ve nimetin zevki ve sevincinin son derece hissedilir ve fevkalade dikkat çekici olması yönüyle darlık, genişliğe dönüştürüldü.

حَتّٰى عَفَوْا **Ta ki arttılar,** "afiv" bazen çoğalmak, artmak mânâlarına gelir. عَفَا النَّبَاتُ sözü, "otlar çoğaldı" anlamındadır. يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ *"...ve sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar, de ki: Afv (yani ihtiyaçtan fazlasını) verin..."* (Bakara, 2/219) âyetinde yer alan afvın fazla mânâsına olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu mânâya göre tefsircilerin çoğu, âyeti şöyle tefsir etmişlerdir. Yani onlar, mal ve nüfusça çoğaldılar, sayı ve kuvvet yönünden faz-

lalaştılar. Kâmus'da beyan edildiği üzere عَفَتِ الإبِلُ المَرْعَى denildiğinde bununla تَنَاوَلَتْهُ قَرِيبًا "hayvan mer'ayı yakından otladı, uzağa gitmeğe lüzum görmeden yakından bol bol yedi" mânâsı kastedilmektedir. Buna göre, gerek bu mânâ, gerek afv'ın meşhur mânâsı nazar-ı itibâre alınarak şöyle bir anlam da verilebilir: Kötülüğü iyiliğe çevirmekle kendilerine o derece refah içinde bir hayat temin ettik ki, hatta hayvan gibi bol bol yakından yediler, otladılar ve nefislerini her türlü sorumluluk ve zorluktan muaf tuttular, nimet kendilerini şımarttı, darlığı unuttular hiç bir şeye aldırış etmediler. وَقَالُوا قَدْ مَسَّ اٰبَاۤءَنَا الضَّرَّۤاءُ وَالسَّرَّۤاءُ **Ve muhakkak atalarımıza sıkıntılı ve ferahlı anlar dokunmuş dediler.** Yani gördükleri sıkıntı ve refah hallerinin Allah tarafından terbiyeye yönelik bir sebeb ve hikmetle alakalı olduğunu düşünmediler. Bunları, hiç bir şekilde uzaklaştırmak ve elde etmek mümkün olmayan tabii veya zorunlu işlerden saydılar. Adam sen de darlık, bolluk, fakirlik, zenginlik, hastalık, sağlık, gamlı veya sevinçli haller öteden beri olağan şeylerdir, dediler. Peygamberlerin öğrettikleri gibi din ve ahlâk ile insanların iradelerini kullanmalarıyla bunlardan uzaklaşma ve onları elde etmenin mümkün olmadığı fikrini benimsediler. Kısacası Taberî Tefsirinde de zikredildiği şekilde "kötülüklerden tevbe etmek suretiyle sıkıntıdan kurtulmanın; nimete şükretmekle refah ve güzellikleri devam ettirme ve artırmanın mümkün olduğuna" inanmadılar.(1) Sözlü, fiilî acı ve tatlı ihtarlara önem vermediler. Yahut öylesine rahata erdiler ki sıkıntıları, vaktiyle atalarının bazan başlarına gelmiş tarihi bir şey gibi gösterdiler. فَاَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ **İşte tam o vakit biz de kendilerini o şuursuz hallerinde, hayallerine gelmeyecek şekilde birden bire tutup bastırıverdik.** Birden bire tutmaktan maksad, Âd ve Lût kavminde olduğu gibi yalnız helakin bir anda ve göz açıp kapayıncaya kadar geçen süre içerisinde olması değil, Semûd kavminde olduğu gibi yakalamanın ansızın başlayıp, helakin bir müddet devam etmesi demektir. Bazı kavimler, birden yakalanıp birden mahvedilmiş, bazıları da birdenbire yakalanıp sürüne sürüne mahvedilmişlerdir. Bütün mesele, bu yakalama başlamadan evvelki uyanmadadır. Zira yakalama başlayınca يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فِي اِيمَانِهَا خَيْرًا *".... Rabb'inin bazı işaretleri geldiği gün, daha önce inanmamış, ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye, artık inanması bir fayda sağlamaz..."* (En'âm, 6/158) âyetinde ifade edilen gün gelmiş çatmış olur. İşte o kentlerin halkı böyle azabı hak etmiş olarak mahvedildiler, hem de en kuvvetli en keyifli anlarında birdenbire yakalanarak tarih sahnesinden silindiler. وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰى اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا **Eğer o mahvedilen memleketlerin halkı**

---

(1) et-Taberi, Câmiu'l-Beyan, fî Tefsîri'l-Kur'ân, X, 7.

îman ve ittikâ etmiş, yani peygamberlerin tebliğ etmiş oldukları şeylere inanmış ve onların gereğini yerine getirmek suretiyle korunulması lazım gelen şeylerden korunup sakınmış **olsalardı** لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ **elbette üzerlerine yerin göğün hayır ve bereketlerini açardık.** Her taraflarından azabın yerine bolluk ve bereket yağar, her işleri yolunda gider, mutluluk ve refahları artardı. وَلٰكِنْ كَذَّبُوا **ve fakat yalanladılar, inanıp korunmadılar.** فَاَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ **Bundan dolayı biz de kendilerini kazanıp durdukları küfür ve isyanlarıyla kısacası** قَدْ مَسَّ اٰبَٓاءَنَا الضَّرَّٓاءُ وَالسَّرَّٓاءُ *"... atalarımıza da böyle darlık ve sevinç dokunmuştu... "* (A'raf, 7/95) diyerek lâubâlilikleriyle **yakalayıverdik.**

اَفَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى Önceki kent ehlinden maksat, helak edilmiş olan kent halkı idi. Burada zikredilen "netice fâsı" ile, yaşayan bütün kent halkından söz edilmiştir. Gerçi bazı tefsirciler bunu da, öncekilerle ilgili görmüşlerse de bu münasip değildir. Burada uygun olan mânâ şudur: Şimdi bütün kent halkı -başta Mekke halkı olmak üzere medeniyyyet hayatı yaşayan bütün halk- اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَٓائِمُونَ **kendilerine be'simizin (şiddetli azabımızın) uyurlarken gece baskını halinde gelivermesinden emin mi oldular?** اَوَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ **Veya kent halkı kuşluk vakti oynayıp dururlarken kendilerine azabımızın gelivermesinden emin mi oldular?** اَفَاَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِ **Kısacası Allah'ın tuzağından emin mi oldular?** Allahın mekri (tuzağı) ifadesi, O'nun, kullarını yavaş yavaş ve umulmadık bir yönden cezalandırması mânâsına bir istiâredir. فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ **Eğer öyle ise Allah'ın tuzağına, hüsrâna uğrayan topluluktan başkası,** yani tabiatlarında Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu ibret kabiliyetini, gerçek delilleri düşünme ve delillere dayanarak sonuç çıkarma yeteneğini kaybederek nefislerini zayi etmiş olan hüsran ehlinden başkası **emin olmaz.** اَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذ۪ينَ يَرِثُونَ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ اَهْلِهَٓا اَنْ **Şu yeryüzüne önceki sahiplerinden sonra vâris olanlara,** yani önceden bu vatanların sahibi iken helak olmuş bulunanların bugün yerlerini yurtlarını işgal ederek onların ardından gelenlere ve özellikle Mekke ve etrafındaki halka **Allah şu gerçeği anlatmadı mı ki** لَوْ نَشَٓاءُ اَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ **dilesek biz onları da o geçenler gibi günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık.** Evet şüphe yok ki diğer âyet ve delillere bakmadan kendilerini onlara vâris kılmış olmakla bu gerçeği anlatmıştır. وَنَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ Ve fakat biz kalblerini tab'eder, mühürleriz de onlar bunu ve bu çeşit gerçekleri duymazlar. تِلْكَ الْقُرٰى **İşte o kentler, o mahvolup yıkılan memleketler, Ey Muhammed!** نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓائِهَا **Onların önemli haberlerinden bir kısmını sana naklediyoruz ve edeceğiz.** وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ **Yemin olsun ki onlara Peygamberleri beyyinelerle şekk ve şüphe götürmez açık ve kesin**

delliller ve mucizelerle geldiler de فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ **önce yalanladıkları hakikatlere delillerden sonra da iman etmeleri ihtimali olmadı, inad ettiler de ettiler** كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرٖينَ **Allah kâfirlerin kalblerini işte böyle mühürler,** küfrü onlara böyle tabiat kılar. وَمَا وَجَدْنَا لِاَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ **Hem biz onların, o kıssaları anlatılan kent ahalisinin çoğunda ahid namına bir şey bulmadık, ahde vefa görmedik.** وَاِنْ وَجَدْنَٓا اَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقٖينَ **Ve muhakkak çoğunu her halde fasık, itaatten çıkmış, sözünde durmaz, ahlâksız kimseler bulduk.** Hakkın vicdanında, yani Allah'ın ilminde bunlar böyledirler.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى
بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ فَظَلَمُوا بِهَاۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُفْسِدٖينَ ﴿١٠٣﴾ وَقَالَ مُوسٰى يَا فِرْعَوْنُ اِنّٖي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ
الْعَالَمٖينَۙ ﴿١٠٤﴾ حَقٖيقٌ عَلٰٓى اَنْ لَٓا اَقُولَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّۜ قَدْ جِئْتُكُمْ
بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاَرْسِلْ مَعِيَ بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَۜ ﴿١٠٥﴾ قَالَ اِنْ كُنْتَ جِئْتَ
بِاٰيَةٍ فَأْتِ بِهَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ ﴿١٠٦﴾ فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ
ثُعْبَانٌ مُبٖينٌۚ ﴿١٠٧﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَٓاءُ لِلنَّاظِرٖينَ ﴿١٠٨﴾
قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلٖيمٌۙ ﴿١٠٩﴾ يُرٖيدُ اَنْ
يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْۚ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿١١٠﴾ قَالُٓوا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ
وَاَرْسِلْ فِي الْمَدَٓائِنِ حَاشِرٖينَ ﴿١١١﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلٖيمٍ ﴿١١٢﴾
وَجَٓاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُٓوا اِنَّ لَنَا لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبٖينَ

(١١٣) قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ (١١٤) قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِمَّٓا اَنْ

تُلْقِيَ وَاِمَّٓا اَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ (١١٥) قَالَ اَلْقُوا فَلَمَّٓا اَلْقَوْا سَحَرُٓوا

اَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَٓاؤُ بِسِحْرٍ عَظِيمٍ (١١٦) وَاَوْحَيْنَٓا

اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ (١١٧) فَوَقَعَ

الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١١٨) فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا

صَاغِرِينَ (١١٩) وَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ (١٢٠) قَالُٓوا اٰمَنَّا بِرَبِّ

الْعَالَمِينَ (١٢١) رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ (١٢٢) قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِهٖ

قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا

مِنْهَٓا اَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (١٢٣) لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ

مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعِينَ (١٢٤) قَالُٓوا اِنَّٓا

اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ (١٢٥) وَمَا تَنْقِمُ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاٰيَاتِ رَبِّنَا

لَمَّا جَٓاءَتْنَا رَبَّنَٓا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ (١٢٦)

وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اَتَذَرُ مُوسٰى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ

وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَنَسْتَحْيٖ نِسَٓاءَهُمْ

وَاِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ (١٢٧) قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللّٰهِ

وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ
لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٨﴾ قَالُوا أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا
قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ
فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

103- Sonra onların arkasından Musa'yı mucizelerimizle Firavun'a ve topluluğuna gönderdik. Tuttular o mucizeleri inkâr ettiler. Ettiler de bak, o bozguncuların âkıbetleri nasıl oldu!

104- Musa: "Ey Firavun! Bil ki ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim." dedi.

105- Allah'a karşı ilk görevim, hak olandan başka bir şey söylemememdir. Gerçekten ben size Rabbinizden bir mucize getirdim, artık İsrailoğullarını benimle gönder.

106- Firavun: "Eğer bir mucize getirdiysen ve eğer doğru söyleyenlerden isen onu göster" dedi.

107- Bunun üzerine Musa, asâsını yere bırakıverdi, o da birdenbire kocaman bir ejderha kesiliverdi.

108- Ve Musa elini koynundan çıkarıverdi, eli bembeyaz olmuş, bakanların gözünü kamaştırıyordu.

109- Firavun'un kavminden ileri gelenler, "Muhakkak bu çok bilgili bir sihirbazdır." dediler.

110- O, sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. (Firavun): "O halde siz ne diyorsunuz?" dedi.

111- Onlar da "onu ve kardeşini beklet, şehirlere de toplayıcılar gönder." dediler.

112- "Bütün bilgiç sihirbazları sana getirsinler."

113- O sihirbazlar Firavun'a geldiler: "Galip gelirsek bize muhakkak mükâfat var değil mi?" dediler.

114- "Evet" dedi (Firavun), "Üstelik o zaman benim yakınlarımdan olacaksınız."

115- Sihirbazlar, Musa'ya: "Ey Musa! Önce sen mi hünerini ortaya koyacaksın, yoksa biz mi?" dediler.

116- Musa, "Siz atın" dedi. Atacaklarını atınca herkesin gözünü büyülediler ve onları dehşete düşürdüler. Doğrusu büyük bir sihir gösterdiler.

117- Biz de Musa'ya "Sen de asânı bırakıver." diye vahyettik. Birdenbire asâ, onların bütün uydurduklarını yakalayıp yutuverdi.

118- Artık hakikat ortaya çıkmış ve onların bütün yaptıkları boşa gitmişti.

119- Orada mağlup olmuş ve küçük düşmüşlerdi.

120- Sihirbazlar hep birden secdeye kapandılar.

121- "Âlemlerin Rabbine iman ettik." dediler.

122- "Musa'nın ve Harun'un Rabbine."

123- Firavun: "Ben size izin vermeden iman ettiniz ha!" dedi. "Şüphesiz bu bir hiledir, siz bunu şehirde kurmuşsunuz, yerli halkı oradan çıkarmak istiyorsunuz, sonra anlayacaksınız!"

124- "Ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, sonra da bilin ki, sizi astıracağım."

125- Onlar da: "Şüphesiz o takdirde biz Rabbimize döneceğiz." dediler.

126- "Senin bize kızman da sırf Rabbimizin âyetleri gelince onlara iman etmemizden dolayıdır. Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve canımızı müslüman olarak al." derler.

127- Firavun kavminin ileri gelenleri dediler ki: "Seni ve ilâhlarını ter-

ketsinler de yeryüzünde fesat çıkarsınlar diye mi Musa'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?" Firavun da dedi ki: "Onların oğullarını öldüreceğiz, kızlarını sağ bırakacağız ve onlar üzerinde kahredici bir üstünlüğe sahibiz."

128- Musa, kavmine dedi ki: "Allah'ın yardımını ve lütfunu isteyin ve sabır gösterin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona mirasçı kılar. Sonunda kurtuluş müttakilerindir."

129- Kavmi de dediler ki: "Sen bize gelmeden önce de eziyet gördük, sen geldikten sonra da." Musa dedi ki: "Umulur ki, Rabbiniz düşmanlarınızı helak edip de sizi yeryüzünde halife kılacaktır ve sizin nasıl işler yaptığınıza bakacaktır."

Hz. Musa kıssası burada diğerlerinden daha fazla dikkate alınsın diye özellikle ayrıntılı olarak uzun uzadıya anlatılmıştır. Çünkü Hz. Musa'nın mucizeleri öbür peygamberlerinkinden daha kuvvetli ve bundan dolayı Musa kavminin cehalet ve zulmü diğerlerinden daha baskındır.

إلى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِه «مَلَأ» Kelimesi yukarıdan beri görüldüğü üzere Kur'ân'ın pekçok yerinde geçen, siyaset ve sosyoloji ilimleri açısından çok dikkat çekici bir deyim olan bir kelimedir. Tefsir âlimleri bunu ileri gelenler ve eşraf anlamıyla tefsir ederler. Fakat maksadın, ileri gelenlerin ve eşrafın ferdiyetleri bakımından olmayıp, onların cemiyetleri ve hükmî şahsiyetleri bakımından önemli olduğunun ve zaten önde gelmenin ve şerefin sosyal bir anlam ifade ettiğinin gözden kaçırılmaması, lazım gelir. "Kamus"un beyanına göre "cebel" vezninde "mele" şu mânâlara gelir:

1- Teşâvür; yani birbiriyle müşâvere,

2- Eşrâf ve ilye; yani bir kavmin eşrafı ve büyükleri, önde gelenleri, gözdeleri, ileri gelen yüksek tabakası ki, halkın gözünü dolduranlar.

3- Cemaat,

4- Arzu etmek ve sanmak,

5- Kavmin istişare edilen, aklı eren ve sözü dinlenen heyeti, seçkinleri, temsilci heyeti. Yani heyet, delege.

6- Tecemmu, toplantı halindeki meclis,

7- Hulk, yani huy.

Rağıb da "Müfredat"ında şöyle demiştir: "Mele'" bir rey üzerine bir araya gelip şekil ve görünüşü gözleri, kıymet ve önemi gönülleri dolduran cemaat demektir ki bir çok âyette geçmiştir. Bir de mele' daha genel anlamda olmak

üzere, güzel yüzlülerden meydana gelen halka denir. İlh...[1] Bundan da anlaşılmaktadır ki, biri genel, öbürü özel olan bu iki mânâ, "mele'" kelimesinin başlıca iki mânâsı olup, diğerleri bunların uzantılarıdır. Esasında dolgunluk anlamını içine alan bu kelime, toplantı, müşavere, güzel heyet, şeref ve yücelik, rey ve istek kavramlarıyla da ilişkisi yüzünden çeşitli anlamlar için kullanılmıştır ki, bütün bu mânâların hepsini içine alan en mühim mânâ Rağıb'ın açıkladığı birinci mânâdır. Görülüyor ki, bu mânâ, zamanımızda Frenklerin "sosyete" adını verdikleri cemiyet mânâsınadır ki, bunda bir maksat üzere toplanmış olmak, bir de iyi anlaşma ve uzlaşma ve kıymet, en esaslı anlamı teşkil eder. Mesela bir dernek, bir kabine ve bir parlamento, bir ordu ve her hangi bir toplumun bütünü adına söz söylemeye yetkili kişilerin bir araya gelip bir heyet teşkil etmesi hep birer "mele' " demek olur. Ve önde gelen eşrafa "mele' " denilmesi de bu yüzdendir. Yoksa önde gelen eşrafın birbiriyle didişme ve çekişmelerini ifade eden dağınıklık ve kopukluk hâli ve tek tek her birinin durumu "mele' " tâbirinin anlamı dışında kalır. Bundan dolayı âyetin mânâsı "**Sonra da Musa'yı âyetlerimiz ve mucizelerimizle yüklü olarak Firavun'a ve onun etrafında toplanıp halkın gözünü dolduran tantanalı heyetine peygamber olarak gönderdik.**" demek olur. Gerçi diğer bir âyette إِلَى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ *"Firavun'a ve kavmine"* (Neml, 27/12) buyurulduğuna göre Hz. Musa, Firavun'a ve bütün kavmine gönderilmişti. Fakat burada bilhassa şu incelik gösterilmiştir ki, Firavun kavminin geriye kalanları, onun etrafında toplanmış olan esas meclise bağlı olduklarından fazlaca bir öneme haiz değildiler. Firavun ve etrafındakiler, kavmin hepsini temsil ediyorlardı.

İşte Hz. Musa, بِآيَاتِنَا *"âyetlerimizle"* ifadesinin işaret ettiği birçok mucize ile herşeyden önce bunlara gönderildi. فَظَلَمُوا بِهَا **Onlar da o âyetlere zulmettiler,** yani Musa'nın peygamberliğinin doğruluğuna alâmet ve belge olan o açık mucizelerin hakkını vermediler, onların kesin delaletini yalan sayıp inkâr ettiler ve küfrettiler. Hakikatı kabul etmeyip fesatlar çevirdiler. فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ **şimdi bak fesatçıların akıbeti nasıl oldu?** İşte aşağıda geleceği üzere kıssalarını dikkatle oku, hallerine bak da ibret al:

وَقَالَ مُوسٰى Biz gönderdik, **Musa da varıp dedi ki:** يَا فِرْعَوْنُ **Ey Firavun** إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ **Ben hakikaten âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilen bir peygamberim,** حَقِيقٌ عَلٰى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللّٰهِ إِلَّا الْحَقَّ **Allah'a karşı hak olandan başka bir şey söylememeye hak kazanmışım.** Yani, hakkım ve şanım ancak

(1) Rağıb el-Isfahânî, el-Müfredat, 473.

doğruyu söylemektir. Nâfi kırâetinde «عَلَيَّ» okunduğuna göre; "Allah'a karşı haktan başkasını söylememem kendi üzerime bir borçtur, bir görevdir." Bir peygamberin birinci özelliği ve görevi doğru söylemektir. قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ **Ben size Rabbinizden bir belge ile geldim.** Yani sözüm kuru bir iddiadan, boş bir davadan ibaret değildir. Şüphe ve tereddüde meydan bırakmaz, açık, seçik ve kesin bir bürhanım, belgem var, inanmazsanız ispata hazırım. فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ **İşte bundan dolayı İsrailoğulları'nı benimle gönder.** Hz. Musa'nın Firavun'a ilk tebliği işte bu oldu. Buna karşı Firavun: قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا **"Eğer, sen bir âyetle, bir mucize ile geldinse haydi onu getir,** إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ **eğer o sadıklardan,** (yani doğrulukları ile tanınan o peygamberlerden) **biri isen böyle yapman gerekir.** Musa'nın tebliğine karşı Firavun'un bu sözleri usulünce yapılmış bir talep demektir. Bunda henüz bir haksızlık yoktur. Ancak "eğer, eğer" diyerek şart edatlarını sık sık tekrar etmesinde bir nezaketsizlik ve bir telaş eseri söz konusudur. Bunun üzerine فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ **Musa hemen asasını bırakıverdi, bırakınca ne görsünler o asâ kocaman bir yılan, apaşikâr bir ejderha oluverdi.** Bir ejderha ki, işi hemen hallediyor. Bu konuda birçok rivayet vardır: Saîd b. Cübeyr'in, Abdullah b. Abbas'dan naklettiği şekilde işin özeti şudur: Hz. Musa, asâsını koyuverince kocaman bir yılan olmuş, Firavun'a doğru akmaya başlamış. Firavun, yılanın üzerine doğru gelmekte olduğunu görünce tahtından fırlamış, aman bunu zaptet diye Hz. Musa'ya yalvarmış, o da onu tutmuş...(1)

Burada şundan gaflet etmemek lazımdır ki, bu gibi değişikliğe hakikatın tersyüz edilmesi denilmez. Zira gerçeği ve görünüşü asâ olan şey, gerçeğiyle ve görünüşüyle büsbütün yılan oluvermiş değildir. Gerçekle görünüş yani bu iki hakikat daima bilgimizdeki yerini korurlar, hiçbiri diğerine karıştırılmaz. Lâkin asâ maddesinin asâ suretinden çıkıp yılan şeklini alması ve o şekle bürünmesi veya dış görünüşte aynı şekilde asâ kendi varlığını koruduğu halde zihinde onun yok edilerek yerine yılan şeklinin konulması daima mümkündür. Nitekim biz bir mumu bin şekle sokarız, her şeklin kendi varlığı diğerlerinden farklı olur da mum, yine mum olarak kalır. "Hakikatın değiştirilmesi caiz olmaz." prensibini imkân ve vücub gibi ezeli hakikatlere tahsis etmek meşhur ise de doğru değildir. Bu prensip tenakuz (çelişki) kanununun diğer bir ifadesidir ki, hiçbir şeyi özünden değiştirmek mümkün olmaz demektir. Mesela asâya asâ, yılana da yılan denir demektir.

وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ **Musa bir de elini koynundan çekip çıkardı, ne**

(1) et-Taberî, Câmiu'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'ân, IX, 10; Alûsî, Rûhu'l-meâni, IX, 19.

görsünler bembeyaz!... Bütün bakanların hayret ve şaşkınlığını gerektiren bir surette parıl parıl parlayan bir beyaz. Yani yaratılıştan beyaz değil, fakat öyle görünüyor.

Rivayet olunuyor ki, Hz. Musa biraz fazlaca esmer imiş, önce elini yaratıldığı şekliyle gösterir, sonra koynuna sokar çıkarırmış, eli bembeyaz, lekesiz bir şekilde parıl parıl parlarmış. Tekrar bir daha koynuna sokar çıkarırmış, bu defa da eski esmer rengine dönermiş.(1)

Biri ilâhî gazap ve celâlin, biri de Rabbani rahmet ve lütfun birer örneği ve tecellisi demek olan ve doğrudan doğruya O'nun ilk yaratıcı olarak kudretinden başka bir tesir ile meydana gelmesi düşünülemeyen bu iki alâmet, Hz. Musa'nın Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu ispata fazlasıyla yeterli birer mucize iken nasıl haksızlıkla karşılandı bilir misiniz?

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ **Firavun kavmi içinden o mele'**, Firavun'un danışma meclisi olan o topluluk, o özel heyet اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ **"bu her halde çok bilgiç, çok mahir bir sihirbazdır,** يُرِيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ **sizi yerinizden, yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Şu halde** فَمَاذَا تَأْمُرُونَ **ne emredersiniz?" dediler.** Şuarâ Sûresi'nde bu "ne emredersiniz" sözünü Firavun'un söylediği ifade buyuruluyor. Demek ki, onun danışma meclisi, onun görüş ve tekliflerini tasdik edip destekleyerek gereğini müzakereye sunduklarından dolayı bu söz yalnızca başkanın sözü değil, aynı zamanda cemiyetin sözü olmuştur. Burada "siz ne düşünüyor, ne diyorsunuz, ne teklif ediyorsunuz?" yerine "ne emredersiniz?" denilmiş olması, çok dikkat çekicidir. Dış görünüşüyle bu deyim, Firavun hükümetinin yönetim ve işleri yürütme yetkisinin bu danışma meclisinin elinde bulunduğunu gösterir. يُرِيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ *"O sizi yerinizden çıkarmak istiyor."* cümlesi de bu danışma meclisinin tamamen Mısır'ın yerli halkından meydana gelmiş bir heyet olduğunu akla getirir. Ebussuûd tefsirinden anlaşıldığına göre; bazı tefsir âlimleri, meselenin halk oyuna sunulduğunu ve hitabın bütün Mısır halkına yapıldığını bile öne sürmüşlerdir.(2) Yani bu *"Siz ne emredersiniz?"* hitabının danışma meclisi tarafından Mısır halkına söylendiğini beyan etmişlerdir. Buna verilen اَرْجِهْ وَاَخَاهُ *"Onu ve kardeşini beklet."* cevabı bizzat Firavun'a hitap olarak gösterilmiştir. Bu ise muhatapların doğrudan doğruya Firavun ile konuşabilir bir mevkide bulunan kimseler olduğunu açıkça anlattığından âyetin zahirine göre, meselenin kamuoyuna sunulmuş olduğu sabit değil ise de her halde Mısırlılar'-

---

(1) Alûsî, a.g.e., IX, 21.
(2) Ebu's-Suud, İrşadü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm, III, 259.

dan meydana gelen bir cemiyetin veya heyetin istişaresine sunulduğu ve bunlara da: "Siz ne emredersiniz?" denildiği kesindir. Böyle demek ise o cemiyetin Firavun hükümetinde karar yetkisine sahip olduğunu itiraf etmek demektir. Bu da أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى *"Ben sizin en yüce Rabbinizim."* (Nâziât, 79/24) demekte olan Firavun'un güttüğü dava açısından en büyük bir çelişkidir. Demek oluyor ki Firavun, önemli bir olayın sıkıntısı altında kalınca tanrılık davasını geçici olarak da olsa bir tarafa bırakıp, kulları saydığı adamlarından ve memurlarından meydana gelen topluluğa veya kendi halkına karşı "ne emrediyorsunuz?" diyerek, emir sizindir, siz benim amirim veya efendimsiniz dercesine sahte ve riyakârca bir tabasbus tavrı takınarak, sanki tehlike kendisiyle ilgili değilmiş de halkla ilgiliymiş ve bundan dolayı da söz sahibi onlarmış gibi göstermiştir ki, bunda Firavun sihirbazlığının önemli bir misali vardır. Hz. Musa'dan فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ *"Eğer doğrulardan isen haydi getir bakalım onu!"* diye mucize talep ettiğine göre, anlaşılıyor ki Firavun daha önce sadık peygamberlerin gelmiş ve hepsinin de mucizeler getirmiş olduğuna vakıftır.

Şu halde demek ki, göz önünde olup biten asâ ve "beyaz el" mucizelerinin de gerçekten birer mucizeden başka bir şey olamıyacağını anlamamış değildir. Fakat hakikatın kabulünü kendi düşüncesine ve özellikle siyasi çıkarlarına aykırı görmüş ve bir de zamanında sihir ve hokkabazlık gibi tezvir ve gözboyama sanatlarının çok yaygın olması dolayısıyla kendi emrinde yanıltılmaya müsait bir sürü halk bulunduğundan halkın siyasi çıkarlarına ve vatanseverlik duygularına ve damarlarına basarak Hz. Musa'yı bütün Mısırlılar'ı vatanlarından sürüp çıkarmak isteyen gizli bir düşman gibi göstermiş ve onun böyle bir art düşüncesi varmış da gizliyormuş gibi tanıtmaya çalışmıştır. Böylece Hz. Musa'nın hak davasını sihir, kendi çarpık görüşlerini de gerçekmiş gibi satmak istemiş ve bu meseleyi şûrânın müzakeresine o şekilde sunmuştur.

Buna karşı قَالُوا **o mele', o danışma meclisi** ve bazı kavle göre halk, أَرْجِهْ وَأَخَاهُ **"onu ve kardeşini beklet,** yani hemen birşey yapma da biraz oyala, bir müddet salla, وَأَرْسِلْ فِى الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ **ve şehirlere toplayıcılar, derleyiciler gönder,** يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ **sihirbazlıkta bilgili ve mahir ne kadar sihirbaz varsa hepsini sana bulup getirsinler." dediler.**

Derhal bir saldırıya geçmeyi münasip görmeyip bu şekilde bir tecrübe ve imtihan teklif ettiler. Bundan anlaşılıyor ki, ne olursa olsun müşaverenin, gerçeğin açığa çıkmasına doğru özel bir faydası vardır. Burada bir وَأَخَاهُ *"ve kardeşini"* ifadesiyle Hz. Musa'nın yanında kardeşi Harun'un da bulunduğu gösteriyor.

"**Medâin**"; medeniyet kelimesinin aslı olan medinenin çoğuludur ki, büyük şehir demektir. Ve bu kelimenin iştikakında başlıca iki görüş vardır: Birincisi medine, başındaki mîm harfi kelimenin aslından olmak üzere "feîle" veznınde olup «مدن ، يمدن ، مدونا» kökünden alınmış ve türetilmiştir. "Müdün" belli bir yerde ikâmet etmek mânâsınadır. Fakat «دَعْ ، ذَرْ» kelimeleri gibi çekimi terk edilmiştir. Bu şekilde medine insan hayatına ilişkin her türlü ihtiyacın karşılanmasını içine alan yer veya böyle bu özellikteki bir yerde ikâmet eden sosyal topluluk kavramıyla büyük şehirlere isim olmuştur. İkincisi başındaki "mim" harfi zâit ve "yâ" harfi asıl olmak üzere «دَانَ ، يَدِينُ ، دِينًا» kökünden alınmış olup, "ma'îşet" gibi "mef'ile" vezninde veya medyûnenin muhaffefi olmakla aslında "mef'ûle" veznindedir. «دِينٌ» maddesi ise mülk ve taat, ceza ve siyaset mânâsına olduğundan bu şekilde medîne, mülk ve taat yeri, memleket veya inzibat ve siyaset altında, memlûke anlamıyla büyük şehirlere isim olmuş olur. Birinci takdirde çoğulu hemze ile «مَدَائِنُ» ikinci takdirde ise «مَعَايِشُ» gibi yâ ile «مَدَايِنُ» olmak lazım gelir. Halbuki kırâetlerin hepsinde hemze ile varid olmuş ve öyle okunmuştur. Demek ki, tercih edilen birinci görüştür. Bazı müfessirler tarafından denilmiştir ki, burada «مَدَائِنُ» (medâin)'den murad, Mısır'ın Saîd şehirleri idi. Sihirbazların büyükleri ve en mahirleri Saîd içlerinde idi ve bazı rivayetlere göre yetmiş kadar usta sihirbaz toplanmıştı.

... وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ **Toplanan sihirbazlar Firavun'a geldiler...**

فَلَمَّا اَلْقَوْا **Ne zaman ki, onlar atacaklarını ortaya attılar,** سَحَرُوا اَعْيُنَ النَّاسِ **insanların gözlerini büyülediler,** aslı olmadık türlü hayaller gösterdiler. وَاسْتَرْهَبُوهُمْ **ve halka son derece dehşet verdiler,** وَجَاؤُ بِسِحْرٍ عَظِيمٍ **ve pek büyük bir sihir ortaya koydular.**

Rivayet olunduğuna göre, iri iri halatları, uzun uzun sırıkları ve sopaları ortaya atıp bütün vadiyi sanki birbirine binmiş yılanlarla doluymuş gibi müthiş bir manzara içinde gösterdiler. Denilmiş ki, bunun sırrı civa idi. Ağaçtan ve deriden yapılmış bir takım iplerin ve sopaların içlerine özel olarak doldurulmuş civa, yerin ve güneşin ısısıyla ısındıkça bunlar oynayıp kıvrılarak hareket ediyorlar ve ortada korkunç birçok yılan dolaşıyormuş manzarası arz eyliyorlardı. (1)

(Bakara Sûresi'nde sihir hakkındaki açıklamaya bakınız: 2/102)

وَاَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَ **Biz de Musa'ya "asanı bırakıver" diye vahyettik.** Burada vahyin ilham mânâsına olduğu hakkında Vâhidî'nin, İbnü Abbas'dan

(1) Alûsî, Rûhu'l-meânî, V, 25.

bir rivayeti vardır. Fakat gerçek mânâda vahiy olması daha açıktır. فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ **Bırakır bırakmaz, bir de ne görsünler, asa, onların uydurmalarını derleyip toplayıp yutuyor. Böylece** فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **hakikat olduğu gibi ortaya çıktı, sabit oldu ve onların bütün yaptıkları batıl olup gitti. Gitti de** فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ **Firavun ve adamları mağlup oldular ve küçük düştüler,** kendilerini küçük düşüren bir yenilgiye uğradılar. Çünkü وَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ **sihirbazlar, o ümit bağladıkları usta sihirciler yıkılıp secdelere kapandılar** ve gerçeğin etkisiyle imana geldiler, kendilerini tutamayıp yüzü koyun yere kapandılar. قَالُوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ **"Âlemlerin Rabbine, Musa ile Harun'un Rabbine,** (yani Musa ile Harun'un davet ettikleri Rabbe,) **iman ettik." dediler.** Zira bu olayın, sihir sınırının üstünde ve ondan bambaşka ilâhî bir iş olduğunu iyice anladılar ve Hz. Musa'nın Allah tarafından gönderilmiş bir hak peygamber olduğuna hemen karar verip ona iman getirdiler. Rivayet olunduğuna göre; sihirbazların iman etmesiyle İsrailoğulları'nın da pek çoğu iman ettiler.

Âlimler demişlerdir ki, bu âyet ilmin fazileti hakkında en büyük delillerdendir. Çünkü diğerleri bilgisizliklerinden dolayı "Bu bir sihirdir." denilince şüpheye düştüler, halbuki bu sihirbazlar sihrin sınırını ve ne demek olduğunu bilmeleri ve konuya vakıf bulunmaları sayesinde Hz. Musa'nın asâsı ile meydana gelen olayın sihirden bambaşka birşey olduğunu, bunun göz boyacılığı ve insan gücüyle olabilecek bir şey olmadığını hemen anlayıp, bunun ilâhî bir mucize olması lazım geldiğini anında farkettiler. Eğer bu hususta bilgileri ve maharetleri olmasaydı ve sihrin özüne hakkiyle vakıf olmasalardı, o zaman kendi kendilerine "Belki bu bizden daha iyi biliyormuş, onun için bizim bilmediğimiz ve yapamayacağımız bir sihir yapmıştır." diyebilirlerdi. Fakat böyle demediler ve bu hususta hiç şüphe ve tereddüde düşmediler ve kendilerini tutamayarak derhal küfürden imana geçtiler. Şu halde sihir ilminde bile ihtisas bu kadar faydalı sonuçlar verirse, Hakk'ın birliği itikadında ve tevhid inancında ihtisas, insanlığın gelişmesine ne kadar yüksek faydalar sağlar bir düşünmeli.

Bu şekilde küçük düşen Firavun, davet ettiği ve pek mühim menfaatler vaad eylediği sihirbazların bu kadar kalabalık halk önünde Hz. Musa'nın peygamberliğini tasdik edivermelerini görünce, bunun kamuoyunda Hz. Musa lehine çok güçlü bir delil kabul edileceğinden korktuğu için buna bir çare düşünmek ve bir şeytanlık yapmak istedi ve derhal halkın zihnine bazı şüpheler sokarak fikirlerini bulandırmak için sihirbazları azarlayıp tehdit etti. قَالَ **Dedi ki**

أٰمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ **"ben size izin vermeden önce ona iman ettiniz öyle mi?"** Vicdanlara baskı yapmak isteyen ve fakat kalblerin iman ve kanaatinin kendi hakimiyetinin sınırı dışında kaldığını gören Firavun hâlâ hakkı kabul edip ona teslim olmuyor, sihir meselesini çözmek için yetki ve ihtısaslarını beğenip takdir ederek topladığı ve böylece bir bilirkişi heyeti gibi başvurduğu sihirbazların kanaatleri kendisi için ölçü olması gerekirken, bu konuda kendisinin onlara uyması gerekeceğini hesaba katmıyor ve aslında onların iman etmelerine değil de bu işi kendisinden izin almadan yapmalarına karşı çıkıyormuş ve hakka iman etmek onun iznine bağlıymış gibi göstererek, iman için kendisinden izin alınmamış olmasını töhmet ve suç sebebi sayıyor. Ve böylece bütün meseleyi hükümdarlık şeref ve haysiyetinin ihlâl edilmesi ve şahsî gururunun çiğnenmesi noktasına toplayıp demiş oluyor ki: "Eğer siz iyi niyetle hareket etmiş olsaydınız, benim tarafımdan davet edilmiş olmanız bakımından kanaatinizin sonucunu önce bana arzetmiş olmanız ve bunun ilanı için benden izin almanız gerekmez miydi? Halbuki siz benim iznim ve iradem olmadan birdenbire ona iman ediverdiniz. اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ **Şüphesiz ki, bu bir hiledir, bir oyundur. Öyle bir hiledir ki,** مَكَرْتُمُوهُ فِى الْمَدِينَةِ **siz bunu şehirde kurdunuz.** Yani müsabaka meydanına çıkmadan önce Musa ile şehirde bir araya gelip kararlaştırdınız ki, لِتُخْرِجُوا مِنْهَا اَهْلَهَا **asıl halkını Mısır'dan çıkarasınız diye bunu yaptınız."**

Görülüyor ki, Allah'a ve peygamberine iman edilince haksızlık ve tahakküm yollarının kapanacağını anlayan Firavun, bu sözüyle kamuoyunu yanıltmak ve heyecan vermek için siyasi bir entrika çeviriyor ve tamamiyle aleyhine sonuçlanan bu yarışmayı kendi iddiasını ispat eden bir olaymış gibi göstermeye çalışıyor ve asıl kendisi sihirbazlık ve şarlatanlık yapıyor. Böylece Hz. Musa'nın peygamberliğine olduğu gibi, onu tasdik eden sihirbazların imanı ve davranışları hakkında da yok yere şüpheler uydurup ortaya atıyor ve kamuoyunu bulandırıyor. Her şeyden önce diyor ki: "Bunların böyle ansızın iman edivermeleri, gerçekten mucizenin kuvvetini takdir etmekten doğan samimi bir iman değil, muhakkak önceden hazırlanmış bir danışıklı dövüştür, bir hiledir. Bunlar çevre şehirlerden toplanıp Mısır'a geldiklerinde veya daha önce Musa ile gizlice buluşmuşlar, aralarında anlaşıp, uyuşmuşlar. Musa bunlara sihir öğreten büyükleri ve reisleri imiş. Söz birliği etmişler ve halkı aldatmak için böyle hareket etmeye karar vermişler. Yoksa bunlar birbirlerine gerçekten rakip olsalardı, benim tarafımdan da bir izin ve irade olmadan böyle birdenbire secdelere kapanarak ona iman ediverirler mi idi?

İkinci bir husus, bunları böyle davranmaya sevk eden asıl maksatlarına gelince diyor ki: Bunlar böyle sihirbazlıkla hükümetin nüfuzunu kırarak memlekette ihtilâl yapacaklar, İsrailoğulları'nı arkalarına alıp, Mısır'ın yerli halkını, yani Kıptî ahaliyi Mısır'dan sürüp çıkaracaklar. Hükümetlerini alaşağı edip, yerlerini yurtlarını zaptedecekler. Bütün dertleri budur."

İşte Firavun, kamuoyunu "vatan elden gidiyor" endişesine ve telaşına düşürüp Musa ve ona iman edenler aleyhinde galeyana getirmek için halkın zihnine bu iki şüpheyi fırlatıp atmıştır ki, كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ *"İşte Allah, kâfirlerin kalblerini böyle mühürler."* (A'raf, 7/101) âyetinin delalet ettiği mânâ gereğince kalbleri mühürlenmiş olan ve Firavun tabiatinde bulunan kâfirler de onun mesleğine uyarak, hak peygamberleri politikacı birer sihirbaz, mucizelerini de birer sihir gibi görmek ve göstermek isterler. Bu gün bile Hz. Musa'nın asâ ve "beyaz el" mucizelerini, Firavun'un sihirbazlarının civa oyunları gibi göz boyamaktan ibaret bir sihir sanatı veya bir hurafe gibi tanıttırmak isteyen ve Hakk'ın âyetlerine "tılsımlı yalan" diyen ne kâfirler ve karanlık bir odada ellerini koynundaki fosfor tozuna batırıp çıkarmak suretiyle parıldatarak Hz. Musa'nın yed-i beyza (beyaz el) mucizesi taslamaya kalkışan ne sahtekârlar vardır. Bazıları da bunları tekzip vadisinde değil, te'vil vadisinde yürüyerek ilhada sapmışlar ve demişlerdir ki, Kur'ân'ın ve daha önceki din kitaplarının verdiği bu bilgiler doğrudur, fakat mânâsı herkesin zahiren anladığı gibi değildir. Bunlar kinayeli ve temsilî, diğer bir deyişle remzî bir takım mânâlar ifade ederler. Yani Musa'nın asâsı ve beyaz eli ayrı ayrı şeyler değil, bir şeydir. Bu şu demektir ki, Hz. Musa'nın Firavun'a karşı ortaya koyduğu hücceti (belgesi), pek açık ve çok ezici idi, bu mucize ortaya atılınca muhaliflerin sözlerini geçersiz kılmak ve fesatlarını açığa vurmak bakımından batılcıların dayanmak istedikleri bütün belgeleri ve delilleri bir anda yalayıp yutan bir ejdarha gibi idi ve haddizatında çok açık ve aydınlık olması bakımından da bir beyaz el özelliğiyle vasıflandırılmıştır. Nitekim "filanın falan ilimde yed-i beyzası vardır" denilir ki bir güçlü mevkii, tartışma kabul etmez bir bilgisi ve yetkisi vardır demek anlamına gelir.

Fakat böyle bir te'vil esas itibariyle tabiat fikrine saplanarak mucizeyi inkâr etmek ve ilk yaratılış olayını hesaba almamaktan kaynaklanmaktadır. Bunlar "bir asânın yılan olduğunu gözümüzle görsek yine inanmayız, Firavun gibi, bir sihir deriz ve bundan dolayı da bir haber-i sadık ve bir tevatür ile böyle bir şey işittiğimiz zaman da onu te'vil eyleriz." demek istiyorlar. Bunların düşüncesine

göre, güya Kur'ân Hz. Musa'nın hüccet ve belgesinin yalnızca kuvvetinden ve parlaklığından, kâfirlerin de böylesine güçlü ve parlak bir belgeyi bile kabul etmediklerinden bahsetmiş de haddizatında o parlak belgenin neden ibaret olduğunu açıkça bildirmemiş ve tasrih etmemiş farz olunuyor. Daha doğrusu koskoca bir yılan yutulup yok ediliyor ve yalandır demek isteniliyor. Bu bakımdan burada şu suâlin çözüme kavuşturulması lazım gelir: Rivayeti sabit olan bir naklî delil karşısında aklın ve dirayetin yeri nedir? Hiç şüphesiz ki, nakli anlayacak olan da akıldır. Bundan dolayı akıl ve dirayet göz ardı edildiği zaman ortada ne akıl kalır, ne de nakil. Lâkin aynı zamanda unutmamak gerekir ki, akıl gerçek bilginin yaratıcısı değil, alıcısı ve kabul edicisidir. O bilgiyi üretmez, alır. Bunun içindir ki, ilmin konusu soyut düşünce değil, olaylar ve onlarla ilgili haberlerdir. Nakle dayanan bilgi de işte o edinilen haberler cümlesindendir. Bu da akla bilmediği ve görmediği şeylerin yeniden yeniye bir akışıdır. Aklın elde ettiği ve edeceği şeyler de iki türlüdür. Birincisi eşi benzeri geçmemiş olan ve benzetmesiz, kıyassız alınan şeylerdir ki, aklın ilk elde ettikleri hep böyle bu yolla meydana gelir. Bunların bir kısmı bir daha tekerrür etmeksizin münferit olaylar olarak kalır, bir kısmı da tekerrür ederek çoğalır gider. Tekerrür ettikçe her biri kendi benzerleriyle birleştirilip bir araya getirilerek kıyas ve ölçü teşekkül eyler ve bunlar kendi hudutları içinde birer kalıp, birer ölçü birimi fikri oluştururlar. Bu suretle ikincisi de eşi ve benzeri geçmiş bulunan şeylerdir ki, bunlara da kıyasî ve fennî tabir olunur. Ve bu sayede bilinenlerden bilinmesi gerekenler de çıkartılır. Genellikle akıl denilince bu şekilde kıyas-ı fikrî prensibi anlaşıldığından akılla ilgili şeyler yalnızca bunlardan ibaret sanılır. Halbuki bunun kaynağı olan birinci kısım atılıverdiği takdirde akıl, kıyas ve fen de kökünden yok edilmiş olur. Bundan dolayı gözlem, haber alma ve nakil esaslarını alıp kabul etmek için bütün dirayetini yalnızca kendi kıyas anlayışı ile sınırlamaya kalkışacak olursa, o zaman İblis'in düştüğü hataya düşmüş ve kendi bilgi sermayesini kendi eliyle yakıp yıkmış olur. Bu durumda fevkalâde özellikler taşıyan yeni bilgilerden üstün malumattan mahrum kalmış olacağından eşini, benzerini görmemiş olduğu tarihi bilgilerden herhangi biri karşısında, kendi aklı çelişkiye düşmedikçe onları tamamen kendi anlayışına göre irca ederek te'vil edecek derecede inkâr vadisine sapmamalıdır. Aklın mutlak olarak inkâra ancak bir noktada hakkı vardır ki, o da özünde çelişki bulunan, yani bir şeyin aynı anda hem var hem yok olmasını gerektiren şeydir. Allah'ın eşi ve benzeri bulunması mümtenî olduğundan, özünde çelişki olan her şey de mümtenîdir. Özünde çelişki bulunmayan her şey de imkân ve mantık açısından

mümkün ve caizdir. Onun benzeri olan olayların azlığı ve çokluğu, sık sık tekerrür eden veya ender görülebilen cinsten olup olmaması tamamen ayrı bir konudur. Bazı şeyler pekala mümkün olduğu halde hiçbir zaman vukua gelmez. Mesela kanatlı bir insan mümkündür, fakat vukuu hiç duyulmamıştır. Bazı şeyler mümkün olduğu halde nadiren meydana gelir. Bir sayı ve grup oluşturmaz. Diğer birçok şeyler de mümkün ve sürekli olur. İlmin başarılı olduğu alan da bunların alanıdır. Lakin böyle mükerrer ve mutad olan olayların bulunması, mutad olmayan nadir olayların inkârını gerektirmez, inkâra hak kazandırmaz. Şu halde akıl, gerçekten olmuş bir haber karşısında kaldığı zaman dirayet açısından önce o haberin sıhhat ve değerini tespit ettikten sonra şunu dikkate almak zorundadır: Nakledilen haber basit ve âdetlere uygun açıdan mı bahis konusu ediliyor, yoksa âdetlerin ve alışılmışın aksine bir açıdan mı bahis konusu ediliyor? Eğer alelâde olmak üzere naklediliyorsa bunda aklın dirayet açısından görevi, onun mümkün olup olmadığını araştırmak ve kendi açısından geçerli olan genel ölçüye vurmaktır. Genellikle ilmin ve fennin işi budur. Ve eğer nakil onu harikulâde olmak üzere kayd ve ilân ediyorsa o zaman dirayetin görevi, onu başka olaylara irca ve tatbik etmek değil, o şeyi kendisiyle mukayese ederek, onun imkân-ı zatîsini düşünmek ve kendi özünde bir çelişkiyi içerip içermediğini aramaktır. Çelişki bulunmadığı takdirde inkâr veya te'vile gitmeden, onu nadir ve garip bir olay olmak üzere kaydeylemektir. Özellikle nakle dayanan ilimlerin bir vazifesi de bu gibi nâdir ve özel olayları yitirmeden gelecek nesillere haber vermektir. İşte ilâhî kitaplar bizi bunların en sabit ve kesin olanlarından haberdar ederek fikirlerimizi boğan tabiat çemberinden kurtarır. İlim ve fen zihniyetinde (logique des csiences) şu prensip geçerlidir: Müsbet ilim, münferit ve nâdir olan vakaları ret ve inkar etmez, fakat onun asıl amacı, genelleme yapmak olduğundan genelde tekrar eden normal vakaları izler ve onların müşterek özelliklerini tanımaya çalışır ve müşterek karakterlerini bulup kaydeder, ilh... Bunun için mesela, tabiat kanunlarının dışında münferit ve nâdir vakalar olmaz veya olamaz demek, her şeyden önce ilim zihniyetine ters düşmektir, ilme iftiradır. Bir kısım yazarların edebiyat adına uydurdukları romanları, hikâyeleri, hayal ve yalanları tarih kılığına sokarak halkın tarih fikrini bozmak ve karıştırmak istedikleri, sırf bu maksatla masal ve sihir kitapları yazdıkları bilinmektedir. Bazılarının da rivayetin sıhhatini dikkate almaksızın her işittiği garip ve acaip şeyi tarih namına kayd ve nakletmeleri ilmin nakil açısından güvenilirliğini ihlal eder, bozarsa, zamanımızda olduğu gibi, bazılarının da tarih açısından sağlam ve sıhhatli haberlerle gelen garip ve harika

olayları, şimdiki zamanda ve müsbet ilimde benzerine rastlanmıyor diye toptan red ve inkâr etmeleri aynı şekilde sapıklık ve halk efkârını tarih feyzinden mahrum eylemektir.

Fahruddin Razî der ki: Âdet ve alışkanlıkların yolundan çevrilmesini caiz görmek zor ve müşküldür. Akıl sahipleri bu konuda ıstırap içindedirler. Ve bu konuda ilim ehli için üç görüş meydana gelmiştir:(1)

Birincisi, genel olarak caiz görmektir. Mesela gerek insanın, gerek her hangi bir hayvan veya bitkinin, bunlardan herhangi birinin, ne madde, ne müddet, ne asıl, ne tohum, ne terbiye bulunmaksızın bir anda meydana gelmesini caiz görürler. Yine mesela tek bir cevherin, bünye ve mizaç, rütubet ve terkip hasıl olmaksızın âlim, kâdir, âkıl, kahir ve diri olabilmesini caiz görürler. Mesela gözü olan bir kimsenin güpe gündüz tepesinde duran güneşi görmemesini, bununla beraber Endülüs gibi uzak batıda yaşayan bir körün gece karanlığında uzak doğudaki ağlayan bir çocuğu görebilmesini mümkün sayarlar ki, bizim ve ashabımızın, yani Ehl-i Sünnet'in kanaati budur.

İkincisi, genel olarak imkânsız saymaktır, mümtenî kabul etmektir ki, bu da tabiatçı filozofların görüşüdür.

Üçüncüsü de bir kısmını caiz görüp, bir kısmını imkânsız kabul eylemektir ki, bu da Mu'tezile'nin görüşüdür. Bu arada en çok münakaşa konusu olan ikinci görüştür. Tabiatçı filozoflar, olağanüstülüklerin meydana gelebileceğine ihtimal vermezler ve imkânını inkâr ederler. Derler ki; asânın yılana dönüşmesini caiz görmek müsbet ilimden gereklilik prensibinin ortadan kalkmasına sebep olur. Çünkü küçük bir asâdan kocaman bir yılanın doğduğunu kabul ettiğimiz zaman bir saman çöpünden veya bir arpa tanesinden bir delikanlı insanın doğabileceğini de kabul etmiş oluruz. Bu kabul olunduğu takdirde ise şimdi gözlerimizle gördüğümüz şu insanın da anasız babasız olarak şu anda birdenbire meydana geliverdiğini de caiz görmüş oluruz. O halde şimdi gördüğümüz Zeyd'in dün gördüğümüz Zeyd olmayıp şimdi bir anda hasıl oluvermiş diğer bir şahıs olmasına ihtimal vermiş oluruz. İnsan aklına bu gibi ihtimallerin kapısını açanların ise gerçek akıl sahiplerinin gözünde delilik veya bunaklık ile mahkûm edilecekleri bilinen bir husustur. Böylece bunların olabileceğini caiz görseydik, dağların altuna, deniz sularının kana, çöplükteki toprağın una, evdeki unun tuza dönüşmesini de caiz görürdük. Böyle bir kabul ise zarurî olan ilimleri iptal eder ve geçersiz kılar, insan aklının safsataya dalmasını gerektirir ki, bu kesinlikle

---

(1) Fahrü'r-Razî, Mefâtihu'l-Gayb, XIV, 202-203.

bâtıldır ve imâansızdır. Şu halde bu sonuca çıkan o caiz görmeler ve kabul etmeler de batıldır. Ve bütün bunların var olmaları ancak şu gördüğümüz şekilde ve belli kurallara bağlı olarak mümkün olur. Bu yolun ve bu kuralın aksine bir oluş mümkün değildir. İşte tabiatçı filozoflar bu düşünce ve bu istidlâl ile derler ki, biz bu yolla daha işin başlangıcında lazımgelen bilgisizliği ve olumsuzlukları kendimizden def ederiz. Yani eşyanın alışılmış olan yollardan var olacağını değişmez tanımakla ve olağanüstülükleri imkânsız saymak suretiyle kendilerini şüphecilikten kurtardıklarını ve kesin bilgiye sahip olduklarını sanırlar. Halbuki bu düşünce ile kaçınmak istedikleri o ihtimaller, gerçekte öyle lazım gelmektedir ki, savuşturulması mümkün değildir. Şöyle ki:

Şu kâinatımızda sürekli olarak meydana gelen olaylar, ya müessir (etken) siz olarak meydana geliyor veya bir müessir (etken) ile meydana geliyor. Bunda üçüncü bir ihtimal yoktur. Her iki hâlde de zikr olunan ihtimallerin gerekliliği meydandadır. Zira etkensiz denildiği[1] surette bu kabul aklın sebeplilik prensibine açıkça aykırı olmakla susmaya mecbur edilmesi de kesinlikle gereklidir.

Çünkü varlıkların etkensiz ve yaratıcısız kendi kendine tesadüfen meydana gelivermesi caiz görülünce, bir insanın kendi kendine anasız, babasız olarak meydana gelemiyeceği, dağların altına, denizlerin kana, toprakların una, unun tuza dönüşüvermiyeceği nasıl sağlanabilir? Çünkü bazı şeylerin kendi kendine ve her hangi bir etken olmaksızın, tesadüfen hasıl olduğunu caiz görmek, başkalarının da etken olmaksızın meydana gelmesini caiz görmekten farklı değildir. Şu hâlde bu takdirde kendi fikirleriyle ve kabul ettikleri ilkelerle susmaya mecbur edilmeleri kesindir.

İkinci takdirde, yani varlıkların bir etkenden dolayı meydana gelmiş olduğu

(1) Bu günkü tabiî ilimlerin gelişmesi sebeplerin araştırılması ve sebepliliğin kabul edilmesi temeline dayalıdır. Ve "Hiçbir şey müessirsiz meydana gelemez." kuralı, fennin birinci ilkesini teşkil eder. Buna rağmen eski ve yeni bazı cahiller, kâinatın kendiliğinden ve bir tesadüf eseri olarak meydana geldiğini farzederler. Ve bu hülya ile "âlem" veya "kâinat" tâbiri yerine "tabiat" tabirini kullanmaktan zevk alırlar. Sonra işin garibi odur ki, varlığın esas itibariyle tesadüfen ve kendi kendine meydana geldiğini var sayan bu kimseler, şüpheden korunmak iddiasıyla bazı şeylerin imkansızlığından söz ederler, bunu da tabiî ilimlerin gereği gibi gösterirler. Bunlar varlıkları müessir olarak kendi kendilerine husule gelmiş ve sonra o tabiat değişmez olarak sürgitliğini aynen korumakta olduğu iddiasını kendi fikirlerine temel ilke yapmış olduklarından "Tabiat Kanunları" tabirinin, tabiata hakim olan ve tabiatı mahkum eden kanunlar demek olduğunu anlamazlar da kendi kendine oluşan tabiatın hükmüymüş anlamına kullanırlar. Ve bu suretle kâh varlıklara, kâh o kanunlara tabiat adını verirler de tutarlar çeşitli ve birbirine zıt olan bu kanunların bütününe de yine tabiat derler. (Müellif)

fikrine gelince ki, tabiatçı filozofların çoğunun görüşü de budur: Bunda da iki ihtimal vardır: O etken ya zorunlu etkendir veya isteğe bağlı etken ve faildir. Zorlama ile etken olduğu takdirde bu zorlama ya hiçbir tercih ediciyle ilişkili olmaksızın etkenin bizzat zorlaması olacaktır veya bir tercih edicinin seçimine bağlı olarak yapılmış bir zorlama olacaktır. Fakat bizzat zorlayıcı olsa idi, yani vacibü'l-vücûd (varlığı kendinden) bizzat bir tabiat olarak etken olsa, bütün şu kâinattaki varlıkların kadîm olması ve âlemde hiçbir değişikliğin bulunmaması gerekirdi. Çünkü kadîm ve daimi olan sebebin zorlamasının doğrudan bir değişken "hâdis"e (sonradan olana) sebep olması çelişkidir. Şu halde söz konusu failin tercihsiz bizzat zorlayıcı olması ihtimali ortadan kalkar. O halde bizzat varlıklar arasındaki muhtelif durumlara göre, bir tercih edicinin bizzat icabına bağlı olması ihtimali kalır ki, buna icabiye (determinizm) tabir olunur. Bu takdirde ise şöyle bir sonuca hükmetmek lazım gelir:

Bu kâinatın olayları, varlıklar arasındaki durumların ve orantıların, özellikle gök cisimlerinin değişen durumlarına bağlı olarak değişmektedir. Ve herhangi bir vakitte meydana gelen belli bir olayın o vakte mahsus kılınarak adlandırılması da bunun içindir. Yani, daha önce meydana gelmiş olan olayların etkileri sonucunda ortaya çıkmış olan zarurî bir durumdur. Şu halde göklerde ve cisimlerde garip bir şekil ve çok özel bir durum ortaya çıkıp da yepyeni bir değişikliğe, mesela denizlerin yağ oluvermesine veya bir anda bir hayvan veya bir insan zuhur edivermesine sebep olmayacağı, böyle bir şeyi gerektirmiyeceği ne ile temin olunabilir? O halde zikr olunan gerektirici şart ve sebeplerin hepsi bir anda yeniden geri gelebilir.

Nihayet etkenin dilediğini yapar olduğu ve eserini kendi iradesiyle tercih ettiği takdire gelelim - ki doğrusu budur- hiç şüphesiz bu takdirde de söz konusu ihtimaller yine tamamen mevcuttur. Kudretine sınır düşünülemeyen ve istediğini yapan, ne dilerse onu yaratabilir. Ve bundan dolayı tabiatçı filozofların kaçınmak istedikleri ihtimaller her durumda karşımıza çıkmaktadır. Yani, olağanüstülüğü caiz görmekten doğan ihtimaller, ilim anlayışımızda bizi sofistliğe ve şüpheciliğe götürecekse o gibi ihtimallerin hiç bir durumda ortadan kaldırılmasına imkân yoktur. Olağanüstünün imkânsızlığını ispat edebilecek hiçbir delil de mevcut değildir ve bizim varlıklara ait bilgimiz nisbî ve izafî özellikte alelâde bir bilgi olmaktan ileri gidemez. Mutlak ve tam ilim Allah'a mahsustur. Sofistlik ve şüphecilik bâtıl, fakat varlıklar hakkında tam bilgi iddiası da bâtıldır.

Zamanımız felsefelerinde bu mesele şu şekilde ele alınmaktadır: Tabiat ilimlerindeki bilgimizin, kesinlik açısından değeri nedir? Tabiat ilimlerinin konusunu meydana getiren genel kurumlar şaşmaz ve değişmez kânunlar mıdır, değil midir? Bunları şaşmaz ve değişmez zarurî ilkeler olarak kabul edenler varsa da bunlar bu konunun esas otoriteleri değiller. Böyle bir fikir tabiat ilimlerindeki gelişmeyi inkâr etmek ve bir takım yeni keşifler ile bu gibi temel kurallarda da tadilat ve değişiklik meydana gelebileceğine ihtimal vermemektir. Bunun için bunlara karşılık septik yani şüpheci ve ihtimalci bulunan niceleri vardır. Bu ikisi arasında en güzel çözüm, Alman filozofu Kant'ın getirdiği çözümdür. Kant demiştir ki, tabiat ilimleri gözlem ve deneyden alınmış, elde edilmiş olduğu için onun prensipleri zarurî değil, asertoriktir. Mantıkta "mutlaka-i amme" adı verilen bu teoriler, bilfiil vâki olanı bildirirler[1]. Yani bunlar deneyden elde edilmiştir ve deneyde böyle meydana geldiği için böyledirler. Yoksa böyle olmaları gerekli ve zorunlu olduğu için böyle değiller. Şu halde bunların daima ve zorunlu olarak böyle olması gerektiğine ve aksinin mümkün olamayacağına hükm oluna-maz. Yarınki bir deneyin bizi başka türlü bir sonuca götürmesi ve bugün görmediğimiz şeylerin meydana çıktığını gösterebilmesi olasıdır. Kant'ın bu çözümü, tabiat ilimlerinde kesinlik ve zorunluluk bulunduğunu iddia edenlerle şüphecilik arasında orta yollu bir çözüm olduğundan, İslâm kelâmcılarının da konuya yaklaşımlarına uygun düşmektedir.

"Mevakıf" ve "şerhi"nde der ki; "Olağan dışı olayların ve mucizelerin meydana gelişi, göklerin ve yerin ve ikisi arasındaki şeylerin ilk yaratılışından ve sonra bunların yıkılıp yok oluşundan daha garip ve daha acaip şeyler değildir. Olağandışılığı veya mucizeyi caiz görmek sofistlik, şüphecilik olur demek bir demagojidir. Bizim, olağanüstülerden bazılarının vukua gelmeyişine, mesela dün gördüğümüz bir dağın bu gün altın oluvermediğine hükmetmemiz, o dağın haddizatında altın olma imkânına aykırı değildir. Nitekim elle tutulan belli bir cismin belli bir durumda bulunduğunu görür, onun varlığına kesinlikle hükmederiz. Bununla beraber o cismin orada olmayıp, yerinde başka bir cismin bulunduğunu düşünmemize onun durumu engel teşkil etmez. Gerçekten de o cismin hem orada olduğu kesin bilgimiz içindedir, hem de orada bulunmaması, aslında mümkün olduğu yine kesin bilgimiz içindedir. Ne kesin olay, aksinin

---

(1) Mantıkta ispat edilmiştir ki, "mutlaka-i amme" zarurî ve daimîden daha genel, mümkün olanlardan ise daha özeldir. Şu halde mutlaka-i ammenin zarurî veya daimî olması gerekmiyeceği gibi, onun karşıtı da zıddının imkânı değil, kendi devamıdır. (Müellif)

imkânını ortadan kaldırır, ne de aksinin imkânı bizim gözlemimizi ve olayı ihlâl edecek bir şüpheyi gerektirir. İşte böyle âdet denilen tecrübe ve olağan şeyler dahi, duyular gibi bilgi sebeplerinden biridir. Şu halde duyularımızda olduğu gibi, âdet bakımından da biz, bir şeyin varlığına kesin gözüyle bakarız. Bununla beraber o şeyin aksi dahi her zaman için mümkün olur. Mesela, âdete göre biz kesinlikle biliriz ki, yılan yılandan olur ve belli bir süre içinde olur. Fakat bu bizim kesin bilgimiz, yer yüzünde ilk yaratılış olayında olduğu gibi, yılanın diğer bir şeyden meydana gelmesine, veya birdenbire yaratılıvermesi imkânına aykırı olmaz. Biz, birincisini vaki, ikincisini mümkün biliriz.

Bundan başka şu da unutulmamak lazımgelir ki, âlemde mucize dahi her zaman olagelmiş olan bir âdet hükmündedir. Her asırda her zaman harikulâde yaratılışlar ve olaylar bulunagelmiştir(1). Akıl ve insafı olanlar için bunları inkâr etmeye imkan yoktur. İlh...

Gerçekten de kâinattaki olaylar birbirine zıt iki cins oluşların dengesine bağlı olarak mülâhaza olunmaktadır. Bunlardan birisi olumluların uyumu, diğeri de olumsuzların uyumudur ki, her hangi bir şeyi bilmek bu iki uyumdan onun hissesine düşeni tayin eylemek, yani olumlu ve uygun özellikleri benzerlerine eklemek, olumsuz ve aykırı özellikleri de diğerlerinden ayırdetmektir. Eğer âlemde tabiat dediğimiz, yalnız bir tek genel uyum olsa idi biz ne bir olay görebilir ne de varlıkları birbirlerinden ayırdedebilirdik. Halbuki her tanıma ve ayırdetme, âdet dediğimiz olağan oluşların bazı özelliklerinin ondan kopup değişmesi ve bir anlamda onda kısmî bir olağanüstülüğün oluşması sonucunda meydana gelmektedir. Ve cinslerden türlere, türlerden fertlere kadar her şey, fasıl, mümeyyiz, müşahhas adını verdiğimiz bu olağanüstülük ve değişiklik sebebiyle ayırdedilebilmektedir. Bu olağanüstülük ve aykırılıklar sayesindedir ki, biz iki zıttan ikisinin de mümkün olduğunu bildiğimiz gibi, vâkı olunca da

---

(1) Zamanımızda bilimsel araştırma yapanlar birçok nâdir vakalar kaydetmektedirler ki, henüz bunların kanunları ve kuralları bulunup ortaya konulmamıştır. Bununla beraber olay olarak meydana gelişleri gözlenmektedir. Hatta bu gözlemler üzerine Metapsychique (Ruhbilim ötesi) namiyle bir bilimin kurulmasına uğraşılmaktadır. Bir çok akademisyenin katıldığı bir heyet tarafından bu isimle Fransa'da bir dergi dahi yayınlanmaktadır. Tabiat ilimlerindeki gelişmeler bile denilebilir ki, bu harikalar ile dopdoludur. Bunlardan bir kısmının daha sonradan olağanlık kazanması ilk keşfin bir harika sayesinde olmasına engel değildir. Ancak şunu da unutmamak lazımgelir ki, her harika mutlaka bir mucize demek değildir. Mucize, peygamberlik iddiasında bulunan bir zatın, peygamberliğini tasdik amacına yönelik olan ve kendi davasından önce meydana gelmemiş olan mucizevî olay demektir. (Ayrıntılı bilgi için "Mevâkıf şerhi"ne müracaat oluna.) (Müellif)

onları birbirinden ayırırız. Ve böylece kâinatta bir tek değil çok sayıda değişik âdetlerin ve tabiatlerin bulunduğunu biliriz. Birinin mümkün olduğunu bilmemiz, diğerinin vâkı olduğunu bilmemizi engellemez ve değişik âdetlere ilişkin değişik kıyaslarımız ve ölçü birimlerimiz vardır. Gerçi tabiatın uyumu ve âdet deyimleri, yaratılıştan beri sürüp gelen uyumlar için kullanılır ve bundan dolayı bu uyumun zıddı olan ayrıcalıklı olaylar da olağan dışı ve harikulâde vs. gibi adlarla bunlardan ayırdedilir. Lâkin uyumlar, genelden özele doğru çeşitli bölümlere ayrıldığı gibi, birbirine benzemeyen çeşitli ayrıcalıklı olaylar da değişik olmak bakımından kendi aralarında yine bir uyumu, bir ayrıcalık düzenini meydana getirirler. Bunlar da öbürlerinden bu özellikleri ile ayırdedilirler. Ve bundan dolayı fasıl, mümeyyiz, müşahhas, müstesna, nâdir, garîb, hârikulâde... gibi genel kavramlarla ifade olunabilirler. İşte peygamberlerin mucize denilen alâmet-i fârikaları da bu şekilde onları başkalarından ayırdettiren ve davalarını tasdik ettirmeyi amaçlayan ayırıcı özelliklerindendir ki, bunlar da âlemde tehâlüf (birbirine benzemeyiş) ve tamâyüz (üstün olma) özelliğine sahip ayrıcalıklı bir ilâhî âdet ve gelenektir. İnsan, varlıkların sınıflandırılmasında canlılar sınıfını teşkil eden olumlu uyumlar içinde bir tür iken ayrıcalıklı olduğu aykırılık olayları açısından bakıldığında canlılar sınıfının nasıl bir harikasını meydana getiriyor ise, peygamberlik olayları da insan türü denilen olumlu uyumlar içinde böyle bir harika teşkil etmiştir ki, bunların meydana gelişleri olağanlık fikri ve kıyas yolu ile anlaşılamaz. Ancak bizzat gözlem ve haber ile bilinebilir. Nitekim varlıkların sayımını ve istatistik dökümünü yapmadan soyut akılla ve kıyasla varlıkların sınıflandırmasını yapmaya kalkışmak bir cehalettir. Telgraf ve telefon keşfedilmeden evvel batıdaki bir adamın doğudaki biriyle bir iki saniye içinde haberleşebileceğini soyut akıl ve kıyas ile tayin etmek mümkün olmazdı. Fakat âdet olmayan böyle bir şeyin imkânına akıl ve fennin cevaz vermiyeceğini iddia etmek de akıl ve fen adına bir iftira olurdu. Çünkü bunun olabileceğini varsaymak ve mümkün görmek hiçbir çelişkiyi gerektirmez. Bütün bilgiyi yalnızca aklî kıyasa mahsus kılmak ve aklın kabiliyet ve görevlerini unutup, aklî kıyas ile şimdiki zamandan ileriye doğru kesin hükümler çıkarmaya çalışmak nasıl bir haksızlık ise aynı şekilde şimdiki zamandan geçmiş zamana doğru kesin hükümler çıkarmak ondan daha büyük bir haksızlıktır. Ve işte zamanımızda bulunanların "Biz her bakımdan eski insanlardan daha gelişmiş ve daha yükseğiz, şu halde bizim ilim ve irademizin yapamadığı bir şeyi onların yapmasına imkân olmadığı öncelikle sabittir." gibi bir kişisel kıyasla hüküm çıkarmaya ve "semavî kitapların âyetleri ve ümmetlerin

tevatürleri" ile nakledilegelen eşsiz ve benzersiz olayları inkâr ve te'vile sapmaları, ilme ve beşeriyetin gelişmesine zarar veren bir zorbalıktan başka bir şey değildir. ve bunu yapanlar genellikle şu iki sınıfın içinde bulunurlar: Birisi haddizatında bir harika olan ilim ve irade olayına, âdet ve tabiat denilen şeyin mutlak hakim olmadığını gösteren çeşitli türlere ayrışmasına karşı kör bir tabiatçılık taassubunda ısrar eden donuk kafalı kendini beğenmişlerdir ki, farklılıkları sayılamıyacak kadar çok olan bütün âlemin en büyük olağan uyumunun, bir hudûs ve değişkenlik prensibine dönüştüğünü ve birer prensip olarak ele alınan çeşitli ve değişik oluşlardan her birinin daha önce benzeri görülmemiş bir sonradan oluş veya bir değişme harikasıyla başlayageldiğini ve bütün tekamül aşamalarının da hep böyle bir özel harika oluşla meydana geldiğini düşünmezler. Her gün, her lahza câmit denilen katı varlıkların hayata dönüşüp durduğunu görürler de gördükleri bu değişikliği şart ve mutlak sanırlar. Bu anlayıştaki bir tabiat davasının bâtıl olduğunu gösteren şey, aslında yine tabiat olaylarının cereyan şeklidir. Tabiat davasının geçersizliğini ortaya koyan asıl değişme ve atılımları mümkün ve olağan tanırlar ve her değişikliğe o değişkenin tabiatı üzerine dışardan etki eden bir etkenin gerektiği konusunda da tereddüt etmezler de sonra o değişikliğin hızında ve süresinde bazı derece farklarını mutlak olarak imkânsız gibi görürler ve bunun imkânsız olduğunu iddia ederler. Düşünmezler ki, bir asânın süre aşımı ile çürüyüp kömür olarak uzviyet değiştirmesi olağan olduğu ve bu olayda hiçbir çelişki bulunmadığı gibi aynı hadisenin birdenbire ve daha büyük ölçüde olabileceğini tasavvur etmekte ve böyle bir olayı gözlem veya haber vermekte tabiatteki atılım açısından hiçbir çelişki yoktur. Buna göre öbürünü kabul ve itiraf edenlerin berikine mümkün gözüyle bakmaması akıldan değil, akılsızlıktan ve asıl hayatın sırrına erememekten ve ilk yaratılış olayındaki kudreti hesaba katamamaktan doğan bir cehalettir. Bunlar düşünmezler ki, toprak ve topraktan canlı üretmek tekniklerini bilmeyenlerin "böyle şey olmaz" demeleri, bu normal oluşlar karşısında bir taassuptur. Şüphe yok ki, insanın bütün ümit ve beklentisini mucizelere bağlayıp da yaratılıştaki normal akışı ihmal etmesi ve uzun bir tarihin sonucu olan bilimsel gözlem ve deneylerin ortaya koyduğu sonuçları hiçe sayarak, çalışıp elde etmenin, üretmenin, bilgi ve iradenin, eğitimin ve şahsî teşebbüsün feyzini, icaplarını hesaba katmadan, yaratılışta mevcut olan bu defineleri işletip yararlanmaya çalışmayıp da sırf gökten inecek bir sofra bekleyip durması, hasılı Allah Teâlâ'ya yalnızca harika ve mucize açısından tevekkül edip bel bağlayıp da normal âdet ve mantık açısından tevekkül etmemesi doğru yoldan

ayrılmaktır. Bunun için Kur'ân, dikkatleri, harikalardan ziyade normalde cereyan eden sünnet ve âdetlere, kanun ve kurallara, şeriate ve ilkelere doğru çekmiştir. Sünnet-i seniyye de bid'atçılığı yermiştir. Fakat aynı zamanda âdetler ve sünnetler karşısında harikaların, genel ve olağan gidişatın kuralları dışında kalan bir takım garip ve nâdir olayların mümkün bulunduğunu, hatıra ve hayale gelmez açılardan umulmaz hadiseler, ümitler, korkular doğabileceğini bilmemek yani, Allah Teâlâ'nın olağan gidiş dışında birşey yaratmayacağını zannetmek de Yüce Yaratıcı'nın sonsuz kudretini donuk ve katı bir tabiat mantığıyla sınırlamaya kalkışmaktır ki, sebeplere ve olaylara öncülük eden ilk yaratışı unutma sonucu akıl ile mantığın durduğu sınırda imansızlıkla toptan bir karamsarlık içinde boğulup kalmaktır. Bunun için yukarıda اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَث۪يثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِه۪ اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ *"Rabb'ınız o Allah'tır ki gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra emri Arş üzerine hükümran oldu. O, geceyi, durmadan onu kovalayan gündüze bürüyüp örter. Güneşi, ayı ve yıldızları buyruğuna boyun eğmiş vaziyette (yaratan O'dur). İyi bilin ki yaratma ve emir O'nundur. Âlemlerin Rabb'i Allah ne uludur!"* (A'raf, 7/54) âyetinde ilk yaratış ile istivâ meselesine, ilâhî yaratış ile işlerin yönetilişinin başlangıcına ve bunların cereyan şekline dikkat çekilerek, varlıkların gerek yaratılışında, gerek akışında yönetici gücün, eşyanın kendi tabiatı olmayıp hepsinin üstünde, Arş üzerine mutlak hükümran olan Allah Teâlâ olduğu ihtar olunduktan sonradır ki, bir taraftan harikaları, diğer taraftan sürüp giden olağan düzeni bunun izleyeceği tekamül seyrini içine alan peygamberler kıssalarına girilmiş ve ancak ilk yaratış misali ile tasavvur ve tasdik edilmesi gereken peygamberler mucizeleri de bu açıdan zikredilmiş ve bunları inkâr edenler hakkında كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِر۪ينَ *"Allah kâfirlerin kalbini işte böyle mühürler"* (A'raf, 7/101) buyurulmuş ve bununla tabiatı putlaştırmanın bir kalb mühürlenmesinden, diğer bir deyişle kalbin, daha önce edindiği intibaların dışına çıkamıyacak ve artık yeni bir hakikat duyamıyacak, bilgide ve imanda hiç bir gelişme gösteremiyecek şekilde kendi manevî hayatına ve duyarlılığına son verilip, donmasından ileri geldiğine özel şekilde işaret edilmiştir.

Öneminden dolayı biraz uzatır gibi olduğumuz bu meseleyi, yani mucizenin mümkün olduğu meselesini çağımızın ilim ve fen zihniyetine göre özet olarak şöyle çözebiliriz:

Tabiat kanunları denilen ve varlıkların tabiatleri üzerinde hakim görünen

genel kurallar, önce gözlem, sonra deney, daha sonra da sonuç olarak tespit edilip ortaya konulan ve genelleştirilen tek düze ve uyumlu oluşlardır. Bunlar içinde en önemlisi de sebepliliktir. Bir olayın sebebi tecrübe ile ve aynı sebep ve şartlar altında tekrar tekrar denenerek aynı sonuca ulaşılabildiği takdirde bu deneysel bulgu zihnen bütün benzerlerine genelleştirilerek bir genel teori ortaya konur. Bu genelleştirmeye "istikra" ve o teoriye de "bir tabiat kanunu" adı verilir. Lâkin tabiat ilimlerindeki bütün bilgiler henüz böyle sebep-sonuç gibi teoriler haline gelebilmiş değildir...

Bu hale gelebilmiş olan tabiat ilimleri ancak Fizik ile Kimya'dır. Onların da kendi alanlarına giren bütün olayları kapsadığı iddia olunamaz. Hayat ilmi ise henüz bu halden uzaktır. Fizik ve Kimya'da da birçok olayların çeşitli sebeplerden birine bağlı olarak, veya birinin daha ağır basmasıyla meydana geldiği de bilinmektedir. Mesela bir fabrikaya, bir su hareket enerjisi verebildiği gibi, bir buhar, bir elektrik de verebilir. Bunlardan başka bütün bu sebepler olayları meydana getirebildiğinden dolayı sebeplerin sebepleri, sebeplerin sebepler ilh... birliğine bağlı olan bütün sebepler ve kuvvetler zinciri hesaba katılmak ve ona göre, tali sebepler konusundaki bilgimizin değeri ölçülmek gerekir. Halbuki illet ve sebepler konusundaki bütün bilgilerimizi inceden inceye değerlendirirken şunu itiraf etmemiz gerekir ki, biz bütün olayların sebeplerini bilmediğimizden bir olayın da bütün sebeplerini bilmiyoruz demektir. Gerçekte bazı olaylar hakkında bildiğimiz ve tatbik ettiğimiz sebepler, kuvvetler hem eksik, hem de zahirî ve nisbî'dir. Ne küllî illettir, ne de mutlak ve hakîkî illettir. Hakikî ve mutlak sebep kökten bir yaratma ve icattır, küllî illet de herşeyi yaratan olmak lazımgelir. Şu halde bizim en iyi bilgimizi teşkil eden sebeplilik düzeni hakkındaki bilgimiz tam ve mutlak değil, cüz'î ve nisbîdir. Ve o halde bilgi alanımıza giren sebepleri, âdi ve sınırlı kuvvetleri inkâra hakkımız olmamakla beraber, bunlara birer genel illet ve sebep gibi bağlanarak "filan şey asla olmaz" demeye ve mutlak kudreti âciz sanmaya da hakkımız yoktur. Meğer ki, o şeyin olmasını farzetmek onun yokluğunu gerektirecek bir çelişki olsun: Biri pozitif biri negatif iki elektrik akımının karşılaşmasında gördüğümüz gibi voltaj, bir anda sıfıra iniversin. Ruhu bir yana bırakalım, bir ışığın yanmasıyla sönmesi arasındaki hız bile bize ne kadar hızlı bir şekilde yaratma ve yok etmenin mümkün olduğunu gösterir. Fakat kalbleri donuk bir tabiat halini almış olanlar, bu imkânları görmezler de kafalarının durduğu her noktada mutlak anlamda karamsarlığa boğulur kalırlar. Bunlardan başka bir sınıf daha vardır ki, istek ve çıkarlarına aykırı gibi görünen hak ve hakikatleri kabul etmek istemezler ve ona

karşı direnip mücadele etmek için her haksızlığı göze almaktan da çekinmezler. İşte Firavun bunlardandır ve bu gibi hallere Firavunluk denilir.

Firavun, Musa mucizesi hakkında uydurduğu ve ortaya attığı sihir şüphesi üzerine yapılan tecrübe ve imtihan neticesinde hak ve hakikatın ortaya çıkmasıyla kendisinin mağlup olup küçük düştüğünü ve davet edip öne sürdüğü sihirbazların gerçeğe teslim olarak iman ediverdiklerini görünce, hemen bunun bir oyun ve hile olduğunu ortaya attı, arkasından şu tehdidi ekledi: فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ **Siz yakında anlayacaksınız,** yani bu hilenize karşı bakın size neler yapacağım; لَأُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعِينَ **elbette ve elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazına kestireceğim, sonra da hepinizi elbette ve elbette çarmıha gerdireceğim.**" Gerçekten de sihirbazların imanı, hakiki iman olmayıp da öyle oyun ve pazarlıklı bir iman olsa idi bu tehdit ve bu ceza kendilerine layık olurdu. Böylesine sert bir tehdit de üzerlerinde etkili olur, düşünce ve tutumlarından caydırabilirdi. Halbuki Allah'a, Resulüne ve ahirete imanı olmayan ve imansızlıktan dolayı hakka karşı savaş açmaya cüret eden yol kesiciler hakkında etkili olabilecek olan o gibi ürkütücü tehditler, kalbleri Allah sevgisi ile çarpan ve ahirete gerçekten iman ile hak yoluna giden müminlerin, mücahitlerin kanaatlerini durdurabilmek şöyle dursun, aksine zulmü ve haksızlığı ortadan kaldırmaya yönelik olan çaba ve azimlerini daha da arttırmaktan ve imanlarını güçlendirmekten başka bir sonuç vermez. Zaten imanın ciddiyeti ve gücü de bu gibi imtihanlarla kendini gösterir ve açığa çıkar. Sihirbazlar daha önce sihir konusunda bilgili ve mahir kişiler olduklarından dolayı imanlarında böyle bir hile ve oyun şüphesi büsbütün sebepsiz sayılmazdı. Böyle bir şüpheyi de ancak böyle bir imtihan silebilirdi. İlâhî hikmet, Musa'nın mucizesinin bir sihir olmadığını her türlü şüpheden uzak bir şekilde ortaya koymak ve açığa çıkarmak istediği için böyle bir rekabet ve tecrübe ortamında secdelere kapanarak hakkı tasdik ediveren sihirbazların imanları hakkında da her türlü şüphenin giderilmesini, onların imanlarındaki samimiyet ve ciddiyetlerini kesinlikle ispat etmiştir. Allah Teâlâ, kendilerini, hak ve halk karşısında böyle bir imtihana tabi tuttu ve başarılı kıldı da Firavun'un bu tezvir ve tehdidi karşısında tam bir dirençle قَالُوا **şöyle dediler:** اِنَّا اِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ "**Şüphe yok ki, biz nihayet Rabbimize döneceğiz.**" Bu cümle şu mânâlara gelebilmektedir:

1- Biz nasıl olsa öleceğiz, sen istesen de öleceğiz, istemesen de öleceğiz. Bu bakımdan başımıza gelmesi muhakkak olan ölüm, ölmek bakımından ha senin tarafından olmuş, ha olmamış, bizce aynıdır. Sebepler değişik olsa da ölüm

bu ve muhakkak. Senin bizi ölümden kurtaramayacağın da muhakkak. Bundan dolayı senin bu tehdidin hükümsüz ve anlamsızdır.

2- Sen bizi keser, asarsan, biz şehid olur ve muhakkak Rabbimizin rahmetine ve sevabına kavuşuruz. Binaenaleyh bu tehdidinden korkmak şöyle dursun, hak yolunda can vermeyi cana minnet sayarız.

3- Biz ölüp de sen sağ kalacak değilsin. Hiç şüphe yok ki, gerek biz ve gerek sen hepimiz ölüp Rabbimizin huzuruna varacağız. Binaenaleyh o aramızda hüküm verecektir. Haklıyı haksızı, zalim ile mazlumu ayıracaktır.

وَمَا تَنْقِمُ مِنَّآ اِلَّآ اَنْ اٰمَنَّا بِاٰيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَٓاءَتْنَا **Halbuki sen bizden hiçbir sebeple değil, ancak Rabbimizin âyetleri bize gelince onlara iman ettik diye intikam almaya kalkıyorsun.** Yani, gerçeği ortaya çıkaran deliller karşısında, batılı terkedip hakkı ikrar eylemek, kızılacak, cezayı gerektirecek, tehdit ve korkutma ile vazgeçirilecek bir fenalık, bir kabahat değil, tam aksine iftihar olunacak, takdir ve tebrik ile örnek alınacak en güzel, en hayırlı bir fazilet olduğu ve vicdanlarımızdan silinip çıkarılması mümkün olmayan bir kesinlik ile sabit olan böyle bir imandan ve idrakten, seni memnun etmek için vazgeçmek de gücümüzün dışında bulunduğu halde, sen sırf bu imanımızdan, bu faziletimizden ve doğruyu söylediğimizden dolayı bize suçlulara kızıyor gibi kızıyorsun, intikam almaya kalkıyorsun ki, bu ne büyük zulümdür! Sihir ve dalaverede galip geldiğimiz takdirde en yakınlarından kılacak kadar ödüller ve armağanlar vaad ederken, bize bütün bunları bıraktırarak ve sihirdeki meharetimize rağmen her türlü nefsaniyeti unutturup yenilgimizi itiraf ettirerek kalbimizi kazanan gerçeği dile getirdiğimiz zaman bizi asıp kesmeye kalkıyorsun. Bu ne büyük cehalet, ne büyük vicdansızlık ve ne büyük haksızlık!...

İşte iman eden sihirbazlar, Firavun'un tehditlerine karşı pek büyük bir ibret ve nasihati içeren ve imanlarında hiçbir şüpheye yer bırakmayan bu kesin ve açık cevabı verdiler. Ve Allah'a yönelip رَبَّنَٓا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا **Ey Rabbimiz, bize sabır yağdır,** yani su gibi her tarafımızı kaplayacak, bizi şirk, isyan, küfür, hile ve sihir günahlarından yıkayacak, paklayıp arındıracak büyük ve feyizli bir sabır ver. وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ **Ve canımızı müslüman olarak al,** diye dua ettiler. İmanlarındaki ciddiyeti, kararlarındaki şiddet ve kuvveti ölümü bile hafife alarak ispat eylediler. Bunun üzerine Firavun, tehdidini icra etti mi, etmedi mi? Bunda ayrı ayrı görüşler bildirilmiştir. Abdullah b. Abbas'dan naklen bazıları "Günün başında sihirbaz idiler, sonunda şehid oldular."(1) diye nakletmişler. Diğer

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, III, 515.

bazıları da, bu tehdidin yerine getirildiği açıkça bildirilmediği için bunun icra edilmediğine kâil olmuşlardır. Lakin bizce âyetlerin siyakı bunun uygulandığını andırıyor. Bu insanlar imanlarında sebat göstererek ölmeyi cana minnet bilmişler ve hak yolunda şehid olmuşlardır. Ve bu uygulamanın neticesinin, Firavun'un aleyhine çıktığı kesindir. Musa'nın mucizesi bunların şehid olmasına neden engel olmadı, diye bir sual da sorulamaz. Zira Musa'nın mucizesi hakkındaki şüphelerin giderilmesi bununla mümkün olacaktı. Mucizenin amacı da Musa'nın peygamberlik davasındaki doğruluğunu ispat idi. En bilgili, en mahir sihirbazların bu imanla bilfiil canlarını feda etmeleri iledir ki, imanlarının ciddiyeti ve Musa mucizesinin sihir olmadığı tamamıyla ve kesin olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bununla beraber Firavun'un oyunları, propagandası, zulmü ve korku salarak sindirme siyaseti kendi kavmi üzerinde etkisini sürdürdüğünü, şu halde gerçekler açısından bakıldığında sihir ve dolambaçlı oyunların geçici de olsa bir etkisi bulunduğunu inkâr etmenin doğru olmadığını buradan anlayabiliriz. Nitekim:

قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ **Firavun'un kavminden o mele'**, o meclis üyeleri اَتَذَرُ مُوسٰى وَقَوْمَهُ **Musa'yı ve kavmini bırakacak mısın?** Yani sihirbazları asıp kesip de Musa'yı ve kavmini, yani İsrailoğulları'nı bırakacak mısın **ki,** لِيُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ **yeryüzünde fesat çıkarsınlar,** وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَ **ve bırakacak mısın ki, o Musa, seni ve ilâhlarını terk etsin" dediler.** Böyle diyerek Firavun'u Hz. Musa aleyhine körüklediler ve harekete geçirmek istediler. Bilindiği gibi, "Marife olarak zikir ve marife olarak tekrarda ikinci kişi öncekinin aynıdır." kuralına göre, buradaki «الْمَلَاُ» kelimesinin yukarıda zikri geçen الْمَلَاُ 'in aynı olmasıdır. O halde Musa'nın cezalanmasını isteyenler, daha önce Musa hakkında: اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلٖيمٌ *"Muhakkak ki, bu bilgili bir sihirbazdır."* diyerek ona sihir isnad edenlerdir. Ayrıca اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَاَرْسِلْ فِى الْمَدَٓائِنِ حَاشِرٖينَ يَاْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلٖيمٍ *"onu ve kardeşini beklet, toplayıcıları şehirlere gönder..."* diyerek Firavun'u böyle bir tecrübe ve imtihana girmeye teşvik etmiş olan cemiyet erkânıdır. Anlaşılıyor ki, bunlar Firavun'un اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِى الْمَدٖينَةِ *"bu oyunu siz daha önce, şehirde tasarlayıp hazırladınız"* dediğini, arkasından da لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعٖينَ *"hepinizi asacağım!"* tehdidini savurduğu ve bununla beraber Musa'ya hiç ilişmeyip serbest bıraktığını görünce, bir taraftan sihirbazları davete sebep olduklarından dolayı suçun kendilerine raci olacağından korkuyorlar. Diğer taraftan Musa'nın serbest bırakılmış olmasından endişe ediyorlar. Bu iki korku ve endişe arasında Firavun'un mizacına hulul ederek mevkilerini güçlendirmek ve sağlama almak istiyorlar. Gerçeğin açığa çıkmasına sebep olan önceki kararlarının sonucunu gözardı etmek için Fira-

vun'dan fazla Firavunluk politikasına girişiyorlar: Firavun'un damarına basarak, onu, Musa ve İsrailoğulları aleyhine tahrik ve teşvik etmeye başlıyorlar. "Şimdi sen sihirbazları kesip de işin başı olan Musa'yı ve kavmini memlekette bozgunculuk yapsınlar diye mi bırakacaksın? Hem onların çıkaracağı fesat, yalnızca Mısır halkı aleyhine olmayacak, daha ziyade senin aleyhine olacak, bu halkın, senin hakkındaki düşünce ve inancını bozacaklar, seni ve ilâhlarını terk edecekler, milli bütünlüğü ortadan kaldıracaklar. Hiç bunlar bırakılır mı?" dediler.

Burada "seni ve ilâhlarını" denilmesinde Firavun'un taptığı bir takım mabudlar varmış gibi anlaşılır. Bundan da eski Mısırlılar'ın tanrı diye taptıkları Bakara, Güneş v.s. gibi ilâhlar hatıra gelebilir. Halbuki Firavun kendisinden üstün bir ilâh kabul etmiyor, أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى *"Ben sizin en büyük Rabbinizim."* diyordu. (Nâziât, 19/24). Şu halde وَآلِهَتَكَ *"senin ilâhların"* sözü senin taptığın, senin ibadet ettiğin mabudların demek değil, senin hoşlanıp, kabul ettiğin, tapılsın diye izin verdiğin mabudlar, anlamında kullanılmış demektir.

Bununla beraber bu mabudlar da esas itibariyle Firavun'un arzu ve heveslerine râci olacağından "seni ve senden daha üstünü yok diye taptığın kendi heves ve arzularını terk edecekler" mânâsına anlaşılması da mümkündür.

Buna cevap olarak Firavun قَالَ **dedi ki:** سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ **"oğullarını taktîl ederiz[1], kadınlarını da bırakırız,** وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ **ve hiç şüpheniz olmasın ki, biz onların üstünde kâhir hükümranlarız."** Yani onlara daha önce yaptığımız gibi, dilediğimizi yine de yaparız, merak etmeyin. Güya Firavun, bu son cümle ile mağlubiyet endişesini ve ezikliğini silmek ve adamlarına moral vermek istiyor. Fakat ne kadar dikkat çekicidir ki, Musa hakkında hiçbir şey söylemiyor. Zira asâdan öyle gözü yılmış, Musa'dan öyle korkmuş idi ki, ona saldırmak şöyle dursun, ismini bile söylemekten çekiniyordu. Musa denildiği zaman, yerden göğe ağzını açmış, kendisini yutmaya hazır bir ejderhanın üzerine atıldığı hayali zihninde canlanıyordu. Lakin bu korkusunu gizlemeye ve konuyu karıştırıp başka taraflara çekmeye çalışıyor ve cevabında güya Musa'nın ismini bile anmaya tenezzül etmiyormuş gibi görünerek şu fikri ima etmeye çalışıyordu: Musa'nın şahsen hiçbir önemi yoktur.

Onun bütün kuvvet kaynağı kavmi ve kabilesidir, İsrailoğulları'dır. O ne

---

(1) Taktîl, çok çok katletmek, sık sık öldürmek demektir ki, katilden de, zebihden de daha kapsamlıdır. Daha önce yeni doğan oğlan çocukları boğazlatılıyordu. Bu defaki taktîl tehdidi ise bütün yetişmiş delikanlıları dahi her hangi bir suretle öldürtmek tehlikesini de içine almaktadır. (Müellif)

yaparsa bunlarla yapabilir. Biz ise onları kahredici gücümüzle, ezici yönetimimizle istediğimiz gibi ezeriz ve ezeceğiz. Oğullarını çok çok katletmek, kadınlarını ve kızlarını alıkoymak suretiyle sayısal varlıklarını azaltacağız, güç ve kuvvetlerini yok edeceğiz. Çoğalıp başkaldırmalarına meydan vermeyeceğiz. Emin olun ki, biz onların tepesine binmiş olarak bunu her zaman yapabiliriz. Artık bu şartlar altında Musa ne yapabilir ki, onu kâle alıyor, endişeye kapılıyorsunuz. İşte Firavun'un ve Firavuncuların siyaseti budur. Buna karşılık:

قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ **Musa, kavmine,** Firavun'un taktîl kararını işitip telaşa düştükleri zaman, İsrailoğulları'na şu iki emri ve iki müjdeyi tebliğ ederek, onları teskin etmek için **dedi ki:** اسْتَعِينُوا بِاللّٰهِ **Allah'a istiâne ediniz,** yani Allah dilemeyince hiç kimsenin birşey yapamayacağını ve bütün kuvvet ve kudretin Allah'ın elinde olduğunu biliniz, ümitsizliğe düşmeyiniz de Allah'dan yardım isteyiniz. Kalblerinizi, fikirlerinizi, emellerinizi, kuvvetlerinizi ve varlıklarınızı Allah'ta birleştiriniz de öz ve söz birliğiyle Allah diyerek çalışınız, وَاصْبِرُوا **ve sabrediniz.** Firavun'un sözlerinden telaşa kapılıp, Allah, bu adama neden yapacağını yapmıyor diyerek acele etmeyiniz, metanetli ve sabırlı olunuz. اِنَّ الْاَرْضَ لِلّٰهِ **Muhakkak ki, yeryüzü Allah'ındır.** Şu halde Mısır da O'nundur, يُورِثُهَا مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهِ **onu, kullarından kime dilerse ona miras yapar.** Babadan oğula kalan miras gibi, elden ele geçirir, وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ **âkıbet de müttakilerindir.** Hayırlı son, başarılı sonuç, saygısızların şu veya bu kavmin değil, korunanlarındır ki, Allah'tan istiâne ve sabır bu korunmanın ilk şartlarıdır. Şu halde siz ey İsrailoğulları, Allah'ın emrettiği şekilde korunursanız âkıbet sizindir, Mısırlılar korunursa onlarındır, hepiniz korunursanız âkıbet hepinizin olur. Ve o zaman arada anlaşmazlık kalmaz. O halde hepiniz korununuz.

Lâkin Musa'nın kavmi, mutlak anlamdaki bu iki müjdeden de teselli bulmadılar ki, Musa'ya قَالُٓوا اُو۫ذِينَا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا **Biz, dediler, "sen bize gelmeden önce de eziyet görüyorduk, sen geldikten sonra da görüyoruz."** Öncekiyle Hz. Musa'nın doğumundan önceki yapılan eziyeti ve erkek çocukların kesilmesi işkencesini, sonrakiyle de bu defa yapılacağı söylenen taktil v.s. tehditleri kastediyorlar. Gerçi İsrailoğulları'nın, Firavun ile adamlarının elinde köle sayılmaları, ağır işlerde kullanılmaları, çok ağır vergiler altında ezilmeleri gibi daha birçok çektikleri eziyetler vardı ve onların bu sözleri bütün bu çektikleri eziyetleri de içine alıyor olabilir. Fakat o eziyetler Musa yüzünden olmadığı için sözün asıl hedefi olamaz. Şu halde bu söz, biz şimdiye kadar senden bir fayda değil, hep zarar gördük gibi bir şikayeti ima etmekle beraber Firavun'un

zulmüne karşı şiddetli bir acıyı ve bir kurtuluş arzusunu da dile getirir.

Musa, kendi kavminin böyle çaresizlik içinde sızlandığını görünce قَالَ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى الْاَرْضِ **Umulur ki dedi, Rabb'iniz düşmanınızı yok eder, sizi de yeryüzünde halife yapar,** ilâhî hükümlerinin icrasına sizi halifeler yapar da فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ **bakar, nasıl amel edeceksiniz,** güzel işler mi yapacaksınız, çirkin işler mi? Bilfiil açığa çıksın da ona göre iyiye iyi, kötüye kötü son mükafatınızı veya cezanızı versin, işte böyle müjde verdi.

Acaba bu müjde gerçekleşti mi? Bundan sonra Firavun kavminin ve İsrailoğulları'nın halleri ne oldu? Buna gelelim:

وَلَقَدْ اَخَذْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّن۪ينَ
وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾ فَاِذَا جَٓاءَتْهُمُ
الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِهۚ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسٰى
وَمَنْ مَعَهُۜ اَلَٓا اِنَّمَا طَٓائِرُهُمْ عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
﴿١٣١﴾ وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِه۪ مِنْ اٰيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَاۙ فَمَا نَحْنُ لَكَ
بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٣٢﴾ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ
وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ اٰيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا
مُجْرِم۪ينَ ﴿١٣٣﴾ وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا
رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَۚ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ

وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنٖٓي اِسْرَٓائٖلَۚ ﴿١٣٤﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ
اِلٰٓى اَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿١٣٥﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ
فَاَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلٖينَ
﴿١٣٦﴾ وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذٖينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ
الْاَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتٖي بَارَكْنَا فٖيهَاۜ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ
الْحُسْنٰى عَلٰى بَنٖٓي اِسْرَٓائٖلَ بِمَا صَبَرُواۜ وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ
وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

130- Gerçekten biz, Firavun sülâlesini, senelerce kıtlık ve gelir noksanlığı içinde tutup kıvrandırdık ki, düşünüp ibret alsınlar.

131- Fakat kendilerine iyilik geldiği zaman, işte bu bizim hakkımızdır, dediler, başlarına bir kötülük gelince de, işte bu Musa ile yanındakilerin uğursuzluğu yüzünden, dediler. İyi bilin ki, onların uğursuzluğu Allah katındandır. Lâkin çoğu bunu bilmezler.

132- "Ve sen büyülemek için her ne mucize getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz," dediler.

133- Biz de kudretimizin ayrı ayrı alâmetleri olmak üzere başlarına tufan, çekirge, haşereler, kurbağalar ve kan gönderdik, yine inad edip direndi-ler ve çok mücrim (suçlu) bir kavim oldular.

134- Ne zaman ki, azap üzerlerine çöktü, dediler ki, "Ey Musa! Bizim için Rabbine dua et, sana olan ahdi hürmetine eğer bizden bu azabı kaldırır uzaklaştırırsan, yemin olsun ki, sana kesinlikle iman edeceğiz. Ve

İsrailoğullarını seninle birlikte göndereceğiz."

135- Ne zaman ki, belli bir süreye kadar onlardan azabı kaldırdık, derhal yeminlerini bozdular.

136- Biz de, âyetlerimizi inkâr ettikleri ve onlara kulak vermedikleri için kendilerinden intikam aldık da hepsini denizde boğduk.

137- Ve o hırpalanıp ezilmekte olan kavmi de yeryüzünün, bereketle donattığımız doğusuna ve batısına mirasçı yaptık. Ve böylece Rabbinin, İsrailoğullarına olan o güzel vaadi, sabırları yüzünden gerçekleşti. Biz de Firavun ile kavminin yapageldikleri sanat eserlerini ve diktikleri binaları yerle bir ettik.

وَلَقَدْ اَخَذْنَا اٰلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ **Gerçekten de Firavun sülâlesini yıllar boyu, gelirlerini kısmak ile sıkmaya başladık.** Sene yıl anlamına olduğu gibi, bilhassa şiddetli kuraklık ve kıtlık yılı mânâsına da gelir ki, burada böyle tefsir edilmiştir. Ve bu anlama göre "sinîn" kelimesinde iki lugat vardır. En meşhuru, cem-i müzekker-i salim gibi "vav" ile ve "ya" ile îrab olunup, ref' halinde «سِنُونَ» ve nasb haliyle cerr halinde «سِنِينَ» okumak ve izafet halinde "nûn" un düşmesiyledir ki, âyet bu lügat üzeredir. Diğeri, "ennecm" ve "eddeberan" gibi çok kullanılan isimlerden olarak munsarif veya gayr-i munsarif müfred îrabiyle îrablanarak "ya" muhafaza edilir ve "nûn" izafette de sabit kalır. Nitekim şair:

دَعَانِي مِنْ نَجْدٍ فَاِنَّ سِنِينَهُ
لَعِبْنَ بِنَا شِيبًا وَشَيَّبْنَنَا مُرْدًا (1)

demiştir. Bir hadisi şerifte de iki lugat üzere اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسِنِى يُوسُفَ ve سِنِينًا كَسِنِينِ يُوسُفَ *"Allahım, onlar üzerine, Yusuf'un kıtlık seneleri gibi kıtlık senesi ver."*(2) diye vârid olmuştur ki, Kureyş müşrikleri aleyhinde bir bedduadır. Burada ... وَمَا اَرْسَلْنَا فِى قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّا اَخَذْنَا اَهْلَهَا بِالْبَاْسَاۤءِ وَالضَّرَّاۤءِ *"Biz her hangi bir ülkeye bir peygamber gönderdiysek, onun halkını yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka yok-*

(1) "Necid'den beni çağırdı, çünkü onun sinîni, kuraklığı ve kıtlığı biz ihtiyarlarla oynuyor ve henüz delikanlı iken saçlarımızı ağartıp ihtiyarlatıyordu."
Halbuki öbür lugate göre "nûn" suz olarak denilmesi lazım gelirdi.

(2) Buhârî, Ezan, 128, İstiskâ, 2, Cihad, 98, Enbiyâ, 19, Tefsiru Sûreti, 3/9, 4/21; Müslim, Mesâcid, 294, 295; Ebu Davud, Vitir, 10; Nesâî, Tatbik, 27; İbn Mâce, İkâmet, 145; Dârimî, Salat, 216; Ahmed b. Hanbel, II, 239, 255, 270, 418, 470, 502, 521.

sıdlık ve darlıkla sıkmışızdır." (A'raf, 7/94) içeriğinin daha ayrıntılı olarak açıklaması vardır. Bu suretle Firavun kavmi hakkında da bu ilâhî sünnet uygulanmış ve ansızın helak edilmemişlerdir ki, لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ **düşünebilsinler, uyanık olsunlar diye.** Yani bu, bir ihtar ve uyarı idi ki, akıllarını başlarına alsınlar, çeşitli durumları mukayese etsinler, hadlerini bilsinler, Allah'ı düşünsünler de hakkın emrine karşı direnmekten ve azgınlıktan vazgeçsinler, küfürden ve zulümden tevbe etmeye imkân bulsunlar diye yapılmıştı. Zira bu gibi tasarrufatın ve tabiat kuvvetlerine hükmetmenin insan gücünün üstünde olduğuna şüphe yoktur. Ve bu gibi afetleri normal ve olağan saymaya da imkân yoktur. Çünkü tabiat olsa idi ya daimi olarak bolluk veya tekdüzeliğe bağlı olarak sürekli kıtlık olması gerekirdi. Bu gibi olaylar ise tabiatın değişkenliğine ilişkin olaylardır ve bunların tabiatler üzerinde hakim olan Rabbanî kudretin iradesinin eseri olduğu açıktır. Bundan dolayıdır ki, nimet bolluğu ve refah içinde yaşayan ve kendi üstünde hiçbir kuvvet ve kudret tanımayan, tanımak istemeyen, hakka karşı savaş açmak isteyen mağrur bir kavmin iktisadi hayatına vurulan bu gibi semavi darbeler, henüz cürümlerinin cezası olmamakla beraber, kendilerine hadlerini ve durumlarını bildiren ve bu hallerine devam ettikleri takdirde aday oldukları akıbeti ihtar eden birer ilâhî uyarı olduğunu ve bunları başlarına getiren Allah Teâlâ'nın, kendilerini her zaman için mahvetmeye gücü yeten bir mutlak hakim bulunduğunu ve bundan dolayı ilâhî emirlere karşı direnmekten ve inad etmekten sakınmak gerektiğini ilan eden fiilî âyetler, tabiî alâmetlerdir. Bir musibetin bin nasihatten daha etkili bir terbiye aracı olduğu da akıldan çıkarılmamalıdır. Şimdi bu âyetten şu sonuçlar çıkarılabilir:

1- İnsan hayatında ekonomik şartların pek büyük önemi vardır. Bir toplum için ekonomik hayatın sarsıntıya uğraması veya kaybolması, bir helâk işareti veya başlangıcıdır. Genelde üretim yolunda olduğu zaman, ferdî anlamdaki sıkıntıların giderilmesine çare bulunabilirse de, bütün iktisadi hayatın şartlarının bozulması, bütünüyle toplumun felaketine sebep olabilir. İktisadın şartları ise iki esasta toplanır: Allah'ın yaratılıştan verdiği zenginlikler ile o zenginlikleri işleyip değerlendirecek insanların ahlâkı. İnsanların ahlâkının bozulması, yaratılıştan gelen feyiz ve bereketin kesilmesine sebep olabilir. Yaratılıştan gelen feyiz ve bereketlerin kesilmesi ise bütünün helâki demek olur. Şu halde ahlâklılığın özünün, ancak Allah Teâlâ'ya kullukta, yani insanların kendi heva ve heveslerine değil, Hak Teâlâ'nın koymuş olduğu ilâhî nizama, hayır nizamına uymak ve bağlanmak, şer ve fesattan kaçınmak ve ittikada aranması gerekir.

2- Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliğini anlamalı ki, Firavun kavmi gibi, her bakımdan helâke hak kazanmış olan bir kavmi bile hemen helâk etmeyip, onları daha önceden sözlü ve fiilî bir takım uyarılar ile kendine gelmeye davet ediyor. Şu halde insanlar Allah'ın rahmetinden mahrum kalmamak için hakkın âyetlerini tanımalı, firavunları ve onların sihirli oyunlarını bir yana bırakmalı, Allah adamlarının nasihatını dinlemeli, hiç olmazsa musibetlerden ibret almalı da sonuçta Allah'ın aman vermez kudretli eli uzandığı zaman, hakkın inkârcısı ve düşmanı halinde yakalanmaktan korunmalıdır. İmanı olan لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ مَرَّتَيْنِ hadisi şerifinde(1) beyan buyurulduğu üzere bir delikten iki kere sokulmaz. Geçmişteki felaketlerden ibret alır da tekerrürüne sebep olmazlar. Fakat kalbleri mühürlenmiş olanların bütün ibret ve intibah kabiliyetleri söner de şâirin:

Geçmişten adam ibret alırmış ne masal şey...
Üçbin senelik kıssa yarım hisse mi verdi?
Tarihi tekerrür diye tarif ediyorlar.
Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?

dediği gibi(2) tarihteki felaketler şekilden şekile tekerrür eder, gider. Nitekim küfrü ve zulmü huy edinmiş olan Firavun kavmi, bu ilâhî uyarılardan sonra uyanmadılar da فَإِذَا جَٓاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِهٖ **kendilerine iyilik geldiği zaman,** (refah geldiği sıralar) **bu sırf bize ait dediler,** وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسٰى وَمَنْ مَعَهُ ve **kendilerine bir fenalık,** bir kıtlık ve sıkıntı ve herhangi bir musibet **gelirse Musa ile yanındakilere uğursuzluk isnad ederler,** tatayyür ve teşe'üm eylerler onların uğursuzluğuna yorarlardı. اَلَٓا اِنَّمَا طَٓائِرُهُمْ عِنْدَ اللّٰهِ **İyi bak, onların tâirleri ancak Allah katındadır.** Yani uğur veya uğursuzluk sayılacak kuşları, bütün talihleri, bahtları, yaratılıştan iyi veya kötü bütün nasipleri ancak Allah katındadır كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ *"hepsi Allah katındandır"* (Nisâ, 4/78), وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ **ve lâkin çokları bilmezler.** Bilmedikleri için de şuna buna isnad ederler. Yahut uğursuzluğun sebebi ancak Allah katındadır. Başlarına gelen ve gelecek olan musibetler ancak Allah tarafındandır da çoğu bunu bilmezler. (İsra, 17/13. âyetin tefsirine bkz.) Cahiliye devrinde "ıyâfet-i tayr" denilen bir falcılık geleneği vardı. Bir yere gidecekleri zaman bir kuş uçururlar, kuş sağa giderse uğur, sola giderse uğursuzluk sayarlardı. Yine bunun gibi, karga ve benzeri kuşların çığlık at-

(1) Buhârî, Edeb, 83; Müslim, Zühd, 63; Ebu Davud, Edeb, 29; İbn Mâce, Fiten, 13; Dârimî, Rikak, 65; Ahmed b. Hanbel, II, 115, 379.

(2) Bu dörtlük İstiklâl Marşımızın Şairi Mehmet Âkif Ersoy'a âittir.

masından da uğursuzluk anlamı çıkarırlardı. Bundan dolayı herhangi bir şeyden uğursuzluk beklemeye, yani uğursuzluk sayıp kuşkulanmaya "tatayyür" denilmiş, gerek kuş, gerek başka şey olsun şom kabul edilen şeylere de "tayr, tâir, tıyâre" adı verilmiştir. Gerçi esas itibariyle uğur veya uğursuzluktan daha genel anlamlıdır. Fakat hep şom olan şeylerde kullanılmıştır ve tatayyür de daima uğursuzluk demek olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) لا طِيَرَةَ وَلا هَامَ *"Uğursuzluk ve baykuş yoktur."* (1) hadis-i şerifi ile "tıyereyi" yasaklamış ve iptal etmiştir. Bununla beraber cahiliye âdeti olan bu tatayyür meselesine avam arasında çoğunlukla rastlanılır. Mesela, bizim ülkemizde baykuşla uğursuzluk düşüncesine kapılanlar pek çoktur. Hatta hüma kuşu mutlulukta, baykuş uğursuzlukta birer atasözü gibi edebiyatımıza girmiştir. İşte Arapça "tâir" deyimi de böyle baykuş gibi uğursuzluk sebebi sayılan her hangi bir kuş veya hümâ gibi uğur veya baykuş gibi uğursuzluk sayılan mutlak kuş mânâsından, istiare yoluyla şer sebebi mânâsına veya hayır sebebi mânâsına kullanılır ki, şer sebebi için kullanıldığında baykuş, hayır sebebi için kullanıldığında talih kuşu, baht kuşu demek gibidir. Bundan başka bir de Araplar أطرْتُ المَالَ وَطيَّرْتُهُ بَيْنَ القَوْمِ فَطَارَ كُلاًّ مِنْهُمْ سَهْمُهُ "Malı kavim arasında uçurdum da her birine kendi hissesi uçtu, yani nasibi erdi." derler. Nitekim bizim dilimizde de şuradan buradan keyfe göre gelen mallara da "tayyarat" denildiği bilinmektedir. Bu açıdan ele alındığında bir kimsenin kaderden uçan nasibi, kısmeti, bahtı, talihi, şansı mânâsına gelir. Firavun kavminin bahtına bakınız ki Allah Teâlâ, onlara, Musa gibi ulu bir peygamber göndermiş, başlarına böyle bir devlet ve talih kuşu uçurmuş da onlar bununla kendilerini mutlu ve bahtiyar bilecek ve ona uyup huzur bulacak yerde tutmuşlar onu ve ona uyanları, kendileri için uğursuzluk sebebi saymaya kalkmışlar. İşte ilâhî takdirden kendi hisselerine düşen nasipleri bu bedbahtlık, bu kalb katılığı olmuştur. Bu şom düşünce, bu anlayışsızlık, bu bozuk ruh hali, onların Allah katında sabit olan uğursuzluklarının esas sebebi olmuş, tairleri de böylece kendi boyunlarına takılmıştır. Bu ne bahtsızlıktır ki, uyansınlar ve kendilerine gelsinler diye Allah, kendilerini sıkıntıya düşürdükçe şomluğun sebebi kendi amelleri olduğunu bilmediler de Musa'dan bildiler. وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ اٰيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ve **"Bizi büyülemek için bize her ne âyet getirirsen getir, her ne mucize gösterirsen göster, biz sana yine de inanacak değiliz." dediler.** Küfür ve inkârda bu kadar kararlı olmaktan daha uğursuz ne olabilir?

(1) Buhârî, Büyu', 36, Tıbb, 19, 25, 43-45, 53, 54; Müslim, Selâm, 102, 109, 111-114, 116; Tirmizî, Siyer, 46, Kader, 9; İbn Mâce, Mukaddime, 10, Tıbb, 43; Ebu Davud, Tıbb, 24; Ahmed b. Hanbel, I, 269.

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ **Bunun üzerine biz de onların başına tûfan, çekirge, haşereler, kurbağalar ve kan gönderdik.**

"**Tufan**": Basra dilcileri "tufan" ın tavaftan geldiğini ve onun çoğulu olduğunu söylediler. Kûfe dilcileri ise bunun aslında "rüchan" gibi masdar olduğunu ileri sürdüler ki, mübalağa için tesmiye bilmasdar demektir. İbnü Atıyye'nin açıklamasına göre; tufan, tavaf eden her şeye şamil olur. Ancak şiddetli su ve yağmurda kullanıldığı daha çoktur. Zeccac demiştir ki, tufan, herhangi bir şeyin çok ve yaygın olanı ve bütün kavmi içine alacak genişlikte olanıdır. Nitekim birçok şehirleri kapsamına alan su baskınlarına tufan denilir. Bunun gibi, katliam bir tufan ve silip süpüren ölüm, yani süpürücü ölet; kıran, salgın ölüm de bir tufan demektir... İlh. Mücahid ve Vehb'den nakledildiğine göre; Yemen lehçesinde tâûn hastalığına, yani koleraya tufan denilirmiş. Ebû Kılâbe dahi "cüderi" yani çiçek hastalığının ilk önce Firavun kavminde meydana gelen bir salgın, bir tufan olduğunu söylemiştir. Velhasıl lugat açısından tufan kendi dilimizde de bilindiği ve kullanıldığı üzere, şiddetli yağmur, sel ve su baskını anlamına olmakla beraber, herhangi bir şeyin çokluğu ve bolluğu için de kullanılır. Fakat çoğunlukla bu mânâya, hele tek başına kullanıldığı zaman tamamiyle "sel" anlamına gelir. Bu şöhretin sebebi de Nuh tufanıdır. Ve bunun için buradaki tufanın ne olduğu hakkında zikrolunan mânâlar çerçevesinde değişik nakiller yapılmıştır ve Hz. Aişe'den "mevt-i carif" yani süpürücü ölüm[1], diye bir rivayet nakledilmiş ise de çoğunlukla tefsir âlimleri Abdullah ibnü Abbas'dan rivayet olunan "boğucu sel"[2] felaketi mânâsını tercih etmişlerdir ki, bu da tufanın en yaygın olan kendi mânâsı demektir. Bu tufanın da bir hafta boyunca aralıksız yağan şiddetli bir yağmur veya Nil nehrinin olağanüstü bir taşması ile meydana gelen büyük bir sel tufanı olduğu hakkında iki ayrı rivayet vardır ki, bizce bu ikisinin bir arada olmuş olmasında çelişkili bir durum yoktur. Bu tufan Mısır halkını evleri içinde basıp ve tahrip etmiş, bununla beraber içlerinde bulunan İsrailoğulları'na zararı dokunmamıştır.

"**Cerâd**": Bilinen ekin çekirgesidir ki, bütün yeşil ürünleri çok kısa sürede yer bitirir, çırılçıplak eder. Bu demektir ki, tufandan sonra biten kuvvetli ve gür ekinleri yemiş bitirmiştir.

"**Kummel**": Hakkında bir kaç tefsir vardır: Birincisi henüz tohumundan yeni çıkmış ve kanatlanmamış çekirge yavrusudur ki, buna ve gayet küçük

---

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, III, 519.

(2) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, III, 519.

karıncalara dahi denilir. İkincisi buğdaya düşen güvedir[1] ki, buğday biti denilir. Bu iki mânâ Abdullah b. Abbas'dan rivayet edilmiştir. Üçüncüsü siyah renkli küçük böcekler, yani başta bit olmak üzere genellikle siyah kabuklu küçük haşereler ki bu mânâ, Hasen ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilmiştir. Daha önceki görüşlerle birlikte ele alındığında, aşağıda geleceği şekilde çeşitli tefsirlerin hepsini içine almaktadır. Nitekim Habib b. Sabit, "cu'lan" yani bok böcekleri diye, Ebu Ubeyde "hamnan" denilen bir nevi kurd ve kene diye, Ebu Atay-ı Horasanî ve Zeyd b. Eslem, kummeli maruf, yani kehle dediğimiz bilinen bittir, kummel de kanıl de birer lugattır, diye zikretmişlerdir. Ve İbnü Zeyd'den hikaye edilerek, pire olduğu da söylenmiştir. Hasılı "Kummel" Firavun kavminin ya ürünlerine, ya bedenlerine veya her ikisine birden üşüşmüş olan çeşitli cinsteki küçük haşerelerdir.

"Dafadi'": Dıfda'ın çoğulu ki, kurbağa demektir. Başlarına kurbağa yağmış ve her taraflarına dolmuş.

"Dem": Kan demektir. Cumhurun kavline göre içecekleri su da kan olmuş Nil nehri kan olarak akmış. Fakat Zeyd b. Eslem gibi bazıları demiştir ki, bu kan ruaf, yani burun kanaması idi, Allah başlarına bu belayı sarmıştı.

Bu çeşitli görüşler ve rivayetler içinde pekçok tefsirci açıklamaları özet olarak şu şekilde rivayetle nakledilegelmiştir:

Sekiz gün geceli gündüzlü şiddetli bir yağmur yağmış, kimse evinden dışarı çıkamamış, seller evlere dolmuş, boğazlarına kadar su içinde kalmışlar, aralarında bulunan İsrailoğulları'nın evlerine ise bir şey olmamış. Böylece bir hafta boyunca bütün Mısır bir deniz gibi olmuş, işten güçten kalmışlar. Bu boğulma tehlikesi altında Hz. Musa'ya başvurup "Rabbine dua et, bu belayı başımızdan kaldır da sana iman edelim." demişler. O da dua etmiş, tehlike savuşmuş, fakat bundan sonra bitkiler öyle fışkırmış ki, arazide benzeri görülmemiş bir feyiz ve bereket ihtimali baş göstermiş. Bunu görünce "Bizim korktuğumuz şey, bir musibet değilmiş, meğer bir büyük hayırmış." demişler, iman etmekten vazgeçmişler. Bunun üzerine Allah çekirge âfeti göndermiş, ekinlerini ve meyva bahçelerini yiyen çekirge sürüleri evlerine, tavanlarına ve elbiselerine kadar üşüşmüş, yine Musa Aleyhisselam'a koşup feryad etmişler, Allah Teâlâ da bir rüzgar göndermiş çekirgeleri sürüp denize dökmüş. Bakmışlar ki, geriye kalan ürünleri kendilerine yetecek "Eh bu kalan bize yetişir." demişler, yine iman etmemişler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onlara bitleri musallat etmiş, çekirgeden

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, III, 519.

arta kalan ürünleri yemeye, elbise ve bedenlerine kadar girip kanlarını emmeye başlamış. Hz Musa'ya üçüncü defa gelip yine feryad etmişler, Allah'ın izniyle bu bela da başlarından uzaklaştırılmış. "Artık" demişler, "senin bir sihirbaz olduğunda hiç şüphemiz kalmadı." Daha sonra deniz tarafından gayet yoğun bir karaltı çıkmış ve başlarına kurbağalar yağmaya başlamış, öyle ki, yerleri yurtları kurbağa ile dolmuş. Her hangi bir örtüye veya yiyeceğe el atsalar, hemen bir kurbağa çıkar, ağızlarına, burunlarına atılırmış. Dördüncü defa tekrar gelip yine yalvarmışlar, o da kendilerinden kuvvetli bir ant alarak Allah'a dua etmiş, Allah Teâlâ, bu kurbağa belasını da bir yağmurla sürüp denize dökmüş ve onlardan uzaklaştırmış, lakin onlar yine antlarını bozmuşlar, küfür ve fesattan vazgeçmemişler. Bunun üzerine de Allah Teâlâ kan göndermiş, içecekleri ve kullanacakları sular kan olmuş kalmış. Birisi bir İsrailoğlu'nun ağzından bir yudum su sormak (emmek) istese o bile kan kesilirmiş veyahut sürekli olarak burunlarından kan fışkırırmış. Sonra bu âfetlerin her birinin süresi hakkında da çeşitli rivayetler vardır. Bu arada Hz. Musa'nın sihirbazlara galip gelmesinden sonra Firavun kavmi içinde on sene kaldığı ve bu mucizelerini bu müddet içinde gösterdiği de rivayet olunmuştur. Fakat Ebu Hayyan'ın da hatırlattığı şekilde, şundan gaflet olunmamalıdır ki, bunların niteliği ve süreleri, yani ne şekilde ve ne kadar bir zaman içinde meydana geldiği hakkındaki haberlerin kaynağı İsrailiyat denilen İsrailoğulları'nın nakil ve rivayetleridir.(1) Âyette, nitelik ve süre hakkında hiçbir bilgi ve işarete yer verilmeksizin ancak bu gibi felaketlerin onlara gönderildiği zikr olunmuştur ve buyurulmuştur ki;

ءَايَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ **Mufassal mufassal âyetler olarak,** yani, her biri ayrı ayrı birer açık delil olarak gönderildi. Onlardan her biri Musa'nın hak peygamberliğine ve Allah'ın kudretinin sonsuzluğuna ve Firavun kavminin helâke doğru gittiğine, hak ve hakikatı anlayıp bir an önce Allah'a iman edip, yalvarmalarına, tevbe edip yola gelmelerine delalet eden açık, seçik belgeler idi. **Onlar** فَاسْتَكْبَرُوا **kibre kapıldılar, büyüklük tasladılar,** iman etmeyi kibirlerine yediremediler. وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ **Ve bunlar böyle mücrimler, günahkârlar sürüsü bir kavim idiler.** Öyle ahlaksız bir kavim ki, وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ **tepelerine bela indimi,** قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ **"Ey Musa! Rabbine, sana verdiği nebilik ahdi ile yalvar, bizim için O'na dua et, yemin olsun ki, eğer bizden bu belayı uzaklaştırırsan, kesinkes sana iman edeceğiz ve İsrailoğulları'nı seninle birlikte mutlaka ve mutlaka göndereceğiz."** der-

(1) Ebu Hayyan, el-Bahrü'l-muhit, IV, 374.

lerdi. فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ اِلٰى اَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ **Erişecekleri bir vakte** (yani bir müddete) **kadar, kendilerinden azabı kaldırdıkmı** اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ **hemen ahitlerini bozarlardı.** O ferahlığı ebediyyen sürecekmiş sanırlardı. Azabın biri giderse, arkasından bir başkasının gelebileceğini düşünmezlerdi, hatta kaç defa tekerrürüne rağmen düşünmezlerdi. İlk fırsatta yine sözlerinden cayar, yeminlerini bozarlardı. Böyle ahlâksız ve tutarsız bir kavim idiler. فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ **En sonunda biz de onlardan intikam aldık,** yani nimeti kaldırdık, büsbütün bela ve musibete uğramalarını irade eyledik de فَاَغْرَقْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ **kendilerini denizde boğduk,** garkeyledik. بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ **Çünkü âyetlerimizi inkâr ettiler ve bütün parlaklığına rağmen onları görmezlikten geldiler.** Hep yalan diyorlardı, ders almak için bir kere olsun onları dikkate almıyorlardı. Uyanma kabiliyetleri bütünüyle tükenmiş idi. Şimdi Allah'ın kudretini düşünmeli ki, ilâhî âyetlere karşı bu kadar insafsız olan zalim ve bozguncuların ve kendi güç ve kuvvetlerine mağrur olarak, İsrailoğulları'nın nesillerini mahvetmek isteyen gafil ve kibirli mücrimlerin âkıbetleri işte böyle bir belaya uğramak oldu.

İşte bunları gark ettik, suda boğduk, وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَا **ve kahır altında ezilmekte olan kavmi,** -yani İsrail kavminiş- **yeryüzünün bereketle donattığımız doğularına ve batılarına mirasçı kıldık.** Daha sonra İsrailoğulları, Firavun'un suda boğulduğu yerin doğusunda bulunan Şam ve batısında bulunan Mısır arazisinin büyük bir kısmına malik olmuşlardır, Firavun'lardan ve Amalika'dan sonra oralarda diledikleri gibi tasarruf etmişlerdi. وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى عَلٰى بَنِى اِسْرَٓائِيلَ **Ve böylece ya Muhammed, Rabbinin o güzel sözü, İsrailoğulları'na karşı sabırları sebebi ile tamam oldu,** yerini buldu. Kasas Sûresi'nde de geleceği üzere وَنُرِيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا... *"Biz de istiyorduk ki, orada ezilmekte olanlara lutfedelim, onları önder yapalım ve kendilerini Firavun'un mülküne mirasçı kılalım". Onlara orada kuvvet ve üstünlük verelim de Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına korktukları şeyi bir gösterelim."* (Kasas, 27/5-6) diye beyan olunan ve daha önce Musa'nın diliyle İsrailoğulları'na عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى الْاَرْضِ *"Umulur ki, Rabb'iniz, düşmanınızı helâk eder de sizi yeryüzüne mirasçı kılar."* (A'raf, 7/129) diye müjdelenen ilâhî vaad İsrailoğulları hakkında tamamen gerçekleşti. Şurası çok dikkat çekicidir ki, sadece sabırları sebebiyle gerçekleşti. وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ **Firavun'un ve kavminin yapageldikleri sanat eserlerini, sanat diye ortaya koydukları şeyleri ve yükselttikleri, diktikleri köşkleri veya diktikleri bahçeleri yerle bir ettik,** başlarına geçirdik. Medeniyetlerini ve mâmûrelerini, Hâmân'ın köşkü gibi yüksek binaları harebeye çevirdik. İşte

Özetle Firavun kavminin durumu ve âkıbeti!

Şimdi de فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ *"bakacak ki, nasıl yapacaksınız"* (A'raf, 7/129) âyetinin hükmü uyarınca bundan böyle İsrailoğulları'nın kıssasına geçelim, bir de onların neler yaptığını izleyelim: Firavun kavmini batırdık;

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾ إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾ قَالَ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلَهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٤٠﴾ وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾

Meâl-i Şerifi

138- Ve İsrailoğullarının denizden geçmelerini sağladık? Derken bir kavme vardılar ki, onlar, kendilerine mahsus bir takım putlara tapıyorlardı. Dediler ki; Ey Musa! Onların tanrıları gibi, sen de bize bir tanrı yap! Musa da onlara dedi ki: Siz gerçekten cahillik eden bir kavimsi-niz.

139- Çünkü o gördüklerinizin içinde bulundukları din, yok olmaya mahkûmdur ve bütün yaptıkları batıldır.

140- Sizi âlemlere üstün kılan Allah olduğu halde, ben size O'ndan başka ilâh mı arayayını! dedi.

141- Hani sizi, Firavun sülâlesinin elinden kurtardığımız zaman,

hatırlasanıza, size azabın kötüsünü yapıyorlardı; oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda sizin için Rabbiniz tarafından büyük imtihan vardı.

فَاَتَوْا عَلٰى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلٰى اَصْنَامٍ لَهُمْ **Derken bir kavıne uğradılar ki, o kavim kendilerine mahsus bir takım putlara tapıyorlardı,** o putlara önem veriyorlardı. Bu kavim Lahm ve Cüzam kabilesinden bir boy olup Rif kasabasında sakin bulunuyorlardı. Bunların Mısır'da deniz kenarındaki meşhur Rakka kasabasına, yani Mısır Rakka'sına kondukları söylenmiş, Hz. Musa'nın savaşla emrolunduğu Ken'ânîler'den bir grup oldukları da söylenmiştir ki, siyakına bu daha uygundur. Böylece bunların putlarının gerçekten Bakare veya taştan, ağaçtan vesaireden Bakare figürleri, yani inek şekilleri olduğu da zikredilmiştir. Fakat Kur'ân bize şunu anlatıyor ki, bu kıssada dikkat çekici önemli nokta her hangi bir kavim veya her hangi bir put olursa olsun, genel olarak ve mutlak anlamda putperestliğin batıl, temelsiz ve yok olmaya mahkûm bir şey olmakla beraber yine de bazı cahilleri çeken ve aldatan yanlarının bulunduğu kesindir. İşte böyle bazı fenalıkların sırf görenek yoluyla avama bulaşmasında, İsrailoğulları'ndaki altın buzağı fitnesine başlangıç olan ilk küfür meylinin böyle bir görenek yüzünden meydana gelmiş bulunmasındadır. Nitekim İsrailoğulları o kavmi görünce, قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌ **Ey Musa, dediler, bunların kendilerine mahsus olan ilâhları gibi, bize mahsus da bir ilâh yap!** Yani, içlerinde böyle diyenler oldu ki, bu da kurtuluştan sonra İsrailoğulları'nın küfre olan ilk meyilleridir. Buna karşı **Musa** قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ **"Kesinlikle siz cahillik ediyorsunuz" dedi.** Yapma bir ilâh istemek, şu veya bu kavme mahsus ilâhlar olabileceğini sanmak ve puta tapan bir kavmin putlarına imrenmek, cahillikten başka hiçbir şey değildir. اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ **O putlara tapanlar yok mu, işte onlar, hiç şüphesiz,** مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ **bunların içinde bulundukları,** din diye içine düştükleri şey, **parçalanıp yıkılmaya mahkûm** وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **ve ibadet diye yaptıkları şeyler bütünüyle batıldır, bir hiçtir.** Maksatları onlarla Allah'a yaklaşmak bile olsa, yine de hiçtir, küfürdür. قَالَ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغِيكُمْ اِلٰهًا **Ben, dedi, size Allah'tan başka bir ilâh mı arayacağım,** isteyeceğim? Bu mümkün değil. وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ **Halbuki, O, sizi bütün bildiğiniz âlemlere üstün kıldı.** Başkalarına vermediği nimeti size verdi. Bunu size Allah'tan başka kim verebilir? Ve Allah'ın bu nimetlerine karşı nankörlük edip başka ilâh aramaya kalkışanların hâli nice olur? Cahillik etmeyin! Ve Allah tarafından size yapılan şu uyarıyı hiç

unutmayın: وَاِذْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ *"Düşünsenize, sizi Firavun sülâlesinin elinden kurtardığınız zamanları, onlar size azabın kötüsünü ediyorlardı..."*

Böyle oldu:

وَوَاعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثِينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ
اَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسٰى لِاَخِيهِ هٰرُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَاَصْلِحْ
وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤٢﴾ وَلَمَّا جَاءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا
وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ اَرِنِي اَنْظُرْ اِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرٰينِي وَلٰكِنِ انْظُرْ
اِلَى الْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرٰينِي فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ
لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا فَلَمَّا اَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ
تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾

Meâl-i Şerifi

142- Ve Musa'ya otuz geceye vaat verdik ve süreye bir on gece daha ekledik ve böylece Rabbinin mikatı (tayin ettiği vakit) tam kırk gece oldu. Musa, kardeşi Harun'a şöyle dedi: Kavmim içinde benim yerime geç, ıslaha çalış ve bozguncuların yolundan gitme!

143- Ne zaman ki, Musa, mikatımıza geldi, Rabbi ona kelâmıyla ihsanda bulundu. "Ey Rabbim, göster bana kendini de bakayım sana". dedi. Rabbi ona buyurdu ki; "Beni katiyyen göremezsin ve lâkin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sonra sen de beni göreceksin". Daha sonra Rabbi

dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi, Musa da baygın düştü. Ayılıp kendine gelince, "Sen sübhansın", "tevbe ettim, sana döndüm ve ben inananların ilkiyim," dedi.

وَوَاعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰث۪ينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ **Bir de Musa'ya otuz geceye vaad verdik ve onu bir onla tamamladık,** فَتَمَّ م۪يقَاتُ رَبِّه۪ٓ اَرْبَع۪ينَ لَيْلَةً **böylece Rabb'inin mîkatı tam kırk geceye tamamlandı.** Burada Bakara Sûresi'ndeki (âyet 51) âyetin daha ayrıntılı olarak bir anlatımı vardır. Rivayet olunduğuna göre, Musa aleyhisselam, Mısır'da iken İsrailoğulları'na, Allah düşmanlarını helâk ederse kendilerine bir kitap getireceğini vaad etmiş ve Firavun helâk olunca Musa, o vaad olunan kitabı Allah'tan niyaz eylemiş, Allah Teâlâ da otuz gün oruç tutmasını emreylemiş idi ki, o ay Zilka'de idi ve Zilhicce'den tutulacak on günle kırk güne erişiyordu. Öyle anlaşılıyor ki, ilk otuz gün tutulan oruçla ve daha başka Allah'a yaklaştırıcı ibadetlerle bir özel arınma ve bir riyazat olmuş ve sonraki o günde de Tevrat'ın nüzulü ve kelâm olayı meydana gelmiştir. Bu kırkın gündüzleri de mîkate dahil bulunduğu halde, yalnızca «لَيْلَةً» buyurulması, gök ayının geceden başlaması ve bundan dolayı da kırk gece hesabıyla tamam olması hikmetine bağlı olduğunu tefsir âlimleri beyan etmişlerdir. Bundan özellikle şunu anlayabiliriz ki, Allah ehlinin büyük bir aydınlığa ve tecelli sabahına erebilmeleri için geceler kadar karanlık ıstırap saatleri ile çile doldurmaları gerekmektedir. İlâhî feyizler daha ziyade geceleri vaki olur. Ve bütün başarı sabahları, ıstırap gecelerinin seherlerini izleyerek meydana çıkar. Hz. Musa'nın bu çilesinde kırk sanki tek başına tam bir gece, son on da onun seher vakti gibidir. Bazı rivayetlerde dahi yer aldığı üzere bu seherin fecr-i sadık (doğru sabah) saatlerini andıran sonlarına doğru Hz. Musa, Allah Teâlâ'nın kelâmına mazhar olmuş ve şu tecelliye ermiştir:

وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِم۪يقَاتِنَا **Vakta ki Musa, -kardeşini yerine halef bırakıp- mîkatımıza,** tayin ettiğimiz özel vakitte **geldi ve** وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ **Rabb'i kelâmıyle onu muradına erdirdi.** Meleklere olan kelâmı gibi aracısız fakat perde arkasından ona söz söyledi وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا *"onu, özel konuşmak için yaklaştırdık"* (Meryem, 19/52) ilâhî sözü delalet eder ki bu kelâm "mecvâ" idi. Musa aleyhisselam ilâhî kelâmı her cihetten işitiyordu, diye bir rivayet vardır. Bu da gösterir ki, Allah'ın kelâmını işitmek, mahlukatın kelâmını işitmek gibi değildir. Rabb'i onu, doğrudan doğruya fakat perde arkasından kelâmiyle mutlu edip, kelîm kılınca, Allah kelâmının şevk ve neşesiyle Musa'da Allah'ı görme arzusu uyandı ve ga-

leyana geldi de قَالَ رَبِّ اَرِنى اَنْظُرْ اِلَيْكَ Ey Rabbim, bana göster kendini, bakıp göreyim seni dedi. Yani perdeyi kaldır, bana bizzat tecelli et de didarını görmeyi nasibeyle diye yalvardı. قَالَ لَنْ تَرَانى Rabbi ona dedi ki, beni katiyyen göremeyeceksin, وَلكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ velâkin dağa bak, "eğer yerinde durabilirse sen de beni göreceksin. Bunun üzerine فَلَمَّا تَجَلّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ Rabbi, dağa tecelli edince, ki bu bir izafi tecellidir yani, zatındaki bütün azamet ve kudret-i mutlakası ile değil, azamet ve kudretinden bir lemha zuhur, emir ve iradesinden bir parçasının dağa çarpmasıyla جَعَلَهُ دَكًّا onu hurdahaş eyledi, unufak yapıp yerle bir etti. Hamze, Kisaî, Halef-i Âşir kırâetlerinde okunduğuna göre, "dümdüz ediverdi", yani, dağ gidip, yeri dümdüz oluverdi, hörgüçsüz bir deve gibi oluverdi.

"Dekk": Esasen "dakk" gibi bir şeyi ezip unufak etmek mânâsına masdar olup bunun ismi mefûlü olan "medkuk" mânâsına da gelir ki, burada mânâ böyledir. «دَكَّاءَ» ise hörgüçsüz deve veya «دَكَّ» gibi tepe ve sırt demektir. Birinci mânâya göre dağ hiç kalmamış, ikincisine göre de küçük bir sırt, küçücük bir tepe haline gelmiş demek olur. Meşhur olan kavle göre bu dağ Tûr-ı sîna idi, fakat diğer bir dağ olduğu da nakledilmiştir. Bunun "Zebiyr" dağı veya Medyen'deki "Erriyn" dağı veya büsbütün yok olup gitmiş olan bir başka dağ olduğu da söylenmiştir ki, Hz. Musa'nın üzerinde bulunduğu dağ değil, karşıdan baktığı bir dağ demek olur.

Hasılı Rabb'inin tecellisine dağ dayanamadı "dekk" yahut "dekkâ" oldu, وَخَرَّ مُوسى صَعِقًا **Musa da şiddetle baygın düştü.** Söz konusu bu tecelli ile iki olay meydana geldi: Biri dağın parçalanıp ufalanması, diğeri de Musa'nın bayılıp yere düşmesi. Demek ki Musa, dağ dolayısıyla olan bir izafi tecelliye bile dayanamayıp bayıldı, tam ve mutlak bir zatî tecelli olsaydı, bütün dünya ve muhtemelen bütün kâinat bir anda yok olacaktı. İşte لَنْ تَرَانى *"Sen beni katiyyen göremeyeceksin."* buyurulmasının esas hikmeti de bu idi. Yoksa haddizatında Allah tecelliden kaçınmış ve lutufta cimrilik etmiş değildir, hâşâ, O'nda buhul ve cimrilik yoktur, mesele tecelliye tahammüldedir. Bu fenâ âleminde O'nu görmeye tahammül olunamaz. O halde bu ilâhî kelâmdan, ölüm ve fenâ âleminin sona erdiği bekâ âleminde, yani ahirette dahi Allah'ı görmenin mümkün olmadığını anlamaya kalkışmak doğru değildir.

فَلَمَّا اَفَاقَ **Ne zaman ki, Musa ayıldı,** قَالَ سُبْحَانَكَ **Seni tenzih ederim, Sen sübhansın Ey Rabbim, dedi.** Fani gözlerle görünmekten gerçekten de münezzehsin. تُبْتُ اِلَيْكَ **Sana tevbe ettim,** çünkü iznine uygun olmayan bir dilekte bu-

lundum, وَاَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ **ve ben müminlerin evveliyim,** inananların ilkiyim. Bu dünyada لَنْ تَرٰينِي *"Sen beni göremezsin"* tecellisine ilk iman eden benim.

Bunun üzerine Cenab-ı Allah, onu teselli etmek, gönlünü hoş eylemek ve peygamberlik vazifesini tayin ve tesbit etmek için:

قَالَ يَا مُوسٰۤى اِنّ۪ي
اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتٖي وَبِكَلَامٖي فَخُذْ مَۤا اٰتَيْتُكَ
وَكُنْ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٤﴾ وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْاَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ
مَوْعِظَةً وَتَفْص۪يلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَاْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا
بِاَحْسَنِهَا سَاُر۪يكُمْ دَارَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿١٤٥﴾ سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِيَ
الَّذ۪ينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ
لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَاِنْ يَرَوْا سَب۪يلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلًا وَاِنْ
يَرَوْا سَب۪يلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلًا ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا
وَكَانُوا عَنْهَا غَافِل۪ينَ ﴿١٤٦﴾ وَالَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَۤاءِ الْاٰخِرَةِ
حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾

Meâl-i Şerifi

144- Allah buyurdu: Ey Musa! Sana verdiğim peygamberlikle ve kelâmımla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Sana verdiğime sıkı sarıl ve şükredenlerden ol!

145- Ve onun için o levhalarda her şeyden yazdık, nasihat ve hükümlerin ayrıntılarına ait herşeyi (belirttik). Haydi bunlara sıkı sarıl, kavmine de emret, onlar da en güzeline sarılsınlar. Size yakında o fasıkların yurdunu göstereceğim.

146- Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları, âyetlerimizi anlamaktan uzak tutacağım. Onlar ki, bütün âyetlerimizi görseler de onlara iman etmezler. Doğru yolu görseler de o yolu tutup gitmezler. Eğer sapıklık yolunu görürlerse tutar onu izlerler. Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr etmeyi âdet edinmişler ve onlardan hep gafil olagelmişlerdir.

147- Âyetlerimizi ve ahiretteki karşılaşmayı inkâr edenlerin amelleri hepten boşa gitmiştir. Çekecekleri ceza kendi yaptıklarından başkası mı olacaktır?

وَكَتَبْنَا لَهُ فِى الْاَلْوَاحِ... *"Onun için o levhalarda yazdık..."* Önceki âyette zikr olunan peygamberliği beyandır. O yazılı levhaların sayısı, maddesi, boyutları hakkında çeşitli rivayetler vardır. Sayısı, on veya yedi idi veya iki idi denilmiş. Maddesi, yani madeni, Cibril'in getirdiği zümrüt veya yeşil zeberced veya kırmızı yakut idi, yahut ilâhî emirle Musa'nın yonttuğu bir taştan idi veya bir ağaç levha idi denilmiş ilh... Fakat doğrusu bu konuda ciddi bir delil yoktur. Kur'ân bu konuda bilgi vermiyor.

فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ *"Şimdi onları kuvvetle tut"!* Bu ifade فَقُلْنَا لَهُ خُذْهَا بِقُوَّةٍ *"Biz ona dedik ki; bunları kuvvetle tut!"* demek anlamındadır. Yani yazmıştık da bunları demiştik: onları kuvvetle tut, iyi sarıl, sıkı tut, diye söylemiştik. وَاْمُرْ قَوْمَكَ يَاْخُذُوا بِاَحْسَنِهَا **Kavınine de emret, en güzelini alsınlar**, yani o levhalarda yazılanların hepsi güzeldir. Bununla beraber bir kısmı bir kısmından daha güzel olanlar vardır. Mesela affetmek ve bağışlamak kısastan, farz ve vacipler mubahlardan daha güzeldir. Yine bunun gibi, çeşitli mânâlara ihtimali olanların bazı ihtimaller gözetilerek yapılan yorum ve tefsirleri diğerlerinden daha güzel olabilir. Şu halde senin kavmin daima daha iyi ve daha güzel olanı ve efdal olanı tercih etsin, efdali ihtiyar edip seçsinler ki, سَاُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ **size yakın bir gelecekte fasıkların yurdunu göstereceğim.** Bu hem bir müjde, hem de bir tehdit demektir: Bunda bir taraftan fısk u fücûr içinde ömür geçiren zorbalar kavminin diyarlarına girip onlara mirasçı olacaklarını vaad eden bir müjde vardır. Buna da ancak işlerin ve amellerin en güzeline sarıldıkları zaman erişebileceklerinden

amellerin en iyisine sarılmaya teşvik ve terğib vardır. Diğer taraftan yurtlarına girince göreceksiniz ki, fasıkların âkıbetleri ne fecidir? diye fısk u fücûrdan uzak tutmaya veya İsrailoğulları'ndan zuhur edecek fasıklara işaret ve cehennemi ihtar vardır.

Bak da gör fasıklara ne olacak. سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ **Haksız olarak yeryüzünde kibre kapılıp büyüklük taslayanları, âyetlerimden çevireceğim,** men edip uzak tutacağım. Kalbleri öylesine mühürlenecek ki, gerek yaratılışta, gerek kitapta olan, yani gerek tekvinî, gerek teşrî'î anlamda ilâhî âyetlerin ifade ettiği şan, şeref ve saadeti tadamayacaklar, onların içerdiği gerçekleri göremeyecekler, وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا **ve her bir âyeti görseler bile ona inanmayacaklar.** وَاِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا **Olgunluk ve doğruluk görseler de o yolu tutamayacaklar,** وَاِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا **sapıklık ve azgınlık yolunu görürlerse o yola düşecekler,** hasılı bütün hisleri ve sağ duyuları tersine dönecek, ذٰلِكَ **o sarf** veya o kibirlenme veya bu aksine gidiş şu iki sebeple olur: بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا **Âyetlerimizi inkâr etmiş olmaları,** yani gidişlerinin fenalığını, hakkın aleyhlerinde olduğunu gösteren, hayr ile şerri, hak ile batılı ayırdetmek için indirilmiş bulunan âfakî (objektif) ve enfüsî (subjektif) delillerimizi, mucize ve alâmetlerimizi aslı olmayan birer hurafe gibi saymalarıdır. Yoksa ne kibre kapılırlar, ne de bu hale düşerlerdi, وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ **ikincisi de o âyetlerimizden gâfil olmalarıdır.** Yani okuyup araştırmadan, anlayıp dinlemeden uzak kaldıkları âyetlerimizi âmellerinde dikkate almamaları, hem bilgi alanında, hem uygulama alanında onlardan gafil olmaları, uzak kalmalarıdır. وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْاٰخِرَةِ **Halbuki âyetlerimiz ve ahiretteki karşılaşmayı inkâr edenlerin,** her işin sonunda bir hesap ve ceza gününün geleceğini inkâr eyleyenlerin حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ **bütün amelleri haptolur:** Yani fakirlere iyilik ve zavallılara yardım gibi yaptıkları ne kadar iyi amelleri varsa hepsi boşa gider. Sonunda hiç birinin hayrını göremezler. Bütün emekleri heder, bütün âkıbetleri zarar ve felaket olur. Sonuç olarak bütün bunların böyle olması, mutlak bir kaderciliğin (cebr) gereği değildir. هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Ancak ötedenberi yapageldikleri amel ve işlerin, inkârın, küfrün, ve gafletin cezasını çekerler.** Nitekim.

وَاتَّخَذَ

قَوْمُ مُوسٰى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ اَلَمْ يَرَوْا

أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ
﴿١٤٨﴾ وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ
يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾ وَلَمَّا رَجَعَ
مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي
أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ
قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ
الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١٥٠﴾ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي
وَلِأَخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٥١﴾
إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي
الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ ﴿١٥٢﴾ وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ
ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٥٣﴾
وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى
وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾

Meâl-i Şerifi

148- Musa'nın arkasından kavmi, tutmuş süs takılarından böğüren bir

buzağı heykeli edinmişlerdi. O buzağının kendilerine bir söz söylemediğini ve bir yol gösteremediğini görmemişler miydi? Fakat yine de onu tanrı edindiler ve zalimlerden oldular.

149- Ne zaman ki, ellerine kırağı düşürüldü (yaptıklarına pişman oldular), o zaman sapıtmış olduklarını gördüler. "Yemin olsun ki; eğer Rabbimiz bize merhamet etmez ve bizi bağışlamazsa, muhakkak biz kötü akıbete düşenlerden olacağız." dediler.

150- Musa, öfkeli ve üzüntülü olarak kavmine döndüğünde şöyle dedi: "Bana arkamdan ne kötü bir halef oldunuz! Rabbinizin emriyle dönüşümü beklemeden acele mi ettiniz?" Elindeki levhaları bıraktı ve kardeşi Harun'u başından tutarak kendine doğru çekmeye başladı. Harun, "Ey anamın oğlu!" dedi, "inan ki, bu kavim beni güçsüz buldu, az daha beni öldürüyorlardı, sen de bana böyle yaparak düşmanları sevindirme ve beni bu zalim kavimle bir tutma."

151- Musa dedi ki: "Ey Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla! Bizi rahmetinin içine al. Sen merhametlilerin en merhametlisisin."

152- Şüphesiz o buzağıyı tanrı edinenlere Rablerinden bir gazap, dünya hayatında iken de bir zillet erişecektir. İşte biz, iftiracıları böyle cezalandırırız.

153- O kötü amelleri işleyip de sonra arkasından tevbe ve iman edenler için hiç şüphe yok ki, Rabbin bundan sonra yine de affedici ve merhamet edicidir.

154- Musa'nın öfkesi geçince levhaları aldı. Onlardaki yazıda, ancak Rablerinden korkanlar için bir hidayet ve rahmet vardı.

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسٰى مِنْ بَعْدِهٖ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلاً جَسَداً لَهُ خُوَارٌ **Musa'nın kavmi de Musa'nın arkasından,** (yani mîkatte iken,) **süs takılarından bir buzağı, daha doğrusu böğüren bir buzağı heykelini put edindiler,** yaptılar ve tutup taptılar. (Tâhâ Sûresi âyet 83-98'e bkz.)

"Cesed": Eti ve kanı olan cisim demek olduğundan, bazı tefsir âlimleri bunun et ve kana dönüşmüş bulunduğunu söylemişlerdir. Lakin çoğunlukla müfessirler, ruhlu veya ruhsuz her hangi bir katı cisme "cesed" denildiğinden, bunun altından yapılmış ruhsuz bir cisim, buzağı şeklinde bir heykel olduğunu söylemişlerdir. Henüz et ve kan gibi organik maddelerin insan teknolojisi ile

yapılabildiği bilinmediğinden, biz de bunu böyle anlamak isteriz. Âyette cesedin "icil" kelimesinden bedel yapılmış olması da buna işaret eder. Gerçi puta tapanlar göreneğe, kendi heva ve heveslerine uyarak kapıldıkları putlara bağlılıklarını akla uygun göstermek için bir takım meziyetleri ve özellikleri onlara isnad ederler. Lâkin أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا **görmediler mi ki, o cesed, kendilerine ne bir söz söyleyebiliyor, ne de bir yol gösterebiliyordu?** Şu halde bayağı bir insan kadar bile değeri olmayan bir cesedin tanrılıkla ne ilgisi olabilir? Hiç şüphesiz onlar bunun böyle olduğunu görüyorlardı, fakat اتَّخَذُوهُ **onu ittihaz ettiler,** onun cazibesine kapılıp, ona tapındılar, وَكَانُوا ظَالِمِينَ **ve bunlar bir sürü zalimler idiler.** Gerçeği bulunması gereken yerin dışına koyuyorlar, hakkın âyetlerinin hakkını vermiyorlar, gözlerini, kulaklarını, akıllarını yok sayıyorlar, Musa'nın verdiği bilgilerden gaflet ediyorlar ve bu suretle kendi kendilerine zulmediyorlardı. Hasılı bunu yaparken zalim idiler ve bu iş, onların ilk yaptıkları bir haksızlık da değildi. وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ Bu cümle istiare veya kinaye veya temsil tarikıyle şiddetli pişmanlık ifade eden bir tabirdir. Bir insan bir işe pişman olup aciz duruma düştüğü vakit سُقِطَ فِي يَدِهِ denilir. Bunun pişmanlık veya aşırı pişmanlık ifade ettiği, bütün dil bilginlerinin üzerinde görüş birliğine vardığı bir husus olmakla beraber, tahlilinde ve ne gibi anlam ilişkilerinden dolayı bu mânâyı ifade ettiği meselesinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve birçok vecihler zikredilmiştir ki, biz bunlardan önemli olan bir kaçını dile getirmekle yetineceğiz:

1- Pişmanlık duyan kimse üzüntüsünden parmağını ısırır veya başını eğip çenesini iki elinin arasına alarak düşünür. Bu şekilde sanki o insan bütün pişmanlığı ile eline düşmüştür, eli de düşülen yer durumuna gelmiştir, meskutun fih olmuştur. Böylece «سُقِطَ» mechul fiilin tahtinde müstetir olarak "hüve" zamiriyle, aynı fiilin masdarı olan "sukut"a isnad olunarak, veya «فِي أَيْدِيهِمْ» mef'ûlun fîhi «سُقِطَ» mechûl fiilinin nâib-i faili olarak cümlesi ellerine sukut vakı oldu veya ellerini ısırdılar anlamıyla aşırı pişmanlıktan kinaye yapılmış demektir.

2- Araplar حَصَلَ فِي يَدِهِ مَكْرُوهٌ derler. Ve bu şekilde kalbdeki bir hoşnutsuzluğu sanki el üzerinde veya avuç içinde olmuş gibi tasvir ederler ki, burada "yed" kelimesi kalb veya ruhtan mecazdır. Bunun gibi «سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ» ifadesinde dahi "yed" nefis mânâsına mecaz ve «سُقِطَ» nin naibi faili de tahtinde müstetir ve «نَدَم» mahzuf fiiline raci olan bir "hüve" zamiri olarak, bu cümle, istiâre bil-kinâye veya temsiliyye suretiyle «سُقِطَ النَّدَمُ فِي أَنْفُسِهِمْ» "Gönüllerine pişmanlık düşürüldü." demek olur.

3- Kırağı demek olan «سقيط»tan alınmış olarak "kırağı düştü, kırağılandı" mânâsını ifade edebilir. Bundan dolayı "karlandık, üzerimize kar yağdı" mânâsına "sülicna" denildiği gibi, «سُقِطَ فِى اَيْدِيهِمْ» de "ellerine kırağı düştü" demek olur. Kırağı hem soğukla ilgili, hem de az bir sıcaklık ile derhal eriyiveren bir şey olduğundan, eline kırağı düşen insan hem üzülmüş, hem de eline birşey geçmemiş demektir. Bu bakımdan bu deyim, sonunda eline hiçbir şey geçmemiş ve o zamana kadar yaptıkları boşa gitmiş ve pişman olmuş olanlar hakkında bir darb-ı mesel olmuştur. Ve ilk olarak Kur'ân'da varid olmuş bir mesel olduğu söylenmiştir. Vahidi'nin naklettiği bu vecih, bizce "Keşşaf" sahibinin tercih ettiği birinci vecihten daha açık ve daha güzeldir. Buna göre âyetin anlamı şu olur: Ne zaman ki, ellerine kırağı düştü ve وَرَاَوْا اَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا **kendilerinin sapmış olduklarını gördüler,** işte o zaman قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ **Şayet Rabb'imiz bize merhamet etmez ve bizi bağışlamazsa biz hüsrana uğrayanlardan oluruz, dediler.** Tâhâ Sûresi'nde (âyet 83-98) verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bu pişmanlık, Hz. Musa'nın Tur dağındaki mikattan döndükten sonra olmuştur. Fakat burada yaptıkları işlerin bütünüyle pişmanlığa dönüştüğü topluca anlaşılmak için önce zikredilmiş, bu işin nasıl olduğu da bu âyetin bir açıklaması şeklinde verilmiştir. Şöyle ki:

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى اِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ اَسِفًا **"Esef":** hem şiddetli öfke, hem de şiddetli üzüntü ve hüzün anlamına gelir ve yerine göre her iki anlama da kullanılır. Nitekim فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ *"Bizi eseflendirenlerden, (yani öfkelendirenlerden) intikamımızı aldık."* (Zuhruf, 43/55) buyurulmuştur. Esef, nefsin hoşlanmadığı bir kötü ve çirkin şey karşısında takındığı tavırdır ki, o hâl üstlerden gelirse hüzün ve sıkıntı, astlardan gelirse öfke ve kızgınlık sebebi olur. Şu halde Musa'nın esefi, kavmine karşı şiddetli öfke ve gazap, Allah'a karşı da hüzün ve üzüntü demek olur. Her iki bakımdan ele alındığında burada kelime, bir yandan "şiddetli öfke", diğer yandan "hüzünlü" mânâsıyla tefsir olunmuştur ki, birincisi Ebudderda'nın kavli olarak birçok tefsir âlimi tarafından tercih edilmiştir. Zira âyette sözün gelişi "öfke" üzerinedir. Yani غَضْبَانَ اَسِفًا **kızarak ve son derece kızarak,** demektir.

Hasılı Hz. Musa'nın, mîkattan dönerken, arkasında bıraktığı kavminin buzağıya taptığından haberi vardı. Allah tarafından bu bilgi kendisine verilmişti. Bundan dolayı çok aşırı bir öfkeyle dönmüş ve gelir gelmez kavmine قَالَ **demiştir ki;** بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِى مِنْ بَعْدِى **benden sonra bana ne kadar kötü halef oldunuz:** Siz benim, sizi şirkten ve küfürden uzaklaştırıp tek Allah inancına

bağlamak için ne yaptığımı, O'na nasıl ibadet ettiğimi, sizi bu yola nasıl sevkettiğimi, "onların ilâhları gibi bize de bir put yap!" dediğiniz zaman size neler söylediğimi gördükten sonra, benim yokluğumda benim ahdime riayet etmeyerek, arkamdan ne fena şeyler yaptınız ve buzağıya taptınız, benim yerime geçen ve böyle fenalıkları önlemesi gerekenleriniz de bunu önlemediniz ha! Halbuki halefilerin vazifesi, kendilerini oraya getirenlerin ahitlerine riayet etmek değil midir? أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ **Rabbinizin emrini ivdiniz mi?** Yani dinini ve emirlerini acele edip hemen bırakıverdiniz mi? Yahut da Rabbinizin bana vaad ettiği kırk gecelik mîkat süresi dolmadan bu kadar acele ettiniz, vaktinden önce bitmesini istediniz, otuz gün geçer geçmez beni öldü farzettiniz öyle mi? Peygamberlerin ölümünden bir zaman sonra birçok ümmetin dinlerini bozması gibi, siz de acele edip hemen din değiştirmeye mi kalktınız? Ve yahut alelacele Rabbınızın sizi kahretmesini ve gazabını mı istediniz? Böyle dedi وَاَلْقَى الْاَلْوَاحَ **ve levhaları bıraktı.** O levhalar ki, onlar hakkında خُذْهَا بِقُوَّةٍ *"bunları kuvvetle tut,"* sıkı sarıl "buyurulmuştu. Denilmiş ki, yere bırakılınca o levhalar kırılmış ve bundan dolayı içindeki bilgilerin yedide altısı yok olmuş, ancak birisi kalmış. Göğe çekilenlerde تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ *"herşeyin ayrıntılı olarak açıklanması"* varımış, geriye kalanlarda da هُدًى وَرَحْمَةٌ *"hidayet ve rahmet"* varmış...

Lâkin Kur'ân âyetlerinde, o levhaların kırıldığını ifade eden her hangi bir bilgi yoktur. Anlaşılıyor ki, Hz. Musa, dinin temeli ve kendisi demek olan tevhid inancının böyle kısa bir zaman içinde sarsıntıya uğraması karşısında, esas meseleyi kökünden halletmek için ayrıntılara ilişkin olan hidayet ve rahmetin faydalı sonuçları durumunda bulunan levhaları geçici bir süre için bir tarafa bırakmış ve herşeyden önce kardeşini bütün gücüyle kendine çekmek teşebbüsünde bulunmuştur. Bu olayda esas tevhid inancında meydana gelen bir sarsıntı ve toplumsal bir bunalım ve inanç zaafı konusunda, ayrıntı ve teferruat sayılan tâlî meselelerin bir tarafa bırakılarak, sıkıyönetim ilanına misal olabilecek bir özellik var demektir.

Musa levhaları bıraktı وَاَخَذَ بِرَأْسِ اَخِيهِ **ve kardeşinin başından tuttu** يَجُرُّهُ اِلَيْهِ **kendine doğru çekmeye başladı.** Bundan şunlar anlaşılır:

1- Din işinde öz kardeşi de olsa hatıra gönüle bakmıyor.

2- Kardeşini kendi yerine halef bırakmış olduğundan, her şeyden önce hesap sormaya ondan başlıyor.

3- Kardeş ile işbirliği etmek en önemli iş olduğundan, önce kardeş ile

işbirliği etmek gerektiğini gösteriyor.

Buna karşı **kardeşi** قَالَ ابْنَ اُمَّ **ey ananın oğlu, dedi.** Hz. Harun, Hz. Musa'nın öz kardeşi yani ana-baba aynı olan bir kardeşi olduğu halde ona böyle hitap etmesi, ananın sevgi ve şefkatte mesel olması ve ana hakkının, özellikle Hz. Musa üzerinde daha büyük ve daha önemli bir yeri olması, bir de analarının mü'mine bulunması dolayısıyla kardeşinin şefkat ve merhamet duygularını harekete geçirmek amacına yönelik bir belagat anlamı içerir. Yani Ey benim, ana gibi şefkatli ve merhametli olması gereken sevgili kardeşim, اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونى وَكَادُوا يَقْتُلُونَنى **gerçekten de bu kavimı, beni zayıf ve güçsüz gördüler, öldürmeye kalktılar ve az kaldı öldüreceklerdi.** فَلَا تُشْمِتْ بِىَ الْاَعْدَاۤءَ **Şu halde düşmanları benimle şematet ettirme** yani bana, düşmanları sevindirecek bir şey yapma! Şâir:

وَالْمَوْتُ دُونَ شَمَاتَةِ الْاَعْدَاءِ

"Yani, ölüm düşmanların sevinmesinden daha hafiftir." demiş. وَلَا تَجْعَلْنى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمينَ **Ve beni o zalimler gürûhuyla beraber sayma.** Yani, ben onlardan da yaptıkları işlerden de uzak kaldım. Ne yaptıkları işlere katıldım, ne de onları önlemeye çalışırken onlara söz dinletebildim. Şu halde ben onların hak ettikleri hesaba çekilmeye müstehak değilim. İşte Hz. Harun, kardeşinin şiddetli öfkesini böyle zarif ve belîğ bir yumuşaklıkla karşıladı. Musa da قَالَ رَبِّ اغْفِرْلى وَلِاَخى **"Ey Rabbim, beni ve kardeşimi bağışla!" dedi.** Evvela kendisi için istiğfar eyledi, sonra da kardeşine karşı yaptığı muamele, kardeşinin günahından dolayı olmadığını itiraf ederek, ona karşı bir özür dileme ve ona yapılacak sertlikten dolayı sevinecek düşmanlara karşı kardeşine sevgi gösterisi sayılacak bir davranışta bulundu. Ayrıca kardeşi adına da Allah'dan mağfiret dilemesi, o zalimler topluluğuna karşı savaşması gerektiği halde bu işi Musa'nın dönüşüne değin geciktirmiş olmasından dolayı onun da istiğfara muhtaç olduğunu açığa vurmak anlamı taşır. وَاَدْخِلْنَا فى رَحْمَتِكَ **"Mağfiret edip bağışlamakla kalma, ayrıca bizi rahmetinin ve fazlasıyla nimetinin ve ikramının içinde bulundur.** وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمينَ **Sen erhamürrahiminsin, merhametlilerin en merhametlisisin."** Şu halde kuvvetle ümid ederiz ki, dünyada da, ahirette de hep rahmetinin içinde bulunuruz.

... اِنَّ الَّذينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ **Buzağıyı ilâh edinenler,** tevbe edenlerin ve bu işten vazgeçenlerin hükmü bundan sonra ayrıca gösterilmiş olması karinesiyle yani, buzağı heykelini yapan Samirî ve taraftarları gibi, bu fitneyi çıkarıp ortaya süren

ve buna tapmada ısrar eyleyenler yok mu? Hiç şüphesiz سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ **ilerde bunlara ilâhî bir gazap**, akıl ermez uhrevî bir felaket ve ceza **gelecektir.** وَذِلَّةٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **Dünya hayatında da müthiş bir zillete düçar olacaklardır.** Bu öylesine gariplik zilletidir ki, bütün dünyaya darb-ı mesel olmuştur ve o meskenettir ki, kendilerine ve evlatlarına şamil olagelmiştir. Bu arada Samirî'ye mahsus olan bir zillet de vardır ki, Tâhâ Sûresi'nde geleceği üzere لَا مِسَاسَ *"temas etmeme"* (âyet 97) iptilâsı ile halk içine çıkmaktan ve insan arasına katılmaktan engellemedir. وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُفْتَرِينَ **Ve işte biz, bütün iftiracıları böyle cezalandırırız.** Allah'a karşı din uydurmaya kalkışanları sonunda hep böyle bir gazaba ve zillete uğratırız. Şu halde bunu yalnızca İsrailoğulları içindeki buzağıcılara mahsus ve münhasır zannetmemelidir. Bununla beraber وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ **Kötü işler yapanlar,** hangi kötü iş olursa olsun yapıp da ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَاٰمَنُوا **sonra arkasından tevbe edip, gerçekten iman edenler,** yani söz konusu buzağıcılar gibi, fenalıkta diretmeyip cidden tevbe edenler, iman edip onun gereğini yerine getirenler **şunu iyi bilsinler ki,** اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ **Rabb'in tevbeden sonra elbette gafûrdur, rahîmdir.** Daha önce yukarıda da geçtiği üzere لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ *"Şayet Rabb'imiz bize merhamet etmeyecek ve bağışlamıyacak olursa biz kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz."* diyenlerin dileklerine verilecek karşılık ve cevap da bunun içindedir.

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ **Ne zaman ki, Musa'nın öfkesi dindi,** gazabı söndü ve geçti, kızgınlığı sükûnete döndü, yani sakinleşip o hâl kendisinden gitti.

Burada sükunet denilen sakinleşmenin, "susmak" anlamına olan "sükût" deyimi ile ifade olunmasında çok güzel ve zarif bir istiâre vardır ki, o da şöyle bir tasvir ifade eder: Gazap denilen öfke sanki Musa'nın üzerinde hükmeden bir âmire benziyordu ve ağzını açmış Musa'yı, durmadan şiddete sarılmaya teşvik ediyordu: Kavmine şöyle de, böyle söyle, şunu yap, bunu kes, levhaları bırak, kardeşini başından tut çek vs... diye emirler veriyordu, Harun'un yumuşak başlılığı, ihlas ve samimiyeti ve tatlı dili üzerine o gazap susuverdi ve o vakit Musa اَخَذَ الْاَلْوَاحَ **bıraktığı levhaları tekrar eline aldı** وَفِى نُسْخَتِهَا **ki, aldığı levhaların nüshasında, yazısında** هُدًى **bir hüdâ, yani bir hidayet** ve nakkın beyanı, وَرَحْمَةٌ **bir rahmet,** hayır ve olgunluğa irşad eden bir nîmet **vardı.** Fakat bu herkese değil, لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ **Rab'leri için yüreklerinde korku taşıyanlara,** yani Allah için günahlardan korkup sakınanlara **mahsus** bir hidayet ve rahmet vardı.

Bunun üzerine şu şekilde tevbeye başladılar:

وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ

سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ

اَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَاِيَّايَ اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَٓاءُ مِنَّا

اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَٓاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَٓاءُ اَنْتَ وَلِيُّنَا

فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ (١٥٥) وَاكْتُبْ لَنَا فِي هٰذِهِ

الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَٓا اِلَيْكَ قَالَ عَذَابِٓي اُصِيبُ بِهِ

مَنْ اَشَٓاءُ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ

وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِاٰيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ (١٥٦) اَلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ

الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ

وَالْاِنْجِيلِ يَاْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ

الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ

وَالْاَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ

وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِٓي اُنْزِلَ مَعَهُٓ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (١٥٧)

Meâl-i Şerifi

155- Bir de Musa, mîkatımız için (tayin ettiğimiz vakitte tevbe için) kavminden yetmiş erkek seçti. Ne zaman ki, bunları o sarsıntı yakaladı, işte

o zaman Musa: "Rabbim! dedi, di-leseydin bunları da, beni de daha önce helâk ederdin. Şimdi bizi, içimizdeki o beyinsizlerin yaptıkları yüzünden helâk mi edeceksin? O iş de senin imtihanından başka bir şey değildi. Sen bu imtihanla dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğini de hidayete erdirirsin. Bizim velimiz sensin. Artık bizi bağışla, merhamet et, sen bağışlayanların en hayırlısısın."

156- "Ve bize hem bu dünyada bir iyilik yaz, hem de ahirette. Biz gerçekten de tevbe edip senin hidayetine döndük." Buyurdu ki, azabım var, onu dilediğime isabet ettiririm, rahmetim de vardır , o ise her şeyi kaplamış ve kuşatmıştır. Onu da özellikle korunanlara, zekatını verenlere ve âyetlerimize inananlara mahsus kılacağım.

157- Onlar ki, o ümmî peygambere uyarlar, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılmış bulacakları o peygambere uyup, onun izinden giderler ki, o, onlara iyiyi emreder ve onları kötülüklerden alıkoyar, temiz ve hoş şeyleri kendilerine helâl kılar, murdar ve kötü şeyleri de üzerlerine haram kılar, sırtlarından ağır yükleri indirir, üzerlerindeki bağları ve zincirleri kırar atar, işte o vakit ona iman eden, ona kuvvetle saygı gösteren, onu yardımcı olan ve onun peygamberliği ile birlikte indirilen nuru izleyen kimseler var ya, işte asıl murada eren kurtulmuşlar onlardır.

وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا **Ve Musa, kendi kavminden mîkatımız için yetmiş adam seçti,** en iyileri olmak üzere yetmiş kişi seçip ayırdı ve tayin ettiğimiz vakitte tevbe için onları aldı getirdi. Bu mîkata da, bundan önce geçen mîkata da konuşma mîkatı diyenler olmuşsa da, gerek Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssaların hepsinin birlikte göz önüne alınışına, gerek bu konudaki diğer rivayetlere göre, bunun buzağıya tapma olayından sonra tevbe için yapılmış olan bir başka mîkat olduğu anlaşılıyor. Ancak önceki mîkatın otuz gece, bunun da döndükten sonra ona bir ek ve tamamlayıcı olmak üzere, on gece içinde meydana gelmiş ve böylece her ikisinin birlikte tam kırk geceye tamamlanmış olması da ihtimalden uzak değildir. Ebu Müslim'in kail olduğu bu görüşte diğer rivayetlerin uzlaştırılması var demektir. Rivayet olunuyor ki, Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, İsrailoğulları'ndan seçilecek bir takım kimselerin gelip, buzağıya tapmalarından dolayı özür dilemelerini ve geriye kalanların da tevbelerinin kabul edilmesi için niyazda bulunmalarını emretmiş ve bunun için bir vakit tayin etmişti. Hz. Musa da yetmiş kişi seçmişti: Şöyle ki, oniki boy olan İsrailoğulları'nın her boyundan altı kişi seçmiş idi. Bu ise yetmişten fazla tuttuğundan, iki-

niz kalsın diye de emretmiş, fakat kimlerin kalacağı konusunda uyuşamadıklarından, kalana da katılanlar kadar ecir var, dedi. Kâleb ile Yûşa' kaldılar.[1] Musa da yetmiş kişiyle gitti. Onlara, oruç tutmalarını, temizlenmelerini ve elbiselerini de temiz tutmalarını emretti. Bunlarla Tûr-i Sîna'ya doğru yola çıktı. Daha yaklaştıklarında, dağı bir sis kapladı. Musa da onlarla beraber sisin içine girdi, hepsi secdeye kapandılar. Allah Teâlâ, Musa'ya dilediği gibi emirler veriyor ve yasakları bildiriyordu, onlar da işitiyorlardı ki, tevbe için nefislerini öldürmeleri gerekiyordu. (Bakara Sûresi'nde 54. âyetin tefsirine bkz.)

Yine rivayet olunduğuna göre, sis açılınca, onlar tuttular "Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana iman etmeyeceğiz." diyerek Musa'ya kafa tuttular. İhtimal ki, bununla "Sen işittiğimiz bu sesin Allah'ın sesi olduğunu söylüyor nefislerinizi öldürünüz diyenin Allah olduğunu bildiriyorsun, fakat biz Allah'ı göremeyince senin bu sözünün doğruluğunu tasdik edemeyiz." demek istiyorlar. Nefislerini öldürmek emrini ağır buluyorlardı. İnanamıyorlar ve inanmak istemiyorlar, ona inanmayı Allah'ı görme şartına bağlıyorlardı ve Allah'ı görmeyi, kelâmını işitmeye benzetiyorlardı. İşte o zaman bir "recfe"ye, bir sarsıntıya tutuldular فَلَمَّا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ **o sarsıntı bunları tutup sarsmaya başlayınca,** yani Bakara Sûresi'nde geçtiği üzere (âyet 55, 56) onları yıldırım çarptı veya dağda bir zelzele oldu, onlar da düşüp bayıldılar ve belki öldüler. Bunun üzerine **Musa** قَالَ رَبِّ **Ey Rabbim, dedi;** لَوْ شِئْتَ اَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ **"dileseydin bunları daha önce,** (yani buraya gelmeden önce, buzağıya tapanlara engel olmadıkları sırada, görevlerini ihmal edip o sapıklara karşı koymadıkları ve onlardan uzak durmadıkları sırada da) **helak ederdin,** وَاِيَّايَ **beni de öyle yapabilirdin,** daha önce seni görmek isteğinde bulunduğum zaman mahveyleyebilirdin. Bu sözle önceki affı dile getirip, onunla sonraki affı da elde etmek istemiştir. Yani, bizi günahlarımız yüzünden helâk etmek isteseydin, o vakit ederdin. Biz o zamanlar helâke daha çok müstehak idik ve bunu yapmaya hiç bir engel yoktu. Ancak Sen o zaman bizim helâkimizi dilememiş idin. O zaman lutfettin, bizi helâk etmedin de **şimdi** اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا **içimizden bazı sefîhlerin, kafasızların,** yani dinin hikmetini bilmez, ayağı kayacak noktalarda kendini tutamaz, hafif akıllıların, **yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin?**

Etme ya Rabbi اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَتُكَ **Bu ancak Senin fitnendir.** Bu beyinsizlerin içine düştükleri fitne, sırf Senden gelen bir mihnet, bir imtihan ve iptiladır. Bu cihetle onlar bir anlamda mazur sayılırlar. Zira onlara kelâmını işittirdin Sana

(1) Alûsî, Rûhu'l-meânî, V, 72.

meftun oldular, duramadılar, kendilerine hakim olamayıp, bir fasit kıyas ile daha fazlasına arzu duydular da Seni görmek istediler. تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ **Sen böyle fitneyle dilediğini şaşırtırsın,** o kendini tutamaz olur. وَتَهْدِى مَنْ تَشَاءُ **Dilediğine hidayet eder, bir hakikatı anlatırsın,** onun imanı kuvvet kazanır da benzeri olaylarda sarsılmaz olur. اَنْتَ وَلِيُّنَا **Sen bizim yegane velimizsin.** Dünya ve ahiret işlerimizde hakimimiz yardımcımız, koruyucumuz ve sığınacağımız ancak sensin. Şu halde فَاغْفِرْلَنَا **bizi mağfiret eyle,** günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı örtbas eyle, وَارْحَمْنَا **ve bize merhamet eyle,** bizi rahmetine ve nimetine nail eyle, وَاَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ **Sen, bizim velimiz olduğun gibi, mağfiret edenlerin, kusur bağışlayanların en hayırlısısın,** garazsız, ivazsız, karşılıksız en güzel mağfireti ancak sen yaparsın. Yani tekrar tekrar niyaz ederim ve yalvarırım ki, bize en hayırlı bir mağfiret ver, bu recfeden (sarsıntıdan) ve bu helâkten bizi kurtar. وَاكْتُبْ لَنَا فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً **Ve bizim için bu dünyada bir hasene yaz,** bu sarsıntıdan kurtarmakla beraber bize nimet ve afiyet ihsan eyle, güzel işler yapabilecek güzel bir hayat ortamı ihsan eyle, şiddetten, meşakkatten, fenalıktan arınmış, önü sonu temiz bir hayat tayin ve tesbit eyle, bize bu özelliklere sahip bir yaşayış tarzı takdir eyle, onu yaz da kolay kolay değişikliğe uğramıyacak şekilde sabit kıl da bize kendi kendimizi öldürtme, وَفِى الْاٰخِرَةِ **ahirette de yine öyle yap,** yani güzel bir âkıbet takdir edip, güzel güzel sevaplar yaz, ahiret yurdumuzun da cennet ve sırf felah ve mutluluk olması yazılsın ve hiç değişmez şekilde sabit olsun, اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ **çünkü biz sana döndük, yeniden hidayete geldik,** tevbe ettik, yani sen, وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَاٰمَنُوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ *"kötülükler yaptıktan sonra ardından tevbe edip inananlara karşı muhakkak Rabb'ın (o tevbe ve imandan sonra) elbette çok bağışlayan, çok merhamet edendir."* (A'raf, 7/153) diye tevbeden sonra mağfiret ve rahmeti kesin olarak vaad buyurdun. Biz de tevbemizin kabulü için bütün kavmimiz namına sana başvurduk, sana geldik. Şu halde heyet halindeki bu müracaatımızı kabul eyle ve bizi mağfiret ve rahmet ile geri gönder, bize hem bu dünyada, hem de ahirette hasene, yani iyilik yaz.

İşte o sarsıntı üzerine Musa, Rabbine böyle yalvardı, özür dileyip, bağışlanmayı istedi, dileklerini ve tevbelerini sundu [1], buna ne cevap aldı bilir misiniz?

---

(1) هَادَ يَهُودُ هَوْدًا 'den هُدْنَا kelimesi, geçmiş zaman birinci çoğul şahıs kipidir. Tevbe ve rücû etmek de meyleylemektir. İsm-i faili hâid, çoğulu da "hûd" gelir ki, tevbekârlar ve dönmeler demek olur. Bu tevbe olayı dolayısıyladır ki, yahudilere "hûd" dahi denilir. Hatta "Yehûd" isminin de bu mânâ ile ilişkisi bulunduğu söylenir. Fakat hâid kelimesinin çoğulu olan bu hûd ile Hûd Peygamberin özel ismini birbirinden ayırdetmek gerekir.(Müellif)

قَالَ Allah buyurdu ki, عَذَابٖٓى اُص۪يبُ بِه۪ مَنْ اَشَٓاءُۚ azabım benimdir, bununla kimi dilersem onu musibete uğratırım. Yani azabımın özelliği budur, onunla kimi dilersem cezalandırırım, ona azabımı mutlaka ulaştırırım, o da mutlaka isabet alır, kaçıp kurtulamaz, **وَرَحْمَت۪ى وَسِعَتْ كُلَّ شَیْءٍۜ rahmetim ise her şeyi kapsamı içine almıştır.** Dünyada mümin, kâfir, sorumlu, sorumsuz, hatta şey adını alabilen her varlık ve her ne varsa hepsini kaplamış, hepsini kuşatmıştır, onların hepsine şâmil olmuştur. İlerde meydana gelecek ve varlık âleminde zuhur edecek olan şeylerin hepsine şâmil olmak üzere rahmetim herşeyi kuşatmıştır. Rahmetimin özelliği de budur. Hiçbir şey yoktur ki, ilk varoluşundan itibaren Allah'ın rahmetinden nasibini almamış olsun. Rahmetin ona dar geleceği, yetmiyeceği ve yetişmeyeceği hiçbir şey yoktur. Onun rahmetinin dışında birşey tasavvur etmek dahi mümkün değildir. Ancak bunun böyle olması, her şeyin rahmetten eşit pay alması gerektiğini ortaya koymaz. İşin başında olduğu gibi sonunda da aynı rahmete mazhar olmasını gerektirmez. Rahmeti her şeyi kuşatmış olduğu halde, o her şeyi kuşatmış ve kaplamış olan rahmeti içinden her kimi azabına uğratmak isterse, ona azabını isabet ettirir, hükmüne ve iradesine kimse müdahele edemez, itiraz da edemez, azabı aynıyla isabet ve sevap olur. Şu halde ya bu azabda da o kimseler için bir rahmet vardır, veya o kimseler merhamete layık olmaktan çıkmışlar, azaba hak kazanmışlardır. Hasılı Allah'ın rahmeti genel ve her şeyi kapsamına alan bir rahmettir. Yaratılmış olup da bundan nasibini almamış olan hiçbir şey yoktur. Hatta bu sûrenin başında görüldüğü üzere, İblis bile önceleri cennette yaşamış ve."bana mühlet ver" dileği dahi bir zaman için yerine getirilmiştir. Ancak bu genellikte ve genişlikte zorunluluk yoktur: Gelecek açısından herkes hakkında söz konusu rahmetin mutlaka devam etmesi mecburiyeti yoktur. İlâhî irade ve murad gerektirince kim olursa olsun azab ile isabete uğrar, onunla müptela kılınır.

Burada şunları gözden kaçırmamak gerekir:

1- Azap ile ilgili beyanda gelecek zaman kipiyle اُص۪يبُ "isabet ettireceğim" buyurulduğu halde rahmet konusunda geçmiş zaman kullanılarak وَسِعَتْ كُلَّ شَیْءٍ *"herşeyi kapladı"* buyurulması gösterir ki, rahmetin genişliği başlangıç açısından, azap meşiyyeti (dileği) de şimdiki zaman veya gelecek zaman açısından söz konusudur. Demek ki rahmet işin aslıdır, azap da ayrıntısıdır. Yani aslolan rahmet, yaratıcının zatının gereğidir, azab ise kulların durumları gereğidir.

2- Azabın ilâhî istek ve iradeye bağlanması, rahmetin gelecek zamanda da yine ona bağlanmasını gerektirir. Madem ki, kimi dilerse onu cezalandıracaktır,

o halde rahmetini de kimi dilerse ona ihsan edecektir.

3- عَذَابِى أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ *"Azabımı, kime dilersem ona isabet ettireceğim."* karşılığıyla rahmetteki وَسِعَتْ كُلَّ شَىْءٍ *"rahmetim herşeyi kapladı"* genel hükmünü devam ve gelecek zaman bakımından da bir tahsis anlamı vardır. ilerde azab görmesi murad olunanlar geçmiş zaman kipinde "herşey" kapsamı içinde iken, sonra çıkarılmış oluyor, İşin başında rahmetin içinde iken sonra azabın sahasına giriyor ve azaba düçar oluyor. Demek ki, ilâhî rahmetin kapsamına girmeyen hiçbir şey yok, lakin azabı tadan da olacak, tatmayan da.

İşte Hz. Musa, اُكْتُبْ لَنَا فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ *"bize dünyada da güzellik yaz, ahirette de"* diye dua etmekle kendi kavmine dünya ve ahiret hayatında iyiliğin ve rahmetin zorunlu kılınmasını ve böylece azap imkan ve ihtimalinin ortadan kalkmasını talep etmiş olduğundan, buna karşılık rahmet ümidi güçlendirilmekle birlikte onun ahiret azabının kaldırılması yolundaki zımnî talebi, işin başında gayet açık bir şekilde reddedilmiş ve daha sonra kısmen kabul edilerek şöyle buyurulmuştur:

فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ **Ben o rahmeti, (silinmez bir şekilde yazılmasını istediğin o haseneyi ilerde) o kimselere yazacağım ki,** يَتَّقُونَ **onlar takva ehli olacaklar,** her türlü vazifelerini yapıp yerine getirdikleri halde isyandan ve şüpheli şeylerden kaçıp korunacaklar. Başlangıçta olmasa bile sonuçta elden geldiğince korunacaklar, وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ **ve zekatı verecekler,** bu ifadelerde Musa kavmine çok önemli sitemler ve tarizler vardır. Yani şimdiki seninkiler gibi, takvayı ve zekatı önemsiz görmeyecekler, onları umursamazlıktan gelmiyecekler, harislik ve cimrilik etmiyecekler, وَالَّذِينَ هُمْ بِاٰيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ **ve onların hepsi bütün âyetlerimize kesintisiz iman edecekler.** Gösterdiğin bu büyük mucizelerden sonra şu seninkilerin yaptığı gibi, inkâra ve nankörlüğe sapmayacaklar اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ... *"inandılar, sonra inkâr ettiler, sonra bir daha inandılar, sonra yine inkâr ettiler ve küfürde aşırı gittiler"* (Nisâ, 4/137) âyetinde buyurulduğu gibi zikzakları çizmeyecekler, o takva ehli müttakiler, o gerçek imanlılar kimlerdir bilir misin? اَلَّذِينَ **İşte onlar o kimselerdir ki,** يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِىَّ الْاُمِّىَّ **o ümmî resul'e, o okuması yazması olmayan ümmî Peygamber'e bağlanıp gönüllü olarak ona uyacaklar.** İleride belli bir kitapla göndereceğimiz o bütün kavimlerin müjdecisine, okur yazar olmadığı halde baştan sona bütün bilgileri göğsünde toplayıp, ümmetine her şeyi haber verecek olan o ümmî peygambere, böyle olağanüstü özellikler taşıyan mümtaz mucizelerin sahibi ahir zaman nebisine can u gönülden uyup itaat edecekler, yani sözde, işte ve inançta onun ar-

kasından gidecekler.

"Ümmî", ism-i mensubunda üç türlü nisbet ihtimal dahilindedir:

1- Ana anlamına olan "Ümm" nisbetidir ki, sanki "anasından doğduğu hal üzere kalmış", yaratılışındaki safiyet ve fıtrat hiç değişmeden olduğu gibi durumunu korumuş, sonradan yeni yeni değişikliklere uğramamış ve hiçbir şekilde bozulmamış anlamını ifade eder.

2- Ümmete mensub olmak, yani Arap Ümmeti'ne mensup olmak demek olur ki, إِنَّا أُمَّةٌ لَا نَحْسُبُ وَلَا نَكْتُبُ *"Biz hesap ve yazı bilmeyen bir ümmetiz."*(1) ifadesi uyarınca Araplar aslında hesap kitap bilmez bir kavim olmakla tanınıyor idiler.

3- Ümmül-kura'ya mensup, yani Mekke'li demektir. Ve bu üç nisbenin üçünde de "ümmî" okuyup yazmaya uğraşmamış mânâsına gelen bir vasıftır, bir özelliktir. Ümmîlik sıradan insanlar hakkında kullanıldığı zaman genelde ilim eksikliğini ifade eden bir noksanlık sıfatı iken, yani bir ümmînin okuyup yazanlardan daha bilgili olması Allah tarafından olağan durumun aksine olarak, çalışıp çaba göstermeden ilâhî bilgilerle donatılmış olması ve vehbî ilimlere sahip olması peygamber için fıtrat yüceliğine delalet eder. İlmî yüceliği ve kemâli, okuyup yazanları aciz bırakan bir peygamber hakkında "ümmî"lik, her türlü şüpheyi ortadan kaldıran ve onun doğrudan doğruya Allah'tan gönderildiğini her türlü şüpheden arınmış olarak ispat eden harikulade bir üstün özelliktir, yani başlı başına bir mucizedir. Bu bakımdan الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ *"o resul, o ümmî nebî"* vasfıyla anılması, "o risaleti ve nübüvveti açık olan mucize sahibi peygamber" demekten daha açık seçik bir belagat örneğidir. Nitekim Türk Şairi Fuzûlî, bunu şu beytiyle dile getirmiştir:

Bâki mucizler ne hacet vasf-ı hak isbatına,
Câhil iken el, senin ilmin yeter bürhan sana.

اَلَّذِى **O Resul, o ümmî Nebî ki,** يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ **onu onlar,** (yani, ey Musa, senin kavminden onun zamanında gelecek olanlar,) **yanlarındaki Tevrat ve İncil'de onu yazılı olarak bulacaklar,** ismiyle ve vasıflarıyla onun o olduğunda vicdanları şüpheye düşmeyecek, يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ *"onu kendi oğullarını tanır gibi tanıyacaklar"* (Bakara 2/146. Ayrıca Bakara, 2/133. âyetin tefsirine bkz.)

---

(1) Buhârî, Savm, 13; Müslim, Siyâm, 15; Ebu Davud, Savm, 4; Nesâî, Sıyâm, 17; Ahmed b. Hanbel, II, 122.

Anlaşılıyor ki, Cenab-ı Hak, Hz. Musa'ya mîkatte ve Tevrat'ta âlemlere rahmet olan son peygamberi bildirmiş ve istenilen rahmet ve iyiliğin onun ümmeti için yazılacağını vaad ederek, İsrailoğulları'ndan ona yetişeceklerin ona iman etmelerini ve uymalarını böylece teşvik ve terğip etmiştir. Tevrat'tan sonra ve Kur'ân'dan önce İncil'in geleceğini dahi böylece vahiy yoluyla haber verip açıklamıştır. Tevrat'ta Mesih ve İncil, Tevrat ve İncil'de peygamberlerin sonuncusu olan rahmet nebisi Hz. Muhammed Mustafa ile Kur'ân-ı Kerîm, ismen olmasa bile vasıflarıyla ve özellikleriyle yazılı idi ve yer almaktaydı. Hz. Muhammed peygamber olarak gönderildiği sırada Tevrat'ı ve İncil'i hakkiyle okuyup anlayan kitap ehli, Hz. Musa'nın duada istediği rahmet ve haseneye kavminin ancak Hz. Muhammed'e uymak sayesinde nail olabileceklerini ellerindeki kitaplarında yazılı olarak buluyorlardı. ... الَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ "*Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu hakkiyle okuyorlar ve ona iman ediyorlar...*" (Bakara, 2/121).

O Ümmî Nebî يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ **onlara marufu,** hakkı ve adaleti, aklın ve naklin güzel gördüğü hayırlı şeyleri ki -özeti Allah'ın emrine saygı, yarattıklarına da sevgi ve şefkattir- o işte bunu **emredecek,** وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ **ve onları münkerden,** (inkâr edilmesi ve sakınılması gereken çirkin şeylerden) **nehyeyleyecek** ki, takvanın özü de bu yüce hasletlerin içindedir. İyiliği emretmek, rahmeti gerektirir, kötülükten yasaklamak da azab sebeplerini ortadan kaldırmaya vesile olur. وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ **Ve onlara bütün o tayyibatı,** (güzel ve hoş olan şeyleri) **helâl kılarak** فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ "*Yahudilerden haksızlık edenlerin zulmü yüzünden kendilerine, daha önce helâl kılınmış olan güzel şeyleri de haram kıldık.*" (Nisâ, 4/160) âyeti uyarınca, Ey Musa, senin kavmine haram kılınmış olan güzel, hoş ve temiz nimetlerin hepsini, onlara helâl ve meşru kılacak. لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ "*Allah'ın size helal kılmış olduğu güzel şeyleri haram kılmayınız!*" (Mâide 5/87), كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا "*Yerdeki güzel şeylerden helâl ve hoş olarak yiyiniz!*" (Bakara 2/168), يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا اُحِلَّ لَهُمْ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ "*Kendilerine nelerin helal kılındığını sana sorarlar. De ki, size bütün güzel şeyler helâl kılınmıştır.*" (Mâide 5/4) ve قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي اَخْرَجَ لِعِبَادِهِ ... "*De ki, Allah'ın kulları için ortaya çıkardığı zineti, temiz ve hoş yiyecekleri kim haram kılmış?...*" (Ârâf, 7/32) âyetlerinde müjdelenen bu hükümler tek tek yazılıp o kitapta yer alacak, gerçekten de temiz ve lezzetli olan hiçbir şey, içine bir murdarlık karışmadıkça o ümmete haram olmayacak, israf edilmedikçe yaratılıştan hoş ve lezzetli olan şeyleri yemek ve içmek günah

sayılmayacak ve bunlar azap sebebi olmayacak. وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ **Ve bütün habis olan şeyleri üzerlerine haram kılacak,** gerek leş, gerek kan, domuz eti, şarap v.s. gibi maddi murdarlık ile gerek kumar, faiz, rüşvet ve sahtekârlık gibi başkalarının hakkı olan manevî anlamda murdarlık ile murdar olmuş bulunan şeylerin hepsini haram ve gayr-i meşru kılacak. Zira murdarlığın her çeşidi yaratılıştan azab sebebi olduğundan, Allah'ın rahmetini kazanmak ancak bunlardan kaçınmakla mümkündür, bunlardan kaçınmaya bağlıdır. Herhangi bir cihetten bir murdarlığı bulunmayan gerçek bir güzel nimetin hiçbiri haram kılınmamış olmak ve haram kılınmış olan şeylerin de mutlaka bir açıdan murdarlığı bulunmak ne büyük rahmet ve böyle bir hayat ne kadar şükre layık bir güzel hayattır. Bunlardan başka وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّت۪ي كَانَتْ عَلَيْهِمْ **ısrarlarını, (ağır yüklerini) ve üzerlerinde bulunan bağları, tomrukları sırtlarından atacak, o zamana kadar** فَاقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ *"Öyleyse haydi nefsinizi öldürün bakalım."* (Bakara, 2/54) gibi mükellef bulundukları ve altında ezile geldikleri ağır mükellefiyetleri neshedecek, külfetsiz, harecsiz, kolaylık ve müsamaha üzerine kurulu bir şeriat getirecek. Velhasıl şimdi senin kavmin için istediğin rahmet ve iyilik ancak o zaman bu şekilde yazılmış olacaktır. فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِه۪ **Şu halde o ümmî nebîye,** (yalnızca senin kavminden değil, hangi kavimden olursa olsun, bütün) **iman edenler** وَعَزَّرُوهُ **ve onu düşmanlarına karşı müdafaa ile yüceltenler** وَنَصَرُوهُ **ve ona yardımcı olanlar,** dini yaymak ve onun emirlerini uygulamak için hizmeti ve yardımı görev edinenler, وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذ۪ٓي اُنْزِلَ مَعَهُٓ **ve onunla beraber indirilmiş bulunan o nura uyup arkasından gidenler,** yani **hem onun peygamberliğiyle birlikte getirdiği Kur'ân nuruna, hem sünnet ve siretine, emrine ve nehyine cidden uyup arkasından giden ve bu vasıflarla ona gerçek birer ashab ve etbâı olanlar** اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ **işte ey Musa, onlar ve ancak onlardır felah bulanlar.** Yani, ancak o ümmî nebînin bütün bu evsaf ile vasıflanmış olan ashab ve etba'ıdır ki, o senin haklarında yazılmasını istediğini rahmete, o dünya ve ahiret iyiliğine kesinlikle erecek ve azabdan bütünüyle kurtulacaklardır. O rahmet, o hasene, o felah şimdi bilhassa sizin için değil, ileride genellikle bütün kavimlerin ve bütün insanların girmesine uygun düşen, bu özellik ve bu şartlar ile bir umumî rahmet olmak üzere onlar için yazılacaktır.

İşte Rabb'i, Musa'nın o duasına Bakara Sûresi'nin girişinde de kısaca yer alan bu cevabı verdi. Nitekim En'âm sûresinde de كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ *"O, kendi nefsinde rahmeti yazdı, muhakkak ki sizi kıyamet gününde bir araya toplayacaktır."* (En'âm 6/12) buyurdu. Demek ki, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine kadar "rahmetim her şeyi kuşattı" önermesi ile

"azabımı dilediğime isabet ettiririm" önermesi karşılıklı denge halinde duran belli bir vakte kadar da hükmünü yürüten geçici bir durum idi. Hz. Muhammed'in peygamberliğinden itibaren ona iman ve ittiba şartiyle zorunlu ve genel bir kural oldu. Yani rahmet önermesi ile azab önermesi birbirinden ayrılarak bütün beşeriyet için dünyevî ve uhrevî rahmetin yollarını, şart ve gereklerini bütün açıklığıyla ve kesinliğiyle gösterecek ve azabdan ebediyyen kurtulmayı sağlayacak bir tevhid dini, bir umûmî şeriat yazıldı, kararlaştırılıp tespit edildi. Ve buna uymak, yalnızca rahmeti elde etmenin imkanlarını getirmedi, aynı zamanda azab ihtimalinin önünü kesen vücub-i rahmetin de şartı oldu. Binaenaleyh bu özellikleri taşımayanlar hakkında rahmetin mümkün olmadığı ve onlardan rahmetin büsbütün kesilmiş olduğu söylenemez. Bir kısmı için azab isabeti muhakkaktır, diğer bir kısmı için de özel bir rahmet ihtimal dahilindedir. قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ *"De ki, ey kendi kendilerine yazık etmiş olan kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz!* (Zümer 39/53) buyurulmuştur. Musa aleyhisselam, bu vücub-i rahmet şeriatını o tevbe mîkatında özellikle kendisi ve kavmi için istemişti. Allah Teâlâ da bunun ancak bütün insanlığa gönderilecek ahir zaman peygamberinin peygamberliğine ve onun şeriatına uymaya bağlı olduğunu buyurmak suretiyle bu müjdeyi umuma mahsus olarak vaad buyurdu. İşte Musa kıssasının sonuçta dönüp dolaşıp vardığı nokta, bu rahmet şeriatının ve ahir zaman nebisinin ileride geleceği meselesidir. Yukarıdan beri anlatılan diğer peygamber kıssalarının da esas maksadı, ve son hedefi budur. Ve işte bu altı peygamber kıssasının başında geçen اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ى سِتَّةِ اَيَّامٍ ... *"Rabbiniz o Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra arşı istivâ etti, hükmü altına aldı."* (A'raf, 7/54) âyetindeki ilâhî istivânın bu oluşumda bir tecellisi vardır. اِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"Muhakkak ki, zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü şekliyle dönüp dolaşmaktadır."*[1] hadisi şerifi gereğince. Hz. Muhammed'in zamanından itibaren zaman, geçmiş zamanlardaki akışına bir son veriyor ve rahmânî bir istivâ ile yepyeni bir tarih devri açılıyor ki, geçmiş zamanların ilkel harikaları ve ufak tefek şeriatları bu dinde büyük, dengeli ve ahenkli bir genel düzen haline girecek, صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ *"kendilerine nimet verdiğin, ihsanda bulunduğun kulların yolu..."* her şeyden önce herkese açık olan bu ana cadde ile herkes ve her kavim için kesin bir rahmete ve kurtuluşa yürümek imkânı hasıl olacaktır. İşte Tevrat ve İncil'in içine aldığı o açıklama ve

---

(1) Buhârî, Tefsîru Sûreti, 9/8, Bedü'l-halk, 2, Meğâzi, 77, Edâhî, 5, Tevhid, 24; Müslim, Kasâme, 29; Ebu Davud, Menâsik, 67; Ahmed b. Hanbel, V, 37, 73.

o vaadi karşısında Hz. Musa'nın bir genel Resul, yani bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamber olmadığı ve İsrailoğulları'nı, ahir zamanda gelecek peygamberi tanımaya sevk ve teşvik ettiği ne kadar açık olarak ortaya çıkıyor. Bundan dolayı, Musa kıssasının bu noktasında açık ve kesin bir rahmet vaadi ile, âlemlere rahmet olan Hatemü'l-enbiya'ya, bütün insanlığa peygamber olarak gönderildiğini ilan etmesi emrediliyor ve buyuruluyor ki:

Ya Muhammed!

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللّٰهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللّٰهِ
وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ
لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾

Meâl-i Şerifi

158- De ki; ey insanlar! Ben sizin hepinize Allah'ın resulüyüm. O Allah ki, göklerin ve yerin bütün mülkü O'nundur. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Öldüren de, dirilten de O'dur. Bundan dolayı gelin, Allah'a ve resulüne iman edin. Allah'a ve Allah'ın bütün kelâmlarına iman etmiş bulunan o ümmî peygambere, evet ona uyun ki, hidayete erebilesiniz.

قُلْ **Ya Muhammed de ki;** يَا أَيُّهَا النَّاسُ **ey insanlar!** Ey nâs adı altında toplanmış olan bütün beşer cemaati, إِنِّي رَسُولُ اللّٰهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا **muhakkak ki ben size, sizin hepinize Allah'ın resulüyüm,** yani diğer peygamberler gibi, yalnız kendi kavmime mahsus bir risalet ve şeriatle değil, genel peygamberlik ile hepinize, insanlara ve cinlere gönderilmiş peygamberim. Tebliğ edeceğim ilâhî hükümler,

sadece bir kavmin kurtuluş ve saadetine değil, hepinizin ve dolayısıyla bütün yaratılmışların iyiliğine ve yararınadır. الَّذى **Ben öyle bir Allah'ın peygamberiyim ki,** لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **göklerin ve yerin mülkü ve hükümranlığı O'nundur.** لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ **O'ndan başka ilâh yoktur,** hakikatte ilâh ancak O'dur, O'ndan başkasına tapınmak batıldır, geçersizdir. Çünkü يُحْيى وَيُميتُ **hem can verir, hem can alır.** Hayat da O'nun elindedir, ölüm de. Diriye de O hakimdir, ölüye de. O'ndan başkasının hükmü yoktur. Bütün korku ve ümitlerin tek kaynağı olup tapılmaya ve ibadet edilmeye layık olan ancak O'dur. فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ **Şu halde Allah'a ve Allah'ın o ümmî nebisi olan peygamberine,** yani Tevrat ve İncil'de yazılı olduğu gibi, ashab ve uyanlarına rahmet ve kesin kurtuluş vaad edilmiş bulunan الَّذى يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِهِ **Allah'a ve Allah'ın bütün kelimelerine, kelâmlarına, kitaplarına, âyetlerine ve mucizelerine iman eden** yani davetini her türlü şüphe ve tereddütten uzak, tam bir inançla yapan resulüne **iman ediniz** وَاتَّبِعُوهُ **ve ona can u gönülden uyunuz ki,** لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ **hidayete erebilesiniz.** Yazılmış olan o rahmet ve kurtuluş yolunu dosdoğru tutmuş olasınız. Artık yahudilerin, "Muhammed aleyhisselam kendi kavmi olan Arab'a gönderilmiş bir peygamberdir, İsrailoğulları'na ve diğer kavimlere gönderilmiş bir genel peygamber değildir, İncil'in de aslı yoktur, genel peygamber ancak Musa'dır, demeleri aslında Musa'yı tanımamaktır. Onların bu tutumları Tevrat'ı ve Allah'ın kelâmını tahrif ve tekzip etmekten ibaret bir zulüm ve ötedenberi huy edinegeldikleri bir haksızlıktan başka bir şey değildir.

Bununla beraber:

وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰٓى اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ
وَبِهٖ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾ وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًاۜ
وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اِذِ اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُٓ اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَۚ
فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًاۜ قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْۜ
وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰىۜ كُلُوا

مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

﴿١٦٠﴾ وَاِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ

شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ

سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٦١﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي

قِيلَ لَهُمْ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾

وَسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ اِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ

اِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ

لَا تَأْتِيهِمْ كَذٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾ وَاِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ

مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا

قَالُوا مَعْذِرَةً اِلٰى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا

بِهِ اَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَاَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ

بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾ فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ

كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿١٦٦﴾ وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ

اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ اِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ

الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٧﴾ وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْاَرْضِ

أُمَمًا مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ
وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾ فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ
وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْأَدْنٰى وَيَقُولُونَ
سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ
مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ
وَالدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾ وَالَّذِينَ
يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾

Meâl-i Şerifi

159- Musa'nın kavminden doğru yolu gösteren ve doğrulukla adalet yapan bir topluluk da vardı.

160- Biz onları oniki kabileye, o kadar ümmete ayırdık. Ve kavmi kendisinden su istediği zaman Musa'ya, elindeki asâ ile taşa vur, diye vahyettik, vurunca hemen o taştan oniki pınar akmaya başladı. Halkın her biri su alacağı yeri iyice öğrendi. Bulutu da üzerlerine gönderdik, gölgeledik. Onlara kudret helvası ve bıldırcın indirdik. Size rızık olarak ihsan ettiğimiz nimetlerin temizinden yiyiniz, dedik. Onlar zulmü bize yapmadılar, lakin kendi kendilerine zulmediyorlardı.

161- Ve o vakit onlara denilmişti ki; Şu şehre yerleşin ve orada dilediğiniz şeylerden yiyin, "hitta" (günahlarımızı bağışla.) deyin ve secde ederek kapısından girin ki, suçlarınızı bağışlayalım. İyilere nimetlerimizi daha da arttıracağız.

162- İçlerinden bir kısım zalimler, sözü değiştirdiler, kendilerine

söylenenden başka şekle soktular. Zulmü alışkanlık haline getirdikleri için biz de üzerlerine gökten azap yağdırdık.

163- Bir de onlara, o deniz kıyısındaki şehrin başına gelenleri sor. O sırada onlar cumartesi yasağına riayet etmiyorlardı. Cumartesi günü balıklar akın akın geliyorlardı, yasak olmadığı gün gelmiyorlardı. Yoldan çıkıp sapıklık yaptıkları için biz de onları işte böyle sınıyorduk.

164- İçlerinden bir topluluk, "Allah'ın helâk edeceği, ya da çetin bir azapla cezalandıracağı bir kavme ne diye nasihat ediyorsunuz" dediği vakit, o uyarıda bulunanlar dediler ki; "Rabbiniz tarafından mazur görülmemiz için, bir de belki günahlardan sakınırlar diye."

165- Onlar yapılan bunca nasihatı unuttukları zaman, o kötülükten sakındıranları kurtardık, o zalimleri de fena hareketlerinden dolayı şiddetli bir azaba uğrattık.

166- Böylece onlar kibre kapılıp yasak kılınan şeylerden vazgeçmeyince, biz de onlara, hor ve zelil maymunlar olun, dedik.

167- O Vakit Rabbin işte şu ahdi ilan edip bildirdi ki: Kıyamet gününe kadar onlara en kötü muameleyi yapacak olan kimseleri başlarına gönderecektir. Muhakkak ki, Rabbin hızla cezalandırandır ve yine muhakkak ki O, çok affedici, çok merhametlidir.

168- Ve onları yeryüzünde birçok ümmetlere ayırdık. İçlerinde iyi olanları da vardı, olmayanları da. Onları biz, bazan nimetlerle, bazan da musibetlerle imtihana çektik. Sonunda belki hakka dönerler diye.

169- Derken kitabı (Tevrat'ı) miras alan bozuk bir nesil bunların yerini aldı. Bize nasıl olsa mağfiret edilecek diyerek, şu alçak dünya malını alıyorlar, yine onun gibi bir mal ve rüşvet gelse onu da alırlar. Allah'a karşı haktan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kendilerinden o kitabın hükmü üzere misak alınmamış mıydı? Ve onun içindekileri okuyup öğrenmemişler miydi? Oysa ahiret yurdu Allah'tan korkanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?

170- Kitaba sarılanlara ve namazı kılmaya devam edenlere gelince, biz o iyilerin ecrini hiçbir zaman yitirmeyiz.

وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰىٓ اُمَّةٌ **Musa kavminden bir ümmet,** (üstün bir cemaat) **var dı ki,** يَهْدُونَ بِالْحَقِّ **hakkı gözeterek hidayet ederler,** halkı irşad ederek doğru yola iletirlerdi, وَبِهٖ يَعْدِلُونَ **ve hakkı gözeterek adaletle hükmederlerdi,** adaleti yerine getirirlerdi. Bunların kimler olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Fakat

âyetten açıkça anlaşılan şudur ki, ilk zamanlarda Musa kavmi içindeki Peygamberler ve onlara uyan adil hükümdarlar, hakkı ve hukuku gözeten rabbaniler, hahamlar ve yöneticiler, bir de halk arasından bunlara uyan bir kısım iyi insanlar ki, daha sonra son peygambere iman edenler bu iyilerin halefleridir. Şu halde Musa kavminin hepsi, yukarıda kötü halleri bildirilenler gibi haksız ve zalim insanlar değildiler. Çeşitli boylara, değişik ümmet ve cemaatlere ayrılmışlardır. Şöyle ki:

Önce وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًا **Biz, onları**(1) **sibt sibt oniki boya, oniki ümmete ayırmıştık ki**, boylardan her biri bir ümmet halinde bir nakib ile idare olunuyorlardı. Bunların bütünü Musa'nın idaresinde bulunmakla beraber, kendi özel işlerinde ayrı ayrı birer cemaat halindeydiler. وَاَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰى اِذِ اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُ **Ve kavmi Musa'ya istiska için yani, yağmur duası için müracaat ettiği** Bakara Sûresi'nde geçtiği üzere وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِهِ *"Musa da kavmi için su istediği"* (Bakara, 2/60) **zaman, kendisine şöyle vahyetmiştik:**

اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ **asân ile taşa vur!** فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا **vurunca, taştan oniki pınar sızdı,** derken fışkırmaya başladı. Nitekim Bakara Sûresi'nde فَانْفَجَرَتْ *"fışkırdı"* (2/60) buyurulmuştur. Böylece قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ **halkın her bir kesimi, su içecekleri yeri kesinkes bildi.** Her bir boy, kendilerine mahsus bir pınara, özel bir su kaynağına, bir nimete kavuşmuş oldu. Bildiler ki, daima ve özellikle su içmek için yalnız yağmur duası yeterli değil, taşları kırıp pınarlar, kaynaklar bulup çıkarmak ve yapmak da lazımdır. Asıl su içilecek yerler böyle kaynaklar ve pınarlardır. Ve bildiler ki, Allah kuru taşlardan böyle pınarlar akıtmaya da kâdirdir. Bunun için ümmet denilen yöneticiler iyi yönetici olmalı ve başında da iyi bir başkan bulunmalıdır. İşte Musa kavminin oniki ümmete ayrılması ve aynı zamanda hepsinin başında Musa'nın bulunması, herbirinin aynı yerden çıkan ayrı ayrı pınarlara ve böyle özel nimetlere ermesiyle ilgilidir. Hepsi aynı kökten geliyordu, ama hepsinin meşrebi bir değildi. Bundan başka وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ **üstlerine bulutu gölgelik yapmıştık.** Öyle ki, Tih sahrasında gittikleri yere birlikte gidiyor, durdukları yerde duruyordu. وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى **Üzerlerine menn ve selva,** (yani kudret helvası ve bıldırcın) **İndirmiştik,** كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ **size verdiğimiz rızıkların en iyisinden, en hoşa**

---

(1) "Esbat", sıbt kelimesinin çoğuludur. Sıbt müzekker bir lafız olduğuna göre اثنى عشر denilmek lazım gelirken, müennes ifade ile اثنتى عشرة buyurulması, ümemen temyizini hedeflemiş olmaktan dolayıdır. Bununla yalnızca birer boy değil, bilhassa birer ümmet halinde olmak itibariyle oniki ayrı cemaata ayrıldıkları nüktesi ihtar olunmuştur. (Müellif)

gıdalarından yiyiniz, demiştik. İşte bunlar aslında anlaşmazlığa yatkın idiler, Tîh sahrasında hayretle dolaşıp duruyorlarken, beyinlerindeki hercü merce, haset ve didişmeye engel olacak ve bununla beraber onların özelliklerini büsbütün yok etmeyecek bir taksim şekli ve bir teşkilat ile oniki ümmet halinde bir kavim olarak Musa'nın yönetimi ve peygamberliği altında birleştirilmiş ve bu suretle hem özel, hem genel nimetlerle ihsana uğramış idiler. Böyleyken çokları nankörlük ettiler. وَمَا ظَلَمُونَا **ve buna karşı zulüm ve nankörlük edenler bize değil,** وَلٰكِنْ كَانُوٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ **ve lâkin kendilerine zulmeyliyor, kendilerine yazık ediyorlardı.** Şu halde bundan böyle de haksızlık ederlerse yine öyledir. Nitekim:

وَاِذْ قٖيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ ... **Ey Resulüm! O vakti de onlara hatırlat ki, hani bir zamanlar kendilerine, şu karyede sakin olun denilmişti...**

Bakara Sûresi'nde bu kıssa, اُدْخُلُوا *"giriniz!"* emriyle (2/58) giriş açısından hatırlatılmış idi. Burada ise اُسْكُنُوا *"sakin olunuz!"* emriyle iskan ve ikamet açısından hatırlatılıyor ki, aynı kıssayı bir başka bakımdan ele almak gerektiğini de ihtardır. Bundan dolayı da tekrar değildir, ayrıca bir başka açıdan düşünülmesi gerektiğini de belirtmedir. Kur'ân'da mükerrer gibi sanılan kıssaların ve âyetlerin hepsinin böyle birçok özel yönleri ve durumları bulunmaktadır.

فَبَدَّلَ الَّذٖينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا ... **Sonra içlerinden bir kısım zalimler, kendilerine söylenen sözleri, başka bir söze tebdil ettiler, değiştirdiler.** Mesela onlara حِطَّةٌ "hıtta" deyiniz, yani orada yükünüzü yıkıp, ikâmet ediniz, Allah'tan bağışlanma dileyiniz, denildiği halde, sanki حِنْطَةٌ "hınta" yani, buğday deyiniz, denilmiş gibi حِنْطَةٌ ، حِنْطَةٌ diye bağırmaya başladılar ve Tevrat'ı böyle tahrif ettiler. Lâkin bunu yapanlar o zalimler güruhu idi. Zalimler, o kavmin hepsi değildi, fakat içlerinden çoğu böyleydi:

وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتٖى كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ **Bir de onlara, denizin kıyısındaki veya denize nazır olan o karyenin hâlini sor.** Yani o kasaba ahalisinin başına nasıl bir bela geldiğini İsrailoğulları çok iyi bilirler. Sen bir sor da kendileri söylesinler. (Bakara, 2/56. âyetin tefsirine bkz.) Bu kasaba Medyen veya Taberiyye denilmiş ise de çoğunluğun görüşü, Medyen ile Tur arasında bulunan "Eyle" kasabası olduğudur. اِذْ يَعْدُونَ فِى السَّبْتِ **Onlar o vakit Cumartesi yasağını çiğniyorlardı.** Dinleri gereğince Cumartesi günü bütün işleri tatil edip, ibadet edecek yerde balık avlıyorlardı, اِذْ تَأْتٖيهِمْ حٖيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا **çünkü sebt yaptıkları vakit,** yani Cumartesi yasağına uydukları gün, **balıklar onlara açıktan açığa sürüler halinde geliyorlardı,** zira o gün balıklar saldırıya uğramamaya alışmışlardı, o gün kendilerine dokunulmayacağını hissediyor-

lardı, kaçmıyorlardı. Sebt yasağına riayet etmeleri balıkların bu suretle o civara ısınıp alışmasına da sebep olmuş oluyordu.

وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ **Sebt yapmadıkları gün ise gelmiyorlardı.** Yani, diğer günlerde avlanmak korkusundan dolayı öyle gelmezlerdi. Cumartesi yasağına riayet etmedikleri gün hiç gelmeyeceklerdi ve artık o kasabanın yeşilliğinin ve güzelliğinin sebebi olan ekonomisi ve ticareti sönecek, zenginliği gidecekti. Lâkin o fasık ve saldırgan halk, Cumartesi günleri balıkların öyle akın akın gelmesine imrendiler, hırslarını tutamadılar da dinlerinin emrini dinlemediler, yasak demeyip balıkları avlamaya başladılar. Ve böylece sebtin kutsallığını çiğnediler. İşte o vakit bunlar ne oldular, sor da söylesinler. كَذٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ **İşte biz onları böylece, işledikleri fısk u fücurdan dolayı belaya çarptırdık.** O saygısız ve saldırgan İsrailoğulları'nı, ötedenberi fısk edegelmeleri, Allah'ın emirlerine itaat etmekten kaçıp, açıkça yasakları çiğnemeyi alışkanlık haline getirmeleri, huy edinmeleri sebebiyle böyle imtihanlara çeker, belaya uğratırız. Yoksa fıskta ısrar etme âdetleri ve huyları olmasa idi, böyle ağır belalara uğratılmazlardı.

وَاِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ مِنْهُمْ *"Onlardan bir toplum dedi ki:"* Bu cümle اِذْ يَعْدُونَ فِى السَّبْتِ cümlesi üzerine ma'tuftur. Ve o kasaba halkının yasağı çiğnemede sürekli ısrarı ve bu konuda söz dinlemeye yanaşmaması üzerine içlerindeki bazı iyilerin hâl ve akıbetlerini beyandır. Yani o vakitler içlerinden bir ümmet, iyiliksever bir cemaat onlara şöyle demişti. لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا **Allah'ın, helâkini murad ettiği, büsbütün helaklerini değilse bile, çetin bir azap ile cezalandırmayı murad ettiği böyle bir kavme ne diye va'z u nasihat edip duruyorsunuz?** Yani, o kasaba halkı iki kısım idi. Bir kısmı fasık ve saldırgan takımı idi, bir kısmı da dindar ve iyiliksever insanlar idi ki, bunlar azınlıkta kalmış idiler, o saldırganlara söz geçiremiyorlar, onları önleyemiyorlardı. Bu iyiler de iki gruba ayrılmıştı: O iyilerden bir grup uğraşmış, didinmiş, acı tatlı dil dökmüş, zor veya kolay her yoldan giderek ve her usulü deneyerek zahmetler çekmiş, nasihat etmiş, ama onlara söz dinletememiş, nihayet bıkmış ve ümitsizliğe kapılmış, Allah'dan bu halka bir bela geleceğine karar vermiş, o halka kin ve öfke duymaya başlamış, sesini kesmiş, bir köşeye çekilip sinmiş idiler. Anlaşılıyor ki, bu bezginler o fasıklara göre sayıca az olmakla beraber, yine de ümmet denilecek kadar bir cemaat oluşturuyorlardı ve kendi aralarında bir takım toplantıları vardı. Bunlar içinde sayıca çok az denecek bir başka grup daha vardı ki, onlar ümitsizliğe kapılmıyorlar, bütün zorluklara göğüs gererek

ve her türlü zahmete katlanarak, o söz dinlemez halka vaaz ve nasihata devam ediyorlardı. İşte bunlar, o azgın halkı yola getirmek için vaaz ve nasihate devam ettikçe, söz konusu o ümitsizler grubu da bunlara "Ne diye kendinizi boşuna yoruyorsunuz? Niçin boş yere vaaz ediyorsunuz?" yollu uyarılarda bulunuyorlar, "Siz niçin Allah'ın helâk edeceği veya bela vereceği böyle azgın bir kavme vaaz ve nasihat edip duruyorsunuz?" şeklinde sözler söyleyip, onları yaptıkları işlerden vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Onlar halkı büsbütün kendi haline bırakmak, ne görecekleri varsa görsünler, demek istiyorlardı. Ve böyle derken bir "farz-ı kifâye"nin büsbütün terkedilmiş olması ile hepsinin günahkâr olabileceklerini de düşünmemişlerdi. Lâkin onlar bu farz-ı kifâyeden; vaaz ve nasihat görevinden vazgeçmediler ve cevap vererek şöyle dediler: قَالُوا مَعْذِرَةً اِلٰى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ **Rabbinize karşı bir mazeret olsun diye, bir de belki bir dereceye kadar sakınırlar diye,** yani bizim vaaz ve nasihatımız iki sebebe dayanmaktadır: Birisi ve birincisi sırf Allah'a karşı bir mazeretimiz olsun diye, Allah tarafından hesaba çekileceğimiz vakit, "niçin kötülükten vazgeçirme görevinizi yapmadınız?" azarlamasına karşılık elimizde bir mazeret bulunsun diye, Allah katında böyle bir ithamla karşı karşıya kalmamak için. Çünkü kötülükten vazgeçirme henüz hayatta olanlara son nefese kadar bir farz-ı kifayedir. İkincisi de yeis yani ümitsizlik, dünyada hiçbir hususta caiz değildir. Ve ne kadar günahkar olursa olsun halkın tevbe ve ittikasını arzu ve ümid etmek de bir vazifedir. Gerçi bu hâl böyle devam ederse sonucunun bir helâke veya azaba varacağı muhakkaktır. Fakat insanların hali değişiktir, kaderin sırrı da vukua gelmeden önce bilinebilen bir şey değildir. Nereden bilebilirsin, bu güne kadar söz dinlemeyen bu halk belki yarın dinleyiverir ve belki yaptıklarından vazgeçer, kötülüklerden sakınmaya başlar. Büsbütün sakınmazsa bile kısmen sakınır, belki bu yüzden uğrayacakları azap da hafifler. Ne olursa olsun nasihate devam etmek, onu terketmekten daha iyidir. Nasihatı bütünüyle bırakmakta hiç bir ümit yoktur. Fakat nasihate devam etmenin hiç olmazsa azıcık da olsa sakındırmaya sebep olması umulur. Hiçbir tepki görmeyen fenalık her halde daha kolay yayılır ve kısa zamanda meydan alır. Herhangi bir fenalığın kökünü kurutmak mümkün olmazsa, hızını kesmek de önemli bir iştir, bunu gözardı etmemelidir. Felaket mukadder ise nasihat görevini yerine getirenler Allah katında mazur görülürler. Anlamalı ki, iyiler kötülerden ne çekmiş, ne kadar uğraşmışlar. Buna karşılık kötüler de ne kadar ısrar etmiş, her türlü nasihate rağmen kötülükte direnmişler. Sonuçta o kavim, o azgın ahali فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهٖ **Ne zaman ki, yapılan o nasihatları unuttular,** hiç önem vermez, sanki hiç yapılmamış gibi hatırlarına bile getirmez

oldular, işte o zaman أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوٓءِ **kötülükten vazgeçirmeye çalışanları kurtardık,** وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ **o zalimleri de, kötülüğü itiyad ettiklerinden dolayı çetin bir azapla yakaladık.** Diğer bir mânâca; yoksullukla kıvrandıran bir azapla tuttuk muahaze ettik. Bundan sonra uslandılar mı? Hayır, aksine azdıkça azdılar, hiç bir günahtan çekinmez, hiçbir yasaktan sakınmaz, her fenalığı yapar oldular. Kendilerini engellemeye çalışanlara da düşman olup, kin duymaya başladılar. فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ **Ne zaman ki, o yasaklandıkları kötülüklerde daha da ileri gitmeye başladılar,** büsbütün aşırı gidip isyana koyuldular. قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ **işte o zaman biz de kendilerine, alçak, zelîl, her taraftan hoşt hoşt diye kovulan aşağılık maymunlar olun, dedik.** Bir tekvinî emirle insanlıktan çıkarıp maymunlara çevirdik. فَجَعَلْنَاهَا نَكَالاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ *"İşte bu kıssayı, o zaman hazır olanlara ve sonradan gelenlere bir ibret, müttakilere de bir öğüt yaptık."* (Bakara, 2/66) Bu olayın Davud aleyhisselam zamanında meydana geldiği rivayet olunuyor. Nitekim لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِىٓ اِسْرَآئِيلَ عَلٰى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ *"İsrailoğulları'ndan inkâr edenler hem Davud'un, hem de Meryem oğlu İsa'nın diliyle lanetlendiler..."* (Mâide 5/78) âyetinde de zaten buna işaret vardır. (Ayrıca Mâide, 5/60. âyetin tefsirine bkz.)

Ey Resulüm! Onlara işte bu kıssayı sor, وَإِذْ **o vakti de an ve hatırlat ki,** تَأَذَّنَ رَبُّكَ **Rabbin, şuna izin vermeyi gerekli görmüş,** yani şunu kesinlikle yerine getirmiş ve uygulamıştı ki, لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوٓءَ الْعَذَابِ **Elbette onların, o bütün Musa kavmi'nin üzerine kıyamete kadar öyle bir kimse gönderecek ki, kendilerini azabın en kötüsüne peyleyecek.** Daha önce Mısır'da iken Hz. Musa'nın İsrailoğulları'na ilk müjdesinde وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ *"Allah, sizi yeryüzünde başkalarının yerine geçirecek ve bakacak ki, nasıl hareket ediyorsunuz."* (A'raf, 7/129) buyurulmuştu. Süleyman aleyhisselam zamanına kadar İsrailoğulları, aralarındaki kötülere pek hayat hakkı tanımazlardı, onları te'dîp ve ta'zîp ederek, gerekirse yok ederek cezalandırırlardı. İyilerin bu mücadele ve mücahedeleri sebebiyle ilâhî rahmet sayesinde yükselen ve kalkınan kavim, yeryüzünün büyük bir kısmına mirasçı olmuştu, ünü doğuyu ve batıyı tutmuştu. Süleyman aleyhisselam zamanından biraz sonra artık o parlak dönem sona ermiş, İsrail kavmi, bundan böyle başlarında iyi yöneticiler bulunmasına genellikle tahammül edemez olmuşlardı. Fasık ve zalim kimselere boyun eğmeye razı olmuşlardı. Bir kavmin böyle bir halde bulunması ise "Ey Rabbim! Bizim başımıza azap ve bela getirecek kimseleri gönder." der gibi fiili bir taleptir. İşte o vakit Hak Teâlâ, İsrailoğulları

üzerine azap eyleyecek, onları belaya sürükleyecek ve nihayet kıyamete kadar en kötü azabı uygulayacak kimseler musallat etmeyi gerekli görmüş ve vacip kılmış ve şu halde Buhtü Nassar'a müsaade edip, İsrail kavmi aleyhine böyle bir azabı icap ve icra eylemiştir. Bu durum, artık onların hepsi hakkında bir ceza olmuştur. اِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ **Şüphesiz Rabb'in, azabı süratli olandır,** hızla ceza verendir. Onun azabı, O'nun dilemesi ile hemen geliverir. Nitekim bir gün geldi onlara Buhtü Nassar'ı gönderiverdi de devletlerini perişan etti, yurtlarını harebeye çevirdi, eli silah tutabilenleri katliama uğratıp, kızlarını ve kadınlarını esir, geriye kalanları da ağır vergilere mahkûm eyledi. Onlar bu zillet altında kaldı gitti ki, işte dünyada azabın en kötüsü de budur. وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ **Yine de şüphe yok ki, O senin Rabbin, daima gafûrdur, rahîmdir.** Tevbe edenlere ve sana uyanlara mağfireti ve rahmeti sınırsızdır. Rabbin böylesine gafûr, rahîm olmakla beraber, öylesine cezası hızlı geldiğinden üzerlerine o kimseyi gönderdik, وَقَطَّعْنَاهُمْ فِى الْاَرْضِ اُمَمًا **ve onları, (o Musa kavmini) yeryüzünde parça parça eyledik, birçok ümmetlere, cemaatlere ayırdık.** Önceleri oniki boy halinde ayrılmış olmaları, Hz. Musa'nın peygamberliği ve yönetimi altında kavimlerinin birliğini ve bütünlüğünü bozmayan bir teşkilat, yükselmelerinin sebebi olan bir nimet idi. Ancak bu sonraki bölünme, kötü azaptan itibaren başlayan parçalanma ve çözülme, şevketlerine ve devletlerine son veren bir kader çizgisi oldu. Yeryüzünün her yanına perişan bir surette dağıldılar ve artık bir güç, bir kuvvet toplayamaz oldular. Bu dağılan grupların مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ **içlerinden bazıları salah ehli, iyi insanlar idiler.** Medine'de gelip Hz. Peygamber'e iman edenler gibi, yukarıda özellikleri anlatıldığı şekilde gerçekten اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ *"Hakka yönlendiren ve doğrulukla adaleti yerine getiren bir ümmet idiler."* İşte içlerinde böyle iyiler olduğu gibi, وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَ **bazıları da daha aşağı durumdaydılar.** İyiliğe çok yakın ve yatkın olanlardan tutunuz da derece derece ta alt basamaklara kadar alçalmış olan kimseler de bulunuyordu. Demek ki, İsrailoğulları'nın devletleri yıkılıp yurtları tarumar edildikten sonra böyle dağılmaları, içlerinde iyilerin hiç bulunmadığından değil, kötülerin çokluğundan ve genel olarak yönetimin ve işlerin kötülerin eline geçmiş olmasından ve onlar tarafından temsil edilmelerinden dolayı idi. Parçalandıkları zaman bile içlerinde bazı salih ve iyi insanlar vardı, aşağılıkları da vardı. وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ **Ve Biz onları** (yani parçalara ayrılmış olan çeşitli grupları), **hem hasenat ile** (yani sıhhat, servet ve refah ile), **hem de bunların zıddı olan kötülükler (yani hastalık, kıtlık ve yokluk) ile imtihan ettik.** Allah, onları İranlılar ve Romalılar gibi değişik kavimlerin eli altında ibret alınacak bir çok acı

tecrübelerden geçirdi ki لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ **vazgeçeler, kötü huylarından döneler,** küfürden ve günah işlemekten tevbe edip Hakk'a döneler, salaha yüz tutalar diye. Fakat içlerinden salaha yönelenler olduysa da pek çoğu dönmediler. Hz. Muhammed'in asrından önce böyleydiler. فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ **Sonra onlara arkalarından daha bozuk birtakım kimseler halef oldular.** Bunlar iyice dejenere kimselerdi. وَرِثُوا الْكِتَابَ **Oysa kitaba mirasçı olmuşlardı.** Tevrat, öncekilerden bunlara miras kalmıştı, bunların ellerine geçmişti, okumasını yazmasını öğrenmişlerdi, eğitim, öğretim, fetva ve hüküm verme mevkilerine geçmişlerdi. Lâkin kendileri kitaba sahip çıkmıyor, onun hükümlerine sarılmıyor ve uymuyorlardı, ancak onu diledikleri gibi, işlerine geldikleri gibi kullanıyorlardı. Bakınız neler yapıyorlardı? يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى **Şu ednanın arazını alıyorlar.** Şu alçak veya en yakın âlemin, geçici çıkarlarını elde ediyor, hakkı değiştiriyorlardı, وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا **bir de ileride bize mağfiret edilecek diyorlar,** nasıl olsa mağfiret olunacağız diye hüküm veriyorlar, kendi yanlarından günah bağışlıyorlar. وَاِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ **Ve böyle derken şayet kendilerine aldıklarına benzer bir başka fayda gelirse, bir rüşvet daha sunulursa yine alıyorlar,** tevbe etmiyorlar, tevbe etmedikleri halde mağfiret olunacaklarına hükmediyorlar da bu suretle bayağı servetler ve dünya malı için kitap ile oynuyorlar. اَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ اَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ **Vaktiyle kendilerinden Allah'a karşı haktan başka bir şey söylemiyeceklerine dair o kitabın misakı alınmadı mı?** Mirasçı oldukları ve mensup bulundukları o kitap gereğince, üzerlerinde böyle bir misak yok mu? Evet vardır ve alınmıştır. وَدَرَسُوا مَا فِيهِ (1) **Ve onlar o kitaptaki bilgileri ders ettiler.** O misakı ve bu gün inkâr ettikleri gerçekleri, o Resul, o ümmi Nebî, o ittika konularını vaktiyle tekrar tekrar okudular ve okutup öğrettiler. Yani Tevrat'ta yazılı olan bütün bilgileri çok iyi biliyorlar. وَالدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ **Ve ey rüşvetçiler! Artık akıl etmez misiniz ki, ahiret yurdu müttaki olanlar için daha hayırlıdır,** yani öyle haksız kazançlardan, rüşvetten ve irtikaptan sakınan, uzak durup korunanlar için daha hayırlıdır. وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ **O kitaba sıkı sıkıya sarılanlar ve sarılmayı sağlayanlar,** وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ **ve namazı kılıp kıldıranlar ise** اِنَّا لَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُصْلِحِينَ **muhakkakki, biz böyle iyilik yapanların ecrini, sevabını zayi etmeyiz, yitirip kaybetmeyiz.**

İşte bu öğütlerden ders almayan ve kitaba sıkı sarılmaya yanaşmayan o bo-

---

(1) Bu cümle اَلَمْ يُؤْخَذْ cümlesinin mânâsına mâtuftur. Çünkü istifham-ı takrîrî olduğundan بَلٰى اُخِذَ anlamındadır. Bundan dolayı kelâmın takdiri de اُخِذَ وَدَرَسُوا demektir. (Müellif)

zık kimselere, biri İsrailoğulları'na özel olarak yapılmış zorlama misakı, öbürü genel olarak bütün insanlara şamil olan fıtrat misakı, her iki misakın da yeniden ilan ve ihtarı emriyle Hz. Peygamber'e buyuruluyor ki:

وإذ نتقنا الجبل فوقهم كأنه ظلة وظنوا أنه واقع بهم خذوا
ما آتيناكم بقوة واذكروا ما فيه لعلكم تتقون (١٧١)
وإذ أخذ ربك من بني آدم من ظهورهم ذريتهم وأشهدهم
على أنفسهم ألست بربكم قالوا بلى شهدنا أن تقولوا يوم القيامة
إنا كنا عن هذا غافلين (١٧٢) أو تقولوا إنما أشرك آباؤنا
من قبل وكنا ذرية من بعدهم أفتهلكنا بما فعل المبطلون
(١٧٣) وكذلك نفصل الآيات ولعلهم يرجعون (١٧٤)
واتل عليهم نبأ الذي آتيناه آياتنا فانسلخ منها فأتبعه
الشيطان فكان من الغاوين (١٧٥) ولو شئنا لرفعناه بها

وَلٰكِنَّهُ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ
اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ
الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾
سَٓاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٧٧﴾
مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَد۪ي وَمَنْ يُضْلِلْ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ
﴿١٧٨﴾ وَلَقَدْ ذَرَاْنَا لِجَهَنَّمَ كَث۪يرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ
لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ اٰذَانٌ
لَا يَسْمَعُونَ بِهَا اُولٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ اُولٰٓئِكَ هُمُ
الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾ وَلِلّٰهِ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذ۪ينَ
يُلْحِدُونَ ف۪ٓي اَسْمَٓائِه۪ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾ وَمِمَّنْ خَلَقْنَٓا
اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِه۪ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

Meâl-i Şerifi

171- Hani bir zamanlar biz o dağı gölgelik gibi tepelerine çekmiştik de üzerlerine düşüyor zannettikleri bir sırada demiştik ki; "size verdiğimiz kitabı kuvvetle tutun ve içindekini hatırınızdan çıkarmayın, umulur ki korunursunuz."

172- Bir de Rabbin, Âdemoğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak: Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dediği vakit, "pekâlâ Rabbimizsin, şahidiz" dediler. (Bunu) kıyamet günü "Bizim bundan haberimiz yoktu." demeyesiniz diye (yapmıştık).

173- Yahut, atalarımız daha önce şirk koşmuşlardı. Biz onlardan sonra gelen bir nesil idik, şimdi o batıl yolu tutanların yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin, demeyesiniz diye (yapmıştık).

174- Ve işte biz, âyetleri böyle ayrıntılı olarak açıklıyoruz ki, belki dönerler.

175- Onlara, kendisine âyetlerimizi sunduğumuz o adamın kıssasını da anlat; âyetlerden sıyrılıp çıktı, derken onu şeytan arkasına taktı, en sonunda da helak olanlardan oldu.

176- Ve eğer dileseydik onu o âyetlerle yüceltirdik, fakat o alçaklığa saplandı kaldı ve kendi keyfinin ardına düştü. Artık onun ibret verici hali o köpeğin haline benzer ki, üzerine varsan da dilini uzatır solur, bıraksan da solur. İşte bu, âyetlerimizi inkâr eden kavmin misalidir. Bu kıssayı iyice anlat, belki biraz düşünürler.

177- Âyetlerimizi inkâr edip, sırf kendilerine zulmeden o kavmin hali ne kadar kötüdür!

178- Allah kime hidayet ederse, o hidayete erer, kimi de dalalette bırakırsa, işte onlar hüsrana uğrayanların ta kendileri olurlar.

179- Andolsun ki, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalbleri vardır, fakat onunla gerçeği anlamazlar. Gözleri vardır, fakat onlarla görmezler. Kulakları vardır, fakat onlarla işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibidirler. Hatta daha da aşağıdırlar. Bunlar da gafillerin ta kendileridir.

180- Oysa en güzel isimler Allah'ındır. Bundan dolayı Allah'a onlarla dua edin. Onun isimlerinde sapıklık eden mülhidleri (inkârcıları) terkedin.

Onlar yakında yaptıklarının cezasını çekecekler.

181- Yine bizim yarattığımız insanlardan öyle bir ümmet var ki, onlar hakka yol gösterirler ve o hak ile adaleti yerine getirirler.

وَاِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ **Natk** نَتْق : Bir şeyi hızla çekmek demektir ki, bunun sonucu olarak, bir şeyi yerinden koparıp atmak anlamıyla da tefsir edilir. Nitekim erkekten zürriyet tohumunu çekip koparan rahime denilir. Ve bir hadisi şerifte buyurulmuş ki, عَلَيْكُمْ بِزَوَاجِ الاَبْكَارِ فَاِنَّهُنَّ اَنْتَقُ اَرْحَامًا وَاَطْيَبُ اَفْوَاهًا وَاَرْضَى بِالْيَسِيرِ "Bakireler ile evlenmeye özenin, çünkü onların rahimleri daha çekici ve ağızları daha temizdir ve aza en fazla kanaat edenler de onlardır."(1) demektir. Diğer yerlerde وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ *"üstlerine Tûr'u yükselttik"* buyurulmasına göre burada "nakt"ın da bu anlama gelmesi gerekir ki, o zaman şöyle demek olur: Ya Muhammed! Kendilerine verilen kitaba sıkı sarılmayan o Yahudi soyuna, o vakti de hatırlat ki, hani o dağı şiddetle çekerek bir dam gibi üstlerine kaldırmıştık, وَظَنُّوا اَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ **Onlar da onu gerçekten üstlerine düşecek zannetmişlerdi.** Yani, yola gelmedikleri takdirde o dağın tepelerine düşeceğine öylesine inanmışlardı ki, sanki dağ düşmüş de altında kalmışlar gibi korku ve acı içinde kalmışlar, hemen yerlere kapanmışlardı. İşte böyle bir tehdit ve tazyik altında kıvranırlarken, kendilerine şöyle demiştik: خُذُوا مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ **Size verdiğimizi kuvvetle tutun,** gönderdiğimiz kitaba ciddiyetle, samimiyetle, bütün zorluklara katlanarak, azimle sarılın, onu sımsıkı tutun. Veyahut haydi bakalım, tepenize indirmekte olduğumuz bu dağı, bu korkunç mucizeyi ellerinizle tutun, önlemeye gücünüz yeterse bunu durdurun. وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ **Ve haydi bundaki mânâyı** (yani kitaptaki veya bu dağ mucizesindeki mânâyı, emirleri, nehiyleri, vaatleri, ve tehditleri) anın, belleyin, **hiçbir zaman da hatırınızdan çıkarmayın ki,** لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ **fenalıktan korunabilesiniz,** böyle zorla ve zor ile kendilerinden itaat misakı alınmıştı ki, buna "**ilcai = zorla misak**" adı verilir. Ve genellikle rivayet şekli de şudur:

Tevrat hükümleri ağır ve çetin olduğundan dolayı İsrailoğulları, bunları kabule yanaşmamışlar, Allah da Tûr'u üzerlerine kaldırmış, kabul ederseniz ne âlâ, yoksa bu dağ tepenize inecek denilmiş, dağın durumunu görünce hepsi düşüp sol kaşları üzerine secdeye kapanmışlar ve secdede de dağın üzerlerine düşme korkusundan sağ gözleri ile de bir taraftan dağa bakarlarmış. İşte bunun için Yahudiler secde edecekleri zaman böyle yaparlar ve "Bu secde bizi cezadan

(1) İbn Mâce, Nikah, 7.

kurtaran secdedir." derlermiş. (Bakara Sûresi, 2/63, Nisa Sûresi, 4/145. âyetlerin tefsirlerine bkz.)

İsrailoğulları'nın aykırılıklarını, zor ve baskı görmeyince hakka boyun eğmeme huylarını anlatan bu kıssanın hatırlatılmasındaki mânâ, Allah'ın hükmüne ve kudretine karşı koymanın mümkün olamıyacağını, gönül rızasıyla itaat etmeyenlerin, nihayet zorla boyun eğmeye mecbur olageldiklerini ve o dayanılması mümkün olmayan zorlama ve baskı mucizesinin hükmü unutulmamak gerektiğini bildirmektir. Çünkü o ve onun gibi ilâhî baskıların her zaman mümkün bulunduğunu ve asıl insanlığın, o duruma düşmeden, hürriyet içinde ve gönül rızasıyla hakkın emrine boyun eğmede ve kitaba sarılmada olduğunu anlatmaktır. Gerçi her isyanda dağlar yerinden oynayıvermez, her vakit Hz. Musa'nın mucizesi gibi bir mucize olmaz, fakat Allah'ın emrini tanımayan ve hakkın koyduğu ahkam ile mücadele etmek sevdasında bulunanların şunu bilmeleri gerekir ki, Allah Teâlâ, her zaman için dağlar kadar belaları insanların başına yıkmaya kâdir bir yücelik sahibidir.

Cisimler arasındaki çekim kuvveti bir anda değişebilir, O'nun emri ve iradesiyle değil dağlar, dünyalar bile yörüngesinden çıkabilir. Aklı olanlar herhangi bir zelzelenin, bir volkanın nasıl bir gücün eseri olduğunu ve bu gücün ne demek olduğunu unutmamalılar. Bir takım insanlar, bunların insanların işlediği günahlarla hiç ilişkisi yoktur diye bilir bilmez konuşur dururlar ki, bu gerçekten çok yanlıştır. Çünkü yerin ve göklerin melekûtu yalnızca Allah'ın elindedir, O'nun irade ve idaresindedir.

Gerçi bütün tabiat olayları beşerin günahlarına ceza değildir. Lakin hepsinin insan hayatıyla yakından ilgili olduğu, ufak bir sis olayının bile insanları etkilediği kesindir. Hiçbir olay yoktur ki, insanların isyana cüret ettiği Allah Teâlâ'nın kudretini göstermiş olmasın, yine hiçbir olay yoktur ki, insanlar için karşı konulması imkânsız bir ilâhî kudretin azametini, yüceliğini göstermesin. ibretle bakanlar, böyle bir kudretin sahibine karşı nasıl bir tutum ve davranış içinde olmaları gerektiğini görürler ve kendilerine çeki düzen verirler. Tabiat kuvvetleri nasıl karşı konulmaz bir özelliğe sahipse, Allah'ın insan hayatı için koyduğu din kuralları da öyle bir kesinliğe sahiptir. Çünkü her ikisi de aynı şekilde ilâhî iradenin eseridir. Ben burada kendi işimle gücümle meşgul iken filan yerde bir dağın çökmesi, zelzelede binlerce insanın hayatını kaybetmesi, benim günahımın, veya orada yaşayanların günahlarının eseri değilse bile, bana, onu yapan kudrete karşı günahlarımın tehlikeli sonuçlarını ihtar eden bir uyarı,

bir tehdit olduğunda, o kudretin bana karşı da bir zorlamayı içermiş bulunduğunda şüphe mi vardır? Bundan başka Allah Teâlâ'nın, doğrudan doğruya insanların işledikleri kötülüklerle ilgili olan o kadar âyetleri vardır ki, kendi gücünün sonsuzluğunu gösteren âyetleri de o kadar çoktur ki, bunlar sayıya gelmez. İşte bütün âyetler, kendi gönül rızasıyla Allah'ın emrine itaat etmeyenleri, fenalıktan korunmak istemeyenleri, Allah Teâlâ, herşeyden önce bu cebrî âyetlerle ve tedbirlerle ittikaya davet eder. Hür iken esir eyler. Bununla da yola gelmeyenleri ebedi azabına çarptırır. Bunun için insanların, şu fıtrî misakı akılda tutmaları icab eder:

وَاِذْ **Ey Resulüm! Onlara o vakti de hatırlat ki,** اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنٖۤي اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ **hani Rabbin, Âdemoğulları'ndan,** (şimdikilerden tutunuz da nesilden nesile ta Hz. Âdem'e varıncaya kadar Âdem oğullarının zürriyet sahibi olanlarından zincirleme olarak her birinin) **bellerinden zürriyetlerini aldı,** yani kudret eliyle seçip ayırdı, vücuda getirdi. وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰۤى اَنْفُسِهِمْ "ve onları kendi kendilerine karşı şahit tuttu," şahit yaptı, kendi varlıklarından bile habersiz olan o şuursuz hücrelere "Ben" ve "Ben ötesi" şuurunun, bilfiil mebdeini verdi: Her birine şuhud ve şehadet fıtratını, kendi varlığında hakkın etkisini duymak ve duyurmak, itiraf etmek, tanıklık eylemek yaratılışını, insanlık ruhunu verip, hepsini varlığına ve birliğine şahit kıldı da kılarken اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ **Rabbiniz değil miyim?** Dedi. Üzerinizde dilediğim gibi tasarruf eden ve etmek hakkı bulunan yegane malikiniz, mürebbiniz, yetiştirip geliştireniniz, yaratıcınız ve hakiminiz olduğuma şahitsiniz, şahitlik edeceksiniz değil mi? diyerek, hitab-ı nefsîsi ile hitap eden ve emanetini yükleyen rablığını ikrar ettirdi. Hepsi de قَالُوا بَلٰى "evet dediler," evet pekala Rabb'imizsin, biz buna şahidiz dediler. Terbiye ve emaneti kabul edip şahitliği taahhüt eylediler. Hasılı insan hiçbir şey değil iken, âlemlerin Rabb'ının, rablığının gereği olarak, bir üreme ve gelişme kanununun etkisi altında yaratmasının ve terbiyesinin eseri olarak şuursuz zerreler halinde meydana çıkarılıp bütün duyguları ve zevkleriyle şuurlu birer insan fıtratına geçtiler, birer insan kimliği ve kişiliği aldılar, hiçbir muhalefette bulunmadan ve bulunamadan ilâhî takdire uydular, o vakit onlarda inkâr, küfür ve inat yoktu, dış dünyadan hiçbir şey tanımıyorlardı. İşte böyle kendileri hiçbir şey değil iken bir zürriyet halinde sulb (bel)den alınıp, ana rahminde döllenme ve büyümeye atılan ve mutlak "Ben" ve "ben ötesi" ilişkisi içinde zaruri bir şahitlik ve görüntü, bir etki-tepki ilişkisinin sonucu olan bir şuur fıtratına girip, mükemmel bir akıl ve idrak, bir anlama ve anlatma, bir irade ve hür seçim hayatının gelişmesine doğru giden, bütün oluşum süreci içindeki faaliyetlerinde yalnızca

O'nun emrine, kanununa boyun eğiyor ve ancak O'ndan yardım ve destek alıyorlar. Ve gerektiğinde bunun böyle olduğunu söylemeyi, şahitlik edip dile getirmeyi de bir boyun borcu biliyorlardı. İşte Âdem'in ilk evladından itibaren herkes Rabbinin verdiği ve emrettiği insan fıtratını, O'nun verdiği vücuda şuhudu alıp kabul etmekle Rabb'i ile kendisi arasında böyle bir icap ve kabulün sonucu olan bir fıtri akit (doğal bir sözleşme) altına girmiş ve kendi varlığında Rabb'ine şahitliği ve O'na kulluğu taahhüt etmiştir. İşte bu mukavele ve fıtrî misak, insanlığın dindarlığının başlangıç noktasıdır. Bu nokta dindarlığın olduğu kadar, hukukun, ahlâkın, sosyal hayatın ve medeniyetin de başlangıç noktasıdır, çekirdeğidir(1). Birçok tefsir âlimi, demişlerdir ki, burada bu şahit tutma ve misak alma olayı, temsili bir mânâdadır. Allah Teâlâ bütün insanları fıtratlarının başlangıcında tevhid inancına ve İslâm'a kabiliyetli olarak yaratmış, objektif ve subjektif delillerle Allah'ın rablığını algılayabilecek şekilde ve İslâm'a yatkın olarak halketmiş olduğunu böyle bir temsilî istiare (sembolik bir ifade) yoluyla tasvir etmiştir. Şöyle ki: Allah Teâlâ'nın beşer varlığına akıl ve basireti yaratılıştan ihsan etmesi ve bunlar için iç dünyada ve dış dünyada bir takım deliller meydana koyması ve böylece onları mükemmel bir şekilde donatıp kendi Rablığını bilmeye, tanımaya yöneltmesi, diğer taraftan insanların da doğuştan gelen bu donanımlarla Allah'ı tanımaya yönelmiş olmaları, Allah Teâlâ'nın onları emir ve hitap yoluyla itirafa sevketmesi, onların da tereddüt etmeden bunu kabul ve icabete koşmaları şeklinde benzetme ve istiare olarak tasvir buyurulmuştur. Nitekim فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا قَالَتَا اَتَيْنَا طَائِعِينَ *"Daha sonra gök ile yere buyurdu: Her ikiniz de ister istemez gelin, dedi, onlar da isteyerek geldik, dediler."* (Fussilet, 41/11) âyetinde de emre icabet böyle bir temsilî yolla ifade buyurulmuştur. Bunda da bilinen şekliyle ve gerçek hayatta olduğu gibi karşılıklı konuşma ve sözleşme şeklinde bir mukavele düşünmek gerekli değildir. Sanki öyle denilmiş ve karşılığında öyle cevap alınmış gibi hukukî geçerliliği olan kuvvetli bir fıtrî misak vardır. Yani, bu sözleşme dille söylenmiş, sözlü ve ikrara dayanan kelâmi mahiyette bir misak değildir, bir marifet kuvvetinin, bir tanıma olgusunun doğal durumu açısından bir fiilî misak demektir. Kur'ân'da ve diğer semavi kitaplarda bunun gibi temsilî anlatımların bulunduğu herkesçe bilinen bir şeydir. Bu türlü anlatımlar herkes tarafından kolay anlaşılmayı sağlar. Kelâmcılar da hep bu görüşü savunmuşlardır. Fakat dik-

(1) İnsan doğuştan, yaratılıştan medenidir diyenler bunu bir anlamda eksik olarak ifade ve itiraf etmiş olurlar. İctimaî Mukavele (sosyal anlaşma) ve sosyal ruh, teorileri bundan alınmıştır (Müellif)

kat edilirse burada başka önemli bir nokta vardır. Asıl mesele insanların yalnızca iç dünya ve dış dünyadaki delillerden hareketle Allah inancına kavuşmaları değil, insanın yaratılış olayının bilfiil bu delillerden biri olması, her insanın, bizzat kendi varlığıyla ve cinsinin varlığıyla Rabbin varlığına ve birliğine şahitlik etmekte oluşu, kendi varlığının Rabbin varlığına delil oluşudur. Henüz bu şahitliği kendisi aklı ve dili ile yapmamış olsa bile, bizzat yaratılışıyla bunu deruhte etmiş oluşudur. Başka bir deyişle insanlar için Allah'ı tanıma, Rabbin birliğine inanma, hakka boyun eğme meselesi, yani iman ve İslâm meselesi, yalnızca bilimsel delillerle elde edilecek sırf nazari bir bilgi meselesi olmayıp, kendi fıtratında yaratılıştan var olan ve şuhud-i nefsî (iç gözlem) denilen kendi içini duyma ve genel olarak kendisinin kendisi olduğunu tanıma şuuru ile birlikte kendi varlığında, daha doğrusu varlığının özünde gerçekleşmiş olan kesin bir tanımadır. Şu kadar ki, kendi varlığının farkında olma gibi açık seçik değildir, kendini tanımanın altında yatan bir gizli şuurdur ki, açık bilinç ile duyulup farkına varılması dikkatini kendi içinde keskinleştirmeye veya içten ve dıştan gelen bir uyarıcıya muhtaç olan bir farkına varmadır. Zira insanın böyle sezgi yoluyla duymuş olup da bilinç yoluyla farkına varamadığı bir takım derin olguları vardır ki, bir veya mükerrer uyarıcılar sayesinde onun farkına varır. İşte Allah inancının temeli olan içimizdeki ilâhî sezgi de mutlak anlamıyla "benlik ötesi" bilinci gibi, böyle şuhudî bir tanımadır. Nefis fıtratı içinde merkezleşmiş bir içgüdüdür(1). Daha sonra bu şahitliği eda ve ifa etmeyen, yani ikrar edip yerine getirmeyen, hatırlatma ve uyarılara rağmen inkâr ve küfürde ısrar edenler, ya kendi vicdanına karşı direnmiş ya da fıtratı bozulmuş, kendilerinde yaratılıştan ihsan edilen bu tabiat kalmamış olan, yani kavlen veya fiilen bu ahdi bozmuş ve kendilerine yazık etmiş olan zavallılardır. Nitekim Fransız filozofu Auguste Comte, insan üç hâl geçirir: "Birinci devirde ilâhî, ikinci devirde tabiatüstü, üçüncü devirde de tabiî olur." dediği zaman önce bu fıtratı hissedip itiraf ediyor, sonra da kendinde o fıtratın bozulmuş ve bozukluğun kesinleşmiş olduğunu ilan eylemiştir ki, bu durum onun bütün insanlığı görmesinde değil, yalnızca kendi nefsindeki değişmeyi ve fıtrat bozukluğunu görerek, bütün insanları da haksız yere kendine kıyas etmesindendir. Halbuki terakki ve tekamül,

(1) Burada şundan gaflet edilmemelidir ki, Allah'ı bilmenin şuûri nefiste fıtraten merkezleşmiş olması, Allah'ın zatının beşer varlığında merkûz olması demek değildir. İlâhî varlığın etkisinin merkûz olması demektir. Binaenaleyh bundan hulul veya ittihad galatına düşülmemek için kelâmcılar bu konuda istidlalî ilim deyimini daha uygun görmüş ve önceki görüşü benimseyip tercih eylemişlerdir. (Müellif)

fıtratın bozulmasında değil, gelişmesinde ve inkişaf etmesindedir. Zaten fıtratın bozulması فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ *"Sonra onların yerini dejenere olmuş bir nesil aldı."* âyetinde de görüldüğü gibi, bir gerilemedir. Şimdi mesele "marifetullah" denilen Allah'ı tanıma duygusunun, öyle bir fıtrî bilgi ve insanın buna şahitlik etme görevini yüklenmiş bir fıtrî şahit olması açısından ele alınınca, bu misakın sırf tekvini (yaratılışla ilgili) olmayıp, aynı zamanda emri ve kelâmı, yani söze bağlı bir özelliği de bulunduğunda şüphe etmemek gerekir. Zira mesele yalnızca ilk yaratılış anını ilgilendirmiyor, aynı zamanda hayatta olduğu müddetçe bunu insanın kendi içinde hissetmesi olgusunu da ilgilendiriyor. Mesele bilinç ve içgözlem ile de yakından ilgilidir. Yalnızca yaratılışa ait tekvini bir olay olsa idi, daha sonra bu şehadeti eda etmeyen hiç kimse bulunmamak gerekirdi. Ve nefse ait şahitliğin söz konusu olduğu her hangi bir bilinç olayı ise her hal ü kârda lafzî kelâm ile değilse de, nefsî kelâm ile ilgili olmaktan uzak kalmazdı. Çünkü ruh, bir ilâhî emir olduğundan bütün ruhsal olayları ve bilinçle algılanabilen şeyleri, farkına varılabilen olaylardan sayılmak gerekir. Her şuurda ruhsal bir tebliğ vardır ki, kelâmın da özü odur. Şuur ile ilgili olmayan oluş ve sezgilerde bu tebliğ yoktur. Bundan dolayı bir ruhun, bir şuur gücünü yaratması, aynı zamanda onu kendisine duyurması, yani ifadeye zorlamasını da gerektirir. Şu halde söz konusu misak tekvinî olmakla beraber, ruhsal ve sözel özelliği de haiz olduğundan, buna mukavele demek de doğru olur. Ancak bu hitap lafzî kelâm ile değil, meleklere olduğu gibi, nefsî kelâm ile yapılmış bir tebliğ şeklinde algılanmalıdır. Alış bir tekvin, şahit getirme ise ruh üflemeyle ilgili bir tekvin ve tebliğ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ *"Rabbiniz değil miyim?"* hitabı benlik ötesinden bir takrir, buna karşı بَلَى *"Evet Rabb'imizsin"* de bu tekvin, şahit getirme ve takrire mutlak bir boyun eğme, ruhsal bir kabullenme ve gereğini yerine getirmeyi taahhüt etmedir. Her insanın, insanlığının özünü oluşturan "ben" ve "ben değil" bilincinin içinde işte bu taahhüt yatmaktadır. أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* hitabının başında وَقُلْنَا *"dedik ki"* veya قَائِلاً *"diyerek"* şeklinde bir müteallâkın bulunmayıp bunun mukadder (gizli) bırakılması da bunun bir lafzî kelâm değil, nefsî kelâm olduğuna işaret eder. Sonra bilinmektedir ki, şer'î ve hukukî anlamda bir sözleşme akdinin hakikatı bir icap ile bir kabulün arasındaki bağlantıdır. Bu icap ve kabulün, her zaman lafzî kelâm ile olması da şart değildir. Asıl akit, iki kişinin bir maksatta birleşmesi, fikir birliği etmesidir. Taraflardan rızaya, yani itirazın terkine delalet eden her hangi bir hareket de icap ve kabul olabilir. Şu halde bu misak, sırf akıl ve istidlal gücünün tekvinî anlamda dahi olsa şeriat ve hukuk açısından geçerli olan hakiki bir akit ve misak de-

mektir. Ancak bu bakımdan söz konusu mukaveleye, mukavele diyebilmek yine de temsilî ve mecazi bir anlam taşır. Fakat açıkladığımız mânâ ile bu tekvinin ruhi olması ve bir nefsi kelâm özelliğini de taşıması bakımından buna mukavele adı verilmesi dahi hakikat olur. Nitekim ilk devir tefsir âlimleri de bunu bir temsil değil, bir hakikat olarak rivayet ve izah etmişlerdir. Bundan dolayı أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى formülü sadece bir temsil değil, aynı zamanda bir hakikattir.

Gelelim bu misakın ne vakit meydana geldiğine: Bu hususta da üç görüş vardır:

1- Birçokları zürriyetin, baba sulbünden ilk yaradılışında ve daha ana rahmine konulmadan önce meydana geldiğini söylemişlerdir ki, bunlar âyetteki şahit tutma ve hitaba mazhar olma zamanının bu zaman olduğunu söylemişlerdir. Bu "ahiz" (olma) zamanı, zürriyetin sulbden ana rahmine konduğu zaman değil, zürriyetin baba sulbünde varlık alanına çıkması, ilk meydana gelmesi demek olduğunu savunmuşlardır. Gerçekten de zürriyet, nesil ve evlad demek olmakla birlikte, bunun asıl mânâsı gayet küçük karınca demek olan "zerr"den veya saçılmak mânâsı gayet küçük karınca demek olan "zerr"den veya saçılmak mânâsına "zürur"dan alınmış olarak üreme suyu içindeki canlı zerreciklerdir ki, hem tekli anlamıyla, hem çoğul anlamıyla kullanılır. Şu halde bu görüşe göre, bu şahid tutma (işhad) ve "elestü" hitabı, babanın sulbünden çıkan bu zerrelere, ilk çıktıkları sırada, yani yaratılır yaratılmaz yapılmıştır. Bu da bu zürriyetin bütün insan varlığını kapsayan bir canlı, yani büyümeye aday bir insancık olduğunu kabul etmekle mümkün olur. Lâkin bizim açımızdan bu böyle değildir. Ve hatta ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ *"Biz onu şekilden şekile sokarak yarattık."* (Müminun 22/14) ve benzeri Kur'ân âyetlerine de zahiren ters düşmektedir. O zerrecikler bilfiil insan değil, bilkuvve bir insancık sayılabilir, ancak döllenme sonucunda bir insan olabilmeye aday bir hücrenin ve belki henüz hayvani hayat haline gelmemiş bitkisel hayatta bulunan bir tohumcuğun, bundan insan yaratılacaktır ihtimaline binaen, insan sayılması ve insan yerine konulması bizce doğru değildir. Buna henüz insanî ruh bile üflenmemiştir. O halde bunların kendi nefislerine şahit tutulmaları ve hitaba muhatap olmaları uzak bir temsil ihtimalinden başka bir anlam ifade etmez. Bu arada bazıları daha da ileri giderek, demişlerdir ki, zürriyetler üzerindeki bu misak, kendi babalarının değil, ta Âdem aleyhisselamın sulbünden çıkarıldıkları zaman yapılmıştır. Çünkü bu mânâda rivayet olunmuş bazı hadisler vardır ki, bunlardan birinin özet olarak anlamı şudur: Allah Teâlâ Âdem aleyhisselamın zahr(sırt)ından kıyamete kadar yarata-

nağı zürriyeti çıkardı ve onlara أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ *"Ben Rabbiniz değil miyim?"* dedi, onlar da "evet Rabbimizsin" dediler ve o gün takdir kalemi kıyamete kadar olacak şeyleri yazdı, bitirdi. Yani, جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ اِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ "Kıyamete kadar ne kadar insan gelecekse hepsi Âdem'in sulbünden çıkan zürriyetlerle yazılıp takdir edildi ve bundan böyle beşerde üreme ilâhî bir kanun oldu."(1) Bütün insanlar zincirleme olarak o zürriyetlerden gelecek مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ onların sülâlesi zürriyetlerden olacak ve bunun dışında Âdem'in yaratıldığı gibi başka âdemler, kıyamete kadar bir daha yaratılmayacak. Âdem'in sulbünden çıkan zürriyetlerden her biri böyle kendi sülâleleri olacak olan zürriyetleri de zincirleme olarak ve üreme özelliğini de bir potansiyel kuvvet halinde kazanmış olarak yaratan ve terbiye eden yüce yaratıcının hükmüne ve kanununa zorunlu bir şekilde uymuş bulunarak meydana gelecekler. Nihayet O'nun birliğini ve Rab'lığını tanıyıp itiraf eylemek üzere bir terbiye, bir özellik kazanmak suretiyle belli bir taahhüde ve misaka bağlanmışlardır. Bunun için bir kısım tefsir âlimleri, âyetteki misakı da hadisi şerifteki bu misaktan ibaret gibi anlamışlar ve misak vaktinin Âdem'in sulbünden zuhura geldikleri sırada olduğuna hükmeylemişlerdir. Lâkin hadiste مِنْ ظَهْرِ اٰدَمَ *"Âdem'in sırtından"* âyette ise مِنْ بَنِى اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلَى اَنْفُسِهِمْ *"Âdem oğullarının sırtlarından zürriyetlerini (almış) ve onları kendilerine şahit tutmuş."* (A'raf, 7/172) buyurulmuştur. Ayrı ayrı mânâlar ifade eden bu değişik kelimelere iyice dikkat edildiği zaman aradaki farkı görmemek mümkün değildir. Hadis, beşerin üreme kanununun ilk uygulama alanına konduğu zaman meydana gelen ilk zürriyet kapsamında bir potansiyel kuvvet olarak gerçekleşmeye başlayan türün toptan misakını açıklıyor. Âyet ise bu kanun uyarınca bilfiil meydana gelen zürriyetin her birinin kendine mahsus olan ferdî misakını ifade ediyor. Bundan dolayı hadis, âyetin ayrıntılı olarak açıkladığı kanunun başlangıç şeklini, âyet de hadisin zımmen (kapalı bir şekilde) ve topluca ifadesinin her nesilde ayrıntılı olarak nasıl meydana geldiğini açıklayıp ifade etmektedir. Bunun için âyet ile hadis, karşılıklı olarak birbirini izah etmekle beraber ifade ettikleri şey tıpatıp birbirinin aynı ve eşiti değildir. Genel olarak ve topluca insan türünün misakı Âdem'in sulbünden başlamış, fakat ayrıntılı olarak kişilerin misakı da bilfiil kendi babalarının sulbünden başlamıştır. Yani Zeyd'in misakı, Amr'ın misakı değildir, anaların ve babaların misakları da evlatların misakı değildir. Fakat tür olarak birbirine benzer ve hepsi de bir köke bağlı ve aynı rablık ilkesine racidirler. Aslında taahhüdün mahiyeti de bu terbiyenin

(1) Keşfü'l-hafâ, I, 398 (1071)

mürebbisi, bu kanunun koyucusu olan yüce yaratıcının nimetine şükürdür. O'nun koyduğu hükümlere boyun eğmek, birliğini ve rablığını itiraf ve ilan eylemektedir ki, İslâm budur. Şu halde bu âyet gereğince herkesin kişisel taahhüdünün başlangıcını, türün taahhüdünün başlangıcı olan Âdem'in sulbünden saymak doğru değildir. Bir de türün bütün fertleriyle toptan varlığı, sırf vücud-i zihnî (zihni varlık) kabilinden olduğu ve bu bakımdan Âdem ismi türün bir temsilcisi sayılması açısından hadisteki ruhi misak Âdem'le birlikte bütün beşer türünün bir misakı diye ifade edenler de olmuştur. Nitekim Kâ'b-i Kurazî'den böyle bir rivayet de vardır. Bu rivayetten, haksız yere ruhların tenasühü (reankarnasyon) fikrine sapanlar da olmuştur. Halbuki âyet, tenasüh fikrinin tamamiyle karşısındadır.

2- İbnü Atıyye'nin ifadesine göre, bazıları da bu misak ve teahhüdün zamanının, büluğa erme çağı olduğuna kail olmuşlardır. Zira bir zürriyetin nefsine tamamiyle şahitliği, kendisinden zürriyet çıkmaya başladığını gördüğü buluğ zamanında meydana gelir. Ve tam anlamıyla kendini tanımaya başlaması da o vakittir. Âyette ise "ahz" (alma) ve "işhad" (şahit getirme) söz konusu edilmiştir. Bundan dolayı bulûğa ermeyenlerin henüz taahhütleri yok demektir. Ve âyetten bu mânâyı anlamak hususunda iki vecih vardır: Birisi وَاَشْهَدَهُمْ عَلَٓى اَنْفُسِهِمْ zamirleri zürriyete irca olunmakla beraber, zürriyete tam ve kamil veled, "ahze" de ıstıfa-yı bâliğ (ergenin seçmesi) mânâsı vermek ve bu suretle ahz ve işhad zamanını birleştirmek veya "ahz" zamanı ile "işhad" zamanını ayırıp, misakın evvelini, "ahz" vaktinden "işhad" vaktine kadar devam eden bir süre içinde başlamış ve "işhad" vakti olan bülûğ zamanında taahhüdüyle tamam olmuş diye anlamaktır. İkincisi bu zamirleri zürriyete değil, "Beni Âdem"e irca etmektir ki, bu suretle âyetin mânâsı, Âdemoğulları'ndan her biri sulblerinden zürriyetlerin çıkmaya başladığı ve bu suretle nefislerini duyup kendilerine karşı kendi öz gerçeklerine ve Allah'ın nimetleriyle terbiyesine şahid oldukları sırada bu bülûğlarıyla «بَلٰى» diye Allah'ın nimetini ve terbiyesini kabul edip, O'nun rablığına boyun eğip, birliğini tasdik ile Allah'ı tanımayı ve O'na kulluk etmeyi taahhüt ettiler. Bülûğ hükmü gelince "baliğ olmayız ve bu zevki duymayız demediler" demek olur. Bu güzel bir mânâdır, fakat bülûğ vakti bu misakın akti ve taahhüdü zamanı değil, bilfiil icrası zamanı olduğunu da unutmamak lazım gelir.

Bunun için:

3- Birçok tefsir âlimleri, bu misakın başlangıcının, zürriyetin baba

sulbünden çıkıp ana rahmine düşmesiyle başlamış ve orada alak (kan pıhtısı), mudğa (bir çiğnem et), ızam (kemik) ve etlenme aşamalarından ve terbiyelerinden geçerek yaratılışı belirgin hale gelip ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ *"Sonra onu başka bir yaratılışla meydana getirdik."* uyarınca ruh üflenerek insan şeklini aldığı zaman «بَلٰى» taahhüdünün meydana gelmesiyle tamam olmuş olduğunu ve büluğ zamanı gelince de bu taahhüdün bilfiil icrası vaktinin gelmiş olacağını, yani teklif ve vazifenin başlangıç zamanı bulunduğunu söylemişlerdir. Fıkıh Usulü'nde beyan olunduğu üzere her ferdin insani şahsiyeti, hukukî ehliyeti bu misak ile bu taahhüt zamanından başlar ve bülûğ zamanına kadar gelişmesini tamamlayıp tekemmül eder. Bülûğdan başlayarak da görevler ve sorumluluklar teveccüh eyler. Bunun ilk hukukî sonucu hayat hakkıdır. Çocuk ana karnına düştüğü andan itibaren ana-babasına ve topluma onun hayat hakkını gözetmek bir vazife olur. Bundan dolayıdır ki, düşük yapmak bir suçtur. Ve bunun içindir ki, çocuk düşürmeye sebep olanların diyet ödemeleri gerekir. Ana karnındaki cenîne irs (miras) ve vasiyet sahih ve geçerlidir ve söz konusu cenînin büluğuna kadar lehine olan bütün tasarruflar da yine geçerlidir. Bundan evvel, yani çocuk ana rahmine düşmeden önce ise zürriyetin insani şahsiyeti ve hakları belli değildir. Ancak baba sulbünde zuhura gelmesiyle birlikte müphem ve şüpheli birtakım hakları vardır. Mesela, azil, din açısından mekruhtur. Şimdi âyetin içine aldığı bazı imaları da hesaba katarak meâlini şöyle ele almalıyız: وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ zamirleri zürriyete raci' olmakla birlikte babaları olan Âdemoğulları'na veya hepsine de rucûu ihtimali vardır ve اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ *"sizin Rabb'iniz değil miyim?"* sorusunun anlattığı minnet mânâsı, sözün gelişi dolayısıyla bu uyarı şu anlamları hatıra getirmektedir: Bilindiği üzere insan, insan olmadan önce kendini duymazken, sonra duyar ve tanımaya başlar "ben benim" der. İşte bunu diyebilmek, onu ona veren Rabb'ine gizli bir duygu ile boyun eğmeyi ve kendi içinde O'na şahitlik etmeyi gerektirir. İnsanın bütün varlığıyla kendi benliğini tanıması ve müşahede etmesi de bülûğa erdiği andan başlar. Âdemoğulları'ndan bir babanın sulbünden bir zürriyetin alındığı anda Rabb'inin bu hükmüne öyle bir zevkle boyun eğmesi ve uyması, O'nun rablığının işine öyle bir şahitliği vardır ki, bu anda bütün heyecanıyla nefsini duyarken adeta kendinden geçer de Rabb'ının verdiği nimetin zevkine gark olur. Kendisinin baba sulbündeki halini kendisine hatırlatan bu anda, o babanın nefsinde Rabbinin "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" hitabına "evet Rabbimizsin" demekten başka hakim bir duygu yoktur. Ve her insan bülûğ anında bu zevki ve heyecanı kendinde duyar ve müşahede eder. Bunu müşahede edebilmesi de daha önce Rabbinin emrine uyup insanlık ruhunu

alınmasının bir sonucudur. Şimdi babadaki bu zevk ve neşve de hakikatte ondan alınan zürriyet dolayısıyla kendini hatırlayıp Rabb'ine taahhüdünü yerine getirmesi içindir. O zürriyetin baba sulbünde ilâhî yaratma ile belirlenip sperma hücreciklerinin yine Allah'ın yönlendirmesi altında bir birleşme sonucunda şevkle ana rahmine geçmek için harekete geçirilmesi yüzündendir. Her insan aslında böyle bir zürriyet iken Rabb'ının terbiyesine uyarak ana rahminde takdir edilen rızıklarla beslenip alâk ve mudğa aşamalarından geçerek belli bir şekle büründürülmüş ve en sonunda "sonra onu başka bir yaratışla yarattık" gereğince sırf Rabbani bir emir olan ruh üflenmek suretiyle kendisine mahsus bir yapıya ve şahsiyete sahip kılınmıştır. İşte Rabbinin hitabını kendi nefsinde duyup kendi varlığına karşı yaratıcısını itiraf etmiş O'nun birliğine ve rablığına şahitlik etme görevini üstlenmiş bir kişi olarak insan şahsiyeti kazanmıştır. "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" hitabına "evet Rabbimizsin" demiştir. Her insan yaratılıştan gelen bir bilinçle böyle bir taahhüdün altındadır. Kendini tanıma nimetinin gereği, kişinin haddini bilmesi ve kendisini yaratana şahitlik ederek O'nun hükmüne boyun eğmesidir. Şu halde kendini tanımanın tekemmül ettiği bülûğ çağından itibaren Allah'a karşı bu şehadet görevini ve kulluğunu yerine getirmesi insanın vazifesidir.

شَهِدْنَا **Biz şahitlik ettik,** yani Âdemoğullarının sulbünden alınıp kendi özüne karşı şahit olabilir gerçek bir insan fıtratı verilen her zürriyetin üzerinde yaratılıştan böyle bir taahhüt bulunduğuna Biz azimuşşan şahitlik ettik: شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِماً بِالْقِسْطِ *"Allah şahitlik etti ki, kendisinden başka tanrı yoktur. Buna meleklerle birlikte ilim sahibi olanlar da adalet ve hakkaniyetle şahitlik ettiler."* (Âl-i İmran, 3/18) âyetinin hükmü gereğince şahitlik ettik. O şahitlik alma, "elest" ve "belâ" vaktini onlara âyetimizde hatırlattık ki, اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِل۪ينَ **ey kâfirler, kıyamet gününde, işin sonucu bütün boyutlarıyla ortaya çıkınca, biz bundan kesinlikle gafil idik demeyesiniz.** Kendi nefsimizi duymak, ruh ve şuur sahibi olmak, hakkı kabul etmeyi ve kendimiz üzerinde Sen'in rablığını ve birliğini tasdik eylemenin bir taahhüt olduğunu ve kendimizi duymanın, kendi varlığımızın Senin varlığına, birliğine ve Rablığına bir şahit bulunduğunu gerçek bir bilinçle açıkça duymuyorduk, gizli olan bu taahhüdü bize açıkça hatırlatıp anlatma lütfunda bulunmadın diye itiraz etmiyesiniz. اَوْ تَقُولُٓوا اِنَّمَٓا اَشْرَكَ اٰبَٓاؤُ۬نَا مِنْ قَبْلُ **Veya şirki daha önce atalarımız yaptı, onu biz değil, fakat onlar çıkardılar.** وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ **Ve biz onlardan gelen bir zürriyet idik.** Kendimizden haberimiz yok, yol ve delil bilmez, atalarımızın istedikleri yere sürüklenmiş atılmış, şuursuz, aciz, buna mecbur kalmış

kimseler idik, günah bizim değil, onlarındır. Bu günah mecburi olarak bizim üzerimizde kalmış olan bir mirastır. اَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ **"Şimdi o iptalcilerin yaptıkları günah ve suçla bizi sorumlu tutup helâk mi edeceksin, demeyesiniz."** Zira size o kıyamet günü gelmeden haber verildi ki, her zürriyetin kendi başına bir taahhüdü vardır. Evvela zürriyetler babalarının sulbünden alındı, çıkarıldı, ayrıldı, onlardan ayrı bir fıtrat ve görev verildi. Öyle sırf zürriyet olarak şuursuz bırakılmadı. Kendi nefisleri kendilerine duyuruldu. Kendilerinden de başka zürriyetler çıkarıldı ve bu suretle kendiniz kendinize karşı, Rabbinizin "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" hitabına doğrudan doğruya şahit oldunuz lâkin şahitliğinizi yerine getirmediniz ve şirke gittiniz. Şu halde sizler babalarınızın taahhüdünden değil, bizzat kendi taahhüdünüzden ve kendi suçunuzdan sorumlu olacaksınız. كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ **İşte Biz âyetlerimizi böyle açıklar, ayrıntılarıyla böyle ortaya koyarız, ve bu ayrıntılı açıklamayı, o taklitçiler belki gerçeğe dönerler diye yaparız.** Ey Resulüm, onlara hatırlat. وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ الَّذِى **ve kendilerine şu alçağın kıssasını da oku ki,** اٰتَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا **o alçağa âyetlerimizi vermiştik, ilmî ve dinî haysiyeti vardı. İşte o alçak, âyetlerimizden sıyrıldı çıktı da** فَاَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ **onu şeytan kendisine uydurdu,** فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ **o da sapıklardan biri oldu.** وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا **Ve eğer dileseydik hiç şüphesiz Biz onu o âyetlerle yükseltirdik.** وَلٰكِنَّهُ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ **Lâkin o alçak, yere saplandı, dünya ve sefalete meyletti,** kendi heva ve hevesine uydu da o âyetlerden sıyrıldı, dinden çıktı, alçaldıkça alçaldı. Demek ki, yükselmesine ilâhî irade meydan vermedi, kendi haline bırakıldı da bu düşüşten kurtulamadı. Bunun Hz. Musa zamanında İsrailoğulları âlimlerinden Bel'am b. Ebr veya Ken'anîler'den Bel'am b. Baura namında birisi olduğuna veya Araplar'dan Ümeyye b. Ebissalti Sakafî hakkında nazil olduğuna dair bir kaç rivayet vardır. Bel'am'ın bazı ilâhî kitaplara bilgisi vardı, duası makbul bir veli iken Arz-ı Mukaddes'e girme meselesinde Hz. Musa'nın veya Yuşa'nın aksine dünya sevgisi ile zorbalara arka çıkmıştı. Ümeyye b. Ebissalt da bazı din kitaplarını okumuş ve bir peygamberin geleceğine inanmıştı, o gelecek peygamberin kendisi olması ümidine kapılmıştı. O sırada Hz. Muhammed'e peygamberlik verilince hasedinden dolayı küfre sapmıştır. Diyebiliriz ki, asıl kıssa Bel'am olduğu halde nüzul sebebi Ümeyye olmuştur. Fakat âyet şunu gösteriyor ki, kıssadan maksat herhangi bir şahsın tarifi değil, onun halini dile getirmek ve karakterini söz konusu etmektir. Madem ki, o heva ve hevesine uydu, dinden sıyrılıp çıktı ve insanlık bakımından alçaldı, işte فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ **artık onun temsili bir köpek temsili gibidir,** اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ **sen onu sevketsen**

de kehler, bıraksan da kehler, yani onu yorsan da dilini çıkarıp solur, kendi haline bıraksan da dilini çıkarıp solur, hiçbir zaman ıstıraptan, acıdan kurtulamaz. Köpeğin en aşağılık hali de başka hiçbir hayvanda bulunmayan bu soluyuştur. İşte o kimsenin halindeki düşüş, köpeğin mesel olmuş olan bu aşağılık hali gibidir. Yani alçalmanın en son kertesidir. سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ *"Onları uyarsan da, uyarmasan da birdir."* (Bakara, 2/5). ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا **İşte bu mesel âyetlerimizi inkâr eden o kavmin meselesidir,** ki onlar, خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَاْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى *"Tevrat'ı miras alan ve onu şu alçak dünyanın çıkarlarına değişen o bozuk nesildir."* O inkârcı kavimdir. فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ **İşte sen onlara bu kıssayı anlat ki, belki biraz düşünürler.** İçlerinde bundan ders alacaklar bulunur. Yani sen, bu ihtimali de hesaba katarak anlat. سَٓاءَ مَثَلًا **Bak ne çirkin mesele mazhar** الْقَوْمُ الَّذِينَ **o kavim ki,** كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ **âyetlerimizi inkâr ettiler ve üstelik kendi kendilerine zulmediyorlardı.** Kendilerinde azıcık düşünce olanlar, kendilerinin bu çirkin hallerini ve bu çirkin mesellerini bir kere düşünüp de utanmaz mı? Fakat مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدٖى وَمَنْ يُضْلِلْ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ **Allah kimi hidayete erdirirse hidayeti bulan o olur. Kimi de dalalette bırakırsa, hüsrana düşenler de işte onlardır.**

Gerçekten de وَلَقَدْ ذَرَاْنَا لِجَهَنَّمَ كَثٖيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ **yemin olsun ki cinlerden ve insanlardan bir çoğunu da cehennem için yarattık,** ki bunlar hüsranlarına haklarında ezeli hüküm verilmiş mahluklardır. Lâkin sırf cebir tarikiyle ve kendilerinin yaptıkları ve sebep oldukları şeyler hesaba katılmadan ve dikkate alınmadan cehennemlik olmuş değillerdir. Aslında başlangıçta "ahseni takvim", yani en güzel biçimde yaratılmış, şuur fıtratını taahhüt etmiş iken sonra "esfeli safiline" düşmüş ve cebren kurtarılmalarına ilâhî meşiyetin ilgisiz kalmış olması bakımındandır. Allah Teâlâ ezeli ilmiyle biliyordu ki, bunlar ileride irade ve hürriyet sahibi oldukları zaman taahhütlerini yerine getirmeyecekler ve görevlerini yapmayacaklar, fıtratlarındaki emaneti, şühudu ve marifeti ve diğer güçlerini hak yolunda kullanmayacaklardır, اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ *"Alçaklığa saplanıp kalacaklar ve heveslerine uyacaklardır."* İşte o zaman Allah, onların kalplerini ve ruhsal melekelerini mühürleyecek, hakkı duymak kabiliyetleri kapanacak, bundan böyle onlara öyle bir yaratılış ve huy verecek ki, artık sırf cehennemlik olacaklar. Allah bunun böyle olacağını, son durumlarının cehenneme varacağını bile bile onları yarattığı için ta başlangıçta, sonu cehennemlik birçok halk yaratmış oluyordu. Bu ise Allah Teâlâ'nın onları doğrudan doğruya cehenneme zorlaması değil, cennete zorlaması, sonu bir taraftan cennete, bir taraftan cehenneme giden, kârlı olabileceği gibi, zararı da olan bir hayata, kâr yolunu

taahhüt ettirerek atması fakat taahhütlerinin yerine getirilmesini kendilerine bırakması ve onların üstlerine yüklemesidir. Şüphe yok ki, bu taahhüdün yerine getirilmeyeceğini bile bile o yüklemeyi yapmak, sonuç olarak onların lehine değil, aleyhlerine olan bir durumdur. Allah dileseydi onları taahhütlerini yapmaya zorlayabilirdi ya da hiç yaratmazdı. O zaman da yokluk ve zorunluluk kendileri hakkında hayat ve hür seçimden daha hayırlı olurdu. Bu onlar açısından belki hoşlanılmayan bir şeydir, ama sonuç bakımından daha hayırlı olduğu kesindir. Bunu Allah neden dilemedi? Bu nokta sırf O'nun iradesine bağlıdır ve hiçbir şekilde münakaşa edilebilir bir şey değildir. O'nun iradesine müdahele olunamaz. O ne mecburdur, ne de sorumludur. لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ *"Yaptığından sorumlu değildir."* (Enbiya 21/23), başına buyruk ve ortaksızdır. O'na bir şeyi vacip kılabilecek veya iradesine sınır koyabilecek hiçbir şey yoktur. (En'âm Sûresi'nde 25. âyetin tefsirine ve yine aynı sûrenin 112. âyetinin Cin ve İns hakkındaki açıklamasına bakınız.)

Burada mutlak zorunluluk (cebr-i mahz) olmadığına dikkat çekilerek buyuruluyor ki, لَهُمْ قُلُوبٌ **onların kalbleri vardır.** Kendilerine duyacak bir kalb verilmemiş ve fıtrattaki misaka bağlanmamış değillerdir. Lâkin لَا يَفْقَهُونَ بِهَا **bu kalblerle fıkıh etmezler,** yani işi derinden derine anlamazlar. Kendi vicdanında duyulması ve farkına varılması gereken şeye dikkat etmezler, gereği gibi duyup anlamazlar, وَلَهُمْ اَعْيُنٌ **gözleri de vardır.** Lâkin لَا يُبْصِرُونَ بِهَا **bunlarla görülecek şeyi görmezler,** وَلَهُمْ اٰذَانٌ **kulakları da vardır.** Lâkin لَا يَسْمَعُونَ بِهَا **bunlarla işitmezler,** işitilecek şeyi dinleyip duymazlar. Hasılı Allah'ın akıl ve duygu kuvvetlerini insan gibi ve gerektiği şekilde kullanmazlar. اُولٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ **İşte bunlar en'âm (hayvan) gibidirler.** Gönüllerinde, gözlerinde ve kulaklarında insanlığa mahsus olan mânâ ve şuur bulunmaz. Hayvan gibi sadece bir gövde ve ses ile insan olunur sanırlar ve yalnızca görünüş ile ilgilenirler. Veya bütün duyguları ve idrakleri münhasıran bu dünya hayatındaki geçim sebeplerine yöneliktir. بَلْ هُمْ اَضَلُّ **Belki bunlar hayvandan da daha aşağı, daha şaşkındırlar.** Çünkü en'âm denilen aşağı canlılar, yaratılıştan ve doğuştan gelen amaçlarından sapmazlar, seçebilecekleri kadar menfaat ve mazarratlarını seçerler, onları elde etmeye gücü yettiği kadar çaba gösterir, tehlikelerden korunmaya çalışır. Hiçbir uzvunu yaratılış gayesinin dışında kullanmaz, ileri gitmese de geri de kalmaz, yaratılışını değiştirmez. Onlar ise aksine gelişmeye ve ebedi mutluluğa aday olan yaratılışlarından gereği gibi yararlanmazlar, yararlanmak şöyle dursun onun bozulmasına sebep olurlar da ebedi azaba götüren bir yola girerler. وَاُولٰٓئِكَ هُمُ

الْغَافِلُونَ **Ve işte onlar o gafillerin ta kendileridir.** Tam anlamıyla gafil diye işte bunlara denilir. Zira beyinleri ve kalbleri var, fakat şuurları yoktur. Nefislerine karşı şahit olmuşlardır da kendi özlerinden haberleri olmaz, fıtratlarındaki misak ve taahhüdü duymazlar, aldırmazlar. Kendi iç gözlemleriyle, fıkh-ı nefsî denilen kendi iç dikkatleriyle duymadıkları gibi, dışarıdan gözlerine sokulan âyetlerin, kitabın ve kulaklarına okunan hak kelâmının verdiği haberlerin şahitliğiyle de duymazlar. Vücud var, vicdan namına bir şeyleri yoktur. Dini, bir vehim; kitabı, bir eğlence; ilâhî kelâmı, bir musıki diye karşılarlar. ilâhî işlerle dünya işleri arasındaki inceliğin farkına varmaz, kimin kulu olduklarını, neye veya kime tapacaklarını bilmezler. Gönülleri boş heva, gözleri şekil ve resim, kulakları anlamsız sesler, müsemmasız isimler peşinde dolaşır durur. Kendilerine kalb, göz, kulak verip yaratan, yaratılıştan kendilerini rablık mîsakına taahhüt ettiren, Semî (işiten), Basîr (gören) ve eşi-benzeri olmayan Allah Teâlâ'ya türlü türlü şirkler koşarlar, gafletlerinden dolayı Allah'ı anmazlar, anarlarsa bile O'nun münezzeh şanına layık olmayan isim, sıfat ve özelliklerle anarlar. وَلِلّٰهِ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى **Halbuki Allah'ın esma-i hüsnası (güzel isimleri) vardır. En güzel isimler O'nundur.** Gerçi Allah zatında birdir (ehaddir) ve zatının ismi Allah'dır. Fakat sayı olan bir gibi eşi ve benzeri bulunabilecek şekilde bir birlikle değil, eşi ve benzeri bulunmayan üstün bir birlikle birdir. Zatında yalnızca vahid değil, ehaddir: Cemâl ve celâliyle, bütün sıfatlarındaki kemaliyle vahid ve her şeyin Rabb'i olan bir Samed'dir. Bundan dolayı zati, izafi, sübutî, selbî, fiilî ve manevî özellikleri ve bu özellikleri dile getiren isimleri vardır. İlâhî hitapta yer alan "Biz, şehadet ettik, yarattık." gibi çoğul kiplerindeki azamet ve ihtişam, işte ilâhî sıfat ve isimlerin bir araya gelmesinden doğan azamet ve yüceliği dile getirir ki, Allah yüce ismi, bütün bu sıfat ve isimlerin hepsini içine alan bir yüce isimdir. Allah ismi, Allah'ın kendisi gibi, eşi ve benzeri olmayan bir isimdir. Sıfat ve isimlerin çokluğu, zatın çokluğunu gerektirmeyeceğinden o isim ve sıfatların her biri Allah'ın eşsiz özelliklerinden birine delalet eder. Âdem'e öğretilen de isimlerin en güzelleridir. Daha doğrusu en güzel isimler Allah'a mahsustur. فَادْعُوهُ بِهَا **Öyleyse ey müminler, O'na o isimlerle dua ediniz,** O'nu onlarla çağırınız veya O'nu bu güzel isimlerle adlandırıp anınız. وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِى اَسْمَٓائِه۪ **Ve O'nun isimlerinde ilhad** (yani yamukluk) **edenleri terk ediniz.** Mesela bedevîlerin يَا اَبَا الْمَكَارِمِ ، يَا اَبْيَضَ الْوَجْهِ ، يَانَجِى *"Ey ikram ve yüceliklerin babası, ey akyüzlü, ey kurtarıcı!"* demeleri gibi, yanlış düşünceye ve kötü zanna sebebiyyet verecek bozuk ifadelerden ve hadd-i zatında herhangi bir en üst düzeydeki kemali de ifade etmeyen isimlerden uzak durunuz. Veya "Rahmân"

ismini tanımak istemeyen müşrikler gibi, sapık düşünceyle esmâ-i hüsnanın (güzel isimlerin) bazılarından yan çizmek isteyen, mesela Kur'ân'da yer alan جَبَّارٌ ، مُتَكَبِّرٌ ، عَزِيزٌ ذُوانْتِقَامٍ *"Güçlü, intikam alan, büyüklük sahibi, zorlu"* gibi azamet ve sonsuz kudret ifade eden ilâhî isimlerin güzelliğine itiraz etmeye kalkışan, ya da Allah'a mahsus olan esmâ-i hüsnayı Allah'dan başkasına da aynen ıtlak edip vermeye kalkan, veyahut Arap müşriklerinin yaptığı gibi, Allah'ın isimlerinden bazısını alıp müennes sigasıyla Allah isminden el-Lât, el-Azîz isminden el-Uzza şeklinde kendi putlarına isim koydukları gibi bir çeşit isim türetme yoluna sapan, mesela şuna buna ilâh, *(müzik ilâhı, gençliğin ilâhı, futbol ilâhı vs.)* "ilâhe, mabud, mabude, rezzak, hallâk diyen dinsizlere bakmayınız, onlara uymayınız, onların inkârlarını kendilerine bırakınız. Onlar سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **yaptıklarının cezasını göreceklerdir.** Cehennem için yaratılmış olan böyle gafillere, böyle dinsizlere karşılık وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ **yarattığımız kimselerden öyle bir bir ümmet, öyle üstün bir cemaat de vardır ki, hakka sarılarak rehberlik ederler ve yol gösterirler ve hakkiyle adalet eylerler.** Şu halde bunların oy birliğiyle ortaya koydukları kararlara uymak, arkalarından gitmek hidayettir ve bütün bunlar Allah'ın âyetlerindendir.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا
سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾ وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ
كَيْدِي مَتِينٌ ﴿١٨٣﴾ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ
إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿١٨٤﴾ أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ
أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ
فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾ يَسْأَلُونَكَ
عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا

لِوَقْتِهَٓا اِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَا تَاْتٖيكُمْ
اِلَّا بَغْتَةً يَسْـَٔلُونَكَ كَاَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾ قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْسٖي
نَفْعًا وَلَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ
مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّٓوءُ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذٖيرٌ وَبَشٖيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾

Meâl-i Şerifi

182- Âyetlerimizi inkâr edenlere gelince, biz onları, bilemiyecekleri yönlerden derece derece düşüşe yuvarlayacağız.

183- Ayrıca ben onlara mühlet de veririm. Fakat benim tuzak kurup helâk edişim pek çetindir.

184- Onlar arkadaşlarında herhangi bir cinnet bulunmadığını hiç düşünmediler mi? O, açık bir uyarıcıdan başka biri değildir.

185- Allah'ın göklerdeki ve yerdeki mülkiyet ve tasarrufuna, Allah'ın yaratmış olduğu herhangi bir şeye ve ecellerinin gerçekten yaklaşmış olması ihtimaline hiç bakmadılar mı? Artık bu Kur'ân'dan sonra başka hangi söze inanacaklar.

186- Allah kimi saptırırsa onu yola getirecek bir kimse yoktur. O, onları kendi hâllerine bırakır ve kendi azgınlıkları içinde yuvarlanıp giderler.

187- Sana, ne zaman kopacak diye kıyamet vaktini soruyorlar. De ki; onun bilgisi yalnızca Rabbimin katındadır. Onu tam vaktinde koparacak olan O'ndan başkası değildir. Onun ağırlığına göklerde ve yerde dayanacak bir kimse yoktur. O size ansızın gelecektir. Sanki sen onu çok iyi bili-

yormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki, onun bilgisi Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.

188- De ki, ben kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir menfaat elde etmeye, ne de bir zararı önlemeye malik değilim. Ben eğer gaybı bilseydim daha çok hayır yapardım ve kötülük denilen şey yanıma uğramazdı. Ben iman edecek bir kavme müjde veren ve uyaran bir peygamberden başka biri değilim.

سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ **O inkârcılara bilmiyecekleri bir taraftan istidrac yaparız.**

"**İstidrac**", aslında derece derece çıkarmak veya indirmek demek olup, bir kimseyi arzusuna göre bir noktaya kadar tedricen götürüp haberi olmayacak bir şekilde felakete atmak anlamına bir deyim olmuştur ki, o kimse onu kendi yararına bir terakki, hayırlı bir gelişme zanneder, gerçekte onun için o durum, bir anlamda uçuruma sürüklenmek demektir. Allah Teâlâ'nın istidrac yapması da uzun süre bir kimse hakkında hayırlı olmayan nimetler verip onun da bunu lütuf olarak görmesi ve kendi tuttuğu yolun kendisi için hayır olduğunu sanması, bundan dolayı da gitgide gurur, kibir ve taşkınlığını arttırması ve en sonunda da bütünüyle hayal kırıklığına uğrayıp en acı ve en feci bir şekilde hakkında azab hükmünün gerçekleşmesidir ki, bu çok çetin bir azap olur. Dış yüzüyle lutuf gibi görülen o nimetler, işin iç yüzü açısından gerçekten bir kahırdır. İşte bundan dolayı buna bir keyd (hile, oyun) adı verilmiştir. Bu bir zavallının başvurduğu bir hile bir keyd değildir, Kâdir-i Mutlak olan Allah'ın, o kulun azabını şiddetlendirmek için lütuf şeklinde ortaya koyduğu bir kahır ve hesaba çekme yöntemidir. Görülüyor ki, bu istidracta manevî bir zorlama vardır. Fakat kulun inkârına bağlı bir ayrıntı ve o inkârın bir cezası olan, yani kulun kendi hür iradesi ile yaptığı bir seçime ilişkin olan ve ömrün belli bir noktasından başlayan bir zorlama (cebr) şekli olduğundan, esas itibarıyla bir mutlak cebr değildir.

اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ **Bir defa olsun düşünmediler mi ki, arkadaşlarında,** yani ne zamandan beri bir arkadaş olarak görüşüp konuştukları ve her bakımdan çok iyi tanıdıkları ve dostluğundan yararlanıp durdukları Muhammed'in şahsında **cinnet nanına bir şey yoktur. O bir uyarıcıdan başka biri değildir.**

Hasen ve Katâde'den rivayet olunmuştur ki, Hz. Peygamber bir gece Safa Tepesi'ne çıkmış, Kureyş'i boy boy, oymak oymak çağırmış, Allah Teâlâ'nın azabından sakınmalarını hatırlatarak nasihat etmişti. İçlerinden birisi "Bu adam iyice delirmiş, sabaha kadar bağıracak." demiş[1]. Bunun üzerine bu âyet nazil olmuş.

اَوَلَمْ يَنْظُرُوا فٖى مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Göklerin ve yerin melekûtüne hiç bakmadılar mı?** Göklerin ve yerin melekûtü demek, göklerin ve yerin memleketini yaratan ve yöneten hayret verici rablık ve saltanat gücü demektir. Yani âyetlerimizi inkâr edip, yalan sayanlar bütün bu âlemlerin düzenine وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَیْءٍ **ve Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye -bir kere olsun- hiç bakmadılar mı?** Bakıp da bunun ne büyük bir kudret olduğunu, bütün varlıkları ve her şeyi yaratan, ayakta tutan ve yöneten Allah'ın kudretinin ne büyük bir kudret olduğunu ve bütün bunlarda sürüp giden rabbanî düzenin akışını bir an olsun düşünmediler mi? Kâinat varlıklarından gerek her biri ve gerek o varlıkların bütünü birden yüce yaratıcısının varlığına delalet eden bir delil ve O'nun birliğini dile getiren bir kitap değil midir? Bunlara dikkat etmek ve bir insan ile bunlar arasındaki bir bakışın nasıl bir bütünlük, nasıl Hakk'a götüren bir bağlantı ve nasıl bir tevhid âyeti olduğunu iyice düşünmek insan olmanın bir gereği değil midir? Bütünüyle kâinatın ve büyük küçük her şeyin gözlere sunduğu ve sunacağı bu melekûtî manzara, Allah'ın birliğine ve Kur'ân âyetlerinin de dile getirdiği rablığın işlerine yanılmaz bir şahit olduğuna şüphe mi vardır. Onlar buna bir kere olsun bakmadılar mı? وَ **Ve şöyle bir göz atıp düşünmediler mi?** اَنْ **Şöyle bir tehlike vardır:** عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ اَجَلُهُمْ **Olabilir ki, kendilerinin eceli yaklaşmıştır.** Başlarına kıyamet kopmak üzeredir. فَبِاَیِّ حَدٖيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ **Artık bundan -bu âyetleri de inkâr ettikten veya ecelden- sonra, hangi söze inanacaklar?**

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ **Resulüm! sana o saati soruyorlar,** اَيَّانَ مُرْسٰيهَا **onun demirl ne vakit atılacak? diyorlar.** Yani kıyametin kopacağı zaman ne vakittir, "bu iş ne zaman olacak?" diyorlar. Bir rivayete göre, yahudilerden, bazıları Hısl b. Ebi Kuşeyr, Şemuyil b. Zeyd Hz. Peygamber'e gelmişler. Onu imtihan için "Ya Muhammed, eğer sen peygamber isen bize kıyametin kopacağı vakti haber ver, çünkü biz onu biliyoruz, doğru söylersen sana iman edeceğiz."[2] demişler. Ancak belli bir vakit söyleyecek olursa onu yalanlamaya da kararlı imişler. Bunun

---

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, III, 618.
(2) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, III, 619; Alûsî, Rûhu'l-meânî, V, 132.

üzerine işte bu âyet nazil olmuş. Bir başka rivayette Kureyş'den bazıları gelmişler "Ya Muhammed, seninle bizim aramızda bir yakınlık var, bundan dolayı bize özel olarak onun vaktini lütfen bildir." demişler. Bunun üzerine bu âyet nazil olmuş. Âyetlerin toplam ifadesinden şu anlaşılıyor ki, bu olayların ikisi de olmuştur. Çünkü âyette iki kere يَسْـَٔلُونَكَ *"sana sorarlar"* buyurulması da bunun iki kere olduğuna işaret sayılabilir. ثَقُلَتْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **O göklerde ve yerde,** (yukarılarda ve aşağıda, yükseklerde ve alçakta, dış dünyada ve iç dünyada), **ağır geldi.** Ağırlığı hepsinin tahammülünün dışında ve dayanılmaz boyutta oldu. Onun şiddetine ne yer dayanabilir, ne de gökler. Onun koptuğu sırada etrafa saçtığı korkuya ne gök ehli dayanabilir, ne de yeryüzündeki canlılar. Kıyametin vaktini, yani ne zaman kopacağını keşf ve belirleme işi o kadar ağır ve güç bir mesele ki, bunu Allah'tan başka bilen bulunmaz. لَا تَأْتِيكُمْ اِلَّا بَغْتَةً *"O size olsa olsa ansızın gelecektir".* Başka türlü gelmiyecektir. يَسْـَٔلُونَكَ كَاَنَّكَ حَفِىٌّ عَنْهَا **Sanki sen,** bunu pekçok söz konusu etmişsin," ısrarla ve itina ile araştırıp keşfetmişsin, uzun uzadıya sora sora öğrenmişsin gibi, ya da peygamber olman dolayısıyla mutlaka bilmen lazım gelirmiş gibi durmadan soruyorlar. Kıyametin ne zaman kopacağından **kesinlikle haberdar imişsin** veya bunu bildirmek lütfunda bulunabilirmişsin veya bununla böbürlenirmişsin **gibi sana soruyorlar.** قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ *"De ki, onun bilgisi Allah katındadır".* وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ **Velâkin insanların çoğu bunu bilmezler,** yani bunun böyle Allah katında olduğunun bilgisine sahip değiller, çünkü insanların çoğu ilim ehli değiller. Bu meselenin bilgisinin ancak Allah katında olduğunu bilmezler ve insanların bilebileceği şeylerden olduğunu sanırlar da o yüzden sorarlar. Bilir bilmez konuşurlar, kıyamet ha bugün, ha yarın kopacak, yok daha kopmayacak, çünkü yerin tebeddülüne, güneşin sönmesine, göklerin dürülüp bükülmesine daha milyonlarca sene vardır veya bunların hiçbirinin aslı yoktur gibisinden konuşur dururlar. قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْسِى نَفْعًا وَلَا ضَرًّا **De ki, ben kendi kendime ne bir menfaat sağlamaya, ne de zarar vermeye malik değilim,** اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ **ancak Allah dilerse o başka, O'nun dilediğinden başkasını yapamam.** وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ **Ve eğer ben kendi kendime gaybi bilebilseydim,** لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ **daha çok hayır yapardım,** وَمَا مَسَّنِىَ السُّٓوءُ **ve bana o kötülük,** (o dokunabilen elem ve zarar) **dokunmazdı.** Yani benim durumum şimdiki gibi bir beşer, bir kul hali olmazdı, Rab olmam lazım gelirdi. Bu ise muhal olan bir şeydir. اِنْ اَنَا اِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ **Ben, bir uyarıcıdan başka birşey değilim, iman eden bir kavim için de bir müjdeciyim.** Uyarmak ve müjde vermek için gönderilmiş bir kulum, haşa rablık davasında değilim. Demişlerdir ki, ilim başka şey, kudret başka şeydir.

Yalnızca bilgi, tek başına bilenden her türlü zararı bertaraf etmeye yeterli değildir. Şu halde gaybı bilmek rablığı gerektirmez. Buradaki السُّوءُ yani kötülükten maksat, bilgi sayesinde bertaraf edilmesi mümkün olan zarar anlamınadır. Lâm-ı tarif, cinse değil, ahde hamledilmiştir. Nitekim "bana hiçbir zarar dokunmazdı" buyurulmamıştır, "bana o zarar dokunmazdı" buyurulmuştur. Burada şuna da dikkat etmek gerekir ki, burada söz konusu edilen şey, bütünüyle gaybı bilmektir. Bütün gaybı bilmek, vacip ve mümkün olan kısımlarıyla gaybın hepsini bilmek demektir ki, bunun içinde mümkün olan her şeyi yapabilmek de dahildir. Yani kendisi için, kendi kendine ve kendi illiyetiyle bütün gaybı bilmek, vacibülvücud ve mutlak kudret sahibi olmayı da gerekli kılar.

Şimdi burada yaratılış misakının ve nefislerin şahit tutulmasının biraz daha açıklanması sadedinde sûrenin sonunu başlangıcına, bir nevi ayrıntılı olarak bağlamak ve son olarak sûrenin maksadını bir kere daha özetlemek üzere buyuruluyor ki:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا
لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ
فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ
مِنَ الشَّاكِرِينَ (١٨٩) فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ
فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (١٩٠) أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ
شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ (١٩١) وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا
أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ (١٩٢) وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَتَّبِعُوكُمْ

سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْ اَدَعَوْتُمُوهُمْ اَمْ اَنْتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ

تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَج۪يبُوا لَكُمْ

اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٩٤﴾ اَلَهُمْ اَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَٓا اَمْ لَهُمْ اَيْدٍ

يَبْطِشُونَ بِهَٓا اَمْ لَهُمْ اَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَٓا اَمْ لَهُمْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَاۜ

قُلِ ادْعُوا شُرَكَٓاءَكُمْ ثُمَّ ك۪يدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ ﴿١٩٥﴾ اِنَّ وَلِيِّۧيَ

اللّٰهُ الَّذ۪ي نَزَّلَ الْكِتَابَۘ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِح۪ينَ ﴿١٩٦﴾ وَالَّذ۪ينَ

تَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ لَا يَسْتَط۪يعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَٓا اَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ

﴿١٩٧﴾ وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَسْمَعُواۜ وَتَرٰيهُمْ يَنْظُرُونَ

اِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٩٨﴾ خُذِ الْعَفْوَ وَاْمُرْ بِالْعُرْفِ

وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِل۪ينَ ﴿١٩٩﴾ وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ

نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِۜ اِنَّهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢٠٠﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اتَّقَوْا

اِذَا مَسَّهُمْ طَٓائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَاِذَا هُمْ مُبْصِرُونَۚ ﴿٢٠١﴾

وَاِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾ وَاِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ

بِاٰيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَاۜ قُلْ اِنَّمَٓا اَتَّبِعُ مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ مِنْ رَبّ۪يۚ هٰذَا

بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾ وَاِذَا
قُرِئَ الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَاَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾
وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ
مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢٠٥﴾ اِنَّ الَّذِينَ
عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ﴿٢٠٦﴾

Meâl-i Şerifi

189- Sizi bir tek nefisten yaratan, onunla sükûnet bulsun diye eşini de ondan yaratan Allah'tır. O, eşini kucaklayıp sarılınca (ona yaklaşınca), eşi hafif bir yük yüklendi (hâmile kaldı). Bir müddet böyle geçti, derken yükü ağırlaştı. O vakit ikisi bir-den Rableri olan Allah'a şöyle dua ettiler: "Eğer bize salih bir evlat verirsen, biz muhakkak şükredenlerden olacağız."

190- Fakat Allah, kendilerine salih bir evlat verince, her ikisi de tuttular verdiği evlatlar üzerine ona ortak koşmaya başladılar. Allah, onların koştukları şirkten münezzehtir.

191- Hiçbir şey yaratmayan ve kendileri yaratılmış olan putları mı Allah'a ortak ediyorlar, ona eş koşuyorlar?

192- Bu putlar, ne o tapınanlara, ne de kendi kendilerine yardım edebilirler.

193- Eğer siz onları doğru yola çağırsanız, size uymazlar. Onları ha çağırmışsınız, ha çağırmayıp susmuşsunuz, hiç fark etmez.

194- Allah'ı bırakıp taptıklarınız da tıpkı sizin gibi kullardır. Eğer iddianızda doğru iseniz haydi onları çağırın da size cevap versinler.

195- Onların yürüyecek ayakları, tutacak elleri, görecek gözleri veya işitecek kulakları mı var? De ki: "Haydi çağırın o ortaklarınızı, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun ve elinizden gelirse göz açtırmayın."

196- "Zira benim velim, o kitabı indiren Allah'tır. Ve O, salih kullarına sahip çıkar."

197- "Sizin Allah'tan başka taptıklarınız ise ne size yardım edebilirler, ne de kendi kendilerine yardımları dokunur."

198- "Siz onları doğru yola çağıracak olsanız da duymazlar." Onların sana baktıklarını görürsün, bakarlar, ama görmezler.

199- Sen yine de affa sarıl, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.

200- Eğer şeytandan bir vesvese, bir gıcık gelirse hemen Allah'a sığın. Muhakkak ki, Allah hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir.

201- Allah'tan korkanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese iliştiği zaman, durup düşünürler de derhal kendi basiretlerine sahib olurlar.

202- Şeytanların kardeşlerine gelince, onlar öbürlerini sapıklığa sürüklerler, sonra da yakalarını bırakmazlar.

203- Onlara (arzularına göre) bir âyet getirmediğin zaman, derleyip toplasaydın ya derler, sen de de ki; ben ancak Rabbimden bana ne vahyolunuyorsa ona uyarım, işte bütünüyle bu Kur'ân, Rabbinizden gelen basiretlerdir (kalp gözünü açacak beyanlardır), iman eden bir kavim için hidayettir, rahmettir.

204- Kur'ân okunduğu zaman, hemen susup onu dinleyin, umulur ki, rahmete nâil olursunuz.

205- Sabah akşam demeden, kendi içinden, korkarak ve yalvararak, alçak sesle Rabbini an ve gafillerden olma.

206- Zira Rabbinin katında olanlar, Allah'a kulluk etmekten asla kibirlenmezler, O'nu tenzih eder, şanını ulularlar ve yalnızca O'na secde ederler.

هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ **O Allah ki, sizi bir tek nefisten yarattı.** Yani siz, شَيْئًا مَذْكُورًا *"anılır bir şey"* değildiniz, yoktunuz ve hiç biriniz, hiç yoktan kendi kendinize ve kendi gücünüzle olmadınız. Her biriniz iptida bir nefisten, bir zürriyet olarak yaratıldınız. Hiç birinizin bizzat iki tane babası da yoktur, iki tane benliği de. Fert fert, kabile kabile, boy boy, soy soy, hepiniz bu şekilde bir insan nefsinden yaratılmış birer sülâle, birer silsile olarak bir çeşit mahluksunuz.

İşte sizi böyle niceliğinizle ve niteliğinizle ölçüp biçip yaratan Kâdir-i Mutlak olan o yaratıcıdır ki, bütünüyle gaybı bilen O'dur. Allah Teâlâ, önce bir nefis, bir beşer olarak Âdem'in şahsını, ondan da sizi yarattı, hepinizi bir tek tür yaptı.

Görülüyor ki, "nesf-i vahide" nekredir. Bir ferd-i münteşire delalet eder. Bundan dolayı, her şeyden önce insan türünün başlangıcı olan Âdem'in şahsı için geçerli olduğu kadar, sonuç itibariyle muhatapların sınıflarına göre, zürriyet babası olan her kişi için de geçerlidir. Yani, ifade yalnızca geçmiş zamandaki Âdem'i değil, şimdiki zamandaki olayları da tek tek içine alır. (Nisa Sûresi'nin birinci âyetine bkz.) Bunun için kıssanın baştarafı Âdem ile Havva'nın doğrudan doğruya şahıslarıyla ilgili iken sonu evlatlarının şirk halini tasvirle son bulacaktır. Nitekim bundan dolayı, buradaki tek nefisten murad, Kureyş'in atası olan Kusayy olduğu da söylenmiştir ki, bu da kıssanın Kureyş müşriklerine uygulanmasıdır.

Hasılı âyetin anlamı; "Ey Kureyş, ey Arap kabileleri, ey Arap olmayan Âdem soyları ve ey Âdem evlatları! Allah sizin hepinizi bir sülale, bir tek cins, bir cemiyet, bir ümmet olmak üzere bir nefisten, bir tinet ve ruhtan yarattı. Şimdi siz "Biz bir nefisten değil, iki nefisten, bir baba ile bir anadan, bir Âdem nevi ile bir Havva nevinden yaratıldık" mı diyeceksiniz? Bu size doğru gibi gelebilir. Fakat وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا **Allah, o nefsin eşini de ondan kıldı.** Âdem nefsi, veya beşerî nefis veya insani nefis denilen o bir tek nefsin eşi olan dişisini de, yani Havva'yı da ondan yaptı ve onun cinsinden kıldı. Aynı bir nefisten, onun parçası veya eşi olarak hem erkek, hem dişi yarattı. Tabiattaki tekdüzeliğin zıddına olarak aynı kökten ikinci bir tür yaratıp öbürüne çift, yani eş yarattı. Ve bu suretle onun eşini de kendi cinsinden kıldı. Erkekleri Âdem'den yaratıp da kadınları başka bir kökten başka bir cinsten yaratmadı. İnsanın eşini yine insandan yaptı. Şu halde erkek bir nevi insan, kadın bir nevi insan olmakla beraber ikisi de aynı kökten, aynı cinstendir. İkisi de insandır, ikisi de beşerdir. Ve biri öbürünün tamamlayıcısı, eşidir. وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا *"Size sizin nefislerinizin cinsinden eşler kıldı."* (Nahl 16/72) Bundan dolayıdır ki, siz erkeğiniz ve dişinizle iki ayrı nefisten değil, bir nefis cinsindensiniz. Allah onun eşini de onun nefsinin cinsinden kıldı ki, لِيَسْكُنَ اِلَيْهَا **o erkek nefis, o dişi nefis olan eşine sükun bulsun diye.** Onda kendinden bir özellik görüp onunla ünsiyyet etsin ve aralarında izdivacı sağlamak suretiyle heyecanını yatıştıracak bir sevgi ve itminan bulsun da ondaki emanet bunda karar kılsın. Bunun içindir ki, izdivactan sonra aralarında uyum ve sükun bulunmadığı, öfke ve nefret bulunduğu zaman boşanma ve ayrılma meşru kabul edilmiştir. Zira ilâhî hükme göre karı-kocalığı geçerli kılan şey aralarındaki uyum ve sükûndur. Bir tek nefisten erkek ve dişi nevilerinin yaratılmış olmasının hikmeti de budur. Bundan dolayı erkek ile dişi

birbirine nikâhlandı. Bunun üzerine فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا **ne zaman ki, erkek dişisini iyi-ce bürüdü** حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِيفًا **o zaman kadın hafif bir yük yüklendi,** bir hücrecik alıp bir zürriyet yüklenmiş oldu, فَمَرَّتْ بِهِ **bununla bir süre gitti,** derken yavaş yavaş ağırlaşmaya başladı, فَلَمَّا اَثْقَلَتْ **ne zaman ki, o yük büsbütün ağırlaştı,** onun doğumu yaklaştı, işte o vakit Allah Teâlâ'nın rablığının eserini açıktan açığa hissettiler ve bunun sonunun iyi de, kötü de olabileceğini, bu ağırlığın bir nimet de, bir felaket de olabileceğini sezdiler ve bütün tesirin Allah'tan olduğunu anladılar. Hasılı اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* ilâhî hitabının anlamını bizzat kendi ruhlarında duyup anladılar ve yaşadılar. دَعَوَا اللّٰهَ رَبَّهُمَا **İkisi de Rableri Allah'a dua ettiler** لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحًا **ahdimiz olsun ki, ey Rabbimiz, eğer sen bize bir salih** yaraşıklı eli ayağı düzgün, yaşamaya ve kendi cinsimizden nesiller üretmeye elverişli herhangi bir **nesil ihsan edersen** لَنَكُونَنَّ **biz,** baba, ana ve gelecek olan evlat ve nesillerimizle hepimiz birden **mutlak ve muhakkak olarak** مِنَ الشَّاكِرِينَ **şükredenlerden, senin verdiğin nimetlerin hepsine şükretmeyi huy edinen kullarından olacağız, dediler.** Bu hâl Âdem ile Havva'da böyle olduğu gibi, gerçek bir izdivac ile bir araya gelmiş eşler, yani bütün ana ve babalar da doğumun yaklaştığı anlarda duyulan ağırlık sırasında aynı sevinç, neşe, telaş ve endişeyi yaşarlar. Fakat işin ilerisi böyle değildir. فَلَمَّا اٰتٰيهُمَا صَالِحًا **Sonra Allah Teâlâ o ana-babaya bir salih nesil verdi,** tam istedikleri gibi sağlam ve sıhhatli bir çocuk verdi, sonra o çocuk büyüdü, sağlam biri olduğu bilfiil ortaya çıktı ve gerçekleşti, evlendi ve onun da çocukları oldu ve bunlardan da analar, babalar yetişti, çoğaldı. O zaman o ilk ananın ve ilk babanın evlatları veya torunları olarak onların yerini alan ana ve babalar, erkekli ve dişili bir çok çiftler جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اٰتٰيهُمَا **Allah'ın kendilerine verdiği evlatta Allah'a bir takım şerikler koşmaya başladılar.** Bazan Allah'ın rablığını unutup, "bu bir tabiat olayıdır" diyerek tabiatı Allah'a ortak koştular. Bazan da çocuklarına Abdüşşems, Abdüllat, Abdüluzza vb... isimler koyarak, esasen bir tek cins, bir tek ümmet olan insanları bu şekilde ayrı ayrı cinsler haline getirdiler ("İnsanlar bir tek ümmetten başka değildi" âyetinin tefsirine bkz. Yunus, 10/19).

Hasılı ilk yaratılışta şirk yoktu, onu daha sonraki nesiller uydurdular. Bununla beraber o kadar da eski bir gelenektir ki, onlar onu Âdem ile Havva'dan başlamış bir ilk günah sandılar. فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ **Anlaşıldı ki, Allah müşriklerin şerik tuttukları şeylerin hepsinden uzaktır.** Yukarıdan beri koyduğu hükümlerdeki hikmet ve kudreti, eserleri ve nimetleri ayrıntılı olarak anlatılan yüce yaratıcının büyüklüğü ve birliği ne kadar açıktır ve bizzat beşerin

yaratılışı olayında ne kadar belirgindir. Yukarıdaki tesniye (ikil) sigasından sonra burada يُشْرِكُونَ diyerek çoğul kipi kullanılması şirkin faillerinde izah ettiğimiz kullanılışa bir işareti dahi içermiş olduğundan gaflet edilmemelidir. Böyle bir yüce yaratıcıya karşı اَيُشْرِكُونَ مَا **onları mı ortak koşuyorlar ki,** لَا يَخْلُقُ شَيْئًا **onlar hiçbir şey yaratamaz,** hiçbir şeyin yaratıcısı olamazlar وَهُمْ يُخْلَقُونَ **kendileri yaratılmışlardır,** mahlukturlar ve sürekli olarak benzerleri yapılır durur. وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا **Üstelik ne onlara,** (yani tapınanlarına) **bir yardımda bulunabilirler,** وَلَٓا اَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ **ne de kendi kendilerini kurtarmaya güçleri yeter.** Yüce yaratıcıya şerik tutulup mabud edinilen o yaratıklar, o putlar, ne kendilerine tapan putperestlerine yardım edebilmek, ne de başlarına gelecek felaketi önleyebilmek durumundadır. Bu bir yana, kendilerine yönelik tehlikelerden kendilerini kurtaracak durumda bile değiller. İbadet edilen bir mabud, haddi zatında kendisine saldırılması mümkün olmayan bir durumda olmalıdır ve kendisine tapınanlara yardım edebilmelidir. Onların başkalarına yardım edebilmeleri şöyle dursun ey müşrikler وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى **siz onları hidayete davet edecek, doğru yola ve iyi bir maksada çağıracak olsanız** لَا يَتَّبِعُوكُمْ **size tabi olmazlar** davetinize uyarak arkanıza düşmezler, dualarınıza da icabet etmezler. سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْ اَدَعَوْتُمُوهُمْ اَمْ اَنْتُمْ صَامِتُونَ **Onlara karşı ha dua etmişsiniz, ha susmuşsunuz, eşittir. Çünkü** اِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ **sizin Allah'tan başka yalvarıp durduğunuz o putlarınız** (veya tanrı yerine koyduğunuz kimseler) **hiç şüphesiz** عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ **sizin gibi kullardırlar.** Yani sizin gibi akılsız, şuursuz heykeller, ya da heykel gibi bedenlerdir. Bu tabir, müşriklerin tıpkı kendileri gibi, memlûk (köle) durumunda olan bir takım insanlara taptıklarını da işaret yoluyla ifade ederse de asıl murat bu değildir, kendilerinin, taptıkları put ve fetişler gibi eşya cinsinden olan o varlıklara benzediklerini başlarına vurmaktır ki, bu mânâyı da ... اَلَهُمْ اَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا *"Onların yürüyecek ayakları mı var ki onunla yürüsünler, onların tutacak elleri mi var ki tutsunlar..."* ifadeleri açıklamış olur.

Ey Muhammed! قُلِ **Sen o müşriklere de ki,** ادْعُوا شُرَكَٓاءَكُمْ **haydi bütün ortaklarınızı** (veya Allah'a ortak tutarak taptıklarınızı) **çağırınız,** ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ **sonra hepiniz elele verip hep birlikte bana karşı ne hile yapabilirseniz, ne tuzak kurabilirseniz kurunuz,** elinizden geleni arkaya bırakmayınız, bana bir an bile mühlet vermeyiniz, süre de tanımayınız. Bana karşı yapmayı düşündüğünüz şeylerin bence hiç önemi yoktur. Çünkü اِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ **muhakkak olan şu ki, benim velim, yardımcım, koruyucum ve kurtarıcım Allah'tır.** الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ **O ki, bu kitabı indirmektedir.** Sizin hiçbir şey yapamayacağınızı

ve kendisinin bana veli olduğunu ve bana yardım edeceğini bildirmektedir. وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ **Ve O, bütün iyilere veli olur, sahip çıkar.** وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ **Sizin, onun dışında öteki yalvardıklarınız ise** لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ **ne size yardım edebilirler, ne de kendi kendilerine bir faydaları dokunur.** Ne sizi kurtarabilirler, ne de kendi kendilerini. وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا **Ve siz onları hidayete çağırsanız** (yani doğruluğa veya herhangi bir konuda size yardımcı olmaya veya sizi hakka iletmek için rehberlik etmeye davet ederseniz), **sizi işitmezler bile. Ey dinleyici!** وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ **Sen onları sana bakıyorlar görürsün** وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ **halbuki görmezler.** Karşılarında duran ve görülebilen varlıklara bakarlar, ama görmeleri yoktur, basiretleri de yoktur. Keşşaf müellifi gibi, bazı tefsir âlimleri bu ifadelerin yalnızca putlara ait olduğunu sanmışlar ve demişlerdir ki, putlarına bir takım kıymetli taşlardan, inci boncuktan göz manzarası veren şeyler takıyorlardı.(1) Bu takdirde ise âyette bir tekrar şaibesi söz konusu önceki benzerinin sadece tekrarı, başa vurmak gibi bir tekid olacağından önceki âyet sırf bir başa vurma, ikincisi ise tapılması caiz olanla olmayanı fark ettirmek amacına yöneliktir demişlerdir. Fakat doğrusunu isterseniz âyetlerde tekrar yoktur. Çünkü o müşriklerin ortakları yalnızca taptıkları cansız putlardan ibaret değildir. عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ *"Onlar da sizin gibi kullardır."* âyetinde de ihtar olunduğu üzere, önceki âyet, müşriklerin taptıkları cansız putlar açısından, bu kısım içindeki benzer âyet, müşriklerin taptıkları ve tanrı yerine koydukları reisleri açısından geçerlidir. Gerçekten de Mücahid, Hasan Basrî ve Süddî, buradaki "ted'ûhüm"ün "hüm" zamirlerinin küffara ait olduğunu söylemişlerdir ki, zahir olan da budur. Bunlar hakkında "işitmezler, görmezler" buyurulması da kulaklarına laf girmez, gözleri görse de akılları ermez demektir. Bu noktada biz bir mânâ daha seziyoruz ki, o da şudur: Allah'tan başka kendisine tapınılan şeylerin hiç birisi, karşısında kendisine ibadet eden bir kulun iç dünyasında çalkalanan acılarını, gönlünden geçen arzu ve isteklerini, ümit ve dileklerini işitmez ve görmez. Bir hasta yatar kıvranır, karşısına bütün sevdikleri toplanır, ona bakarlar, fakat o hastanın neler çektiğini ve gönlünden neler geçirdiğini gerçek yönüyle ne görürler, ne de anlarlar, ne de gerçek anlamda ona yardım edebilirler. Şu halde karşılarındaki o hastayı gerçek anlamda görüyor ve işitiyor değillerdir. İşte Allah'tan başka tapılanların hali budur. Bu açıdan onların hepsi birer put ve heykel gibidirler. Hiçbirinden doğrudan doğruya bir yardım gelmesi söz konusu değildir. Allah ise, semî ve basîrdir, gaybların bilicisidir yani, hakkiyle gören, işiten ve gaybleri bilendir. Bundan dolayı Allah'tan başkasına ta-

---

(1) ez-Zemahşerî, el-Keşşaf, II, 138.

pınmak boştur, batıldır ve hiçtir. Allah da her şeyin Rabbi olmakla beraber, iyilere, yaratılıştan gelen fıtrî özellikleri ve kabiliyetleri bozulmamış olan iman ve güzel huy ehline dost olur. Bundan dolayı şirk geleneğinin, fıtrat ve akıl açısından nasıl tutarsız bir şey olduğu açıkça ispat edildikten sonra en büyük kurtuluşu ve bütün ahlâk güzelliklerini içine alan şu âyetle Hz. Peygamber'e buyuruluyor ki:

خُذِ الْعَفْوَ **Affı ele al,** insanlar ile ilişkilerinde evvela hoşgörü ve kolaylık tarafını gözet; insanların işlerinden, önce sana kolay gelenleri al ve kolayca yerine gelecekleri yap. Kendilerine zor gelecek, zorluk verecek şeyleri isteme, şiddet ve zorluk taraftarı olma. Ayrıca affedici ol, herkesin eksiğine, kusuruna bakma, kusurları bağışlamak, özür dileyenleri affetmek senin önde gelen hasletin, en baş özelliğin olsun. İnsanlardan vergi alacağın zaman halka zorluk ve sıkıntı vermeyecek şekilde hayatî ihtiyaçlarından fazla olan mallardan vergi al. وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ **Örfe uygun olanla emreyle** yani, affedici olayım, affı gözeteyim derken, örf ile emretmeyi terketme, fakat emredeceğin, bir emir vereceğin zaman örf ile emret. Emrettiğin iş örfe uygun olsun, Allah'ın kitabında veya kendini bilen akıl sahipleri katında maruf, yani yapılması ve yerine getirilmesi gerekli, varlığı yokluğundan hayırlı, olması olmamasından faydalı olduğu kabul edilen, güzel ve yararlı bir şey olsun.

"Urf, Ârife, Mâruf": كُلُّ اَمْرٍ عُرِفَ اَنَّهُ لاَ بُدَّ مِنَ الاِتْيَانِ وَاَنَّ وُجُودَهُ خَيْرٌ مِنْ عَدَمِهِ *"Yani, yapılması gerekli olan, olması olmamasından hayırlı bilinen her bir iş örftür."* Başka bir deyişle كُلُّ فِعْلٍ جَمِيلٍ مُسْتَحْسَنٍ *"güzel ve faydalı olan her iş"* demektir. Örf مَا يَتَعَارَفُهُ النَّاسُ diye de tarif edilir ki, "insanlarca iyiliği bilinen ve kabul olunan şeydir." Bu demektir ki, insanlar arasında birbirlerine karşı ötedenberi iyilik olarak yapageldikleri ve iyilik olarak bildikleri, gereğine inandıkları ve faydasını kabul ettikleri, itiraf eyledikleri, ürküp böyle şey mi olurmuş diyerek reddetmeye ve karşı koymaya yeltenmedikleri şeydir. Bu da, yukarıda tarif ettiğimiz öbür anlamların içinde ise de onlardan bir anlamda daha özeldir. Burada şu iki noktadan gaflet etmemek gerekir: birincisi, örf ile emretmek demek "her örf", veya "her mâruf" emredilmesi gerekli olan şey demek değildir. Yani her emrin örfe uygun olması gerekir, fakat her örfün mutlaka emredilmesi gerekli değildir. İkincisi insanlar arasında yayılmış, şuyû bulmuş, iyi kötü her şey, her âdet ve gelenek örf demek değildir. Bilgisizlik ve sapıklık sayesinde veya zorba yöneticilerin zoruyla halka kabul ettirilmiş ve alışılmış bir takım kötü alışkanlıklar ve gelenekler vardır ki, bunların çoğu batıl ve çirkin şeyler

olduğundan hadd-i zatında emredilmesi değil, onların nehyedilip yasaklanması ve ortadan kaldırılması gerekir ki, bunlar aslında kötü şeylerden sayılırlar. Hatta bunların bir çoğu sahiplerinin gözünde bile çirkindir. Kendi nefislerine uygulanmasını istemezler ve inkâr ederler.

Yukarıdan beri Kur'ân'da anlatılıp açıklandığı üzere, kâfirlerde, zalimlerde, fasıklarda âdet olmuş ve alışkanlık haline gelmiş nice kötü âdetler ve gelenekler vardır ki, şirk ve puta tapmak âdeti bunların başında gelir. Hz. Peygamber bunları emretmek değil, bunlarla savaşmak için gönderilmiştir. Şu halde yukarıdan beri bütün bu fena âdetlerin, Kur'ân tarafından kınanan çirkin geleneklerin kötülenmesi ve yasaklanması istenirken, özellikle şirk âdetinin yaratılıştan gelmeyip, daha sonra ortaya çıkmış bir şey olmasıyla çirkinliklerden bulunduğu ispat olunarak iptali için وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ *"örf ile emret"* buyurulurken, örfün soyut bir kavram olarak ele alınıp her türlü örf ve âdet demek olabileceğini sanmak çok yanlış bir şey olur. Her maruf olan şey emredilmeye layık olmadığı gibi, her âdet ve gelenek de örf demek değildir, her örf de âdet değildir.

Örf, marifet ve itiraf ile ilgili olduğundan dolayı "örf ile emret!" ifadesi şuna da işaret eder ki, emrolunacak şey, ya emredilir edilmez fıtraten kabul ve itiraf edilebilecek bir şey olmalı, yani haddi zatında bilinen ve kabul edilmiş olan birşey olmalı, ya da önce genel anlamda ne olduğu iyice tarif edilip tanıtıldıktan sonra emrolunmalıdır. İnsanların kafasına girmeyen, havsalası almayan veya almak ihtimali bulunmayan karmaşık şeyler halka emredilmemelidir. Nitekim Fatiha Sûresi'nde ve Bakara Sûresi'nin baş taraflarında önemli ilkeler iyice açıklanıp belirlendikten sonradır ki, ilk emir olarak يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ *"Ey insanlar Rabbinize ibadet edin!"* (Bakara, 2/21) hitabına yer verilmiştir. Yine böylece Mekke devrinde nazil olmuş olan sûrelerden İslâm'ın temel ilkeleri, fıtrata uygun olan ana esasları iyice tarif edilip açıklandıktan ve bu suretle ehli İslâm'ın ruhunda bir müşterek değerler ve inançlar ortamı oluşturduktan, yani bir kamu vicdanı ve şer'î örf meydana getirdikten sonradır ki, ibadet ve öteki görevlere ilişkin emirler Medine devrinde nazil olan sûrelerde peyderpey emredilmeye başlamıştır. Hasılı bir emir, bir iyiliği ve faydayı içermeli veya amaçlamalıdır. Emrolunan iş, ne derece maruf olursa o derece geçerli olur, o derece kabul görür. Herkese şamil olan emirler de herkesin bilgi ve anlayış derecesine uygun olmalıdır ki, yanlış anlaşılmaya veya istismara meydan vermeden kolaylıkla uygulanabilir olsun, halkın karşı koymasına, red ve inkâr etmesine meydan vermesin, ya da halka baskı yoluyla uygulanmasına gerek kalmasın. Bu

âyet ahlâk ilmi, kanun yapma ve yönetim bilgisi açılarından o kadar geniş kapsamlı bir düsturdur ki, bunun inceliklerini ve ayrıntılarını sayıp dökmeye imkân yoktur.

Bununla beraber o müşrikler gibi cahillik edenlere gelince: وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ **cahillerden yüzünü çevir.** O kendini ve Rabbini bilmez cahillerin ahmakça sözlerine, akılsızca işlerine misliyle mukabelede bulunmaya kalkışma. İşte bütün ahlâk yüceliklerini içine alan bu âyeti kerimenin bir tefsiri gibi olmak üzere şu hadis-i kudsi de varid olmuştur: اَفْضَلُ الْفَضَائِلِ اَنْ تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِىَ مَنْ حَرَمَكَ وَتَعْفُوَ عَمَّنْ ظَلَمَكَ yani, "faziletlerin en yükseği, seninle ilişkisini keseni senin arayıp sorman, seni mahrum bırakana senin ihsanda bulunman ve sana zulmedeni senin affetmendir."(1) Yine rivayet olunmuştur ki, bu âyet nazil olunca peygamber efendimiz; كَيْفَ يَا رَبِّ وَالْغَضَبُ مُتَحَقِّقٌ "Gazap gerçekleşmiş iken bu nasıl olur ya Rabbi?"(2) deyince, arkasından şu âyet nazil olmuştur:

وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ **Ve eğer şeytandan bir gıcık seni gıcıklayacak olursa,** yani seni emrolunduğun şeyin tersine yönlendirmek için kızdırmak veya başka bir yolla galeyana getirecek şeytani bir tahrik karşısında bulunacak olursan, onun şerrinden فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ **hemen Allah'a sığın.** Allah'ın nimetinin büyüklüğünü ve cezasının şiddetini düşünüp yardım ve korumasına iltica ederek, gönlünden O'na sığın veya dilinle ve gönlünle O'na sığınmada bulun, اِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **muhakkak ki, Allah işitir ve bilir.** Kalbinle de yapsan kendisine sığındığını bilir. اِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا **Muhakkak ki, müttaki olanlar** اِذَا مَسَّهُمْ طَٓائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ **kendilerine şeytandan bir tayf çok az bir hayal eseri bir şey dokunduğu vakit bile** تَذَكَّرُوا **hemen durup düşünürler, Allah'a sığınmak gerektiğini hatırlarlar** فَاِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ **ve hemen gözlerini dört açarlar,** kendi hatalarının nerede olduğunu ve şeytanın hilesinin nereden geldiğini görürler ve hemen yanlıştan sakınırlar. Bu âyet Resulullah'a olan bu hitabın, bütün müminlere genel anlamda bir hitap olduğuna işaret eden bir tenbih niteliğini taşır. وَاِخْوَانُهُمْ **Şeytanların kardeşleri olanlar,** yani gizli şeytanların, insan cinsinden olan şeytanların kardeşleri olanlar ise يَمُدُّونَهُمْ فِى الْغَىِّ **onlara (yani o cin şeytanlarına) iğvada yardımcı olur imdat ederler.** ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ **Sonra da kendilerini kısamazlar,** müttakiler gibi kötülükten çekip geri tutamazlar, kötülükten vazgeçip kendilerini çekip çeviremezler.

Bundan dolayı şeytanlara kapıldıkça kapılırlar, aldandıkça aldanırlar,

---

(1) Ahmed b. Hanbel, III, 438.

(2) Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, III, 631; Âlûsî, Rûhu'l-meânî, V, 147.

saptıkça saparlar, helâk bataklığına batar giderler.

Nitekim وَاِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِاٰيَةٍ **sen onlara bir âyet getirmediğin zaman,** yani zaman zaman olduğu gibi vahiyde belli bir süre kesinti olduğu zaman, o şeytanların kardeşleri قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا **demek ki, derleyip toparlayamadın ha, derler.** Böyle demekle öbür âyetleri de Hz. Peygamber'in şuradan buradan derleyip toparladığını, kendi hesabına şuradan buradan toplayıp söylediğini ima ederek, onun peygamberliğine sataşmaya ve dil uzatmaya çalışırlar. Bu ise şeytandan bir tayf'a, bir hayale ve bir gıcıklamaya misaldir. قُلْ **Resulüm de ki;** اِنَّمَا اَتَّبِعُ مَا يُوحٰى اِلَيَّ مِنْ رَبّ۪ي **ben Rabbimden bana vahyolunandan başka hiç bir şeye uymam.** هٰذَا **Bu Kur'ân** بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ **Rabb'iniz katından gelen basiretlerdir.** Tıpkı kalblerde hakkı görmeye, doğruyu anlamaya yardımcı olan basiretler gibi Rabb'inizin ihsanıdır. وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ **Ve iman edecek olan her hangi bir-kavim için bir hidayet rehberi ve bir rahmettir.** Şu halde saygısızlık etmeyin, iman edin. وَ **Ve ey müminler hatta ey insanlar!** اِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ **Kur'ân okunduğu vakit** namazda, hutbede veya herhangi bir yerde ve mecliste فَاسْتَمِعُوا لَهُ **hemen kulak verip onu dinleyin,** وَاَنْصِتُوا **ve ağzınızı tutup susun ki,** لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ **rahmete erdirilesiniz,** rahmete erdirilmeniz arzu edilsin. Zira susmak iyice dinlemeye, iyi dinlemek de basirete, o da iman ve salih amellere, iman ve ameller de ilâhî rahmete ve nimete ermeye sebep ve yoldur.

Görülüyor ki, buradaki "dinleme ve susma" ile ilgili emirler okunmaya bağlı olarak şart kılınmıştır. Kırâet (okumak) ise bir ihtiyari iştir ki, akıllı ve konuşan bir insanın ağzından çıkanı anlamaya ve anlatmaya yönelik bir maksat taşıyan sesli olarak okumak demektir. Nitekim vahiy meleği olan Cebrail'in işi bile aslında bir kırâet (okuma) değil bir ikra, yani okutmaktır. Allah'ın yaptığı iş ise vahyi indirmek ve kırâeti yaratmaktır. Bundan dolayı akıllı olmayandan ve cansız varlıklardan sadır olan seslere kırâet denilemeyeceği gibi, aks-i sadadan, yani sesin yankılanmasından meydana gelen işe de kırâet denilemez. Bunun içindir ki, fakihler bir kırâetin yankılanmasından hasıl olan yankıya kırâet ve tilâvet hükmü terettüp etmiyeceğini ve mesela tilâvet secdesi azım gelmeyeceğini beyan etmişlerdir. Bir kitabı sessiz olarak okumaya kırâet denilemiyeceği gibi, çalan veya çınlayan yankı yapan bir sesi dinlemek de kırâet dinlemek demek değildir, bir çınlamayı dinlemektir. Şu halde Kur'ân okuyan bir okuyucunun sesini aksettiren gramafondan veya radyodan gelen sese de kırâet denilemez. Bu gibi sesler bir kırâet değil, bir kırâetin yankısı ve yansımasıdır, bunlara dinleme ve susma emrinin hükmü terettüp etmez. Yani dinlenilmesi ve

susulması vacip olan Kur'ân, gramafonda çalınan Kur'ân değil, bir insan tarafından okunan Kur'ân'dır. Bununla beraber dinlenilmesi vacip veya müstehap olmamaktan, bunun dinlenilmesinin caiz olmadığı veya dinlenilmemesinin vacip olduğu sanılmamalıdır. Zira Kur'ân'ı gramafonda çalmak başka bir iş, çalınan Kur'ân'ı dinlemek de başka bir iştir. Kur'ân'ı gramafonda çalmak, onu öteki çalgılar arasına sokmak caiz görülemiyecek bir iş olduğu açıktır. Nitekim Kur'ân'ı okumak, Allah'a yaklaştırıcı büyük bir ibadet olduğu halde, ona gerekli saygının gösterilmediği bir yerde veya bir mecliste okumak bir kabahattir. Fakat okunmuş bulunursa onu dinlemek kabahat değildir, dinlenmemesi kabahattir. Mesela, hamamda Kur'ân okuyan günaha girer de onu dinleyen günaha girmez. Nerede olursa olsun okunan Kur'ân'ı dinlemek sevaptır, dinlememek sevap değildir. Bunun gibi, bir ses yankısı dahi olsa gramafonda çalınan veya radyoda çalınan bir Kur'ân'ı dinlemek vacip değildir diye onu dinlememek vacipmiş gibi zannedilmemelidir. Zira tam anlamıyla bir kırâet değilse bile yine de kırâet benzeri bir şeydir.

Çünkü nefsî kelâma delalet etmektedir. Şu halde dinlenilmesi vacip veya müstehap değilse bile en azından caizdir, evladır ve hatta ona da saygısızlık etmek caiz değildir. Öyle bir hâl karşısında bulunan bir müslüman, layık olmayan yere konmuş bir Kur'ân sahifesi karşısında bulunuyormuş gibidir ki, ona karşı lâubalilik etmemesi ve elinden geldiği kadar onu oradan alıp layık olduğu yere kaldırması dindarlığının gereğidir.

İşte ey Muhammed! Onları söyle وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ **ve nefsinde Rabbini zikret,** تَضَرُّعًا وَخِيفَةً **bir tazarru ve yakarış ile ve bir nevi korku ile** yani korkarak, çekinerek ve yalvararak, yakararak, kalben ve fikren وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ **sesli olmayan bir söz ile,** yani sırrî olanın biraz üstünde, yalnızca kendin işitecek kadar, kırâet veya dua veyahut dil ile yapılan zikirlerden güzel tefekküre engel olmayacak şekilde بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ **sabahları ve akşamları,** (işte böylece) **içinden Rabbini zikretmeyi kendine vird et,** وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ **ve gafillerden olma.** Kalbin daima uyanık olsun ve Allah'ı zikretmeye devam et.

İnsan varlığında ruh ile bedenin çok tuhaf bir ilişkisi vardır ki, düşünce ile duygu, vicdan ile akıl insanın ruhsal varlığında bir bütünlük teşkil eder. Bu ilişkide şahsiyet bütünlüğü meydana gelir. Bu birlik Allah'ın birliğini tanımaya doğru açılan bir pencere durumundadır. Bu ilişki sebebiyledir ki, ruhta meydana gelen bir etki bedene de etki eder ve bedende meydana gelen bir etkinin ruhta da bir takım sonuçları görülür. Çok sıradan bir misal olmak üzere ekşi bir şey hayal

olduğumuz zaman bile ağız sulanır, bir faciayı anlatırken bile baş ağrısı, heyecan veya baygınlık meydana gelebilir ki, bunlar ruhtan bedene gelen etkinin göstergeleridir. Aynı şekilde bedende meydana gelen bir takım yara ve hastalıkların acısı ruhta duyulur veya bedende tekrarlanan bir takım işlerin etkisiyle ruhta kuvvetli bir meleke meydana gelir ki, bunlar da bedenden ruha gelen etkinin izleridir. Böylece insanda güzel tefekküre engel olmayacak şekilde ve kendi kendisinin duyacağı kadar diliyle zikir alışkanlığı yerleştiği zaman bu zikirden hayal âleminde bir eser meydana gelir. Ve bundan ruha bir nur yükselir, sonra bu nurlar ruhtan tekrar dile, dilden hayale yansıyarak akıp gider. Karşılıklı aynalar gibi sürekli olarak birbirini takviye eder ve destekler. Bunun sayısal artışına da sınır yoktur ve bu sonsuz denizin yüce ve kutsal makam ve mertebeleri nihayetsizdir. Marifet yolculuğu işte bu sınırsız denizde Hakk'ın rızasına doğru yürümek ve yol almaktır.

Bu yolculuğun yegane gemisi nefis yeğane dümeni de Allah'ı zikirdir. Tam gaflet mutlak tehlikedir ve herbir gaflet anı bile bir tehlike ihtimalini içerir.

انَّ الَّذينَ عنْدَ ربِّكَ **Hiç şüphesiz Rabbinin huzurundakiler,** وَتَرى الْمَلٰٓئِكَةَ حَآفّينَ منْ حَوْلِ الْعَرْشِ *"Meleklerin de Arş'ın etrafını çepeçevre kuşatmış olarak Rablerine hamd ile tesbih ettiklerini görürsün."* (Zümer 39/75) buyurulan Mukarrabin Melekleri ki, mele-i âla denilen yüce meleklerdir. لا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عبَادَتِه وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ **O'na ibadette büyüklük taslamazlar. O'nu tesbih ederler ve hepsi O'nu hamdederler, secde ederler.** Şu halde sen de öyle yap.

İşte bu mânâ sebebiyledir ki, bu âyet okunduğu vakit tilâvet secdesi yapmak meşru kılınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) efendimizden öylece rivayet olunmuştur ki; "Âdem oğlu secde âyetini okuyup da secde ettiği zaman Şeytan ağlayarak çekilir ve kendi kendine "vay!" diyerek hayıflanır, bu adam, secde ile emrolundu, secde etti, ona cennet var, bense secde ile emrolundum isyan ettim, bana da ateş var".(1) Demek ki, bu zikir, ibadet ve secde iledir ki, Â'raf'tan Cennet'e yol açılacak ve Cennet ganimetlerine oradan erilecektir.

(1) Müslim, İman, 133; İbn Mâce, İkâmet, 70; Ahmed b. Hanbel, II, 443.

Enfâl Sûresi

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 76

İş bu Enfâl Sûresi Medenî'dir. Bedir savaşı'nın ganimetlerinde ve bu ganimetlerin bölüşümünde müslümanlar arasında anlaşmazlık olmuş, onların nasıl taksim olunacağını, bu konuda hüküm vereceklerin Muhacirler mi, yoksa Ensar mı, yoksa hepsi mi olduğu Hz. Peygamber'e sorulmuştu. Bu sorular üzerine bu yüce sûre nazil oldu. Nüzul sebebinin ayrıntılarında bazı farklı görüşler varsa da esas itibariyle Bedir Savaşı sırasında ve ganimet meselesi sebebiyle nazil olduğunda ihtilaf yoktur. Şu halde sûre bütünüyle Medenî'dir.

Âyetleri: Yetmişaltıdır.
Kelimeleri: Bin ikiyüz otuzbirdir (1231).
Harfleri: Beşbin ikiyüz doksandörttür(5294).
Fâsılası: ن م ب ر ط ق د harfleridir ki; من طرب قد tertibi bunları içermektedir.

"Enfâl": "Nefel"in çoğuludur. Esasen "nefl" ve "nâfile" bir esas üzere ziyade olan şey demektir. Namaz, oruç vesair ibadette aslolan farzlardır. Farzların üzerine ziyade bulunanlara nâfile denildiği gibi, cihatta da asıl gaye ve asıl

sevap olan şey ahiretteki sevaptır. Bunun üzerine ziyade olan ve ilave olarak elde edilen ganimete de "nefel" denilmiştir. Bundan başka bir gaziye, ganimetteki payından fazla olarak mesela, "şu sipere ilk girene şu verilecektir" gibi tenfil yoluyla verilmesi şart koşulan mala da "nefel" denilir. Üçüncü bir husus olarak denilmiştir ki, burada "enfâl"dan maksat, genel anlamda ganimetler değil, doğrudan doğruya "humus"tur, yani Allah ve Resulü adına alınan beşte birdir. Dördüncü olarak da denilmiştir ki, "enfâl" müşriklerden savaşsız olarak çıkıp müslümanların eline geçen "fey'"dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِۜ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ
وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُٓ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ
﴿١﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذ۪ينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ
وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ ا۪يمَانًا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ ﴿٢﴾
اَلَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۜ ﴿٣﴾ اُو۬لٰٓئِكَ
هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّاۜ لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ
كَر۪يمٌۚ ﴿٤﴾ كَمَٓا اَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّۖ وَاِنَّ فَر۪يقًا
مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ لَكَارِهُونَۙ ﴿٥﴾ يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا
تَبَيَّنَ كَاَنَّمَا يُسَاقُونَ اِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَۜ ﴿٦﴾ وَاِذْ يَعِدُكُمُ
اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ

تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ
دَابِرَ الْكَافِرِينَ ﴿٧﴾ لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨﴾

Meâl-i Şerifi

1- Sana ganimetlerin bölüştürülmesini soruyorlar. De ki, ganimetlerin taksimi Allah'a ve Resulüne aittir. Onun için siz gerçekten mümin kimseler iseniz Allah'tan korkun da biribirinizle aranızı düzeltin. Allah'a ve Resulü'ne itaat edin.

2- Gerçek müminler ancak o müminlerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, âyetleri okunduğu zaman imanlarını arttırır. Ve bunlar yalnızca Rablerine tevekkül ederler.

3- Onlar ki, namazı gereği gibi kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yoluna harcarlar.

4- İşte gerçekten mümin olanlar onlardır. Onlara Rablerinin katında dereceler vardır, bağışlanma ve değerli rızık vardır.

5- Nitekim Rabbin seni, hak uğruna savaşmak için evinden çıkarmıştı. Oysa müslümanların bir kısmı o zaman bundan hoşlanmamışlardı.

6- Ve gerçek, gün gibi açığa çıktıktan sonra bile seninle münakaşaya devam etmişlerdi; sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlardı.

7. İşte o zaman Allah size iki taifeden (kervan veya kureyş ordusundan) birini vaad ediyordu ki, sizin olacaktı. Siz ise arzu ediyordunuz ki, şanı ve şerefi olmayan şey (kervan) sizin olsun. Halbuki Allah, âyetleriyle hakkı yerine oturtmak ve kâfirlerin arkasını kesmek istiyordu.

8- Ki, hakkın hak olduğunu tanıtsın ve batılı büsbütün yok etsin, varsın o günahkârlar istemesin.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِ **Resulüm, sana enfâlden, ganimetlerden soruyorlar** Enfâli soruyorlar buyurulmayıp عَنِ الْاَنْفَالِ *"enfâlden soruyorlar"* buyurulması gösterir

ki, asıl enfâli soruyorlar veya ganimeti istiyorlar demek olmayıp, enfâlin durumunu, onunla ilgili hükmünü soruyorlar demek olduğuna işarettir ve, bu cihet zaten verilen cevap ile açıklık kazanacaktır. Sonra bunun A'raf sûresinin son âyetlerine ilgisi bakımından da kulluğa yönelik, yani hakkiyle kulluk edebilme arzusundan doğan bir soru olduğundan da gaflet edilmemek gerekir. Cevap olarak: قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ **De ki; enfâl, Allah ve Resulünündür.** Yani enfâl hakkında hüküm vermek Allah'a ve Resul'e mahsustur. Bunda kimsenin oyu ve onayı yoktur. Allah nasıl emrederse Resul de onu öylece tebliğ ve icra eder. Şu halde فَاتَّقُوا اللّٰهَ **Allah'a karşı gelmekten sakınınız,** Allah'a ittika ediniz ve gazabına sebep olacak hâllerden sakınıp korununuz. وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ **Ve aranızdaki açıklığı gideriniz,** düzeltiniz. İhtilaf ve anlaşmazlıkları gerektiren hâllerinizi düzeltiniz ve bunu yapabilmek için وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Allah'a ve Resulü'ne itaat ediniz** اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **eğer mü'minler iseniz,** böyle yaparsınız. Zira اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ **mü'minler, ancak onlardır ki,** اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ **Allah anıldığı zaman** yani sırf Allah'ın ism-i celâli söylendiği, sıfatlarından hiç bahsolunmaksızın ve fiillerinden, kudretinden hiçbiri gösterilmeksizin yalnızca "Allah" denildiği zaman وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ **yürekleri oynar,** kalblerini rahmet ümidi ve sevgi heyecanı kaplar, muhabbetle karışık bir korku sarar, Allah'ın azamet ve ihtişamından kaynaklanan bir ürperti kaplar. وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ **Ve üzerlerine O'nun âyetleri okunduğu, tilâvet edildiği vakit** زَادَتْهُمْ اِيمَانًا **imanlarını arttırır.** Bilgi ve ibadet sebepleri ve delilleri arttıkça iman da taklitten çıkıp tahkik özelliği kazanmaya başlar, tahkik gelişir, yakîn ve itminanları ziyadeleşir. وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ **Ve ancak Rab'lerine tevekkül ve itimat eylerler.** Başkasına değil, yalnızca Allah'a güvenir ve O'na teslimiyet gösterirler ve işlerinde başarıyı ondan beklerler. اَلَّذِينَ **Onlar ki,** يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ **Namazı hakkiyle kılar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan infakta bulunurlar.** اُولٰئِكَ **İşte onlar,** yani bu özellikleri kazanmış olan mü'minler yok mu هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا **hakkiyle mü'min olanlar işte ancak bunlardır.** Gerçekte mü'min diye ancak bunlara denilir. Zira hem kalbleri, hem kalıpları ve amelleri ile mü'mindirler. لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ **Bunlar için Rabları katında yüksek yüksek dereceler** وَمَغْفِرَةٌ **ve büyük bir mağfiret** وَرِزْقٌ كَرِيمٌ **ve kerim bir rızık vardır.** Öyle kerim bir rızık ki, sayısı ve süresi tükenmez, ardı arkası kesilmez, zararsız ve tükenmez, derdi belası olmaz, sırf hayır ve sırf nimet olan bir rızık vardır ki iman ile güzel amelin asıl ecri işte bunlardır. Dünya malı ve savaş ganimetleri bunların yanında kâle alınmaya bile değmez. Şu halde enfâlin hükmünü sorarken, her şeyden önce şunu bilmek gerekir ki,enfâl, bu dereceleri, bu mağfireti ve bu kerim rızkı ihlal etmemek şartıyla ve onun

üzerine ziyade, fazladan bir nimet olmak üzere düşünülmeli ve ele alınmalıdır. Yoksa ganimetler, helâl olan birer enfâl olma özelliğini kaybeder, birer vebal ve günah olur. Bu hâl, bu enfâl meselesindeki durum neye benzer bilir misiniz?

Ey Muammed, كَمَا اَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ **Bu hâl, şunun gibidir ki Rabbin seni hakkı açığa çıkarma uğruna, yatağından kaldırıp, evinden dışarı çıkarmıştı,** yani Rabbin seni, Medine'deki evinden çıkarıp Bedir tarafına doğru hareket etmeni emreylediği zaman, hakkı yerine getirmek gibi gerçek bir sebeple çıkarmıştı. وَاِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ **İşte o sırada bu müminlerin bir kısmı gönülsüzdüler.** Savaşı arzu eder bir durumda değildiler. Bunun için ilk yola çıkışta işin içyüzünü bilmiyorlardı. Gerekli hazırlıklarını yapmadan sadece bir kervana gidiliyor diye gelişigüzel çıkmış bulunuyorlardı, savaşmayı da istemiyorlardı. يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ **Hakikat iyice açıklık kazandıktan,** yani savaşın kaçınılmaz olduğu **iyice anlaşıldıktan sonra hâlâ o konuda sana karşı mücadele ediyorlardı,** كَاَنَّمَا يُسَاقُونَ اِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ **sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi davranıyorlardı.** Yani doğal olarak savaşmaktan gocundukları veya harp için hazırlanmış olmadıkları için, iki süvari ve üçyüz onüç piyadeden oluşan ufacık bir birlikle düşmana karşı savaş vermeyi bir kısım müminler çok tehlikeli ve mahzurlu görüyorlardı ve savaşı hoş karşılamıyorlardı. وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ **Ve unutmayın o vakti ki, Allah size iki taifeden birisi sizin olacaktır diye vaad ediyordu;** وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ **siz ise istiyordunuz ki, şevketi olmayan şey sizin olsun.** Bu iki taifenin birisi Ebu Süfyân'ın yönetiminde Amr b. As ile Amr b. Hişam'ın dahi içinde bulunduğu kırk süvari muhafazasında Şam'dan gelmekte olan büyük bir ticaret kervanı idi[1]. Hz. Peygamber bu kervanın gelişini haber vererek Medine'den hareket etmişti. Sahabenin birçoğu, hareketin hedefinin yalnızca bu kervanı vurmak olduğu düşüncesinde bulunduklarından bu harekete fazla ağırlık kuşanmadan katılmışlardı. Oysa öte yandan bütün Mekke halkı ayaklanmış büyük bir kalabalık teşkil ederek Ebu Cehil kumandasında hareket etmiş, güçlü ve şevketli bir taife idi Bin kişilik silahlı bir Kureyş ordusu Bedir'e[2] doğru geliyordu. O zaman Cebrail inmiş ve demiştir ki, Ey Muhammed, Allah Teâlâ size iki taifenin birini vaad etti; ya ıyr, ya nefîr yani ya kervan veya Kureyş ordusu". Bunun üzerine Resulullah yolda ashabı ile istişare edip buyurdu ki, "ne diyorsunuz? Kureyşliler yola çıktılar, عَلٰى كُلِّ صَعْبٍ وَذَلُولٍ "her türlü zorluğa ve sıkıntıya rağmen"

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 16-19, 20-25.

(2) Al-i İmran Sûresi'nde "Allah size Bedir'de azınlıkta iken yardımda bulunmuştu." âyetinin tefsirine bkz. (3/123)

bize doğru geliyorlar. Sizce kervan mı daha iyi, yoksa onları karşılamak mı?" Büyük bir kısmı: "Hayır, bizce düşmanı karşılamaktansa kervanı takip etmek daha iyi." dediler. Buna karşı Resulullah'ın mübarek yüzlerinde bir burukluk husul oldu. Sonra şunları söyledi: "Kervan deniz kenarından geçti gitti, Ebu Cehil ise bize doğru geliyor" dedi. Bunun üzerine yine de "Ya Resulallah, kervana bak, düşmanı bırak." dediler. Hz. Peygamber öfkelenmişti, Ebubekir ve Ömer (r.a.) kalktılar güzel sözler söylediler. Sonra Sa'd b. Ubade kalktı ve dedi ki "Ey Allah'ın Resulü! Kendi emrine bak ve icra et, vallahi sen عَدَن ابين yani Aden körfezine gitsen Ensar'dan bir kişi bile geri kalmaz." dedi. Daha sonra Mikdat b. Amr, kalktı ve dedi ki "Ya Resulallah! Allah Teâlâ sana ne emrettiyse onu icra et, ne tarafa gidersen biz kesinlikle seninle beraberiz. Biz, İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya dedikleri gibi, اذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ *"Git, sen ve Rabb'in birlikte savaşın, biz işte burada oturup bekliyoruz."* (Mâide 5/24) demeyiz, lâkin deriz ki Sen Rabb'inle git, ikiniz onlarla savaşınız, biz de sizinle beraberiz, gören bir tek gözümüz bulunduğu müddetçe savaşacağız". Bunun üzerine Resulullah'ın yüzü güldü, "Şimdi bana söyleyin, insanlar bu iki görüşten hangisinden yanadır?" buyurdu. Ve insanlar sözünden maksadı da Ensar idi. Zira Ensar Akabe'de bey'at ettikleri zaman "Sen bizim diyarımıza gelinceye kadar zimmetimizde değilsin, ancak bize geldiğin zaman zimmetimizdesin, kendi çoluk çocuğumuzu müdafaa ettiğimiz gibi seni de müdafaa edeceğiz" diye söz vermişlerdi. Ve anlaşıldığına göre Resul-i Ekrem Ensar'ın "Biz ancak Medine içinde hücum eden bir düşmana karşı müdafaayı üstlenmiştik." gibi bir görüş öne sürmeleri ihtimalini hesaba katıyor gibiydi. Sa'd b. Muaz kalkıp "Ey Allah'ın Resulü! Galiba bizi kastediyorsun?" deyince, o da "evet" buyurdu. Bunun üzerine Sa'd dedi ki: "Biz sana iman ettik, seni tasdik eyledik ve bize getirdiğinin hak olduğuna şehadet ettik. Bu konuda sana uymak ve itaat etmek üzere söz verdik. Şu halde sen ne dilersen onu yap. Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, sen bize şu denizi gösterip dalsan biz de beraber daların ve içimizden bir tek kişi bile geri kalmaz. Bizimle düşmana karşı gitmeni de hoş görmezlik etmeyiz. Biz harpte sebatkârız, çarpışma sırasında sadakat gösteren kimseleriz. Umulur ki Allah Teâlâ, bizden sana, yüzünü güldürecek şeyler gösterecektir. Şu halde yürüt bizi Allah'ın bereketine". Sa'd'in bu sözlerinden Resulullah çok memnun oldu ve sevindi, sonra da buyurdu ki; "Haydi yürüyün Allah'ın bereketine, size müjde veriyorum ki, Allah bana iki taifenin birini vaad buyurdu. Allah biliyor ki, ben sanki şu anda onların devrilip yere serilecekleri yerleri görür gibi oluyorum".

İşte harbin nihayetinde daha önce enfâl meselesi üzerine cereyan eden bu gibi hâller ihtar olunarak buyuruluyor ki: Size Allah iki taifeden herhangi birini vaad ediyorken siz şevketsiz olan tarafı arzu ediyordunuz, وَيُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ ... **oysa Allah kelimeleriyle hakkı yerine getirmeyi ve kâfirlerin kökünü kesmeyi murad ediyordu.** Yani siz kervanı vurmak gibi, şanı ve şerefi olmayan küçük şeyler istiyordunuz. Oysa Allah hakkınızda daha şerefli olan yüksek şeyler murad ediyordu. Hakkın yücelmesini ve kâfirlerin kahrolmasını, hak dinin şan ve şeref kazanmasını takdir ve irade buyurdu. İşte bu size, sizin kendi iradenizle Allah'ın hükmü ve iradesi arasında sizin lehinize ne kadar büyük bir fark bulunduğunu anlatır. Burada şuna iyi dikkat etmek lazım gelir ki Allah Teâlâ, bu hakkı yerine getirmeyi doğrudan doğruya yaratmayla değil, kelimeleri ile, yani emri ile yerine getirmek istiyordu. İşte böyle Allah'ın emri ve kelimesiyle beşerin de ona uyup itaat etmesiyle yapılması gereken şeylere cürm ü ma'siyet veya derece ve mağfiret tahakkuk eder. Yoksa Allah Teâlâ'nın kelimeleri ile değil de doğrudan doğruya cebri ve yaratmasıyla yaptığı ve yapacağı şeylerde beşerin irade ve çabasının hiçbir hükmü yoktur. Bunun için Allah, herşeyden önce kelimeleri ve âyetleri ile onu belirsiz olarak yapıyor ve vaad ediyordu ki, لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ **o mücrimler istemeseler ve hoşlanmasalar da,** yani o kâfirlerin o müşriklerin iradelerine rağmen **hakkı yerine getirsin ve batılı yok etsin,** hakkın hak, batılın da batıl olduğunu iyice açığa çıkarsın ve ilan etsin.

Unutmayın ve iyice hatırlayın o vakti ki:

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ إِلَّا بُشْرٰى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾ إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً

لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ
وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ ﴿١١﴾ إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي
مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ
فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾ ذَلِكَ
بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ
شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٣﴾ ذَلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ
عَذَابَ النَّارِ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

9- O vakit siz Rabbinizden yardım diliyordunuz. O da: "Ben işte ardarda bin melekle size yardım ediyorum" diye duanızı kabul buyurmuştu.

10- Bunu da Allah size sırf bir müjde olsun ve bununla kalbleriniz yatışsın diye yapmıştı. Yoksa zafer ancak Allah katındandır. Gerçekten Allah mutlak galiptir ve hikmet sahibidir.

11- O sırada size, yine katından bir güven ve esenlik olmak üzere bir uyku sardırıyordu, sizi temizlemek, şeytanın vesvesesini sizden gidermek, yüreklerinize kuvvet vermek ve ayaklarınızı sağlam durdurmak için gökten üzerinize yağmur indiriyordu.

12- İşte o anda Rabbin meleklere şöyle vahyediyordu: Ben sizinle beraberim, müminlere sebat verin. Kâfirlerin yüreğine korku salacağım, hemen boyunlarının üstüne vurun, parmaklarına, parmaklarına vurun".

13- Çünkü onlar Allah'a ve Resulüne karşı geldiler. Kim Allah'a ve Resulüne karşı gelirse, bilsin ki Allah'ın azabı çok çetindir.

14- İşte gördünüz ya, şimdilik siz bunu tadın, şu da kesindir ki, ahirette kâfirlere cehennem azabı vardır.

اِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ **Hani siz Rabbinize istiğase ediyor, yalvarıyor, imdat ve yardım istiyordunuz ya...** Müminler savaşın ve çatışmanın kaçınılmaz olduğunu anladıkları zaman رَبِّ انْصُرْنَا عَلَى عَدُوِّكَ يَاغِيَاثَ الْمُسْتَغِيثِينَ اَغِثْنَا *"Ey Rabb'imiz, Senin düşmanlarına karşı bize yardım et! Ey yalvaranların niyazını duyan, bize merhamet et!"* diye dua etmeye başlamışlardı. Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, müşriklere baktı, bin kadar idiler, bir de ashabına baktı, üçyüz on kadar kişiydiler. Bunun üzerine kıbleye döndü ve iki elini kaldırıp اَللّٰهُمَّ اَنْجِزْلِي مَا وَعَدْتَنِي ، اَللّٰهُمَّ اِنْ تُهْلِكْ هٰذِهِ الْعِصَابَةَ لاَ تُعْبَدْ فِى الْاَرْضِ "İlâhî bana verdiğin sözü yerine getir! İlâhî, şu bir avuç insan yok olursa, sana yeryüzünde ibadet eden kalmayacak."[1] diye dua etmeye başladı, bir süre duaya devam etti, nihayet omuzundan ridası düştü. Onu Hz. Ebubekir aldı, müberek omuzuna koydu ve ardından "Ey Allah'ın Resulü! Rabbine niyazın ve münacatın yetişir, O, sana olan vaadini yerine getirecektir." dedi. فَاسْتَجَابَ لَكُمْ رَبُّكُمْ **Rabbiniz de size şöyle cevap verdi ,** yani şu şekilde âyet nâzil oldu: اَنِّي مُمِدُّكُمْ بِاَلْفٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِفِينَ **Hiç şüphesiz Ben size ardı ardına bin melek ile yardım edeceğim.** Bu kadar melâikeye ne lüzum vardı? Allah melek göndermeden de dilediğini yapamaz mıydı? Ve Allah dilediği takdirde bir tek melek bile dünyanın altını üstüne getirmeye yetmez miydi? وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى **Fakat Allah, bu yardımı sırf bir müjde olsun diye,** وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ **bir de bununla kalbleriniz huzura kavuşsun diye yaptı.** وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ **Nusret ve zafer ancak Allah katındandır .** Ne maddî sebeplerden ve görünüşteki kuvvetlerden, ne de meleklerden değildir. Allah Teâlâ size iş başartmak, sizi zafere kavuşturmak istemiş, sizin korkularınızı ve acılarınızı yüreğinizden silip atmak, heyecan ve telaşınızı teskin etmek, ayrıca verdiği müjde ile de güven ve huzurunuzu arttırmak istemiştir. Bundan dolayı size bin melekle imdat göndermiştir ki, hakikatte bütün kuvvetin ve etkinin Allah'a mahsus olduğunu, Allah dileyince zayıfları kuvvetlilere galip getireceğini, O istemeyince maddî veya manevî kuvvetlerin hiçbir işe yaramayacağını iyice anlayasınız ve vazifelerinizi yapmak için, kendinizi zayıf görerek ümitsizliğe düşmeyesiniz, karamsar olmayasanız, Allah'ın yardımından ümit kesmiyeseniz. Ayrıca Allah'ın kullarına verdiği emirlerle yaptıracağı bu gibi işlerde "Eğer Allah murad ediyorsa, bizi karıştırmadan kendisi doğrudan

(1) Müslim, Cihad, 58; Ahmed b. Hanbel, I, 30, 32.

doğruya yapıversin." demiyesiniz de maddî açıdan en ümitsiz görünen zamanlarda bile azimli, kararlı ve ümitli olarak çalışasınız. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ **Allah, şüphesiz güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.** Onun verdiği hükme karşı itiraz mümkün olmaz, yaptığı işler de hikmetten uzak olmaz. Bu iyice anlaşıldıktan sonradır ki, Âl-i İmran Sûresi'nde, Uhud Savaşı hakkında وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ *"Nusret ve zafer ancak aziz ve hakim olan Allah tarafındandır."* (Âl-i İmran, 3/126) buyurulmuştur. Allah'ın hikmetine bakınız ki:

اِذْ يُغَشّ۪يكُمُ النُّعَاسَ **Hani size uykuyu sardırıverdi** fakat o uyku gaflete düşürüp sizi baskına uğratmak için değildi. اَمَنَةً مِنْهُ **Allah tarafından bir güvenlik ve esenlik olmak, korkunuzu silip sizi dinlendirmek içindi ,** وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً **ve üzerinize hiç umulmadık bir zamanda, gökten su indiriyordu,** düşman ordusu daha önce gelmiş, su bulunan yerleri tutmuştu, müslümanlara bir yudum su vermiyorlar ve onların susuz bıraktıkları zaman, daha kolay zafer kazanacaklarını umuyorlardı. Bundan başka bulundukları mevki kumluktu, ayakları kuma gömülüyor, yürürken güçlük çekiyorlardı, üstelik kumlar savruluyor ve etraf toz duman oluyordu. Düşmanın çokluğu, araç ve gereçlerinin üstünlüğü yetmiyormuş gibi, içinde bulundukları bu olumsuz durumlar da müslümanların moralini bozuyor, birçok korkulara ve endişelere sebep oluyordu. Tam o sırada Allah Teâlâ, geceleyin bir yağmur ihsan etmiş müslümanların önündeki vadi ırmak gibi akmıştı.

Bakınız bu yağmur, susuzluğu giderdiği gibi, daha başka ne kadar nimetleri ve hikmetleri içeriyordu. Şöyle ki:

1- لِيُطَهِّرَكُمْ بِه۪ **Sizi bununla temizlesin,** kirli şeylerden temizleyip arındırsın, necasetten ve hadesten taharet etmenizi sağlasın: Abdestinizi, guslünüzü yapmanıza yarasın da bu yüzden gönlünüzü huzura kavuştursun. Çünkü müminler su bulamadıkları zaman sıcaktan ve susuzluktan etkilendikleri kadar, belki daha fazlasıyla gusülsüzlükten ve abdestsizlikten dolayı rahatsız olurlar, elem duyarlar. Mümin bir kimse cünüp olduğu zaman adeta kendinden tiksinir, gusül yapamazsa kalbi rahat etmez ve bu yüzden acı çeker. Ve hakikaten temizlik her nimetin temelidir. Bu hikmete bağlı olarak Allah Teâlâ, temizliğe yaraması bakımından suyun birinci faydasını ve hikmetini bunu belirtmek için zikretmiştir ve bu faydasını en öne almıştır.

2- وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ **Ve sizden şeytanın ezasını, vesvesesini gidersin diye.** Düşman Bedir suyunu tutmuş bulunduğu için şeytan müslümanlara bu vesile ile vesvese veriyordu ki, onları susuzluktan kırılmakla korkutuyordu. Ri-

vayet olunduğuna göre, müslümanlardan birçoğu uyuyup ihtilam olunca, iblis, kendilerine görünüp demişti ki, "Siz hak yolda olduğunuzu sanıyorsunuz, halbuki cenabet cenabet namaz kılacaksınız ve susuzluktan helâk olacaksınız. Eğer hak yolda olsaydınız, düşman su başlarını tutabilir miydi?"

İşte yağmurun yağması, şeytanın bu gibi vesveselerini de ortadan kaldırmıştı.

3- وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ **Ve kalbleriniz üzerine bir rabıta olsun diye .** Allah'ın lütfunun bir başlangıcı olan bu olayı hepiniz görüp de kalbleriniz kuvvet bulsun, Allah'a olan güveniniz ve tevekkülünüz kesinlik kazansın, Allah'a ve birbirinize bağlılığınız artsın diye.

4- وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ **Ve bununla ayaklarınızı tespit etsin diye .** Ayaklarınızı yerli yerinde tutsun, sizi yere sıkı bastırsın da kumlara gömülüp kaymasın diye. Veya düşman karşısında ayak direten kimseler olasınız diye.

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ **İşte o vakit, ey Muhammed! Rabbin meleklere şöyle vahyediyordu:** أَنِّي مَعَكُمْ **Ben sizinle beraberim,** yani yardımım ve inayetim, imdadım ve muvaffakiyetim sizinle beraberdir. فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا **Şu halde, ey meleklerim, iman edenleri tespit ediniz,** ayaklarını kaydırmayıp, dimdik ayakta kalmalarını sağlayınız. سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ **Yakında Ben kâfir olanların kalblerine korku salacağım,** o zaman فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ **hemen boyunlarının üstüne vurunuz,** وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ **ve onların parmaklarına kadar her taraflarına vurunuz.** ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ **Bunun sebebi de onların Allah'a ve Resulüne şikak yapmaları,** zıt gitmeye uğraşmalarıdır. وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ **Çünkü her kim Allah'a ve Resulü'ne zıt giderse, (şikak ederse), şüphe yok ki, Allah şedidü'l-ikabdır, cezası çetin olandır.**

ذَلِكُمْ **İşte ey kâfirler gördünüz ya Allah'ın emri işte böyledir.** فَذُوقُوهُ **Şu halde bunu tadınız bakalım.** وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ **Kâfirlere bundan başka bir de ateş azabı vardır,** o da muhakkaktır ve ahirettedir.

Bundan böyle:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا

زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَ ﴿١٥﴾ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ

اِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزًا اِلٰى فِئَةٍ فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ

وَمَاْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٦﴾

Meâl-i Şerifi

15- Ey iman edenler! Toplu olarak kâfirlerle karşılaştığınız zaman, onlara arkalarınızı dönmeyin (kaçmayın).

16- Böyle bir günde her kim onlara, tekrar dönüp çarpışmak için geri çekilmek veya diğer bir safta yeniden mevzilenmek hâlleri dışında, arkasını dönerse, muhakkak Allah'dan bir gazaba uğramış olur ve varacağı yer cehennemdir, orası da ne kötü bir akıbettir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا **Ey iman edenler, ey müminler cemaatı!** اِذَا لَقِيتُمُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا زَحْفًا **Kâfirlere zahf hâlinde rastladığınız vakit,** yani sizden sayıca üstün olarak, sürü sürü saf tutmuş olarak harp düzeninde karşılaştığınız zaman فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَ **onlara arkanızı çevirmeyiniz.** Sizin kadar oldukları veya sizden daha az oldukları zamanlar şöyle dursun, sizden çok fazla oldukları zaman bile kıç dönüp kaçmayınız. Siz de derhal saf tutup savaş düzeni alınız. Zira وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ **öyle bir günde her kim onlara kıçını dönerse,** اِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ **ancak yeniden dönüp çarpışmak için yan çizerse,** yani düşmanı yanıltmak ve daha iyi vurmak için vur-kaç ve tekrar vur-kaç gibi bir savaş hilesi maksadıyla bunu yaparsa, اَوْ مُتَحَيِّزًا اِلٰى فِئَةٍ **veya bir takıma çekilmek ve orada mevzilenmek suretiyle,** (mesela daha büyük bir düşman birliğine saldırmak veya bir yerdeki müslüman birliğine imdat etmek veya iltihak etmek üzere) geri dönenlerden başkası فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ **muhakkak Allah'dan bir gazaba uğranış olur.** وَمَاْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ***"Onun varacağı yer de cehennemdir. Orası ne kötü bir dönüş yeridir."*** Eğer düşman sayıca müslümanların iki katından daha fazla ise, bu durumla ilgili hükümler biraz sonra gelecek olan اَلْاٰنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ *"İşte şimdi Allah sizin yükünüzü hafifletti."* âyetinin gereğince bu hüküm tahsis edilmiş olur.

İşin içyüzü böyle yukarda anlatıldığı gibi olunca:

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾ ذٰلِكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ ﴿١٨﴾ اِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ وَاِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْـًٔا وَلَوْ كَثُرَتْ وَاَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

17- Sonra onları siz öldürmediniz, lâkin Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, lâkin Allah attı. Bu da müminlere güzel bir imtihan geçirtmek içindi. Allah işitendir, bilendir.

18- Gördünüz ya, Allah, kâfirlerin kurduğu tuzağı işte böyle boşa çıkarır.

19- Fetih istiyorsanız, işte size fetih gelmiştir, eğer aşırı gitmez de son verirseniz, hakkınızda daha hayırlıdır. Yok eğer dönerseniz, biz de döneriz. O vakit askeriniz çok da olsa size hiç bir şekilde fayda vermez. İyi biliniz ki, Allah müminlerle beraberdir.

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ **İmdi onları siz katletmediniz,** o öldürülen ve yere düşen, enfâli ve ganimeti söz konusu olan müşrikler sizin gücünüzle ve kuvvetinizle ölmüş olmadılar وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ **ve lâkin onları Allah katletti, öldürdü.** Size emretmek, nusret ve zafer vermek, üzerlerine sizi saldırtmak ve kalblerine korku düşürmek

suretiyle hakikatte onları Allah öldürdü. Rivayet olunuyor ki, Kureyş ordusu, Akunkal'den çıkınca, Peygamber Efendimiz buyurmuştu ki, İşte Kureyş, gurur ve iftihar ile geldi, Allah'ım bunlar Senin Resulünü inkâr ediyorlar. Bana verdiğin vaadi senden istiyorum ya Rabbi!" diye dua etti. İşte bu sırada Cebrail aleyhisselam geldi, "Bir avuç toprak al, onlara doğru at." dedi. Ne zaman ki, iki taraf savaşa tutuştular Peygamber Efendimiz bir avuç çakıl aldı yüzlerine doğru attı ve شَاهَتِ الْوُجُوهُ *"yüzleri kurusun!"* buyurdu. Bunun üzerine düşman saflarında gözüyle meşgul olmayan bir müşrik kalmadı. Bundan sonra bozuldular, müminler de enselerine bindi; bir yandan öldürüyorlar, bir yandan da esir alıyorlardı. Sonra savaş sona erince müslümanlardan "Şöyle kestim, şöyle vurdum, böyle esir aldım." diye ileri geri konuşanlar ve yaptıkları ile övünenler oldu. İşte bu âyet bunun üzerine nâzil oldu. Yani siz iftihar edip övünüyorsunuz, ama şunu iyi bilmelisiniz ki, onları sırf kendi gücünüzle yenmediniz, onları siz değil, Allah öldürdü. وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ **Ve attığın vakit de sen atmadın ya Muhammed!** Bir remiy, bir atış şeklinde bir iş yaptığın vakit, düşmanlara isabet eden ve etkileyen, hepsinin gözlerine batan o atışı sen atmadın, o atışın dış görünüşü senin idi, ama sonuçlarını ve etkisini sen yapmadın وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى **ve lâkin Allah attı.** Zira sana at! emrini veren O idi, o attığın şeyi hedefine isabet ettiren, gayesine erdiren ve düşmanı bozguna uğratıp, sizi tepesine bindiren ve galip getiren O idi. Eğer atanla atılan merminin içyüzü hesaba katılmayacak olursa, bütün şan ve şeref, düşmanın boynuna inen bir kılıcın veya damarına saplanan okun veya gözüne batan çakıl taşının olması gerekir, o zaman da size hiç bir şeref hissesi kalmaz. Fakat şeref ne kınında duran kılıcın, ne de yerindeki çakılındır. İşte o kılıcın ,okun ve çakılın gazilere karşı durumu ne ise, gazilerin de Allah'a karşı durumu ondan da aşağılardadır. Çünkü onlar Allah'ın emrinde ve hizmetindedir. Binaenaleyh gaziler bilmelidirler ki, hakikatte kendilerinin hiçbir hakları yoktur, büyüklük taslayıp böbürlenmeleri de yersizdir. Bütün bunları yapan ve yaratan Allah'tır. Buradan hareketle bunu vahdet-i vücud görüşüne delil olarak kullanmaya gerek yoktur, böyle bir vehme saplanmak da doğru değildir. Bunda vahdet-i vücud veya ittihat değil, fiillerin yaratılışı, görünüşteki etkilerinin ötesinde ve üstünde olan gizli ve hakiki etkinin ispatı ve gerçek etken olan Allah'ın gücü ve kuvveti söz konusudur. Aslında ortada atan ve atılan, gazi olan ve ölen yok değil, ancak bütün bunların üstünde mutlak kudret sahibinin emrinin ve iradesinin geçerliliği vardır. Aslında bunların hiçbiri tek tek veya hepsi birden Allah değildir. Fakat hepsinin varlığı üzerinde yegane etki gücüne sahip, hepsi üzerinde hükümran bir Allah vardır ki, bütün sebepler ve amiller,

gizli ve açık tesirler ve bunların sonuçları netice itibariyle O'nun hükmü altındadır. وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَنًا **Ve Allah, müminlere, tarafından güzel bir tecrübe kazandırsın,** güzel bir nimet olan nusret ve zafer tecrübesi ihsan etsin diye bunları yaptı. اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ **Şüphesiz ki, Allah işitendir, bilendir.** Dualarınızı, feryatlarınızı, gizli ve açık seslerinizi, sözlerinizi işitir. Niyetlerinizi, maksatlarınızı, fikirlerinizi ve kuruntularınızı, bütün hâl ve gidişinizi hakkiyle bilir. ذٰلِكُمْ **Gördünüz ya, işte böyledir** وَاَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِر۪ينَ **ve gerçek şu ki, Allah kâfirlerin oyun ve hilelerini boşa çıkarır.** Tuzaklarını geçersiz kılar, onu zaafa düşürür, çürütür ve iptal eder. Ey kâfirler اِنْ تَسْتَفْتِحُوا **fetih isterseniz** فَقَدْ جَٓاءَكُمُ الْفَتْحُ **işte size fetih gelmiştir.** Fethetmek isterken siz fetholundunuz, emelleriniz tersine döndü, hileleriniz sizin başınıza geldi. Rivayet olunuyor ki, Mekke müşrikleri, Mekke'den yola çıktıkları zaman, Kâbe'nin örtüsüne yapışarak وَاَهْدَى الْفِئَتَيْنِ وَاَكْرَمَ الْحِزْبَيْنِ "Ey Allahımız, iki askerin en yücesine, iki tarafın en doğrusuna, iki grubun en değerlisine yardım et!" diye dua etmişler, Allah'tan zafer ve fetih istemişlerdi. Ne kadar dikkat çekici bir durumdur ki, duaları aynen kabul olunmuştu. Fakat ettikleri duaya kendi durumları uygun düşmüyordu. Bunun için sonuç kendi aleyhlerine ve müminlerin lehine olarak kabul olunmuştu. Aslında bu âyette, Bedir Savaşı'nın asıl çıkış sebebinin müşriklerin saldırgan tutumundan kaynaklandığına işaret vardır. Onun için buyuruluyor ki, وَاِنْ تَنْتَهُوا **ve eğer siz bu sevdadan vazgeçerseniz,** bu bulunduğunuz duruma, yani Allah'a ve Resulü'ne karşı gelmeye, kin ve düşmanlık gütmeye, ona karşı savaş açmaya son verirseniz فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ **bu sizin için hayırlıdır.** وَاِنْ تَعُودُوا نَعُدْ **Ve şayet yine harp fikrine dönerseniz biz de döneriz** وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْـًٔا وَلَوْ كَثُرَتْ **ve cemaatiniz çok da olsa hiçbir şeye yaramaz, size fayda vermez.**

وَاَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِن۪ينَ **Ve Allah, muhakkak müminlerle beraberdir.** Ancak müminler de bu beraberliği kayıtsız şartsız zannetmemeliler ve unutmamalılar ki, bu beraberlik başta kamil bir iman ile onun gerekli kıldığı şartlara bağlıdır.

Onun için:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا

اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ تَسْمَعُونَ ﴿٢٠﴾

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٢١﴾ إِنَّ شَرَّ
الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٢٢﴾
وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ
مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

Meâl-i Şerifi

20- Ey iman edenler, Allah'a ve Resulü'ne itaat edin. İşitip durduğunuz halde onun emirlerinden yüz çevirmeyin!

21- Ve işitmedikleri halde "işittik" diyenler gibi olmayın!

22- Çünkü yeryüzünde dolaşan canlıların Allah katında en kötüsü anlamayan ve düşünmeyen sağırlarla dilsizlerdir.

23- Allah onlarda hayır görseydi onlara işittirirdi, işittirseydi yine de aldırmaz arka dönerlerdi.

وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ تَسْمَعُونَ **Ve işitip dururken ondan, o Allah'ın Resulü'nden yüz çevirmeyin ve** وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ **öyleleri gibi olmayın ki:** قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ **onlar, işittik dediler de hâlâ işitmiş değiller.** Dilleriyle "işittik" diye iddia ederler, fakat hakkiyle dinlemiş ve anlamış değiller. Anlasalar bile anladıklarını icra edip, yerine getirmezler. Sanki hiç duymamış, işitmemiş gibi hareket ederler. İşte siz bunlar gibi olmayın. Zira اِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ **Allah katında bütün dabbelerin** (yani yeryüzünde yaşayan bütün canlıların) **en şerlisi, en kötüsü** الصُّمُّ الْبُكْمُ **o sağırlar, o dilsizlerdir:** O kulağı olduğu halde hakkı duymayan, o dili olduğu halde hakkı söylemeyen sağır ve dilsizlerdir, الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ **ki akıllanmazlar, akıllarını kullanmazlar.** Kulak yok, dil yok, akıl yok. işte bu hâl en aşağılık canlıların halidir. Kötülük yapmaya gelince var, fakat hakka gelince yok. Bu da en aşağı hayvanlardan daha aşağı ve aynıyle şer olan hayvanların hâlidir ki, bunlar insan şeklinde bulunan zararlı hayvanlardır. Yılanlara

bile birşey duyurmak mümkün olur da bunlara olmaz. Evvela işitmesi olmayanın konuşması olmaz. Doğuştan sağır olan konuşmaktan mahrum olur. Çünkü sözü, işitme duyusu olan kimse belleyebilir. Ve işittikten sonradır ki, başkasına söyleyebilir. Sözün de anlamaya pek büyük hizmeti vardır. Gerçi herhangi bir duyudan mahrum olmak bir idrak kaynağından mahrum olmak demektir. Fakat dil bu noksanı oldukça telafi eder. Mesela, koku alma duyusu olmayan ve lâkin dil bilen ve dinleyip anlayacak durumda olan birine, kokmuş bir şeyi söyleyip anlatmak mümkün olur. Bununla beraber sağır ve dilsiz olmak da bütünüyle aklın yok olması demek değildir. Nice sağır ve dilsizler bulunur ki, akılları vardır. Bir sağır ve dilsizin biraz aklı varsa bazı şeyleri anlaması ve hatta işaretle veya yazıp çizmekle bazı isteklerini anlatması mümkün olur. Fakat sağır ve dilsiz olduğu halde üstelik akılsız da olursa son derece perişan ve çaresiz bir durumda kalır. Bununla beraber kendisine ve başkasına karşı yine de mutlak bir kötülük olması da lazım gelmez. Lâkin kulağı var hakkı duymaz, duymak istemez; dili var, hak söylemez, söylemek istemez; aklı var, fakat hakkı anlamaz, anlamak istemez. Böylesine sağır, böylesine dilsiz, böylesine akılsız kimseler yok mu, işte onlar hayvanların hayvanı, fenaların fenası ve gerçekte gerek kendilerine ve gerekse başkalarına karşı şerlerin şerridirler. Birçok canlılardan üstün olmalarına ve öteki canlılardan ayrıcalık kazanmalarına sebep olmak üzere Allah'ın kendilerine ihsan ettiği yetenek ve özellikleri, hakkı anlamak için verilen bu güçleri böylesine geçersiz kılıp dumura uğratanlarda hayır namına hiç bir şey yoktur. وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْرًا **Evet, şayet Allah bunlarda bir hayır bilse idi,** yani bunlarda hayır cinsinden olmak üzere yeteneklerini hakkı araştırmaya ve anlamaya harcayacakları, hakkın âyetlerinden yararlanacakları Allah'ın ezeli ilminde sabit olsa idi ve böylece gerçekte mukadder olsa idi لَاَسْمَعَهُمْ **Allah, elbette onlara işittirirdi.** Dikkatle dinler, Allah Resulü'nün söylediği hakikatleri anlarlardı. Ona iman edip itaat ederlerdi. Lâkin böyle olmadı, onlar hakkın sesini işitmediler, demek ki Allah işittirmedi ve o halde demek ki gerçekte bunlarda hiçbir hayır yoktur. وَلَوْ اَسْمَعَهُمْ **Ve bunlar böyle iken bunlara işittirmiş olsa idi** لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ **yine de mutlaka dönecekler, yüz çevirip gideceklerdi.** Duyup işittiklerinden asla yararlanma yoluna gitmeyeceklerdi. Hak duygusundan, yani kalb ile tasdika mecbur olduktan sonra bile o işin icrasına, uygulamasına yanaşmayacaklardı. İrtidat edecekler ve hiç duymamıştan daha fena olacaklardı. Ve artık burada "Ne olurdu Allah, bunların yüz çevirmesine meydan vermeseydi de cebren yaptırsaydı?" denemez. Çünkü meselenin özü, cansız varlıklarınki gibi katı bir zorunluluk konusu değildir; işitme, konuşma ve akıl gibi kuvvet-

lerden yararlanma, onları yerli yerinde kullanma, ilâhî emirler ve sözle yapılması istenen cüz'î ve hayatî görevler ve hareketler konusudur. Bu alanla ilgili bir meseleye karşı öyle bir sual, konu dışına çıkmak olacağından çelişki demek olur.

Velhasıl böyle zorlamadan başka birşey dinlemeyen şerirler gibi olmayın da:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ
إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ
إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾ وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ
خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾ وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ
قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ
فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

24- Ey iman edenler! Peygamber sizi, size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman, Allah'a ve Resul'e icabet edin. Ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Ve siz kesinkes O'nun huzurunda toplanacaksınız.

25- Ve öyle bir fitneden sakının ki, içinizden yalnızca zulüm yapanlara dokunmakla kalmaz. Ve bilin ki, Allah'ın cezası şiddetlidir.

26- Düşünün ve hatırlayın o zamanları ki, hani bir vakitler siz yeryüzünde güçsüzdünüz, hor görülen bir azınlıktınız. İnsanların sizi hırpalamasından korkuyordunuz, öyle iken O, sizi barındırdı ve sizi

yardımıyla destekleyip güçlendirdi ve şükretmeniz için temizlerinden rızık verdi.

اِسْتَجِيبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ **Allah'a ve Resule icabet edin** (onu duyun ve ona uyun), **özellikle size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman** onun emrine seve seve icabet edin. **Çok dikkat çekici bir ifade tarzıdır ki,** davet fiili, hem Allah'a, hem Resul'e isnad edildiği halde دَعَوَاكُمْ diye tesniye sigası (ikil kipi) ile değil دَعَاكُمْ şeklinde tekil olarak zikredilmiştir ve üstelik Allah'a değil, Resul'e isnad edilmiştir. Zira davet birdir. Allah'ın daveti peygamberinden dile gelecek ve Resul'ün daveti de Allah'ın davetinden başka birşey olmayacaktır. لِمَا يُحْيِيكُمْ *"Sizi ihya edecek,"* yeniden hayat verecek, hayatınıza sebep olacak, bitki ve hayvan halinden çıkarıp, insanlığın aday olduğu hür, mutlu bir hayata kavuşturacak ve ebedi hayata sizi hürriyetinizle yükseltecek bir ilim veya amel demektir ki Hz. Peygamber, zaten buna davet için gönderilmiştir. İnsanlara kulak, dil ve akıl da bunun için verilmiştir. Peygamber, Allah'ın vereceği öyle bir hayat yoluna davet edeceği cihetle davet ettiği ve kulağınıza böyle bir davet geldiği vakit hemen istekle icabet ediniz. وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ **Ve biliniz ki Allah, muhakkak, kişi ile kalbinin arasına girer.** Ona kalbinden, kalbine ondan daha yakın ve hakimdir. Ondaki hâli gönlünden, gönlündeki hâli ondan daha iyi bilir ve daha yakından hükmü altına alıp, sahip olur. Kudreti o kadar geçerlidir ki, yalnızca kişi ile başkaları arasına değil, onunla kalbi arasına bile girer. Düşünen "ben" ile düşünülen "ben" arasına girer ve bu iki benliği birbirinden ayırır. İnsanı bir anda gönlündeki emellerinden mahrum bırakıverir. Azim ve iradesini bozar ve ters yöne çevirebilir. Kanaatlerini, zevklerini değiştiriverir. Onunla kalbinin arasını öyle ayırır ve öylesine açar ki, bunlar birbirinin zıddı kesilir, insanı kendi kendisine düşman eder. Kişi ile kalbinin arasına öyle girer ki, aklını elinden alıverir, bütün şuurunu yok ediverir. Kendi kendini duymaz, kendi kendinin farkına varmaz hale getirir ve nihayet canını alır, öldürüverir. Bunun için Allah sizinle kalbiniz arasına perde çektiği ve ölüme davet ettiği vakit, ona icabet etmemeye ve emrine karşı koymaya imkân bulamazsınız ve bir nefes sonra başınıza ne geleceğini bilemezsiniz. O halde kalbinizle aranız açılmadan, canınız elinizden alınmadan, fırsat elinizde iken Allah'ın Resulü, sizi ihya edecek, ebedi hayata yükseltecek bilgi veya amellere davet ettiği zaman, hiç ihmal etmeden hemen ona gönüllü olarak icabet ediniz, onun emrine seve seve koşunuz. وَ **Şunu da biliniz ki,** اَنَّهُ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ **kesinkes siz O'na haşrolunacak-**

nız", başkasına değil, yalnızca Allah'a toplanacaksınız da amellerinizin mertebesine göre cezasını çekeceksiniz. Şu halde "kalbimizden ve canımızdan ayrılırsak, ne olur?" demeyiniz de itaat ve icabet etmekten geri kalmayınız. وَاتَّقُوا فِتْنَةً **Ve bir de o fitneden korkunuz ki,** لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً **kesinlikle içinizden yalnızca zulmedenlere isabet etmez.** Yalnızca işi yerinden oynatanlara mahsus bir musibet olmakla kalmaz, aksine genelleşir de hepinizi içine alır. Bazı günahlar vardır ki, zararı umuma şamil olur. O günahın sebep olacağı fitne ve karışıklık, getireceği sıkıntı ve bela, yalnızca o günahı işleyenleri ve işi yerinden oynatanları yere sermekle kalmaz, o zalimlerle birlikte o işe bulaşmamış, o günahı işlememiş olanlara da isabet eder, birçok suçsuzları da gelir bulur. Kurunun yanında yaşı da yakar. Mesela; yasakların duyurulmasında, iyiliği emir ile kötülükten menetme gibi konularda yağcılık yapmak, akide ve inanç ile cihad konusunda tembellik ve gevşeklik göstermek bu çeşit günahlardandır. Bir hadisi şerifte de ifade buyurulduğu üzere: Bir geminin dibini delmeye uğraşan bir kişinin fiili, öyle bir boğulma olayı meydana getirir ki, bu fitne o geminin içinde bulunanlardan yalnızca onu delenleri ve onlara yardım edenleri değil, hiç haberi olmayanlara varıncaya kadar hepsine isabet edecek şekilde bir musibet halinde ortaya çıkar. Belki bu işten hiç haberdar olmayanlar, daha hazırlıksız yakalanacaklarından dolayı daha zararlı çıkarlar. Bundan dolayı böyle umumi fitnelere meydan vermemek için, işin başından itibaren iyi korunmak, muhtemel gelişmelere karşı önceden tedbirli olmak, ictimai hadislerde kontrolü elde tutmak o gemide bulunanların hepsine farz-ı kifaye olan bir görevdir. İçlerinden bir kısmı bu görevi yerine getirdiği zaman, hepsi kurtulur, hiçbirisi aldırmayıp gemi delindiği zaman ise hepsi musibete uğrar. Fakat dikkat edilmek lazımgelir ki, gemiyi delene mani olalım derken, bütün gemidekileri harekete geçirmek ve karışıklık çıkarıp, geminin dengesini bozarak, onun devrilmesine meydan vermemek de gerekir. Evvela farz-ı kifayenin ifasını yüklenen görevliler bu görevi farz-ı ayn gibi icra edecekler. Mesela geminin kaptanı ve tayfaları gibi ki, أُمَّةٌ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ *"İyiliği emretmek ve kötülüğü önlemekle görevli yönetici kadro"* yani, idarenin başında olan "ümmet", görevini tam yapacaktır. (Böyle bir yönetim kadrosu yoksa veya var da görevini tam olarak yapmıyorsa farz ihmal ediliyor demektir.) İkincisi, herkesin kendi kendini toplumsal görevlerini yapıp yapmamaktan hesaba çekmesidir. Üçüncüsü, umumî gelişmelerin ve gidişatın akışından gaflet etmemek, gidişatı dikkatle izlemek ve gelişmelerin seyrine zamanında müdahale ederek, olaylara yön vermek ve hiçbir zaman kontroldan çıkmasına izin vermemek lazım gelir. Nizam ve intizam ile

iyi niyet ve hüsn-i ahlâk ile bu murakabeyi sürdürmek lazımdır. Bu ise her mü'minin kendi nefsinde Allah ve Resulü için itaat ve icabeti gerektirir. Ayrıca fitne meydana gelmemesi için kendine ve sorumlu olduğu cemaatına özen göstermesi ve gafletten sakınması yükümlülüğünü getirir. Bundan anlaşıldığına göre, umumî fitne yalnızca cürmü işleyen zalimlerin cezası değil, aynı zamanda ona meydan veren gafillerin de cezasıdır. Son nefese kadar çalışıp da fitneye engel olamayanlara gelince; مَعْذِرَةً اِلٰى رَبِّكُمْ *"Rabbinize karşı bir mazeret olmak üzere"* (A'raf 7/164) gereğince Allah katında mazur olurlar. Mamafih o zalim ve gafillerin içinde bulunup onlara yakınlık gösterdiklerinden ve komşuluk ettiklerinden dolayı dünya hayatında o musibet çerçevesinin dışında kalmamaları da ihtimal dahilindedir. Ahiret hayatında ecir alırlarsa da dünyada sıkıntı çekerler ve bunların çektikleri sıkıntı, o sıkıntıya sebep olan zalimlerin daha şiddetli azap görmelerini icap ettirir. Bunun için fitne ve sıkıntı zalimlerden başkasına isabet etmez sanmayınız ve ondan korununuz. وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ **Ve şunu iyi biliniz ki, Allah azabı çetin olandır.** O'nun cezasının şiddetinden dolayıdır ki, yalnızca zalimlere mahsus ve münhasır olmakla kalmaz, onların çevresinde bulunan yakınlarını da kaplar. İşte bunları böyle size tek tek açıklayan ve "sakınınız!" emrini tebliğ eden Peygamber'in ne kadar ihya edici bir davette bulunduğunu anlayınız. Ve işin önemini daha iyi anlamak için وَاذْكُرُوا اِذْ **o vakitleri hatırlayınız ki,** اَنْتُمْ قَلِيلٌ **hani siz gayet azınlık idiniz,** مُسْتَضْعَفُونَ فِى الْاَرْضِ **yerde ezilmek isteniyordunuz.** Mekke'de iken Kureyş'in elinde hemen ezilebilecek zayıf bir azınlık idiniz. Veya daha önce Farslar ve Bizanslılar açısından önemsiz görülen, küçümsenen ve onların idareleri altında ezilen bir topluluk idiniz. تَخَافُونَ اَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ **İnsanların sizi ezip geçivermesinden korkuyordunuz.** Çevredeki insanlar size böylesine bir kin ve öfkeyle bakıyorlardı ve siz onlardan kendinizi koruyacak durumda da değildiniz, sizin için güvenli bir yer de yoktu. فَاٰوٰيكُمْ **Daha sonra Allah sizi yerleştirdi,** yuva sahibi yaptı. Medine'ye göç ettirip, iskân eyledi, emniyet ve asayiş verdi, وَاَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهٖ **ve sizi yardımıyla güçlendirdi.** Ensar'ı size yardımcı yaptı, melekler ile imdat eyledi ve Bedir'de zafer ihsan edip güçlendirdi ve o kâfirlere karşı sizi destekledi, وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ **helâl ve güzel nimetlerden size rızıklar ihsan etti,** ganimetler nasip eyledi. Hasılı o ezilmişlikten, o aşağılanmışlıktan kurtarıp, böyle şanlı ve şerefli bir hayata geçirdi, لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ **ki, şükredesiniz.** Bu nimetleri hatırlayıp şükrünü eda edesiniz.

O halde:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَخُونُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا اَمَانَاتِكُمْ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾ وَاعْلَمُوا اَنَّمَا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

27- Ey iman edenler! Allah'a ve Resul'e hainlik etmeyiniz ki, bile bile kendi emanetlerinize hıyanet etmiş olmayasınız.

28- Ve iyi biliniz ki, mallarınız ve evlatlarınız birer imtihan aracından başka birşey değildir. Allah katında büyük ecir vardır.

29- Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, O, size bir furkan (hakkı batıldan ayırdedecek bir anlayış) verir ve günahlarınızı örtbas eder, sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman edenler!** şeklindeki bu hitapların böyle iman özelliği ile ardarda tekrar edilmesi, gelecek emir ve tenbihlerin önemini ve onlara son derece özen göstermek gerektiğini açıklamak ve bunlara özen göstermenin imanın gereği olduğunu bilhassa anlatmak gibi bir özel belağatı içerir.

Ey müminler! لَا تَخُونُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ **Allah'a ve Resule hıyanet etmeyin,** iman zimmetinize verilmiş olan ilâhî hükümlere ve Resulün sünnetine saygısızlık ve riayetsizlik etmeyin. Bunlar size hayat veren hükümlerdir, onlardan dolayı şükretmekten geri kalmayın, nankörlük etmeyin. Onlara sadakat ve bağlılıktan ayrılmayın. Dinde laubali olmayın, dinin emir ve yasaklarına sırf gösteriş olsun diye uymayın, can u gönülden benimseyerek uyun, ganimetten mal kaçırmak

veya düşmana gizli sırlar iletmek gibi davranışlarla ahlâkınızı lekelemeyin. Hasılı, dinî görevlerinizi ciddiyet ve samimiyetle yapın. Allah ve Resulü'ne hıyanet ederseniz وَتَخُونُٓوا اَمَانَاتِكُمْ **kendi emanetlerinize hıyanet edersiniz.** Bir kere Allah ve Resulü'ne hıyanet etmeye başladınız mı artık kendi aranızda da mala, cana, ırza ve namusa hıyanet etmeye başlarsınız. Hakka, hukuka, vatana ve milli görevlere de hainlik etmeye başlarsınız وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ **ve o halde siz bilirsiniz.** Bile bile hıyanet edenlerden olursunuz. Bundan dolayı da birbirinize olan güveniniz yok olur. Kimsenin kimseye güvenmediği bir toplum olursunuz. Siz kendinizden emin olamazsanız diğerleri sizden hiç emin olamazlar. O vakit emniyet ve güven büsbütün ortadan kalkar. Başınıza işte o sözü edilen büyük fitneler kopar. Bunun için Allah'a, Resulü'ne hıyanet edip de kendi kendinize hıyanet edenlerden olmayın. Gerçi mümin, mümin olmak bakımından hıyanet etmez, hainlik ve yalan müminde huy haline gelmez. خَصْلَتَانِ لاَ يُطْبَعُ عَلَيْهِمَا الْمُؤْمِنُ الْخِيَانَةُ وَالْكَذِبُ *"İki özellik vardır ki, müminde huy haline gelmez, bunlar hıyanet ve yalandır."* (1) hadisi şerifinde bu iki hasletin müminde huy ve tabiat haline gelemeyeceği haber veriliyor. Ancak mümin gaflet edebilir, maişet derdiyle, mal ve evlat endişesiyle bazen böyle bir zaafa düşebilir. Böyle bir durumda وَاعْلَمُوٓا **biliniz ki,** اَنَّمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ **mallarınız ve evlatlarınız sırf bir fitnedir,** sizin için fitneden başka bir şey değildir. Sizi meftun eder, günaha ve belaya sokabilir. Onlar böyle durumlarda birer dert ve imtihandır. وَاَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظِيمٌ **Allah ise, ancak** O'nun yanında büyük ecir olduğu kesindir. Ki O'nun verdiğini hiç bir kimse veremez, O'nun kazandırdığını hiç bir şey kazandıramaz. Şu halde ne mala, ne evlada, ne de başka bir şeye meftun olup da hıyanet tehlikesine düşmeyin, düşüp de o büyük ecirden mahrum kalmayın.

Şöyle ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا **Ey müminler!** اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ **Siz Allah'a ittika ederseniz,** her hususta hıyanetten sakınır, takvaya sarılırsanız يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا **o sizin için furkan yapar.** Size bir ayırım gücü ihsan eder. Maddî ve manevî alanda öyle bir farklılık ve imtiyaz bahşeyler ki, لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ *"Allah, pisi temizden seçer ayırır."* (Enfâl 8/37) gereğince açık ve kapalı alanlarda hakkı hak olmayandan, iyiyi kötüden, temizi pisten ayırır, sizi her türlü fenalıklardan uzak tutar ve farklı duruma getirir.

"Furkan": Fark ve temyiz veya fârık demek olduğu gibi, sabah anlamına da gelir. Nitekim بِتُّ اَفْعَلُ كَذَا حَتّٰى سَطَعَ الْفُرْقَانُ derler ki, "Şöyle yapıp duruyordum ta

(1) Ahmet b. Hanbel, V, 252.

sabah oluncaya kadar" demektir. Bu mânâya göre demek olur ki: Sizi gecenin karanlığında bir tanyeri gibi parlak ve aydınlık bir toplum yapar, farklı ve imtiyazlı bir duruma getirir, parlatır da parlatır, şan ve şerefinizi bir nur gibi ufuklar yapar, وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ **ve seyyiatınızı toptan keffarete uğratır,** ayıplarınızı iyice örter, dünyada kimseye göstermez. وَيَغْفِرْ لَكُمْ **Ve size mağfiret eder,** ahirette de günahlarınızı bağışlayıp mağfur kılar. وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظٖيمِ **Ve Allah pek büyük ihsan ve kerem sahibidir.** Lütfuyla bunları yaptığı gibi daha neler neler yapar.

Allah'ın lütfunun ne kadar büyük olduğunu özellikle bir misal ile anlamak için ya Muhammed!

وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذٖينَ كَفَرُوا
لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَؕ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُؕ
وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرٖينَ ﴿٣٠﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا
لَوْ نَشَٓاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَٓا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطٖيرُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٣١﴾
وَاِذْ قَالُوا اللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا
حِجَارَةً مِنَ السَّمَٓاءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٣٢﴾ وَمَا كَانَ اللّٰهُ
لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فٖيهِمْؕ وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ
﴿٣٣﴾ وَمَا لَهُمْ اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَمَا كَانُٓوا اَوْلِيَٓاءَهُؕ اِنْ اَوْلِيَٓاؤُهُٓ اِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

﴿٣٤﴾ وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً فَذُوقُوا
الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٥﴾ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ
لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ
وَالَّذِينَ كَفَرُوا اِلٰى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾ لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ
وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلٰى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ اُولٰئِكَ
هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَاِنْ
يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾

Meâl-i Şerifî

30- Hani bir vakitler, o kâfirler, seni tutup bağlamak veya öldürmek veya sürüp çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı da, onlar tuzak kurarken Allah da karşılığında tuzak kuruyordu. Öyle ya, Allah tuzakların en hayırlısını kurar.

31- Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman, "işittik, dilersek bunun gibisini biz de söyleriz, bu, eskilerin efsanelerinden başka bir şey değildir" diyorlardı.

32- Bir vakit de, "Ey Allah, eğer bu Senin katından gelmiş bir hak kitap ise, hiç durma üstümüze gökten taşlar yağdır veya bize daha acı bir azap ver" demişlerdi.

33- Halbuki sen içlerinde iken Allah, onlara azab edecek değildi. İstiğfar ettikleri sürece de Allah onlara azab edecek değildir.

34- Şimdi ise Allah'ın kendilerine azab etmemesi için neleri var ki? Oysa Mescid-i Haram'dan menediyorlar. Üstelik onun hizmetine ehil

kişiler de değiller. Çünkü onun hizmetine ehil olanlar ancak müttakilerdir. Lâkin çoğu bunu bilmezler.

35- Kâbe huzurunda onların duaları ise ıslık çalıp el çırpmaktan başka birşey değildir. O halde inkârınızdan (ve nankörlüğünüzden) dolayı bu azabı tadın bakalım.

36- Mallarını, Allah yolundan engellemek için sarfeden o kâfirler, hiç şüphesiz yine onu sarfedecekler. Varsın sarfetsinler, sonra o yüreklerine inen bir acı olacak, sonra da mağlup olacaklar. Zaten kâfirler toplanıp cehenneme gönderilecekler.

37- Allah, murdarı temizden ayırdetmek için ve bir de murdar kısmını birbiri üzerine bindirip hepsini bir araya getirmek ve topunu birden cehenneme koymak için böyle yapar. İşte bunlar o hüsran içinde kalanların ta kendileridir.

38- O kâfirlere de ki: Eğer bu işe son verirlerse daha önce yaptıkları bağışlanacak. Yok yine karşı koymaya başlar, isyana dönerlerse, önceki ümmetlere uygulanan kurallar kendilerine de uygulanacak. (Artık o ilâhî uygulamayı beklesinler.)

وَاِذْ Sen de o vakti hatırla ki, يَمْكُرُ بِكَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا hani o kâfirler sana mekir kuruyor, hile yapıyorlardı لِيُثْبِتُوكَ seni tutup bağlasınlar diye, اَوْ يَقْتُلُوكَ veya seni öldürsünler, hepsi birlik olup katletsinler diye **اَوْ يُخْرِجُوكَ veya seni Mekke'den sürüp çıkarsınlar diye planlar yapıyor, tuzaklar kuruyorlardı.** Suikastlar tertip ediyor, bir takım oyunlara girişiyorlardı. Hicret öncesinde ve Hicret sırasında Mekke'deki durum bu idi.

Genellikle müfessirler olayın meydana gelişini şöyle nakletmişlerdir: Müşrikler Medine'den bir grup insan (Ensar)ın, İslâm'a girip Hz. Peygamber'e biat ettiklerini işitince hemen telaşa kapıldılar. Darü'n-Nedve denilen Mekke Şehir Meclisini toplayıp orada durumu müzakere ettiler. Yaşlı bir adam suretinde bir İblis de "Ben Necidliyim, toplantınızı işittim, ben de aranıza katılmak istedim. Herhalde benim de söylenecek bir iki faydalı sözüm olabilir." diyerek aralarına girdi. Sonra müzakereye başladılar. Ebu'l-Buhturî "Benim görüşüm" dedi, "onu bağlar, bir odaya hapsedersiniz ve bütün giriş çıkışları kaparsınız, sadece bir delik bırakır, ona oradan yiyecek içecek uzatırsınız. Ta ölünceye kadar böyle devam edersiniz". O ihtiyar "Ne fena fikir". Onun kavminden size silah

çekip gelenler olur, onu elinizden kurtarırlar." dedi. Hişam b. Amir de "Benim görüşüm, onu bir deveye bindirip aranızdan uzaklaştırmak, Mekke dışına çıkarmaktır. Artık orada ne yaparsa yapsın, size bir zararı dokunmaz." dedi. Yine o ihtiyar, o Necidliyim diyen adam "Ne fena fikir! Gider başka kavimleri başları çıkarır, sonra da onları toplayıp gelir, sizinle harb eder." dedi. Nihayet Ebu Cehil "Ben o fikirdeyim ki, her aileden birer delikanlı alırsınız ve onlara birer kılıç verirsiniz, hepsi bir anda vurur, onu öldürürler, kanı bütün kabilelere dağılmış olur. Haşimoğulları da bütün Kureyş ile savaş yapamaz ya! Şayet diyet isterlerse onu da öderiz" dedi. Bunun üzerine o ihtiyar "Bu yiğidin teklifi doğru." dedi. Buna karar verip dağıldılar. Derhal Cebrail gelip, durumu Hz. Peygamber'e haber verdi ve hicret emrini iletti. Peygamber Efendimiz de Hz. Ali'yi yatağına yatırdı ve Hz. Ebubekir ile beraber gidip mağaraya sığındı. Düşmanlar hazırlıklarını tamamlamış, etrafı kuşatmıştı ve her yanı gözetliyorlardı. Sabah olunca yatağa doğru hücum ettiler, fakat karşılarında Ali'yi gördüler. Hiç beklemedikleri birşeydi, hayret içinde donup kaldılar.(1)

Onlar öyle mekirler ediyorlardı وَيَمْكُرُونَ **ve hâlâ mekirlerine devam ediyorlar**, ona karşılık وَيَمْكُرُ اللّٰهُ **Allah da mekirler düzenler.** Önce onlara yaptıkları mekirden bir ümit verir, sonra da mekirlerini boşa çıkarır, kendi başlarına geçirir. Nitekim onlara mekir yapmaları ve tertibat almaları için müsaade etti, uğraştırdı, yordu fakat bütün çabalarını sonuçsuz bırakıp gizlice Hz. Peygamber'in hicretini sağlayıverdi. Sonra yine onlara ümit verip Bedir'e kadar getirdi, müslümanları gözlerine az gösterdi, onlar da hemen saldırıya geçtiler ve göreceklerini gördüler. Evet Allah işte böyle mekre karşı mekreder وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ **ve fakat Allah, mekredenlerin hayırlısıdır, hayrülmakirindir.** Ona karşı hiçbir mekrin hükmü yoktur. O bütün mekircilerin mekrini iptal edip geçersiz kılıverir. Onun mekri de hayırdan ve hikmetten hâli (uzak) değildir. Bundan dolayı O'na "makir" veya "mekkar" diyemezsiniz. çünkü O, hayrülmâkirindir. Allah'ın işi, hadd-i zatında bir hile ve tuzak olmaktan, bir mekir olmaktan çok uzaktır ve münezzehtir. O'nun işi, mekri savuşturmak ve geçersiz kılmaktan ibarettir. Mekircilerin mekrini önlemek bakımından umuma hayır olduğu gibi, mekircilere hadlerini bildirmek ve bir kısmının tevbe edip o işten vazgeçmesine sebep olmak bakımından da bizzat o mekri yapanlar için bile hayırdan başka bir şey değildir. Şu halde, bu ilâhî fiile "mekir" denilmesinin sebebi, mekircilerin mekrine karşılık olmak üzere onların haberi olmadan ve bütün tahminlerin dışında

(1) Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, IV, 51-52; Âlûsî, Rûhu'l-meâni, V, 197.

bambaşka bir tedbirle onların çabalarını boşa çıkarması bakımından bir müşakeledir, bir yanıltmadır. Yoksa Allah'a gerçekte doğrudan doğruya "mekir" isnad edilemez ve "makir" denilemez. Buradaki وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُ mekir de tıpkı Âl-i İmrân Sûresi'ndeki وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ (3/54) gibi mekre karşı alınan bir tedbir ve bir müşakeledir. Bu anlamda olmak üzere ilâhî mekirden söz edilebilir. Bunda da وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ *"yani Allah'ın mekredenlerin en hayırlısı olduğu"* tenzihinin unutulmaması lazımgelir.

O makirler öyle kâfirler idi ki, وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا **onlara Bizim âyetlerimiz,** yani لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا *"Biz, eğer bu Kur'ân'ı bir dağ üzerine indirseydik, onu darmadağın olmuş görürdün..."* (Haşr, 59/21) gereğince Kur'ân tilavet olunduğu zaman, قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا **işittik, işittik derler,** لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَا اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ **dileseydik biz de bunun aynını söylerdik, bu eskilerin efsanelerinden başka birşey değil,** şeklinde ileri geri konuşur dururlar. (En'âm Sûresi'ndeki اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ (6/25) âyetinin tefsirinde "esâtir" kelimesine bkz.). Orada da geçtiği üzere ilk önce Mekke müşriklerinin akıl hocalarından olan Nadr b. Haris söylemiş ve bir çokları da ondan duyup tekrarlamışlardı. Öyle dediler, lâkin yıllar boyu uğraştıkları halde bir türlü onun aynını veya benzerini söyleyemediler. Söyleyemedikleri için de türlü türlü mekirlere başvurdular, suikastlara, savaşlara kalkıştılar.

Asırlar geçti, onlar gibi düşünen niceleri aynı şeyleri geveleyip durdular fakat onlar da Kur'ân'ın bir benzerini söyleyemediler. Bunlar da onlar gibi, dolambaçlı yollardan gidip, başka başka mekirler peşinde koşmaktan öte bir şey yapamadılar.

وَاِذْ **Ve yine hatırla o vakti ki, hani onlar** قَالُوا اللّٰهُمَّ **Ya Allah! Dediler** اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ **eğer bu Kur'ân Senin katından gelmiş bir hak kitap ise",** (yani peygamberin dediği gibi Allah tarafından indirilmiş bir hak kelâm ise), فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ **Sen bizim başımıza gökten taş yağdır,** اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ **veya bize başka bir acı azab gönder.** Allah'ın âyetlerini açıkça inkâr eden ve küçümseyen o hilekâr kâfirlerin küfürlerindeki şu inadı ve inadın eseri olan küçümseme ve istihzayı bir düşün...

Rivayet olunduğuna göre, bunu da Nadir b. Haris söylemiş idi. اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ *"Bu eskilerin efsanelerinden başka birşey değil!"* dediği zaman Hz. Peygamber, ona وَيْلَكَ اِنَّهُ كَلَامُ اللّٰهِ "Yazıklar olsun sana, bu Allah kelâmıdır."(1)

---

(1) Âlûsî, Rûhu'l-meânî, V, 199.

buyurmuştu. Buna karşılık olarak o da "Eğer bu Kur'ân gerçekten Allah kelâmı ise, bizim bunu inkâr etmemize bir ceza olmak üzere Allah ya başımıza gökten taş yağdırsın veya bize başka türlü elem verici bir azab göndersin." diyerek sözünde ısrarlı olduğunu açığa vurmak, küfür ve inkârında iddialı olduğunu göstermek ve Kur'ân'ı küçümsemek istemişti. Böylece aslında hak ettikleri azabı ağızları ile istemiş ve itiraf etmiş, öbürleri de bunu kabul ve tasvip etmiş bulunuyorlardı. O halde Allah neden hemen o anda hak ettikleri azabı onlara vermedi?

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيهِمْ **Halbuki, ey Muhammed, sen onların içinde iken Allah onlara azab edecek değildi.** Sen onlar için rahmetin kendisiydin, senin bulunduğun yere azab indirmek imkân ve ihtimal dahilinde değildi. وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ **Ayrıca onlar tevbe ve istiğfar ederlerken veya edeceklerken de Allah onlara azab vermezdi.** Yani Sen içlerinden çıksan bile onlar tevbekâr olup istiğfar ettikleri takdirde veya içlerinde istiğfar edip imana gelenler veya gelecekler varken de onlara öyle köklerini kazıyacak bir azab erişmezdi. Nitekim hiçbir kavim, peygamberleri içlerinden alınmadan toplu azaba uğratılmamıştır. İyiler içinden de kötüler zuhur edip, zulüm yapmaya ve zulümde aşırı gitmeye başladığı zaman, zulüm ve isyanın olumsuz etkisiyle meydana gelecek olan fitnenin zararı iyilere de dokunduğu gibi, kötüler içinde fevkalade iyiler zuhur etmeye başladığı zamanlarda az da olsa o iyilerin yüzü suyu hürmetine o kötülerin hak ettikleri ceza ve azab affa veya tehire uğrar. Kötüler azabı celbettiği gibi iyiler de rahmeti celbeder.

Hasılı böyle söyledikleri zaman o kâfirlerin başlarına taş yağdırılmaması veya başka türlü bir elim azab ile cezalandırılmamaları, onların onu hak etmediklerinden dolayı değil, Allah Teâlâ'nın, Resulü'ne ve istiğfarı söz konusu olanlara büyük lütfundan dolayıdır. Çünkü içlerinde peygamber varken veya istiğfar eden veya edecek olanlar bulunuyorken azab etmek, Allah'ın sünnetine uygun değildir. İşin içyüzü bu idi. وَمَا لَهُمْ اَنْ لَا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ **Yoksa Allah'ın onlara azab etmemesi için neleri vardı?** وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ **Üstelik o haldeydiler ki, Mescid-i Haram'dan insanları engelliyorlardı** وَمَا كَانُوا اَوْلِيَاءَهُ **ve engellemeye devam ederlerken onun evliyası da değillerdi.** Mescid-i Haram'a ait hizmetleri yürütmek için ehliyet ve liyakatleri, özellikle velayet hakları da yoktu. **Çünkü** اِنْ اَوْلِيَاؤُهُ اِلَّا الْمُتَّقُونَ **onun velileri müttakilerden başkası değildir.** Şirkten korunan ve Allah'dan başkasına ibadet etmeyen takva ehlinden başkasının Beytullah'da velayet hakları olmaz. Ona sahip olmak, onun işlerinde tasarruf etmek hak ve

salahiyeti ancak orada tevhid ile ibadet edecek olan müttakilerindir. وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ **Ve lâkin onların çoğu bunu bilmezler.** Yani o müşriklerin bir kısmı, içlerinden pek azı, kendilerinin liyakatsizliğini ve Mescid-i Haram'a velayet etmek hakları olmadığını ve bu hakkın müttakilere ait olduğunu ve bundan dolayı ona sırf bir zorbalık ile müdahele etmekte olduklarını bilirler. Ve onlar bunu bile bile inad ederlerse de ekserisi işin içyüzünü bilmezler de "Biz Kâbe'nin valileri, mütevellileriyiz, şu halde dilediğimizi sokar, dilediğimizi sokmayız." derler. Çoğu bilgisizlik yüzünden, pek azı da bile bile inat ve zorbalıkla müttakileri ziyaretten ve tavaftan menediyorlardı. وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً **Ve zaten Beytullah'ın yanında dua ve namaz namına yaptıkları şey de ıslık çalmaktan ve el çırpmaktan başka bir şey değildir.**

"Mükâ": Islık veya ıslık çalmak demektir ki, gerek yalnızca dudakla ve gerek parmak yardımıyla üflemek ve öttürmekten daha genel anlamlıdır. Bundan dolayı genellikle üflenip, çalınan düdük seslerini de içine alır.

"Tasdiye": Esasen sada veya sadd kökünden yapılmış bir kelime olarak ses çıkartmak, veya engelleyip vazgeçirtmek demektir ki, her iki bakımdan da birini çağırmak veya eğlenip oynamak gibi bir maksada yönelik olarak el çırpmaya tasdiye denilir.

Rivayet olunuyor ki, bunlar erkek ve kadın, açık saçık elele tutuşur, Kâbe'nin etrafında dolaşırlar ve ıslık çalıp el çırparlardı. Böylece ibadet ediyoruz diye çalar oynarlardı. Hora teperler ve yaptıklarını alkışlarlardı. Bir de Hz. Peygamber, Beyt-i Şerif'e gelip ibadet etmek, namaz kılmak ve Kur'ân okumak istediği zaman, onlar genellikle böyle ayin yapmakta aşırı giderlerdi. Kendileri de güya namaz kılıyor ve dua ediyorlarmış gibi nümayiş yaparlar ve gürültü çıkarırlardı. Böylece Hz. Peygamber'in huzurunu kaçırırlardı. Ve bu yaptıklarını da kendileri için bir ibadet sayarlardı. Bu halleriyle bunların Beytullah konusunda nasıl velayet hakları olur? Ve Mescid-i Haram'a musallat olup, orada Allah'a ibadet eden asıl hak sahibi müttakileri engellemeye kalkışan bu edepsizlerin, cahillerin, gasıpların ve kâfirlerin şu halleriyle neleri vardır ki, Allah onlara azab etmesin.

Madem ki, haliniz budur ey kâfirler فَذُوقُوا الْعَذَابَ **öyleyse bundan böyle o azabı tadın.** بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ **Çünkü hep küfürde direnip** durdunuz, istiğfar da etmediniz.

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ **Şurası bir gerçektir ki, onlar insanları**

hak yoldan çevirmek için, Allah yolundan engellemek için mallarını sarfederler. Bu âyet Bedir Savaşı için mallarını sarfeden, bu cümleden olmak üzere her biri her gün on deve keserek müşrik askerlerini doyuran Kureyş zenginleri hakkında nâzil olmuştur. Ayrıca Uhud, Hendek vs. savaşlardaki harcanan paraları ve onların sonuçlarını da dile getirmiş olmaktadır. Yani şurası kesindir ki, küfürde inat ve ısrar edenler, insanları Allah yolundan, hak dinden engellemek için mallarını sarfediyorlar. فَسَيُنْفِقُونَهَا **bundan böyle de sarfedecekler,** sarfetmeyi sürdürsünler bakalım ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً **sonra o mallar kendilerine hasret olacak,** boşuna harcanmış, telef edilmiş olacak, boşa harcanmış olduğunu anlayacaklar ve eyvah diyecekler ثُمَّ يُغْلَبُونَ **sonra da mağlup olacaklar.** O zamana kadar اَلْحَرْبُ سِجَالٌ "Savaşta yenmek de vardır, yenilmek de" hükmü uyarınca kâh galip, kâh mağlup olurlarsa da en sonunda kesinlikle kaybedecek taraf onlar olacaktır, en nihayet hakka mağlup olacaklardır, وَالَّذِينَ كَفَرُوا اِلٰى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ **ve o kâfirler yalnızca cehenneme sevkedilecekler, orada toplanacaklardır.** Ki لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ **Allah, çirkini güzelden ayırsın,** müttakilere vaad olunan furkan tam anlamıyla hasıl olsun, iyilerle kötüler biribirinden ayrılmış olsun. وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلٰى بَعْضٍ **Ve çirkin kısmını birbirinin üzerine katsın,** üstüste ekleyip bindirsin, habis mallarını da sırtlarına yükleyip فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا **hepsini üstüste yığsın,** sıkıntı ve zahmet verecek şekilde yığsın فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ **topunu birden cehenneme dolduruversin.** اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ **İşte bunlar o hüsrana uğrayanlardır.** Yani hasirler, hüsran içinde kalanlar diye olsa olsa bunlara denilir.

Ey Muhammed! قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا **O inkâr edenlere söyle ki:** اِنْ يَنْتَهُوا **eğer vazgeçerlerse,** bulundukları bu halleri bırakıp hakka teslim olmayı kabul ederlerse يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ **geçmiş günahları mağfiret olunur. Ve eğer yine dönerler, Peygamber ile savaşa kalkışırlarsa** فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلِينَ **önlerinde öncekilerin sünneti, âdet ve gelenek olarak geçti.** Onlara anlatıldı ve işittiler ki, Peygamberlerine karşı gelen kavimler nasıl kahra uğrayıp helak oldular. Yine gözleriyle gördüler ki, Bedir'de peygambere karşı gelenler, ne hallere uğradılar. Bunlar yeterince misal değil midir? Şu halde peygambere karşı direnenlerin yolunu tutarlarsa, onların uğradıkları akıbete uğramayı beklesinler: كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِي *"Allah şu hükmü vermiştir ki; Ben ve peygamberlerim mutlaka galip geleceğiz."* (Mücadele 58/21) وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ اِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ *"And olsun ki, peygamber olarak gönderdiğimiz kullarımız hakkında şu vaadimiz geçmiştir: Onlar elbette yardım görecekler ve kesinlikle bizim ordumuz*

galip gelecektir" (Saffat 37/171, 172, 173) أنّ الأرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ *"And olsun Tevrat'tan sonra Zebur'da da yazdık ki, yeryüzüne kesinlikle salih kullarım mirasçı olacaklardır."* (Enbiya 21/105).

İnananlara şunu da söyle:

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣٩﴾ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

39- Ortalıkta fitne kalmayıp, din tamamıyla Allah'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse muhakkak ki, Allah yaptıklarını görür.

40- Yok vazgeçmez de tekrar eskiye dönerlerse artık bilin ki, Allah sizin yardımıcınızdır. O ne güzel mevla, ne güzel yardımcıdır.

وَ Savaşmaktan vazgeçmeyip devam ederlerse قَاتِلُوهُمْ **siz de savaşa devam edin,** o kâfirlere karşı savaşın, حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ **ta ki, şirk ve puta tapmaktan doğan ayrılık gayrilik kalmayıncaya, fitne iyice ortadan kalkıncaya kadar** وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّٰهِ **ve din bütünüyle Allah'ın dini oluncaya kadar savaşmaya devam edin.** Allah'ın kullarını başkalarına mahkum tutan batıl dinler, Hak din karşısında yıkılıp gitsin, hak hakim olsun da fitne ve eziyetle kimse gerçek mabuddan başkasına itaat ve boyun eğmeye zorlanmasın. Yalnızca burada «كُلُّهُ» **"hepsi" ilavesi** var. Bu âyetin bir benzeri Bakara Sûresi'nde geçmektedir, ancak **orada كُلُّهُ kelimesi** yoktur. (Bkz. Bakara 2/193) ayrıca Bakara'da (لَا اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ *"dinde zorlama yoktur"* (Bakara, 2/256) âyetinin tefsirine bkz.)

فَاِنِ انْتَهَوْا **Bu kıtal üzerine, fitneden ve Allah'dan başkasına tapmaktan vazgeçerlerse** فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ **şurası muhakkak ki Allah, yaptıklarını**

görmektedir. Ona göre iyi bilsinler ki, ecirlerini verecektir. وَاِنْ تَوَلَّوْا **Yok eğer yüz çevirirlerse,** yani küfürlerinden dönmez ve Hz. Peygamber ile savaşmaya son vermezlerse فَاعْلَمُوا **Siz de iyi biliniz ki,** اَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْ **muhakkak Allah, sizin mevlanız, veliniz ve yardımcınızdır.** Şu halde onların düşmanlıklarından korkmayınız, Allah'a dayanınız, نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ **O ne güzel Mevla, ne güzel yardımcıdır.** Ki, sahip çıktığı kaybolmaz, yardım ettiği mağlup olmaz.

Böyle biliniz ve buna göre hareket ediniz:

وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ
فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ
اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَا اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾ اِذْ اَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى
وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلٰكِنْ لِيَقْضِيَ اللّٰهُ
اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَاِنَّ
اللّٰهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾ اِذْ يُرِيكَهُمُ اللّٰهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ اَرٰيكَهُمْ كَثِيرًا
لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ
﴿٤٣﴾ وَاِذْ يُرِيكُمُوهُمْ اِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي اَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي اَعْيُنِهِمْ
لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٤٤﴾

Meâl-i Şerifi

41- Şunu da biliniz ki, ganimet olarak aldığınız her hangi bir şeyden beşte biri mutlaka Allah içindir. O da peygambere ve ona yakınlığı olanlara, yetimlere, miskinlere ve yolda kalmışlara aittir. Eğer siz Allah'a iman etmiş, hak ile batılın ayrıldığı o gün, iki ordunun karşı karşıya geldiği o (Bedir) günü kulumuza indirdiğimiz âyetlere iman getirmiş iseniz bunu böyle biliniz. Ve biliniz ki, Allah, herşeye kâdirdir.

42- O vakit siz vadinin yakın bir yamacında idiniz, onlarsa uzak yamacında idiler. Kervan da sizden daha aşağıda idi. Öyle ki, şayet onlarla sözleşmiş olsaydınız, öyle bir buluşma yeri için mutlaka anlaşmazlık çıkarırdınız. Fakat olması gereken (zafer)in olması için Allah böyle takdir etti. Tâ ki, helak olan apaçık bir delil gördükten sonra helak olsun, sağ kalanlar da yine apaçık bir delilden sonra yaşasın. Kesindir ki Allah, işitendir, bilendir.

43- Hani o vakitler Allah sana uykunda (rüyanda) onları az gösteriyordu. Eğer Allah sana onları kalabalık gösterseydi korkacaktınız ve savaş konusunda anlaşmazlığa düşecektiniz. Fakat Allah böyle bir şeyden sizi uzak tuttu. Çünkü O, gönüllerde yatanı da bilir.

44- Ve işte onlarla karşılaştığınız vakit onları sizin gözünüze az gösteriyordu, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu. Çünkü Allah o mukadder olan işi yerine getirecekti. Bütün işler Allah'a döndürülür.

"Ğunm": Esasen bir şeye sıkıntı ve zahmet çekmeden nail olmak veya düşmandan doyumluk almak mânâlarına gelir ve alınan doyumluğa da isim olarak söylenilir ki, "ganimet" kelimesi de her iki bakımdan aynı anlama gelir. Şeriat ıstılahında ise ganimet, küffardan savaşla ve zor kullanılarak alınan maldır. Şu halde isterse harbin sonunda yapılan barış anlaşması gereğince olsun, düşmandan alınan mala ganimet adı verilmez. Lâkin "fey" adı verilir. Bundan dolayı ganimet kelimesi fey kelimesinden daha özel bir anlam taşır.

وَاعْلَمُوا **Ve biliniz,** yani gereğince amel etmek üzere malumunuz olsun ki, أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ **aldığınız ganimet ne şeyden olursa olsun,** isterse bir iğne veya iplikten ibaret bulunsun, bu sûrenin başında da beyan olunduğu üzere her şeyden önce الأَنْفَالُ لِلّٰهِ *"Enfâl Allah'a ait"* olduğundan فَأَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ **onun beşte biri**

sı' Allah içindir. وَلِلرَّسُولِ **Ve Peygamber içindir,** وَلِذِى الْقُرْبٰى **ve ona yakınlığı olanlar içindir,** وَالْيَتَامٰى **ve yetimler içindir,** وَالْمَسَاكِينِ **ve miskinler** (yani yoksullar) **içindir,** وَابْنِ السَّبِيلِ **ve yolda kalmış yolcular içindir.**

İlk önce ganimetin beşte birini Allah için ayırmak, onu da beş hisseye ayırıp, bu âyette açıklandığı gibi, bu beş gruba taksim etmek gerekir. Yani Allah, kendi hakkı olarak zikrettiği beşte biri, yine beşe ayırıp önce Resulullah'a, sonra da sırasıyla zikredilen bu insanlara verilmesini emreder.İşte bu sûrenin ilk âyetinde الْأَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ *"Enfâl, (yani ganimetler), Allah'a ve Resul'e aittir."* hükmünün ayrıntılı olarak açıklaması budur. Herşeyden önce enfâlin ve ganimetlerin hepsi Allah'ındır. Şu halde hepsi gaziler elinde emanettir. Bu ilâhî hükme göre, hepsinin kamu yararına sarfolunması gerekir. Fakat ilâhî hüküm, siz gazileri, diğer milletlerin geleneklerinde olduğu gibi, özel menfaatlerinizden de büsbütün mahrum etmez. Ancak ganimetten beşte birinin Allah için ayrılmasını ve kamu yönetimi tarafından, açıklandığı şekilde toplum yararına sarfedilmesini emreder. Ganimetin beşte birden geriye kalan beşte dördünü de siz gazilere bırakır. Şu halde gaziler, dilerlerse haklarını isterler. O zaman ganimetin onlar arasında taksimi vacip olur. Veya her biri dilerse kendi hakkından dilediği kadarını taksimden önce veya sonra yine Allah için terk edebilir. Çünkü hak sahibi, kendi hakkında dilediği gibi tasarruf etmekte hür ve serbesttir. Bu husus onların kendi isteklerine bırakılmış olduğu gibi, Resulullah'ın vefatından sonra onun beşte birden olan hissesi de din âlimleri tarafından değişik görüşlerin öne sürülmesine sebep olmuştur. Bu konudaki ictihadların ayrıntısı Fıkıh kitaplarına aittir. Bu âyetin Bedir gününde veya Bedir'den bir ay üç gün sonra meydana gelen Beni Kaynuka gazvesi sırasında nâzil olduğu hakkında iki rivayet vardır.

اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ **Eğer siz Allah'a ve iki ordunun karşı karşıya geldiği, müslüman ve kâfirlerin çarpıştığı gün, o furkan günü** (yani hak ile batılın ayrıldığı Bedir günü) **kulunuza indirdiğimiz şeylere,** ki bunlar vahiy âyetleri, yardım melekleri ve ilâhî nusret ve zaferdir, işte bunlara **iman etmiş hakiki müminler iseniz biliniz ki, bu böyledir. Yani** enfâl ve ganimetin bu şekilde taksim olunması gerekir. Bunun böyle olduğunu bilin, ona göre gereğini yaparsınız. وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Ve Allah her şeye kâdirdir.** O gün gözlerinizle gördüğünüz gibi, çoğa karşı aza, kuvvetliye karşı zayıfa zafer ve nusret vermeye kadir olan Allah, daha nelere, nelere kâdirdir ve siz O'nun emrine uyar, hükmüne uygun hareket ederseniz size daha neler neler verecektir. Hani bilirsiniz ya! اِذْ اَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا **O vakit siz vadinin beri kıyısında,**

fena bir yerde idiniz, وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى **onlarsa öte kıyısında daha müsait bir yerde idiler** وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ مِنْكُمْ **kervan ve süvarileri de sizden daha aşağıda, -sahilde- idiler.** Yani kervan bir taraftan sizin etki alanınızda demekti, fakat diğer cihetten bunlar düşman ordusunun size saldırmasını gerektirecek, aynı zamanda savaşa hırsla girmelerini tahrik edecek bir sebepti. İşte bu durum, sizi korkutuyor ve işinizi güçleştiriyor ve sizin için bir tehlike oluşturuyordu. Hasılı, gerek asker sayısı, gerek taktik, gerek arazi durumu, gerekse araç, gereç ve donanım bakımından görünüşte düşman güçlü, siz de gayet zayıf bulunuyordunuz. **İki** ordu arasında her bakımdan büyük bir fark vardı. Öyle ki وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ **eğer daha önceden sözleşmiş olsa idiniz,** yani o gün orada savaşmak için siz onlara, onlar size vaad etmiş, söz vermiş olsa idiniz, aranızda meydana gelecek bu farkı önceden bilmiş olsa idiniz, لَاخْتَلَفْتُمْ فِى الْمِيعَادِ **o sözünüzde anlaşmazlığa düşerdiniz,** mutlaka ihtilaf ederdiniz. Bu vaziyeti görünce cesaret edemez, verdiğiniz sözden döner, zaferden de ümidinizi keserdiniz. Yani onlara üstün gelmeyi düşünmek şöyle dursun, karşılarına çıkmayı bile göze alamazdınız, savaştan kaçınırdınız. Şu halde iş size ve sizin anlayışınıza ve görünürdeki sebeplere bağlı kalsa idi, aradaki bu büyük farklılıklardan dolayı bu başarı ve zaferin meydana gelmesine imkân yoktu. وَلٰكِنْ **Ve lâkin** bunu Allah yaptı, öyle bir sözleşme olmaksızın ve sizi kendinize bırakmaksızın, iki tarafı öyle bir duruma düşürüp birbirine çattırdı ki, لِيَقْضِىَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا **Allah, o fiil alanına çıkan emri,** o harikulade olayı, o olması gereken işi, oluş alanına yansıtarak hak ile batılı ayıran ve Allah dostları ile düşmanlarını açık seçik ortaya koyan o furkanı yapsın, **bir muhkem kazıyye kılsın,** vaad ettiği nusret ve zaferi bir kesin delil ile isbat ve tesbit etsin. Ta ki, لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ **helak olan bir açık belgeye dayalı olarak helak olsun,** وَيَحْيٰى مَنْ حَىَّ عَنْ بَيِّنَةٍ **yaşayan da yine bir açık belgeye dayalı olarak yaşasın.**

Bedir olayı, Allah'ın öyle açık bir âyeti ve öyle kesin bir belgesidir ki, hem Kureyş müşriklerinin ölüleri ve mağlupları gibi ilâhî emre karşı gelenler ve Resulüne düşmanlık güdenlerin, yani helak olanların veya olacak olanların ebedi helakine, hem de müslüman gazi ve şehitleri gibi Allah'a ve Resulüne itaatle maddi anlamda zafer, manevî anlamda ebedî hayat ve kurtuluşa ermek demek olan kurtuluşa gözle görülür ölçüde bir kesin belgedir. Ve artık ne ölünün, ne dirinin, ne kâfirin, ne müminin Allah'a karşı ortaya koyabilecek bir delili ve O'nun hükümlerine itiraz olabilecek bir mazereti yoktur. وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ Ve bu **beyyine, bu kesin belge ile de sabittir ki, hiç şüphesiz Allah işitendir, bilendir.** Dostlarının ve düşmanlarının her söylediklerini işitir, onların niyyet ve itikat-

larını, maksat ve art düşüncelerini bildiği gibi, onlar hakkında ne yapacağını da bilir. Bu âyetin sonu, yukarıda geçen فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ *"Onları sen öldürmedin lâkin Allah öldürdü..."* (Enfâl 8/17) âyetinin sonunu hatırlatır ve o konu tekitli olarak tekrar eder. Hasılı harikalar ve mucizeler birer tesadüf eseri değiller. اِذْ يُرِيكَهُمُ اللّٰهُ فِى مَنَامِكَ قَلِيلًا **Düşün ki, o vakit uykunda** (veya yatağında veya gözünde) **Allah onları sana sayıca az gösteriyordu.** Bu işle ilgili olmak üzere evvela bir rüya gösteriyordu ki, bu rüya işin başlangıcı ile sonucu arasında bir bağlantı olduğunu ve olayın büsbütün tesadüfe bağlı bulunmadığını belgeler. Ayrıca o çokluğu, azınlık olarak gösteriyordu. Sen de bunu haber verip ashabı teşci ve teşvik ediyordun. Bu da bir aldanma ve aldatma değildi. Bir hikmeti, bir maslahatı içeriyordu.

Gerçekten de وَلَوْ اَرٰيكَهُمْ كَثِيرًا **eğer sana onları** (aslında oldukları gibi) **çok gösterseydi,** لَفَشِلْتُمْ **elbette yılgınlık gösterecektiniz,** وَلَتَنَازَعْتُمْ فِى الْاَمْرِ **ve elbette o konuda münakaşa edecek,** birbirinizle didişecek ve anlaşmazlığa düşecektiniz. Savaşı göze alıp almamak hususunda görüş ayrılığına düşecektiniz; kiminiz sebat, kiminiz firar taraftarı olacaktınız. وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَ **Ve lâkin Allah, selamet ihsan etti.** Sana onların dış görünüşüyle kalabalıklarını değil, hakikatteki zayıflıklarını, değersizliklerini gösterdi. Sizi yılgınlığa düşürmedi ve aranızda çıkacak muhtemel bir anlaşmazlığa meydan vermedi ve selamette tuttu. İşin başlangıcı ile sonunu başarılı kılıp selamete erdirdi. اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ **Muhakkak ki O, sinelerde gizli sırları da bilir.** Gönüllerde ne vardır, ne olacaktır ve ne gibi sebep ve şartlarla değişik hallere uğrayacaktır hepsini tamamıyla ve hakkıyla bilir.

وَاِذْ يُرِيكُمُوهُمْ اِذِ الْتَقَيْتُمْ فِى اَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا **Ve yine onlarla karşı karşıya geldiğiniz sırada da onları gözünüze az gösteriyordu,** gözünüzü yıldırmıyordu. Peygamber'in rüyasını, böylece görünüşte de doğruluyordu ve sizi her türlü korkudan selamette tutuyordu, size cesaret veriyor, yüreklendiriyordu. Sonra da onları gözünüzde büyütmüyordu. Hatta Abdullah b. Mesud, yanındaki arkadaşına "Nasıl onları yetmiş kişi kadar görüyor musun?" demiş, o da "yüz kişi kadar görüyorum" demişti. وَيُقَلِّلُكُمْ فِى اَعْيُنِهِمْ **Sizi de onların gözünde azaltıyordu.** Nitekim Ebu Cehil o sırada "Muhammed ve ashabı اَكَلَةُ جَزُورٍ "bir deve yiyimi" yani bir lokmacık" demişti. Bu henüz savaş başlamadan, cüretlerini arttırmak, gurur ve saygısızlıkla gayrı muntazam bir surette kıtale çattırmak için idi ki, savaşa başladıktan sonra gözlerinde müminleri birdenbire büyütmüş, çoğaltıvermişti. Âl-i İmrân Sûresi'nde de geçtiği üzere يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ *"göz görüşüyle kendi-*

lerinin iki katı kadar görüyorlardı." (Âl-i İmran, 3/13) yani üçyüz onüç kişi olan müslümanları iki bin kişi gibi görüyorlardı, kalplerine korku giriyor, ödleri kopuyordu. Her iki tarafın kalbleri üzerinde durmadan değişip duran bu duygular, aslında normal göz yanılmalarının çok üstünde ve ötesinde bizzat Allah'ın iradesi ve hükmüyle meydana geliyordu. İşte bu durum bile Allah'ın kudretini gösteren başlı başına bir mucizeydi. Allah Teâlâ, yalnız müminleri akıbeti ve hakiki kuvveti görebilen bir gözle baktırıyordu ve işte böyle tarafları birbirinin gözünde az ve zayıf gösteriyordu ki, لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْراً كَانَ مَفْعُولاً **o fiil alanına çıkan emri kesinlikle meydana getirsin.** Yani hükmettiği ve olmasına karar verdiği olayı, iki tarafı birbirine çattırmak suretiyle oluş sahasına çıkarsın, sonuçları itibariyle harika bir zafer olan harbi tam bir emr-i vaki, bir oldu bitti yapsın. Böylece yukarıda da geçtiği üzere o emri, yani İslâm'ı aziz kılan ve küffarı zelil eden furkan harikasını gerçekleştirsin.

Bu ifade ile şunu anlatmak isteriz ki, buradaki اَمْراً كَانَ مَفْعُولاً 'dan maksat, iki ordunun karşılaşması emridir, öncekinden murad da furkandır. Buna da daha önceki âyetlerde "yevmelfurkan", "yevmel-tekalcem'ân" ile işaret edilmiştir. Demek ki, Bedir Savaşı, başlangıcı bakımından da bir ilâhî mucize eseridir, sonucu bakımından da mucizedir. Baştan sona bütün aşamaları ve cereyan şekli ile de birçok harikaları içinde barındırmaktadır. Şu halde bütünüyle bir ilâhî mucize ve beyyinedir. وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ **Bütün işler de ancak Allah'a irca olunur.** Yani yalnızca bu ve bunun gibi olağanüstü olan işler ve oluşlar değil, size sıradanmış gibi görünen işler dahi Allah'a irca olunur, O'na döndürülür. Her iş eninde sonunda O'na dayanır.

Bunun için:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ

اٰمَنُٓوا اِذَا لَق۪يتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَث۪يراً لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿٤٥﴾

وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ ر۪يحُكُمْ وَاصْبِرُواۜ

اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَۚ ﴿٤٦﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَراً

وَرِئَٓاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ ﴿٤٧﴾

Meâl-i Şerifi

45- Ey iman edenler, bir düşman topluluğu ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çokça zikredin ki, kurtuluşa eresiniz.

46- Ayrıca Allah'a ve Resulü'ne itaat edin. Ve birbirinizle didişmeyin. Sonra içinize korku düşer ve kuvvetiniz elden gider. Sabırlı olun, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.

47- Çalım atarak ve halka gösteriş yaparak yurtlarından çıkanlar ve Allah yoluna engel koyanlar gibi olmayın. Allah onların bütün yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.

إِذَا لَق۪يتُمْ فِئَةً **Size savaş açmış bir cemaate çattığınız zaman** (yani kâfir olduğu bilinen veya ne olduğu bilinmeyen herhangi bir cemaatle harp vaziyetinde karşı karşıya geldiğiniz vakit), gerek toplu halde, gerek teke tek olsun, ister sayıca sizden çok, ister az olsunlar, siz فَاثْبُتُوا **hemen sebat edin,** geri çekilmek veya başka bir geri çizgide yeniden mevzilenmek durumu dışında, sakın yüz çevirmeyin وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَث۪يراً لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ **ve Allah'ı çokça zikredin.** (Savaşırken O'nun yardımına sığınarak ve ihsan edeceği zaferi gözeterek kalbinizle ve dilinizle O'nu çok çok anın ki, Allah'ın zikri ile moral ve kuvvet kazanasınız). **Muradınız olan nusret ve sevaba erebilesiniz.** Yoksa galip bile gelseniz sevaba eremezsiniz. وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ *"Bütün işler eninde sonunda Allah'a irca olunacak"* olduğundan dolayı hiçbir şey, savaş dahi, insanoğlunu Allah'ı anmaktan alıkoymamalıdır. Kul, özellikle bela ve musibet zamanlarında, ümitsizliğe düşmeyip Allah'a iltica etmeli ve her ne hâl içinde olursa olsun Allah'ın lütfuna güvenerek, kalbini kötü duygulardan arındırmaya çalışmalı ve bütün varlığıyla Allah'a yönelmelidir. Gerçek kurtuluş buna bağlıdır. Bunun için sebat gösteriniz ve Allah'ı zikrediniz. وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Ayrıca Allah'a ve Resulü'ne itaat eyleyiniz,** وَلَا تَنَازَعُوا **ve aranızda niza etmeyiniz ki,** فَتَفْشَلُوا **feşele düşersiniz,** yani, zayıf, tembel, çekingen ve korkak olursunuz, salaklaşır, yılgınlaşırsınız وَتَذْهَبَ

رِيحُكُمْ **ve rüzgârınız kesilir,** havanız söner, ağırlığınız kaybolur, devletiniz elden gider. وَاصْبِرُوا **Ve sabırlı olunuz.** اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ **Zira Allah, kesinlikle sabredenlerle beraberdir.** Beraber olduğu için de sabredenlere zafer ihsan eder. وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ **Ve o mağrurlar gibi olmayın ki,** خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَٓاءَ النَّاسِ **diyarlarından çalım satarak, kibirli ve gururlu bir şekilde halka gösteriş yaparak çıktılar.** وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ **Ve onlar Allah yolundan menediyorlardı.** Allah yoluna engeller koymaya çalışıyorlardı, İslâm'a ve imana girmek isteyenlere engel oldukları gibi, müminlerin Kâbe'yi ziyaret ve tavaf etmelerine de engel oluyorlardı. وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ **Halbuki Allah, onların bütün amellerini muhittir.** Her ne yapmışlarsa, yapıyorlarsa hepsini ilmiyle ve kudretiyle kuşatmıştır. O'nun hükmünün, O'nun takdirinin dışına çıkamazlar. Ruveys rivayetine göre بِمَا تَعْمَلُونَ okunur. Yani "Sizin hepinizin amellerinizi muhittir." Hiç birinizin iyi veya kötü hiçbir işi, hiçbir ameli yoktur ki, O'na ulaşmasın, O'nda son bulmasın, O'nun ilmi, O'nun hükmü ve hakimiyeti çerçevesine girmiş olmasın. Sonuç itibariyle ahiret sevabı veya ikabı ile taltif veya cezalandırılmasın. Böylece her yaptığınız veya yapacağınızla Allah Teâlâ'nın kuşatması altında bulunduğunuz halde nasıl olur da bunu düşünmeden çalım atmaya, böbürlenip şımarmaya, riya ve gösterişe kapılarak halka caka yapmaya ve haddinizi aşmaya kalkarsınız?

Nitekim Müşrikler Mekke'den böyle çıkmışlardı. Cuhfe'ye vardıkları zaman Ebu Süfyan'ın gönderdiği adam geldi, "Geri dönünüz, kervan tehlikede değil, selamette." dedi. Bu haber üzerine Ebu Cehil, "Hayır, vallahi ta Bedir'e kadar varıp şaraplar içmeyince, çengilerle cariyelerle saz çalıp eğlenmeyince ve oradaki Araplara ziyafetler çekip yemekler yedirmeyince, kesinlikle dönmeyeceğiz." dedi. Gerçekten de ta Bedir'e kadar geldiler. Ancak yedikleri kılıç darbeleri, içtikleri de ölüm şerbeti oldu. Sazları feryad u figan, kucakladıkları da azab ve hüsran oldu.(1)

İşte o şımarıklığın, o kibir ve gururun, o riya ve gösterişin akıbetine misal olmak üzere:

---

(1) Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 77; Alûsî, Rûhu'l-meânî, V, 2/14.

وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾ إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَؤُلَاءِ دِينُهُمْ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾ وَلَوْ تَرَى إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٥٠﴾ ذَلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٥١﴾

Meâl-i Şerifi

48- Şeytan, onlara amellerini güzel gösterdiği zaman, "Bu gün insanlardan size galip gelecek yoktur, ben de size yardımcıyım." demişti. Fakat iki tarafın karşı karşıya geldiği görününce arkasını dönüp kaçtı ve şöyle dedi: "Ben sizden kesinlikle uzağım. Ben sizin göremeyeceğiniz şeyler görüyorum ve ben Allah'dan korkarım. Ayrıca Allah'ın azabı çok çetindir."

49- O sırada münafıklar ve kalblerinde hastalık bulunanlar, (müslümanlar hakkında) "şu adamları dinleri aldattı" diyorlardı. Oysa her kim Allah'a tevekkül ederse bilsin ki, Allah galiptir, güçlüdür ve hikmet sahibidir.

50- Melekler, o kâfirlerin yüzlerine ve sırtlarına vura vura ve "Tadın bakalım cehennem azabını!" diye diye canlarını alırken hallerini bir görmeliydin.

وَرِيحُكُمْ **ve rüzgârınız kesilir,** havanız söner, ağırlığınız kaybolur, devletiniz elden gider. وَاصْبِرُوا **Ve sabırlı olunuz.** اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ **Zira Allah, kesinlikle sabredenlerle beraberdir.** Beraber olduğu için de sabredenlere zafer ihsan eder. وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ **Ve o mağrurlar gibi olmayın ki,** خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ **diyarlarından çalım satarak, kibirli ve gururlu bir şekilde halka gösteriş yaparak çıktılar.** وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ **Ve onlar Allah yolundan menediyorlardı.** Allah yoluna engeller koymaya çalışıyorlardı, İslâm'a ve imana girmek isteyenlere engel oldukları gibi, müminlerin Kâbe'yi ziyaret ve tavaf etmelerine de engel oluyorlardı. وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ **Halbuki Allah, onların bütün amellerini muhittir.** Her ne yapmışlarsa, yapıyorlarsa hepsini ilmiyle ve kudretiyle kuşatmıştır. O'nun hükmünün, O'nun takdirinin dışına çıkamazlar. Ruveys rivayetine göre بِمَا تَعْمَلُونَ okunur. Yani "Sizin hepinizin amellerinizi muhittir." Hiç birinizin iyi veya kötü hiçbir işi, hiçbir ameli yoktur ki, O'na ulaşmasın, O'nda son bulmasın, O'nun ilmi, O'nun hükmü ve hakimiyeti çerçevesine girmiş olmasın. Sonuç itibariyle ahiret sevabı veya ikabı ile taltif veya cezalandırılmasın. Böylece her yaptığınız veya yapacağınızla Allah Teâlâ'nın kuşatması altında bulunduğunuz halde nasıl olur da bunu düşünmeden çalım atmaya, böbürlenip şımarmaya, riya ve gösterişe kapılarak halka caka yapmaya ve haddinizi aşmaya kalkarsınız?

Nitekim Müşrikler Mekke'den böyle çıkmışlardı. Cuhfe'ye vardıkları zaman Ebu Süfyan'ın gönderdiği adam geldi, "Geri dönünüz, kervan tehlikede değil, selamette." dedi. Bu haber üzerine Ebu Cehil, "Hayır, vallahi ta Bedir'e kadar varıp şaraplar içmeyince, çengilerle cariyelerle saz çalıp eğlenmeyince ve oradaki Araplara ziyafetler çekip yemekler yedirmeyince, kesinlikle dönmeyeceğiz." dedi. Gerçekten de ta Bedir'e kadar geldiler. Ancak yedikleri kılıç darbeleri, içtikleri de ölüm şerbeti oldu. Sazları feryad u figan, kucakladıkları da azab ve hüsran oldu.[1]

İşte o şımarıklığın, o kibir ve gururun, o riya ve gösterişin akıbetine misal olmak üzere:

---

(1) Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 77; Alûsî, Rûhu'l-meânî, V, 2/14.

وَاِذْ زَيَّنَ
لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَاِنّ۪ي جَارٌ لَكُمْ
فَلَمَّا تَرَٓاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلٰى عَقِبَيْهِ وَقَالَ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِنْكُمْ اِنّ۪ٓي اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ
اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ وَاللّٰهُ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾ اِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ
مَرَضٌ غَرَّ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ د۪ينُهُمْ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٤٩﴾
وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذ۪ينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْ
وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَر۪يقِ ﴿٥٠﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ
لِلْعَب۪يدِ ﴿٥١﴾

Meâl-i Şerifi

48- Şeytan, onlara amellerini güzel gösterdiği zaman, "Bu gün insanlardan size galip gelecek yoktur, ben de size yardımcıyım." demişti. Fakat iki tarafın karşı karşıya geldiği görününce arkasını dönüp kaçtı ve şöyle dedi: "Ben sizden kesinlikle uzağım. Ben sizin göremeyeceğiniz şeyler görüyorum ve ben Allah'dan korkarım. Ayrıca Allah'ın azabı çok çetindir."

49- O sırada münafıklar ve kalblerinde hastalık bulunanlar, (müslümanlar hakkında) "şu adamları dinleri aldattı" diyorlardı. Oysa her kim Allah'a tevekkül ederse bilsin ki, Allah galiptir, güçlüdür ve hikmet sahibidir.

50- Melekler, o kâfirlerin yüzlerine ve sırtlarına vura vura ve "Tadın bakalım cehennem azabını!" diye diye canlarını alırken hallerini bir görmeliydin.

51- İşte bu, sizin kendi ellerinizle meydana getirdiğiniz bir sonuçtur. Hiç şüphesiz Allah, kullarına hiçbir şekilde zalim biri değildir.

وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ **Düşün o vakti ki, Şeytan onların, o kibirli müşriklerin yaptıklarını süsleyip püsleyip kendilerine sunmuştu ve demişti ki:** لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَاِنّ۪ي جَارٌ لَكُمْ **Ben bugün sizinle beraber iken, size yardımcı iken insanlardan size galip gelecek kimse yoktur.** Yani o şeytan, o aldatıcı gurur ve nefsaniyet, o habis benlik ruhu, kendi içlerinde veya karşılarında temessül ederek onlara bu kuruntuyu yaldızlayıp gönüllerine bırakmış ve hayallerinde güzel göstermişti ki, bu sayıca üstünlük, bu hazırlık ve bu kuvvet onlarda mevcut iken karşılarında Muhammed ve ashabı değil, kimse tutunamazdı. Vehimlerine öyle söylemiş ve onlara bu zannı vermişti. Eğer onlar hareket ve amellerinde kendine uyar, ardına düşerlerse bu hayal kendilerinden ayrılmayacaktı, daima kendileriyle birlikte bulunacak, her dara düştükçe onları kurtaracaktı.

فَلَمَّا تَرَٓاءَتِ الْفِئَتَانِ **Ne zaman ki, iki cemaat birbirleriyle karşılaşıp birbirini yakından gördüler,** yani harbe tutuşup göz göze, göğüs göğüse geldiler ve çarpışmaya başladılar; meleklerin, ilâhî ve ruhânî kuvvetlerin müminlerin safında ve imdadında olduğu gerçeğinin tecellisini görünce, şeytan نَكَصَ عَلٰى عَقِبَيْهِ **gerisin geri kaçtı gitti** وَقَالَ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِنْكُمْ **ve ben sizden beriyim, uzağım dedi.** Sizinle hiçbir ilişkim yoktur, başınıza geleceğe karışmam, **kesinlikle ben sizin göremeyeceğiniz şeyler görüyorum,** اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ **gerçekten de ben Allah'dan korkarım.** Şurası muhakkak ki, ben hakkın karşısına duramam, işin sonu korkunç görünüyor, haliniz pek yaman olacağa benziyor karışmam. İşte böyle diyerek o şeytan, o gurur ve hayal, işin tam can alıcı noktasında onlardan uzaklaşıp gidiverdi. Ne kadar dikkat çekicidir ki, şeytan çekilirken habersizce bırakıp sıvışmamış da fenalıklarını yüzlerine vurmuş, onları büsbütün ümitsizliğe attıktan başka önceki tatlı hayaller yerine acı endişeler saçarak ve daha savaşın başlangıcında iken tehlikeyi gözlerinde büyütüp, telaş ve ızdıraplarını arttırarak **gerisin geri** çekilip gidiyor. Nasıl çekilmez ve nasıl korkmaz ki, وَاللّٰهُ شَد۪يدُ الْعِقَابِ **Allah, azabı şiddetli olandır.** اِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ **O vakit münafıklar ve kalblerinde hastalık bulunanlar,** henüz iman ile mutmain olmayıp, kalblerinde bir çeşit şüphe veya tereddüt kalmış olanlar da **diyorlardı ki,** غَرَّ هٰٓؤُلَٓاءِ د۪ينُهُمْ **bunları dinleri mağrur etti,** yani müminleri dinleri aldattı, mağrur etti de **takat** getiremeyecekleri bir işe giriştiler. Üçyüz küsur fakir fukara

kalktılar da bin kişilik güçlü bir düşmana karşı çıktılar. Bir taraftan Medine'deki münafıklar, diğer taraftan Kureyş askerleri içinde bulunan birtakım şüpheci müşrikler işte böyle diyorlardı. Medine münafıkları içinden Muattib b. Kuşeyr'den başka Bedir'e katılan kimse olmamıştı. Mekke'li müşrikler arasında bazı gizli müslümanlar vardı. Fakat henüz kalblerindeki imanları kuvvet bulmamış ve böyle bir şüphe ve tereddütten dolayı hicret etmemiş olan birtakım kimseler bulunuyordu. Bunlar müşriklerle beraber sürüklenip gelmişlerdi. Gönüllerinde "şayet müslüman askeri çoksa belki o tarafa geçeriz, azsa kavmimizle beraber döner geliriz." gibi bir takım gizli niyetler taşıyorlardı. Sonra Bedir'de müslümanların sayıca çok az olduklarını görünce, "O!... Bunları dinleri aldatmış." diyerek müşrikler safında kalmaya karar vermişlerdi. وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ **Ve halbuki her kim Allah'a dayanır, Allah için vazifesini yaparsa,** فَاِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Muhakkak ki, Allah güçlüdür ve hikmet sahibidir.** Şu halde O'nun izzeti, gücü, kuvveti, şanı ve şerefi, kendisine güvenip dayananı zelil ve perişan etmez. O'nun hikmeti de dostlarına rahmet ve sevap, düşmanlarına da zillet ve ikap ettirir. Mümin ölse bile Rahmân olan Allah'ın rahmetine kavuşur, ebedi hayata ve necata erer. Kâfir ise zelîl ve perişan olarak hüsrana uğrar. Ve nitekim imanlarında tereddüt gösterip, Allah'a değil de sayıca çoğunluk olan tarafa güvenenler ve küffar ile beraber olanlar Bedir'de kâfirler safında öldüler ki: Kays b. Velid b. Muğire, Ebu kays b. Fakih b. Muğire, Haris b. Zem'a İbnil-Esved, Ali b. Ümeyye ve As ibni'l-Münebbih ibni'l-Haccac bunlardan idi, diye rivayet olunmuştur.

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ Ey Muhatap! **Sen o kâfirleri, melekler onların yüzlerine ve kıçlarına vurarak ve haydi bakalım tadın ateş azabını,** ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيكُمْ **işte bu, kendi ellerinizin sunduğu cürmünüz,** وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ **bir de Allah'ın kullarına hiçbir şekilde zalim olmaması sebebiyle böyledir, diyerek,** canlarını alırken bir görecek olsaydın, ne feci bir şey görmüş olacaktın! Acaba o sırada bunların o feci halleri ortada değil miydi, görülmüyor muydu? O halde "görecek olsa idin" diye görülmemiş bir feci olayı bu tarzda tasvir buyurmanın hikmeti nedir?

Bu şekilde bir tasvir, özellikle şunu gösteriyor ki; kâfir kimsenin bedeninden ruhu kabzolunurken onun hakikatte neler çektiğini ve nasıl yanarak gittiğini dışardakilerin görüp müşahede etmesi mümkün değildir. Bunu ihtar ederken şuna da işaret ediyor ki, kâfirin ruhu, dünyaya yönelik iken bedeninden kabzolunduğu nezi' halinde, dünyadan döner ahirete yönelir ve halbuki o, küfründen

dolayı ahiret âleminde karanlıklardan başka bir şey müşahede etmez. Dünyaya ve cismani hazlara şiddetle muhabbetinden dolayı o vakit bu ayrılık anında, bu kopmadan ve uzaklaşmadan öyle bir elem ve hasret duyar, öyle bir acı çeker ki, yanar da yanar. Bu yanmadan dolayı her türlü nurdan mahrum olarak önünde azab, ardında lanet olarak o karanlığa atılır. Ve artık yeniden dirilişinde de mahşer yerinde haşrolunuşunda da bu minval üzere acıları sürer gider.

Bunların bu gidişi:

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾ ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٣﴾

Meâl-i Şerifi

52- Tıpkı Firavun'un izinden gidenlerle onlardan öncekilerin gidişi gibi onlar da Allah'ın âyetlerini tanımadılar, Allah da kendilerini günahları yüzünden tutuklayıverdi. Çünkü Allah çok kuvvetli ve azabı çok çetin olandır.

53- Bu, Allah'ın bir kavme verdiği nimeti, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmemesinden dolayıdır. Gerçekten de Allah hakkıyle işiten, herşeyi bilendir.

ذَلِكَ **Bu,** yani bu âdetin böyle olması, bütün bunların başlarına gelen cezaların ve ikabın böylece kendi amellerine, dayanması بِأَنَّ اللَّهَ **şu iki sebep iledir ki, Allah Teâlâ** لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ **bir kavme, bir topluma ihsan ettiği nimeti durup dururken değiştirecek değildir.** حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ **Ta onlar kendilerindekini değiştirinceye kadar.** Yani onlar o nimete erdikleri zaman

kendilerinde o nimete sebep ve vesile olan fıtri misakı, ahlâk ve güzel amelleri, kendileri bozup değiştirinceye kadar, huylarını değiştirinceye kadar Allah'ın o nimeti değiştirmesi, Allah'ın âdetlerinden değildir. İlâhî âdet kişisel sebeplere dayalı olarak verdiği nimetin değişmesini de yine kişisel huyların ve davranışların değişmesi sebebine bağlamıştır. Ki insanın sorumluluğu da buna dayanır. Sebeplerin birincisi işte budur. İkincisi de وَاَنَّ اللّٰهَ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ **Allah kesinlikle herşeyi işitir ve bilir.** Çünkü Allah herkesin içyüzünü bilir, ne söylediğini de işitir. Onun gözünden hiç kimse birşey kaçıramayacağı için, O da ona göre hesaba çeker. Şu halde akıl ve irade, küfür ve iman , ahlâk ve amel gibi kişisel sebeplere bağlı olan nimetlerin dışındaki doğrudan doğruya alınıp verilen nimetler bu konunun dışındadır. Hiç şüphe yok ki, bu konuda bütün kişisel sebeplerin kıymeti, nimet veya nimet sayılan şeylerin gerçek yüzünü tanıtan âyetleri tanıyıp tanımamaktan ileri gelmektedir. Bir kimsenin kendi fıtratını ve fıtratla ilgili ahdini bozması ve kendisine varid olan sezgi ve delillerin yardımıyla hakkı duymaması ve duymak istememesi elindeki nimetin değişmesine sebep olur. Yine bir kavmin kendi içinde veya dışında bulunan ve kendilerine ilâhî ahkamı tebliğ eden hak rehberlerinin davetini duymak ve tanımak istememesi, toplumsal şuur ve zihniyetlerinde öyle bir bozukluktur ki, bu da onların ellerindeki nimetlerin değişmesine ve elden çıkmasına sebep olur.

İşte bu huy ve şahsiyet değişikliği:

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَغْرَقْنَٓا اٰلَ
فِرْعَوْنَۚ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمٖينَ ﴿٥٤﴾

Meâl-i Şerifi

54- Tıpkı Firavun'un izinden gidenlerle onlardan öncekilerin gidişi gibi, Rabblerinin âyetlerini yalanladılar. Biz de onları günahları yüzünden helâk ettik. Firavun ile arkasından gidenleri suda boğduk. Hepsi de zalim idiler.

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ *"Tıpkı Firavun'un izinden gidenlerle, onlardan öncekilerin gidişi gibi."*(Ârâf Sûresi 7/136. âyetin tefsirine bakınız.) وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ **Bütün bunların hepsi zalim idiler.** İç dünyalarında inkâr ve küfrü adeta imanı ve tasdik yerine koymuş ve böylesine sübjefktif bir değişme ile kendi helaklerine sebep olmuş ve kendi kendilerine zulmetmiş zalim kavimler idiler.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذِينَ
كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٥﴾ اَلَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ
عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾ فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ
فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِمَّا تَخَافَنَّ
مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَاءٍ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ
﴿٥٨﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ
﴿٥٩﴾ وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ
تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللّٰهُ
يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ
لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾ وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ
إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦١﴾ وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ
حَسْبَكَ اللّٰهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ وَأَلَّفَ

بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعاً مَا اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ

وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ بَيْنَهُمْ اِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٣﴾

Meâl-i Şerifi

55- Allah katında kımıldayıp debelenen canlıların en kötüsü, inkara saplanıp da bir türlü iman etmeyenlerdir.

56- Onlar, kendileriyle antlaşma yaptığın halde her defasında antlaşmalarını bozarlar ve bundan hiç çekinmezler.

57- Bundan dolayı onları harpte yakalarsan, kendilerinden sonrakilere de gözdağı olacak şekilde ağır bir cezaya çarptır, belki ibret alırlar.

58- Eğer bir kavmin, sözleşmeye aykırı bir hainlik yapmasından korkarsan, savaştan önce aynı şekilde antlaşmayı bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü Allah hainleri sevmez.

59- O kâfirler ileri geçip kurtulduklarını sanmasınlar. Onlar kesinlikle (bizi) aciz bırakamazlar.

60- Siz de gücünüzün yettiği kadar onlara karşı her çeşitten kuvvet biriktirin ve cihad için atlar hazırlayın ki, onlarla hem Allah'ın düşmanlarını, hem de kendi düşmanlarınızı, ayrıca Allah'ın bilip de sizin bilmediğiniz daha başkalarını korkutasınız. Allah yolunda her ne harcarsanız onun sevabı size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.

61- Eğer onlar barıştan yana olurlarsa, sen de barıştan yana ol! Ve Allah'a güven. Çünkü işiten ve bilen O'dur.

62- Eğer sana hile yapmak isterlerse, muhakkak ki sana Allah yeter. Seni yardımıyla ve müminlerle güçlendirecek olan O'dur.

63- Müminlerin kalplerini birbirlerine O ısındırdı. Yoksa yeryüzünde ne varsa sen hepsini harcasaydın yine de onların kalblerini (böylesine) ısındıramazdın. Lâkin Allah, kalplerini kaynaştırdı. Muhakkak ki, O azizdir, hakimdir.

الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ **Onlar ki, kendileriyle sözleşme yaptın,** ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِى كُلِّ مَرَّةٍ **sonra onlar her defasında her sözleşme ve muahede sonrasında sözlerinde durmayıp antlaşmayı bozarlar** وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ **ve bozmaktan da sakınmazlar.** Hiç çekinmeden hemen sözleşmeyi bozarlar. Ve sözleşmeyi bozmaktan dolayı, böyle bir alçaklığı yapmaktan dolayı hiç de arlanıp utanmazlar. Böylesine şerli ve böylesine ilkel yaratıklardır. Eğer azıcık anlayışları ve saygıları olsa idi ahdi bozmanın ne fena bir şey, ne kadar küçültücü ve alçaltıcı bir hareket olduğunu, güven duygusunun ortadan kalkmasına sebep olan toplumların güvenliği açısından ne kadar zararlı bir şey olduğunu hisseder de birazcık olsun bundan çekinirlerdi.

Hz. Peygamber, Benî Kurayza Yahudileri ile bir sözleşme yapmıştı: Aleyhinde bir davranışta bulunmayacaklardı. Yani Resulullah ve müslümanlar aleyhinde hiç kimseye yardım etmeyecekler ve destek vermeyeceklerdi. Böyle iken Bedir Savaşı'nda müşriklere silah yardımında bulundular, sonradan da unuttuk, hata ettik, dediler. Sonra yeniden bir sözleşme daha yapıldı, onu da Hendek Savaşı'nda bozdular. Reisleri olan Kâ'b b. Eşref, Mekke'ye gitti, orada müşriklerle bir ittifak antlaşması yaptı. İşte bu âyetin nüzul sebebi bu olaylar olmuştur. Bununla beraber Tebrizi Tefsiri'nde nüzul sebebinin Kureyş'den Abdüddar oğulları olduğu da nakledilmiştir.

فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِى الْحَرْبِ **İmdi bunları, işte bu sözlerinde durmayanları savaşta ele geçirirsen** فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ **bunlarla arkalarındakilere gözdağı verecek şekilde bozguna uğrat,** perişan et, yani bunlara öyle ceza ver ki, arkalarında bunlar gibi ahitlerini bozacak olanlar ve bozma niyeti taşıyanlar, iyice korksunlar da bozmaktan vazgeçsinler. لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ **Umulur ki, geridekiler düşünür, taşınırlar da ona göre hareket ederler.** Akıllarını başlarına alırlar. Önlerinde olup bitenlerden ibret ve ders alırlar da sözden caymanın fenalığını unutmazlar, bunun getireceği sonucu akıllarından çıkarmazlar.

وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً **Bir de şu var ki, bir kavmin hıyanet edeceğinden korkarsan** yani kendisiyle antlaşma yaptığın bir kavmin o antlaşmayı bozacağını hissedersen, ortada olup bitenlerden ve su yüzüne çıkan belirtilerden bunu kesinlikle anlarsan ve böyle bir hıyanete uğratılacağından korkarsan فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ **doğru ve düz bir yoldan açıkça onlara sen de nebzediver.** Yani ahtlerini dosdoğru bir şekilde ve açıkça yüzlerine fırlatıp atıver.

"Nebz": lügatte bir şeyi kaldırıp atıvermektir. Şeriat dilinde ise bir devle-

tin antlaşma yaptığı başka bir devletle ilişkilerini kestiğini haber verip ilan etmesidir. Yani öyle korkulacak bir hıyanetin alâmet ve belirtilerini görüp anladığın takdirde antlaşmanın geçersizliğini, aranızdaki ilişkiyi kestiğini ciddiyet ve doğrulukla ve açıkça kendilerine resmen bildir. Böylece antlaşmanın geçersizliği taraflarca resmen ve eşit olarak bilinsin de ona göre, hareket edilsin. Sözleşme geçerliliğini sürdürüyor varsayılırken böyle bir ilan yapmaksızın ve feshi bildirmeksizin kesinlikle onlarla savaşa girişme, savaşa tutuşmakta acele etme. Zira إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ **muhakkak ki,Allah, hainleri, hainlik edenleri sevmez.** Onların yaptığı gibi, resmen dost ve müttefik görünüp de gizlice ahdi bozmak, antlaşmayı çiğnemek bir hainlik olduğu gibi, açıkça ve doğrudan doğruya sözleşmeyi nebzetmeden, duyurup ilan etmeden savaşı başlatmak da yine bir hainliktir. Bundan sakınmak gerekir.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا **Ve böyle kâfirler asla kendilerini sebketmiş,** (yani kaçıp kurtulmuş,) **arkalarından yetişilip yakalanamaz zannetmesinler.** إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ **Kesinlikle onlar aciz bırakamazlar.** Ne Allah'ı, ne seni, ne de arkalarından koşup yetişecek olan hak ve adalet ehlini aciz bırakamazlar, yıldıramazlar. Bundan dolayı, sözleşmenin feshedildiği kendilerine ilan edildiği zaman, onlar daha önce ahitlerini bozmaya karar vermiş olduklarından, kendilerini ileri geçmiş, hıyanetlerinin cezasından kaçıp kurtulmuş zannetmesinler. Siz de onlara yaptığınız ilandan dolayı onları uyandırırız, önce davranmış bulunurlar da kendilerine yetişmekten aciz kalırız zannında bulunmayın. Nitekim muhatap siğasıyle لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ kırâetleri bu mânâda sarihtir.

Mâide Sûresi'nde de فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ ... فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ *"Sözlerini bozdukları için onları lanetledik ve kalblerini katılaştırdık. Kelimeleri yerlerinden değiştiriyorlar. Uyarıldıkları şeyden pay almayı unuttular. İçlerinden pek azı hariç, daima onlardan hainlik görürsün. Yine de onları affet, aldırma. Çünkü A llah güzel davrananları sever."* (Mâide, 5/13) buyurulmuştur (bu âyetin tefsirine bkz.) Hainler ne yaparlarsa yapsınlar hıyanetlerinin cezası mutlaka kendilerini bulur ve bulmalıdır. Bundan dolayı bütün olacakları hesaba katarak, ve göz önünde bulundurarak öyle antlaşmayı boz. وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ **Ve ey müminler! Hepiniz onlar için kuvvet olabilecek her şeyden ve bağlı atlardan gücünüzün yettiğince hazırlayın.** Yani savaş için kuvvetli olmanıza sebep olabilecek her neye gücünüz yetiyorsa onu hazırlayın, her zaman hazırlıklı olmaya bakın. Bedir'de olduğu gibi, aletsiz ve hazırlıksız bulunmayın. تُرْهِبُونَ بِهِ **Bu hazırlık ile** عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ **Allah'ın düşmanı ve aynı za-**

munda sizin de düşmanınız olan o düşmanları, o Mekke müşriklerini ki, وَاٰخَرٖينَ مِنْ دُونِهِمْ **onlardan başka daha nicelerini ki;** لَا تَعْلَمُونَهُمْ اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْ **Onları siz bilmezsiniz,** (sayılarını veya düşmanlık derecelerini) **Allah bilir.** İşte bütün bunları irhab edersiniz, yani yapmış olduğunuz hazırlıklarla bunları korkutur, sindirirsiniz. Gücünüz yettiği ölçüde bu korkutmayı gerçekleştirecek bir halde kuvvet hazırlayınız. وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ **Ve Allah yolunda sarfedeceğiniz her şey** يُوَفَّ اِلَيْكُمْ **size ecir olarak aynen ödenecekir.** وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ **Ve siz hiçbir şekilde zulme, haksızlığa uğratılmazsınız.** Ameliniz boşa giderilmez, kesinlikle faydasını görürsünüz, sevabından zerre kadar eksik bırakılmazsınız. كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا *"İki bağın ikisi de yemişlerini vermiş ve hiçbir şeyi eksik bırakmamıştır."* (Kehf, 18/33).

وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ Ve eğer onlar, (o nebz veya çekingenlikten dolayı) barışa meyil gösterirlerse فَاجْنَحْ لَهَا **sen de barışa meylet.** Zira asıl maksat savaş değil, barış ve selamettir.

Nitekim bu konuda şöyle denilmiştir:

السَّلْمُ تَأْخُذُ مِنْهَا مَا رَضٖيتَ بِهِ

وَالْحَرْبُ يَكْفٖيكَ مِنْهَا مِنْ اَنْفَاسِهَا جَزَعُ

"Barış ve uzlaşma ortamında sen dilediğini seçer alırsın."

"Savaş ise onun esintisinin bile sana getirdiği acı yeter."

Bundan dolayı karşı tarafın barışa meyil göstermesine karşılık sen de barıştan yana olmalısın. وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ **Ve Allah'a tevekkül et,** O'na güven ve O'na sırtını daya. Acaba bunların asıl maksatları savaş da gizli bir oyun peşinde oldukları için mi barıştan yana görünüyorlar? Acaba bana bir hile mi yaparlar? diye korkma. اِنَّهُ هُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ **Muhakkak ki, herşeyi işiten, bilen yalnızca O'dur.** Şu halde onların gizli niyetlerini, gizlice yaptıkları fısıldaşmaları işitip bilecek olan Allah olduğu gibi, onların cezasını verecek olan da yine O'dur. Bundan dolayı:

وَاِنْ يُرٖيدُوا اَنْ يَخْدَعُوكَ **Şayet sana, barış yüzünü gösterip savaş maksadı güderek hile yapmak murad ederlerse** فَاِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُ **muhakkak ki, sana Allah yeter, gözeticin,** yardımcın ve koruyucun olarak Allah sana yeter. O sana kafi gelir. **Zira** هُوَ الَّذٖي **o Allahdır ki,** اَيَّدَكَ بِنَصْرِهٖ وَبِالْمُؤْمِنٖينَ **seni kendi nusretiyle ve bütün mümlnlerle destekledi,** وَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ **ve müminlerin kalblerini ısındırıp, kaynaştırdı.** Eskiden onların aralarında öyle ayrılık, birbirlerine karşı

öyle nefret kin, düşmanlık ve intikam hissi vardı ki, لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا **yeryüzündeki servetin hepsini sarfetmiş olsaydın,** yani herhangi bir kimse bu kadar serveti bu uğurda harcamış olsaydı, مَٓا اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ **onların kalplerini böylesine birleştirip kaynaştıramazdın,** o ülfeti, o anlaşmayı ve yakınlaşmayı meydana getiremezdin. بَيْنَ قُلُوبِهِمْ *"Kalpleri arasını"* sözüyle ifadeyi vurgulamak, bilhassa şuna işaret ediyor ki, böyle servet harcamakla çeşitli insanları zahiren bir araya getirmek mümkün olabilirse de kalplerini, vicdanlarını barıştırıp yakınlaştırmak bununla kabil olmaz. وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ بَيْنَهُمْ **Ve lâkin Allah, aralarını böylesine kaynaştırdı.** Kalpleriyle ve kalıplarıyla onları birbirlerine dost etti, kudreti sayesinde aralarındaki açıklığı kapattı, tevhid imanı ile öyle bir muhabbet ve ülfet verdi ki, hak ve hakikat açısından içleri ve dışları bir tek şahıs gibi kaynaşmış bir hâl aldı, muhkem bir kale gibi bir ictimai bünyeye sahip oldular. Bunlar İslâm'a girip Resulullah'a biatten önce aralarında öfke, kin, haset ve düşmanlık duyguları içinde yüzüyorlardı. Birbirlerini öldürüp, mallarını yağma eden ve sürekli kan davalarıyla bir türlü bir araya gelemeyen, anlaşamayan ve uzlaşamayan çeşitli kavim ve kabilelerden insanlar idi. Özellikle Ensar'ın iki ayrı kolu olan Evs ve Hazreç kabileleri arasında pekçok düşmanlık konusu cerayan etmiş ve öyle olaylar olmuştu ki, tarafların büyüklerini kırmış geçirmiş, boyunlarını iğne ipliğe çevirmişti. Ne zaman ki, Allah Teâlâ onlara bütün o eski düşmanlıkları unutturdu, o kin ve öfkeyi gönüllerinden sildi ve yerine bir kardeşlik sevgisi ve karşılıklı dostluk duygusu koydu işte o zaman tam anlamıyla dost ve kardeş oldular. Allah ve Resulullah sevgisiyle birbirlerine kenetlendiler ve hepsi tek yürek, tek bilek haline gelip huzura erdiler ve nihayet Ensar oldular ve Muhacirin ile kardeş oldular. Allah Resulünün arkasında hakkın tek vücut halindeki desteği oldular. Kendilerinde وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى *"Attığın zaman sen atmadın Allah attı."* sırrı zahir oldu. اِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Şüphesiz O, bir güçlüdür ki, kudretine sınır bulunmaz, iradesine karşı durulmaz. Öyle bir hakimdir ki, dilediğini nasıl yerine getireceğini bütün incelikleriyle bilir ve hükmünde isabetsizlik olmaz.**

يَٓا اَيُّهَا النَّبِىُّ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِىُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٤﴾

حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ
يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ
كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ
وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا
مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ
مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٦٦﴾ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ
فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾ لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ
عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾ فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ
إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٩﴾

Meâl-i Şerifi

64- Ey Peygamber! Sana Allah yetişir, arkandan gelen müminlerle beraber.

65- Ey Peygamber! Müminleri cihada teşvik eyle. Eğer sizden sabredecek yirmi kişi olursa ikiyüze galip gelirler ve eğer sizden yüz kişi olursa kâfirlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar hakkı ve akıbeti düşünmeyen anlayışsız bir kavimdirler.

66- Şimdi Allah sizden yükü hafifletti ve sizde bir zaaf olduğunu bildi. O halde sizden sabredecek yüz kişi olursa ikiyüz düşmana galip gelirler, sizden bin kişi olursa Allah'ın izniyle ikibin düşmana galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.

67- Hiçbir peygamberin, yeryüzünde ağır basmadıkça (kesin zafere ulaşıp üstün gelmedikçe) esirleri olması layık değildir. Siz dünya malını istersiniz, oysa Allah ahireti kazanmanızı murad eder. Allah azizdir, hakimdir.

68- Eğer Allah'dan bir yazı (hüküm) bulunmasa idi aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azab dokunurdu.

69- Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin ve Allah'a karşı gelmekten sakının. Muhakkak ki, Allah bağışlayıcıdır ve merhamet edicidir.

يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ **Ey Nebi! Senin hasbin, yeterin Allah'dır, sana uyan müminlerle beraber.** Bunda iki mânâ yüklüdür: Birisi; Allah sana da, onlara da yeter. İkincisi; sana Allah ve onlar yeter. Şu halde başka birşeyden endişeye kapılmadan Allah'a sığınarak vazifenize bakınız, demek olur. Bu âyetin Mekke'de otuzüç erkek ve altı kadından sonra kırkıncı olarak Hz. Ömer'in İslâm'a girişi üzerine nâzil olduğu dahi söylenmiş ise de, çoğunluğun beyanına göre; Bedir'de savaş başlamadan önce "Beydâ" denilen yerde nazil olmuştur.

يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِن۪ينَ عَلَى الْقِتَالِ **Ey Nebi! Müminleri düşmanla savaşa "tahrid" et. İyice ta'lim edip, eğitip, hazırla ve teşvik eyle.** Bu âyette, daha önce yukarıda geçen "zahf" ve "sebat" ile ilgili âyetlerdeki ıtlakın bir tahsisi ve takyidi vardır. Şöyle ki: اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ **Eğer sizden yirmi tane sabreden olursa** يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ **ikiyüze galip gelirler** وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا اَلْفًا مِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا **ve eğer sizden yüz kişi olursa kâfirlerden bin kişiye galip gelirler.**

Şu halde bu nisbete kadar düşman karşısında sabır ve sebat göstersinler. Bu ölçüde ve böyle bir azim ve iman ile sabra alışsınlar, ilâhî nusrete güvenip mücahede eylesinler. Daha fazlasından mükellef değiller. Sabır ve sebat ile ilgili emirler sınırsız da değildir. Bu nisbetin böyle iki bölüm şeklinde ve sayıyla ifadesi iki nükteye dayanmaktadır: Birincisi, fazlasıyla kendilerine güvenmek için bir moral takviyesidir. Yani bu nisbetin sadece yirmi ve ikiyüz gibi küçük gruplara mahsus olmayıp, çoğaldıkça da aynı oranın geçerliliğini anlatmaktır.

İkincisi İslâmiyet'in başlangıcında askeri birliklerin teşkilatlanmasındaki temel unsuru belirtmeye işarettir. Demek oluyor ki iman, bir mümini kâfire karşı on kattan daha fazla büyülten ve güçlü kılan bir kuvvettir. Ve bu kuvvet tek kişi olduğu zaman değil, en az yirmi kişilik bir grup oluşturdukları zaman kendini gösterir ve ortaya çıkar.

ذٰلِكَ Bu, yani bu galip gelme بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ **o kâfirlerin gerçekten anlayışsız bir kavim olmaları sebebiyledir.** Çünkü onlar başlangıcı ve sonucu anlamazlar: Allah'a ve ahirete imandan uzaktırlar, savaşları, müminlerinki gibi, Allah rızası için, Allah'ın emrine uymak için ve îlâ-yı kelimetullah (Allah kelimesini yükseltmek) niyyetiyle değildir. Hamiyyet-i cahiliyye denilen kavmiyyet (ırkçılık) uğruna ve şeytanca maksatlarla düşmanlık ve yağma içindir. Onların gözünde dünya hayatı ve nimetleri herşeydir, ahiret hayatı ise bir hiçtir. Güçlü bir kalb ve gerçek bir azim ile cihada atılmazlar. Bundan dolayı hayatın ve harbin gerçek amacına ve özüne vakıf olan müminlerin bir tanesi, onların onuna karşı koymaya ve galip gelmeye adaydır. Bu iman ve bu azim ile sabır ve sebat gösterip bütün gayretlerini ortaya koymalıdırlar. Bundan anlaşılıyor ki, ilk müslümalar çok büyük bir kudsi kuvvete erişmiş ve çok ağır bir sabır göstermekle mükellef bulunuyorlardı. Böyle bir mazhariyete ermiş bulunan üçyüz küsur kişilik Bedir mücahitlerinin karşısında bin kişilik müşrik ordusu hakikaten ne kadar az bir sayı ne kadar küçük bir sayı eder. Çünkü kuvvet bakımından müslümanlara denk olabilmeleri için, bu ölçüye göre, en az üçbin kişi olmaları gerekirdi.

اَلْاٰنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ **Şimdi Allah sizden o yükü, o teklifi çok hafifletti,** وَعَلِمَ اَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا **ve gerçekte sizde bir zayıflık olduğunu bildi.** Yani savaş gücü bakımından içinizde bedenen veya sabır ve moral yönünden bir takım zaafları olanların varlığı sebebiyle öylesine sabır ve tahammül mükellefiyetinin bundan böyle umum için uygun olmadığı kendini gösterdi. Gerçi böyle olacağını Allah Teâlâ ezelden bilirdi. Fakat zamanı şimdi geldi, durum bütün yönleriyle olduğu gibi açığa çıktı ve bilindi. Müslümanlar çoğaldıkça içlerinde zayıf olanlar da bulunduğundan, daha önceki çile çekmiş sadakat sahibi müminlerde olduğu gibi, birin ona karşı koyması ve savaştan kaçmaması ve eğer bu durumda bile firar ederse فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَاْوٰيهُ جَهَنَّمُ *"Allah'ın gazabına uğrayıp, cehenneme varacağı"* (Enfâl, 8/16) hakkındaki ilâhî hüküm hafifletilmiştir. Şu halde فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ **bundan böyle sizden yüz adet sabırlı kimse olursa** يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ **ikiyüz kişiye galip gelirler,** وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِ ve sizden bin (sabırlı) kişi

olursa ikibine karşı Allah'ın izniyle galip gelirler. وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ **Ve Allah sabredenlerle beraberdir.**

Allah'ın yardımına ermek için her halükârda sabır en büyük şarttır. Şu halde bundan böyle bire karşı iki nisbetinden daha fazlasına sabredemeyenler, sebat gösteremeyip savaşı terkedenler firarî sayılmazlar. Fakat silah ve mühimmat'ı bulunduğu halde bire karşı ikiden de yüz çevirip savaştan kaçanlar, فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ *"Allah'ın gazabına uğrayıp cehennemi boylayanlardan"* olurlar. Yani bu âyetin hükmünü hak ederler. Bunda da en az yüz kişilik bir bölük olmak şartı geçerlidir. Bundan anlaşılır ki, bu tahfîf, birin ona karşı galip gelme ihtimalini ve imkânını ortadan kaldırmak için değildir, ikiden fazlaya karşı savaşı kabul etmenin ve direnmenin vacip olmadığını ve mendup olduğunu bildirmek içindir. Şu halde müslümanlar, iki kattan daha fazla bir düşmana karşı savaşı kabul etmemekten dolayı günahkâr duruma düşmezler. Genel anlamda savaşa güç yetirme meselesinde esas nisbet ikiye birdir. Bununla beraber daha sonradan da İslâm Tarihi'nde Allah'ın izniyle birin on misli düşmana ve daha ziyadesine galip geldiği nice savaşlar vardır. Hasılı, Allah'ın yardımı savaşa hazırlık ve savaş sırasında gösterilen sabır ve sebata göre vaad olunmaktadır. Şimdi de harbin sonucuna gelelim:

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُٓ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِ **Hiç bir peygamber için yeryüzünde ishan edinceye kadar esirleri olmak doğru değildir.**

İshan اِثْخَانٌ : Aslında kalınlık demek olan "sihan" ve "sahenet" kökünden kalınlaştırmak demektir. Ağırlık da sehanetin gereği olmak bakımından "filanı hastalığı veya yarası ağırlaştırdı, yerinden kımıldamaz oldu" anlamına اَثْخَنَهُ الْمَرَضُ او الْجُرْحُ denilir. Sonra bu anlamdan alınarak, savaşta düşmanın esas kuvvetlerini iyice vurarak, gücünü kırmak ve askerlerini yerinden kımıldayamaz hale getirmek, kesin bir yenilgiye uğratmak durumuna dahi "ishan" adı verilir. Şu halde buna göre âyetin mânâsı şu demek olur: Hiçbir peygamber için bulunduğu ülkede küfrü kahredip İslâm'ı yüceltecek şekilde küfür ehline karşı kesin zafer elde edip, hak kuvvetlerinin istila ve istikrarını sağlayıp, yaptığı savaşta Allah düşmanlarını iyice kırıp kuvvetlerini yok edinceye kadar esirleri bulunması, yani askerlerinin esir tutmakla meşgul olması doğru ve meşru bir hareket değildir. Ancak ishan hasıl olduktan sonra esir alması meşru olabilir. حَتّٰٓى اِذَٓا اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ ... *"Nihayet onları iyice alt ettiğinizde bağları sıkı sıkıya elinizde tutun, aldığınız esirleri ister bağışlayıp salıverin, isterse fidye alın."* (Muhammed, 47/4) âyetinde de alınan esirlere nasıl davranılacağı konusu açıklanmıştır.

Öyle yapmakla, yani esir alma peşinde koşmakla تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا **siz dünya arazını (malını) murad ediyorsunuz.** İçinizde ishandan önce esir tutmaya bakanlar, onun fidyesinden faydalanmak, geçici bir dünya malı, dünya menfaati elde etmek gibi dünyevi bir maksat gözetirler. وَاللّٰهُ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ **Allah ise ahireti murad ediyor.** Küfrün kahra uğrayıp dinin izzet bulmasını ve bu sayede ahiret hayatınızın selamette olmasını, buna göre sevap ve ahiret selametini gözetmenizi emrediyor. Şu halde ishandan evvel esir almak isteyenler Allah Teâlâ'nın emir ve iradesine, yani rızasına aykırı hareket etmiş olurlar. وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Halbuki Allah azizdir, hakimdir.** Emir ve iradesine karşı gelmenin sonu çok tehlikelidir. Emrinde mutlak bir hikmet vardır. Bunun için öyle tam bir ishan meydana gelmeden esir almak istemeniz ahiretiniz açısından tehlikeli olabilir. لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ **Allah'dan bir kitap sebketmemiş, yazılmamış olsa idi,** ictihaddaki bir hatadan dolayı itap etmemek veya Bedir Savaşı'na katılanlara azap etmemek veya açıkça yasaklanmamış olan bir işi yapanı cezalandırmamak gibi bir ilâhî hüküm, Levh-i Mahfuz'da yazılmış olmasa idi لَمَسَّكُمْ فِيمَٓا اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ **aldığınız o şeyde (yani ele geçirdiğiniz esir fidyeleri sebebiyle onun yerine), size mutlaka büyük bir azab dokunurdu.** Hasılı Bedir Savaş'ında esir tutmakla meşgul olmak ve esirlerden fidye almak maksadını amaç edinmek büyük bir tehlike idi. Çünkü henüz düşman ordusu üzerinde tam bir hakimiyet, gerçek anlamda bir ishan hasıl olmuş değildi, henüz İslâm'ın gücü bütün katılığıyla ağır basmış değildi. O sırada düşmanın biraz uyanık davranması size büyük bir felaket getirebilirdi. Fakat Allah sizi korudu. Nitekim genellikle bu ince noktaya dikkat edilmediğinden dolayı daha sonra Uhud Savaşı'nda bunun çok zararı görüldü. Her halde Bedir'de esir ve fidye alınmamak daha sıhhatli bir iş olacaktı. Fakat madem ki, alındı ve Allah tehlikeden korudu, şu halde:

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا **Artık aldığınız o ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin,** yani mubah olarak faydalanın. Bu uyarıdan dolayı onun haram olduğunu sanmayın da yukarıda açıklandığı üzere onun özel hükümlerine riayet ederek faydalanın, وَاتَّقُوا اللّٰهَ **ve Allah'a karşı gelmekten sakınınız,** emirlerine ve yasaklarına uymaya özen gösteriniz, sizi hatalardan koruması için O'na sığınınız. اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Zira Allah muhakkak gafurdur, rahîmdir.** Yani ittika ettiğiniz takdirde o hatayı, yani sizin izinsiz olarak esirlerden fidye almayı mübah kabul etmenizden dolayı işlediğiniz kusuru mağfiret eder, tevbenizi kabul buyurup sizi rahmetine mazhar eyler.

Şimdi:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ
مِنَ الْأَسْرَى إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا أُخِذَ
مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧٠﴾ وَإِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ
فَقَدْ خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ
﴿٧١﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ
بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ
شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَإِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ
إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
﴿٧٢﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ
فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ﴿٧٣﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا
فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ
حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٧٤﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ
وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ

بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ ف۪ي كِتَابِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٧٥﴾

Meâl-i Şerifi

70- Ey Peygamber, elinizdeki esirlere de ki: "Eğer Allah sizin kalblerinizde bir hayır bulursa, sizden alınandan daha hayırlısını size verir ve günahlarınızı bağışlar. Çünkü Allah bağışlayıcıdır."

71- Eğer sana hıyanet etmek isterlerse iyi bilsinler ki, bundan önce Allah'a hainlik ettiklerinden dolayı Allah onların ezilmelerine imkân verdi. Allah her şeyi hakkıyla bilen hüküm ve hikmet sahibidir.

72- Gerçekten de iman edip hicret eden, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad veren, onları barındırıp yardım edenler, işte bunlar birbirlerinin dostlarıdırlar. İman ettiği halde henüz hicret etmemiş olanlar, hicret edinceye kadar onlar üzerinde herhangi bir velayet hakkınız yoktur. Bununla beraber dinde sizden yardım isterlerse, sizinle arasında antlaşma bulunanlar aleyhine bir durum olmadıkça, onlara yardım etmeniz de üzerinize borçtur. Allah bütün yaptıklarınızı görüp duruyor.

73- Kâfirler de aslında birbirlerinin dostları ve yardımcılarıdırlar. Eğer siz de öyle yapmazsanız, yeryüzünde büyük bir fitne ve fesat çıkar.

74- O kimseler ki, iman ettiler, hicret ettiler ve Allah yolunda cihada katıldılar, bir kısımları da onları barındırıp yer, yurt sahibi yaptılar ve yardıma koştular, işte bunlar hakkıyla mümin olanlardır. Bunlara bir mağfiret ve cömertçe bir rızık vardır.

75- Daha sonradan hicret edip sizinle beraber savaşa katılanlar da sizdendirler. Bir de akraba olanlar, Allah'ın kitabına göre, birbirlerine daha yakındırlar. Şüphe yok ki, Allah her şeyi bilir.

قُلْ لِمَنْ ف۪ٓي اَيْد۪يكُمْ مِنَ الْاَسْرٰٓى **Elinizde bulunan esirlere de ki;** Aslında esirlere bu şekilde hitap edilmesinin istenmesi, onların gönüllerini almak için, onlara iyi muamele edilmesi içindir. Burada hükmün umumi olduğunda hiç şüphe yoktur.

Fakat Abdullah b. Abbas Hazretleri'nden gelen bir rivayete göre: bu âyetin nüzul sebebi, babası Hz. Abbas hakkındadır. Şöyle ki:

Bedir Savaşı'nda Abbas da esirler arasında bulunuyordu. Beraberinde yirmi ukiyye de altın vardı ki, bir ukiyye kırk dirhem ve toplamı da sekizyüz dirhem demektir. Bunu müşrik askerlerini doyurmak için yanına almıştı. Çünkü kendisi Bedir'e katılan Kureyş ordusunun iaşesini üstlenen on kişiden biri idi. Fakat sıra kendisine gelmeden esir düşmüştü. Bunun üzerine Abbas, ben zaten daha önceden müslüman idim, fakat bana baskı yaptıkları için istemeye istemeye bu savaşa katıldım, dedi. Peygamber Efendimiz bu dediğin doğru ise Allah zaten sana bunun ecrini verecektir, lakin işin dış yüzü bizim aleyhimize idi, dedi. Bundan sonrasını Hz. Abbas'ın kendisi anlatıyor ve diyor ki; sonra Resulullah'tan benden fidye olarak aldığı o altını, bana geri vermesini istedim, o da o zaman buyurdu ki; "Aleyhimizde kullanmak için alıp yola çıktığın şeyi mi istiyorsun? Hayır olmaz." dedi. Ayrıca peygamber, iki kardeşim oğlu Âkıl b. Ebi Talib ile Nevfel b. Hâris'in de fidyelerini benim ödememi istedi. O zaman ben, ey Muhammed! Sen beni Kureyş'ten dilenecek bir durumda bıraktın, dedim. Bunun üzerine Resulullah, hani Mekke'den yola çıkarken zevcen Ümmü'l-Fadl'a başımıza ne geleceği belli değil, nolur nolmaz deyip teslim ettiğin, şayet bana birşey olursa, bu senin ve çocuklarınındır, diyerek ona verdiğin altın nerede?" deyince, ben "Nereden biliyorsun?" dedim. O da "Rabbim haber verdi." buyurdu. O zaman "Allah'a yemin ederim ki sen hak peygambersin. لا اله الا الله *"şehadet ederim ki, Allah'dan başka ilâh yoktur."* Vallahi o parayı Allah'dan başka kimsenin görmediği, gecenin karanlığında teslim etmiştim. Allah biliyor ya, ben senin peygamberliğine hep şüphe ile bakıyordum. Şimdi madem ki, bunu haber verdin, artık hiçbir şüphem kalmadı dedi. Daha sonra Hz. Abbas'ın, bu âyetin meâline işaretle şöyle dediği de rivayet ediliyor: "Allah bana o altınların yerine daha hayırlısını verdi; şimdi yirmi tane kölem var, en aşağısı yirmi bin ile müdarebe (ortak iş) yapıyor. Ayrıca Allah bana Zemzem'i de ihsan etti ki, karşılığında Mekke'nin bütün mal varlığını verseler yine de istemem. Bundan böyle ben hep Rabbimin mağfiretini gözlüyorum".(1)

أُولٰئِكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ **Bunlar,** (bu Muhacirin ile Ensar) **birbirlerinin velileridirler.** Bir kısmının öbürüne velayeti vardır. Birbirine mirasçı olurlar. Birbirlerinin işlerine bakar, düzene koyarlar. وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا **İman edip de henüz hicret etmemiş olanlar,** şu anda dâr-ı harbde bulunan ve oranın tebaası duru-

---

(1) Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 112; Alûsî, Rûhu'l-meânî, V, 2/36-37.

munda olan müminler ise مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُوا **onlar hicret edinceye kadar sizin onlara velayet namına hiçbir şeyiniz yoktur.** İşlerine müdahele edemezsiniz. وَاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ **Bununla beraber sizden din konusunda yardım isterlerse** فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ **onlara yardım etmeniz üzerinize borç olur, vacip olur.** اِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ **Ancak sizinle aralarında bir misak** (yani antlaşma bulunan bir kavim aleyhine bir durum söz konusu) **olmamalıdır.** Zira antlaşma yapmış olduğunuz bir kavmin aleyhine olacak bir şekilde o müminlere yardım ederek, antlaşmayı geçersiz kılmanız ahde vefasızlık olur. Bu da sizin için caiz olmaz. Nasıl olabilir ki, وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ **Allah bütün yaptıklarınızı görüp durmaktadır.**

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ **Kâfir olanlar bile birbirlerinin velileridir.** Sizinle değil, hepsinin de değil, ama bazılarının arasında miras ve yardımlaşma sürer gider. Şu halde onların müminlerle bir ilişkileri yoktur. İsterse akraba olsunlar mümin ile kâfir arasında velayet ve veraset cereyan etmez. Bir de her kâfirin her kâfire velayet ve veraseti de olmaz. Din ayrılığı ve diyar başkalığı ikisi de mirasa engeldir. اِلَّا تَفْعَلُوهُ **Eğer siz bunu yapmazsanız** (yani birbirinize velayet ve yardım işinde dayanışma içinde olmazsanız, bunu şu açıklanan esaslar dairesinde icra ve ifa etmezseniz veya karmakarışık eder de içinden çıkılmaz hale getirirseniz) تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ **yeryüzünde çok büyük bir fitne ve fesat olur.** Ki siz bunun büyüklüğünü takdir edip kestiremezsiniz. Bu açıklamada müminler, Muhacirler ve Ensar ve Muhacir olmayan diğer müslümanlar olarak taksim olunduktan ve aralarındaki dayanışma bağlantısının esasları belirlendikten sonra bunların imandaki kemal mertebelerinin hakikatini ortaya koymak sadedinde buyuruluyor ki وَالَّذِينَ اٰمَنُوا **onlar ki, iman ettiler** وَهَاجَرُوا **ve hicret eylediler,** yani yerlerini yurtlarını, mallarını ve akrabalarını bırakıp vatanlarından çıkıp geldiler وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ **ve Allah yolunda cihada katıldılar,** Allah'ın dini uğrunda, Allah rızası için ceht ve gayretlerini esirgemeyip sabır ve tahammül gösterdiler, çeşitli zahmetlere katlanıp nefislerini mahrumiyetlere atmak suretiyle bu uğurda bir yarışa girdiler . وَالَّذِينَ اٰوَوْا **Onlar ki, iyva eylediler,** Allah Resulünü ve Muhacirleri kendi evlerinde misafir edip barındırdılar, onlara yer yurt verip iskan ettiler, yerleştirdiler, وَنَصَرُوا **ve yardım ettiler**, onlarla birlik olup düşmanlarına karşı savaş konusunda her bakımdan yardım ettiler. Ensar oldular اُولٰئِكَ **işte bunlar,** yani Muhacirler ile Ensar هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا **işte bunlardır, hakkı ile müminler bunlardır** ki, imanlarını sûrenin başında da beyan olunduğu üzere, gerektiği şekilde hakkıyla özüne erdirmişlerdir, لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ

كَرِيمٌ **işte bunlar içindir ki, eşsiz bir mağfiret ve değerli bir rızık vardır.** Bu rızkın ne sorumluluğu var, ne de minneti. Buradaki هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا *"işte bunlar hakkıyla mümin olanların ta kendileridir"* ifadesindeki tahsisi ve kasrı, mutlak olarak yalnızca o zamana veya bu zamana mahsus bir hakiki kasr zannetmemelidir. Bu kasır hicret farz iken dâr-ı harbi terketmeyip hicret eylemeyenlere göre edenlerin durumuna ait izafî bir tahsistir. Çünkü وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْ بَعْدُ **Bundan sonra,** (yani sizin hicretinizden sonra) **iman edip de** وَهَاجَرُوا **hicret eyleyenler** وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ **ve sizinle beraber cihada katılanlar,** فَاُولٰئِكَ **şimdi bunlar,** bu üç özelliği taşıyanlar da مِنْكُمْ **sizdendir.** Size ektir ve sizden sayılırlar. Ey müminler, وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِى كِتَابِ اللّٰهِ **bununla beraber bundan böyle zevil-erham denilen akrabalar, Allah'ın kitabında mirasta birbirlerine daha evladırlar,** yabancılardan daha yakındırlar.

O akrabalık isterse ana tarafından olsun, yine de akraba olmayanlara göre daha yakındırlar. Mümin bir akraba varken, böyle bir akrabalığı olmayan bir mümin yalnızca din kardeşliği sebebiyle bir başka mümine mirasçı olamaz. Yani Muhacirler ile Ensar arasında hicretin başında kurulan kardeşlik anlaşmasının mirasla ilgili olan hükümleri bundan böyle geçersiz olacak demektir. Müminler arasında miras yalnızca akraba olanlar arasında geçerli olacaktır. Ve işte ilk hicret edenlerle daha sonra hicret edenler arasındaki yegane fark budur. İkinci hicret döneminin Bedir'den sonra veya bu âyetin nüzulünden sonra başladığını söyleyenler olmuş ise de en sahih olan görüş Hudeybiye'den sonradır diyenlerin görüşüdür.

اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **Şüphe yok ki, Allah her şeyi bilir.** Şu halde bu hüküm ve yukarıdan beri ortaya konan hükümlerin sırrını ve hikmetini de bilir. Bundan sonra gelecek Berâe (Tevbe) Sûresi içinde geçen hükümlerin de sırrını ve hikmetini bilir.

Tevbe (Berâe) Sûresi

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 130

İşbu "Berâe Sûresi"de Medenîdir. En son nazil olan sûredir. Nüzulü hicretin dokuzuncu senesinde başlamıştır. Rivayet olunmuştur ki, hicretin sekizinci senesinde Mekke fethedilmiştir. Attab b. Üseyd vali idi. Ertesi dokuzuncu sene Resuli Ekrem sallallahü aleyhi ve sellem, Tebük seferinden dönünce, Hz. Ebubekir'i hac emiri tayin edip hacca gönderdi. Hac kafilesinin Medine'den hareketinden sonra bu Berâe Sûresi nazil oldu. Şu halde bu sûreyi o sene hacca gelenlere okumak üzere arkasından da Hz. Ali'yi, kendi devesi "Adba"ya bindirerek hacca gönderdi. "Bunu başka biriyle Ebu Bekir'e gönderseydiniz." denilince لا يُؤَدِّي عَنِّي الا رَجُلٌ مِنِّي "Böyle sözleşmelerin çözümüne ilişkin bir tebliği benim yakın akrabamdan başkası yerine getiremez." buyurdu. "Arab'ın geleneği de böyledir." demek istedi. Hz. Ali, ne zaman ki, Ebu Bekir'e yaklaştı, Hz. Ebu Bekir devenin sesini işitti ve "Bu ses Hz. Peygamber'in devesinin sesidir." deyip durdu. Sonra Hz. Ali geldi, Ebu Bekir ona "Emîr misin, memur musun?" diye sordu. Hz. Ali, "memurum" deyince, birlikte yürüdüler. Terviye günü ki, hacıların

Arafat'a çıktıkları sekizinci günüdür, işte o gün Ebu Bekir bir hutbe okuyup halka haccın menâsikini anlattı. Hz. Ali de Kurban günü Akabe cemresi yanında kalktı "Ey insanlar! Ben size Allah Resulünün elçisiyim." dedi. Onlar da "hangi konuda?" dediler. Bunun üzerine Hz. Ali onlara Berâe Sûresi'nden otuz veya kırk âyet okudu ve sonra da "Şu dört hususu size bildirmekle emrolundum:" deyip tek tek saydı. Şöyle ki:

1. Bu seneden sonra Beytullah'a hiçbir müşrik yaklaşmayacak,
2. Hiç kimse Beytullah'ı çıplak olarak tavaf etmeyecek,
3. Mümin kimseden başkası cennete girmeyecek,
4. Her ahit sahibine ahdi tamamlanacak.

Âyetleri : Yüzotuz,

Kelimeleri : 2479.

Harfleri : 10087.

Fâsılası: ب ، ر ، ل ، م ، ن harfleridir, « ل » bir yerde "kalîl", « ب » "el-ğuyub", « ر » ise birkaç fâsılada geçmektedir. « ن » ve « م » esas fâsıladır. Bu sûrede geçen fâsılaların bütünü «نم لرب» sözünün harfleridir.

İsimleri "Berâe", "Tevbe" "el-Mukaşkişe", "el-Müba'sire", el-Müşerride", "el-Muhziye", "el-Kadime", "el-Müsiyre", "el-Hafire", "el-Münekkile", "el-Müdemdime" ve "Sûretü'l-Azab"dır. Zira bu sûrede müşriklerden bir yüz çevirme ve müminlere tevbe vardır. Nifak illetinden berî kılar, münafıkların sırlarını açığa çıkarır, onları mahcup ve perişan eder. Yüreklerine korku salar ve cezalandırır. Tehdit eder ve öfke yağdırır. Hz. Ebu Bekir es-Sıddık (r.a.) dan rivayet olunmuştur ki, "Buna Tevbe Sûresi adı verirsiniz, gerçekten de vallahi dokunmadık bir kimseyi bırakmadı." demiştir.

Bir de bu sûreyi ilk bakışta diğer sûrelerden ayırdeden bir özellik daha vardır ki, başında besmele olmayışıdır. Bunda da başlıca iki hikmet gösterilmiştir:

Birincisi, iki sûre arasında yedi sene kadar bir nüzul zamanı söz konusu olduğu halde bunun bir önceki sûre olan "Enfâl" sûresi ile çok yakın bir mânâ ilişkisi bulunmasıdır. Çünkü her ikisi de savaş hukuku ve meseleleri hakkındadır. Bu bakımdan bu sûre bir önceki Enfâl Sûresi'nin devamı gibidir. bu benzerlik ve yakınlık o derecededir ki, rivayete göre ashab arasında bile bu ikisini bir tek sûre zannedenler olmuştur. Fakat hem âyetlerinin sayıca çokluğu, hem de yukarıda da görüldüğü üzere, kendine mahsus birçok isimlerinin bulun-

ması, bunun ayrı bir sûre olduğunu gösterir. Zaten bu konuda ittifak vardır. Ayrıca Hz. Peygamber, bunun Enfâl Sûresi'nin bir bölümü olduğunu söylememiştir. Konuşulması gerekli yerde susmak ise zaruri bir beyan demek olduğundan, bunun müstakil bir sûre olduğu kesinlik kazanmış olur. Şu halde aralarında çok kuvvetli ilişki bulunan başka sûreler de mevcut olduğundan, bu hikmet besmelenin terki için esaslı ve geçerli bir sebep değildir. Bu hikmet tek başına dikkate alındığı zaman, kırâette ancak Enfâl'den sonra ve birlikte okunduğu takdirde besmele çekilmemek ve fakat tek başına okunduğu zaman onun bir bölümü dahi olsa, herhangi bir sûrenin bir yerinden okunduğunda olduğu gibi, besmele çekilmesi mendup olmak gerekir. Halbuki bunun başında besmele nazil olmadığı şüphesizdir. Bunun asıl sebebini de şu ikinci hikmette aramak lazım gelir:

İkinci hikmet: Hz. Ali'den rivayet olunmaktadır ki, burada niçin besmele yazılmadığı kendisine sorulduğu zaman o, besmele bir "eman"dır. Bu sûre ise kılıçla ve ahdi bozanlara karşı nazil oldu." demiştir.(1) Süfyan b. Uyeyne bu mânâyı anlatırken وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰٓى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا *"Size selâm verenlere sen müslüman değilsin demeyiniz."* (Nisâ, 4/94) âyetinin mânâsıyla teyid ederek anlatmıştır. Yani selam vermenin dahi "eman" anlamına geldiği düşünülürse, rahmân ve rahîm sıfatlarıyla ve Allah'ın rahmetiyle desteklenmiş bir ifadeyle yapılan ihtarın, yani besmele çekilerek girişilen bir işin de "eman" anlamına geleceği kendiliğinden kesinlik kazanır. Gerçekten de mesele iyi düşünülürse ne naklen, ne de aklen bu sûrenin evvelinde besmelenin ne nüzulüne, ne yazılmasına, ne de okunmasına cevaz tasavvur bile olunamaz. Hatta burada "rahmân ve rahîm" söylenmeden sadece بِسْمِ اللّٰهِ بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ demekte bile iki büyük mahzur vardır: Her şeyden önce bir tenakuz olur. "Bismillah" Allah'ın adına açıkça yapışmak, oysa "Berâetün minallah" Allah'dan ilişkiyi kesmektir. Bu da açıkça çelişkidir. İkincisi, ifadenin dış görünüşü Allah'ın isminden teberrük ve teyemmün, oysa söylenen şey ilişkiyi kesmektir. Aşağı yukarı şöyle garip bir anlam ortaya çıkar ki, kasten söylendiği takdirde bunun küfür olacağında şüphe yoktur. İşte bundan dolayı besmele nazil olmamış ve yazılmamış olduğu gibi, okunması dahi caiz olabilecek bir şey değildir. Hatta namazda böyle bir sehiv vaki olsa, yani besmele çekilerek kırâet yapılsa, fahiş bir hata yapılmış olacağından namazın fasid olması lazımgelir. Ancak bu mahzur yalnızca sûrenin evveli için söz konusudur. Diğer kısımlarına gelince, öbür sûrelerin durumun-

(1) Ebu Davud, Salât, 122; Tirmizî, Tefsiru sûreti, 9/1; Ahmed b. Hanbel, I, 57, 69.

dan farklı bir hüküm açık seçik olarak ortaya konmuş değildir. Gerçekten kıraatteki gelenek (teâmül) de böyledir. Mesela: Sûrenin sonundan ... لَقَدْ جَاۤءَكُمْ رَسُولٌ (âyet: 128) diye okunduğu zaman besmele terk edilmez. Hasılı, bu sûrenin başı müşriklere bir savaş ilanı, bir ültimatom başlığı demek olduğundan, besmelenin tam zıddı olan bir anlam ile, onlardan ilişkilerin kesileceği ilanı ile başlanarak buyuruluyor ki:

بَرَۤاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۤ اِلَى الَّذ۪ينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَۜ ﴿١﴾ فَس۪يحُوا فِي الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَاعْلَمُوۤا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِۙ وَاَنَّ اللّٰهَ مُخْزِي الْكَافِر۪ينَ ﴿٢﴾ وَاَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۤ اِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ اَنَّ اللّٰهَ بَر۪ۤيءٌ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَۙ وَرَسُولُهُۜ فَاِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ وَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوۤا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِۜ وَبَشِّرِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ اَل۪يمٍۙ ﴿٣﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ اَحَدًا فَاَتِمُّوۤا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلٰى مُدَّتِهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٤﴾ فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِك۪ينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍۚ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ

فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾ وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

Meâl-i Şerifi

1- Allah'dan ve Resulü'nden bir ültimatomdur bu, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere:

2- Bundan böyle yeryüzünde dört ay daha istediğiniz gibi gezip dolaşın. Şunu da bilin ki, Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz. Allah kâfirleri mutlaka perişan edecektir.

3- Ayrıca büyük hac günü Allah ve Rasulü tarafından insanlara bir ilandır ki, Allah da Resulü de müşriklerle yapılan antlaşmalara artık bağlı değildir. Eğer hemen tevbe ederseniz, bu sizin için hayırlıdır. Yok yine tevbeden yüz çevirirseniz biliniz ki, Allah'ı yıldıracak değilsiniz. Kâfirleri acı bir azap ile müjdele.

4- Ancak kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklerden size olan ahitlerinde hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiçbir kimseye yardımda bulunmamış olanlar bunun dışındadır. Siz de onlarla olan antlaşmanızın hükümlerine antlaşma süresinin sonuna kadar uyunuz. Muhakkak ki, Allah müttakileri sever.

5- Şu haram aylar bir çıktı mı artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün, yakalayın, hapsedin ve bütün geçit başlarını tutun. Eğer tevbe ederler ve namaz kılıp zekatı verirlerse onları serbest bırakın. Muhakkak ki, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

6- Eğer müşriklerden biri aman dilerse, ona aman ver. Ta ki, Allah'ın kelâmını dinlesin. Sonra onu güvenlik içinde olduğu yere kadar gönder. Çünkü bunlar gerçekten de bilgisiz bir kavimdirler.

"Berâet" بَرَاءَةٌ ، يَبْرَأُ ، بَرَأَ bu kelimenin asıl kök mânâsı, "Müfredat" ve "Basair"de açıklandığına göre herhangi bir çirkin şeyden kurtulmak ve uzaklaşmak demektir. Kadî Beydavî Bakara Sûresi'nde فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ (âyet 54) âyeti-

nin tefsirinde der ki; bu terkibin aslı bir şeyin kendisinden olmayan şeylerden arınıp saf hale gelmesi, halis olması mânâsınadır. "Hasta hastalığından, borçlu borcundan beri oldu." denildiği zaman kurtulmak anlamına söylenmiş olur. بَرَأَ اللّٰهُ آدَمَ مِنَ الطِّينِ *"Allah Âdem'i balçıktan berâe eyledi."* denildiği zaman saflaştırmak şeklinde inşa etmek anlamına kullanılmış olur.(1) Bu iki mânâ ile de kelime dilimizde kullanılmaktadır: Mesela "Berâat-i zimmet asıldır." denildiği zaman, başından itibaren inşa suretiyle olan hulus, yani halislik ve selamet mânâsı kastedilmiş olur. Cezada suçtan berâet etmek de böyledir. Lâkin borçtan berâet yine aynı anlama gelebildiği gibi, daha ziyade ibra veya arınma şeklinde olur ki, bu da tafassi denilen kurtulma yoludur. Hukuk terimi olarak kelimenin anlamı böyle olduğu gibi, bir de bundan alınarak kelimenin siyasette ve özellikle diplomaside kullanılan mânâsı vardır ki, âyette asıl gözetilmiş olan mânâ da budur. Nitekim Ebu Bekri Razi bunu açıklayarak "Ahkam-ı Kur'ân"da der ki; "Berâet, dostluk antlaşmasının kesilmesi, dokunulmazlığın kaldırılması ve sağlanmış olan eman (güvence)ın sona erdirilmesidir".(2) Fahreddin Razî de tefsirinde der ki; "Beraetin mânâsı dokunulmazlığın kaldırılmasıdır".(3) بَرِئْتُ مِنْ فُلَانٍ أَبْرَأُ بَرَاءَةً denilir ki, "Aramızda dokunulmazlık kesildi, aramızda ilişki kalmadı." demektir. İşte burada berâet herhangi bir çirkinlikten ve noksanlıktan salim olmak ve uzaklaşmak demek olan aslî mânâsını korumakla birlikte bilhassa siyaset hukuku ve milletler arası hukuk dilindeki ıstılahî anlamı geçerlidir: "Savaş çıkmasını gerektiren bir ilişki kesme" demektir. İşte böylece sûrenin ilk âyeti bir ültimatom ve ondan sonrası da bunun gerekçesi ve bu gerekçenin herkese duyurulması ve açıklanmasıdır. Şöyle ki:

بَرَاءَةٌ **Bu bir berâettir,** yani bu öyle önemli ve kesin bir ilişki kesmedir, saldırmazlığın sona erdirilmesidir, öyle bir ültimatomdur مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ **ki, Allah'tan ve Resulü'nden** إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ **o antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere.**

Görülüyor ki, bu âyet, "falandan falana mektuptur" denilmesi gibi bir başlık üslubundadır. Fakat burada herhangi bir mektup veya sıradan bir yazının değil, muntazam bir resmî tebliğin, özellikle diplomasi edebiyatının üslubu, bir akit feshinin, bir ültimatom başlığının bütün gerekli unsurlarını içeren gayet açık bir yazışmanın örneği vardır. Bundan önce tebliğin mahiyeti, yani ne idüğü ortaya konmuş, ikinci olarak gönderen ve gönderme aracı, üçüncü olarak kime gönderildiği ve onların kimler olduğu, dördüncü olarak da ilgililer tamamıyla

(1) el-Beydâvî, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, I, 81.
(2) el-Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'ân, IV, 264.
(3) Fahru'r-Râzî, a.g.e., XVI, 225.

belirtilerek gayet veciz ve aynı zamanda açık ve etkili bir ifadeyle tarif edilmiş ve gösterilmiştir. Bununla kısaca şu anlatılmıştır ki, bu tebliğin sebebi şirk ve müslümanlarla önceden yapılmış olan antlaşmalardır. Demek oluyor ki, müslümanlarla önceden yapılmış antlaşması olmayanlara, esasen böyle bir ilişki kesme ihbarının yapılmasına lüzum yoktur. Ancak müslümanların ahitleşme yapmış oldukları müşriklere karşı doğrudan doğruya antlaşmayı bozmaksızın, işin başında antlaşmanın feshini ve ilişkisinin kesildiğini bildirmeleri lazım gelmiştir. Çünkü aşağıda sebepleri açıklanacağı üzere, Allah ve Resulü o ahitlerden beridirler. Bilindiği gibi, muahade ahitleşmek demektir. Ahit ise mutlak anlamda akit ve sözleşme demek ise de asıl mânâsı karşılıklı yemin ile yapılmış olan akit demektir. En kuvvetli ve en geçerli yemin ise Allah'a yapılan yemindir. Her müslümanın yapacağı yemin de böyle bir yemindir. Müşrikler ise müşrik oldukları için onların gözünde Allah'a yapılan bir yeminin hiçbir hükmü ve kıymeti yoktur. Bundan dolayı yaptıkları ahdin hakkına Allah için riayet etmezler, inançları gereği olarak herhangi bir şekilde ahitlerini bozmaktan kaçınmazlar. Ve böylesine menfaat üzerine kurulu bir ahit de zaten hakiki ve samimi bir ahit olmaz. Bununla beraber müslümanlar için, her kiminle olursa olsun bir ahit yapılmış ise onu sonradan karşı tarafa haber vermeden bozmaya kalkışmak zulüm ve hıyanet olur. Bu haksızlığı yapmak da müslümana haram kılınmıştır. Böyle bir ahitten kurtulmak için üç yol vardır:

Birincisi; ahit belli bir süreye bağlı olarak yapılmış ise o sürenin dolmasını beklemektir.

İkincisi; istenildiği zaman feshedilebileceği şartına bağlı olarak yapılmışsa, o şarta göre hareket etmektir.

Üçüncüsü; وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ *"Her hangi bir kavimden bir hıyanet endişe edersen, hemen ahidlerini reddettiğini düpedüz kendilerine bildir."* (Enfâl, 8/58) âyeti gereğince karşı taraftan bir hıyanet tehlikesi belirmesi karşısında o sözleşmeyi yüzlerine çalmak (nebz) şekliyle yapılacak olan fesihtir ki, bu suretle aldatıp baskın etkisi yapılmamış ve açıktan açığa dürüstlük çerçevesinde davranılmış olacağından hıyanet edilmiş olmaz .Ve bu şekilde bu berâet bir önceki sûrede, Enfâl Sûresi'nde geçen "nebiz" emrinin ayrıntılı bir tatbikatı demektir ki, bu âyette böyle bir başlık altında bu hususlar kısaca yer aldıktan sonra, bu ültimatomun içeriği de şu âyette özetlenmiştir:

فَسِيحُوا فِى الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ **İmdi şu andan itibaren yeryüzünde dört ay daha seyahat ediniz, gezip dolaşınız.**

"Seyahat", suyun akması gibi, kolayına geldiği şekilde yeryüzünde gezip dolaşmaktır, şehirlerden ve beldelerden uzaklara varıncaya kadar istediği yere gitmek ve seyr ü sefer etmektir. Bu suretle seyahat anlamı içinde serbestçe dolaşmak ve genişçe hareket etmek mânâsı vardır. Sonra alışılmış şartların dışına çıkılacağından seyahat sırasında yemek içmek konularında da bir nevi imsak ve perhiz gerekeceğinden, bir bakıma oruçlunun seyahat edene benzetilmesi de onun önemli bir hazırlığı icap ettirmesinden dolayıdır. Bu da geçim sıkıntısı olmamaya ve refaha bağlı bulunur. Bunun için "seyahat ediniz" sözünde "gidiniz veya seyr ü sefer ediniz" sözünden daha fazla bir genişlik ve müsaade mânâsı ve daha ziyade hazırlıklı bulunmak ihtarı vardır. Emir şeklinde yapılmış olan bu ihtar ve uyarıdan maksat, mutlaka seyahata çıkınız şeklinde bir emir değildir. Bu mutlak anlamda bir ibahadır ki, şöyle demek olur:

Ey bu haberin kendilerine eriştiği ahit yapmış olan müşrikler, birdenbire ve habersiz bir şekilde muâhedenizin feshiyle haksızlığa uğratılacağınızı sanmayın, şu andan itibaren size dört ay daha mühlet var. Bu süre içinde katil ve savaş gibi saldırılardan uzak olarak, dilediğiniz gibi, geniş geniş hazırlanmakta serbestsiniz ve hürsünüz. Ondan sonra ilişkilerimiz tamamen kesilmiş ve savaş durumu başlamış olacağından bu müddet içinde kendi can ve mal güvenliğinizi iyice düşününüz, her türlü ihtiyat tedbirini alınız, harp hazırlıkları yapmak, savunmaya hazırlanmak, kaçacak veya sığınacak bir yer bulmak gibi kendiniz için uygun görüp arzu edeceğiniz hususların yerine getirilmesi konularında gerek İslâm diyarında, gerek yeryüzünün başka bölgelerinde bir seyyah durumunda dilediğiniz gibi iyice hazırlanınız.

Bu suretle âyetten maksadın böylesine bir serbestliği bildirmek ve uyarıda bulunmak olduğu halde, bunun "dört ay daha seyahat edebilirsiniz" şeklinde bildirilmeyip de "seyahat ediniz" şeklinde bir emir kipiyle açıklanması iki nükteyi içine alır:

Birisi, bu seyahat ve hazırlığın onlardan istenen bir şey gibi olduğuna işarettir.

İkincisi; her ne yaparlarsa yapsınlar, her nereye giderlerse gitsinler, Allah'ın hükmüne mahkum bulunduklarını ifade etmektir. Hatta çok önemli olan bu husus ayrıca ve açıkça ortaya konularak buyuruluyor ki:

Dört ay daha seyahat ediniz وَاعْلَمُوا ve bununla beraber **şunu da biliniz ki,** أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى اللّٰهِ **siz öyle seyahat ve hazırlıklarla Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz.** O'ndan kaçıp kurtulacak değilsiniz. وَأَنَّ اللّٰهَ مُخْزِى الْكَافِرِينَ **Ve şurası kesindir ki, Allah kâfirleri hor ve hakir bir hale getirecek ve perişan edecek-**

tır. Bundan sonra eski itibarlı halinizi sürdürmenize imkân yoktur. Ya küfürden ve şirkten vazgeçip Allah'ın emrine boyun eğer, teslim olursunuz, ya da dünya ve ahirette perişan olursunuz.

Bu dört ayın Şevval'dan itibaren Muharrem sonuna kadar olan dört ay olduğu hakkında Zührî'den bir kavil varsa da, diğer tefsir âlimleri, bu tebliğin yapıldığı Zilhicce'nin onuncu gününden itibaren Rebîu'l-âhir'in onuna kadar geçen dört aylık süre olduğunu söylemişlerdir ki, doğrusu da budur. Zira Cessas'ın da hatırlattığı ve üzerinde durduğu şekilde raviler, bu sûrenin, Hz. Ebu Bekir'in hac emiri olarak Medine'den hareketinden sonra nazil olduğu konusunda ihtilaf etmemişlerdir.(1) Şu da var ki, o sene henüz müşriklerin âdeti olan "nesî' " kalkmamış olduğundan Zilhicce'nin onu sayılan hac günü, gerçekte Zilka'de'nin onu demek olduğu için söz konusu dört ayın sonu da Rebîu'l-evvel ayının onuncu günü demek olduğu da, Ebu Hayyan'ın nakline göre Mücahid gibi bazı müfessirler tarafından zikredilmiştir.(2) Şu halde Muharrem sonu sadece önceden antlaşması olmayan müşrikler hesabına göz önünde bulundurulmuş olabilir. Bunun da başlangıç tarihinin Şevval'in başından değil, yine âyetin ilan günü olan Zilhicce'nin onundan itibaren hesap edilmesi gerekir. Nitekim İbnü Abbas'dan böyle rivayet de bulunmaktadır.

Velhasıl bu, öylesine kesin bir berâettir ki, وَاَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ **Hacc-ı ekber günü, Allah ve Resulü tarafından bütün insanlara bir ezan, bir duyurudur,** yani mümin veya mümin olmayan, ahit yapmış ve yapmamış olan herkese bir ezan, her sınıf insanın kulağına sokulacak olan ve aşağıda bildirildiği şekilde bir ilan, bir ilamdır: اَنَّ اللّٰهَ بَرِىٓءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ **ki Allah müşriklerden kesinlikle beridir,** وَرَسُولُهُ **Resulü de, aynı şekilde müşriklerden beridir.** Ve bunun içindir ki, Allah Resulü, bu sene müşriklerin de bulunabileceği hacda bulunmamıştır.

Burada o seneki haccın "ekber" diye vasıflandırılmasında bir kaç mânâ vardır.

1- Umreye "hacc-ı asgar" yani "küçük hac" denildiğinden ona göre asıl hac da büyük hac, yani "hacc-ı ekber" olmuş olur. Hudeybiye antlaşmasından sonra hicretin yedinci senesinde kaza Umresi yapılmış idi. (Bakara Sûresi'nde وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ *"Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın."* (Bakara 2/196) âyetinin tefsirine bakınız). Bu şekilde o gün "hacc-ı asgar" olmuş idi. Hicretin sekizinci senesinde Mekke fethi gerçekleşmiş ve İslâm'da ilk hac işte bu dokuzuncu sene

---

(1) el-Cassas, a.g.e., IV, 265.

(2) Ebu Hayyan, el-Bahru'l-Muhît, V, 7.

başlamış idi. Şu halde bu mânâ ile bundan böyle "hacc-ı ekber" her sene yapılacak demektir. Çünkü bu anlamda "hacc-ı ekber" demek, asıl anlamıyla hac günü demektir.

2- Bir hac işini meydana getiren fiil ve hareketlerin en büyük kısmı, en esaslı menasiki demek olur ki, bu da her sene yapılan her hacda mevcuttur. Buradaki büyüklük, bir haccın diğer haclara veya diğer ibadetlere nisbetle büyüklüğü değil, aynı haccın kendi rükünleri arasındaki nisbet bakımındadır. Gerçi bu "zikr-i cüz irade-i kül" gibi bir mecazdır. Fakat bu mânânın âyetteki büyük hac gününü tayin bakımından özel bir değeri ve anlamı vardır.

3- Müslümanlarla müşriklerin toplandığı pek büyük bir topluluk ve İslâm diyarında ilk ve son kere olarak yapılan ve bu berâeti ilan etmekle fevkalade önem kazanan muhteşem ve azametli hac demek olur ki, bu ifadede, işte bu dokuzuncu senede ve Ebu Bekir'in emirliğinde yapılan haccı, mutlak anlamda ekber özelliğiyle tanıtmaya yönelik bir tahsis vardır. Yani bu suretle ve bu özellikte bir hac, ne bundan evvel olmuş, ne de olacaktır. Fakat haccın bu mânâ ile büyüklüğü biraz izaha muhtaç görülmüştür.

4- İslâm'ın şanını ve izzetini, şirkin de düşüklüğünü açıklayan hac demektir ki, bu mânâ o seneki hacca uygun düştüğü gibi, ertesi sene Hz. Peygamber'in yaptığı veda haccına da öncelikle uygun düşmektedir. Zira bu ilan ve beraetin asıl hükmü o zaman yerine getirilmiş ve اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ *"Bu gün size dininizi kemale erdirdim."* (Mâide 5/3) âyetinin nüzulü ile İslâm'ın kemaliyle ilgili tecelli asıl o gün meydana gelmiş ve خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ *"Hac menasikini benden alıp öğrenin."*(1) hadisi şerifi uyarınca İslâmi anlamda hac asıl veda haccında gerçekleşmiştir.

Gerçekten de ilk olarak Hz. Ebu Bekir'in emirliğinde yapılan birinci hac, yukarıda açıklanan bazı özellikleriyle o zamana kadar görülmemiş bir hac ise de yine de büyüklüğü bir bakıma izafi bir büyüklük sayılır. Çünkü Hz. Peygamber'in bilfiil bulunmaması ve müşriklerin katılmış olması, çıplak tavaf ve "nesî" gibi bazı müşrik âdetlerinin henüz ortadan kaldırılmamış olması dolayısıyla "berâe"nin tam anlamıyla gerçekleşememesinden dolayı o hac birtakım noksanlıklar içermekteydi. Ve bütün bunlardan dolayı o haccın bütün değeri, ertesi sene yapılacak olan Hz. Peygamber'in de bulunduğu hacca bir başlangıç olmasındaydı. Hiç şüphe yok ki, bu saydığımız sebeplerden dolayı mutlak mânâda ekber olan hac, Hz. Peygamber'in haccıdır. Ve هٰذَا يَوْمُ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ *"İşte büyük hac*

(1) Nesâî, Menâsik, 220; Ahmed b. Hanbel, III, 318, 366.

günü budur" (1) hadisi şerifi de bunda zahirdir. Bununla beraber âyetin yalnızca Peygamber'in haccına tahsisi de apaçık değildir. Zira veda haccında bu ilanın kendisi değil, hükmünün gerçekleşmiş olması söz konusudur. Âyette bahsedilen şey ise ilanın kendisidir. Bunun için "Taberi Tefsiri", İbnü Sîrin'in "Yevmu'l-haccı'l-ekberden muradın, Resulullah'ın bulunduğu ve kendisiyle birlikte ümmetinden de birçoklarının katıldığı veda haccıdır."(2) dediğini naklettikten sonra, demiştir ki; bu mânâ âyetteki "ezan" hükmünün gerçekleştiği büyük hac günüdür ki, o da Hz. Peygamber"in hac yaptığı senedir". Bu da dolaylı ve kapalı bir istidlale muhtaçtır.

Şu halde âyetteki "hacc-ı ekber" tabiri, yalnızca Ebu Bekir'in haccına münhasır olmayıp, Hz. Peygamber'in haccına da öncelikle delalet etmekte ise de bunu burada yalnızca Resul'ün haccına tahsis etmek de doğru değildir.

Şu halde gelelim «يَوْم» "gün" meselesine: Yevm, gün demek olduğu gibi, genel olarak "vakit" mânâsına gelebilir. Buna göre "Hac günü", hac vakti, hac zamanı anlamına gelebilirse de âyetin zahirine göre, bunun hac zamanından bir gün olmasıdır. Üstelik öyle bir gün ki, dört aylık yasağın başlangıcını belirleyen bir gün olabilsin. Halbuki yukarıda verilen birinci, üçüncü ve dördüncü mânâlara göre, "hacc-ı ekber günü" demek, hacc-ı ekber vakti demekten fazla birşey ifade etmez. Bu ise seneye ve aya ihtimali olsa da çok çok Arefe gününden başlayarak Mina günlerinin sonuna kadar olan hac günlerinin içine alır. Nitekim bazı müfessirler bu görüşteler. İbnü Atıyye, tefsirinde demiştir ki, hadislerden anlaşıldığına göre Hz. Ali, bu âyetleri Arefe günü Hz. Ebu Bekir'in hac hutbesinden hemen sonra okumuş, fakat insanların hepsinin işitmediğini görmüş, bir kere de Bayram günü Mina'da okumuştur. Hatta Hz. Ebu Bekir, o gün Ebu Hureyre ve daha başkalarını Hz. Ali'ye yardımcı olmaları için görevlendirmiş, bunlar da Zülmecaz v.s. Arap çarşılarında bu işi takip etmişlerdir. Buna göre, Süfyan b. Uyeyne'nin de dediği gibi, bu günün hac günlerinin bütününe şâmil olması açıklık kazanıyor. Mücahid'in de hacc-ı ekber günü, bütün Mina günleridir, müşriklerin Zülmecaz, Ukaz ve Mecenne'de bulundukları sırada içlerinde "Bu seneden sonra müşrikler müslümanlarla birlikte hac yapamayacaklardır!" diye nida ettirilinceye kadar olan toplantı zamanlarıdır, dediği naklediliyor.

Gerçekten de Ebu Hüreyre (r.a.)nin kendisinden de rivayet edilmiştir ki; "Resulullah (s.a.v.) Ali'yi, Berâe Sûresi ile müşriklere gönderdiği zaman ben de

---

(1) Buharî, Hacc, 132, Tefsiru sûreti, 9/4; Ebu Davud, Menâsik, 66; Tirmizi, Hacc, 110; İbn Mace, Menâsik, 76; Ahmed b. Hanbel, V, 412.
(2) et-Taberî, Câmiu'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'ân, X, 52.

Ali ile beraberdim. Ben de nida ediyordum, hatta sesim kısıldı ve şöyle söylemekle emrolunmuştuk: Bu seneden sonra bir müşrik haccetmeyecek ve Beyti üryan (çırılçıplak) tavaf etmeyecek, Cennete ancak mümin olan girecek. Her kimin Resulullah ile arasında bir ahit varsa onun da dört aylık süresi vardır. Dört ay geçtikten sonra Allah, müşriklerden uzaktır, Resulü de."(1) demiştir. Fakat bu arada söz konusu dört aya başlangıç teşkil edecek belli bir günün de belirlenmesi lazım gelir ki, "Büyük hac günü" deyiminden açıkça ortaya çıkacak mânânın sözkonusu hac günlerinden bir teki olması gerekir. Bundan dolayıdır ki, bütün müfessirler bunu genel anlamda "hac günleri" şeklinde değil de, hac günlerinden belli bir gün olarak göstermişlerdir. Bu da ancak "hacc-ı ekber" deyiminin ikinci mânâsını gözetmekle mümkündür. Böylece bu gün "hacc-ı ekber"in en büyük bir günü demek olacaktır. Bu da ya Arefe günü veya bayramın birinci günü olabilecektir. اَلْحَجُّ عَرَفَةٌ *"Hac Arefedir."* (2) hadisi şerifine bakınca bu gün Arefe günü olarak görülür. Ve bu hadisi şerife göre, bazıları bunun Arefe günü olduğuna kail olmuşlardır ki, nakledildiğine göre Hz. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Ebu Cuhayfe, Tâvus, Ata, Abdullah b. Müseyyeb bunlar arasındadır. Lâkin Bakara Sûresi'nde de (âyet, 197-203) izah olunduğu gibi, اَلْحَجُّ عَرَفَةٌ "Hac Arefedir." buyurulması, Arafat vakfesine yetişemeyenin hacca yetişememiş olması bakımındandır. Bu ise haccın en büyük kısmının Arefe olmasını gerektirmez, çünkü yalnızca Arefe'yle hac tamamlanmış olmaz. Hac ancak bayram günü tamam olabilir. Tavaf, kurban, remy-i cimar (şeytan taşlama) ve halk (traş olma) gibi hacla ilgili görevler ancak bayram günü tamamlanabilir. Gerçekten de Peygamber Efendimiz, veda haccında bayramın birinci günü cemrelerin yanında durup هٰذَا يَوْمُ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ *"İşte hacc-i ekber budur."* (3) buyurduğu da rivayet edilmişti. Bu sebeple müfessirlerin çoğu hacc-ı ekber gününün Bayram'ın birinci günü olduğuna kâil olmuşlardır. Ebu Musa el-Eş'arî, İbnü Ebi Evfa, Muğıyre İbnü Şu'be, İbnü Cübeyr, İkrime, Şa'bî, Zührî, İbnü Zeyd ve Süddî bunlardandır.

Sonuç olarak denilebilir ki, sûrenin başı müşriklere karşı önceden yapılmış antlaşmaların feshiyle mutlak olarak berâetin ortaya çıkmasını ve bunun suret ve hükmünü haber vererek ve ilan ederek, gereğinin yerine getirilmesini önemle belirtmektedir. Ve iş bu اَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ de herkese ilan ve ilamın lüzumunu ihbar ve tarihini tesbit eden, tahakkukunu te'kid ve aşağıda geleceği üzere sebep

(1) Nesâî, Menasik, 161; Ahmed b. Hanbel, I, 79, II, 299; Süyûti, ed-Dürrü'l-mensur, IV, 123.

(2) Tirmizi, Tefsiru sûreti, 2/22; Ebu Davud, Menâsik, 68; İbn Mâce, Menâsik, 57; Dârimî, Menâsik, 54.

(3) Buharî, Hac, 132, Tefsîru sûreti, 9/4; Ebu Davud, Menasik, 66; Tirmizî, Hac, 110; İbn Mâce, Menasik, 76; Ahmed b. Hanbel, V, 412.

ve konuşlarını açıklayan bir beyannamedir. Baştaki berâet إِلَى الَّذِينَ *"o kimselere"* diye henüz ulaşmak üzere bulunan mutlak anlamda bir berâattir. Bu ikinci ise «بَرِيءٌ» ise بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ diye «مِنْ» ile sılalanmış, bilfiil gerçekleşmeye başlamış olan berâettir. Ve her ikisinde de berâetin müteallakı (ilgi alanı) müşrikler, ilanın müteallakı ise gerek kâfir, gerek mümin bütün insanlardır. Yukarıda geçen çeşitli rivayetlerden anlaşıldığı üzere, Hz. Ali bunu ilana memur edilmiş, Arafattan itibaren Mina günlerinin nihayetine, yani kurban bayramının üçüncü gününe kadar o sene hac vaktinde bu ilan yapılmış ve bu arada dört aylık sürenin başlangıcına bayram günü başlangıç olmuştur. Bu özellikleriyle sûrenin başı veciz ve açık bir "nebz", bir ilişki kesme ültimatomu olmuş, bu ikinci âyetten itibaren de bütün esbab-ı mucibesiyle ve açıkça bir savaş ilanı beyannamesini ihtiva etmektedir. Şöyle ki:

Ey insanlar, hepiniz bilmiş olasınız ki, Allah, müşriklerden uzaktır. Resulü de. فَإِنْ تُبْتُمْ **Bununla beraber tevbe ederseniz** فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ **bu sizin için hayırlıdır.** وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ **Yok eğer yüz çevirirseniz,** tevbeden vazgeçerseniz veya İslâm'dan veya verdiğiniz sözü tutmaktan yüz çevirirseniz ve yola gelmezseniz, فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ **iyi biliniz ki, siz Allah'ı aciz bırakamazsınız.** Onun azabından kaçıp kurtulamazsınız. وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ **Ve ey Muhammed, o kâfirleri elîm bir azab ile müjdele.** Ahdini bozanlara aşağıda bildirildiği şekilde dört aydan fazla mühlet tanıma, اِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ **ancak o müşrikler içinde kendileriyle antlaşma yapmış olduklarınız,** ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا **üstelik size hiçbir şeyi eksik bırakmayanlar,** yani antlaşma şartlarından hiçbirine riayetsizlik etmeyenler, size doğrudan doğruya hiçbir zarar vermedikleri gibi, وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ اَحَدًا **size karşı olan hiçbir kimseye de arka çıkmayanlar** (Nitekim Hz. Peygamber ile yaptıkları antlaşma şartlarına riayet eden Beni Huzaa'ya saldıran Beni Bekr gibi ki, bunlara Kureyş müşrikleri silah yardımı yapmışlardı), işte böyle dolaylı yollardan bile zarar vermeyenlere, فَاَتِمُّوا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلَى مُدَّتِهِمْ **işte böylelerine antlaşmada belirlenen müddetin dolmasına kadar süre tanıyın.** Yani bunları o antlaşmaya uymayanlarla karıştırmayın ve bir tutmayın. Öbürleri gibi, bunlara da dört aylık süre bitince hemen savaş açmaya kalkışmayın. Bunlara onlar gibi muamele etmeyin. Antlaşma şartlarında belirlenen süre doluncaya kadar bekle-yin, o sürenin tamamı tamamına bitmesini gözetin ve siz de antlaşma şartlarına uyun. اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ **Çünkü Allah, müttakileri muhakkak sever.** Sözleşme şartlarına uymak da takvadandır. İsterse karşı taraf müşrik olsun, onlar arasında bile ahdine riayet eden vefalı kimselerle etmeyen gaddarları eşit tutmak takvaya aykırıdır.

Rivayet olunduğuna göre, Resulullah ile müşrikler arasında "Kâ'be'yi tavaf-

tan kimseyi engellememek ve Mekke şehrinde kimse tehdit edilmemek ve korkutulmamak" üzere bir genel sözleşme, ayrıca Huzaa, Müdlic v.s. Arap kabileleri ile o kabilelerin özelliklerine göre yapılmış olan ve belli süreleri içeren ikili sözleşmeler vardı. Ne zaman ki, Hz. Peygamber Tebük Seferi'ne çıktı, o zaman savaşa katılmayıp Medine'de kalan münafıklar, etrafa çeşitli yalan haberler yaymaya başladılar. Bunun üzerine de müşrikler ahitlerini bozmaya başladılar. Öyle ki Hz. Peygamber'in Tebük'ten döndüğünde onların birçoğu ahitlerini bozmuş bulunuyorlardı. Bunun üzerine yukarıda da anlatıldığı şekilde bu sûre nazil olmuş, ahitleri yüzlerine fırlatılıp atılmış ve "nebz" edilmiş oldu. Ancak Beni Damra ve Beni Kinâne gibi pek az kabile ahitlerini bozmamış idi. İşte genel bir "nebz"den sonra bu âyette özel ve ikili antlaşmalara temas edilerek ahitlerine riayet etmiş olan bu gibi kimselere, antlaşmaların özelliğine göre o antlaşmalarda belirtilen sürenin sonuna kadar süre tanınması, istisnai bir durum olarak bildirilmektedir. Onlar bir noksan iş yapmadıkça antlaşmada belirlenen sürenin sonuna kadar onlara mühlet tanınması emrolunmaktadır.[1] Yukarıda geçtiği üzere, Hz. Ali tarafından dördüncü madde olarak ilan edilen ve "Her ahit sahibine ahdi itmam olunacaktır." fıkrası da bunu içermekteydi.

Yine denilmiştir ki, en fazla süresi bulunan antlaşma da Beni Kinane'nin bir oymağı ile yapılmış olan bir antlaşmaydı, onun da dokuz aylık süresi kalmıştı. O da tamamlandı. Demek ki, bu ilandan dokuz ay sonra Arap Yarımadası'nda ahit sahibi hiçbir müşrik kalmamış oluyordu.

Bütün bunlar bilindikten sonra فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ **şimdi şu haram aylar sıyrılınca,** geçip gidince ki bu aylar مِنْهَٓا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ *"Onlardan dört tanesi haram aylardır."* (Tevbe 9/36) dört aydır. يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ *"Sana haram aylarda savaş yapmayı sorarlar..."* (Bakara 2/217) âyeti uyarınca normal senelerde geçerli olan haram aylar ki, Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ve bir de Recep diye bilinen aylar olmayıp, فَسِيحُوا فِى الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ âyetinde söz konusu olan ve Kurban Bayramı'ndan sonrasını içine alan dört aylık süredir. Bunun ilk elli günü bilinen haram aylar kapsamına giriyor ise de geriye kalan yetmiş günü bunun dışındadır. Fakat bu ilana göre, söz konusu günler de tıpkı haram aylar gibidir. Bu arada şu da anlatılmış oluyor ki, sözleşmeyi içeren herhangi bir ay da tıpkı haram aylardan olur. Yani tanınan dört aylık süre içinde saldırı veya savaş yasaktır, ahitlerine riayet edenlerin müddetleri bitinceye kadar da durum yine böyledir. Fakat bu haram aylar çıkınca, yani tanınan dört aylık süre dolunca,

(1) Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 122.

الْمُشْرِكِينَ فَاقْتُلُوا **artık o müşrikleri nerede bulursanız katlediniz, öldürünüz.** Yani dört aydan sonra artık onlarla aranızda savaş durumu başlamıştır. Şu halde onların saldırılarını beklemeksizin hemen onlara savaş açınız, haram ve helâl farkı gözetmeden onları nerede bulursanız ve nasıl öldürebilirseniz öylece öldürünüz. Bununla beraber sünnette müsle yapmaktan, yani burun ve kulak gibi organları kesmekten ve bir kimseyi durdurup, elini kolunu bağlayarak ok ve benzeri aletlerle yavaş yavaş ve işkence ile öldürmekten menedilmiştir. Bundan başka Hz. Peygamber buyurmuştur ki, اَعَفُّ النَّاسِ قِتْلَةً اَهْلُ الاِيمَانِ "Öldürme yönünden insanların en iffetlisi iman ehlidir."(1) Ve yine اِذَا قَتَلْتُمْ فَاَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ *"Öldürdüğünüz vakit güzellikle öldürün."* (2) diye buyurmuştur. İşin böyle olması gerektiğini şu âyetler de ima yollu anlatır: وَخُذُوهُمْ **Ve onları tutunuz, yakalayıp esir ediniz.** Demek oluyor ki, tutup esir almak mümkün iken hemen öldürmeye kalkmamalıdır وَاحْصُرُوهُمْ **ve onları hasrediniz, bulundukları yerden çıkıp serbestçe dolaşmalarına, şuraya buraya gitmelerine izin vermeyiniz,** وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ **onlar için her mersada oturunuz** yani kaçırmamak, geçirmemek için evine, işine veya ticaret için sefere gidecek her geçidi tutup onları göz altında bulundurunuz. فَاِنْ تَابُوا **Artık tevbe ederlerse,** yani şirkten vazgeçip imana gelirlerse وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ **Namazı kılıp zekatı verirlerse,** yani namaz ve zekatı kabul ederek müslüman olurlarsa فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ **hemen yollarını açınız,** koymuş olduğunuz engelleri kaldırınız, yukarıda söz konusu edilenlerden hiçbirini yapmayınız, onları kendi hallerine bırakınız. اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Çünkü Allah gafurdur, rahîmdir.** İmana girmelerinden dolayı, daha önce yapmış oldukları şeyleri, şirk, küfür ve haksızlıkları bağışlar, üstelik iman ve taatlerine ecir ve sevap da verir. Demek ki, o müşriklere ya ölüm ve esaret veya İslâm'a girmekten başka birşey bırakılmamıştır. İleride de geleceği üzere, onlardan, ehl-i kitapta olduğu gibi, cizye dahi kabul edilmeyecektir. Hasan Basri rivayet etmiştir ki; esirlerden biri, Hz. Peygamber'e işittirecek şekilde "Allah'a tevbe ederim, Muhammed'e tevbe etmem." diye üç kere bağırmış, Peygamber Efendimiz de "Bırakınız, hakkı ehline tanıdı."(3) buyurmuştur.

Bu noktada tevbe ile ilgili olarak savaşta karşı tarafa, harbîye tanınacak eman meselesine de dikkat çekilerek buyuruluyor ki; وَاِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ **Ve eğer müşriklerden biri sana isticare ederse,** yani söz konusu süre sona erdik-

---

(1) Ebu Davud, Cihad, 110; İbn Mâce, Diyât, 30; Ahmed b. Hanbel, I, 393.

(2) Ebu Davud, Edâhi, 12; Tirmizî, Diyât, 14; Nesâî, Dahâyâ, 22, 26, 27; İbn Mâce, Zebâih, 3; Dârimî, Edâhî, 10; Ahmed b. Hanbel, IV, 123, 124, 125.

(3) Ahmed b. Hanbel, III, 435.

ten sonra bile sana sığınırsa, senden eman isterse, senin kendisine eman verip car olmanı, saldırıdan himaye etmeni talep ederse فَاَجِرْهُ **sen de ona eman ver,** حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ **ta ki, Allah kelâmını dinlesin.** Kur'ân'ı ve gerçeğin delillerini dinlesin, davet ettiğin dinin hakikat ve hakkaniyetine muttali olmak imkânını elde etsin. Zira o dili bilenler için yalnızca işitmek hakikatı anlamaya kafi gelebilir.

Rivayet olunuyor ki, Hz. Ali'ye müşriklerden bir adam geldi, "Bu süre bittikten sonra şayet bizden bir kimse Allah'ın kelâmını dinlemek için veya başka bir ihtiyaç için Muhammed'e gelecek olsa hemen öldürülecek midir?"[1] dedi. O da "Hayır, çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor." dedi ve حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ âyetini okudu. Hz. Ali'nin bu sözü zahiren âyete aykırı gibi görünür. Zira âyette hacet zikredilmemiş, yalnızca "Allah'ın kelâmını dinleyebilsin" diye buyurulmuştur. Bunun için denilmiştir ki, ihtiyaçtan maksat, herhangi bir dünya haceti değil dinle ilgili bir ihtiyaçtır. Zira Peygamber Efendimiz'e gelecek olan kimse dinle ilgili bir ihtiyaç için gelir. Allah kelâmıyla ilgili olan her türlü iş, mesela inanç problemleriyle ilgili sorabileceği her türlü soru ve alacağı cevaplar, onlara ait deliller genel olarak Allah kelâmını dilemiş olmak gibidir. Fakat dikkat olunursa, âyette aksine yasak getiren bir ifade ve ima yoktur. Öyleyse haceti böyle sınırlamaya da lüzum yoktur. Zira âyette isticare mutlak anlamda eman dilemek şeklindedir. حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ *"Tâ ki, Allah kelâmını dinleyebilsin."* kaydı "eman"a değil, "fe ecirhu"ya müteallaktır. Bu ise şu demektir ki, eman dileyen hangi maksat ve hacetten dolayı dilerse dilesin, eman veren onun Allah kelâmını dinleme imkânına kavuşacağını, bu dinlemedeki hikmeti ve faydayı gözeterek eman vermelidir. Şu halde dinleme isteyeni bu gaye ile, yani bir dini hacet ve talep ile eman dilerse ona eman vermek vacip olur. Fakat mutlak surette veya bir dünya ihtiyacından dolayı eman dilerse ona mutlaka eman vermek vacip olmaz. Yerine göre, caiz de olabilir, hatta reddi de vacip olabilir. Şu halde bu âyetten başlıca şu sonuçlar çıkarılabilir:

1. Bazı âlimler demişlerdir ki; bir kâfir, itikat etmek için bizden iman ve tevhidin ve Hz. Peygamber'in nübüvvetinin delillerini ve gerekçelerini öğrenme talebinde bulunursa, yani bu konuda ikna olmak isterse, Allah'ın birliğini ve Hz. Peygamber'in gerçek peygamber olduğunu anlatmak ve bu konudaki belge ve delileri ortaya koymak üzerimize vacip olur. Ve bir harbî, böyle bir talepte bulunduğu zaman bu delilleri açıklayıp belgeleri ortaya koymadan onu öldürmeye kalkışmak caiz olmaz. Zira Allah Teâlâ yukarıda açıklanan bunca ilandan ve

---

(1) Alûsî, Rûhu'l-meânî, V, 2/53.

sürenin sona ermesinden sonra bile "ta ki, Allah kelâmını işitebilsinler" diyerek onlara eman verilmesini emir buyurmuştur. Bu emir şuna delalet eder ki, her kim bizden işiyle ilgili bir şeyin tarifini talep eder ve bu konuda yardım dilerse ona o istediği şeyi öğretmek üzerimize vacip olur.

2. Fıkıh âlimleri demişlerdir ki, bir harbî, dâr-ı İslâm'a dahil oluverirse kendisi de, malı da ganimet olur. Ancak İslâm'a girmek niyetiyle Allah kelâmını işitmek gibi bir şer'î maksat veya ticaret için eman dileyerek ve eman alarak girerse, hatta bir sabinin veya bir mecnunun verdiği eman ile dahi girerse, bunların verdiği emanın birer şüpheli eman olmasına rağmen o harbînin saldırıdan korunması vacip olur. Herhangi biri, İslâm diyarına bir elçilik görevi ile giderse elçilik bizatihi emandır. Birisi dar-ı İslâm'daki bir malını almak için girer ve o malın da emanı bulunursa, o malın emanı, aynı zamanda sahibinin de emanı olur.

Hasılı öyle, o maksatla eman ver, ثُمَّ اَبْلِغْهُ مَاْمَنَهُ **sonra da onu güvenlik içinde güvenli yerine ilet.** Allah kelâmını dinledikten sonra iman etmezse bile canı ve malı saldırıdan korunmuş olarak onu güvenli olduğu mahalline kadar, yani vatanına kadar ilet.

Binaenaleyh dinleyicinin uzun süre İslâm diyarında tutulup bekletilmesi de caiz değildir. ذٰلِكَ **İşte bu,** yani bu eman ve iblağ emri بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ **şundan dolayıdır ki, bunlar gerçekten bir şey bilmez bir kavimdirler.** İman ve İslâm'ın hakikatını ve ahkamını bilmezler ve hatta bu Arap müşrikleri her hususta cahil bir kavimdir. Şu halde eman lazımdır ki, hakkı duysunlar da hiçbir mazaretleri kalmasın.

Bu esaslar anlaşıldıktan sonra berâenin hikmet ve sebeplerine gelelim:

Bu ilan üzerine antlaşma yapmış olanlara karşı bu şekilde bir berâet ilanı ve ilişki kesme, bir ahde vefasızlık ve şu halde bir haksızlık, bir saldırı demek olmaz mı, gibi bir şüphe söz konusu değildir. Çünkü:

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ

عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ اِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ

(٧) كَيْفَ وَاِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فٖيكُمْ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً
يُرْضُونَكُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ وَتَاْبٰى قُلُوبُهُمْ وَاَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ
(٨) اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلٖيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبٖيلِهٖ اِنَّهُمْ
سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٩) لَا يَرْقُبُونَ فٖي مُؤْمِنٍ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً
وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ (١٠) فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا
الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدّٖينِ وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (١١)
وَاِنْ نَكَثُٓوا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فٖي دٖينِكُمْ
فَقَاتِلُٓوا اَئِمَّةَ الْكُفْرِ اِنَّهُمْ لَٓا اَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ (١٢)

Meâl-i Şerifi

7- O müşriklerin Allah katında ve Resulü katında herhangi bir ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Haram yanında antlaşma yaptıklarınız var ki, bunlar size karşı doğru durdukça siz de onlara doğru olun. Allah (hainlikten) sakınanları elbette sever.

8- Onlarla nasıl sözleşme olabilir ki, sizin aleyhinize ellerine bir fırsat geçse, hakkınızda ne bir antlaşma gözetirler, ne de bir yemin. Dil ucuyla sizi hoşnud etmeye çalışırlar, fakat kalbleri o kadarına da razı olmaz. Zaten onların çoğu fasıktırlar.

9- Allah'ın âyetlerini az bir çıkara değiştirdiler de Allah yolundan engellediler. Gerçekten de bunlar ne fena şeyler yapageldiler.

10. Bir mümin hakkında ne bir yemin gözetirler, ne de bir antlaşma. Bunlar işte böyle haddi aşan kimselerdir.

11. Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekatı verirlerse dinde kardeşleriniz olurlar. Biz âyetleri, bilen bir kavme açıklarız.

12. Eğer verdikleri sözden sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, o küfür öncülerini hemen öldürün. Çünkü onların yeminleri yoktur. Ola ki, vazgeçerler.

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ **O müşrikler (yani ahitlerine riayet etmeyen müşrikler) için Allah katında ve Resulü katında bir ahit nasıl bulunur ki?** Böyle doğruluktan sapan kimselerin gerçekte ahdi mi kalır? اِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ **Ancak Mescid-i Haram yanında kendileriyle antlaşma yapmış olduklarınız müstesnadır.** Yani söz konusu müşrikler içinde henüz sözünde duranlar ve ahde vefa gösterenler olabilir. Onun için yukarıda da istisna edilmiş, haklarında فَاَتِمُّوا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلٰى مُدَّتِهِمْ *"Onların süresini, sözleşmedeki sürenin bitimine kadar itmam et."* buyurulmuştur. İşte bundan dolayı فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ **bunlar size doğru dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara karşı dürüst olun.** Yani yukarıdaki istisna ve sözleşme süresinin sonuna kadar bekleme emri de mutlak değil, bu şarta bağlı olarak geçerlidir. Şayet diğerlerinin yaptıkları gibi, bunlarda sürenin dolmasını beklemeden ahitlerini bozarlarsa bunların da ahdi kalmaz. Yok eğer sürenin sonuna kadar uslu dururlarsa sizin de sonuna kadar sözünüzde durmanız gerekir. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ **Allah, muhakkak ki, muttakileri sever.**

Görülüyor ki, bu âyetin fâsılası ile yukarıdaki istisna âyetinin fâsılası aynıdır. Böylece âyetler birbirine tercii bend ile bağlanmış gibidir. Bu bağlantı ile o âyette söz konusu edilen kimselerin bu âyette söz konusu edilenlerle aynı kimseler olduğu gösterilmiştir. Zira önceki istisna her zamanda, her devirde meydana gelebilecek olaylarla ilgili genel ve küllî bir kavram üzerinedir. Bu istisna da o âyetin asıl nüzul sebebi olanlara uygulanmasıdır.

Acaba Mescid-i Haram yanında antlaşma yapan bu insanlar kimlerdi? Kureyş veya Huzaa denilmiş ise de buradaki ıtlak (genel manada kullanılması) ile onun doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Kureyş de, Huzaa da bu sûrenin nüzulünden bir sene önce Mekke fethiyle birlikte İslâm'a girmiş idiler. Burada muahedeleri devam eden müşrikler arasında sayılan bu müstesnalar arasında onların bulunması bu açıdan mümkün değildir. Bunun için Beni Kinane ve Beni Damre denilmiştir. Fakat anlaşılıyor ki, Beni Kinane'nin de hepsi değildir. Bu

konuda en açık rivayet, Taberi ve daha başkalarının kaydına göre, İbnü İshak'ın rivayetidir. Denilmiştir ki, bunlar Hudeybiye günü Hz. Peygamber ile Kureyş arasında yapılan antlaşmada belli sürenin sonuna kadar Kureyş'in ahdine dahil olmuş bulunan Beni Bekir kabileleridir[1] ki, bu antlaşmayı Kureyş'den şu belli oymak ile, yani şu bilinen Kureyş müşrikleri ile Beni Bekir'den Beni Düil'den başkaları antlaşmayı çiğnememişlerdi. Şu halde Beni Bekir'den antlaşmayı bozmayanlar için ... فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ *"Size karşı doğru ve dürüst oldukları müddetçe..."* âyetiyle söz konusu müddetin sonuna kadar sözleşme şartlarına müslümanların da riayet etmeleri emrolundu. Şu halde mesele gayet ince ve naziktir. Zira buna göre antlaşmanın aslı Hudeybiye Muâhedesi'dir. Hudeybiye, Mekke'nin yakınında olmak bakımından âyette "Mescid-i Haram yanında..." buyurulmuştur. Bununla muâhedenin önemine ve kuvvetine ve bunu çiğnemenin pek büyük bir cürüm olduğuna da böylece işaret edilmiştir. Böyle olduğu halde müşrikler bu sözleşmeyi bozmuşlar, Kureyş'in ahdine dahil olan Beni Bekir'den Beni Düil, Resulullah'ın ahdine dahil Huzaa'ya saldırmış, Kureyş müşrikleri saldıran tarafa silah yardımı yaparak saldırganları teşvik edip desteklemiş, bunun üzerine söz konusu muâhede bozulmuş ve bu saldırıya karşı koymak için harekete geçilmiş, bu da Mekke'nin fethiyle sonuçlanmıştı. Huzaa kabilesi ile çölde yaşayan bir iki küçük kabileden başka Kureyş, olduğu gibi İslâm'ı kabul eylemiş, büsbütün yeni bir durum ortaya çıkmıştı. Böylece Hudeybiye Muâhedesi, esas itibariyle süresinden önce bozulmuş ve ortadan kalkmıştır. İşte dikkat çeken nokta burasıdır ki, böyle esas itibariyle ortadan kalkmış olan bir sözleşmenin dolaylı yollardan ilgisi bulunan ve o muâhedenin bozulmasına katılmayan ve şartlara doğru dürüst riayet edenler hakkında, onun hükmünü kalkmadığı ve onlar bu dürüst tutumlarını sürdürmek şartıyla muâhedenin yazılı süresinin bitimine kadar geçerli ve bu durumda bile onun şartlarına uymanın ehl-i İslâm için bir zorunluluk olduğu ve onu hiçe saymaktan sakınmak gerektiği önemle ihtar edilmektedir. Halbuki dış görünüşüyle asıl taraf olan Kureyş'in sözleşmeyi bozmasıyla, yani aslın sukutu ile fer'in de sukut edeceğine hükmetmek lazımgelirdi. Demek oluyor ki, burada bu kıyasın aksine, şüpheli ahdin de ahit hükmünde tutulması, Allah ve Resulü katında diyanet, doğruluk, Allah'tan sakınma ve hikmetin gereğidir. Bunun böyle olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bundan dolayıdır ki, İslâm fakihleri "şüphe-i eman emandır" demişlerdir. Şu halde burada ne kadar yüksek bir ilâhî hukuk esası bulunduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

---

(1) et-Taberî, a.g.e., X, 58.

Ayrıca burada söz konusu edilen Beni Bekr, "Taberî Tefsiri"nde açıkça yer aldığına göre, Beni Kinane'nin bir kolu olan Beni Bekr'dir.[1] demek ki, Beni Kinane ve bunlardan Beni Bekr kabilelerinin hepsi de ahde riayet etmiş değillerdir. Zira Hudeybiye Muâhedesini ilk önce bozanlar bunlar içinden Beni Duil olmuştur. Şu halde Beni Kinane veya Beni Bekr Huzaa'ya saldırmakla Hudeybiye Muâhedesini bozdular denildiği zaman bunun içinde Beni Düil'in de dolayısıyla bulunduğunu anlamalıdır. Yine bunun gibi, Beni Kinane veya Beni Bekr, ahitlerini bozmadılar denildiği zaman da içlerinden Beni Düil'den başkalarını anlamak gerekir.

Evet كَيْفَ **nasıl olur?** O müşriklerin şu halleri ile Allah ve Resulü katında bir ahdi nasıl olabilir? وَاِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ **Ki size bir üstünlük sağlarlarsa,** ellerine bir fırsat geçer de size karşı bir zafer elde ederlerse لَا يَرْقُبُونَ فِيكُمْ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً **hakkınızda ne bir ill, ne de bir zimmet gözetmezler.**

İll: Esasında keskinlik veya parlaklık mânâsından alınarak feryad, yemin, ahit ve yakınlık anlamlarına kulanılan bir kelimedir. İbranice "ill" Arapçalaşmış olarak "ilâh" anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu takdirde Allah adına yapılmış olan yemin demek olur.

Zimmet: Korunması ve himayesi, gereken ve yitirilmesi de zemmi gerektiren her hangi bir iş anlamına ahd ü eman, taahhüt, emanet ve görev demektir ki, bozulması ve riayet edilmemesi kınanmayı icap ettirir. İşte bu anlamdan alınarak şeriatte bir kişinin lehinde ve aleyhinde îcaba (kabullenme) ve isticaba (kabul etmeye) ehil olması vasfına denilir ki, ahdi bulunan kişi diye de tarif edilir. Başka bir deyişle hukuki şahsiyyet, yahut bunu teşkil eden mümeyyiz vasıf, yani hak ve vazife ehliyyeti demektir. Önceki lügat mânâsı ile borç bir zimmettir. İkinci şer'î mânâ ile ise zimmette olan şeydir. (Ârâf Sûresi'nde اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim? "Evet", dediler."* (âyet: 172) âyetinin tefsirine bkz). Tasavvurdaki borç bu yaratılıştaki anlaşma ile, yani insan varlığındaki tevhid ve marifet kabiliyeti ile, bilfiil borç da buna dayalı olarak bilfiil yapılan taahhüt ile sabit ve geçerli olur. Âyet selb-i küllî (tam olumsuzluk) ile varid olduğuna göre, dış görünüşüyle hangi anlamda olursa olsun onlar ill (ahid) ve zimmet namına hiçbir şey tanımazlar demek olur. Yani bir fırsat bulurlarsa bütün ahitlerine rağmen sizin hakkınızda ne Allah'ı, ne yeminlerini, ne yakınlıklarını, ne de ahitlerini ve zimmetlerini tanımazlar, hepsini hiçe sayarlar. Ne kadar feryad etseniz, çağırıp bağırsanız yine de tanımazlar. En keskin, en

---

(1) et-Taberî, a.g.e., X, 58.

parlak kutsal haklara ve verdikleri ahde bakmazlar göz göre göre size kıyarlar, dilediklerini yaparlar. Bununla beraber bütün bu mânâlar, şu iki noktayla özetlenebilir: Ne ilâhî, ne beşerî hiçbir hakkı ve ahdi gözetmezler. Sizden kendilerine sağlanacak haklarda değil, kendilerinden size sağlanacak haklarda sizin hakkınızı gözetmezler. يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ **Ağızlarıyla sizi razı ve hoşnud etmeye çalışırlar.** Vefakârlıktan, dostluktan, insaniyyetten ve insaftan bahseder, iman ve taatten dem vururlar, kandırmak ve inandırmak için yeminler ederler. Verdikleri sözler tam tersine çıktıkça asılsız mazeretlerle özür dilerler, uydurma sebepler ve bahaneler bulurlar. Lâkin bütün bunları sadece dil ucuyla yaparlar وَتَأْبٰى قُلُوبُهُمْ **halbuki kalpleri hep çekimser kalır,** ağızlarındaki söz gönüllerinden geçirdikleri niyyetlerle taban tabana zıttır. Ağızlarından çıkanlar kuru ve boş laflardan ibarettir. Dostluk değil, iki yüzlülük yani yağcılıktır. وَاَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ **Ve bunların pek çoğu fasıktır.** Taatten ve ahitten uzaklaşmış, aldırışsız ve inatçıdırlar. Pek az bir kısmında görüldüğü gibi, haksızlıktan çekinecek, namussuzluktan sakınacak ne bir inançları, ne kötülükten engelleyici insafları, ne de bir insani yiğitlikleri ve mertlikleri yoktur. Utanmaz ve arlanmaz kimselerdir. اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا **Allah'ın âyetlerini az bir paraya sattılar.** Ahitlerin yerine getirilmesini ve her hususta dürüst davranılmasını emreden Allah'ın âyetlerini gayet az ve önemsiz bir şeye, bir anlık dünya ihtiraslarına değiştiler de فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ **Allah yolundan engellediler.** Allah'ın yolunu kestiler, Allah'a giden yola engeller koydular, Beytullah yolundan, hak dinden, İslâm'a girmekten, ibadet ve itaatten vazgeçirmeye çalıştılar. Denilmiştir ki, Ebu Süfyan ve İbnü Harb, Peygamber'in tarafını tutanları bir yana bırakıp, yalnızca kendi taraftarlarına bir ziyafet vermişti. Bu bir lokma yemek sebebiyle onlar da Ebu Süfyan'ın tahrikiyle ahitlerini bozmuşlardı. اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Hakikaten bunlar ne fena işler yapıyorlardı,** yahut ötedenberi yapageldikleri şeyler kendileri için ne kadar fena oldu, ne kadar pahalıya mal oldu. لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً **Hiçbir mümin hakkında ne bir yemin, ne de bir ahit gözetmezler.** Yani bütünüyle İslâm ümmeti hakkında gözetmedikleri gibi, müminlerden bir tek kişi hakkında bile hiçbir hakkı ve ahdi gözetmezler. وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ **Ve işte bunlar o saldırganlar o tecavüzkâr tutumlarını sürdüren kimselerdir.** Hak hukuk tanımayan, haddi aşan, zulüm ve saldırıdan, haksızlıktan geri kalmayan kimseler işte bunlardır. İşte saldırgan diye bunlara denir. Yoksa bunlara karşı usulünce berâet ilan edip savaş açacak olanlara değil. Çünkü esas saldırganlar bunlardır. فَاِنْ تَابُوا **İmdi bunlar eğer tevbe ederler,** şirkten ve küfürden vazgeçerlerse, وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ **namazı kılarlar, zekatı da verirlerse,** فَاِخْوَانُكُمْ

فِي الدِّينِ **o zaman dinde kardeşlerinizdirler.** Sizin lehinize olan onların da lehine, aleyhinize olan onların da aleyhine olmak üzere bütün hak ve görevlerde sizinle eşit olurlar. Şu halde müslüman oldukları takdirde kendilerini kardeş biliniz ve onlara kardeş muamelesi ediniz. وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ **Ve biz bu âyetleri bilen ve anlayan kavme ayrıntılı olarak açıklarız.** Yani bu âyetlerin delalet ettikleri hükümleri anlayacak, tanıyacak olan bir kavme tafsilatlı olarak açıklıyoruz. Yukarıda geçtiği üzere قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ *"anlamayan kavme"* değil, ilmin değerini bilen, hakkı ve hukuku tanıyan kimselere böylece ayrıntılı olarak bildiriyoruz ki, onlar bu âyetlerden istifade ederler. Bu cümle, bu âyetlerde gizlenmiş bulunan derin mânâ ve hikmetleri ve hükümleri iyice düşünüp hakkını takdir ve ifaya teşvik için zeyl halinde bir ara cümledir. Yani, Ey müminler! Siz bu âyetlerdeki ayrıntılı açıklamaların kadrini kıymetini biliniz, onları iyi anlayıp, ahkâmı ile amel ediniz. Onlar da değerini bilirler ve tevbe edip İslâm'a girerlerse, size kardeş olma şerefine ererlerse kendileri için büyük kurtuluş olur. Değerini anlamazlarsa o zaman kendileri bilirler. وَاِنْ نَكَثُوا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ **Ve eğer ahitlerinden sonra yeminlerini de bozarlarsa** وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ **ve sizin dininize ta'netmeye başlarlarsa,** açıkça inkâr edip, küçük düşürmeye ve sövmeye kalkarlarsa ki, o müşrikler hep böyle yaparlar. İşte bu iki durumda فَقَاتِلُوا اَئِمَّةَ الْكُفْرِ **siz de o küfür imamlarını katlediniz.** Yani yeminlerle tevsik ve te'yid ederek ahit verdikten sonra yeminlerini bozanlar ve dininize ta'n edenler küfürde ileri gitmiş, küfür imamı, küfür önderi, küfür elebaşısı olmuş olurlar. Şu halde o zaman siz de ölmeyi ve öldürmeyi göze alıp bunlarla çarpışınız, bunlara karşı savaş açınız. اِنَّهُمْ لَا اَيْمَانَ لَهُمْ **Şüphesiz ki bunların asla yeminleri yoktur.** Hakikatte onlar için, onların gözünde yemin denilen şey yoktur. Kalplerinde yeretmiş kutsal bir değer yoktur. Kalplerinde yeminin hiçbir yeri, hiçbir hükmü ve değeri olmadığından, bütün yeminleri ağızlarıyladır. Ağızlarıyla ne kadar yemin etseler o da boştur. Yaptıkları yemine riayet etmezler. Yemine inanmadıkları için yemin bozmayı mahzurlu görmezler. Yeminleri olmadığı, inkarda bu kadar ileri gitmelerinden belli olmuştur. Bunlarla artık bir ahit, bir antlaşma yapmak imkânsızdır. Bunlarla bir sözleşme yapabilmek yeminsizlikten kurtulmuş olmalarına bağlıdır. Bu da ancak onlara savaş açmakla mümkün olur. Zira böyle kâfirler katl ve kıtalden başka bir şeyden anlamazlar. Başka bir şekilde yola gelmezler.

Bundan dolayı bu yemin tanımayan kâfirlere, bu küfrün elebaşılarına karşı savaş açınız ki لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ **vazgeçsinler.** O küfre ve sizin dininize ta'nedip, sövüp saymaya, o yeminsizliğe ve ikide bir ahitlerini bozmaya bir son versinler.

Yani onları yola getirmek niyyeti ve azmiyle onlara karşı savaş açınız. Onlara karşı savaşmaktan asıl maksadınız bu olsun. Yoksa saldırganların âdeti olduğu gibi, sırf yakıp yıkmak ve yok etmek ve sadece karşı tarafa zarar vermek veya eziyet edip öldürmek amacıyla olmasın.

Şimdi:

أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ
وَهُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ
إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِأَيْدِيكُمْ
وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾
وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ
حَكِيمٌ ﴿١٥﴾ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ
جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ
وَلِيجَةً وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

Meâl-i Şerifi

13- Yeminlerini bozan, Peygamber'i yurdundan çıkarmaya azmeden ve üstelik ilk önce size saldırmaya başlayanlara karşı savaşmaz mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer mümin iseniz her şeyden önce Allah'dan korkmalısınız.

14- Onlarla savaşın ki Allah, sizin ellerinizle onların cezasını versin ve

onları rezil ve rüsvay etsin, yardımıyla sizi onlara muzaffer kılsın. Ve mü'min bir kavmin yüreklerini ferahlandırsın.

15. Ve kalblerindeki öfkeyi gidersin. Allah dilediğine tevbeyi nasib eder. Allah her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir.

16. Yoksa siz hep kendi halinize terk olunacağınızı mı sandınız? Allah'ın, içinizden cihad edenleri ve Allah'tan, Resulü'nden, müminlerden başka kimseye sığınmayan ve başkaca sığınacak bir yer aramayanları görmediğini mi (zannediyorsunuz)? Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

الاَ تُقَاتِلُونَ قَوْمًا **Böyle bir kavimle savaş yapmaz mısınız ki,** نَكَثُوا اَيْمَانَهُمْ **yeminlerini bozdular** وَهَمُّوا بِاِخْرَاجِ الرَّسُولِ **ve Peygamber'i çıkarmak istediler.** O Peygamber ki, içlerinde bulunduğu müddetçe وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيهِمْ *"Sen onların içinde olduğun müddetçe Allah onlara azab edici değildir."* (Enfâl, 8/33) Allah onları azaba uğratmayacaktı, yurtları selamet yurdu olacaktı. Lâkin onlar kendileri için ve bütün âlemler için rahmet olan bir peygamberi bile aralarında tutmak istemediler. Onu yerinden yurdundan etmek, kendi vatanlarını da dâr-ı harp yapmaktan çekinmediler. Bunu önce Mekke'de istediler, hicret vaki oldu. Bununla beraber işin peşini bırakmadılar, daha sonra Medine'den de kovup çıkarmak istediler. (Enfâl Sûresi'nde وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا 8/30. âyetin tefsirine bkz.) Yahudilerle işbirliği ederek Ahzab olayını gerçekleştirdiler. Bir de "ihrac"ın diğer bir mânâsıyla: Hudeybiye'den önce ve sonra Hz. Peygamberi bir huruc hareketine ve saldırganlığa zorladılar. Gerçi bütün tahriklere rağmen bunu başaramadılar, fakat öyle olsun istediler. وَهُمْ بَدَؤُكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ **Ve ilk önce onlar size başladılar.** Size karşı savaş açan ilk önce saldırıyı başlatan onlar oldular. Başlangıçta Resulullah onlara "Kitab-ı Mübin" ile geldi, müjdeler getirdi ve uyarıda bulundu, öğütler verdi ve birtakım gerçekleri hatırlattı. Belgelerle, kanıtlarla doğruyu isbat etmeye çağırdı. Onlar bu konuda aciz kaldılar. Belge ve bürhanla mücadele etmeyi bir yana bırakıp, kılıçlara sarıldılar. Hz. Peygamber'i ve ona inananları öldürmeye kalkıştılar. Bu suretle kendi vatanlarını dâr-ı harb haline getirdiler, kendilerini de harbî durumuna düşürdüler. Müslümanlarla aralarında harp halini ortaya çıkaran önce onlar oldular. Bu bir mütareke (ateşkes) ahdi ile sonuçlanmadan önce Bedir'de savaşa azmettiler: Kervan geçip gittikten sonra bile, "Muhammed'e ve yanındakilere çatmadan ve Bedir'de zevk u sefa yapmadan geri dönmeyiz." dediler. Orada mağlup oldular, fakat Bedir'den Hu-

deybiye'ye kadar aralarında barış sağlanmadı ve hep savaş durumu sürüp gitti. Nihayet Mescid-i Haram civarında, Hudeybiye'de arzularına göre, bir muâhede meydana geldi. Bunu bozan ilk saldırı da yine onlardan geldi. Bunun üzerine Mekke'nin fethi gerçekleşti. Kureyş müşriklerinin birçoğu İslâm'a girdiler, girmeyenler de umumi aftan yararlandılar. Bu kere de Huneyn Savaşı'na sebebiyet veren ilk saldırı da yine onlardan geldi. Nihayet yine rahat durmadılar. Tebük Seferi'ni fırsat bilerek içerde ve dışarda ihtilal teşebbüslerinde bulundular. Buna göre bu güne kadar meydana gelen bütün saldırıların ilk başlatıcısı onlardır. Yemini bozmak, Peygamberi çıkarma sevdası, sebepsiz yere saldırıya geçmek, işte bu üç sebepten her biri başlı başına birer savaş sebebi olduğu halde bunların hepsi kendilerinde birleşmiş bulunan bir kavme karşı siz artık savaşmaz mısınız? أَتَخْشَوْنَهُمْ **Bunlardan korkuyor musunuz?** Bunlara karşı da savaşmıyacaksanız, bunun korkaklıktan başka ne sebebi olabilir? فَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشَوْهُ **Eğer öyleyse Allah korkmanıza daha layıktır.** Çünkü Allah izin vermezse onlar size ne zarar verebilir, ne de fayda sağlayabilir. Hiçbir şey yapamazlar. Fakat Allah'ın ilan ettiği bu emirlerine muhalefet edip onlarla savaşmayı terkettiğiniz takdirde başınıza gelecek ilâhî gazap ve azaptan sizi ne onlar, ne de başkası kurtarabilir. اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ **Eğer siz mümınler iseniz** bu böyledir. İman yalnızca Allah'dan korkmayı gerektirir. Yemine inananların yeminsizlere karşı savaşmaları gerekir. O halde: قَاتِلُوهُمْ **onlarla savaşınız,** harbe giriniz ki يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِاَيْد۪يكُمْ **Allah, onları sizin ellerinizle cezalandırsın,** azaba uğratsın, savaşın acılarını tattırsın: Ölsünler, yaralansınlar ve esir olsunlar. Canlarından ve mallarından kayıp versinler, وَيُخْزِهِمْ **ve onları zelil ve perişan etsin,** وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ **ve sizi üzerlerine mansur ve muzaffer kılsın,** yardımıyla galip getirsin, üstün eylesin وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِن۪ينَ **ve birtakım müminlerin gönüllerine ferahlık versin.** Huzaa gibi, kâfirlerin eza ve cefalarına katlanmış, fakat onlara gerekli karşılığı verememiş, halleri yürekler acısı olan bir takım müminlerin gönüllerinde elem ve keder bırakmasın, onların gönül dertlerini şifaya kavuştursun, وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ **ve kalblerindeki gayzı, kin ve öfkeyi gidersin.** Yani gönüllere öyle bir şifa versin ki, ihtirasları arttıracak, yeni yeni öçlere sebebiyet verecek, saldırgan bir imtikam şeklinde olmasın, tam aksine hakkın yerini bulmasından zevk alacak olan müminlerin kalplerindeki kinleri silsin, haklı öfkelere sebep olan zulüm ve haksızlığı, saldırganlığı ortadan kaldıracak şekilde gayzdan azade bir hayat yaşatsın, gönülleri huzura kavuştursun.

Görülüyor ki, burada savaş emri üzerine beş ayrı hikmet ve fayda bina edilmiştir. Ve bunlar وَاوْ (vav) harfi ile birbiri üzerine atfedilerek beşi birden قَاتِلُوا

"*savaşınız!*" emrine cevap yapılmıştır. Şöyle ki:

1. Ta'zib, yani cezalandırma, suçluyu ve saldırganı hak ettiği cezaya çarptırmak,

2. «إخزاء» İhza, saldırganı zelil ve perişan edip, başkaldıramaz duruma sokmak,

3. Nusret: Müminlerin şan ve şerefini yücelmek,

4. Şifay-ı sadr: Ezilmiş ve acı çekmiş olan müslümanların gönüllerine su serpip, ferahlık vermek,

5. Öfkeleri giderme: Hakkın yerini bulmasından dolayı, galip tarafı da, mağlup tarafı da yeni yeni kin ve öfkelerden korumak.

Bu beş maddelik gerekçe, bütünü birden meşru bir savaşın gayelerini beyan ve hedefin gerçekleşmesini vaad etmektedir. Demek oluyor ki, savaşta en başta bir cezalandırma hikmeti vardır. Bir savaşı başarılı kılacak yüksek amaçlara, her şeyden önce öldürme, yaralama, tahribat ve mal kaybı gibi acı yollardan gidilebilecektir. Fakat bu cezalandırma, yukarıda da açıklandığı gibi, savaşın tek başına gayesi olamayacağı gibi, yalnızca bir eza ve cefadan ibaret olmamalıdır. Müminler, bu ilâhî azabı hak etmiş olan bir kavme, o azabın uygulanmasıyla görevli bir el durumunda olduklarını bilerek, haksız ve faydasız ezalardan sakınmalıdırlar ki, yaptıkları iş kulların işi olmaktan çıkıp, hakkın cezalandırması haline dönüşsün. Bu uğurda şehid olanlar azaba uğramadan Allah'ın rahmetine nail olabilsinler.

Bu böyle yapıldığı takdirde buna düşmanın perişanlığı ve alçaklığı sonucu eklenecektir ki, bu da savaşın ikinci hedefidir. Fakat bu da tek başına bir gaye, bir hedef değildir. Bu da ancak hak adına yapılan ilâhî bir hizy olduğu takdirde gerçek amacına ulaşmış olacaktır ki, o da, müminlerin bütünüyle düşmanlarına üstün gelmesi ve zafere kavuşmasıdır. Esas gaye de ilâhî yardıma ve nusrete kavuşmaktır. Yoksa düşmanlar zillete düşmekle beraber, müminler de diğer cihetten bir afete uğrayacak olursa harpten beklenen fayda sağlanmamış ve savaşın gayesi gerçekleşmemiş olur. İşte bundan dolayıdır ki sırf cezalandırma, savaşın hedefi olamayacağı gibi, tek başına düşmanı küçük düşürme gayretleri de öyledir. Savaşın esas gayesi, Allah'ın yardım ve nusretini ve rızasını kazanmaktır. Bu da gönüllerdeki kin ve öfke ateşini silecek, gönüllere huzur ve ferahlık getirecek nihai bir hedefi gerçekleştirmiş olmalıdır. Zira elde edilmiş öyle zaferler olur ki, galiplerin başına daha büyük dertler açar, galip tarafın gönlünü

okşayan öyle geçici başarılar olur ki, daha büyük kin ve öfkeler saçar. İşte işin başında düşmanı cezalandırma ve perişan etme gibi iki sebep, sonunda da gönülleri huzura kavuşturma ve öfkelerden arındırma gibi yine iki faide ile dengelenmiş bulunan bu formül, tam ortasında ve işin merkezinde de ilâhî yardımın yer almasıyla esas savaşın amacının bu iman ve bu maksat üzerine kurulu olmasını gerekli kılar. Âyetin muhtevasında yer almış bulunan bu beş temel ilkenin bu şekilde tertip edilmiş olması da buna işaret eder. İşte bu berâetin ilanı ve savaş emirleri bu beş hikmetin ve faydanın elde edilmiş olmasıyla ilgilidir. Bu emirler gözetildiği ve bu niyetle hareket edildiği takdirde Cenab-ı Hak, bunların gerçekleşeceğini vaad eyler. Bir de bütün bu hikmetlerin ötesinde ve bütün bunlara eşdeğer ikinci bir hikmet daha vardır ki, o da yukarıda لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ *"Umulur ki, onlar bu saldırılarına son verirler."* diye açıklanan, savaşta gayelerin gayesi olarak göz önünde tutulması gereken ve savaşı asıl ibadet haline getiren ilâhî hikmet budur. Bundan dolayı olsa gerek ki, öbürleri de açıklandıktan sonra tekrar bu gayenin önemini anlatmak ve belirlemek üzere geriye dönülerek, bunu ayrı bir cümle halinde açıklamak için buyuruluyor ki:

وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ **Ve Allah, kime dilerse ona tevbe nasib eder.** O yeminsizlere karşı savaşmayla ilgili olarak zikrolunan beş faydanın ortaya çıkmasına sebep olduktan başka bunların meydana gelmesi, nihayet bir tevbe ile de ilgilidir ki, bu tevbe her iki taraf için de söz konusu olabilir. Bir taraftan o söz dinlemez ve verdiği sözü tutmaz olan o kâfirler, harbin acısını ve hakka iman edenlerin zaferini yakından gördükçe içlerinde uyanık olanlar, bunun sonucunda da küfür ve günahtan tevbe edip iman ve İslâm'a dönenler bulunur. Nitekim Mekke'nin fethi bunun çok açık bir örneğini vermişti. Beri taraftan böyle bir harbin müminler üzerinde de büyük bir eğitici gücü vardır. Onların imanlarını güçlendirir, hakka bağlılıklarını arttırır, beşeriyet icabı işlemiş oldukları günahlarından tevbe edip arınmalarına sebep olur. Bunu tefsir âlimleri çeşitli yönlerden ele alıp açıklamışlardır: Herşeyden önce Allah'ın cihad emrini içine sindiremeyenler varsa bunlar savaşa bizzat katılmakla öyle bir günahtan fiilen tevbe etmiş olurlar. İkinci olarak, nusret ve zafer hadd-i zatında çok büyük bir ilâhî ihsandır. Böyle bir nimete ermiş olanlar, bunun sürekliliğini elde etmek için buna hamd ve şükretmekle sevaba nail olurlar ve daha çok tevbeye sarılmış olurlar. Üçüncü olarak nusret ve zafer, adaleti ve huzuru pekiştireceği için üretimin artmasına, ticaretin gelişmesine ve nimetlerin bolluğuna sebep olur. Halbuki, fena yollara ve haram lezzetlere sarfolunması mümkün olan malların helâl yollara akması, birçok hayırların ve hizmetlerin yerine gelmesine sebep olacağı

gibi, sıkıntı ve darlığın ortadan kalkmasıyla insanların haramdan tevbe etmelerine de sebep olur. Dördüncü olarak, insanın içindeki nefsani meyiller, dünya lezzetlerine aşırı düşkünlük gösterir. Bunu bazı hallerde اَلنَّاسُ حَرِيصٌ عَلَى مَا مُنِعَ *"İnsanlar yasaklandıkları şeylere karşı düşkünlük gösterirler."* hikmeti uyarınca, mahrumiyet ve yasaklar onların arzularını kamçılar. Buna karşılık insanoğlu dünya nimetlerinin ve lezzetlerinin ne kadar aşağılık, önemsiz ve boş şeyler olduğunu iyice anlar ve o vakit dünya, gözünde küçülür. Dünyaya önem veren o aşırı meyiller kendiliğinden söner, bu da nefsin dünyadan yüz çevirip yüce duygulara yönelmesiyle sonuçlanır. İşte bu mânâ «ص» Sad Sûresi'nde Süleyman aleyhisselam'dan hikaye yoluyla ifade buyurulmuştur: هَبْ لِى مُلْكًا لَا يَنْبَغِى لِاَحَدٍ مِنْ بَعْدِى "Bana benden sonra hiçbir kimseye gerekmeyecek bir mülk bağışla." (Sad, 38/35) duasının tefsirindeki vecihlerden biriydi. Yani öyle bir mülk ki, verildikten sonra artık nefsin dünyadan herhangi bir beklentisi kalmaz. Mülklerin ve devletlerin en büyüğü olan böyle bir mülkün ve devletin eline geçmesinden sonra anlar ki, dünya bütünüyle bir hiçtir, dünya zevkleri ve lezzetleri de boş ve faydasız şeylerdir. Bu anlayıştan sonradır ki kalb, dünyadan yüz çevirir ve artık dünyaya değer vermez olur, büsbütün Allah'a yönelir. İşte harbin gayesine ve yapılış şekline göre, genel anlamda toplum ahlâkı ve özel anlamda fertlerin ahlâkı üzerinde iyi ve kötü bir takım sonuçları vardır. Allah'ın yapılmasını emrettiği savaş ise yukarıda tek tek açıklanan beş hikmet ve faydanın elde edilmesine sebep olduğu gibi, sonuçta da her iki tarafın çeşitli bakımlardan tevbe edip Allah'a yönelmesine de sebep olur. Fakat görülüyor ki, burada söz konusu edilen tevbenin herkese nasip olacak külli bir tevbe değil de ancak Allah'ın istediklerine nasip olacak bir tevbe olduğu özellikle vurgulanmıştır. Çünkü bazı kimselerde inkâr ve günahkârlık huy ve karakter halini almıştır ki, bunlar ne bolluk zamanında şükretmeyi bilirler, ne de darlıktan ibret almayı akıl ederler. Yola gelmez ve hallerini düzeltmezler. Bunun aksine bazı kimselerde de doğuştan iffet, takva ve iman huy ve karakter halindedir. Bunlar da bollukta ve darlıkta huylarını bozmazlar. Yine bazı insanlar vardır ki, onların huyları üzerinde darlık ve sıkıntının bolluktan daha fazla iyi etkisi görülür. Sonra şan ve şöhretin artması, dünya ve nimet kapılarının kendilerine açılması ile وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهٖ لَبَغَوْا فِى الْاَرْضِ *"Eğer Allah, kullarına rızkı bol bol verseydi, onlar yeryüzünde mutlaka azarlardı."* (Şûrâ, 42/27) taşkınlık ve azgınlık gösterirlerdi, adeta Firavun'laşırlardı. Refah ve bolluk çoğu zaman görüldüğü gibi, dünyaya daldırır, şehevat denilen zevklere sürükler, gururu arttırır, hakkı unutturur, Allah yolundan engeller, batağa saplandırır ve boğar.

وَالنَّفْسُ كَالطِّفْلِ اِنْ تُهْمِلْهُ شَبَّ عَلَى

حُبِّ الرَّضَاعِ وَاِنْ تَفْطِمْهُ يَنْفَطِمِ

"Nefis bir bebek gibidir, onu kendi haline bırakırsan, büyüyüp delikanlı oluncaya kadar süt emmeye devam eder, fakat onu sütten kesersen o da büsbütün vazgeçer gider."

Bolluk ve ikbalin, dünyayı anlamaya, hiçliğini idrak edip ondan tiksinmeye, bıkıp usanmaya ve Allah'a yönelmeye sebep olabilmesi için Allah'ın o kula hayır murad etmiş olması lazımdır. Bu, ancak o gibi kullara mahsustur. Ve insanların durumundaki bu değişik etkilerin başka başka sonuçlar vermesi de yine sırf Allah'ın istemesi ve iradesine bağlı bir şeydir. İşte bütün bunlardan dolayı, âyette tevbe hikmeti, öbür âyetlerde olduğu gibi, mutlak olarak savaş şartına bağlanmamış, عَلَى مَنْ يَشَاءُ *"Allah'ın dilediğine"* diye ilâhî iradeye bağlanmıştır. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ **Ve Allah alimdir, hakimdir.** Herşeyi bilir. Ne yaptığını, ne yapacağını bilir. Her yaptığı iş nice hikmetleri içerir. Genellikle bu gibi "zeyl" ifadeleri zamir ile yetinilmeyip Allah ism-i celali ile birlikte gelir ki, bu daha çok ilâhî heybet ve korkuyu muhatabın ruhuna telkin içindir. Yani o şan ve azametine sınır olmayan Allah Teâlâ bu kıtal emrini, bir hikmet ve bilgiye dayanarak vermiştir. Şu halde bu gibi emirler, kemal-i dikkat ve itina ile uygulandığı zaman, bu hikmet ve faydaların neler olduğu görülecektir. Bunun sonunda birtakım hayırlar bulunduğu hakkında şüphe ve tereddüde düşülmemelidir. Ve bu ilâhî emirlere karşı gelmekten son derece sakınılmalıdır.

Müminleri bu şekilde terğip ve teşvikten sonra savaştan çekinenleri kınayıp ayıplamak ve canla başla cihad edenlerin Allah katında yüce değerler kazandıklarını anlatıp, daha da şevklendirmek için buyuruluyor ki,

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تُتْرَكُوا **Yoksa siz kendi halinize bırakılacağınızı mı zannettiniz?** Cihad ile emrolunmayacağınızı, sizi ayıklayacak ve arındıracak sınavlara çekilme-yeceğinizi, bulunduğunuz hâl üzere terk olunacağınızı mı sandınız? وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً **Ve Allah'ın içinizden hakkıyla cihad edenleri, Allah ve Resulü'nden ve bir de müminlerden başkasına sığınıp dost ve sırdaş tutmayanları hiç bilmediğini mi sanıyordunuz?** Böylesine ihlaslı mücahitlere kıymet vermemiş, sevap yazmamış olduğunu mu düşünüyordunuz? Hiç öyle olur mu? وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ **Oysa Allah yaptıklarınızın hepsinden haberdardır.** Binaenaleyh çalışan ile çalışmayanı, savaşan ile savaşmayanı, Allah'dan, Resulü'nden ve müminlerden

başka sığınılacak, yanına sokulup dost olunacak ne bir yer ne bir kimse olmadığını bilerek hareket edenlerle bunun zıddını yapanları, münafıkları ve onların neler yaptıklarını Allah'ın bilmemesi ve ona göre ecir ve sevap veya ceza vermemesi mümkün mü? Hiç böyle bir şey olur mu?

Artık bu müşriklerin ilişkide bulunmaya layık hiçbir yönleri, hiçbir meziyetleri, dinî veya ahlâkî hiçbir haysiyyetleri yok mudur? Şimdiye kadar bunlar Mescid-i Haram'ın tamir ve bakımına hizmet etmiş ve hala az-çok hizmet etmekte değil midirler? O halde bunlardan bu derece berâet ilan edip ilişkileri kesmeye ne gerek var? Bunlar böylesine ağır bir muameleye layık mıdırlar? İlh... Bu gibi sorular ve şüpheler akla gelebilir veya başkaları bu yönde birtakım sualler sorabilirse:

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ
اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ اُو۬لٰٓئِكَ
حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ اِنَّمَا يَعْمُرُ
مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى
الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ فَعَسٰٓى اُو۬لٰٓئِكَ اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ
﴿١٨﴾ اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَوُ۫نَ عِنْدَ اللّٰهِ
وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ
وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿٢٠﴾ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ

وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ ﴿٢١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا
أَبَدًا إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

17- Müşrikler kendi inkârlarına kendileri şahit olup dururlarken Allah'ın mescidlerini imar etmeleri mümkün değildir. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir. Ve onlar ateş içinde ebedi olarak kalacaklardır.

18- Allah'ın mescidlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı kılan, zekatı veren ve Allah'dan başkasından korkmayan kimseler imar ederler. İşte hidayet üzere oldukları umulanlar bunlardır.

19- Siz hacılara su dağıtma ve Mescid-i Haram'ı imar etme işiyle Allah'a ve ahiret gününe iman edip, Allah yolunda cihad edenlerin yaptığı işi bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında eşit olamazlar. Allah zalimler topluluğuna hidayet ihsan etmez.

20- İman edip de hicret edip, mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad edenler, Allah katında en büyük dereceye sahiptirler. İşte bunlar murada ermiş olan mutlu kullardır.

21- Rab'leri, onları kendi katından bir rahmet, bir rıza ve bir cennetle müjdeler ki o cennette onlar için bitmez tükenmez nimetler vardır.

22- Onlar orada ebedi kalırlar. Çünkü en büyük mükâfat Allah katındadır.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ **Müşrikler kendi aleyhlerindeki küfre kendileri şahit olup durdukları halde Allah'ın mescidlerini imar etmeleri olur şey değildir.** Şu halde bunların Mescid-i Haram'ı imar ettikleri veya edecekleri nasıl tasavvur olunabilir? İbnü Kesir ve Ebu Amr kırâetlerinde مَسْجِدَ اللّٰهِ *"Allah'ın Mescidi"* müfred (tekil) sigasıyla okunur ve asıl maksadın Mescid-i Haram olduğunu gösterir. Yani müşrikler kendileri kâfir olduklarını gerek söylesinler, gerek söylemesinler, Allah'ın birliğine ve Re-

sulü'nün hak peygamber olduğuna inanmadıklarını kendi vicdanlarında bilip dururken ve Kâbe'nin etrafına putlar dikip, bunların karşısında ibadet ederlerken, çırılçıplak tavaf eylemeleri ve daha başka tutum ve davranışları ile kendi küfürlerine ve müşrik olduklarına kendi yaptıkları şahitlik ederken, yalnızca Allah'a ibadet edilmek üzere bina edilmiş olan Allah mescidlerini imar ediyor olmalarının gerçekte imarla ilgisi olamaz, özellikle Kâbe'nin imarına ilişkin hizmetlerinin gerçekten hizmet olmasına imkân ve ihtimal yoktur.

أُولٰئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ **İşte bunların bütün amelleri boşa gider.** O inkâr ve şirk halinde iken yaptıkları Mescid tamirleri ve buna benzer hayırlı işleri ne varsa hepsi hebaen mensura (tamamen boş gitmiş) olur ve boşa gider. وَفِى النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ **Ve onlar ateşte ebedi kalırlar,** ahirette de ebedi olarak cehehnemde kalacaklar. Sırf Allah için olmayan hiçbir amelin ebedi hayrı olamaz. Allah için bir bina veya herhangi bir amel yapmakla bunu yaparken Allah'dan başkasına tapmak veya herhangi bir küfür işlemek, bunun ikisi bir araya gelecek şey değildir. Bunda samimiyetsizlikten daha başka bir çelişki vardır. Bu çelişki de yapılan işleri siler süpürür, hiçe indirir. Bundan dolayı kâfirlerin bir yandan inkârlarını ve şirklerini açığa vurup öte yandan Allah mescidini imar etmeleri, kendileri açısından inanmadıkları bir işi yapmaları demektir. İnanmadan yaptıkları işten hayır görmeyecekleri kesindir. Ayrıca maddi anlamda mescidi tamir ediyor ve ona iyi bakıyor gibi görünmeleri, aslında onun asıl manevi yönünü gözardı etmelerine ve amacından saptırmalarına yönelik bir tahribattır, onun ruhuna zımnen bir zarardır. ... وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا *"Zarar vermek için bir mescid edinenler ..."*(Tevbe, 9/107 âyetinin tefsirine bakınız.) Mescidin imarı iki mânâya gelir. Birisi binasının tamiri ve yenilenmesi, diğeri de ziyaret edilip içinde ibadet edilmesidir. Nitekim Beytullah'ı ziyaret etmeye imarla aynı kökten gelen "umre" adı verilir. Mescidlere çokça giden ve içlerinde çokça duran kimselere de yine aynı kökten olan "ummâr-ı mesâcid" denilir. Aynı şekilde birisi, bir kimsenin meclisine çokça devam ettiği zaman onun hakkında "felan adamın muammir-i meclisi" denilir. İşte bundan dolayı bir mescidin imarı, yani mamur hale gelmesi, hem binasının bakımı, hem de cemaatının çokluğu ile mümkün olur. Hanelerin mamur olması da bu iki cihetin bir araya gelmesiyledir. Birisi umranı maddî, diğeri de umran-ı manevîdir. İçinde Allah rızası için ibadet, zikir ve ilim tedrisi gibi taat ve faziletlerin devam etmesi ve o mescidin esas yapılış gayesiyle bağdaşmayan faaliyetlerden korunmasıyla mümkün olur. Bir mescid içinde dünya işiyle ilgili konuşma bile onu kuruluş amacının dışında kullanmak anlamına gelir ki, bu da onun imarını ihlal etmek demektir. Bu konuda şu hadisi

şerifler ne kadar dikkat çekici uyarılardır: Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi ve sellem'den varid olmuştur ki, "Mesciddeki konuşma, tıpkı hayvanın otu yiyip bitirdiği gibi hesanatı yiyip tüketir".(1) Yine Peygamber (s.a.v.) şu hadisi kudsiyi de bildirmiştir; "Allah Teâlâ buyurdu ki, yeryüzünde benim evlerim mescidlerdir ve oralardaki benim ziyaretçilerim de onları mamur edenlerdir. İmdi ne mutlu o kula ki, evinde temizlenir ve iyice temizlendikten sonra gelir beni evimde ziyaret eder. Çünkü ziyaretçisine ikramda bulunmak ziyaret olunan üzerine bir görevdir".(2) Diğer bir hadisi şerifte "Her kim mescide ülfet ederse Allah da ona ülfet eder".(3) Bir başka hadisde ise "Bir adamı mescidlere devam ediyor gördünüz mü onun mümin olduğuna şahitlik ediniz".(4) Enes (r.a.)'den de rivayet olunmuştur ki, "Her kim bir mescidde bir kandil bulundurursa o mescidde o kandilin ziyası devam ettiği sürece melekler ve Arşı taşıyan yüce melekler o kimse için istiğfar eder".(5) İşte buna göre mescidleri boş lakırdılardan bile korumak gerekeceğinden, bir mescide herhangi bir küfür ve şirk şöyle dursun, herhangi bir fıskın ve küçük günahın yaklaştırılması bile o mescidin manevî imarına indirilen bir darbe sayılırken, müşriklerin yaptıkları nasıl olur da imar olarak adlandırılabilir? Burada asıl mesele müşriklerin mescidleri imar edip etmemeleri ve bunun caiz olup olmaması değildir. Âyet, onların yaptığını temelden geçersiz sayıyor. Yani onların imarları imar değildir.

اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ **Allah'ın mescidlerini, onlar gibiler değil, ancak şu kimseler imar ederler ki,** مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **onlar Allah'a ve ahiret gününe iman ederler.** Aslında "mescid" kelimesi, "içinde Allah'a secde edilen yer" demek olduğundan, Allah'a iman etmeyenlerin, Allah'a ibadet ve secde için bir yer bina etmeleri veya böyle bir yerin Allah rızası için imarı ile yakından ilgilenmeleri aklen mümkün olabilecek bir şey değildir. Sonra Allah'a ibadet ile meşgul olmanın asıl faydasının ahirette görüleceği için ahirete iman etmeyenlerin ibadet için mescid yapmaları da söz konusu olamaz. Onlar ne iman ederler, ne ibadet bilirler, ne de mescid yaparlar. Fırsat bulurlarsa mescidleri yıkarlar, yıkamazlarsa onu mescidlikten çıkarıp başka maksatlar için kullanırlar. Şu halde "Allah'ın mescidi" tabirinden de açıkça anlaşılacağı üzere bunu imar için her

---

(1) Alûsî, Rûhu'l-meâni, V, 2/65.
(2) Süyûtî, Câmiu's-sağir, I, 345 (2258); el-Hindî, Kenzü'l-ummâl, VII, 20740.
(3) Süyûtî, a.g.e., IV, 141.
(4) Tirmizî, Tefsiru sûreti, 9/8; İbn Mâce, Mesâcid, 19; Dârimî, Salât, 23; Ahmed b. Hanbel III, 68, 76.
(5) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, IV, 143-144.

şeyden önce Allah'a ve ahirete iman etmiş olmak şarttır. Fakat bu yeterli bir şart değildir. Bununla beraber وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ **namazı kılan,** yani namaz kılmak da şarttır: Zira mescidlerin yapılmasındaki asıl maksat, içinde namaz kılınmasıdır. Namazın lüzumuna inanmayanlar mescid yapmak ihtiyacını da duymayacaklardır. Namaz kılmayanlar da mescidlerin boş kalıp manen harap olmasına sebep olurlar. Bununla beraber namaz kılmak da tek başına yeterli değildir وَاٰتَى الزَّكٰوةَ **ve zekatı veren.** Bu da şarttır. Mescid imarının mala ve zekata da bağlı olan bir yanı vardır. Farz olan zekat borcunu vermeyen, fakir ve kimsesizleri gözetmeyenlerin mescid bina etmeleri veya mescidleri imar etmeyi düşünmeleri onlardan beklenmeyecek bir harekettir. Bunun gibi, onların mescide gidip mümin fakirlere zekat vermek de mescidlerin manevî imarıyla ilgili bir konudur. Ancak bu da kâfi değildir. Bütün bunlarla beraber وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ **Allah'dan başkasından korkmayan kimseler.** Gerçi insan birçok sebeplerden korkup çekinebilir. Korkmamak elinden gelmez. Allah'dan korkmayanlardan da hiç korkulmaz demek değildir. Fakat Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmek için Allah korkusundan başka hiçbir korkuyu saymayan, herhangi bir korku ile Allah rızasına yönelik işlerden vazgeçmeyen, şahsi çıkarları ile Allah'ın hakkı çatıştığı zaman Allah'ın hakkını üstün tutan, Allah'ın emrettiği iyi işleri yapmak için şunun bunun kınanmasından veya bu yüzden uğrayacağı zulümlerden yılmayan, hatta gerektiğinde cihada koşmaktan veya Allah yolunda mücadele vermekten korkmayan, hasılı çeşitli korkular ve endişeler ile Allah yolundan çıkmayacak bir imana sahip olan ve bu âyette sözü edilen dört hasleti şahsında bulunduran kimseler ancak Allah'ın mescidlerini imar ederler. Bu özelliklere sahip kimseler bulunmalıdır ki, Allah'ın mescidleri hakkıyla imar edilebilsin. Yoksa ilk üç haslet bulunup da iman ve İslâm'ın asıl hakikatı ve özü demek olan bu dördüncü haslet bulunmazsa mescidlerin mamur olmasına gayret edenler olmaz. Günün birinde bir kâfirin veya zalimin ve hatta sıradan bir cüretkârın tehdidinden korkanlar kendi elleriyle mescidlerini yıkmak alçaklığını bile gösterebilirler. Maddî ve manevî anlamda mescidlere yapılacak saldırılardan ve saygısızlıklardan onları koruyamayan ve korumayı sürdürmeyen, yani gerçek anlamda kâmil iman sahibi müminlerden mahrum kalan mescidlerin ne servetle, ne de başka bir yolla imarlarını devam ettirebilmeleri ihtimali yoktur. Onun için فَعَسٰى اُولٰٓئِكَ **İşte bunlar,** yani bu dört hasleti şahsında toplamış olan insanlar اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ **hidayeti bulmuş, murada ermiş kimselerden olabilirler.** Yani doğrudan doğruya ebedî saadeti elde edecek, Cennet'e nail olacak olanlar ancak bu özellikleri taşıyan cemaatlerin içinde bulunabilirler. Bunların bile içindekile-

rin hepsi için gerçek hidayeti elde etmiş olması kesin değildir. Olsa olsa yakın ihtimaldir. Çünkü yardımcı fiili, umulur, mümkün, belki, gibi anlamlara gelir. İşin özü, müminler için bile böyle olunca, artık müşriklerin durumu nedir kolaylıkla tasavvur olunabilir.

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ **Hacılara sakalık etmeyi ve Mescid-i Haram'ın (yani Kâbe'nin) imarını, onun anahtarlarını taşımak, yıkılan yerlerini tamir etmek ve temizlemek gibi hizmetleri** كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah'a ve ahiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimsenin işiyle bir mi tutuyorsunuz?** Bu gibi hizmetleri iman ve cihad ehlinin amelleri gibi mi tuttunuz? İman ve cihaddan sarf-ı nazar ederek sırf imar ve sakalık işini fazilet, önem ve değer açısından iman ve cihadla aynı şey mi sanıyorsunuz? Bunlar hiç birbiriyle kıyas olunur mu? İmanı olup olmamak, cihadda bulunup bulunmamak bir yana, yalnızca imaret ve sakalık işini, isterse o iş Mescid-i Haram'ın sakalığı olsun, hiç iman edip Allah yolunda cihad edenlerin yaptığı hizmetlere benzetmek olur mu? لَا يَسْتَوُنَ عِنْدَ اللّٰهِ **Bunlar Allah katında eşit olamaz.** Bunlar hadd-i zatında eşitlik kabul etmeyen ayrı ayrı şeylerdir. Bir kere az önce anlatıldığı üzere iman etmeden yapılan sakalık ve imar işleri bir hiçtir. İmanla yapıldığı takdirde bile gerçi hacılara su vermek ve bizzat Kâbe'nin umranına hizmet etmek Allah katında sevabı olan faziletli amellerdendir, ancak ne olursa olsun bu gibi hizmetler, Allah yolunda cihad eden müminlerin iman, amel ve cihadına eşdeğer olamazlar. Aralarında o kadar büyük bir fark vardır ki, onun buna benzetilmesi bile doğru değildir. Müşriklerin yaptığı gibi, imansız sakalık ve imaret hizmetini, iman ve cihada üstün tutmak veya eşit saymak şöyle dursun, imanla beraber sakalık dahi cihadla bir tutulamaz. Böyle bir benzetme bile büyük bir haksızlık ve zulüm olur.

وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ **Ve Allah zalim olan kavme hidayet etmez.** Zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. Gerçekten üstün olanı aşağı olana tercih etmeye muvaffak kılmaz. Zalimlere uyanlar ve katılanlar da onlara eklenmiş olur. Hidayete ermek doğrudan doğruya meramına nail olmak için zulümden ve zalimlerden uzaklaşıp Allah'a ve ahiret gününe iman ederek, Allah'dan başka hiçbir şeyden korkmayan bir yürekle Allah yolunda, din-i hak uğrunda bütün cehdini sarfedip o müşrikler, kâfirler ve zalimlere karşı uğraşmak ve çalışmak lazımdır ki, zulüm ve hıyanet korkuları bertaraf edilsin de bütün Allah mescidleri mamur olsun, hak ve adalet, rahmet ve rıza kapıları açılsın.

Sakın bu eşitsizlikten ve benzetilemez diye ortaya konulan görüşlerden sa-

kalık ve imaretin cihaddan efdal olduğu gibi ters bir mânâ çıkarılmaya çalışılmasın. الَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ **İman ve hicret edip Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler,** اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ **Allah katında derece bakımından en büyüktürler.** Bunların yücelik mertebeleri ve üstün değerleri hepsinden yüksektir. Başkaları sakalık ve imaret de dahil olduğu halde diğer olgunluk ve faziletlerin hepsini elde etmiş olsalar bile, bu mücahidlerin, sırf mücahid oldukları için, Allah katındaki rütbe ve dereceleri yine de hepsinden üstündür. وَاُولٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ **Ve işte gerçekten kurtuluşa erenler bunlardır.** "Acaba", "belki" "umulur ki" gibi ihtimal ve tereddüt bildiren edat ve fiileri olmayan gerçek ve mutlak anlamdaki kurtuluş işte bunlara mahsustur. Bunların kurtuluş ve necatına göre diğerlerinin durumu, sanki bir fevz ü necat bile değildir. Nisa Sûresi'nde لَا يَسْتَوِى الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ اُولِى الضَّرَرِ .. *"Müminlerden özür sahibi olmaksızın evlerinde oturanlarla Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar."* (Nisa, 4/95), وَفَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ ... *"Allah cihad edenleri, evlerinde oturanlara pek büyük ecirlerle üstün tutmuştur. Onlara katından derece derece lütfederek bir mağfiret ve rahmet ihsan etmiştir..."* (Nisa, 4/95-96) âyetiyle de mücahitlerin Allah katındaki yerlerini belirlemiştir. (Bu âyetlerin tefsirine bkz.)

Bu âyetlerin sebeb-i nüzulünde rivayet olunduğuna göre; Müşrikler, Yahudilere "Biz hacılara sakalık yapıyoruz, Mescid-i Haram'ın imarını ve bakımını üstlenmişiz. Biz mi efdaliz, Muhammed ve ashabı mı?"(1) demişler. Onlar da "Siz efdalsiniz" cevabını vermişler. Ayrıca Hz. Ali, amcası Hz. Abbas İslâm'a girdikten sonra, ona "Amca, hicret edip Resulullah'a katılsanız." demiş, o da "Ben hicretten daha efdal bir halde değil miyim? Beytullah'ı ziyaret edenlere su veriyorum ve Mescid-i Haram'ı imar edip bakımını sağlıyorum." diye cevap vermiş. Bunun üzerine bu âyetler nazil olunca Hz. Abbas "Bana öyle geliyor ki, bu sakalık görevini bırakacağım." demiş. Hz. peygamber de kendisine "Sakalık işinize devam ediniz, çünkü sizin onda hizmetiniz vardır."(2) buyurmuş. "Sahih-i Müslim"de rivayet olunduğu üzere Numan b. Beşir demiştir ki, "Resulullah'ın minberi yanında idim, bir adam, ben hacılara sakalık etsem de başka hiçbir amel işlemesem gam yemem, dedi. Bir başkası da ben Mescid-i Haram'ı imar etsem de başka hiçbir amel işlemesem kendime dert etmem, dedi. Bir diğeri de Allah yolunda cihad etmek bu sizin söylediklerinizden daha efdaldir dedi. Bu bir Cuma günü idi. Derken Ömer (r.a.) bunlara, susun, Resulullah'ın minberinin di-

---

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, IV, 145; Alûsî, Rûhu'l-meâni, V, 2/67.

(2) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, IV, 146-147.

binde böyle sesinizi yükseltmeyin. Maamafih namazı kıldıktan sonra bu ihtilaf ettiğiniz meseleyi Resulullah'dan sorup öğreneyim, dedi. Daha sonra Allah Resulü'nden meseleyi sordu, Allah Teâlâ da bu âyeti inzal buyurdu".(1)

Şimdi de bu büyük fevz ü necatın derecesinin yüceliği ve kesinliği şöyle bir açıklama ile müjdeleniyor:

يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ **Onların Rabb'ı olan Allah, kendilerine şunları müjdeler:** بِرَحْمَةٍ مِنْهُ **tarafından bir ilâhî rahmet,** fevkalade bir ihsan وَرِضْوَانٍ **ve bir rıdvan,** hem razı, hem marzî olarak huzur ı izzetine kabul buyuracak bir büyük rıza وَجَنَّاتٍ **ve görülmedik cennetler ki,** لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ **onlar için orada bitmez, tükenmez ve sonu gelmez bir nimet ve lezzet vardır.** Hem nasıl? خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا **o bahtiyarlar, o cennetlerde süresiz kalmak, ebediyyen bulunmak üzere yaşayacaklar.** O cennetlerin ne nimetlerine sınır var, ne de sahiplerine zeval var. إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ **Şüphe yok ki Allah, ancak O'nun katında bir büyük ecir vardır.** Sonu olan sınırlı amellere, sonsuz ve sınırsız mükafatlar verebilmek ancak O'na mahsustur. Bütünüyle dünya ve dünya ecirleri bunun yanında pek küçük kalır. Dünyada başkalarından beklenecek herhangi bir ecir onun ölümüyle sona erer. Dünya nimetlerinin hiçbiri uğrunda can vermeye değmez. Allah katındaki ecir de dünyalara sığmaz. Ebedi olduğu için ona nail olan öldükten sonra kıyamet gününde de ondan faydalanır. وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ *"Yaptıklarınızın karşılığı ancak kıyamet günü size tamamen ödenecektir."* (Âl-i İmran, 3/185) âyeti bunu açıkça beyan eder. Bundan dolayı böyle bir mükafatı elde etmek için işlenecek amel, can vermek bile olsa, değer, yine de azdır.

Böyle olduğu için:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُٓوا
اٰبَٓاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ اَوْلِيَٓاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى
الْا۪يمَانِؕ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾
قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬كُمْ وَاَبْنَٓاؤُ۬كُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَش۪يرَتُكُمْ

(1) Müslim, İmare, 111; Ahmed b. Hanbel, IV, 269.

وَاَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا

اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا

حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٤﴾

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ

كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا

رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى

رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَاَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ

كَفَرُوا وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ

عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

23- Ey iman edenler! Eğer babalarınız ve kardeşleriniz imana karşılık küfürden hoşlanıyorlarsa, onları dost edinmeyiniz. Sizden her kim onları dost edinirse işte onlar da zalimlerin ta kendileridir.

24- Onlara de ki; eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, kadınlarınız, akrubalarınız, kabileniz, elde ettiğiniz mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız evler ve meskenler, size Allah ve Resulünden ve Allah yolunda cihaddan daha sevimli ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah böyle fasıklar topluluğuna hidayet nasip etmez.

25- İnkâr kabul etmez bir durumdur ki, Allah size birçok yerde yardım etti. Özellikle Huneyn Günü ki, o gün kendi çokluğunuz size güven vermişti de o gün size onun bir faydası olmamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen başınıza dar gelmişti. Sonra da bozguna uğrayarak gerisin geri dönüp kaçmaya başlamıştınız.

26- Sonra Allah, Resulünün üzerine ve müminlerin üzerine sekinetini (kalplere huzur veren rahmetini) indirdi ve gözle görmediğiniz ordular indirdi de kendisini tanımayan kâfirleri azaba uğrattı. Ve o kâfirlerin cezası işte budur.

27- Sonra bütün bu olup bitenlerin arkasından Allah, dilediğine tevbe nasib eder. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

لَا تَتَّخِذُوا اٰبَاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ اَوْلِيَاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْاِيمَانِ **Ey müminler! Babalarınızı, kardeşlerinizi, imana karşı küfrü benimseyip sevdikleri takdirde kendinize dost edinmeyiniz.** Yani başkaları ve yabancılar şöyle dursun, velileriniz olan öz babalarınızı, öz kardeşlerinizi bile kâfirliği müminliğe tercih edip de sevgi duydukları takdirde, hele hele küfürden vazgeçme ümidi kalmadığı takdirde onları kendinize dost edinmeyin, sırdaş tutmayın, onları veli tanımayın, sizin üzerinizdeki velayet haklarını kabul etmeyin, ve onu kullanmalarına izin vermeyin, onların emirlerine uyup da küfre hizmet etmeyin, küfre yardımcı olmayın. Hasılı yakınlık duygusunun etkisine kendinizi kaptırıp da onları kendinize dost ve yardımcı saymayın, yakın akrabalığı, ve yakınların gözetilmesi hakkındaki ilâhî emirleri, yukarıdan beri durumları gözler önüne serilen müşriklerden berâete engel zannetmeyin. وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ **ve sizden her kim onlara dost olur** dostluğu kabul eyleyip onların velayeti altına girerse, onların isteklerine uyup onlara yardım ederse, onlara bel bağlar, onlardan uzak durmazsa, فَاُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ **işte onlar da** (yani onların dostluğuna bel bağlayan ve velayetlerine sığınanlar da) **o zalimlerden başkası değillerdir.** Zira velayet hakkını ehlinin ve mevkiinin gayrine koymak da haksızlığı irtikâp etmektir. Allah böyle yapanlara da hidayet nasib etmez.

Bu ve bundan sonraki âyetin Mekke fethinden önce, bu akrabalık bağlarını hicrete engel zannedenler hakkında veya dinden dönüp tekrar Mekke'ye dönen dokuz kişi hakkında nâzil olduğuna ilişkin iki rivayet varsa da bunlar nüzûl tarihi hakkındaki esas rivayetlere aykırı bulunduğundan delil olarak kabul edilme-

ye lâyık görülmemiştir. Bundan dolayı Cessas'ın "Ahkam-ı Kur'ân"da zikrettiği üzere, müminler münafıklardan ayırdedilmek için bununla emrolunmuşlardır.(1) Çünkü münafıklar, kâfirlerle dostluk ilişkilerine giriyor ve buluştukları zaman onlara saygı gösteriyor ve ikram ediyorlardı, onlara velayet ve taraftarlık izhar ediyorlardı. Allah Teâlâ da bu âyetteki emrini mümin ile münafıkın farkına alâmet kılmış ve böyle yapmayanın nefsine zulmetmiş ve böylece cezaya hak kazanmış olduğunu haber vermiştir. Ancak şunu da unutmamak lazım gelir ki, Allah, kâfir olan anaya, babaya ihsanı ve belli ölçüler içinde yakınlığı dahi emreylemiştir. Nitekim Lokman Sûresi'nde beyan buyurulduğu gibi: وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا ... *"Biz insana, anasıyla babasına itaat etmesini emrettik... Bununla beraber ananla baban, bilmediğin bir şeyi Bana şirk koşman hususunda sana baskı yaparlarsa onlara itaat etme. Fakat onlarla dünyada iyi geçin..."* (Lokman 31/14, 15). Aynı şekilde Nisâ Sûresi'nde وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا *"Allah'a ibadet edin, hiçbir şeyi ona ortak koşmayın, anaya babaya iyilik edin."* (Nisa, 4/36) ve En'âm Sûresi'nde قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا *"De ki: "gelin size Rabb'inizin neleri haram kıldığını ben okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyilik edin."*. (En'âm, 6/151. âyetin tefsirine bkz.) Bu âyetin başı ile sonu göz önünde bulundurulduğu zaman anlaşılıyor ki, bu âyet biraz yukarıdaki اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تُتْرَكُوا *"Siz kendi halinize bırakılacağınızı mı sanıyordunuz?"* âyetindeki *"Allah'dan, Resulünden ve müminlerden başkasına sığınmazlar..."* ifadesinin daha geniş bir açıklaması şeklindedir. Bunun hikmeti de biraz ilerde gelecek olan ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ âyetiyle gösterilecektir.

قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬كُمْ وَاَبْنَٓاؤُ۬كُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَش۪يرَتُكُمْ **De ki, eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, zevceleriniz ve aşiretiniz,** birlikte yaşadığınız, düşüp kalktığınız yakın akrabalarınız ve aile fertleriniz وَاَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا **ve kazanıp biriktirdiğiniz mallar,** yani mal varlığınız وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا **ve kesadından korkacağınız ticaret** وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَٓا **ve hoşunuza giden meskenler,** içlerinde yaşamak arzusunda bulunduğunuz evler, konaklar, köşkler, bahçeler, iller, obalar, yani bütünüyle bunlar, aile ve akrabalar, mal ve ticaret, vatan ve meskeninde rahat ve huzur içinde oturmak, insan grupları arasında başlıca dostluk ve kaynaşma sebepleridir. Ve savaşın bunlardan ayıran bir hicran tarafı vardır. Savaş insanları, sevgili babalardan, oğullardan, kardeşlerden, zevcelerden, hısım ve akrabadan, konu komşudan, eşten dosttan ve hemşehrilerden ayırır. Uğraşıp kazandığı kıymetli mallardan eder, ticareti durdurur, rahat döşek-

(1) el-Cessâs, a.g.e., IV, 278.

lerde yatmaya engel olur. Bu yüzden de savaş sevilecek şeylerden değildir. Bundan dolayı durup dururken savaş çıkarmak da iyi değildir. Fakat rahatı sevmenin de bir sınırı vardır. Bunlar insanoğlu açısından ne son gaye ve maksattır, ne de ebedi kurtuluş için yeterli olan şeylerdir. Bunlara sevgi göstermek, din ve Allah yoluna hizmete vesile olduğu müddetçe güzel şeydir, din sevgisine ve Allah yolundaki hizmete ters düştükleri ve engel oldukları zaman da birer bela ve musibettirler. Bunları her sevgiye tercih edecek şekilde sevenler, insanlıkta ve ahlâkta yükselemezler, hakkı ve hukuku ihlal ederler, zulüm ve haksızlıklara sebebiyet verirler, her türlü bayağılığa rıza gösterirler de gerektiği zaman Allah yolunda mücadele edemezler, cihada gidemezler. Can ve mal, evlat ve iyal kaygısıyla her zillete, her alçaklığa boyun eğerler. Onun içindir ki, bunlara şöyle deniliyor: Eğer أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ **bütün bu sayılanlar size Allah ve Resulü'nden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevgili ise** فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِأَمْرِهِ **o halde bekleyiniz ta ki, Allah'ın emri gelsin.** Bu durumda size yapacağını yapsın, başınıza ne felaket verecekse versin, işinizi bitirsin, belasını başınıza musallat etsin, ne haliniz varsa görün. O vakit kurtulmak ümidi var mıdır, yok mudur yakından görürsünüz. Var mı zannediyorsunuz? Hayır, asla yoktur. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ **Biliniz ki, Allah fasık bir kavmi hidayet etmez.** Yoldan çıkmış fasıklar güruhuna doğru yolu bulmayı nasip etmez. Yani siz, Allah'ı ve Resulü'nü ve Allah yolunda cihad etmeyi, mal, mülk ve evlad u iyal sevgisine üstün tutup, onlardan daha çok sevmedikçe yapacağınız en iyi şey, başınıza gelecek felaketi durup beklemektir. Böylece Allah Teâlâ tarafından sizin iradi sevginize ve tercihinize bağlı olarak farz kılınan cihadı terketmekle siz taatten çıkmış, vazifenizi yapmamış, kendi mukadderetanızı kendiniz ihlal etmiş fasıklar olacağınızdan artık her türlü helaki ve cezayı bekleyip durmanız gerekir.

Görülüyor ki, önceki âyet imana karşı küfrün velayetinden uzak durmayı, ondan teberriyi emretmektedir. Bu âyet de Allah ve Peygamber sevgisine aykırı düşen ve dinî görevlerin yerine getirilmesini engelleyen her türlü sevgi ve ilişkiden uzak durmayı emrediyor. Bundan dolayı önceki âyette yalnızca baba ve kardeşler zikredilmiş olduğu halde bu âyette eşler, çocuklar ve hatta hısım akraba ve aşiret dahi zikredilmiştir. Çünkü sevgi ve muhabbet bunların hepsinde geçerli olduğu halde, velayet işi yalnızca baba ve kardeşlere mahsustur, hatta zevce ve oğullar için bile velayet mutad değildir. Bütün bunlara iyilikle emrolunduğu halde, bilinmelidir ki, bunların hiçbiri لَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا "Allah'a hiçbir şeyle ve hiçbir şekilde şirk koşmayınız!" emrine göre; bunlara gösterilecek sev-

şı hiçbir zaman Allah'a şirk derecesine varmamalıdır. Allah'a ve Resulü'ne aykırı düşecek bir noktaya vardığı zaman hepsi hiçe sayılmalıdır.

Allah'a karşı onlar nasıl olur da dost edinilebilir? Allah sevgisine ve Allah korkusuna nasıl olur da eşdeğer tutulabilir? لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فٖى مَوَاطِنَ كَثٖيرَةٍ **Ey mü'minler! Şurası kesindir ki, Allah size birçok yerde yardım etti.** Bedir, Ahzap, Kurayza, Nadır ve Hayber gibi nice yerlerde muzaffer kıldı. وَيَوْمَ حُنَيْنٍ **Huneyn Günü'nde de** اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ **sayı üstünlüğünüz sizi hayrete düşürdüğü vakit** فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْـًٔا **çok olmanız sizin için hiçbir şeye yaramamıştı.** O kalabalıklığına güvendiğiniz ordunuz, size bir fayda vermemiş, وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ **Bütün genişliğine rağmen yeryüzü başınıza dar gelmişti** ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرٖينَ **sonra da arkanızı dönerek kaçmıştınız.**

HUNEYN, Mekke ile Taif arasında bir vadinin ismidir ki, müslümanlarla Havazin ve Sekîf arasındaki savaş burada olmuştu. Şöyle ki, Mekke'nin fethedilmesiyle Kureyş'in çoğunluğu müslüman oldu, olmayanlar pek az kaldı ve böylece İslam dini daha geniş bir alana yayılmış oldu. Daha önce Kureyş'in taraftarı olan kabilelerin bir kısmı da müslümanların tarafına meyil gösterdiler. Fakat Arap Yarımadası'nın en büyük kabilelerinden biri olan Havazin kabilesi ile Sakif kabilesi aralarında anlaşarak Hz. Peygamber ile savaşmak üzere söz konusu Huneyn Vadisi'nde toplanmaya başladılar. Bu kabilelerin savaş konusunda eğitimleri ve maharetleri vardı, ayrıca bir süreden beri Arap kabileleri arasında müslümanlara karşı kışkırtma faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Topluca harekete geçmek için hazırlanmışlardı. Mekke'nin fethi üzerine kin ve öfkeleri kabarmış ve Hz. Peygamber'in, kendilerinin üzerine yürüyeceğine kanaat getirmişlerdi. Daha fazla bekleyecek olurlarsa, muhakkak silinip gideceklerine inanmaya başlamışlardı. Hazırlıklarını bitirip hemen harekete geçmişlerdi. Esasen Havazin ile Sakif dört bin kadar askere sahip idiyse de Beni Sa'd, Beni Bekir ve Beni Cüşem gibi daha başka kabilelerin de katılmasıyla büyük ve kalabalık bir ordu meydana gelmişti. Bazı rivayetlere göre bu kuvvetlerin tamamının toplam olarak yirmi binden daha fazla olduğu söylenmiştir.

Bu savaşa orta Arabistan Ka'b ve Kilab kabileleri katılmamışlardı. Havazin ile Sakif bütün kadınlarını ve çocuklarını da getirmişlerdi. Böyle yapmakla askerlerinin gayret ve yiğitlik duygularını harekete geçirmek istemişlerdi. Hz. Peygamber, böyle büyük bir ordunun toplandığını haber aldı, hiç vakit kaybetmeden karşı hazırlıklara başladı. Hatta Safvan b. Ümeyye'den silah yardımı istedi. Safvan henüz müşriklerden idi, müslüman olmak için daha önce iki ay

mühlet istemişti, "Gasben mi alacaksın ey Muhammed?" diye sordu, "Hayır iade olunmak üzere ve telef olanların bedeli ödenmek şartıyla ödünç istiyorum." cevabı verildi. O da "öyleyse mesele yok" dedi. Ve üçyüz zırh verdi. Nevfel b. Haris b. Abdulmuttalib dahi üçyüz mızrak ödünç verdi. Hasılı Resul-i Ekrem, tedarikini ve hazırlıklarını tamamlayıp oniki bin, bazı rivayetlere göre belki biraz daha fazla bir kuvvetle Mekke'den çıkıp Huneyn tarafına doğru yürüdü. Bu askerin on bini zaten Mekke fethine katılan ashab, üst tarafı da Mekke'nin yerlilerinden yeni İslâm'a girmiş olan kimselerdi. Hz. Peygamber'in ordusunda seksen kadar da müşrik vardı ki, bunlardan biri de Safvan b. Ümeyye idi. Daha sonra alınan esirlerin altı bin kadar olduğu sahih rivayetlerle sabit olduğuna göre, İslâm ordusunun sayıca düşmanın toplamından daha fazla olmadığı anlaşılıyorsa da herhalde müslümanların o zamana kadar yaptıkları ve muzaffer oldukları en büyük savaş bu idi. O zamana kadar görülmedik bir sayı çokluğuna ulaşıldığı kesindi. İşte bu görülmedik kuvvet bazı müslümanların hoşuna gitmiş ve "Bu ordu yenilmez." diyerek kendilerine büyük bir güven gelmişti. Rivayete göre, Seleme b. Selemeti'l-Ensari "Bu gün sayı azlığından dolayı asla mağlup olmayız." demişti. Bu söz de Hz. Peygamber'in hoşuna gitmemişti. Bu sözü Hz. Peygamber'in söylediğine ilişkin rivayet ise zayıf bir rivayettir. Gerçi bu söz galibiyeti sadece sayı çokluğuna bağlı görmek mânâsından uzaksa da yine de sayı çokluğuna bel bağlamak anlamına gelmektedir. Oysa وَمَا النَّصْرُ اِلاَّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ *"Zafer yalnızca Allah'dandır."* âyetinin hükmünü gözetmemek gibi bir kibir ve gurur vardır ki, bu da yakışık almayan bir kusurdur. Âyette de uyarıldığı üzere, şimdiye kadar pek çok yerde nail oldukları zaferlerin hiçbiri sayı çokluğuna dayanmıyordu. Bu sefer müslüman askerlerinin sayı çokluğunu söz konusu etmeleri onlardan beklenen ihlas ve tevekküle aykırı düşen bir tutum olmuş oluyordu. Allah Teâlâ da Peygamberini muzaffer kılanın kendisi olduğunu göstermek için bu savaşta önce müslüman ordusunu hezimetle karşı karşıya getirmiş, gerçek anlamda sayı azlığından dolayı değil, fakat çokluğa güvenmekten dolayı onları yenilgiyle yüzyüze getirmiş, sonra da yine o durumdan kendilerini kurtarmıştır. Gerçekten de Huneyn Savaşı başlar başlamaz müslüman saflarında korkunç bir panik yaşanmış. Beni Süleym askerleri ile Mekke'den yeni müslüman olmuş bazı askerler Halid b. Velid kumandasında öncü kuvvet olarak önde gidiyorlardı. Beni Süleym ilerlemişti ve bir hamlede düşman üzerine hücuma geçmişlerdi. Bunu gören Mekkeliler de lâubali bir şekilde ganimet elde etmek üzere koşarlarken, önceden vadiyi tutmuş olan düşman kuvvetleri, gizlenmiş oldukları pusularından çıkarak birdenbire hücuma geçmişlerdi. Bu saldırı

karşısında öncü kuvvetler öylesine bir bozguna uğrayıp kaçıvermişlerdi ki bu panik bir anda bütün İslâm ordusunu sarıvermişti. Bu haber kısa zamanda Mekke'ye bile erişmişti. İmanları zayıf olan bir çok yeni müslümanın kafaları karışmaya başlamıştı. Bu öyle bir bozgun olmuştu ki, merkezde Hz. Peygamber bile ancak birkaç yakın ashabıyla yapayalnız kalıvermişti. Oniki bin müslüman askerinin kaçmaya mecbur kaldığı ok sağnakları karşısında yalnızca Fahr-i kâinat Efendimiz fütursuzca ve telaşa kapılmadan soğukkanlılığını koruyabilmişti. Bir iman, sabır ve sebat timsali olarak peygamberlik mucizesini gösteriyor, ilâhî bir heyecan ve cesaretle bindiği düldülü düşmanlarının üzerine doğru sürüyordu, sanki bütün küfür dünyasına karşı tek başına savaşıyordu. أنَا النَّبِيُّ لاَ كَذِبْ أنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ "*Ben peygamberim, yalan yok; ben Abdulmuttalib'in oğluyum.*" (1) diyor ve durmadan düldülünü düşmanın üstüne üstüne sürüyordu. Sürdükçe de önündeki kâfirler kaçıyordu. Onlar kendisine hamle ettikçe durup bekliyordu, sonra kendisi hamle yapıyordu. Rivayet olunduğuna göre, bu karşılıklı hamle on kereden fazla meydana geldi. Yalnızca amcası Abbas ve amcası oğlu Ebu Süfyan b. Abdülmuttalib ve onun oğlu Cafer ile Ali b. Ebi Talib, Rabia b. Haris, Fadl b. Abbas, Üsame b. Zeyd, Eymen b. Ubeyd ki, Eymen b. Ümmi Eymen'dir. Ehli Beyt'ten olan bunlarla bir de Ebubekir ve Ömer, Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamışlardı. Resul-i Ekrem Efendimiz, yalnız başına düldülü düşman üzerine sürerken Ebu Süfyan da binek üzerinde gidiyordu. Amcası Abbas koşmuş, Hz. Peygamber daha ileri gitmesin diye düldülün dizginlerini tutmuştu.

ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ **Sonra Allah, Resulü'ne ve müminlere sekînetini indirdi:** kalblerine sükunet veren rahmetini gönderdi... وَاَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا **Ve görmediğiniz askerler indirdi.** Bunlar meleklerdir. Ancak sayılarının beş bin veya sekiz bin veya onaltı bin olduğu hakkında üç ayrı rivayet vardır. Muhtar olan kavle göre, bunların inmeleri, esasen müminlerin kalblerine güzel duygular telkin etmek suretiyle güç kazandırmak ve müşriklerin kalblerine de korku salmak içindi (Enfal Sûresi 8/9. âyetin tefsirine bkz.) O sırada Fahr-i âlem Efendimiz vadinin sağ tarafını tutup durmuştu. Hz. Abbas'ın sesi gayet gür olduğundan, ona "Ey Ensar, Ey Ashab" diye bağırmasını teklif etti. O da bağırıp şöyle seslendi: "Ey Akabede biat eden Ensar! Ey biatürrıdvanda ağaç altında dönmemek üzere ant veren ashab! Ey ashab-ı şecere (ağaç Ashabı) Ey ashab-ı Sûre-i Bakara (Bakara Sûresi'nin Ashabı)!" diye çağırdı. Ve nidalar biribirini iz-

(1) Buhari, Cihad, 52, 61, 97, 167, Meğazi, 54; Müslim, Cihad, 78-80; Tirmizi, Cihad, 15; Ahmed b. Hanbel, IV, 280, 281, 289, 304.

ledi, sonra her taraftan "Lebbeyk, lebbeyk" sesleri gelmeye başladı ve kısa zamanda derlenip toparlandılar ve Hz. Peygamberin olduğu yere doğru koşup gelmeye başladılar. O vakit Hz. Peygamber bindiği hayvandan indi, "Ben o peygamberim, yalan yok. Ben Abdulmuttalib oğluyum أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبْ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ dedi, sonra اَللّٰهُمَّ اَنْزِلْ نَصْرَكَ *"Allahım bize yardımını gönder"* (1) diyerek Allah'dan yardım diledi ve dua etti. Semadan melekler inip Resulullah'a yardım ettiler. Bozulmuş olan asker öyle hızlı bir şekilde derlenip toparlandı ki, atları koşamayanlar inip koşuyorlardı. Kısa zamanda müminlerin hepsi tekrar Resul-i Ekrem'in yanında toplandılar ve yeniden savaş düzeni aldılar. O korku ve telaşı bir yana bırakıp bütün ciddiyetiyle cenge giriştiler. O vakit Resulullah baktı ve حَمِيَ الْوَطِيسُ "Fırın kızıştı"(2) buyurdu. Yerden bir avuç toprak alıp müşrikler tarafına doğru savurup attı اِنْهَزَمُوا وَرَبِّ مُحَمَّدٍ *"Bozguna uğrayan Muhammed'in Rabbi hakkı için!"* (3) dedi. Ve hakikaten hezimete uğramışlardı.

İşte Allah o anda müslümanlara böyle yardım etti وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا ve **kâfirleri de azaba uğrattı.** Cezalandırdı, öldüler, yaralandılar, esir oldular, pek acı bir yenilgiye uğradılar. Malları ellerinden gittiği gibi, gayrete getirici ve teşvik edici olur diye beraberlerinde getirdikleri çoluk çocukları ve zevceleri de müslümanların ellerine esir düştüler. Her şeylerini savaş meydanında bırakmak zorunda kaldılar. وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرِينَ **Bu da kâfirlerin cezasıdır.** ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ **Sonra Allah, yine de bütün bu olup bitenlerin ardından dilediğine tevbe nasib eder.** Reisleri ve savaşta başkumandanları olan Malik b. Avfî Nadrî ile birlikte Havazin ve daha başkalarından birçoklarına nasib ettiği gibi, müslüman olmaya muvaffak kılar, وَاللّٰهُ غَفُورٌ **ve Allah ğafurdur** onların geçmişteki küfür ve masiyetlerine afv ü mağfiret eder, رَحِيمٌ **rahîmdir,** onlara ayrıca rahmetinden ihsanda da bulunur.

Resul-i Ekrem, Huneyn ve Evtas'ta alınan esirlerin ve ganimet mallarının, Cirane'de muhafazasını emrederek Taif üzerine hareket etmişti. Onsekiz gün kadar süren Taif kuşatmasını kaldırdıktan sonra Cirane'ye döndüğünde erkekli kadınlı altı bin esir, yirmidört bin deve kırk binden ziyade koyun ve keçi ve dört bin okka kadar olduğu söylenen altın ve gümüş nakit toplanmış bulunmakta idi. Belki bir yerden esirlerini kurtarmak için müracaat vaki olur diye on günden fazla orada durup bekledi ve oyalandı. Kimse gelmeyince esirleri ve malları tak-

(1) Müslim, Cihad, 79.
(2) Müslim, Cihad, 76, 77; Ahmed b. Hanbel, I, 207.
(3) Müslim, Cihad, 76; Ahmed b. Hanbel, I, 207.

nim etti. Daha sonra Havazin heyeti çıka geldi. Resulullah'a İslâm üzere biat ettiler ve "Ey Allah'ın Resulü, sen insanların en hayırlısı ve en çok hayır seveninin, bizim eşlerimiz ve çocuklarımız esir edildi, mallarımız alındı." diyerek, mallarının ve esir alınan yakınlarının kendilerine geri verilmesini istediler. Resulullah, "Yanımdakileri görüyorsunuz, sözün en hayırlısı en doğrusudur. Bekledim gelmediniz, şimdi iki yoldan birini seçiniz: Ya çoluk çocuğunuzu, ya da mallarınızı." Bunun üzerine "Biz soyumuza hiçbir şeyi denk tutmayız." dediler. Sonra Resulullah ayağa kalktı, müslümanlara hitaben şu konuşmayı yaptı. Allah'a hamd ü senada bulunduktan sonra ashabına dönerek, "Bunlar tevbe ettiler ve huzurumuza müslüman olarak geldiler. Biz de kendilerini çocukları ve eşleriyle malları arasında birinden birini tercih etmekte serbest bıraktık. Onlar da soylarına hiçbir şeyi denk tutmayacaklarını söylediler. Şimdi her kimin elinde bir esir varsa, gönül hoşluğuyla onu geri versin, böyle yaparsa ne âlâ, gönül rızasıyla vermek istemezse bize satsın ve onun karşılığını ödemek boynumuza borç olsun, ilk fırsatta onu ödeyelim." dedi. Bunun üzerine hepsi bir ağızdan "Bu karara razıyız ve teslim ettik gitti." dediler. Hz. Peygamber "Belli olmaz, belki içinizde razı olmayanlar vardır, temsilcilerinize söyleyiniz de bunu bize iletsinler." diye buyurdu. Sonra temsilcileri de "Hepsi razı oldular." diyerek ikrar verdiler. Bütün o esirler topluca serbest bırakıdılar ve kurtuldular. Ancak Safvan b. Ümeyye'ye düşmüş ve ondan hamile kalmış olan bir kadın geri verilmemiştir.

Taberani'nin rivayetine göre; bu âyette işte Hz. Peygamber'in esirleri serbest bıraktırması konusundaki rahmete işaret edilmiştir.[1] Fakat görülüyor ki, burada daha önceki âyetlerde olduğu gibi mazi sigası değil ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ diyerek muzari sigası irad buyurulmuştur. Buna göre bunun esas ifade etmek istediği şey, bir sene önceki Huneyn Vak'ası'ndaki rahmet değil, bu kere, yukarıdan beri açıklanan Berâet ve özellikle cihadın dış görünüşüyle rahmet ve ihsana ters düştüğü zannı ile لَا تَتَّخِذُوا اٰبَٓاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ Öz babalarınız ve kardeşleriniz de olsa müşrik ve kâfirlere velayet verilmemesini emreden âyetin içyüzünde gizli olan rahmet ve gelecekte müslümanlara sağlayacağı faydayı açıklamaya yöneliktir. Hasılı mânâ şudur:

İmana karşı küfrü seven baba ve kardeşlerden velayeti kaldırmayı, hısım akrabadan ilişkiyi kesmeyi ve bütün müşriklere karşı bu kere ilan edilen berâeti ve cihad emirlerini gayet çetin bulup, hakikatte rahmet ve ihsan hedefine aykırı

(1) et-Taberî, a.g.e., X, 74.

sanmayın. Huneyn Vak'ası'nda olduğu gibi, bunun sonucunda da bir çok kimseye tevbe nasib olacak ve nice nice mağfiret tecellisi ve rahmet meydana gelecek, nice fenalık ortadan silinip gidecektir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا

اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَاۚ

وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْن۪يكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ٓ اِنْ شَٓاءَۜ اِنَّ اللّٰهَ

عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٨﴾ قَاتِلُوا الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ

الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَد۪ينُونَ د۪ينَ الْحَقِّ

مِنَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌۨ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَس۪يحُ ابْنُ اللّٰهِۜ

ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْۚ يُضَاهِؤُ۫نَ قَوْلَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُۜ

قَاتَلَهُمُ اللّٰهُۘ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾ اِتَّخَذُٓوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ

اَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَس۪يحَ ابْنَ مَرْيَمَۚ وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُٓوا

اِلٰهاً وَاحِداًۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾ يُر۪يدُونَ

اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّٰهُ اِلَّٓا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ

وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

Meâl-i Şerifi

28- Ey iman edenler! Müşrikler bir pisliktirler. Artık bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız Allah sizi dilediğinde lütuf ve ihsanıyla zenginleştirecektir. Allah gerçekten alîmdir, hakîmdir.

29- Kendilerine kitap verilenlerden oldukları halde ne Allah'a, ne ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din edinmeyen kimselere alçalmış oldukları halde elden cizye verecekleri hale gelinceye kadar savaş yapın.

30- Yahudiler, "Uzeyir Allah'ın oğlu" dediler, Hıristiyanlar da "Mesih Allah'ın oğlu", dediler. Bu onların kendi ağızlarıyla uydurdukları sözlerdir. Daha önce inkâra sapmış olanların sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin, nasıl da saptırıyorlar!

31- Onlar, Allah'dan başka bilginlerini ve rahiplerini de kendilerine Rab edindiler, Meryem oğlu Mesih'i de. Oysa onlar bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardı. Allah'dan başka hiçbir ilâh yoktur. O, müşriklerin ortak koştuğu şeylerden de münezzehtir.

32- Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar, Allah da razı olmuyor. Fakat kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlamayı diliyor.

33- O öyle bir Allah'dır ki, Resulünü hidayetle ve hak dinle bütün dinlere üstün kılmak için göndermiştir. Müşrikler hoşlanmasalar da...

Ey müminler! إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ **Müşrikler pislikten başka birşey değiller.** Müşrik olmaları bakımından onlar sırf pislik demektirler. Şirk manevî pisliklerin en fenasıdır. Ayrıca bunlar taharetlenmezler, gusül ve abdest nedir bilmezler, cenabet gezerler, maddi pisliklerden sakınmazlar. Ne bedenleri, ne elbiseleri

pislikten arınmaz. Bu bakımdan da kendileri aynen ve bizzat pislik değilse de öyle denecek kadar pisliğe bulanmış ve batmış olan kimselerdir. Bundan dolayı da temiz değillerdir.

Bu mânâyı hakkıyla anlatabilmek için kasır suretiyle ve mübalağa sığasıyla نَجَسٌ "pislik" buyurulmuştur ki, ayniyle necasetten başka bir şey değiller demektir. Bundan dolayı Abdullah b. Abbas'dan müşrikler tıpkı "Köpek ve domuz gibi aynıyla necistirler." diye, Hasan Basrî'den de "Bir müşrikle musafaha eden abdest alsın." diye birer görüş varsa da günümüz Caferileri gibi bazı Şiî gruplardan başka bütün mezhepler bu iki kavlin aksinedir(1).

Zira öylesine ayniyle necis olsalardı hiçbir şekilde temizlenmeleri mümkün olmazdı. Halbuki onlar da iman ve taharet ile temiz olabilirler. Sonra şer'an da aklen de açıktır ki, bu hüküm insan olarak yaratılmaları açısından değildir, şirk gibi kendi kespleri açısından arızî bir durumdur. Bu husus çok açık ve âşikâr olduğu içindir ki, mübalağa sığasiyle ayniyle pislik olarak gösterilmelerinde bir belağat vardır. Yani müşrikler de birer insan olmak bakımından aynen ve doğuştan değil, müşrik olmaları dolayısıyla itikat ve amel yönünden pisliğe batmışlardır. Sanki bir pislik gibi iğrenilecek durumdadırlar. Dışarıdan pislikleri görünmese bile şirkleri sebebiyle manen pistirler. İşte bundan dolayı:

فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَا **Bu seneden sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar.** Yani bu ilanın yapıldığı iş bu dokuzuncu hicri seneden sonra onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmaktan menedilmişlerdir. Siz müslümanlar da bu yasağın uygulanmasından sorumlu tutulacaksınız. Öyleyse onları Mescid-i Haram'a yaklaştırmayınız. Harem-i Şerif'in içine girmek ve orada herhangi bir hizmet ve görev yapmak şöyle dursun, hatta yaklaşmasınlar bile. Harem-i Şerif'in sınırından içeri adım atamasınlar bile. Bu mutlak hükme göre, hiçbir sebep ve

(1) Maamafih Hasan Basrî'nin sözü öncekiyle aynı anlamda değildir. Çünkü burada abdest almak, lügat anlamıyla el yıkamak demek olduğu açıktır. Bu da ayniyle necisden başka, necasete bulanmış veya necis şüphesi veya kir dahi olabilir. Mesela birini görüyorsunuz ki, burnunu karıştırıp karıştırıp sizin elinize dokunuyor, elinizi sıkıyor. Siz artık elinizi yıkamadan nasıl durabilirsiniz? Yine bunun gibi bir başkasını görüyorsunuz ki, rast geldiği bir yere dikilip çöğdürüyor, ne idrarının üstüne sıçramasından, ne de akıntının donuna veya bedenine bulaşmasından sakınıyor. Hemen elini yıkamadığı veya yıkayamadığı için herhangi bir rahatsızlık da duymuyor, hatta böyle birşey aklına bile gelmiyor. Şimdi siz böyle yapan birini gördüğünüz veya böyle olduğunu bildiğiniz veyahut zannettiğiniz birinin elini nasıl sıkarsınız? Şayet sıkarsanız nasıl olur da elinizi yıkamazsınız? İşte bu âyetin mânâsı bu olmalıdır. Yoksa bütün bu işleri yaptıktan sonra gözünüzün önünde elini güzelce yıkadığını gördüğünüz bir müşrikin de elini sıkarsanız hemen abdest almanız lazım gelir, demek değildir?(Müellif)

maksadı ve hatta seyahat ve elçilik veya muhakeme için de Harem dahiline sokulmamaları gerekir. Oraya girmeye ne hakları vardır, ne de liyakatları. Şu halde bu seneye kadar girmeleri mutad olanlar hakkındaki teamül, artık bu seneden sonra neshedilmiştir. Çünkü pistirler, maddeten olmasa bile manen pistirler. Acaba ayin ve ibadet dışında bazı faydalar ve işler için de Harem dahiline ve Mekke'ye müslümanların izni ve gözetimi altında girebilmelerine de cevaz yok mudur? İmam Malik Hazretleri demiştir ki, gerek Mescid-i Haram'a, gerek diğer mescidlere kâfirlerin girmesi yasaktır. Ancak Resulullah'ın, Medine'de Mescid-i Saâdet'te Sakif ve Necran heyetlerini kabul buyurduğu rivayetlerden bilindiğine göre, Mescid-i Haram'ın dışındaki mescidlere bazı hallerde girebilmelerine izin verilebileceği anlaşılıyor. Ve bu âyetteki Mescid-i Haram'a ait olan bu hükme diğer mescidleri de katmanın âyetteki sarahat ve kıyas açısından doğru olmayacağı da hesaba katılmalıdır. Bu yönüyle konu, daha ziyade yukardaki مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ *"Müşrikler, vicdanlarına karşı kendi küfürlerine kendileri şahit olup dururken Allah'ın mescidlerini imar etmeleri kabil değildir."* (Tevbe, 9/17) âyetinde mülahaza edilebilir. Halbuki orada da mutlak anlamda girme hakkıdır ki, bu da bazı hallerde müminlerin izniyle girmelerine engel sayılamaz. İmam Şâfii Hazretleri demiştir ki, kâfirler, özellikle Mescid-i Haram'dan menolunurlar. Bundan dolayıdır ki, devlet başkanı Mekke'de bulunsa, müşriklerden bir elçi gelse devlet başkanının onu Harem bölgesinin dışında Hil'de karşılaması ve kabul etmesi gerekir. Yine Şâfii mezhebine göre, gizlice Mekke'ye girmiş olan bir kâfir, orada ölse ve müslüman sanılarak toprağa verilmiş olsa da durum sonradan açığa çıksa, onun kemiklerinin çıkarılıp Harem dışına götürülmesi gerekir, demişlerdir. İmamı Azam Ebu Hanife Hazretleri'nin mezhebine göre, bunlar Mekke'de hac ve umreden yasaklanmışlardır. Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar demek, hacca ve umreye gelmesinler demektir. Zira Mescid-i Haram'a yaklaşmak, onunla ilgili olan işlere ve ibadetlere mahsus olmak açıktır ki, o da hac ile umredir. Nitekim yukarıda da anlatıldığı üzere bu dokuzuncu hicri senede ve hac gününde Hz. Ali bu berâeyi ilan ettiğinde, "Bu seneden sonra müşrikler haccetmeyecek." diye tebliğ eylemiştir. Ve işte âyetin mânâsında bütün mezheplerce üzerinde ittifak edilen cihet de bu yasaklamadır. Yani hac içinde Harem dahiline girmelerine, Mekke, Arafat ve Müzdelife vesair yerlerde müslümanlarla birlikte hac menasikini icra etmelerine asla izin verilmez. O seneden sonra hac sırf müslümanlara mahsustur. Ve İslâm usulü üzere yapılacaktır. Şu halde başka mescidlere ve hacla ilgili olmayan hususlarda onlara izin verilebilir, ancak dikkatli olmak ve ihtiyatı elden

bırakmamak şartıyla.

Denilebilir ki bu yasak, iktisadın kurallarına aykırı, halkın ticaret ve kazancına engel değil midir? Müşrikler Mescid-i Haram'a yaklaşmaktan menedilip hacdan kesilince onların bu çevreye sağlayageldikleri kâr ve faydalar da sona ermeyecek mi? Ve bu yüzden Hicaz bölgesi ve hatta bütün Arabistan halkı zarar görmez mi? Kâbe bu açıdan da قِيَامًا لِلنَّاسِ *"İnsanları ayakta tutan."* bir âmil, bir etken değil midir? Özellikle başlıca gelir kaynakları haccın bereketine bağlı bulunan bu وَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ *"ot bitmez, ekin yetişmez"* (İbrahim, 14/37) vadinin halkı geçim sıkıntısı çekmez mi? gibi birtakım sualler ve endişeler haklı olarak akla gelebilir. İşte bütün bu çeşit sorulara cevaben buyuruluyor ki;

وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً **Ve eğer fakir ve muhtac duruma düşmekten korkarsanız,** فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ **Allah sizi ilerde kendi fazl u kereminden zengin edecektir.** اِنْ شَاءَ **İnşaallah: Yani dilerse.** Gerçekten de o seneden itibaren hayır ve bereket artmaya başlamış. Tebale ve Cüreş ahalisi gibi birçok bölge insanları müslüman olmuş. Mekke'ye eskisinden de fazla yiyecek sevkeylemişler. Sonra fütuhat devri başlayınca yeryüzünün her tarafından insanlar oraya akın akın gelmeye başlamışlar. Bütün bunlar Allahın emirlerinin icrasına bağlı olarak gerçekleşmiş bulunan ilâhî vaadlerdir. Bu vaadin inşallah ile takyid edilmiş olmasına gelince: Evvela bütün ümitlerin Allah'a yöneltilmesi hikmetine, sonra da her fert, her durum ve her zaman bu refahın değişmez birşey olmayacağına işarette bulunmak ve dikkat çekmek içindir. اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ **Şüphe yok ki, Allah alîmdir,** ahvalinizi, içinizi dışınızı çok iyi bilir. حَكِيمٌ **Hakîmdir.** Engellemesini de ihsanını da hikmetle yapar. Onun için siz ey müminler, ilâhî bilgiler ve ilâhî hikmetlerle verilmiş olan bu emirleri tutun, bu yasaklara uyun!

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **Ne Allah'a, ne ahiret gününe inanmayan,** Allah ve ahiret sözü etseler bile, gerçekte yüreklerinde ona yer vermeyen, dünya ilelebet kendilerinin olacak ve öyle kalacakmış gibi sanan, akıbet bir gün gelip yaptıklarından sorumlu tutulacaklarına önem vermeyen, وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ **Allah ve Resulü'nün haram kılmış olduğu şeyleri haram saymayan,** (yani haramdan kaçınmayan, Allah'ın kitabında, Peygamberin sünnetinde ve hatta kendilerinin uyduklarını söyledikleri kitabın ve Peygamberin hükümleriyle haram olduğu kesin olan şeylerin haramlığını tanımayan, helâl veya haram her ne olursa olsun keyiflerinin istediği gibi, güçlerinin yettiği her şeye el uzatmayı mübah gören ve saldıran) وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ **ve hak dinini din edinmeyen,** (dinleri varsa da hak din değil, hakperest değildirler) din diye tanıdıkları, itaat

ve teslimiyet gösterdikleri şeyler varsa bile hakkı tanımak, hakka teslim olmak, hak yolunda yürümek, hak ve hukuku gözetmeyi din ve diyanetin en mühim amacı olarak bilmeyen, Hakk'ın hükümlerine, hak olan şeriatına itikat ve itaat edip hakkı ve hukuku korumayı, Hakkın hükümleriyle adalet icra edip, gerçek mabud olan Allah Teâlâ'ya ne zatında, ne sıfatında, ne de fiileri ve hükümlerinde hiçbir şerik ve nazir tanımadan, halık veya mahluk herşeye, herkese hakkını vermek demek olan bu hususlara hiç önem vermeyen, bu anlamda bir din ve diyanetleri bulunmayanlara karşı savaşın! Çünkü onların kendilerine göre dinleri varsa da bu gerçek anlamda hak din değildir. Hatta kısmen hak din de olsa, hakka mahsus olan halis bir hak din değildir. Onlar halis, muhlis hak din olan İslâm ile tedeyyün etmezler, hak şeriat ile amel etmeyi kabul eylemezler. Bundan dolayı dinleri batıldan ve haksızlıktan arınmış olmadığı gibi, dindarlıkları ve dinlerine bağlılıkları da hakkıyle bir dindarlık ve bağlılık değildir. Din namına bile birçok zulüm ve haksızlık yapmaya elverişli bir aşırılık, gulüvv ve taassup sahibidirler. Bu bakımdan hak ve hukuk gözetmeyen dindarlıkları da dinsizliğe eşit bir ahlâksızlıktır.

Çok dikkat çekici bir husustur ki, âyette "dînelhakk" "hak dini" buyurulmuştur. Bu ise الدّينُ الحَقُّ *"Hak din"* deyiminden daha kuvvetlidir. "Hak dini" deyimi, hak dinin özünü ve mahiyetini gösteren bir tam ve kamil sınırı belirler. İslâm'ın en büyük ve kendine mahsus özelliği bulunan hakperestlik esasına dayanan, hukukun hükümlerini ve amacını, aynı zamanda dinin de en büyük amacı olarak tanıtan, Allah'ın hakkını, bütün hakların temeli ve başlangıcı sayan, umumun menfaatlarını hesaba katan, her şeyin ve herkesin kendine mahsus bir hakkı, bir hukuku bulunduğunu beyan ederek hakkın hakimiyetini ve hakların kutsallığını ilan ederek, hak ve hukukun gereklerine göre ödev ve görevlerin verilmesini ve seçim usullerini emredip bildiren hükümlerinin önemine özellikle tenbih yapılmıştır. Çünkü إنَّ الدّينَ عِنْدَ اللهِ الاِسْلاَمُ *"Allah katındaki din İslâm'dır."* (Âl-i İmran, 3/19) uyarınca Vâcibülvücud olan Allah katında din, İslâm'dan ibarettir. Yani dinin hakiki mânâsı Allah'ın emirlerine teslimiyettir. Ceza, sorumluluk vesaire gibi dinin öbür anlamları hep bu mânâdan çıkarılmışlardır. Şu halde teslimiyet neye ait ise o din ve diyanet de ona ait olmuş olur. Bu da batıl veya haksız, isteyerek veya istemiyerek olabilir. Bundan dolayı birçok haksız dinler veya dindarlık anlayışları bulunabilir. O halde Allah dini de Allah'a teslimiyettir. Yani keyfe göre bir teslimiyet değil, اِسْلاَمٌ اِلَى اللهِ وَاِسْلاَمٌ لِلّهِ *"İslâm, Allah için teslimiyet, Allah yoluna teslimiyettir."* Tam anlamıyla ve her türlü didişmeden uzak salim bir ihlas ile itaat ve bağlılıktır ki, bunda İslâm keli-

mesinin tazammun ettiği "silm = sulh" ve selamet mefhumlarının hepsi vardır. وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa ondan kabul olunmayacaktır."* (Âl-i İmran 3/85). Dinin anlamı böylece bilindikten sonra demek hak İslâm, hakkın emrettiği ve kabul ettiği demektir. Özellikle hakka teslimiyet ve bağlanmakla hakkın ahkamını severek ve isteyerek ve hiçbir burukluk duymadan uygulamaktan ibaret olan İslâm demek olduğu açıkça ortaya çıkar. Hasılı, bir dinin hak olabilmesi ve hak sıfatı ile anılmaya hak kazanabilmesi, Hak Teâlâ'ya izafet-i kâmile ile ait olmasına bağlıdır. Bu da kaynağı ve amacı ile yüzünü ve özünü hakka dönüp, herşeyden önce Hak Teâlâ'yı ve hukukunu tanıması ve ona özünü bağlamasıyla mümkün olur. وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ... *"Biz gökleri ve yeri ve aralarındaki her şeyi hak ile ve belli bir ecele göre yarattık."* (Ahkâf, 46/3) uyarınca her mahluka bir ecel-i müsemma ile beraber verilmiş olan bir hak bulunduğunu, o varlığın hakkına saygılı olmak Allah'ın hakkına saygılı olmak demek olduğunu bilerek Allah'ın kullarının hakkını ve hatta herşeyin hakkını, hakkın emirleri çerçevesinde vermeye hizmet etmek, din-i hak ile dindar olmak demektir. Her hakikatın sınırı, hukukunun sınırıyla ayakta durduğu gibi, dinin hakikatı da hakkın hakkı olmasında, hakkı da hakka tahsis edilmiş bulunmasındadır. Onun için hak dini olmayan, yani hak ile ilişkisi bulunmayan, hak meselesini gözardı eden ve hakkın emri olmayan bir din, hak din olamaz. Hakkı gözetmeyen ve onun gereklerini yerine getirmeyen bir dindarlık da hak dindarlık olamaz. Halbuki burada söz konusu edilenler hak dinini kabul etmezler, hakka teslim olmazlar, hak ve hukuku tanımazlar, haram helâl seçmezler ve haklara saldırırlar. Ayrıca izah olunacağı üzere, yalnızca kulların hukukuna değil, Allah'ın hukukuna, Allah'ın hakkı olan dinin kurallarına da saldırırlar.

İşte Allah'a inanmayan, ahireti hesaba katmayan, Allah ve Resulü'nün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dinini din edinmeyenlere, yani مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ **kendilerine kitap verilmiş olanların bir kısmına**, açıkçası şu üç sıfatla belirlenmiş olan imansız, saygısız ve haksız kimselere karşı savaşınız. حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ **Ta ki, kendi elleriyle getirip cizyeyi versinler,** وَهُمْ صَاغِرُونَ **küçülmüş oldukları halde.** Yani hak dini olan İslâm'ı kabul etmedikleri takdirde, kendilerine kitap verilmiş iken hakka karşı gelen, o haksız , saygısız ve saldırganların kuvvetleri tükenip İslâm eli, İslâm himayesi altına girmeyi ve buna karşılık cizye vermeyi kabul ve taahhüt edinceye, zimmetlerinde kesinleşmiş olan cizyeyi hazır elden, içinde bulundukları aşağı durumu unutmadan saygılı bir şekilde verecekleri hale gelinceye kadar savaşın. Ve böylece onlardan nüfus başına ver-

gi alıp, Allah'a ve ahirete imandan ayrılmayarak ve harama el uzatmayarak, hakkı hukuku gözeterek, hak dinin emirlerini yerine getirin. Zira Allah'ı ve ahireti unutup onların yaptığını yapacak, haram ve helâl tanımayacak, Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyleri haram saymayacak, kitap ve sünneti gözetmeyecek, hak dini ile amel etmeyecek olduktan sonra ne savaş yapmaya, ne de cizye almaya hakkınız olmadığı âşikârdır. Çünkü bu vasıflar cihad edenlerin değil, kendilerine karşı harb açılacak olanların özellikleridir. Cizye almanın değil, cizye vermenin sebepleridir. Böylelerinin hakkı zaten galibiyet değil, mağlubiyettir, cizye almak değil, cizye vermektir.

"**Cizye**", borcunu ödedi demek olan جَزَى دَيْنَهُ fiilinden bir nevi borç ödeme anlamını ifade eder. Taahhüt sahibinin kendi ahdi gereğince vereceği vergi demektir ki, hayatının ve hürriyetlerinin korunması karşılığında zimmetlerinde terettüp eder ve o şartla ödenmesi gereken bir vergi olur. Bunun Farsça كزيت kelimesinin Arapça'sı olduğu da söylenmiş ise de bunda şer'î ve hukuki açıdan dikkate alınması gereken bir özellik yoktur.

"**An yedin**" kaydı şu mânâlardan her biri için geçerlidir:

1. Hazır elden, çekingenlik göstermeden itaat ve hürmetle, ayrıca takip ve tahsiline lüzum göstermiyecek şekilde elini uzatarak,

2. Elden, naklen ve geciktirmeden,

3. Her biri kendi eliyle, vekili veya bir diğeri aracılığı ile değil,

4. Eli iş tutandan, gücü yetenden, kesbe, kazanıp çalışmaya kadir olandan, büluğa ermiş olandan ki, kazancı ve geliri olmayanlardan aciz ve fakirlerden değil,

Bu dört mânânın dördünde de "yed" kelimesi cizyeyi veren el demek olur. Alan el olması açısından ise:

5. Üzerlerindeki elden dolayı, yani kendi kendilerine canlarını ve mallarını ve diğer hukuklarını korumaktan aciz olmaları sebebiyle üzerlerinde bulunan koruyucu elin himayesine muhtaç olmalarından dolayı, o elin hakkı olarak demek olur ki, buna göre "el" kudret ve iktidar mânâsınadır.

6. Uzatılan elden, yani onlara yapılan ihsandan ve in'amdan dolayı, çünkü mağlup olmak, kuvvet ve istiklâlden mahrum kalmak pek büyük bir zillet ve musibet olmakla beraber, böyle bir zillet durumunda bile cizye vererek katile esaretten kurtulup hayat hakkına ve hürriyete kavuşmak, dinin icaplarını yerine

getiren âdil bir hükümetin himayesi altına girmek de büyük bir nimete ve ihsana nail olmak demektir ki, bu da şükürle karşılanması gereken büyük bir nimettir.

Buraya kadar ileri sürülen mânâlar da bu nimetin hakkı ve gereğidir. Ve işte "an yedin" kaydı bütün mânâları açığa çıkardığı ve akla getirdiği için وَهُمْ صَاغِرُونَ *"zillete mahkum olmuş ve küçülmüş olarak"* kaydı da o zillet halini ihtardır. Çünkü o zillet hatırlanmadıkça bu nimetin kadri bilinmez.

"Ahkâm'ül-Kur'ân"da Ebubekr Cessas demiştir ki; وَهُمْ صَاغِرُونَ kaydından murad eza görmeleri ve güçlerinin yetmiyeceği sorumluluklara mecbur edilmeleri değil, sadece hafife alınmaları, itibar görmemeleri ve aşağılanmalarıdır..."(1)

Hiç şüphe yok ki, himaye olunmak ne kadar şayan-ı şükran bir nimet olursa olsun, himaye eden durumunda olmanın şerefi ve üstünlüğü karşısında yine de küçüklükten, zillet ve minnettarlıktan başka birşey değildir. Görülüyor ki, bu âyette cizye ehl-i kitap hakkında varid olmuştur. Ancak mecusilerin de bundan yararlanmaları سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ اَهْلِ الْكِتَابِ *"Onlara ehl-i kitaba uygulanan usulü uygulayınız."* (2) hadis-i şerifi gereğincedir. Onların cizye ödeme konusunda ehl-i kitap gibi oldukları hakkında görüş birliği vardır. Ancak onların kestikleri yenmez ve kadınlarını nikahlamak da haramdır. Bu durum hadisi şerifin devamı ile üzerinde ittifak edilmiştir. Maide Sûresi'nin bu konuyla ilgili اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ *"Bugün size pak nimetler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helâl olduğu gibi, sizin yemeğiniz de onlara helâldir."* (Mâide, 5/5 âyetine bkz.) Mecusilerin dışında kalan diğer müşriklere gelince: Yukarıdaki âyetlerde onlar için yalnızca İslâm zikredilmiş, cizye ödemelerine izin verilmemiştir. Burada da zaten cizye ehl-i kitaba mahsustur anlamına gelen bir tahsis, bir hasr yoktur. Bundan dolayıdır ki, mesele ictihada bırakılmıştır. İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye göre; cizye mutlak olarak ehli kitaptan ve Arap olmayan müşriklerden alınır, fakat Arap müşriklerden alınmaz, onlara ancak İslâm'a girmeleri teklif edilir. Ebu Yusuf'a göre; ehli kitap olsun veya olmasın Arap'tan alınmaz. Lâkin Arap olmayanların ehl-i kitap olanlarından da müşrik olanlarından da alınır. İmam Şafii'ye göre; Arap olsun, Arap dışı olsun ehl-i kitaptan alınır, gerek Arap, gerekse Arap dışı putperestlerden alınmaz. İmam Malik ve Evzai ise "küffarın her türlüsünden alınır" demişlerdir.

Şimdi ehl-i kitap içinde Allah'a ve ahirete iman etmeyen kimseler bulunur

(1) el-Cessâs, a.g.e., IV, 293.
(2) Muvatta, Zekat, 42.

mu? diye sorulacak olursa işte ispatı ve izahı وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ **Yahudiler, "Uzeyr Allah'ın oğludur." dediler.** Yahudilerden böyle söyleyenler olmuştu. Rivayet olunduğu üzere, Resulullah'ın huzuruna Yahudi hahamlarından Sellam b. Mişkem, Numan b. Evfa, Şas b. Kays, ve Malik b. Sayf gelmişlerdi ve bunu söylemişlerdi. Fenhas b. Azura adındaki hahamın اِنَّ اللّٰهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَاءُ *"Allah fakirdir, biz zenginiz."* (1) diye söylediği de ayrıca nakledilen rivayetler arasındadır. Daha eski devirlerde de buna benzer şeyler söyleyenler olmuştu. Bunun sebebi de yahudiler, Tevrat ile amel etmeyi bırakmışlar, peygamberlerini de öldürmeye başlamışlardı. Tevrat'ı bilen kalmamış, kimi ölmüş, kimi öldürülmüş, kimi de unutmuş gitmişti. Allah Teâlâ onu onların kalblerinden silmişti. Nihayet Tevrat ve Tabut (kutsal emanetlerin bulunduğu sandık) ortadan kaldırılmıştı. Daha sonra Uzeyr Aleyhisselam, yüz senelik ölümden sonra, Allah'a tazarru ve niyaz etmiş, Tevrat'ın hıfzı kendisine ihsan olunarak, genç yaşında İsrailoğulları'na gelmiş ve ezberden Tevrat'ı yeniden yazmış. Ve işte o vakit "Bu başka türlü olmaz, muhakkak bu Allah'ın oğludur." demişler ve daha sonra hıristiyanların "İsa Allah'ın oğlu" sözüne bir kapı açmışlar. Bu âyet nâzil olduğu zaman da yahudiler "Biz böyle bir şey söylemeyiz, bunun aslı yoktur" diye hiçbir itiraz ve inkârda bulunmamışlardır. Ancak bu meselede olsun üzerlerinde İslâm'ın harp tehlikesinin büyük bir tesiri olmuş ki, daha sonraki yahudilerden bu söz işitilmez olmuştur. Şu halde hepsi değilse bile içlerinden bazıları bir zamanlar "Uzeyr Allah'ın oğlu" dediler. وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ **Nasara da "Mesih Allah'ın oğlu" dediler.** Esasen bunu söyleyenler de bir kısım hıristiyanlar ise de sonradan hemen hepsi böyle söylemeye başladılar ve hatta böyle söylemeyenleri kâfirlikle itham ettiler. Mâide Sûresi'nde verilen bilgilere bakınız (Mâide 5/72,73). İslâm'ın doğuşuna kadar bunlar bunu nesil ve evlat anlamına oğul olarak söylüyorlardı, sonra içlerinden bazıları bunun "Beytullah" tabiri gibi, sırf şeref ve itibar mânâsına bir izafet, bir mecaz olduğunu iddia etmeye başladılar...

ذٰلِكَ **İşte o,** yani yahudi ve hıristiyanların "Allah'ın oğlu" sözü قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ **ağızlarıyla söylenmiş sözleridir.** Bu, onlara başkaları tarafından isnad olunmuş bir iftira değildir, bizzat kendi ağızlarından çıkmış olan bir sözdür. Fakat öyle **bir söz ki,** gerçekte hiçbir ciddi anlamı olmayan boş bir sözdür, kuru gürültüdür, **çelişkili ve saçma** sapan bir şeydir. Onlar da zaten bunu bir mânâyı belirlemek **için değil,** mânâsı anlaşılmaz bir laf olarak söylerler. Bunu söylemekle يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ **bundan önce küfre düşenlerin sözlerine benzerler.** Daha

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 170-171; Alûsî, Rûhu'l-meânî, V, 81.

önce sözü edilen müşrikler de "Melekler Allah'ın kızlarıdır." diyerek kâfir oluyorlardı ki, yahudi ve hıristiyanların bu "oğul" cinsinden sözleri de tıpkı ona benzer, onun gibi bir küfür ve şirktir. Şu halde bunlar ehl-i kitaptan olmakla beraber müşriklere benzerler. Bu açıdan müşrik sayılırlar ve Allah'a mümin değil kâfirdirler. قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ **Allah onları kahretsin.** Arap dilinde bu bir bedduadır ki, bundan kıtalin kendisi değil, gereği olan helak, kahr ve lanet kastedilir. Türkçe'de de biz bunu şu deyimlerle ifade ederiz: Allah belalarını versin, Allah canlarını alsın, Allah kahretsin, Allah'ın kılıcına uğrasınlar. اَنّٰى يُؤْفَكُونَ **Bunlar nereden çeliniyorlar?** Nereden baştan çıkarılıyor, nasıl oluyor da hak yoldan çevriliyorlar? Allah'a oğul isnad etmek gibi fahiş bir yalan ve iftiraya, bu kadar açık bir küfre ve şirke nasıl saptırılıyorlar? Nereden, hangi noktadan, ne gibi sebeplerden ve ne yüzden bu kötü durumlara düşürülüyorlar? Bakınız şu hale:

اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ **Allah'dan başka bir de hahamlarını (yahudiler) ve rahiplerini (hıristiyanlar) kendilerine rab edindiler".**[1] Allah'ın emrine, hakkın hükmüne değil, onların hükümlerine, onların iradelerine tabi oldular. Onlara Allah'a tapar gibi taptılar, hatta Allah'ı bırakıp onlara taptılar, Allah'ın emirlerini bırakıp, açıkça Allah'ın emirlerine ters düşen keyfî arzularına itaat eylediler. Allah'ın haram kıldığı şeyleri onların emriyle helâl gördüler. Allah'ın "yapmayın" dediği şeyleri yaptılar, "yapın" dediklerini de yapmadılar. Allah'ın emir ve yasaklarını değil de onların emir ve yasaklarını dinlediler. Onlara, Allah'ın emirlerini uygulayan, O'nun dininin hükümlerini anlayıp anlatan kimseler gözüyle değil de, dinde sanki Allah gibi hükümler vermeye ve kurallar koymaya yetkili imişler gibi baktılar. Doğrudan doğruya kendi yanlarından şeriat vaz'etmeye, dini hükümler koymaya hakları varmış, sanki birer müdebbir rabmış gibi baktılar. Onların iradelerine heva ve heveslerine uydular. Nitekim bu âyetin mânâsı hakkında meşhur Hatim-i Tâî'nin oğlu Adiy demiştir ki: "Resulullah'a geldim, boynumda altından bir haç vardı, ki Adiy o zaman henüz müslüman olmamıştı ve hıristiyandı, Resulullah Berâetün Sûresi'ni okuyordu, bana "ya Adiy şu boynundaki veseni at"[2] buyurdu. Ben de çıkardım attım. "Allah'tan başka hahamlarını ve rahiplerini de rab edindiler." anlamına olan ... اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ âyeti-

---

(1) Mâide Sûresi'nde geçtiği üzere (âyet 44) Ahbar aslında güzel söz söylemek ve yazmak sanatına malik olan bilgin demek olan "hıbr" veya "habr"in çoğuludur. "Ruhban" da üzerinde korku ve ürperti izleri taşıyan mânâsına gelen "rahib" kelimesinin çoğuludur. Fakat din geleneğinde Ahbar yahudi hahamlarına, ruhban da hıristiyan papazlarına verilen isimdir. Bunlar burada çoğul sigasıyla kullanılmıştır. (Müellif)

(2) Tirmizi, Tefsir, IX, 10.

ne geldi, ben, ya Resulallah, onlara ibadet etmezlerdi, dedim. Resulullah buyurdu ki: "Allah'ın helal kıldığına haram derler, siz de haram tanımaz mıydınız? Allah'ın haram kıldığına helâl derler, sizde helâl saymaz mıydınız?" Ben de "evet" dedim. "İşte bu onlara ibadettir." buyurdu.

Rebi' demiştir ki, "Bu rablık İsrailoğulları'nda nasıl idi?" diye Abdul'âliye'ye sordum. O da "Genellikle Allah'ın kitabında hahamların sözlerine aykırı olan âyetler bulurlar, bununla beraber kitabın hükmünü bırakırlar da hahamların sözlerini tutarlardı." dedi.

Bu rivayetler şunu gösterir ki, herhangi birini rab edinmiş olmak için behemahal ona "rab" adını vermiş olmak şart değildir. Allah'ın emrine uygun olup olmadığını hesaba katmayarak, onun emrine uymak ve özellikle de dinin hükümlerine ait olan hususlarda onu kural koymaya yetkili sanıp ne söylerse, ne emrederse doğru farzetmek, ona uyduğu zaman Allah'ın emrine ters düşeceğini düşünmeden hareket etmek, onun emirlerini taparcasına yerine getirmek onu rab edinmek ve ona tapmak demektir. Şu halde burada din âlimlerine, ulul'emr adı verilen devlet başkanlarına itaat etmek, Allah'ın emri olan bir farz değil midir? O halde yahudilerle hıristiyanların kendi âlimleri ve yöneticileri demek olan "ahbar" ve "ruhban"a itaat etmeleri niçin muaheze olunuyor? Şeklinde düşünmeye gerek yoktur. Çünkü burada sözü edilen şey, Allah için itaat ve teslimiyet değil, "min dunillah" olan, yani Allah'ın emrine ters düşen itaattir. Gerçekten de ilmî hakikatleri kabul ve âlimlere itaat etmek ve saygı göstermek Allah'ın emridir. Ve Allah'ın emrine itaat de Allah'a itaattır. Fakat bu doğrudan doğruya değil ... اطيعوا الله واطيعوا الرسول ... *"Allah'a, Resule ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz."* (Nisa 4/59) âyetinde de işaret buyurulduğu üzere Allah'a ve Resulü'ne itaatın bir bölümü olarak ve ona bağlanarak yapılacak olan bir itaattır, Allah'a ve emirlerine rağmen bir itaat değildir. Allah için bir itaat demek, Allah'ın emirleri doğrultusunda olan, en azından mahluka itaatte yaratıcıya isyan bulunmayan bir itaat demektir. Böyle bir itaat halıka isyan bulunmamak şartıyla meşru olur. İlmin hükmünün hak, emrin de maruf olması şartına bağlıdır. İlmin hakkı, hak ve hakikatı izlemesinde, gerçekle olan ilişkisinde, hakkın emrine uygun düşmesinde ve daima Allahın rızasını araştırmasında, hakkın ahkâmını tanıyıp kavramasında, hasılı Allah için olmasındadır. Yoksa gerçekle uyum sağlamayan, hak temeli üzerinde yürümeyen Allah'ın hukukuna aykırı olan, Allah'ın koyduğu kanun ve kurallara karşı gelmek isteyen kuruntular ne kadar süslenirse süslensin ilim değildir. Ve âlimlerin değeri, ilim zihniye-

tine ve haysiyetine bağlılıkları ile ölçülür. Ulu'l-emr olmaları sırf bilgileri ve ilmî haysiyetleri bakımındandır. Yani emredilen marufu tanımaları, uyulacak âyetin hükmünü iyi bilmeleri ve ondan elde edilecek mânâyı iyi kavramaları sebebiyledir: لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ *"Bunların hüküm çıkarmaya gücü yetenleri elbette onu anlarlardı."* (Nisâ, 4/83), اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا *"Allah'ın kulları içinde O'ndan en çok korkanlar âlimlerdir."* (Fâtır, 35/28) özelliklerini taşımaları ve فَاسْئَلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ *"Eğer bilmiyorsanız, ilim ve hikmet ehline danışınız."* (Nahl 16/43) buyurulduğu üzere, âlimlerin ehl-i zikir olmaları bakımındandır. Âlim, bilgi sahibi olması bakımından hiçbir şeyin değil, ancak hakkın kuludur. Delillerin ve hakkın âyetlerinin emrindedir. Lâkin delilin şerefi bizzat kendinden değil, medlulü olan hakka delalet etmesi ve hakkın açığa çıkmasına yardımcı olması yüzündendir. Hakkı batıl, batılı hak yapmaya çalışanlar ise ilmî haysiyetten mahrum birer tağutturlar. İlme ve ilmin ortaya koyduğu verilere, Hak Teâlâ tarafından yaratılmış gerçekler olduğu bakımından itaat, Allah'ın emrine itaat ve hakkın farizasını yerine getirmektir. Hakka bağlı olduğu müddetçe ilme ve âlime uymamak ilim ve ulema düşmanlığıdır. Ancak Allah'ın emirlerini gözardı ederek âlimlerde velev cüz'î bir hüküm vazetme yetkisi bulunduğunu, hatta bir zerrenin bile hükmünün yerini değiştirmeye yetkili olduklarını kabul ve teslim eylemek Allah'dan başkasına bir rablık hissesi vermektir, onları "min dunillah" (Allah'ın gerisînde) rab edinmektir. Şeytanlara, Tağutlara, Nemrudlara, Firavunlara, putlara ve evsana tapmak nasıl bir şirk ve küfür ise âlimlere de haddinden fazla kıymet vermek öyledir. Mesela; doğruyu yanlışı, hakkı batılı ayırmaksızın hak ilminin gereği olmayan fikirlerini, sözlerini, hakkın emrine dayanmayan, ondan kaynaklanmayan şahsi görüşlerini, istek ve arzuya dayanan keyfi fetvalarını ve iradelerini üstün tutmak, sanki onlarda Allah'ın haram kıldığını helâl, helâl kıldığını da haram kılma yetkisi varmış gibi, hakkı değiştirebilecek bir hakları varmış gibi, kasıtlı sapıklıklar şöyle dursun, Allah'ın emrine aykırı olduğu açık olan hatalarına bile itaatı caiz görmek, hasılı Allah bu konuda ne buyuruyor, diye düşünmeden, Allah'ın emrine uymak gerektiğini hesaba katmadan, onlara itaat dahi öyle bir şirk ve küfürdür. Allah'ı bırakıp başkalarına tapmak demektir. Maalesef yahudiler ve hıristiyanlar işte böyle yapmışlardır: Ahbar ve Ruhbanlarını Rab edinmişlerdir. Onlara gerçekten Rab dememişlerse bile Rab yerine koymuşlardır. Dinde hüküm koyabilme haklarının olduğuna inanmışlardır. Hele Hıristiyanlık tarihinde ruhban sınıfının kutsal tanınması ve papaların hata etmez sayılması daha fazla resmiyet kazanmış olan çok açık bir durumdur. Bunların din işlerinde yet-

kili ve dinde her türlü tasarrufa salahiyetli olduklarını, ruhani meclislerin kararlarıyla ve papanın emriyle dinin ahkâmının ve kitabın kesin emirlerinin değiştirilecek derecede te'vil ve tebdil, hatta tahrif olunabileceğini, namaz ve oruç gibi temel ibadetlerin, haram ve helâl ile ilgili bütün kuralların ve meselelerin istenilen şekle konulabileceğini, her türlü günahın affedilebileceğini, hatta cennet ve cehennem anahtarlarının papazların elinde olup, bunların isteyene satılabileceğini ve bütün bunlara hiç kimsenin itiraza hakkı bulunmadığını iddia ve kabul edecek kadar imtiyazlar tanımışlardı ki, bu âyet işte bütün bunları hatırlatmakta, muaheze etmektedir. Adiy ile ilgili olan hadisi şerif de bunun asgari ölçüde bir bakıma tefsiridir. Hıristiyanlıkta ruhban sınıfının böyle bir imtiyaz ve hakimi-yetle "min dunillah" (Allah'ın gerisinde) Rab edinilmelerine "klerikalizm" adı verilir. Daha sonra bundan şikayetle Protestanlık zuhur etmiştir. Mâide Sûresi (âyet 64, 65)'ne bakınız. Daha sonra bu Rablık imtiyazı, ruhban sınıfının elinden çıkmış, parlamenterlere geçmiştir. Bundan başka protestanlar da dahil olduğu halde, ilk devir hıristiyanları içindeki muvahhidlerden ilgisiz olarak, genelde hıristiyanlar arasında yaygın hâl almış bir şirk vardır ki, bütün diğer şirk çeşitlerinin temelini teşkil eder. Şöyle ki:

وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ **Meryem oğlu Mesih'i de Rab edindiler.** Hıristiyanlar rahiplerini Rab yerine koyduktan ve onların lafıyla "İsa Mesih Allah'ın oğludur." dedikten başka bir de "Meryem oğlu Mesih Rab'dır." diye tutturdular. Ona böyle üçüzlü bir inançla mabud ve ilâh diye taptılar. Rab kabul edip, Rablığı onda topladılar. وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَٰهًا وَاحِدًا **Oysa onlar, hakikatte bir tek ilâha tapmak ve ancak ona ubudiyet etmekle emrolunmuş idiler ki** لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ **O'ndan başka ilâh yoktur.** Onların hepsi; yahudisi, hıristiyanı, hahamları ve papazları, akıl delilleriyle ve Allah kitaplarının ortaya koyduğu naslarla, ilâhî hükümlerle başkasına değil, sadece ve sadece Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardı. Mesih aleyhisselamın diliyle أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ **Allah'a ibadet ediniz ve O'na aykırılıktan sakınınız.** وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ Benim de sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet ediniz. **Kim Allaha şirk koşarsa, Allah ona cenneti haram kılacak ve yeri cehennem olacaktır.**(Mâide, 5/72) buyurulmuştu. Bakara Sûresi'ne (âyet 87 ve 253) bakınız. Böyle iken bunlar bu hak emrinin aksine hareket ederek bir olan Allah'dan başka Rablar da edindiler. Allah'a ve emirlerine karşı geldiler. سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ **Kendi nezahet-i sübhaniyyesiyle tenzih O'na,** o şirk koşanların şirkinden. Yani, onlar müşriklere benzemekle kalmıyorlar, bilfiil müşriklik de ediyorlar ve Allah'a şirk koşuyorlar. Allah Teâlâ'nın uluhiyetinin şanı ise gerek gizli, gerek açık her türlü şirk şaibesinden uzaktır. O, kendi ezeli

nezaheti ile münezzehtir. O'nun zat-ı sübhanisi hiç kimsenin tenzihine muhtaç olmadan, O kendisini, onların açık ve gizli şirk koşmalarından tenzih eyler. Şu halde Allah Teâlâ, onlardan da "berî"dir, onların şirklerinden de. Bunlar Allah'a ve ahirete imandan o kadar uzak bulunuyorlar ve öylesine kâfirlik ve imansızlık ediyorlar ki, يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ **Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar.** Allah nurunun, yani uluhiyetin hakkıyla tecellisini istemiyorlar, ondan hoşlanmıyorlar. Sanki püf deyip söndürüvermek arzu ediyorlar. Ağızlarına bakmadan böyle bir cinayet peşinde koşuyorlar. Allah olmasın, olsa da işlerine karışmasın, hakkın nuru parıldamasın, dünyayı aydınlatmasın, hüküm kendilerinin olsun arzusunu besliyorlar. Yalanla, inkârla, yaygara ve propagandayla hak ve hakikat söner, Allah'ın hükmü açığa çıkmaz gibi farzediyorlar. Allah kelâmını ortadan kaldırmak, tevhid dininin yayılmasına mani olmak, ilâhi hükümlerin akışını durdurmak, Allah'ın kitabını Resulullah'ın peygamberliğini iptal etmek, Allah'ın kullarını laf ile, ağız kalabalığı ile kendilerine kul etmek, kendi haksızlıklarına alet edip karanlıkta boğmak istiyorlar. وَيَاْبَى اللّٰهُ اِلَّٓا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ **Allah ise öyle istemiyor, her ne olursa olsun, nurunu parlatmadan, onu tamamlamadan bırakmak istemiyor, ille de parlatmak istiyor** وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ **kâfirler hoşlanmasalar da.** Allah, hakkı açığa çıkarmak, tevhidin nurunu parlatmak, İslâm'ı yüceltmek ve aziz etmek istiyor ki, bunun açıklaması şudur:

هُوَ الَّذ۪ٓى **O, odur ki,** yani gücüne ve kudretine sınır olmayan Allah, o kâdir-i mutlak ve kayyum olan Allah, öyle bir Allah'dır ki, اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَد۪ينِ الْحَقِّ **O, kendi Resulünü, hidayetle ve hak dinle gönderdi.** هُدًى لِلْمُتَّق۪ينَ *"Muttakilere mahza hidayet olarak"* âyeti uyarınca takva ehlinden olanlar için ayniyle hidayet ve bir tevfik rehberi olarak, mahza istikamet olan kitab-ı mübin ile, Kur'ân-ı azimüşşan ile Resulü Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) peygamberlik verip, hak dini ile gönderdi. Gerçekten de her yönüyle hakka tapmak demek olan, haktan daha kutsal bir şey tanımayan, hakka tapmaktan başka bir ibadet, hak sevgisinden başka bir sevgi, hak korkusundan başka bir korku tanımayan, Allah'ı bir, Peygamber'i hak peygamber ve bütün hakları saygıya layık bilen, her işde, her hususta hakkı gözeten, her şeyin hakkını, Hak Teâlâ'dan gelmiş gören, her hususta hakkı izleyen İslâm dini ile gönderdi ki, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّ۪ينِ كُلِّه۪ **neticede onu her dine karşı izhar etsin,** hepsinin üstüne çıkarsın. Resulü'ne karşı mücadeleye ve itiraza kalkışacak olan diğer dinlerin mensuplarına Resülünü galip getirsin, hakkın her kuvvete üstün olduğunu ve "Allah katındaki dinin, din-i İslâm'dan ibaret" (Âl-i İmran 3/19) bulunduğunu ve hak dinin, diğer dinleri neshedip geçersiz kıldığını, bu neshi bilfiil ispat ve ilan ederek (Bakara, 2/106)

gerçeği yerine yerleştirsin ve tevhidi ilan eylesin. Bütün iman ve taatını hak noktasında toplamayan, din meselesini, hak ve hukuk meselesinin dışında tutan, heva ve heveslere kapılıp batılın peşinde koşan ve haksızlık yollarında dolaşan, bütün hamdin, her türlü 'ibadetin ancak Rabbü'l-âlemin ve maliki yevmiddin olan Allah Teâlâ'nın hakkı ve ancak O'na mahsus olduğunu teslim etmeyen, şu halde Hakk'a ve halka hakkını vermeyen ve hakkına göre muamele etmeyen dinlerin يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ اِلَّا مَنْ اَتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ *"Mal ve evladın bir fayda vermeyeceği, ancak Allah'a temiz bir kalble gelmenin fayda sağlayacağı bir günde"* (Şuara, 26/88,89) Hakk'ın rızasını kazandırıp, ebedi selamet bahşedecek hak bir din olamıyacağını, gerçekte Allah'ın hak peygamberinin getirdiği hak dinin dışında başka hiçbir dinin hak din olamıyacağını, herşeyin hakkının Hak Teâlâ'ya nisbetle geçerlilik kazanacağını, hayat hakkının ancak Hakk'ın hayatı ile ayakta durabileceğini gün ışığına çıkarıp tamamen izhar eylesin, وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ **velev müşrikler istemeseler de.** Onlara rağmen bu izharı yapsın diye gönderdi. Binaenaleyh Resulünün gönderiliş hikmeti olan bu izharı mutlaka yapacak ve Resulünü görevinde mutlaka başarılı kılacaktır. Şirki ve küfrü perişan edecek, hak dinin tevhid dini olduğunu ve Allah'ın hakkının hiçbir ortaklık kabul etmediğini gösterecek ve nurunu tamamlayacaktır. Bu ne bir şiir, ne boş bir hayaldir. O hak peygamberi gönderen Allah Teâlâ'nın hak vaadi olan bir hakikattır. Gerçekten de .. اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي *"Bu gün size dininizi kemale erdirdim, nimet ve ihsanımı tamamladım"* (Maide 5/3) buyurulduğu gün, bu ilâhî vaad gerçekleşmiş ve hakikat nuru ortaya çıkmış bulunuyordu. Ne putperestlik, ne Sabiîlik, ne Mecusilik, ne Yahudilik, ne de Hıristiyanlık hiç biri İslâm'ın karşısında duramıyor ve tutunamıyordu. O günden itibaren bütün âleme karşı şu hakikat tamamen açıklık kazanıyordu ki, Allah'dan başka ilâh yoktur ve Muhammed Allah'ın Resulüdür. Hak din ve diyanetin bütün üsvesi, bütün örneği Muhammed'de, hidayetin bütün sırları Kur'ân'da, bütün hüküm Allah'dadır. Zuhur ve galebe hakkı ne Arab'ın, ne Acem'indir, ne de şu veya bu dinindir. Ancak Allah'ındır ve Allah Resulünün getirip hakkiyle tebliğ ettiği ve uyguladığı hak dindedir: اَلْاِسْلَامُ يَعْلُو وَلَا يُعْلَى عَلَيْهِ *"İslâm yücedir, onun üstüne yükselecek başka birşey de yoktur".* (1) Diğer dinlere sarılanlar sarıldıkça batacak, hak dine sarılanlar sarıldıkça yükselecek. Şayet İslâm'a mensup olanlar geri kalıp düşüş gösterirlerse İslâm'a sıkı sarılmalarından değil, ona iyi sarılmayıp, riayetsizlik ettiklerinden ve bu hususta diğer dinlerin mensuplarına benzediklerinden, hakka itaatı bırakıp, haksızlık, fısk, irtidat, dinsizlik ve inançsızlık vadi-

(1) Buharî, Cenâiz, 79.

lerine saptıklarından dolayı olacaktır. Çünkü وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ "Allah kâfir olan kavme hidayet etmez." (Bakara, 2/264), وَاللّٰهُ لَا يَهْدِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *"Allah zalim olan kavme hidayet etmez"* (Bakara 2/258) olduğu gibi, yine aynı şekilde وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ *"Allah fasık olan kavme hidayet etmez."* (Mâide, 5/108) ilâhî açıklamaları mevcuttur. Yerde ve gökte gönül rızasıyla olmasa da zorla dahi olsa sonuçta hak galip gelecektir. Eninde sonunda hakka boyun eğmeyecek, ona yenilmeyecek hiçbir kimse ve hiçbir kuvvet yoktur: قُلْ اَفَغَيْرَ دِينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُ اَسْلَمَ .. *"De ki, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorsunuz ki, o Allah'a göklerde ve yerde ne varsa, ister istemez hepsi boyun eğmiştir ve hepsi O'na dönecektir."* (Âl-i İmran 3/83)

Fakat bu hahamlarla rahipler niçin hakkın nurundan hoşlanmıyorlar da ifke ve iftiraya sebep oluyorlar?

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ كَث۪يرًا مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ
اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَالَّذ۪ينَ
يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ
بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا ف۪ي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا
جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ
فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerifi

34- Ey iman edenler, şurası bir gerçektir ki, yahudi hahamları ile hıristiyan rahiplerinin bir çoğu insanların mallarını haksız yere yerler ve Allah yolundan saptırırlar. Bir de altın ve gümüşü hazineye doldurup, onları Allah yolunda sarfetmeyenleri bu yüzden acıklı bir azap ile müjdele!

35- O gün o altın ve gümüşlerin üstü cehennem ateşinde kızdırılacak da bunlarla alınları, yanları ve sırtları dağlanacak (onlara): "İşte bu kendi canınız için saklayıp biriktirdiğiniz şeydir. Haydi şimdi tadın bakalım şu biriktirdiğiniz şeyin tadını!" denilecek.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ **Ey müminler! Şurası bir hakikattır ki, yahudi hahamlarıyla hıristiyan rahiplerinden bir çoğu, hepsi değilse de muhakkak ki bir çoğu** لَيَاْكُلُونَ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ **insanların mallarını batıl bir şekilde yiyip geliyorlar.** Yok yere, sebepsiz bir şekilde, haksız yollardan, meşru olmayan maksatlarla halkın mallarını, paralarını alıyor, hakları olmadıkları halde onlardan yararlanıyor, servetler yığıyorlar, وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ **ve Allah yolundan insanları engelliyorlar.** O servetlerle ve o batıl intifa maksatlarıyla halkı kendilerine bağlayıp, tağyir ve tahrif ettikleri, değiştirip durdukları din kurallarına uymaya zorluyorlar, onları İslâm'dan, doğruluktan veya Tevrat ve İncil'de yazılı olan gidişattan menediyorlar. Böylece halka fena bir örnek oluyorlar. Sanki para ile her şeyin çaresi bulunabilirmiş veya para uğruna her şeyi yapmak mübahmış gibi. Hatta hak ve hukuk değişebilir, günahlar affolunabilirmiş de haram helâl demeden para kazanmak, hazineler yığmak gerekiyormuş gibi bir duygu ve düşüncenin halk arasında yaygınlaşmasına sebep oluyorlar, insanları böylece hak yolundan saptırıyorlar, kötü örnek olup baştan çıkarıyorlar. وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ **Ve onlar ki, altını ve gümüşü kenz yaparlar. Toplayıp sımsıkı saklarlar, tıkız ederler.** Altın ve gümüşün hakkı, insanlığın faydası açısından yaratılış hikmeti, mübadele vasıtası olması, yani para olarak alışverişi kolaylaştırması ve Allah'ın kullarının gerçek ihtiyaçlarına harcanmasıdır. Üstelik دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ *"Sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir nimet, bir devlet ve kuvvet olmamasıdır."* (Haşr 59/7). Para bütün halk arasında tedavül etmelidir ve ihtiyaçların ehem olanı mühim olanına, şiddetlisi hafifine tercih edilerek güzelce harcanmalıdır. İhtiyaçların önceliklerine göre sarfedilmesi gerekirken bazıları onu ya çarçur eder, ya da tedavülden çekerek, gömerek veya herhangi bir yerde gizleyerek, yığar ve sımsıkı saklar, وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **ve bunları Allah yolunda sarfetmezler.** Allah için hakkını vermezler. Allah yolundan engellemek için mallarını sarfedenler şöyle dursun, bunlar parayı toplayıp saklamak suretiyle Allah yolunda sarftan menederler. Bu paralarla Allah yolundan saptırmak için para harcayanlara karşı mücadele etmek varken, bunlar tutarlar parayı hiçbir işe yaramaz hale getirirler, tatil ve iptal eylerler. İşte bunlar yok

mu? Kim olursa olsunlar, gerek o haham ve papazlardan, gerek onlara uyup, onları örnek alıp para saklayanlardan olsun, gerekse zekatlarını vermeyen ve paralarını saklayan müslümanlardan olsun فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ **işte onları, elem verici bir azapla müjdele, ey Muhammed.** Bu azap يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ **o gün ki, o altınlar ve gümüşler, üzerlerinde yakılacak cehennem ateşinde kızdırılacak da** فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ **bunlarla alınları, yanları ve sırtları dağlanacak.** هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ **İşte bu sizin nefisleriniz, kendi öz canlarınız için sakladıklarınız şeylerdir, şimdi tadınız bakalım şu saklayageldiğiniz şeylerin tadını,** bakınız bakalım tadı nasıl imiş denecek.

Şimdi bunları dinleyip anlayanlar ... قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ *"Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlara savaş açınız!"* emrini acaba ne zaman yapalım diyecek olurlarsa, herşeyden önce vakit tayin edebilmek için zaman ve takvim meselesini düzeltmek ve tesbit etmek şartıyla bunun icabına göre her zaman için aynı zamanda ve birlikte yapılmasının lüzumuna işaret edilmek üzere buyuruluyor ki;

اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ
اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ
وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا
اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٦﴾ اِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ
الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ
مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ اَعْمَالِهِمْ
وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

36- Doğrusu, Allah katında ayların sayısı oniki aydır. Gökleri ve yeri yarattığı günkü Allah yazısında (böyle yazılmıştır). Bunlardan dördü haram aylardır. Bu da doğru olan dinin hükmüdür. Bu sebeple bunlar hakkında nefislerinize haksızlık yapmayınız. Müşrikler size karşı topyekün savaştıkları gibi siz de onlara karşı topyekün savaş açın. Ve iyi bilin ki, Allah müttakilerle beraberdir.

37- O "Nesi'" (denilen bir haram ayı geciktirmek âdeti), olsa olsa küfürde fazlalıktır ki, kâfirler onunla şaşırtılır, onu bir yıl helâl, bir yıl haranı sayarlar ki, Allah'ın haram kıldığının sayısına uydursunlar da Allah'ın haram kıldığını helâl kılsınlar. İşte böylece kendilerine kötü işleri güzel gösterildi. Allah da kâfir olan bir kavmi doğru yola iletmez.

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ **Allah katında** (yani Allah'ın hükmünde geçerli olan şey), **ayların adedi muhakkak ki,** اِثْنَا عَشَرَ شَهْرًا **oniki ay olmasıdır.** Ki şunun bunun uydurması, faraziye ve nazariyesi veya kabulü ve benimsemesi değil, فِى كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ **Allah'ın şu gökleri ve yeri yarattığı günkü kitabındaki kaydı,** o gün yazılan yazının hükmü ve o gün yazdığı yazının ve takdirin gereği ve hak takviminin hükmü olarak, Allah tarafından kararlaştırılıp yazılan yazısında bu böyledir. Bunlardan مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ **dördü haram aylardır.** Dört hürmetli aydır ki, bunlarda yapılan günahın cezası, işlenen ibadet ve taatın sevabı öbürlerinden daha fazladır. Önemli aylar olmaları sebebiyle öbür aylardan daha fazla saygı gösterilmesi lazımgelen ve يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ *"Sana haram aylarda savaş yapmayı sorarlar. De ki, o aylarda savaş yapmak büyük günahtır."* (Bakara, 2/217) buyurulan aylardır. Meşhur tarifi ile "üçü serd, biri ferttir". Hz. Peygamber Veda Hacc'ındaki Eyyam-ı teşrik (teşrik günleri) ortasında Mina'da irad buyurduğu meşhur hutbesinde bu dört ayı beyan ederek şöyle buyurmuştur: اَلَا اِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ، اَلسَّنَةُ اِثْنَا عَشَرَ شَهْرًا مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ثَلَاثٌ مُتَوَالِيَاتٌ ذُو الْقِعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِى بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ "Bir sene oniki aydır, bunlardan dördü haram olan aylardır, üçü ardarda gelen Zilka'de, Zilhicce ve Muharrem'dir, biri de Mudar kabilesinin Recebi'dir ki o da, Cemaziyel Ahir ile Şa'ban ayı arasındadır."[1] İşte şimdi zaman Allah'ın yarattığı ilk günkü şeklini almış oldu. Yani zaman üzerindeki haksızlık ortadan kalktı,

---

(1) Buharî, Tefsiru sureti, 9/8, Bedü'l-halk, 2, Meğazi, 77, Edâhî, 5, Tevhid, 24; Müslim, Kassâme, 29; ebu Davud, Menâsik, 67; Ahmed b. Hanbel, V, 37, 73.

senenin ayları üzerinde oynamalara son verildi aylar ilk yaratılıştaki gibi yerli yerine oturdu, yaratılıştaki periyoduna girdi, herbiri ne ise o oldu, Zilhicce Zilhicce oldu. Muharrem Muharrem oldu ve hac kendi zamanında yapıldı. Çünkü bir önceki seneye kadar nesiy yapıldığından, Ebubekir'in başkanlığında yapılan dokuzuncu sene haccı bile Zilhicce sayılarak Zilka'de'de yapılmış idi. İşte şimdi bütün bu haksızlıklar ortadan kalktı ve hatta her bakımdan zaman yeni bir döneme girdi.

ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُ **İşte budur sapasağlam din.** Daha önceleri yapılan Nesiy değil, dinin doğrusu budur. İşin aslı ve kadim usul budur. Her üç senede bir ay ilave ederek senenin aylarını onüçe çıkarmak, bazı seneler haram ayların yerlerini değiştirerek yapılan Nesiy değil, doğrusu işte budur. İslâm dininin ahkâmına göre, tutulması gereken doğru hesap işte budur. Çünkü bu, sırf beşerî bilgilerle, bir takım itibari hesaplarla ortaya çıkan ve nazari veya farazi esaslara oturtulan bir hesap değil, şu görülen bütün âlemin tümünün yaratıldığı cisimlerinin hareketleriyle sayıları hesap edilmiş, bizzat yaratılışın üzerine yerleştirilmiş olan bir takvimdir. Ayın, güneşin ve yerin hareketine bağlı bulunan ve Gökyüzü ile Yeryüzü var edildiği ilk gündenberi düzenlenmiş bulunan ve .. فَمَحَوْنَا اٰيَةَ الَّيْلِ *"Ve Biz gece âyetini mahvettik, gündüz âyetini de çevrenizi görebilmenize müsait kıldık..."* (İsrâ, 17/12) uyarınca gece âyeti olan ayın tedricen mahvedilmesiyle yeryüzünden bakıldığı zaman onun ölçülerine yani, büyüyüp küçülmesine bir düzen verildiği gün başlayan hilal değişimlerinin cari olduğu bu âlemi yaratan Allah Teâlâ'nın takdir ve takvimi ile sabit olan ve o gündenberi koyduğu nizam olduğu gibi sürüp gelen ve herkes için Ayın Hilali ve Bediri kadar açık ve aşikar olan ve kıymetini yaratıcısından alan, fıtrata uygun, açık, anlaşılır ve dosdoğru bir hesaptır. Üstelik bu bir şeriattır. Ta İbrahim ve İsmail aleyhimesselam zamanlarından beri Araplar buna veraset yoluyla bağlı ve riâyetkâr olagelmişlerdir. Cahiliyye devrinde bile "eşhuru hurum"e saygı gösterirler ve saygıdan dolayı bu aylarda savaş yapmaktan sakınırlardı. Hatta bir adam babasının veya kardeşinin katiline rastlasa, ona saldırmaz, kötü söz bile söylemezdi. "Nesî" dedikleri değişikliği ihdas edinceye kadar bu yasağa saygı, bir dindarlık ve geleneğe bağlılık üzere sürüp gidiyordu. Yerli yerinde, zamanı zamanında bu yasağa saygı ibadet ve taat olarak yeniden geçerli olmak üzere, haccın Zilhice'de yapılması icap etmekteydi, nitekim öyle oldu.

فَلَا تَظْلِمُوا ف۪يهِنَّ اَنْفُسَكُمْ **Buna göre bu aylarda nefislerinize zulmetmeyiniz.** Evvela uydurma sayılarla ve asılsız hesaplarla aylar hakkında kendi kendinizi

aldatmayınız. Allah'ın tayin ettiği vakitleri değiştirmeye kalkmayınız. Nesi gibi ileri geri bir takım hayali itibarlarla haramı helâl, helâli haram yapmak haksızlığında bulunmayınız. O zaman Zilhicce ayı Muharrem'in yerine gelir, Muharrem de Safer olur. Bunlar birbirlerinin yerine kaydırılabilir sanmayınız. Sonra oniki ayın hepsinde de haramdan, günahtan ve haksızlıktan, özellikle birbirinize zulmetmekten sakınınız. Özellikle bu saygın aylarda büsbütün sakınınız. Bununla beraber وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَٓافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَٓافَّةً **müşrikler nasıl size karşı topyekün savaş yapıyorlarsa siz de onlara karşı topyekün savaşınız.** Yukarıda beyan olunduğu üzere hangi kesimden ve hangi cinsten olursa olsun müşriklerin hepsi cemaatlarıyla birlikte size karşı savaşa giriştikleri ve savaşmayı alışkanlık haline getirdikleri gibi, siz de hepsine karşı bütün müminler bir araya gelerek, hepiniz birlik olarak onlara karşı topyekün savaş açınız. Bu emirde şu ayda veya bu ayda gibi bir kayıt yoktur. Bu ayların hürmetinin mânâsı, Allah için olan cihadın yasaklığı değildir. Müşrikler tarafından bu hürmet ihlal edildiği takdirde, bu yasağı korumak için Allah yolunda savaşı bile göze almanın gerektiğini açıklamaktır. Haksız olan savaş her zaman ve her ayda haramdır. Şu halde haram olan aylarda daha fazla haramdır, قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ *"bunlarda savaş büyük günah "* olduğunda şüphe yoksa da haram helâl tanımayan ve fırsat buldukça diledikleri gibi kıtal ve saldırıdan çekinmeyen müşriklere karşı genellikle Allah için savaş emri, belli bir mekan ve zamanla sınırlı değildir. Bu her ne zaman ve hangi ayda icap ederse o zaman icrası farz olan ve terki ve tehiri caiz olmayan bir emirdir. Bu emre uymak da en büyük taattir. Bunun terkinde veya tehirinde nefislere zulüm vardır ve büyük tehlikeler söz konusudur. Zira الْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ *"Fitne savaştan daha büyük beladır."* (Bakara 2/217). Zulümden korunmak da haram olan aylara saygısızlık değil, bilakis ayniyle saygıdır. Hasılı Haram Aylar, hakikaten saygı gösterilmeye ve savaş yasağına uyulmaya layık olan aylardır. Herhangi bir sebeple saygısızlık yapıp bu yasağı delmek ve ihlal etmek pek büyük günahtır, nefislere zulümdür. Fakat müşrikler bunların hürmetini ihlal ederler. Yukarıdan beri yapılagelen açıklamadan anlaşılacağı üzere bunlar da iki türlüdür. Bir kısmı hiç hürmet tanımaz ve yasak dinlemez. Bu ayların hürmetli aylar olduğuna inanmaz. Hangi ayda olursa olsun fırsat bulduğu anda saldırıya geçmekten, Allah'ın nurunu söndürmeye çalışmaktan ve boş yere can yakmaktan ve mukaddesata saldırmaktan çekinmez. Bunlar Arap müşrikleri dışında kalan müşriklerdir. Bir kısımı da vardır ki, mesela Arap müşrikleri, "Eşhuru Hurum" denilen yasak ayları tanırlar, bu aylarda savaş yapmanın, cinayet işlemenin haram olduğunu bilirler ve buna inanırlar. Bununla beraber Allah'ın

emrettiği ve istediği ölçüde titizlikle riayet etmezler. Allah'ın ayları üzerinde hesap oyunları yaparak onları değiştirmeye kalkarlar. Böyle yaptıkları için bunlar da fırsat bulurlarsa, öbürleri gibi haram aydır veya Mescid-i Haram'dır demeden, mesela müminler Arafat'ta iken bile saldırıya geçip onları doğramaktan çekinmezler. Bunlara meydanı boş bırakmak ve hürmetlerin en ziyade korunması gerektiği Haram Aylar'ın hürmeti adına bütün hürmetlerin çiğnenmesine, hürmetin hürmeti yok etmeye vesile edilmesine fırsat vermemek gerekir. Buna fırsat vermek nefislere zulümdür. Nitekim bu anlamda olmak üzere Bakara Sûresi'nde وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ *"Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayınız."* (Bakara 2/195) buyurulmuştur. Burada bu dört ayın hürmetini, cahiliye devrinde olduğu gibi müşrikler tarafından suistimal edilmemek, daha doğrusu müşriklerin bunu suistimal etmelerine meydan vermemek gerektiği üzerinde duruluyor. Bu yasakların hakkıyle uygulanmasına engel olabilecek şirk ve cahiliye devri âdetleri ve gelenekleri lağvediliyor. Bu aylardaki savaş yasağının Allah yolunda cihada engel sayılmaması, cihad emrinin durumun icabına göre ve düşmanların tutumuna göre uygulanması gerektiği, ancak bunun zaman ve mekan ile bağlı bir emir olmadığı konusuna dikkat çekiliyor. Zamana ve mekana bağlı olmayarak "Müşrikler size karşı nasıl topyekün savaş yapıyorlarsa, siz de onlara karşı topyekün savaşın." buyurulmuştur ki, bu âyetin yukarısına olan bağlantısı şöyle bir mukadder suale cevap mahiyetindedir: "Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlara karşı savaşınız!" emrini ne vakit yerine getirelim? Cevap şu ki, Allah'ın vakitlerini değiştirmemek, yasaklara saygılı olarak, zulüm ve haksızlıktan sakınarak, hangi ayda olursa olsun icab ettiğinde, hiç gecikmeksizin topyekün savaşmak üzere savaş açınız. Şu halde çoğunluğun dediği gibi, bundan anlaşılır ki, "Haram Aylar" kavramında cahiliyye devrinin ne olursa olsun savaş yapmama telakkisi ortadan kaldırılmıştır. Çünkü Allah için olmayan ve cahiliyye devrinde sürüp giden haksız adam öldürmeler İslâm dininde her ayda ve her zaman yasaktır. قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ 'den murad, müşriklerin yaptığı savaşlardır. Allah yolunda yapılacak olan cihad ise her zaman için haklara hürmetin icabı olan en büyük bir itaattır. حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ *"Onları nerede yakalarsanız"* (Bakara, 2/191 ve Nisa, 4/91) ile حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ *"Onları nerede bulursanız"* (Tevbe, 9/5) buyurulmuştur. Hill ve harem mekanda genellik ifade ettiği gibi, bu âyet de zamanda mutlaklık ifade eder. Bundan dolayı buradaki "dördü Haram aylardır" dan maksat bu sûrenin başında geçen وَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ *"Şu haram aylar geçince"* ve فَسِيحُوا فِى الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ *"Yeryüzünde dört ay daha gezip dolaşsınlar."* âyetlerindeki dört ay değildir. Yukarıda da geçtiği üzere Hz. Peygamber'in Veda hutbesinde açıklanan dört

aydır. Ancak Ata'dan naklen bildirilmiştir ki, gerek Harem-i Şerif'de, gerek Haram aylarda düşman hücuma geçip saldırmadıkça, yani önce düşman savaşı başlatmadıkça gaza etmek helâl değildir. Bunlarda kıtalin haramlığı neshedilmemiştir.

Gerçi bu yasak bütün yönleriyle ele alınmayıp, sadece genel anlamda haram olma mânâsına alınacak olursa مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُ diye haram ayların haramlığı takrir buyurulması buna uygun gibi zannedilebilir. Bundan dolayı فَلَا تَظْلِمُوا ف۪يهِنَّ اَنْفُسَكُمْ *"Bunlarda nefislerinize zulüm yapmayın!"* nehyinin mânâsı, bu haram aylarda başlangıçta savaşı helâl saymak suretiyle kendinize zulmetmeyiniz, demek olduğunu zannedenler de olmuştur. Cahiliyye devrinde alışılmış olan şekavet (terör) savaşlarına göre bu anlayış doğru ise de hakkın emri olan nefislere zulüm değildir, zulmü akamete uğratmak için yapılması gereken cihad söz konusu olduğunda bu doğru değildir. قَاتِلُوا *"Savaşınız!"* emrine de aykırıdır. Nefislerin zulmü, savaş açısından ele alındığı takdirde doğrusu bu âyete şöyle mânâ vermek gerekir: "Bu haram aylarda cihadı terk veya tehir etmek suretiyle düşmanlarınızın size savaş açmasına meydan verip, kendinizi kıtala uğratarak nefislerinize zulmetmeyiniz."

Bilfiil saldırıya geçen bir düşmana karşı, savunmayı terk etmekte işte böyle nefisleri kıtale ve zulme maruz bırakmak mânâsı bulunduğu gibi, haram helal, hukuk ve mukaddesat tanımayan ve fırsat bulduğu zaman hiç acımadan saldıracağı bilinen Allah düşmanlarının saldırısına meydan vermekte dahi aynı mânâ bulunmaktadır.

Bu suretle âyette hak takvimi ile ayların sayıları tesbit edildikten ve haram ayların haramlığı yeniden karar altına alındıktan sonra, haramın esas gereği ve hak dinin mânâsı canlara kıymaktan sakınmak şeklinde özetlenmiş ve bundan haram aylarda cihadın yasak olduğunu anlamamak ve bilakis bu hak ve hürmetin ihlali söz konusu olduğu zaman, bu yasağı korumak için cihadın gerekli olduğu ve böylece cihad emrinin haram veya helâl aylara bağlı olmadığı bir mutlak nass ile hükme bağlanmıştır ki:

وَقَاتِلُوا الْمُشْرِك۪ينَ كَٓافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَٓافَّةً *"Size karşı topyekün savaş açan müşriklere karşı siz de topyekün savaşın!"* ve her zaman hep böyle yapın. وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّق۪ينَ **Ve biliniz ki, Allah muttakilerle beraberdir.** Her hususta böyledir. Şu halde yapacağınız savaşta da hep hakkı gözeten, Allah rızasını düşünen, helâl ve haramı tanıyan, şirk ahlâkından, keyfi hareketlerden, zulüm ve haksızlıktan, günahlardan, emre itaatsizlikten sakınan, vazifesini bilen kimseler olunuz.

Allah'ın emrine uyarak hepiniz hep birden uyum içinde ve topluca hareket ediniz. Hakkıyle korunursanız Allah'ın yardımı ve nusreti sizinle olacak, sizin gibi müttakilere yar olacaktır. Böyle olursanız başarıya ulaşacağınızdan hiç şüphe etmeyiniz.

اِنَّمَا النَّسِىٓءُ **O Nesi** (denilen o tehir, yani ayı geriletme) işi زِيَادَةٌ فِى الْكُفْرِ **küfürde bir ziyadelikten başka birşey değildir.**

"Nesî' ": kelimesi, lugat, örf ve şeriat açısından üç ayrı anlama gelir:

Lugat bakımından "nesî" hem masdar, hem sıfat olarak kullanılır. Herşeyden önce نَسَاَ يَنْسَاُ fiilinden masdar olarak نَسْاً ، نَسَاءً ، نَسِيئًا gelir ki, esas anlamı tehir, etmek geri bırakmak demektir. Nitekim مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نَنْسَأْهَا kırâetinde نَنْسَأْهَا ، نُؤَخِّرْهَا demektir. Alışverişte "veresiye" demek olan نَسِيئَة ismi de yine bu kökten gelir. Bazı hallerde gecikme bir ilave ile ilgili olur. O da ya tehirin gereği veya sonucu olur. Mesela eceli tehir etmek, ömrü arttırmak, ömrü uzatmak demektir. Bir seneye bir ay ziyade etmek demek, ertesi seneyi bir ay geciktirmek demektir. Yahut bunun aksine birinci seneden bir ay eksiltmek, ertesi seneyi bir ay erken başlatmak suretiyle ziyadeleştirmek demek olur. Bundan dolayı "nesî" masdarı da bazan ziyade etmek mânâsına kullanılırsa da esas mânâsı tehirdir. Ve bunda ziyadenin hiç bulunmadığı haller de olabilir. Mesela aynı sene içinde Muharrem ayı, Safer, Safer ayı da Muharrem farzedilerek, bir geriye bırakma ve öne alma yapılırsa sene yine oniki olarak kalmış olur, bir eksiklik veya fazlalık olmaz. Bundan dolayıdır ki, âlimlerin çoğunluğu, öne alma ve geriye bırakma mânâsını değil, örfi ve şer'î anlamda esas olan en kesin mânâ olarak "tehir" mânâsını önemle vurgulamışlardır. Sonra "nesî", bu tehir mânâsından "fail bimânâ meful" olarak مَنْسُوءٌ yani gecikmiş mânâsına sıfat olmuştur. Maktul mânâsına gelen "katîl" de böyledir. Bundan başka fail vezninde fail olarak "nâsi" yani tehir eden mânâsına da olabilir. Nitekim şehid, şahid demek de olabilir, meşhud demek de olabilir. İkinci olarak örfle ilgili anlamda da النَّسِىٓءُ Nesîy kelimesi yine bu üç mânâ ile ilgili bir isimdir. Birincisi masdar mânâsından alınarak bir özel tehirin ismidir ki, ayı tehir etmek demektir. Şöyle ki:

Araplar ötedenberi ayları gerçek yönüyle kamerî aylar olarak tanıyor, seneyi de gök ayı senesi olarak oniki ay sayıyorlardı. Hangi isimlerle sayarlarsa saysınlar ayları ve seneleri kamerî idi. İbrahim ve İsmail aleyhimesselam zamanından beri bu oniki aydan dördünü haram aylar olarak biliyorlar ve bu aylardaki savaş yasağına saygı gösteriyorlardı. Bu aylarda birbirleriyle savaş

yapmıyorlar, ibadetle meşgul oluyorlardı. Bu aylara o kadar hürmet ediyorlardı ki, hatta bir adam babasının katiline bile rastlasa ona el uzatmıyor, dokunmuyordu. Bu dört haram ayın ise Zilka'de Zilhicce, Muharrem üçü"Serd", yani bir dizi, dördüncüsü olan Recep de tek başına idi. Böyle ardarda gelen üç ay boyunca savaş yapmamak, bütün gelirleri gazvelere, çapul ve ganimet elde etmeye bağlı olan bazı kabilelere zor gelmeye başlamıştı. Bundan dolayı gazve yapabilmek için bunlardan birini tehir ederek araya boş zaman koymaya çalışmak için ayların tertibi üzerinde oynamışlardı. Böylece oniki ayda dört aylık yasağı daha da küçültmek, haccı da işlerine gelen belli bir mevsimde tutabilmek için altı ayda birer hafta olmak üzere, yirmidört ayda, yani iki senede bir ay kazanmaya çalışarak o seneyi onüç ay hesabıyla daha uzatmışlar. Dört aylık haram aylardan üçünün birarada gelmesini önlemek için söz konusu dört haftayı ikinci senenin sonuna bir ay olarak eklemişler ve o seneyi onüç ay olarak kabul etmişlerdi. Buna göre bu onüçüncü ay senenin sonuna eklendiğinden Zilhicceden sonraki ayın da Muharrem olması gerekirken, araya sokuşturulan o bir ay yüzünden Muharrem ayı Safer yerine kaydırılmış oluyordu, ve bütün aylar bulunması gereken yerlerinden bir ay geriye atılmış oluyorlardı. Bundan dolayı o ilave aya "Safer-i âhir" adı verildiği gibi, bu tehir işine de "nesîy" deniliyordu. Tehire uğrayan Muharrem'e de "Nesîy" deniliyordu. Bu onüç aylık sene de Nesîy senesi olmuş oluyordu. Böylece özellikle eşhuru hurum denilen yasak ayları bölmeyi hedef tutan bir nesîy geleneği ihdas edilmiş idi. İki sene bir ay sayılması gereken yirmibeş ay, tamamı tamamına iki sene sayılmış, ancak bunlardan birinci sene oniki, ikinci sene de onüç olarak kabul edilmişti. Böylece bir ay göz göre göre iç edilmişti. Oniki ay içinde dört olan eşhuru hurum yerlerinden oynatılmakla kalmamış oniki buçukda dört nisbetine düşürülmüştü. Ve bu minval üzere her iki senede bir ay ilavesiyle yapılan nesîy geleneği sayesinde yirmi beş senenin de bir senesi çalınmış oluyordu. Her yirmi beş sene içinde bir sene ortadan kayboluyor ve kaynayıp gidiyordu.(1) Böylece yirmi beş senede bir sene

(1) Kamerî sene yerine Güneş senesi itibar edilmiş olsa idi bu bir senenin çalınıp iç edilmesi ancak otuzüç senede gerçekleşmiş olacaktı. En az üç senede bir ay nesîy yapılmış olacaktı. Ve otuzüç sene içinde güneş aylarından her biri şimdi kullanılan takvimde görüldüğü gibi, en azından üç sene Muharrem, üç sene Safer, üç sene Ramazan, üç sene bayram, evet sadece üçer sene her biri kendi yerinde ve gerçek zamanında yapılacak, geriye kalan otuz tanesi kendi gerçek zamanının dışında yapılmış olacaktı. Bir tanesi de hiç yapılmayacaktı.

Bilindiği gibi Kamerî sene, güneş yılından onbir gün daha azdır. Araplar ise bunu onbeş gün kabul ediyor ve iki senede bir aylık ilave olarak ikinci seneye ekliyorlardı. Bundan

yok edildiğinden o senenin haccı da umresi de, öteki ibadetleri de yapılmamış oluyordu, hürmetleri de terk ediliyordu.

Buna göre hac ancak birinci oniki aylık sene ile onu izleyen ilk onüç aylık nesîy senesinde kendi vaktinde yapılmış oluyordu, ondan sonraki yirmiüç senenin hac ve hürmetleri hep vaktinin dışında yapılmış oluyordu. Ve bu süre içinde ayların hürmetleri tamamen gerçek vaktinin dışında kalıyor, esas hürmet zamanlarına denk gelen yasak günleri de ister istemez çiğnenmiş oluyordu. Ancak yirmi beş sene sonra, yani yirmi altıncı senenin ayları tekrar yerli yerine kendi zamanına denk gelmiş oluyordu. Ve ancak o zaman hac ve hürmetler doğru olarak kendi zamanlarında yapılabiliyordu. İşte Hz. Peygamber'in Veda Haccı, söz konusu nesî'in sona erip yeniden ayların yerli yerine geldiği böyle bir senede yapılmıştı. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, bu iki âyet gereğince nesî'i iptal edip اِنَّ الزَّمَانَ قَد اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِه يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"Muhakkak ki zaman dönüp dolaşıp, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü şeklini aldı."* (1) buyurmuştu.

Hasılı örfte masdar mânâsı ile "nesî" böylece ayı geriye almak, ertelemek demek olan özel bir anlam taşır. Araplar arasında sürüp gelen şekli, bu tehirin esas mahiyeti değil, bir özel şekli idi. Bunun Araplar arasındaki uygulamasından başka türlü uygulamaları da mümkündür. Her erteleme bir nesîy ile ilgilidir. Fakat her nesîin Arap'taki şekli gibi olması gerekmez. Çünkü nesîy ayların ve senelerin sayısında hiçbir fazla ve eksik söz konusu olmadan Muharrem'i Safer, Safer'i Muharrem, Ramazan'ı Şaban yapmak gibi bir takım takdim ve tehirlerle de yapılabilir. Halbuki bu şekilde yapıldığı zaman, seneye ay ilave etmek gibi birşey yoktur. Beyan olunacak şer'î mânâ açısından bu nokta çok önem taşıdığı için tefsircilerin çoğunluğu nesî'in esas mânâsının ziyadeye mahsus olmayıp, özellikle tehir demek olduğunu önemle belirtmişlerdir.

Böylece nesî'in birinci örfi mânâsı anlaşıldıktan sonra gelelim ikinci örfi mânâsına:

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere اَلنَّسِيُّ bir de tehir edilen ayın kendisine dahi verilen bir isimdir ki, bu da lugattaki "faîl bilmânâ mefûl"

---

anlaşılıyor ki, Arapların yaptığı bu nesîy işi, bazı takvimcilerin zannettikleri gibi üç senede bir ay ilave etmek değildi. Onlar iki senede bir ay ilave ediyorlardı. Bununla beraber âyette sözü edilen nesîin, hangi türlü tebdil olursa olsun hepsine şamil olduğunu göreceğiz. (Müellif)

(1) Buharî, Tefsiru sureti, 9/8, Bedü'l-halk, 2, Meğazi, 77, Edâhî, 5, Tevhid, 24; Müslim, Kassâme, 29; ebu Davud, Menâsik, 67; Ahmed b. Hanbel, V, 37, 73.

anlamına kullanılmaktadır. Yine yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Araplar arasında bu anlamda "nesîy" Safer yapılan Muharrem ayı oluyordu. Gerçi Muharrem Safer'e tehir edilmekle senenin bütün ayları kendilerinden sonraki ayın yerine geçiyor ve hepsi tehire uğruyordu. Bundan dolayı da bu ayların hepsine "nesîy" adı vermekte lugat açısından hiçbir engel yoktu. Fakat onların tehire uğraması bizzat ve ilk olmak dolayısıyla değildi, en baştaki Muharrem ayının tehiri sebebiyle oluyordu. İşte bundan dolayı "Nesîy" tabiri, hepsinin tehirine sebep olan Muharrem ayı için kullanılıyordu. Daha açıkçası nesîy, asıl Muharrem'den ibaret de değildi, bir sene onüçüncü ay olarak Safer son sayılıp Muharrem'i Safer'e, Safer'i Rebîulevvel'e doğru kaydıran ve diğer sene sayılmayıp Saferi Muharrem saydıran ve bütün ayları dolaştıktan sonra onbirinci senede Zilhicce'yi Muharrem saydıran, onikinci senede ise bütün bir seneyi yuttuktan sonra Muharrem'i asıl Muharrem olarak kendi yerine getiren aydır. Bu ay Kamerî seneden büyük olmak üzere asıl itibar edilen Kamerî olmayan senenin Kamerî aylarından fazla olan ve bir aya bağlı olmayan günlerini(1) başlangıçta hesaba katmayıp, ertesi seneye bir ay olarak eklenen ilave ay demektir. Bu hesaba göre bu ilave ay ikinci bir Safer ayı sayılırdı.

Böylece Muharrem "Nesîy" olur ve tehir edilmiş olurdu. Muharrem ayının "nesî'i" hesaba alınıp kaza edildiği sene de bu tehir edilmiş olurdu. Bundan dolayı müfesirler, bu "nesîy" ayını bazen Safer, bazen Muharrem diye isimlendirirler ki, Muharrem'den murad asıl Muharrem değil itibari Muharrem olduğu gibi, Safer'den murad da Safer-i ahir demektir ki, bu ay Safer sayıldığı sene, Safer ayı Muharrem, Rebîul'evvel de Safer sayılmış olurdu. Ve yine bundan dolayıdır ki, "Kamus"da bu anlamda "Nesî" kelimesi اَلنَّسِيُّ شَهْرٌ كَانَتْ تُؤَخِّرُهُ الْجَاهِلِيَّةُ *"Nesîy, Cahiliyye Arapları'nın tehire uğrattıkları aydır."* diye tarif edilmiştir. Birçoklarının görüşüne göre, örfte nesî'in bu mânâsı bir önceki mânâ'nın da esasıdır. Birinci mânâda daha ziyade "nesa" veya "insa" daha çok bilinen mânâdır. Bunlardan başka "ennesîy" ismi, "feîl bi mânâ fâil" olarak nesî hesaplarını yapan ve bunu ilan eden "nesîci"ye ünvan olarak dahi kullanılmıştır. Bu anlamda "nesîy" "nâsiy" demek olur. Gerçi mânâ çok kullanılan bir meşhur mânâ değildir. Hatta bunu birçokları zayıf bulup reddetmişlerdir.

İşte cahiliyye devri Arapları arasında bilinen ve kullanılan "ennesîy" ismi, sırasıyla bu mânâlarda müşterek olarak kullanılıyordu. Ve bu âyet, bunlardan

(1) Cahiliyye devri Araplarının bunu iki hafta saydıkları daha önce geçmiş ve hakkında bilgi verilmişti. (Müellif)

her birine teker teker işareti içeriyor ve hepsini birlikte iptal ediyordu. Öyle sebeplere ve özelliklere dayanarak iptal eylemiştir ki, bütün bunların sonucundan, şeriatın mutlak olarak haram kılıp tekfir ettiği genellikle geniş anlamlı ve kapsamlı bir nesiy yasağı ortaya çıkmıştır ki, bununla yalnızca cahiliyye devri Arapları'nın geleneği olan söz konusu özel nesîy değil, aynı zamanda benzer illet ve sebeplerle yapılabilecek bütün nesîy türlerinin hepsinin küfür demek olduğu ortaya konulmuştur.

Bu âyetin öncesi ve sonrası göz önünde tutulduğu zaman nesî'nin burada şer'î anlamda kullanılmış olduğu görülür ki, asıl üzerinde durulması gereken mânâ da budur. Bu da âyetten bütün açıklığı ile anlaşılır ki, Arap geleneğinde mevcut olan bütün nesî çeşitlerinin hepsinin batıl olduğunu ortaya koymaktadır. Bu mânâ Muharrem ayının haramlığını bir başka aya tehir etmek, yani o ayda olduğuna itikad etmek diye tarif edilmiştir. Bu tarif gerçi doğrudur, fakat eksiktir. Âyetin öncesi ve sonrası göz önüne alınarak hasıl olacak mânâyı şöyle tarif etmek gerekecektir: Allah'ın haram kıldığı herhangi bir haramı helâl kılmak maksadıyla vakit tehiri, hatta o maksatla olmak üzere yapılan herhangi bir tehir veya ilave nesîydir. Şer'i hükümlerin ilgisi mükellefin fiili olduğundan, şer'i mânâlarda aslolan masdar mânâsıdır. Örfte isterse ikinci mânâ daha meşhur olsun. Âyette en açık olan mânâ masdar mânâsıdır. Zira belli ki, küfr olan nesîy, nesîy yapılan ay veya nesîy yapan kişi değil, nesîy işinin kendisidir. Bunun için müfessirler bu âyetteki nesîy kelimesinin doğrudan doğruya açık olan mânâsının masdar mânâsı olduğu geciken ay mânâsına alındığı takdirde زِيَادَةٌ فِى الْكُفْرِ 'deki ziyade küfre sebeptir gibi bir tevil gözetilmek lazım geleceğini ve nesîy yapan mânâsına "nasi" olarak alınmasının da esasen meşhur olmadığını, o takdirde de "küfürde ileri gitmiş, fazla kâfir" şeklinde tevil edilmek gerekeceğini ihtar etmişlerdir. Bununla beraber, bu mânâlar âyetten ibare ile olmasa bile işaret ile anlaşılacağında da şüphe yoktur. Çünkü fiilin hükmü, failin ve mefulun hükmünü de açıklar. يُحِلُّونَهُ "Onu helâl sayarlar" ifadesindeki zamirin açıkça aya raci olmasıdır. O ihlal eden, yani helâl kabul eden kimselerin de nesîy işini yapanlar olması açıktır. Bunlar "nesîy" kelimesinden işaret yoluyla çıkan mânâlardır. Öyleyse bu üç mânâ derecesine göre şöyledir:

1- Nesîy yapmak küfürde ziyadelikten, aşırılığa gitmekten ibarettir. Ondan başka bir şey değildir. Zira haramı helâl saymak küfürdür.

2- Nesîy ayı ziyade küfre sebeptir. Çünkü birçok haramları helâl saymaya sebeptir.

3- Nesîy yapan küfürde ileri gitmiş, fazla bir kâfirdir. Nesîy yapmakla kâfirleri büsbütün saptırır. Allah'ın haramlarını helâl yapmak için haram ayı, bir sene helâl, bir sene haram yapar. Seneden seneye değiştirir dururlar.

Bir de اِنَّمَا النَّسِيءُ Verş ve Ebu Cafer kırâetlerinde "ya" harfinin teşdidiyle hemzesiz olarak النَّسِيُّ okunur. Bunda da iki vecih vardır: Birisi نَبِئٌ den ، نَبِيٌّ شَيْءٌ 'den شَيٌّ kelimelerinde olduğu gibi "hemze"nin "ya"ya kalbedilmesiyle نَسِيءٌ 'ün muhaffefi olmasıdır ki, ekseri dil bilginlerinin görüşü budur. Diğeri ise نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ *"Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu."* (Tevbe, 9/67) âyetinde olduğu gibi terk mânâsına gelen "nisyan"dan "mensil", yani metruk demek olup, diğer bir açıdan nesîy ayının ismi olmasıdır. İbnü Abbas, "Bir sene terk ederler, bir sene de Muharrem yaparlardı." demekle bu mânâyı göstermiştir. Demek ki, ayın tehiri açısından olan mânâyı ifade eden bir isim olduğu gibi, نَسِىٌّ de terki açısından olan mânâyı ifade eden bir isimdir. Gerçekten de yukarıda açıklandığı üzere iş yalnızca bir tehir ile kalmıyor, bir de terki gerektiriyordu. Bundan dolayı yirmi beş senenin bir senesi tamamen terk edilip sıvıştırılıyordu. Bu mânâyı نَسْءٌ ismi açıkça ifade etmediği halde نَسِىٌّ bilhassa bu mânâyı ifade etmektedir. Şu halde bu nesiyy ismi bir vakitler Türkçe'de deyim olmuş olan "Siviş senesi" tabirine benzemektedir. Ve âyette نَسِىٌّ mefhumu يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا *"Onu bir sene helâl, bir sene de haram sayarlar."* ifadesinin mefhumu da فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ *"Allah'ın haram kıldığını helâl sayarlar."* ifadesinin sonucunda gösterilmiş demektir ki, meâli şu demek olur: اِنَّمَا النَّسِيءُ *"O nesiy"* kasten unutulup boş bırakılan ve terk edilen o mensi ve metruk ay, o siviş ayı زِيَادَةٌ فِى الْكُفْرِ *"küfürde bir ziyadeden başka birşey değildir."* Yani sanıldığı gibi bir kazanç değil, küfrü arttırmaya yarayan bir sebeptir. Kâfirlikte daha ileri gitmek, normal küfürden daha fazla küfür yapmak ve yaptırmak için ziyade kılınmış bir aydır. يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا **Bununla, yani "nesî" veya "nesiyy" ile kâfirler idlal olunurlar."** Normal küfürlerine ilaveten sapıklıktan sapıklığa sürüklenirler.

Nâfî, İbnü Kesir, Ebu Amr, İbnü Âmir, Âsım'dan Şube ve Ebu Cafer kırâetlerinde "ya"nın fethi ve "dad"ın kesriyle يَضِلُّ (yadillu) okunduğuna göre, bununla kâfirler dalalete düşerler. Yani bu öyle bir şeydir ki, bunu kâfir olanlar yapar ve bu yüzden de küfür üzerine küfür ekleyerek büsbütün sapar giderler. Yakub kırâetinde yalnızca "dad"ın kesriyle "yudillu" okunduğuna göre üç mânâ söz konusudur: "Bununla kâfirler idlal yaparlar." Yani kendilerine uyanları büsbütün yoldan çıkarırlar, yahud ayları tehire uğratarak ve ekler yaparak nesiy yapan o nesici, bu nesiy fiili ve ayı ile kâfirleri daha beter azdırır durur. Yahut

"Allah bununla kâfirleri dalalete düşürür." Şöyle ki:

يُحِلُّونَهُ عَامًا **Onu** (o nesî'i yahut nesî ayını, yani o tehir edilen veya sivistirilen ayı), **bir sene helâl,** وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا **ve bir sene haram sayarlar.** Aynı ayı bir sene helâl, yani hürmetsiz bir ay kabul ederler, ertesi sene aynı ayı haram, yani hürmetli ay sayarlar. Mesela birinci sene Muharrem'e Safer derler onu helâl ay sayarlar, ertesi sene de onu haram aylardan ilan ederler, hürmetli bir ay sayarlar. Bunun nasıl bir çelişki ve şaşırtmaca olduğu meydandadır. Halbuki bu ay gerçekte ya helâl aydır, ya haram aydır. Helâl ise haram sayılması, haram ise helâl sayılması küfürdür(1).

Dikkat etmek gerekir ki, bu ifadede yalnızca Araplar'ın yaptığı nesî'in değil, genel olarak nesî'in sonucundan doğan bir özellik vardır. Çünkü dinî ibadetlerde esas olan zaman ölçüleri hep kamerî senedir. Bunun üzerine fazla veya eksik her hangi bir başka sene itibar edildiğinde, kamerî seneye göre aylar ya ileri, ya geri olmak üzere bir miktar farkedecektir. Bundan dolayı bu uygulamadan gün ölçüsüne bağlı olan namaz gibi ibadetler fazla etkilenmezse de hac ve oruç gibi yıla bağlı ibadetler ve diğer işler önemli ölçüde etkilenecek ve hiçbiri kendi vaktinde yapılamayacak. Şu halde bir sene helâl sayılan bir ay, ertesi sene -velev kısmen olsun- haram sayılmış olma durumuna düşer, kısmen de olsa bazı sapmalar meydana gelir. Ve birtakım çelişkili durumlar ortaya çıkar. Mesela yahudi ve hıristiyanların dahi perhizleri ve bayramları esasen hep kamerî sene hesabına ve kamerî aylara göre iken bunları sonradan güneş yılına tahvil edip değiştirmişlerdir. O zaman eskiden perhiz ayı olan kamerî ay bir sene tam perhiz olmuş ise ertesi sene bu değişme yüzünden mutlaka beş on gün daha doğrusu onbir gün o ayın perhizinden eksik yapılmış olur. Hele bir kaç sene sonra behemahal kendi günlerinin tamamen dışına çıkmış olur. İşte "Bir sene helâl, bir sene haram kılarlar." tarifi ise bu iki halin ikisine de uygun düşmektedir, her ikisi için de doğrudur. Özellikle ilâhî ifadesi, onu يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا *"Bir sene helal başka bir sene haram kılarlar."* anlamına dahi gel-

---

(1) Bazı müfessirler bu "haram sayarlar" cümlesini, "hürmetini olduğu gibi muhafaza ederler" meâlinde tevil eylemişlerdir. Binaenaleyh bu haram kılmanın onlara isnadı bir önceki sene helâl saymaları veya helâl ve haram saydıkları şeyi ilâhlarına isnad etmeleri bakımından olduğunu söylemişlerdir. Oysa böyle bir tevile lüzum yoktur, doğru da değildir. Bazı seneler mesela nesî'in ilk senesinde böyle olursa da ondan sonraki senelerde durum bunun aksine olur, helâl saymakta isabet etmiş olsalar bile haram sayınca yine küfretmiş olurlar. Mesela geçen sene Şevval ayını Safer yapmışlarken bu sene onu Muharrem yaptıklarında helâl saymaları doğru, fakat haram saymaları onların kendi uydurmaları olur.(Müellif)

mektedir ki, bunun mutlaka ertesi sene olması da gerekmez. Böylece âyetin kapsamındaki genişlik ortaya daha iyi çıkmış olur. İşte bundan dolayı burada Arapların bir sene nesîy yapıp, diğer sene yapmadıkları ve "bu sene Safer helâldir, bu sene bu ay Safer'dir." diye helâl ve haram çelişkisini her sene yeniden ilan ettikleri anlaşılmakta ise de nesî'in ne olduğunu ortaya koyan en bariz özelliği onun şer'î yönüyle ilgili olmayan diğer özelliklerden ve şekillerden soyutlanarak, yahudi, hıristiyan ve daha başka din mensuplarının nesîy benzeri tasarruflarını da içine alacak şekilde geniş bir perspektifle ifade edilmiş olmasıdır. Bundan dolayı bir nesî'in, yani bir vakti tehir ve takdim etmenin küfür ve dalalet olup olmadığını anlamak için Araplar'ın bu nesîy işini nasıl yaptıklarını tetkike de lüzum yoktur. O cihet âyetin maksadının dışındadır. Bu husus aydınlığa kavuştuktan sonra, aynı ayı, bir sene helal, bir sene haram yapmanın bir küfür, bir dalalet ve bir sapıtma olduğu da gayet açık olarak ortadadır. Binaenaleyh iş bu kadarla kalsa nesîy yapmak nisbeten basit ve kendi halinde bir küfürden ibaret kalırdı. Fakat mesele burada kalmıyor, birbirine bağlı olarak iki ayrı maksada âlet olmak üzere daha şumullü ve daha yaygın bir şekilde yapılarak gayet saptırıcı ve şaşırtıcı katmerli bir küfür halini alıyor.

Bakınız aynı ayı bir sene helâl, bir sene haram yapma şaşırtmacasını niçin yapıyorlar? لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ **Allah'ın haram kıldıklarının adedine uygulayıp da** فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ **Allah'ın haram kıldıklarını helâl kılsınlar diye böyle yaparlar.** Yani hakikaten haram aylar özellikle falan falan ayların kendileri değil de keyfe göre dört ay imiş, her hangisi olursa olabilirmiş gibi. Sene içinde herhangi dört aya hürmet gösterilirse hürmetsizlikten kurtulunurmuş gibi. Mesela Zilkade'de de hac yapılmakla sanki Zilhicce'de, yani vaktinde yapılmış gibi, hac farzı yerine getirilmiş olurmuş. Şaban ayını Receb saymakla Receb ayına mahsus olan hürmet hakkı eda edilebilirmiş sanki. İlh... Ayrıca oniki ayda dört oranı, onüçe dört oranı ile aynı şeymiş gibi. Ayların kendilerine mahsus olan hürmetleri çiğnenmekle kalmıyor, seneye ay eklenmek sûretiyle bir ay şaşırtmacasını senenin bütün aylarına ve bu arada özellikle ucunu haram aylara dokundurmak ve dolayısıyla nesîy olayını hepsine uygulamak ve hepsini yerinden oynatarak onlara ait hürmeti başka aylara atmak ve bu suretle onların yerlerine kendi uydurdukları dört ayı haram ay saydırmak, sonuçta da Allah'ın haram kıldığı ne kadar yasak varsa hepsini helâl yapmak için böyle yaparlar. İşte nesiy şaşırtmacasından maksat böyle bir saptırma, böylesine geniş boyutlu ve katmerli bir küfür olayını gerçekleştirme çabasıdır. Bunun esas gayesinin bundan başka birşey olmadığı açıktır.

Bu لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ talili açıkça gösteriyor ki, cahiliyet geleneğinde nesiy sadece bir tek ayın tehirine ve hürmetinin ihlal edilip haram sayılmasına münhasır bir olay değildi. Dolayısıyla bütün haram aylara uygulanıyordu. Bundan asıl maksatları da bu idi. Birinci sene Muharrem'in Safer kabul edilip haram sayılması sebebiyle o sene içindeki dört ay da yer değiştirmeden dolayı helâl sayılmış olacaktır. Gelecek senenin başındaki Muharrem'den itibaren bir ay geriletilmesi demek olacağı da açıktır. Bu da sırf kamerî aylarla ifade olununca Muharrem ayının Safer yapılması demek olur. Bundan dolayı tefsirlerde rivayet olunageldiği üzere Muharrem'i Safer yaparlardı tarifi, aslında giden seneyi bir ay arttırırlar, gelen seneyi de bir ay geciktirmiş olurlardı demenin en açık ifadesidir. Bu noktayı dikkatten uzak tutmamalıdır. Gelen senenin Muharrem'i Safer itibar edilince Muharrem fazla ve helal bir ay olmuş oluyordu ve o senenin son ayı olmuş oluyordu. Oysa İkinci senenin ilk ayı olması gerekirdi. Eğer bu bir ay geriletmenin her sene yeniden yapıldığı, yani her sene yeni bir nesîy yapıldığı kabul edilirse oniki senede tam bir sene iç edilmiş ve tamamen sıvıştırılmış, onüç sene oniki sene yapılmış olur. Bir senesi de bütünüyle inkâr edilmiş ve helâl kılınmış olur. Ve aylar ancak onüç senenin sonunda yani ondördüncü sene kendi yerlerine oturmuş olur. Nesîy yapılan ayın hürmetine gerçek anlamda ancak o sene riayet edilmiş olur. Bununla beraber bu senelerin hiç birinde Muharrem ayı, Hac edilen aydan sonra gelen ay olmaz. Fakat âyetin ifade ettiği üzere nesîy olayı iki senede bir yapılırsa yirmibeş senede bir sene çalınmış olur ve ancak yirmi dört senede iç edilmiş olur ki, Araplar böyle yapıyorlardı. Eğer ay tehiri iki seneden fazla bir sürede olursa, o zaman söz konusu iç edilecek senenin sıvıştırılması da daha fazla senelerin geçmesini geretirir. Mesela yahudi ve kildani takvimiyle üç senede tam bir ay iç edilmesiyle otuzaltı senede, fakat hıristiyan takvimiyle otuzüç senede tam bir sene çalınmış olur. Hepsinde de bir ayın tehirinden itibaren hürmetler yalnızca sayılara uygulanabilir fakat zamanında uygulanmış olmaz. Yerlerinden alınarak başka yerlere kaydırılmış olur. Mesele basit bir geciktirme olayından ibaret kalmayıp nesîy yapanların ortaya koydukları hürmetlere saygı gösterilmiş, Allah'ın koyduğu hürmetlere riayet edilmemiş ve hatta inkâr edilmiş olur. Sonuçta da bir senenin hürmetleri ve ibadetleri hiç yapılmamış ve yerine getirilmemiş olur. Ve devirler tekrarlandıkça bu durum da sürekli tekrarlanmış olur. Böylece sadece ayların değil, Allah'ın koymuş olduğu bütün yasakların çiğnenmesi, haramların helâl kabul edilmesi alışkanlık haline getirilmiş olur ki, artık bunun ne kadar büyük idlal ve saptırma, ne ölçüde katmerli bir küfür olduğu tasavvur olun-

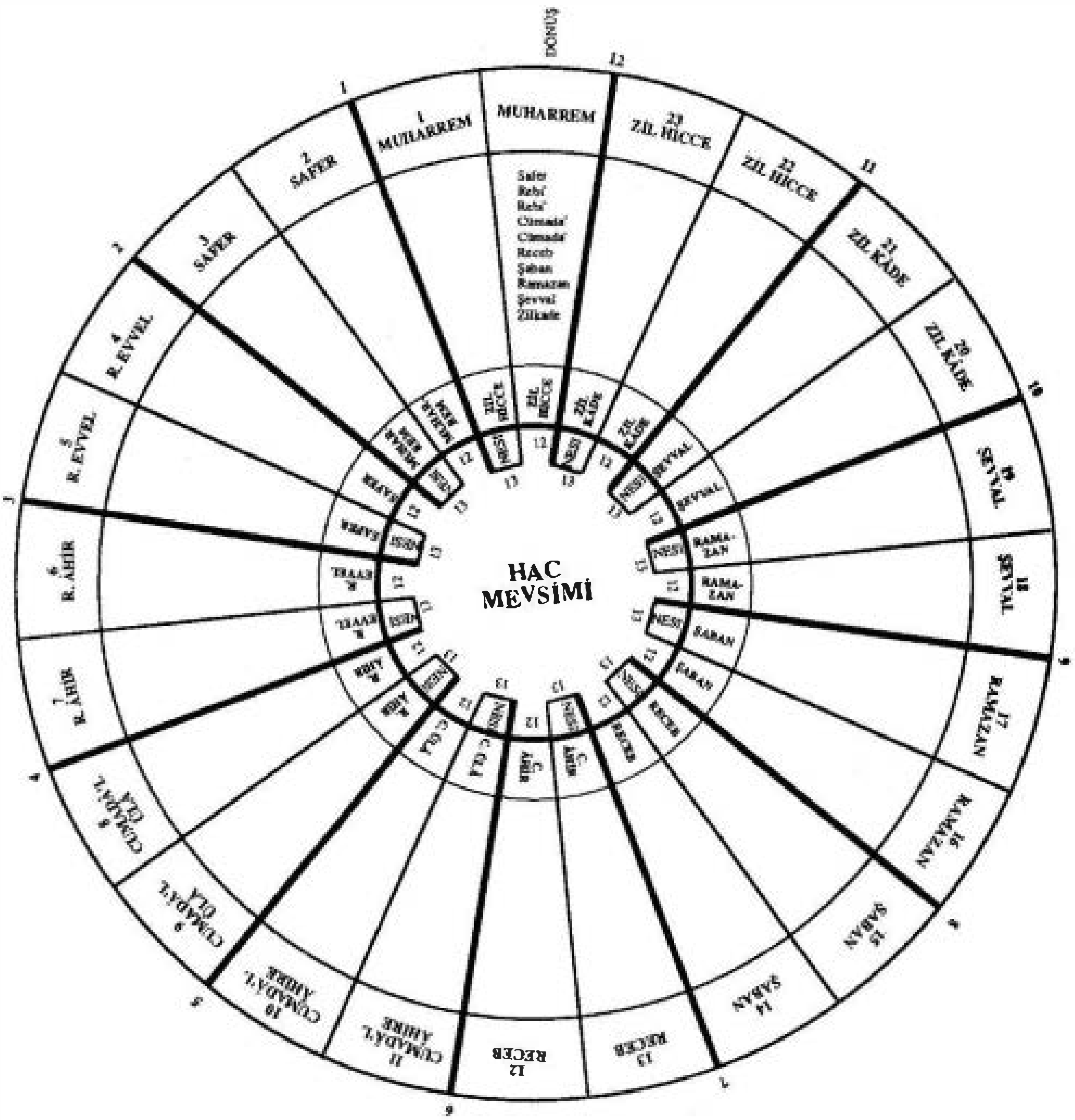
malıdır. Demek ki, her zaman yapılması helâl ve mübah olan şeyler açısından yapılan gecikmeler nesîy adını almaz. Her hangi bir hürmet kendi vaktinin dışına kaydırılıp helâl sayılmadıkça onda "nesîy" anlamı bulunmaz. Yalnızca bir hürmeti, yani Allah'ın yasakladığı bir haramı helâl saymak bir küfürdür. Bunu diğerlerine bulaştırmadan yalnızca bir ayın veya bir vaktin tehir edilmesi ve helâl sayılması örf açısından nesîy sayılmasa bile şer'an nesîy sayılır. Ancak küfrü katmerli olan bir nesîy değil, basit bir nesîy demek olur. Bir vaktin tehir ve helâl sayılmasını başka ayların da helâl sayılmasına yol açacak şekilde bilinen özellikleriyle yapılan nesîy ise ne şekilde olursa olsun basit bir küfürden ibaret kalmaz. Sebebiyet verdiği helâl sayılmalardan dolayı, söz konusu haramın fazlalığı oranında çokça bir küfür demektir. زِيَادَةٌ فِى الْكُفْرِ 'dür. Bunu uygulayanlar, bu yolu seçenler bir kere kâfir olmakla kalmazlar, olayın her tekrarında yeniden bir kere daha küfre düşmüş olurlar. Haram olanı her helal sayışlarında yeniden küfretmiş olurlar, her seferinde küfürlerini yenilemiş olurlar. Bu küfür hesaplarını ne kadar ince ve gizli oyunlar kullanarak yaparlarsa halk için, avam için bunun farkına varılması o ölçüde gizli ve zor olacağından, saptırma ve dalete düşürme gücü de o nisbette ziyade olmuş olacaktır.

Bu sapıklığın ve saptırma çabalarının asıl kaynağı nedir bilir misiniz?

زُيِّنَ لَهُمْ سُوٓءُ اَعْمَالِهِمْ **Yaptıkları işin kötülüğü kendilerine güzel gösterilmiştir.** Süslü ve hoş bir şeymiş gibi gösterilmiştir. İşte bundan dolayı aldanırlar. Sayısal hesaplara çok önem veriyorlarmış perdesi altında dinden zaman çalıp Allah'ın haram kıldığı yasakları helâl yapmayı ve kendilerine zulmetmeyi, birbirlerine haksızlık yapmayı dünyada bir kâr sayarlar. Bunu bir meziyetmiş sanırlar. Dirayetli bir iş beceriyorlarmış hissine kapılıp küfürde ileri gitmiş olmaktan hoşlanırlar. Yaptıkları işi beğenirler. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ **Ve Allah kâfirler güruhuna hidayet etmez."** Genellikle kâfirlere küfürlerinden dolayı iyiyi kötüyü seçtirmez. Nesîy yapanlar ve onlara kananlar da esasen Allah'a ve ahirete inanmayan kâfirler olduklarından o sapma ve sapıtma ile küfürde ziyadeliği kendilerine süslü ve güzel gösterilir. Ve bundan dolayı küfürden küfre, sapıklıktan sapıklığa yuvarlanıp giderler de doğru yolu bir türlü bulamazlar.

Bu nesîy meselesini ve özellikle cahiliyyet devri Arapları'nın nesî şeklini birçokları iyice tasavvur edemedikleri için bu konuda tefsir kitaplarında yer alan rivayetlerin tariflerini ve يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِـُٔوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ âyetinin gereklerine uygun olarak düzenlediğimiz şu cetveli buraya yerleştiriyoruz ki, bu göstergede cahiliyet devri Arapları'nın yaptıkları nesîy hesapları

kolaylıkla görülebilir. Büyük daire oniki nesî'de yirmi beş senenin bir senesinin nesîy yoluyla nasıl iç edildiğini, yirmidört senede ikişer sene sırasıyla Muharrem yapılıp, sene başı sayılan ayları kendi adlarıyla gösterir ki, onüç rakamlılar da onüç aylık nesîlerdir, oniki aylık rakamlılar da oniki aylık kaza seneleridir. İçindeki dairede ise o ikişer senede Zilhicce yapılıp haccedilen ve hac vakti farzeyledikleri mevsime tesadüf eden ayları gösterir. Şöyle ki:

İşte nesîy böyle, kâfirlerin tutumları da öyle iken:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا قٖيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ اَرَضٖيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلٖيلٌ (٣٨) اِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔا وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ (٣٩) اِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذٖينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ اِذْ هُمَا فِي الْغَارِ اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهٖ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكٖينَتَهُ عَلَيْهِ وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذٖينَ كَفَرُوا السُّفْلٰى وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ (٤٠) اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٤١)

Meâl-i Şerifi

38- Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda cihada çıkın." denilince olduğunuz yere yığılıp kaldınız. Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatına razı mı oldunuz? Fakat dünya hayatının zevki ahiretin yanında ancak pek az birşeydir.

39- Eğer topluca savaşa katılmazsanız, O sizi acı bir azaba uğratır ve yerinize başka bir kavmi getirir ve siz O'na zerrece bir zarar veremezsiniz. Allah'ın herşeye gücü yeter.

40- Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, Allah ona yardım eder. Hani o kâfirler, onu Mekke'den çıkardıkları vakit sadece iki kişiden biri iken, ikisi de mağarada bulundukları sırada arkadaşına "Üzülme, çünkü Allah bizimledir." diyordu. Allah onun kalbine sükûnet ve kuvvet indirmişti ve onu görmediğiniz bir orduyla desteklemişti. Kâfirlerin sözünü alçaltmıştı. Yüce olan Allah'ın kelimesidir. Ve Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.

41- Ey müminler! İster hafif techizatla, ister ağırlıklı olarak seferber olun ve mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilirseniz böylesi sizin için daha hayırlıdır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا **Ey iman etmiş olanlar!** İman etmiş oldukları ötedenberi bilinenler, مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ **ne yapıyorsunuz, size böyle noldu ki, Allah yolunda seferber olunuz denildiği zaman, yere doğru ağırlaştınız,** yere meylederek, yerin cazibesine kapılarak, yani dünya düşüncesine, yeryüzünün çekiciliğine dalarak işi ağırdan aldınız, tembellik ve uyuşukluk gösterdiniz, yahut sefere çıkmayı ağır gördünüz, korku ve kederinizden yerlere yığılakaldınız.

Rivayet olunduğuna göre, bu durum, hicretin dokuzuncu yılında Tebük Seferi'ne çıkmak üzere seferberlik emredildiği zaman meydana gelmişti. O zaman Huneyn ve Taif seferinden yeni dönülmüş bulunuluyordu. Vakit de yaz sıcağının pek şiddetli olduğu bir döneme rastlamıştı ve kıtlık hüküm sürüyordu. Bununla beraber Medine'nin hurmaları yetişmiş, gölgeleri de güzelleşmişti. Ayrıca gidilecek yer uzak, düşman da sayıca çok ve techizat bakımından da güçlü idi. Rum askeri üzerine gidilecekti. Buna göre diğer gazalardan daha fazla hazırlığa ihtiyaç vardı.

Bu gibi sebeplerden dolayı bu seferberlik ilanı birçoklarına ağır gelmişti, bu orduya "Ceyşi Usret = Zorluk Ordusu" adı verilmişti. Böyle birçok müşkilat içinde teçhiz edilebilen piyade ve süvarilerin toplamı yirmi bin kişilik bir ordu ile Hz. Peygamber Tebük istikametine hareket buyurmuş, bedevî kabilelerinden birçokları ve müminlerden bazıları ve birçok münafıklar sefere katılmamışlar, evlerinde kalmışlardı.

Bu sûrenin nüzul sebeplerinden bir çoğu bu Tebük seferi sırasında meydana gelmiş olduğundan bu âyetten başlayarak o sefer sırasında meydana gelmiş olan

birçok hoşa gitmeyen durumları açıklamak ve tenkid etmek ve ondan sonra o gibi hallerin meydana gelmemesi için onları uyarmak suretiyle genel bir tevbekârlık şevkiyle müminlere yeniden moral verilmiştir. Şu halde buradan itibaren "berâet" konusu içinde bulunan "tevbe" konusuna giriyoruz. İlk önce Allah yolunda cihad ve seferberlik emrine karşı ağır davrananları kınayan bir ifadeyle söze başlandığını görüyoruz. Bu hitabın "nesîy" âyetinin hemen arkasında yer alması ne kadar anlamlıdır. Aslında bu âyetler nüzul bakımından nesîy âyetinden önce gelmiş olduğu halde, tertibinde onlardan sonraya konması gösterir ki, bu hitap o günlerden ziyade ileride gelecek müslümanlara yöneliktir.

"**Nefr**" lugat anlamıyla heyecan verici bir emirden dolayı fırlayıp ileri çıkmaktır. Ürküp kaçmak demek olan nüfur da bu kökten gelmektedir. Fakat nüfur yalnızca kaçıp kurtulmak için olumsuz anlamda kullanıldığı halde "nefr" düşmana karşı gaza için fırlayıp çıkmak anlamında kullanılır. Böyle evlerinden çıkıp bir yere toplanan cemaate "nefir", onlardan her birine nefer denilir. Önderin, insanları cihada teşvik etmesine de istinfar adı verilir ki, dilimizde buna "seferberlik emri", Frenkler'de "mobilizasyon" denir. Yani halkı yerinden kaldırıp harekete geçirmek demektir. Söz konusu istinfar, yani seferberlik ilanı ya genel, ya özel anlamda olur. Genel anlamda olanına "nefîr-i âm" denilir ki, bu bizim eski dilimizde de aynen kullanılırdı. اِنْفِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ *"Allah yolunda seferberlik edin!"* mutlak ve genel anlamda olduğu için her iki şeklini de kapsamı içine almaktadır. Demek ki, Allah yolunda seferberlik emri verilince şekline göre hemen icabet etmek farzdır. Burada işi ağırdan alanlar bile kınanmıştır, azarlanmıştır. Elbette bu ağırdan alma işi müminlerin hepsinde meydana gelmiş değildir. Fakat bir bütünlük meydana getirmesi gereken bir toplum içinden bazılarının ağırdan alması, bütünün hareketini ağırlaştırıp aksatacağından ve seferberliğin vaktinde tamamlanamayıp ordunun gecikmesine de sebep olacağından, bunun da zararının bütün müslümanlara dokunacağı bilindiğinden hitap şekli böyle irad buyurulmuştur, ki:

Niçin ağır aldınız, اَرَضِيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **dünya hayatına (o alçak hayata) razı mı oldunuz?** فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلِيلٌ **Fakat dünya hayatının menfaatı ahirette, ahiret hayatının yanında, pek az, pek aşağılık bir şeyden başkası değildir.** اِلَّا تَنْفِرُوا **Eğer nefîr olmazsanız** (yani Allah yolunda birlik olup, seferberlik halinde topyekün savaşa katılamazsanız) يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلِيمًا **O sizi, pek acı bir azap ile cezalandırır.** O sebeple Allah başınıza, kolay kolay altından kalkamayacağınız acı bir felaket getirir. O hoşlandığınız, o uğruna cihadı terk veya

ihmal ettiğiniz dünya hayatınızı kıtlık, sefalet, mağlubiyet ve mahkumiyet gibi çok acıklı sebeplerle elinizden alır, sizi perişan eder. وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ **Ve başka bir kavimle size yer değiştirtir.** Yerinizi, yurdunuzu sizin elinizden alır, başka bir kavme verir. Emirlerini onların eliyle yerine getirir, onlara infaz ettirir. Siz imanı ve cihadı terk ederseniz, sizi yok eder, sizin yerinizi alacak başka insanlara iman nasip etmek suretiyle onları peygamberine yardımcı kılar. وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا **Ve siz ona, o peygambere hiçbir zarar veremezsiniz** وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **ve Allah'ın her şeye gücü yeter.**

اِلَّا تَنْصُرُوهُ **Eğer siz ona, o peygambere gerek topluca (nefir halinde), gerek teker teker yardım etmezseniz,** فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ **Allah ona kesinlikle yardım eder.** Zira bu bir hakikattir ki, Allah onu mansur kılmıştır. Yardımına mazhar etmiştir. Hem bakınız ne kadar kısa bir zamanda اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا **Kâfirler onu yurdundan çıkardıkları vakit,** Mekke'den çıkmasına sebep oldukları vakit, ثَانِيَ اثْنَيْنِ **ikinin birisi iken,** اِذْ هُمَا فِي الْغَارِ **ki ikisi de mağarada idiler,** ikisi de o mağarada bulundukları sırada, (bu mağara Mekke'nin Güney-Doğu tarafında Sevr dağının tepesinde bulunan bir mağaradır. Enfâl Sûresi'nde وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَ *"O vakit o küfredenler, seni tutup hapsetmek veya öldürmek, yahut Mekke'den çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı."* (Enfâl, 8/30) âyetinin tefsirine bkz.) işte tam o mağarada iken اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا **o, arkadaşına, (biricik dostu ve yoldaşı olan Ebu Bekir'e): "Hiç üzülme, çünkü Allah bizimledir." diyordu.** Yani yardımıyla ve korumasıyla daima beraberimizdedir, gözeticimiz ve yardımcımızdır. O, yakınlarına sahip çıkacak, onlara hüzün bile verdirmeyecek, nerede olursak olalım bizi koruyacak ve himayesi hep üstümüzde olacaktır. Artık bu kesin iken hüzne yer yoktur, diyerek arkadaşına teselli veriyordu, onu hüzünlenmekten men ediyordu. Rivayet olunduğu üzere, bu sırada müşrikler izleri takip ede ede gelmişler, mağaranın önünde ve üstünde dolaşıyorlardı. Bu anda Ebu Bekir, korkmuş ve üzülmeye başlamıştı. "Ya Resulallah, ben ölürsem, nihayet bir kişiyim, sıradan bir insanım, fakat sen öldürülürsen Allah'ın dini yok olur gider." diyerek üzüntüsünün asıl sebebini dile getirmişti. Resulullah da o durumda, yani üçüncüleri Allah olan o ikinin ikincisine "neden şüpheleniyorsun?" فَمَا ظَنُّكَ بِاثْنَيْنِ اللّٰهُ ثَالِثُهُمَا *"Üçüncüsü Allah olan bu iki için ne diye üzülüyorsun?"* (1) Yani durum böyle iken neye endişe ediyorsun, endişen niye? لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا *"Üzülme Allah bizimle beraberdir."* dedi. فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ **Allah da derhal ona, o arkadaşının üzerine sekinetini indirdi.** Öyle hüzün içindeki bir anda bile peygamberinin gönlüne herhangi bir

(1) Buhari, Tefsiru Sûreti, 9/9; Ahmed b. Hanbel, I, 4.

hüzün kondurmadıktan başka onun feyzi ile arkadaşı Sıddık'ın hüznünü def'edip kalbine bitmez tükenmez bir huzur ve itminan verdi, rahmetiyle onu hüzünden bir anda uzaklaştırdı. Şöyle bir düşünülsün, Mekke'de Resulullah'ı öldürmek maksadıyla evini dört bir yandan kuşattıkları ve Resulullah'ın onlara görünmeden geceleyin çıkıp Ebu Bekir'in evine gidip, onu da yanına alarak Sevr dağındaki mağaraya gittiği o hicret günleri ne tehlikeli günlerdi... Ve o kadar düşmanın her tarafı didik didik aradıkları iki zatın bir ıssız mağarada saklandıkları korkulu saatler... Ve öyle bir zamanda bile Resulullah'ın arkadaşına "Üzülme, Allah kesinlikle bizimledir." dediği anlar... Ve işte böyle bir anda bile Resulullah'ın hiçbir hüznü caiz görmeyen o iman ve yakın hali, o iman, metanet ve sekineti, ne ilâhî bir kuvvet, ne i'cazkâr bir müjdedir... Sonra öyle kutsal bir endişe ve hüzünle sızlayan bir gönül, bu müjde üzerine derhal onu tasdik edip ilâhî bir sekinet ile o anda huzura kavuşsun... İşte Sıddık'ın kalbindeki sadakat ve iman... Şu nasıl bir sadakat, bu ne kadar yüksek bir iman!... Ve o anda hakka'lyakîn tecelli eden ilâhî beraberlik ve ilâhî rahmetten inen rabbani sekinet ne ezeli bir hakikat, ne sonsuz bir rahmet ve nusrettir.

İşte Allah, Resulünü böylesine müşkül durumlarda bile yalnızlığa terk etmedi. Daha dün denecek kısa bir zaman önce o durumlardan kurtarıp Mekke'nin fatihi durumuna getirdi. Onu işte böylesine mansur ve muzaffer kıldı وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا **ve onu sizin görmediğiniz ordularla destekledi** وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلٰى **ve o kâfirlerin kelimesini, küfre davetlerini süfli kıldı,** onu alçalttıkça alçalttı. Öyle ki, en alçak kelime o oldu. Birine kâfir demek en büyük hakaret sayılır oldu وَكَلِمَةُ اللّٰهِ **halbuki Allah'ın kelimesi,** (yani kelime-i tevhid ki), لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ *"Allah'dan başka tapacak yoktur."* sözü هِيَ الْعُلْيَا **en yüce olan odur.** En üstün, en yüce kelimedir. وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Ve Allah aziz, (yani güçlüdür), hakim (hikmet sahibi)dir.** Yenilmez, yanılmaz, onunla uğraşılmaz, hükmüne, kararına karşı gelinmez, O'nun koruduğu yok edilmez, kahrettiği de kurtarılamaz. Sebepler O'na değil, O sebeplere hükmeder. Hükmü ve tedbiri de ayniyle hikmettir. O'nun şanı ve celali başkalarının yardımına muhtaç olmaktan münezzehtir. Kulların Allah'ın dinine yardım ve Allah'ın kelimesini yüceltmek için nefir halinde topyekün cihadla emrolunmaları hem onun kulları üzerindeki bir hakkı, izzeti ve şanıdır, hem de onların menfaatlarının gereği olan bir hikmettir. Bundan dolayı "Allah için seferber olunuz." denildi mi, hemen kendiliğinizden اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا **hifafen ve sikalen koşup toplanınız.** Yani gerek yeyni, gerek ağır, hangi halde olursanız olunuz, yani gerek size kolay gelsin, gerek ağır gelsin, genç ve ihtiyar, bekar ve evli, işsiz ve meşgul, fakir ve zengin, piyade ve süvari, ister ağır

silahlarla ister hafif silahlarla, kendi durumunuz ve silah durumunuz her ne ise savaşa katılabilenleriniz, hepiniz hiç beklemeden akın akın nefir olunuz, وَجَاهِدُوا بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ **mallarınızla ve canlarınızla cihad ediniz.** Hem malla, hem canla katılmaya gücü yeten ikisiyle birden, yalnız malla katılabilen malıyla, yalnız canıyla katılmaya gücü yetenler de canıyla gücü yettiği ölçüde cihad etsin. Hepiniz topyekün cihada katılınız. ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ **Böyle topyekün cihad sizin için hayırlıdır,** tamamen hayırdır, اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ **eğer bilir iseniz.** Yani hayrın ne olduğunu bilmek melekesine ve duygusuna sahip iseniz biliniz bu sizin için hayırdır. Bilirseniz cihada koşarsınız.

Bu kayıt da hayır olan cihadın ilme, yani bu işi iyi bilmeye bağlı olduğuna bilginin özünün de hangi işin daha hayırlı olduğunu bilmek demek olduğuna işaret vardır. Şu halde kılıçla cihadın temeli dahi bilgidir, eğitimdir. Ayrıca dış düşmanları tanımadan evvel kişinin kendi kendisini tanıması, bilgisizlikten kurtulup cehaletini yenmesidir ki, bu da nefse karşı cihaddır. Buna "cihadı ekber" denilir. Taberi tefsirinde, Berâet Sûresi'nin ilk nazil olan âyetinin اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالاً âyeti olduğu hakkında iki ayrı rivayet zikrolunmuştur. Mücahid'den de bu sûrenin ilk nâzil olan âyetinin لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فِى مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ (âyet, 25) olduğu hakkında bir rivayet vardır ki, söz konusu âyette ilâhî nusret tarif olunmuş ve Tebük Seferi için teşvik ve terğib olarak gelmiştir, diye de naklolunmuştur.(1) (Bu konuyla ilgili olarak bu sûrenin 91. ve 122. âyetlerin tefsirine bkz.)

Ebu Bekir Cessas'ın "Ahkâmı Kur'ân"da zikrettiği üzere: Mal ile cihad iki şekilde olur: Birisi malını, savaşta kendisine lazım olacak hayvan, silah alet ve edavat, araç gereç erzak vs. gibi levazım ve mühimmata sarfetmektir. Diğeri de öbür mücahitlerin ihtiyaçlarına harcamaktır. Nefisle, yani bizzat şahıs olarak katılacağı cihad ise türlü türlüdür.(2) Bizzat savaşa katılmak, savaşa katılacakları bilgilendirmek için eğitim görevi yapmak, cihadın ahkamını ve önemini anlatmak, bu konuda Allah Teâlâ'nın emirlerini talim eylemek, komutan olarak bizzat savaşı yönetmek, düşmanın harekatı, ihtiyaçları ve eksikleri hakkında bilgi toplamak için istihbarat görevi yapmak ve savaş hakkında kendi bildiklerini ve tecrübelerini ilgililere bildirmek ve Allah rızası için bu yönde çeşitli hizmetler(3)

(1) et-Taberi, a.g.e., X, 98-99.
(2) el-Cessâs, a.g.e., IV, 318.
(3) Nitekim Hz. Peygamber Bedir'de mevzilendiği zaman Hubab İbnü'l-Münzir "Ya Resulallah! Bu yapmayı düşündüğünüz şey vahiy mi, yoksa kendi reyiniz mi?" diye sordu. Hz. Peygamber, "Bu kendi görüşümdür." buyurdu. Bunun üzerine Hubab " Öyle ise ben de suyun ön tarafına inmenizi ve onu arkanıza almanızı, düşman tarafındaki kuyuları da taşla doldurmanızı teklif ediyorum." dedi. Resulullah da onun dediğini yaptı.(Müellif)

vermek. Hasılı müslümanları güçlü kılacak ve düşmanı vehim ve şüpheye düşürecek her türlü çaba ve gayret bizzat savaşa katılmak sayılır. Şu halde bu gibi hizmetlere koşarken kendi cebinden harcayacağı paralar da mal ile cihada girer. Bu konuda Allah rızası için çaba harcamak, herşeyden önce kendi nefsinin tembelliğine ve ataletine karşı, rahatına düşkünlüğüne karşı yapılmış bir fedakârlıktır. Malını, bu uğurda harcaması da mala mülke olan ihtirasını yenmeye yönelik bir fedakârlıktır. Bu da kişinin kendisiyle ilgili gerçek hayrı ve şerri, fayda ve zararı hakkıyle ayırdedebilmesine, bu da yüce hayrı bilmesine bağlıdır.

Seferberlik emrine karşı ağır davrananlara kesinlikle bir azarlama yapıldıktan sonra bu âyette "nefir-i âmı", yani topyekün savaş için seferberlik emri bütün ayrıntılarıyla tebliğ edilmiştir. Ardından da uydurma mazeretler gösterip savaşa katılmayanların, bu konuda fedakârlık gösteremeyenlerin alçaklıklarını ve münafıkların, nifak ve fitne çıkarmak için giriştikleri çeşitli oyunları ve düştükleri kötü durumu tasvir ve açıklamak üzere, Hz. Peygamber'e yönelik bir hitap ile buyuruluyor ki:

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا
لَاتَّبَعُوكَ وَلٰكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ
لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ
اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾ عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى
يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ ﴿٤٣﴾ لَا يَسْتَأْذِنُكَ
الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَ
اَنْفُسِهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾ اِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ

يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلٰكِنْ
كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ
﴿٤٦﴾ لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالًا وَلَاَوْضَعُوا
خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

Meâl-i Şerifi

42- Eğer o sefer, yakın bir ganimet ve kolay bir sefer olsaydı mutlaka peşine düşer gelirlerdi. Fakat o meşakkatli yolculuk kendilerine uzun bir sefer geldi. Bununla beraber, "Bizim de gücümüz yetseydi, sizinle beraber elbette sefere çıkardık." diyerek Allah'a yemin edecekler, nefislerini helake sürükleyecekler. Allah biliyor ki, onlar iyice yalancıdırlar.

43- Allah seni affetsin. Doğru söyleyenler kimler, gerçekten yalancılar kimlerdir, bunların iyice belli olmasını beklemeden niçin onlara izin verdin?

44- Allah'a ve ahiret gününe inananlar, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmeyi görev bildiklerinden (zaten geri kalmak için) senden izin istemezler. Allah o muttakilerin kimler olduğunu bilir.

45- Senden izin isteyenler, olsa olsa Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlar olabilir. Onların kalbleri hep işkillidir. Bundan dolayı şüphe içinde bocalayıp dururlar.

46- Eğer sizinle beraber cihada çıkmak isteselerdi, elbette onunla ilgili olarak bir takım hazırlıklar yaparlardı. Fakat Allah davranmalarını istemedi de onları yoldan alıkoydu ve (kendilerine): "oturun oturanlarla beraber" denildi.

47. Eğer içinizde sizinle beraber cihada çıkmış olsalardı, bozgunculuk etmekten başka şeye yaramayacaklardı ve aranıza fitne sokmak için

uğraşacaklardı. İçinizde onların laflarına kanacaklar da vardı. Allah, o zalimleri iyi bilir.

Ya Muhammed! لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا **Eğer o davet olundukları hedef, yakın bir kelepir ve orta halli bir sefer olsaydı** لَاتَّبَعُوكَ **kesinlikle peşine takılırlardı,** hepsi arkana düşer, seninle yola çıkarlardı. O katılmayanlar evlerinde kalmazlardı, Allah rızası için olmasa bile kolay elde edecekleri o menfaat için hemen arkandan gelirlerdi. وَلٰكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ **Lâkin o şukka** (yani o meşakkatli uzun mesafe), **onlara uzak geldi.** O cihada katılmayanlar, öyle zahmetli işe gelemezler, başarıyı uzak görürler, ihtimal verseler bile zahmet ve mücahede ile elde edilecek büyük işlere yanaşmazlar. Uzun mesafeler alarak dünyanın en kuvvetli devletine Bizans ordularına karşı gidip göğüs göğüse cihad etmek gibi bir mühim hizmet ve şerefli iş, o kelepircilerin himmetlerinden alçak uzak düştü. Onun için sana uyup arkandan gelemediler, yerlerinde kaldılar. وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ **Göreceksin, yakında bunlar, Allah'a yemin ederek "Gücümüz yetseydi kesinlikle biz de sizinle beraber cihada çıkardık." diyecekler.**

Bu cümle gaybden bir haberdir ve Tebük Seferi'nin başarı ile sona ereceğini bildiren bir müjdedir. Yani siz onların uzak ve zahmetli görüp katılmadıkları bu seferden yakında zaferle döneceksiniz ve o zaman onlar size katılmadıkları için özür beyan edecek ve size hulus çakmak için yalan yere yemin edecekler.

يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْ **Kendilerini helak eyliyecekler.** Zira yalan yere yemin etmek kendini helake sürüklemek demektir. Nitekim Peygamber (s.a.v.) Efendimiz demiştir ki; اَلْيَمِينُ الْفَاجِرَةُ تَدَعُ الدِّيَارَ بَلَاقِعَ "Yalan yere yemin, yurtları ıssız bırakır."(1) İkinci bir mânâ olarak, yemin edercesine, helak edercesine, parçalarcasına yemin edecekler. Üçüncü bir mânâ da en ön safta çarpışıp, ölürcesine cihad edeceklerine dair yemin ederler. Yani "Eğer biz cihada katılacak olsaydık ölüm tehlikesi karşısında bile hiç göz kırpmadan savaşırdık." diye yemin edeceklerdi. İşte böyle iddialı bir şekilde yemin edecekler. وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ **Allah ise bilir ki, gerçekte bunlar kesinlikle yalan söylüyorlar, yalancıdırlar.** Gerek "gücümüz olsaydı beraber çıkardık" bahanelerine, gerekse kendilerini göz kırpmadan tehlikeye atacaklarına dair yaptıkları yemine, hepsine birden ait olmak üzere yalan söylediklerini ifade ediyor. Yani dedikleri de, demek istedikleri de, yeminleri de

(1) İbnü'l-Esir, en-Nihaye fî Ğaribi'l-Hadis, I, 153.

yalandır. Çünkü cihada katılmamalarının sebebi güçlerinin yetmeyişi değildi. Güçleri vardı ve isteselerdi çıkabilirlerdi, öyle iken çıkmadılar. Bu âyet dolayısıyla delalet ve işaret eder ki, savaşa katılacak gücü olmayanlar "Hafif hazırlıkla ve ağır hazırlıkla topyekün savaşa katılın." emrinin kapsamı içine girmezler. Bu emir, az çok gücü yetenlere ait bir emirdir.

Özetle, Ya Muhammed, siz bütün zorluklara rağmen bu seferde başarılı olacaksınız ve o alçaklar, o savaşa katılmayan yalancılar ve o fitneci münafıklar, size hulus çakmak için, size yaranmak için yalan yere yeminler edip, sizi inandırmaya çalışacaklar ve kendilerini helak edercesine çaba harcayacaklar.

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ **Allah senden affetti.** Bu hitap daha önce Hudeybiye Olayı üzerine nazil olmuş ve Hz.Peygamber'in gelmiş geçmiş ve gelecek kusurlarının bağışlanmış olduğunu bildiren لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَاتَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ (Fetih 48/2) âyetindeki müjdeyi hatırlatır. Bu hatırlatma ise Tebük Seferi'nin Hudeybiye tarzında meşakkatli bir sefer olduğuna ve bazı bakımlardan onun bir benzeri ve tamamlayıcısı durumunda bulunduğuna ve arkasında da onun gibi büyük bir fethi gizlediğine işaret anlamına gelir. Yani nasıl ki, Hudeybiye seferi ve muahedesi herkesin, dış görünüşü itibariyle karşı çıktığı, fakat sonuçta Mekke'nin fethiyle noktalandığı ve Arap yarımadasında şirkin mağlubiyetine, İslamiyet'in yayılıp yücelmesine başlangıç olmuşsa, yani yeni bir devir açmışsa, bu Tebük Seferi de onun gibi, dış görünüşüyle zor ve meşakkatli bir sefer olmasına rağmen بَرَاءَةٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ müşriklerden bir berâet olarak İslâmiyetin bütün âleme yayılmasına ve zuhuruna bir başlangıç teşkil edecek yepyeni bir feth-i mübindir.

Bununla beraber örfteki anlamıyla "afv" bir günah, bir kusur ile ilgili olacağından bütünüyle gözü, özü ve gayreti takvaya yönelik olan kurbiyyet (yakınlık) ehline ve masum kimselere bir af bildirisi ne kadar büyük bir müjdeyi içine alırsa alsın, o ölçüde de endişe ve heyecana yol açan bir üzüntü sebebi olabilir. Çünkü kurbiyet ehli olan ebrarın asıl hedefi, cezadan kurtulmak değil, zenbin kendisidir. Onların gözünde günahın işlenmesi, ona verilecek cezadan daha ağırdır. Şu halde bütün gayeleri, Allah rızasını aramak ve gözetmek, yüceliklere erişmek olan, Allah tarafından kendilerine bırakılmış olan ve ictihada dayanan hususlarda bile Allah katında evla ve efdal olanı isabetle tayin edememekten başka bir günah düşünülemiyecek olan bu gibi kimseler hakkında sitem bile büyük bir ceza yerine geçeceği için, bunlara "affolundun" diye hitap etmek bile, onların temiz duygu ve düşüncelerini olağanüstü bir heyecanla harekete geçireceğinden ve yüreklerini titreteceğinden "Eyvah ben ne yaptım!" diye

üzülmelerine sebep olur. Bu bakımdan عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ *"Allah seni affetsin."* müjdesi bile, mesela رَضِىَ اللّٰهُ عَنْكَ *"Allah senden razı olsun."* gibi bir sevince vesile olmaz da daha fazla dikkatli olmaya yönelik bir tenbih anlamı ifade eder. Bu makamda böyle bir tenbihin ise hikmetleri ve nükteleri pek çoktur ve önemlidir: Birincisi, Resulullah'ın yukarıdan beri yapılagelen övgüleri, Allah'la beraberliği ve buna bağlı olarak zaferleri açıklandıktan sonra bu âyette yer alan böylesine sitem dolu bir hitaba ihtiyaç duyuluyordu. Çünkü bu hitapta onun risaletinin gerçekliği ve geçerliliği ile beraber yine de bir kul, bir insan olduğunu açıklamakla hıristiyanların Hz. İsa hakkında düştükleri aşırılığa benzer bir ifrattan müslümanları korumak hikmeti vardır ki, doğrudan doğruya hıristiyanlara karşı gidilen Tebük Seferi ile ilgili bir olay içinde geçmiş olması çok anlamlıdır. İkincisi Resulullah'ın taşıdığı sorumluluğun yüceliği ve bunun başkalarınkiyle kıyas kabul etmeyecek bir inceliği bulunduğunu anlatmaktadır. Öyle diğerleri affa uğramakla sorumluluktan kurtuldukları halde, Hz. Peygamber mutlak afla müjdelenmiş olduğu halde sorumlu tutuluyor. Demek ki o, bir günahtan dolayı değil, yüce Allah'ın huzurunda bir anlık gafletten bile sorumlu tutulmaktadır. İrşad, hidayet, dikkat ve öğretimden sorumludur. Üçüncüsü, bütün ümmetin Allah korkusunu ziyadeleştirmek ve onları heyecanla tevbe etmeye teşvik amacı taşımaktadır. Allah Resulü bu açıdan dahi ümmetine örnek kılınmaktadır. Dördüncüsü de ileride gelecek olan يَٓا اَيُّهَا النَّبِىُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ *"Ey Nebi! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı katı davran..."* (Tevbe 9/73) emrine bir başlangıç olmak üzere, münafıklara karşı daha çetin olması gerektiği yolunda bir uyarıdır. Sözün gelişinden çıkan asıl sonuç da budur. "Allah seni affetsin" hitabı özellikle bu anlam ile aşağıdaki izin istediğin iradına bir giriş olmak üzere gelmiştir ki, toplu mânâsı şu demek olur:

Ey Muhammed! Allah senden gelmiş ve gelecek olan bütün kusurları bağışladı, üzüntü verecek bütün sebepleri ortadan kaldırdı ve sildi, sana müşkilat çıkarmak isteyen azgınların zararını giderip senin işlerini kolaylaştırdı. Senin kusur sayılabilecek neyin varsa hepsi, affolunabilecek her şeyin kesinlikle affolunmuştur. Sen öylesine ilâhî affa ve ilâhî desteğe sahipsin ve bütün bunlarla müjdelenmişsin.

Fakat لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ **niçin onlara izin veriverdin?** O izin isteyenlere izin vermek için neden acele ettin? Yani işin icabı, şeriatın hükmü, yönetimin esası, her şeyin ciddi sebeplere ve kuvvetli delillere dayanmasını, yönetilenler üzerinde de etkili olmasını, birtakım faydalarının gözle görülür şekilde ortaya çıkmasını ge-

rektirir. Bir peygamberden beklenen de bunu en iyi ve en faydalı şekilde uygulamaktır. Böyle iken neden sen onlara hemen izin veriverdin? حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا **Gerçekten doğruyu söylemiş olanların durumu sana iyice belli oluncaya,** yalandan mazeret uydurmadıkları kendi sözlerinden başka bir delil ile iyice ortaya çıkıncaya, وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ **ve yalancıların kimler olduğunu iyice bilinceye kadar beklemedin?** O senden izin isteyenler içinde mazeret iddia edenlerin arasında doğru söyleyenler de vardı, yalancılar da vardı. İşin icabı da; doğru söyleyenleri yalan söyleyenlerden ayırmak ve gerektiği şekilde, her birinin durumuna göre muamele eylemek olduğunda, bilhassa vahiy bulunmayan yerlerde ictihadda maslahat ve ictihadın gereği bu ayırımı hakkıyla yapmak için mazeret iddiasını doğrulayan açık ve kuvvetli bir delil ile doğruluk ayan beyan ortaya çıkıncaya kadar bekleyip ihtiyatlı davranmaktı. Bekleseydin o yalancıları kesinlikle bilecektin. O zaman onlar mazur görülemeyecek ve izin alamayacaklardı. Böylece de yaptıkları nifakı yapamayacaklardı. Ne diye onlara hemen izin verdin de biraz bekleyip durumu tahkik eylemedin[1].

Halbuki لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ **Allah'a ve ahiret gününe iman edenler canlarıyla ve mallarıyla cihad edeceklerinden**

(1) Görülüyor ki, doğruluğun açığa çıkması "tebeyyün", ile, yalanın kesinlik kazanması "ilim" ile ifade buyurulmuştur. Bu ise şu meşhur kuralı hatırlatır: "Haberin medlulü sıdktır, yalan olması da aklen ihtimal dahilindedir". Aslolan haberin doğruluğudur. Bir haber medlulüne delaleti bakımından ilk nazarda doğru olduğuna hükmolunur. Bununla beraber soyut olarak aklın düşüneceği bir "acaba?" ihtimali söz konusudur. Doğru olduğu anlaşılınca "acaba" ihtimali de ortadan kalkar. Yalanın sübutuna gelince; bu da haberin hiç delalet etmediği bir iştir. Medlulü, haberin doğruluğunun açığa çıkması olmak şöyle dursun, onun tam zıddıdır. Binaenaleyh bunu bilmek, işin aslını ve doğrusunu bilmekle mümkündür. Daha önce gizli olan bir durumun açığa çıkması da ilmî delilin ortaya konmasına bağlıdır. Bu da geçmiş zamandan başlayarak değil, şimdiki zamanda ortaya konan bir delilin bulunmasıyla olur. Yani yalanın hükmü daha sonra ortaya konacak bir delil sayesinde ispat edilmiş olur. Nitekim doğrulukta "geçmiş zaman", yalanın açığa çıkarılmasında şimdiki zaman kipi kullanılmıştır: "Doğru söyleyenler için" buyurulduğu halde, "yalancılar için" buyurulmuştur. Burada "sadikun" denilmeyişinde başka bir nükte daha vardır ki, o da söz konusu olan doğruluğun o olay hakkında geçerli olmasıdır, fakat bilinecek olan yalandan maksat yalancının huyunun yalan söylemek olduğuna işarettir. Çünkü fiil, olayın kendisine ve birtek defa vukuuna delalet eder, isim ise onun süreklilik kazandığına delalet eder. Burada "Doğru söyleyenler" tabirinden maksat daha önce doğrulukları ve sadakatları bilinenler demek değildir. Zira kimin doğru söylediği, sonradan ortaya çıkacak olan bir husus değildir, asıl kimin yalan söylediği sonradan araştırma ve bilgi edinme yoluyla belli olacaktır. Bundan dolayı doğru söyleyenler fiil sığasıyla ve geçmiş zaman kipiyle, yalan söyleyenler de isim sığasıyla ve gelecek zamana yönelik bir ifade tarzıyla varid olmuştur.(Müellif)

dolayı senden izin istemezler. Cihad hususunda izin istemezler, geri kalmak istemezler. İmanları güçlü olan müminlerin cihad hususunda âdeti, cihaddan kalmak için izin istemek değildir, istememektir. Mümin ise zaten izin istemez. Muhacirin'in ve Ensar'ın ileri gelenleri, "Cihadda Resulullah'dan izin istemeyiz, çünkü Rabbimiz, defalarca onu emretti ve bizi ona teşvik eyledi. Elbette canlarımızla ve mallarımızla durmadan mücahede edeceğiz." derlerdi. Hatta Hz. Peygamber, onlara kalmalarını, cihada katılmamalarını emretmiş olsa onların gücüne giderdi. Nitekim Tebük Seferi'nde, Hz. Ali'ye Medine'de kalmasını emrettiğinde Hz. Ali'nin gücüne gitmişti. Sonra ona, اَنْتَ مِنّي بِمَنْزِلَةِ مُوسٰى وَهٰرُونَ "Ya Ali, Sen bana göre, Musa'nın yanındaki Harun gibisin"(1) buyurarak razı etmeye çalışmıştı. Biraz ilerde göreceğiz ki, niceleri cihada katılamadıkları için üzüntülerinden dolayı ağlayıp duruyorlardı. (Tevbe 9/92) وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِالْمُتَّقٖينَ **Ve Allah bütün müttakileri bilir.** Kimler olduklarını bilir, takvadaki derecelerini bilir, onların değerlerini bilir ve ona göre onlara büyük sevap verir. Gerçek müminlerin cihaddan kalmak için izin istememeleri takva sahibi olmalarındandır. Allah Teâlâ bütün müttakileri ve özellikle bunları bitmez tükenmez sevap ile taltif edecektir. Şu halde imanın hükmü ve gereği izin istememektir. Mümin olan imanından dolayı zaten izin istemez.

اِنَّمَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذٖينَ **Senden ancak şunlar izin isterler ki,** لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **onlar da zaten ne Allah'a inanırlar, ne ahirete.** Arasıra inanır görünseler bile, o iman üzerinde süreklilik gösteremezler. وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ **Onların kalblerini şüphe sarmıştır,** şüphecilik ruhlarına işlemiştir. فَهُمْ فٖي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ **Artık bunlar, saplandıkları şüphe bataklığında bocalayıp dururlar.** Ne yapsalar o şüpheden kurtulamazlar. Bütün varlıklarıyla tereddütler içinde yaşarlar, o şüpheden bu şüpheye, o kuşkudan bu kuşkuya yalpa yapar, yuvarlanır dururlar. Hatta reyblerinde ve şüphelerinde bile süreklilik ve sebat gösteremezler: İmandan küfre, küfürden imana mekik dokur dururlar. Bir çıkar söz konusu olduğu zaman mümin olurlar, imana meyil gösterirler, bir güçlük, bir meşakkat söz konusu olduğu zaman küfre doğru kayarlar. Böylece bazan imana doğru giderler, cihada çıkmak isterler, sonra döner evde kalmak için uydurma mazeretler öne sürer, izin almak isterler.

İşte cihaddan kalmak için izin istemek müminlerin değil, böyle inatçı ve imanları şüpheli kişilerin âdetidir. O halde izin istemek, ayniyle küfür ve şek de-

(1) Buhari, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 9; Tirmizi, Menâkib, 20; İbn Mace, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, I/170, 177, 179, 182, 184, 185, III/32.

mek değilse de, müminden südur etmesi normalin aksinedir ve dış görünüşüyle gerçek ve samimi imanın gereğine aykırıdır, ayrıca mazeret iddiasında yalan ihtimalini kuvvetlendirecek bir şüphe delili teşkil eder. Şu halde zahirde mümin kabul edilen bir kimse cihaddan kalmak için özür beyan edip, izin istemeye kalktığı zaman doğruluğu belli ve kesin olsa bile, ona hükmedilmeyip bu iki âyet gereğince sanki imanı sahte, sözü duruma aykırı, doğruluğu şüpheli ve yalan söylediği ihtimal dahilindeymiş gibi ispata muhtaç bir dava olarak delil ve ispata havale olunması lazım gelmektedir.

Bu âyetlerde Fıkıh ilminin dava ve delillerin tercihi ile Usul-i Fıkıh ilminin istidlal, tearuz ve tercih bahislerinin esasını öğreten ve telkin eden gayet ince bir siyak bulunmaktadır. İlk bakışta bu iki âyet izin isteyen herkesin şek ve şüphe içinde olduğuna ve küfrüne hükmedilmek lazım geleceğini ifade ediyor sanılabilir. Fakat dikkat edilince meselenin öyle olmadığı açığa çıkar. Zira öyle olsa idi izin isteyenler arasında doğrulukları anlaşılacak olanlar bulunmazdı. Halbuki bundan önce حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا *"Doğru söyledikleri sence açığa çıkıncaya kadar"* buyurulmuştur. Demek ki, tek başına izin istemek ile küfür ve yalana hemen hükmolunmamakla beraber, yalan soyut aklî ihtimal olmaktan çıkıp şüphe delili ile izalesi gereken bir açık ihtimal olacak ve bundan dolayı söz doğrulanmayıp, bunun aksini iddia eden bir dava olması dolayısıyla delile havale edilecek, söz konusu mazeret iddiasının doğruluğu ispat edilmedikçe izin hakkı doğmayacak ve verilen izin de şer'i izin olmamış olacak, izin meselesinin, herşeyden önce bu hukuki safhası gözetilmek gerekecektir. Bunun fıkhı şudur ki, cihad, Allah'ın hakkı olarak sabit bir emir ve görev olduğundan, imanın gereği, buna karşı inkâr durumunda bulunmak değil, derhal icabet etmektir.

Dış yüzüyle mümin olduğu halde buna karşı mazeret haberi vererek izin isteyenler ise söz konusu ilâhî emri ne ikrar, ne de inkâr durumunda değiller, sadece mazeretlerinin gerçek olduğunu savunma durumundalar. Şu halde iddialarını ispat etmedikçe sadece kendi sözleriyle doğrulanmazlar, ki bu durum cihad farz-ı ayn olduğu haller için böyledir. Anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber, izin isteyenlere izin verdiği zaman henüz vahiy inmemiş olduğundan, bu hukuki noktada şu ictihadda bulunmuş "Kelâmda aslolan doğruluk, imanın icabı da yalan söylememektir. Bu izin isteyenler ise zahiri halde mümindirler. O halde bunların zahir olan iman karinesiyle doğrulukları da açıktır.

Şu halde söyledikleri ile tasdik olunmaları ve izinli sayılmaları haklarıdır. Hak zahir olunca onu tehir etmek caiz olmaz." diye izin vermişti. Bunun

üzerine bu ilâhî vahiy indi ve delile muhtaç olan bu muhakemat usulünü talim buyurdu ki, bu açıdan bu üç âyetin fıkhî siyakı şu olmuş oluyor:

Gerçi kelâmda aslolan ve imanın gereği olan şey doğruluktur, fakat iman ile doğruluğun ortaya çıkması ona aykırı veya ondan üstün bir delilin bulunmadığı durumlardadır. Burada ise açıktaki iman ile beraber cihaddan kalmak için izin istemek de fiili bir durumdur. Halbuki "Senden ancak iman etmeyenler izin isterler" âyetinin hükmüne göre ve ötedenberi âdet olan uygulamaya göre, izin istemek dış görünüşüyle imanın gereğine aykırı düşmektedir. Buna göre hiç birisiyle istidlal edilmemek ve bir tercih sebebi aramak gerekir. Bu ise izin isteği tarafındadır. Çünkü âyete ve âdete göre izin istemek yalnızca imanın hükmünde değil, fazla olarak imanın kendisinde ve haberin özünde dahi şüpheyi çeken önemli bir belirti ve ipucudur. O halde bunun delil olarak ele alınması, imanın ispatından veya o kişinin küfrüne hükmolunmasından daha fazla tercihe layıktır. Çünkü bunun tercihi imanın delaletini önledikten başka yalan ihtimalini arttırır ve doğruluğun aslolma özelliğini gevşetir. Şu halde mazeret sözü delilsiz bir kavl-i mücerret (delilsiz söz) şeklinde kalır. Ayrıca mümin hakkında zahirin zıddına bir teklif söz konusu olur. O zaman her söylenen doğru sözün, doğruluğunu kanıtlamak için sürekli bir delil getirme mecburiyeti doğar ve doğruluğu ispat olunmadıkça onun doğruluğu açığa çıkmamış olur. Hakkın ve gerçeğin açığa çıkması bu şekilde delil getirmeyi gözetmekle olacaktı. O zaman, izin isteyenlerin arasında kalbleri imansız, şek ve tereddüdü huy edinmiş, yalan yere yemin ederek yalan mazeretler öne süren bir takım yalancılar bulunduğu ortaya çıkacak ve gerçek mazeret sahipleri hakkında da doğru mümin muamelesi edilmeyecekti. Bundan başka bunlardan bir kısmının imansızlıklarını ve yalancılıklarını zaten mazeret uydurma şekilleri de ima ediyordu ki, bu da küfür ve yalanlarına hükmetmek için yeterli olmasa bile, doğruluklarını ispat etmedikçe mümin-i sadık tanınmayacak şüpheli kimseler olduklarını anlatıyordu. Çünkü "hazırlığımız yok" diye özür uyduruyor ve izin istiyorlardı. Halbuki:

وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً **Çıkmak isteselerdi, mutlaka onunla ilgili bir hazırlık hazırlarlardı.** Hazırlamaları gerekirdi, durumları da buna elverişliydi. Madem ki, hiçbir hazırlık yapmamışlar, demek ki, sefere çıkmak ve cihad etmek istemiyorlardı. Demek ki, esas itibariyle cihadın zorunluluğuna ve önemine inanmıyorlardı. Rivayet olunduğuna göre, böylece özür uydurup izin isteyenler, Abdullah b. Selul ve benzerleri kimseler idiler ki, bunlar ileri gelenlerden ve zenginlerden idiler.

Şimdi bu ilâhî açıklamalardan Hz. Peygamber'in bunlara böyle tahkikatsız olarak izin vermesi ilâhî hikmete tamamiyle aykırı olan bir hata imiş gibi bir zan hasıl olabileceğinden böyle bir vehmi uzaklaştıracak, onun hakikâtın içyüzünde değil, dış yüzünde meydana gelmiş ve aşırı hoşgörü ve iyimserlikten ve biraz da acelecilikten doğmuş bir usulsüzlük olduğunu, daha doğrusu enfazi-letli olanın terki anlamına geldiğini, bunun büsbütün hikmetsiz bir hata demek olmadığını dile getirmek ve Resulullah'ı teselli etmek üzere bir de meselenin onların cihada katılmayışları açısından içyüzünü ve onların ruh hallerini beyan etmek üzere buyuruluyor ki:

وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ **Lâkin Allah onların gitmeye kalkmalarını istemedi de** فَثَبَّطَهُمْ **kendilerini yerlerinde alıkoydu.** Gitmelerini hoş görmedi, çirkin kıldı. Gitmeyi kendilerine hoş göstermedi de onları korkaklık ve tembellik ile tevkif edip, hapsetti, وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ **oturanlarla beraber oturunuz denildi.** Gönüllerine, karılar gibi, çoluk çocuk ve zavallılar, acizler, ihtiyarlar ve emekli-lerle beraber oturup kalmak duygusu telkin edildi. Onun için asla çıkmak iste-mediler ve nolur nolmaz diyerek vaktiyle bir hazırlıkta bile bulunmadılar. İzin verilmekle de zaten resmen acizler ve emekliler kesimine katılmış oldular. Bu onların asıl rüsvaylıklarına göre hafif kalmakla beraber bir bakıma bu izin yine de isabetli oldu. Şu kadar var ki, izin vermekte biraz teenni gösterilseydi, ayrıca yalancılıkları herkesçe bilinecekti, izinsiz olarak kalmış olacaklar ve daha fazla rezil ve rüsvay olacaklardı. Aslında Allah, onların bu şerefli İslâm ordusu içinde yer almalarını istememişti. Bunun sırrı ve hikmeti şu idi:

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالًا **Eğer onlar içinizde sefere çıkmış olsalardı, size fesattan başka hiçbir katkıda bulunmayacaklardı** وَلَاَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ **sizi fitneye ve tefrikaya düşürmek maksadıyla mutlaka aranızda koşuştu-rup duracaklardı** وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ **sizin içinizde de onları dinleyecekler** veya onlar adına muhbirlik edecekler **de vardı.** Yani o münafıkların fitne çıkarmaya yönelik sözlerine aldanabilecek zayıf kimseler, yahut onlar lehine casusluk ede-bilecek başka münafıklar da eksik değildi. Ki onlar olmayınca bunlar da fazla bir zarar yapamayacaklardı. Böylece onların uzak kalmaları, ordu içinde bulun-malarından daha faydalı olacaktı. Nitekim öyle olmuştur. İşte Allah, İslâm ordu-sunu, onların bu gibi şerlerinden korumak için aralarını ayırdı, onların gitmele-rini istemeyip, oldukları yerde oturttu, alıkoydu. Bununla beraber yine de hemen izin verilmeseydi daha iyi olacaktı. Aynı fayda sağlanmakla beraber müslüman-lara kaşı nifakları daha önceden kendileri tarafından açığa çıkarılmış olacak ve

evde oturmakla buldukları huzuru tadamayacak ve ordu aleyhine yaydıkları kötü haberleri yayamayacaklardı. وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِالظَّالِم۪ينَ **Allah o zalimlerin hepsini tek tek bilir**. İçlerini, dışlarını, yaptıklarını, yapacaklarını bütün genişliğiyle ve kapsamıyla bilir ve onlara ne yapacağını da bilir.

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْاُمُورَ حَتّٰى جَٓاءَ
الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ (٤٨) وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ
ائْذَنْ ل۪ي وَلَا تَفْتِنّ۪يۜ اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُواۜ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُح۪يطَةٌ
بِالْكَافِر۪ينَ (٤٩) اِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْۚ وَاِنْ تُصِبْكَ
مُص۪يبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَٓا اَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ
(٥٠) قُلْ لَنْ يُص۪يبَنَٓا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَاۚ هُوَ مَوْلٰينَاۚ وَعَلَى اللّٰهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (٥١) قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَٓا اِلَّٓا اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِۜ
وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ يُص۪يبَكُمُ اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِه۪ٓ اَوْ بِاَيْد۪ينَاۘ
فَتَرَبَّصُٓوا اِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ (٥٢) قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا
لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْۜ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِق۪ينَ (٥٣) وَمَا مَنَعَهُمْ
اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّٓا اَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِه۪
وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى وَلَا يُنْفِقُونَ اِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ

﴿٥٥﴾ فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾

Meâl-i Şerifi

48- Şurası kesindir ki, bunlar daha önce de fitne çıkarmak istediler ve sana türlü işler çevirdiler. Nihayet hak yerini buldu ve Allah'ın emri onların zoruna gitmesine rağmen açığa çıktı.

49- İçlerinden "Aman bana izin ver, başımı derde sokma" diyen de var. Dikkat et, başlarını asıl kendileri derde soktular. Hiç şüphesiz cehennem, kâfirleri elbette kuşatacaktır.

50- Eğer sana bir iyilik dokunursa fenalarına gider. Eğer sana bir musibet gelirse "Biz zaten tedbirimizi önceden almıştık." derler ve sevine sevine dönüp giderler.

51- De ki: "Hiçbir zaman bize Allah'ın bizim için takdir ettiğinden başkası dokunmaz. O bizim mevlamızdır. Müminler yalnızca Allah'a tevekkül etsinler."

52- De ki: "Siz bizde iki güzelliğin (Zafer veya şehitliğin) birinden başkasını mı gözetirsiniz? Biz ise size Allah'ın kendi katından veya bizim elimizle bir azap indirmesini gözetiyoruz. Haydi siz gözetedurun, biz de sizinle beraber gözetmekteyiz."

53- O münafıklara şunu da de ki; gerek isteyerek, gerek istemeyerek infak edip durun. O infak ettikleriniz sizden hiçbir zaman kabul edilmeyecektir. Çünkü siz fasık bir kavimsiniz.

54- İnfakların onlardan kabul olunmamasına sebep, gerçekte Allah'a ve Resulüne inanmamaları, namaza ancak üşene üşene gelmeleri, verdiklerini de ancak istemeye istemeye vermeleridir.

55- Onların malları da, evlatları da sakın seni imrendirmesin. Bu olsa olsa, Allah'ın onları dünya hayatında bu gibi şeylerle azaba uğratmasından ve canlarının kâfir olarak çıkmasını murat etmiş olmasından başka birşey değildir.

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ **Allah bilir ya bunlar bundan evvel de fitne çıkarma sevdasına kapıldılar.** Müslümanları tefrikaya düşürmek, ordu bozanlık etmek istediler.

Rivayet olunduğuna göre, bu defa da Hz. Peygamber, Tebük seferi için yola çıktığında Seniyyetü'l-veda' denilen tepede ordugâhını kurmuştu. Abdullah b. Übeyy de adamlarıyla geldi, o tepenin altındaki "Zîcidde" denilen mevkiye kondu. Yanındakiler az bir asker değildi. Ne zaman ki, Resulullah yola koyuldu, Abdullah b. Übeyy, diğer tereddüt içinde olanlarla birlikte sefere katılmaktan vazgeçip geri döndü. Bu arada Abdullah b. Nebtel ve Rifaa ibni Yezid b. Nabut dahi döndüler. Bunlar da Abdullah b. Übeyy gibi ileri gelen münafıklardan idiler. İbnü Übeyy'in Avfoğulları ile, İbnü Nebtel'in Amroğulları ile, İbnü Nabut'un da Beni Kaynuka ile dostluk antlaşmaları vardı. Abdullah b. Übeyy, daha önce Uhud Savaşı sırasında da fitne çıkarmak istemişti.(1) (Âl-i İmran Sûresi'nde إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ âyet 122'nin tefsirine bkz.)

وَقَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ **Ve senin hakkında birtakım işler çevirdiler.** Çevirdiler de ne oldu. حَتَّى جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَارِهُونَ **Nihayet onların hoşlanmamalarına, rağmen hak geldi ve Allah'ın emri açığa çıktı.** وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي **Onlardan bir kısmı da bana izin ver ve beni fitneye düşürme diyordu.** Yani benim başımı derde sokma, izin versen de, vermesen de gitmeyeceğim, bari izin ver de beni günaha sokma, yahut ben sefere çıkarsam ailem perişan olacak, benim mahvıma sebep olma da bana izin ver, demek istiyordu. Bazı rivayetlere göre, Cidd b. Kays adındaki münafık, "Ensar bilir, ben kadınlara düşkünümdür. Şu halde sarışın kadınlarla, yani Şam taraflarındaki sarışın Rum kızları ile beni belaya sokma, lakin sana malımla yardım edeyim de benim yakamı bırak." demek cüretini bile göstermişti.

أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا **Bak, asıl fitneye kendileri düştüler.** Öyle demekle fitneden kurtulamadılar, asıl fitnenin kendisine düştüler. وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ **Kesindir ki, Cehennem elbette bütün kâfirleri kuşatmıştır.** إِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ **Sana bir iyilik isabet ederse** bir güzel başarı, bir zafer, bir ganimet nasip olursa تَسُؤْهُمْ **onları fenalaştırır,** kıskançlıklarından fenalarına gider, وَإِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ **ve şayet sana bir musibet uğrarsa,** bir kötülük gelirse, savaşlardan birinde bir zarar, musibet olduğu kesinlikle belli olan bir olay başına gelecek olursa, kendi yaptıklarını beğenip fikirleriyle kasılarak, يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ **İyi ki, biz daha önceden**

---

(1) İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-Kübrâ, II, 165-166.

işimizi ele aldık, derler. Yani uyanıklık ettik, ihtiyatlı davrandık, musibet bizi bulmadan işimizi gördük, yakamızı kurtardık, diye konuşur dururlar. Müslümanlarla beraber olmayıp, gazadan kaçınmaları kavlî ve fiilî nifaklarıyla kâfirlere hizmet ve dostluk etmeleri gibi şeylerle iftihar eder, övünürler ve bu nifakın kâfirler katında revaç bulacağını ve bunun musibetten sonra değil, önceden yapıldığı takdirde işe yarayacağını düşünürler. وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ **Ve ferahlı ferahlı dönerler,** toplanıp konuştukları yerden keyifli keyifli döner giderler veya kâfirler tarafına dönüverirler, sevine sevine döneklik yaparlar.

Bu gibilere karşı قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَا **de ki; bize Allah'ın bizim için takdir ettiğinden başkası isabet etmez.** Acı tatlı başımıza her ne gelirse hepsi Allah'ın yazdığıdır. O da sonuç olarak mutlaka lehimizedir. Dünyaya veya ahirete ait menfaatımız ve hayrımız içindir. هُوَ مَوْلٰينَا **O, bizim mevlanızdır,** sahibimiz, yardımcımız ve veliyy-i umurumuzdur. Üzerimizdeki bütün tasarruf ve velayet O'nundur. O nasıl dilerse öyle yapar, istediğini yapmak O'nun hakkıdır ve ne yaparsa hakkımızda hayırlısını yapar. O bize hayatımızda ve ölümümüzden sonra kendimizden daha evladır.

وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ **Ve işte bu yüzdendir ki, bütün mü'minler yalnızca Allah'a tevekkül etsinler.** Bütün gücü ve kudreti ancak O'na ait bilsinler, yalnızca O'na bel bağlayıp ve her hususta sadece O'na güvensinler, emrine ve takdirine gönül hoşluğu ile teslimiyet gösterip gereğince kulluk görevlerini yerine getirmeye özen göstersinler. Allah'a ne kadar tevekkül edilir, güven duyulursa, iyi bilinmelidir ki O, daha da fazlasına layıktır. Ve O'ndan başka tevekkül edilecek, bel bağlanacak, gücüne sığınılacak hiç bir merci yoktur. Çünkü O لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ *"Yüce Allah'ın güç ve kuvvetinden başka güç ve kuvvet yoktur."* (1) Kâfirler bunu bilmedikleri için, onlar açısından en çok bel bağlanacak kuvvet nefistir sanırlar ve "işimizi avucumuza aldık" diye böbürlenirler. Ve böylece her biri bir amir olmak, uluhiyetten bir hisse almak isterler. Bu şirk ve münazaa ile dünyada şikak ve nifak saçar dururlar. Halbuki azıcık aklı olan bir kimse anlar ki, hakka dayanmayan fani bir nefsin, kendi kendine i-

---

(1) Buhari, Ezan, 7, Teheccüd, 21, Kader, 7, Daavât, 51, 68; Müslim, Salat, 12, Mesâcid, 139, Zikr, 32, 44-46; Ebu Davud, Salat, 36, 135, Vitr, 24-26, Tıbb, 24, Edeb, 99, 103; Tirmizi, Daavât, 26, 36, 57, 113, 119; Nesâî, Ezan, 36, İttifak, 32, Sehv, 83, Kıyamü'l-Leyl, 9, Cenaiz, 81; İbn Mace, İkamet, 180, Menâsik, 32, Edeb, 54, 59, Dua, 16, 18; Dârimi, Salat, 10, 169, İstizan, 53; Muvatta, Kur'ân, 23; Ahmed b. Hanbel, I, 66, 71, 180, 185, II, 158, 210, 211, III, 75, 422, IV, 4, 5, 91, 92, V, 145, 150, VI, 9.

timada layık olan elinde hiçbir şeyi yoktur. Onun güvendiği herşey birer seraptan farksızdır. Bundan dolayıdır ki, kâfir ne kadar kendine güvenirse güvensin, kesinlikle bir gün gelir, olayların akışı karşısında güvenmiş olduğu noktaların hepsini kaybeder. Fakat hiç bir şeye değil, ancak Allah'a itimat eden hakiki mümin, ölümden bile sarsılmayarak kamil bir imanla Rabb'inin yüce katına gider. Fakat şunu unutmamak gerekir ki, tevekkül demek, görevin ifasını Allah'a havale etmek demek değildir, emri ve kararı Allah'a bırakmaktır. Allah'ın emrini canla başla yerine getirmeye çalışmaktır. Kısacası tevekkül "tefviz-i vazife değil, tefviz-i emrdir." Birçokları bu konuda gaflete düşerek, tevekkülü, vazifeyi terk etmek sanırlar. Yani kulluk görevlerinin yerine getirilmesini Allah'a havale edip, emir ve komuta mercii olarak kendi kendilerini görmek isterler. Sanki kul vazifesiz oturacakmış, namaz, oruç, zekat, cihad ilh... gibi görevleri Allah Teâlâ ona emredip yaptırmayacakmış da onun yerine Allah (haşa) yapacakmış gibi batıl bir zihniyet taşırlar. İsrailoğulları'nın vaktiyle Hz. Musa'ya اِذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَٓا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ *"Git, sen ve Rabbin ikiniz savaşınız, işte biz burada oturup duracağız."* (Maide, 5/24) dedikleri gibi, demek isterler. Bu ise Allah'a tevekkül ve itimad değil, O'nun emrine güvensizliktir, tevekkülsüzlüktür ve Allah korusun küfürdür. وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ *"Allah hakkında o çok yanıltıcı (şeytan) sizi yanılgıya düşürmesin."* (Lokman 31/33) âyetinde de uyarıldığı gibi, bu olsa olsa şeytan yanıltmasıdır. İyi bilinmelidir ki, tevekkülün belirtisi emre gönül vermek ile vazife sevgisidir. Nitekim bu Allah yazısı, âyette sözü edilen tevekkül, cevap olarak şöyle açıklanıyor:

قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَٓا اِلَّٓا اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ **De ki, siz bize o iki güzelliğin birinden başkasını beklemezsiniz.** Yani bizim hakkımızda beklediğiniz akıbet, her biri **akıbetlerin en güzeli** olan iki şeyden biridir: Ya zaferdir, ya şehitliktir. Bu ikisinden başka bir şey değildir. Biz sonuçta ya kesin bir zafer kazanacak, gazi olacağız, ya da şehit düşeceğiz. Oysa sizin başa geldiği takdirde musibet deyip kaçındığınız, halbuki bizim başımıza geldiği takdirde sevineceğimiz şehitlik de imrenip beğendiğiniz ve kıskandığınız zafer kadar güzel bir akıbettir. Siz bunların her ikisinin de büyük bahtiyarlık olduğunu takdir edemezsiniz de birine sevinir, öbürüne yerinirsiniz ve hakkımızda bu iki güzelliğin birinden daha başka gözetebilecek bir ihtimal bulamazsınız: Ya zafer, ya şehadet. İşte kaderimiz birbirinden güzel bu iki mutlu akıbetin, bu Allah yazılarının kesinlikle birisidir. وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ **Biz de sizin için şu iki akıbetten birini bekleriz:** اَنْ يُصِيبَكُمُ اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِه۪ٓ **Allah'ın sizi, ya doğrudan doğruya kendi katından gelecek bir azapla** اَوْ بِاَيْد۪ينَا **ya da bizi ellerimizle meydana gelecek bir azapla ceza-**

landırmasını, bu iki azaptan birisiyle azaba uğratmasını bekleriz. Yani sizin akıbetiniz, Allah katındaki kaderiniz de, layıkınız da budur. İşte sizin için en fena olan bu iki akıbet, bizim açımızdan bir iman konusudur ve gerçekte bütünüyle adaletin yerini bulması demek olan bir hayırdır. فَتَرَبَّصُوٓا اِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ **Onun için siz bekleyin, biz de sizinle beraber bekliyoruz.**

Buna karşılık "Biz malla olsun cihada katılıp hizmette bulunmadık mı? Allah yolunda cihad edenlere para harcamadık mı? Peki bu hayır değil midir? Aslında فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ *"Zerre kadar iyilik yapan karşılığını görecek değil midir."* (Zilzal, 99/7). Şu hale göre "Son hakkımız Allah katında neden azap olsun?" diyecek olurlarsa:

قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا **De ki; istiyerek veya istemiyerek infak ediniz.** Yani Allah yoluna diyerek sarfettiğiniz mallarınızı, gerek Allah ve Resulü'nden istek ve zorlama olmadan kendiliğinizden, gerek bir istek ve lüzum üzerine, her ne suretle sarfetmiş olursanız olunuz لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ **sizden asla kabul edilmeyecek.** Yaptığınız harcamalarınız Allah katında bir hayır ve hasenat olmak üzere nam ve hesabınıza kaydolunmayacak ve kabul olunmayacaktır. Bundan dolayı ne göreceksenız önden göreceksiniz, ahirette ecrini göremiyecek, azaptan kurtulamıyacaksınız. Zira اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ **siz muhakkak ki, bir alay fasıklar olup çıktınız.** Kalben itaatten çıkıp temerrüd ettiniz. Lâkin mutlak fısk, hayrın kabulüne mani olur mu? Özelikle istiyerek yapılan infak şeklinde itaatsizlik ne demektir? Denilecek olursa, şunu bilmeli ki, وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ **onları kendilerinden, nafakalarını kabul olunmaktan engelleyen de başka birşey değil,** اِلَّٓا اَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِهِ **ancak şu halleridir ki, bunlar hakikatte Allah'a ve Resulü'ne küfrettiler,** inanmayıp inkâr ettiler. وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى **Ve namaza da** ancak tembel tembel, üşene üşene, gelirler, başka türlü gelmezler وَلَا يُنْفِقُونَ اِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ **infakı da ancak hoşlanmaya hoşlanmaya yaparlar,** başka türlü yapmazlar. Yani Allah ve Resulü'ne kalben küfürleri devam ettiğinden, namazın ve infakın ne yerine getirilmesindeki sevaba, ne de terkinden dolayı günaha inanmadıklarından, adeta namazı boşuna bir külfet, infakı da bir cereme, bir zarar saydıklarından, bu gibi görevleri yaparken, bunları kalben iman ve gönül hoşluğu ile seve seve ve Allah rızası için değil başka bir maksat, dış görünüşü kurtarmak için yaparlar. Bundan dolayı infakı bir istek ve benimseme söz konusu olmadan görünüşte gönül hoşluğu ile yapıyormuş olsalar bile o nafakaların Allah yoluna harcanması yine de canlarını sıkar. Bunu gönülden isyan ederek ve istemeyerek verirler. Şüphe yok ki, bir kimsenin inanmadığı bir şeyi

yapması, dışardan belli etmese bile kendi içinde mutlak bir isteksizlik konusudur. Hasılı kabule engel olan mutlak fısk ve günah değil, küfürdür. Ve önceki "kerhen" tabiri belli olan isteksizliği, ikinci "karihun" ise içlerindeki mutlak isteksizliği ifade eder. Bir açıdan isteyerek yapılıyormuş gibi görülen şeyin, bir başka açıdan isteksizlik olmasında da bir çelişki yoktur. Burada açıklanmak istenen şey münafıkların ruh halleridir. Art düşünceyle yaptıkları ve gönüllü olarak yapıyormuş gibi gösterdikleri bu fiilleri, iyi niyete dayalı olarak yapılan öteki işleri ilgilendirmez. Mesela bir münafığın, müslüman mücahitlere sırf kendi arzu ve isteğiyle Allah için diyerek bir infakta, bir yardımda bulunması ve bunun altında onları aldatma maksadını gizlemesi, gönüllü bir sarf olmakla beraber yine de bir taat ve ibadet değildir, bir isyandır. Ve bunda taat fikrinden bir iğrenme vardır.

فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ **İşte bundan dolayıdır ki, onların ne malları, ne evlatları seni imrendirmesin,** sana bir bahtiyarlıkmış gibi görünmesin. Allah onlara bu nimetleri ne diye böyle çok çok veriyor diye hayrete düşürmesin. Bunlar onlar için görüldüğü gibi birer nimet değildir. اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ **Allah ancak şunu murad ediyor,** irade buyuruyor ki لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **onları bunlar sebebiyle dünya hayatında azaba uğratsın.** Bu yüzden elemlere, kederlere ve dertlere giriftar eylesin. Bu dertlerle uğraşıp dururken o büyük akıbeti düşünmeye vakit bulamasınlar. وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ **Ve canları da kâfir oldukları halde çıksın.** Böylece ilelebet vebal ve azabını çeksinler.

O münafık kâfirler öyle bir azap içindedirler ki, bir de:

وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾ لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً اَوْ مَغَارَاتٍ اَوْ مُدَّخَلًا لَوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَاِنْ اُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَاِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَا اِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾

وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ
سَيُؤْتِينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَرَسُولُهُٓ اِنَّٓا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾

Meâl-i Şerifi

56- Hiç şüphesiz onlar, sizden olduklarına dair yemin de ederler. Halbuki sizden değildirler. Fakat onlar öyle bir kavimdirler ki, korkudan ödleri patlıyor.

57- Eğer sığınacak bir yer veya barınacak mağaralar veyahut girilecek bir delik bulsalardı başlarını diker o tarafa doğru koşarlardı.

58- İçlerinde (topladığın) sadakalar hakkında sana tariz eden (dil uzatan) ler de var. Eğer o sadakalardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse hemen kızarlar.

59. Ne olurdu bunlar, Allah ve Resulünün kendilerine verdiğine razı olsalar da "Bize Allah yeter. Allah bize lütuf ve ihsanından yine lutfeder, verir. Bizim bütün rağbetimiz Allah'adır" deselerdi.

يَفْرَقُونَ **Ödleri patlar.**

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِى الصَّدَقَاتِ **Onlardan bir kımı sadakalar hakkında sana lemzeder**, imalı imalı söz dokundurur veya gizli gizli söz atar, seni arkandan çekiştirip ayıplar.

Bu hususta münferid birkaç olay rivayet edilmiştir:

Huneyn ganimetlerinin bölüştürülmesinde İslâm'a yeni girmiş bulunan Mekke halkını, İslâm'a ısındırmak için, Hz. Peygamber onlara fazla fazla pay vermişti. İbnü Zilhuveysıra adı verilen Hurkus b. Züheyrî Temimî اِعْدِلْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ "adaletli davran ya Resulallah" demiş, Hz. Peygamber de "Yazıklar olsun sana, ben de adalet yapmazsam kim adalet yapar?"(1) buyurmuştu. İşte bu Hurkus,

(1) Buhari, Mürteddin, 7, Menakib, 25, Edeb, 95; Müslim, Zekat, 142, 148; Ahmed b. Hanbel, III, 56, 65, 354-355.

daha sonraki yıllarda Hariciler denilen ayrılıkçı çetenin reisi olmuştu.

Ancak ganimetlerden alınan paylar, "sadakalar" kavramına girmediğinden, bu âyetin mânâsıyla dolaylı olarak ilişkili olduğu söylenebilir.

Yine Huneyn gününde bir de Ebu'l-Cüvaz adında bir münafık, "Adamınıza baksanıza, sadakalarınızı koyun çobanlarına paylaştırıyor ve adalet yaptığını sanıyor." demişti.

فَاِنْ اُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا **İşte bunlar, o sadakalardan kendilerine verilirse hoşnud olurlar** وَاِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَا اِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ **ve şayet verilmezse hemen kızarlar.** Sadaka almaya haklarının olup olmadığını hiç düşünmeden öfkelenirler. وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ **Keşke bunlar Allah'ın ve Resulü'nün ganimetten (veya sadakadan) kendilerine verdiğine razı olsaydılar.** وَقَالُوا **Ve deseydiler** حَسْبُنَا اللّٰهُ **Allah bize yeter.** سَيُؤْتِينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ **İleride Allah bize yine fazla fazla verir, lutfeder, Resulü de ihsanda bulunur.**

اِنَّا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ **Muhakkak ki, biz herşeyden önce Allah'a rağbet eyleriz.** Yani O'nun verdiklerine razı olup böyle deselerdi haklarında daha hayırlı olurdu. Zira sadakaların sarfolunacağı yerler hakkında Allah Teâlâ'nın muhkem açıklaması, kesin farzı ve Resulüne gönderdiği düstûru işte şudur:

إِنَّمَا
الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ
قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيلِ
فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

60- Sadakalar ancak şunlar içindir: Fakirler, yoksullar, o işte çalışan görevliler, müellefe-i kulûb (kalbleri İslâm'a ısındırılacaklar), köleler, borçlular, Allah yolundakiler, yolda kalmışlar. Allah tarafından böyle farz kılındı. Allah her şeyi bilendir, hükünı ve hikınet sahibidir.

اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ **Sadakalar. "SADAKA":** İnsanın malından sırf Allah'ın hakkı olarak ayırdığı vergidir. Allah'a sadakatla bağlı olmak anlamından alınmış olan bir kavramdır. Sadaka vermek demek olan "tasadduk" kelimesi aynı köktendir ve "sadakatle bağlılığı aramak" anlamına gelir, Sadaka kavramında üç ana unsur vardır:

1. Fakirlik, yani sadakaya muhtaç durumda olmak,

2. Temlik, yani yapılan yardımın, sadaka diye verilen şeyin mutlaka alanın eline geçmesi ve onda tasarruf edebilmesi,

3. Allah için verilmiş olmak.

Sadaka, herşeyden önce vacip veya nafile olmak üzere iki kısımdır ki, vacip olan kısmına "Zekât" denilir. Her iki kısmın da birçok çeşitleri vardır. Mesela tarım ürünlerinden alınacak zekâta "öşür" denilir. Ayrıca sevaim (hayvanlar), ağnam (koyunlar), ticaret, nukud (nakit paralar), rikaz (defineler), meadin (madenler) adı verilen başka bölümleri vardır. Nefsin zekâtı olan "Sadaka-i fıtır" vardır. Görülen ve görülmeyen mallardan alınan bu zekâtların hepsi vacip olan sadakalar cinsindendir. Ve çoğul olarak "Sadakat" kelimesi bunların hepsini kapsamı içine alır. Fakat âyetin sonundaki bağlantı karinesiyle burada asıl söz konusu olan ve maksat olarak gözetilen şey farz olan sadakalar, yani zekât çeşitleridir. Şu halde toplu mânâ şudur:

Meselenin içyüzü ve özü o münafıkların zannettikleri ve arzuladıkları gibi değil, bilinen bütün çeşitleri ile sadakalar adı altında toplanan zekât cinsinin hepsi münhasıran şunlar içindir: لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاكِينِ **Fakirler ve yoksullar içindir.** Şöyle ki, وَفٖٓي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِ *"Onların mallarında dilenen ve dilenmeyen yoksullara ait belli bir hak vardır."* (Me'âric, 70/25) âyetinin de öngördüğü şekilde vacip sadaka demek olan zekât bunların belli ve bilinen haklarıdır. Sadaka kavramı herşeyden önce fakirlik kavramı ile birlikte ele alınmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.), bir hadisi şeriflerinde bunu şöyle ifade buyurmuşlardır: "Ben sadakayı zenginlerinizden alıp fakirlerinize vermekle emrolundum".[1] Bununla sadakanın fakirlere ait olduğu ve vacip olan sadakanın, zenginin bir lütfu değil, fakir kesimin zenginlerin zimmetine geçmiş bir hakkı demek olduğu, yani bir borcun sahibine geri ödenmesi demek olduğu anlatılmıştır. Şu kadar ki, bu hak, doğrudan doğruya her fakir kişinin kendi öz hakkı değil, fakir fukara kesiminin bütününün genel bir hakkıdır. Ayrıca bizzat kendilerinden bir sözleşmeyle veya gasp yoluyla alınmış bir ka-

(1) Kurtûbî, el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân, VIII, 168.

zanılmış hak değil, Allah Teâlâ'nın emri ile sabit olan hibe cinsinden bir haktır, yani Allah hakkıdır. Bundan dolayı sadaka ancak Allah için sıdk u sadakatle verilir. Ne zenginin fakire minnet ve eza yüklemeye hakkı vardır, ne de bir fakirin bir zenginden istekte bulunmaya hakkı ve yetkisi vardır. Hatta her fakirin her sadakayı almaya hakkı ve yetkisi yoktur. Nitekim Hz. Peygamber soyundan, yani, seyyid olan bir fakirin zekât alması haramdır. Ancak tatavvu olan sadakadan alabilirler, bir de hediye kabul edebilirler. Yine bunun gibi soyundan geldiği kimselere ve kendi soyundan gelenlere zekât ve vacip olan diğer sadakalar verilmez. Çünkü nafaka hakları vardır. Ayrıca fakirlerin ellerinden alınmış borç, emanet veya gasp veya benzeri herhangi bir haklarının geri verilmesinde sadaka mânâsı bulunmaz. Bunun içindir ki, haram maldan verilen şeyler hakikatte sadaka olamaz, ya bir başka hakkın kısmen iadesi veya bir haksızlıktan başka bir haksızlığa geçiş anlamı taşır. Fakir, aslında muhtaç olan, yani kendi geliri asli ihtiyaçlarına yetmeyen kimse demek olmakla beraber, az bir gelire sahip olabilir, böylece fakir ve muhtaç durumda olduğunu gizleyebilir, hatta bu yüzden يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَٓاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ *"İffetli ve çekingen olduklarından, hallerini bilmeyenler onları zengin sanırlar."* (Bakara, 2/273) âyetinin tarifi ile cahiller onları zengin bile sanabilirler. Miskin ise düşkün demektir. مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ *"Yersiz yurtsuz, evsiz barksız yoksul ve kimsesizler"* (Beled, 90/16) âyetinin de işaretiyle yoksulluğu dışarıdan bakıldığı zaman da belli olan kişi demektir. Miskinlik fakirlikten daha aşağı bir durumda olmak anlamına gelir, üstelik acizlik ve zillet mânâsını da ifade eder. Bununla beraber aksine tefsir edenler de olmuştur. Hasılı bütün sadakalar herşeyden önce fakirler ve yoksullar içindir; "fukara ve mesakin" hakkıdır, bunların menfaatına tahsis edilmiştir. Aşağıda geleceği şekilde diğerlerine de yine onların menfaati sebebiyle veya fakirlik ve ihtiyaçları dolayısıyla verilecektir. Şöyle ki:

وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا **Ve sadakalar üzerindeki amillere.** Yani toplanıp biriktirilmesinde çalışan tahsildarlar, katipler, koruyucular, bekçiler, mesela davar ve sığır cinsinden toplanan zekâtların çobanlığını yapanlar, hasılı bütün bu işlerde görevli olarak çalışanların hizmetleri karşılığı olarak bu zekâtlardan ücretleri verilir. Ve bu sebeple bunlar için sadaka verilmiş olmaz, yaptıkları hizmete karşılık ücret olmuş olur. Ancak onların yaptıkları bu gibi hizmetler, sonucu itibariyle fakirlerin ihtiyaçları yönünde yapılmış hizmetler olur, onların menfaatine ait bulunur.

İmam Serahsi'nin "Mebsut" adlı eserinde zikredilmiştir ki Hz. Peygamber, gerek görünen mallardan ve gerek görünmeyen gizli kapaklı mallardan alınacak

zekâtların tahsili için amiller tayin buyurdu. Hz. Osman'ın hilafeti zamanında görünmeyen mallardan alınacak zekâtın tahsilindeki zorluk sebebiyle bunlar zengin müminlerin kendi vicdanlarına terk edildi ve yalnızca görülen malların zekâtları üzerine amiller görevlendirmekle yetinildi, ki, o zamandan beri davar, öşür, madenler ve gümrük memurları tayin edilmekle beraber, görünmeyen mallardan alınacak zekât mükelleflere bırakılmış bulunmaktadır.

وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ Müellefe-i kulub: Yani kalbleri İslâm dinine ısındırılacak olanlar. Çeşitli rivayetlerden çıkan sonuca göre, bunlar başlıca üç kısım idiler. Bir kısmı bazı azılı kâfirler idi ki Resulullah, bunların şerlerini defetmek ve müslümanlara eziyetlerini önlemek, diğer kâfirlerle müşriklere ve zekât vermek istemeyenlere karşı çıkmalarını sağlamak ve İslâm tarafını tutmaları için böyle ihsan ve yardımlarla kendilerini İslâm'a meyilli kişiler yapardı. Diğer bir kısmı ise kabile reisi ve ileri gelen kimseler durumunda idi ki Hz. Peygamber, bunlara bol bol ikram ve ihsanda bulunur, kendi kabilelerinden İslâm'a girenlere eza ve cefa etmelerini önlemeye çalışırdı. Kendilerinin ve emrindekilerin İslâm'a girmeleri ve İslâm'da sebat etmeleri gibi bir takım İslâmî amaçlar ve maslahatlar gözetilirdi. Üçüncü bir kısım da İslâm'a yeni girmiş, niyetleri ve iradeleri henüz iyice pekişmemiş olan zayıf karakterli kişiler idi ki, fakir ve muhtaç olmasalar da kalbleri iyice İslâm'a ısınsın, imanları pekişsin ve İslâm'ı iyice benimsesinler diye özellikle fazla fazla ikram ve ihsan görüyorlardı. Ki Uyeyne b. Hısn, Akra' b. Hâbis ve Abbas b. Mirdas bunlar arasındaydı. İşte "müellefetü'l-kulub" sıfatı her üç kısma da verilir. Üçünde de durumun gereğine göre, İslâm'a hizmet ile cihadın mânâsı ve fakir fukaranın çıkarlarının gözetilmesi ve korunması gibi hikmetler söz konusudur. Bununla beraber Hz. Peygamber tarafından birinci kısma verilen ihsan ve yardımların resmi sadakalardan verildiği hakkında sarih ve kesin bir rivayet yoktur. Rivayetler bunun ganimetlerden verildiğini gösteriyor. Büyük bir ihtimalle bunun وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ *"Biliniz ki, ganimet olarak elde ettiğiniz bir şeyin beşte biri muhakkak ki, Allah ve Resulü'ne aittir..."* (Enfâl, 8/41) âyetinin hükmünce, bilhassa Hz. Peygamber'in hissesi olan beştebirden verilmiş olmasıdır ki, bu da onun öz malıdır. Bundan dolayıdır ki, İmam Şafii gibi diğer bazı imamlar buradaki "müellefetü'l-kulub" vasfının, gayr-i müslimlere değil, müslümanlara ait olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bundan başka Hz. Ebu Bekir'in hilafeti sırasında yukarıda adı geçenlerden Uyeyne b. Hısn ile Ekra' b. Habis, ki ikisi de Necid'li idiler, gelmişler "Ey Allah'ın Resulü'nün halifesi, bizim tarafta otsuz, işe yaramaz bir kıraç arazi var, onu bize ver, tahsis et." demişler. Hz. Ebu Bekir de o araziyi on-

lara ikta' (bağışlama) yoluyla tahsis eylemiş ve buna dair bir de yazılı belge düzenleyip, şahitlere imzalatmış. Fakat o anda orada hazır olanlar arasında Hz. Ömer yoktu. Bu ikisi şahit olsun diye Ömer'e vardılar, durumu anlattılar. Hz. Ömer bunu işitince yazılmış olan yazıyı ellerinden aldı ve yırttı attı. Dedi ki; "Resulullah sizi İslâm'a ısındırıyordu ve o gün müslümanların sayısı azdı. Şimdi ise Allah Teâlâ müslümanların sayısını çoğalttı. Gidiniz gücünüz yettiği kadar çalışıp çabalayınız, siz size düşeni yaparsanız Allah da sizi gözetir."

Bunun üzerine öfkelenerek Hz. Ebu Bekir'e müracaat ettiler. Halife sen misin, Ömer mi?" dediler. Ebu Bekir de "isterse odur" dedi, bu konuda Ömer'e muvafakat ettiğini göstermiş oldu. Onun yaptığını yanlış bulmadı, ashabtan karşı çıkan ve yanlış bulan kimse de olmadı.

Bundan şu hukuki sonuç çıkar ki; Hz. Ebu Bekir iktaı (bağışı) yapmış ve hatta imzalamışken sonradan Hz. Ömer'in bunu engelleme işini yanlış bulmayarak, kendi kararından rücu eylemiştir. Bu şuna delalet eder: Demek ki, bu meselede Hz. Ömer'in hatırlattığı mânâ ve maksadı derhal anlayıp tasdik etmiştir. Yani "müellefü'l-kulub"a yapılan özel bağışlar ehl-i İslâm'ın azınlıkta olduğu zamanlara mahsus bir uygulamadır. Ve bunda ictihada mesağ yoktur. Zira Ebu Bekir ictihada yol görse idi imza ettiği bir hükmün feshini caiz görmezdi. Ashaptan bunu inkâr eden kimse çıkmayınca da mesele sosyal bir mahiyet almış olur.

Bundan dolayı, seleften birçokları "müellefetü'l-kulub" hissesinin bu sebeple ortadan kalkmış olduğu görüşünü savunmuşlardır ki, Hanefî mezhebi ile Malikî mezhebinin meşhur görüşü budur. Hanefî fıkıhçıları icma ile bunun artık düşmüş olduğu görüşünde olduklarından, bu olaya ashabın bütününün icmaı şeklinde bakarlar ve derler ki: Müellefetü'l-kulub hissesi, İslâm'ın başlangıcında ve Hz. Peygamber devrinde düşmanın çok, müslümanların az oldukları zamana ait bir uygulamaydı. Daha sonra Hz. Ömer'in de dikkat çektiği şekilde Allah Teâlâ müslümanları, böyle "müellefetü'l-kulub"un desteğine muhtaç olmayacak şekilde güçlü kılmıştır. Şayed bundan böyle müslümanlar öyle bir şeye muhtaç olurlarsa ancak mücahedeyi terk ettiklerinden dolayı muhtaç olurlar. Ne zaman birlik ve dayanışma içinde olurlarsa, müslümanlara ait olan mallardan bağışta bulunmak suretiyle yabancıların desteğini elde etmeye ihtiyaçları kalmaz. Ve böyle bir durumda, her şeyden önce müslümanların arasındaki birlik ve kardeşliğin güçlenmesi tedbirleri ile meşgul olmaları gerekir. Binaenaleyh müslüman fakirlerin hakkı olan sadakalardan, kâfirlerin zenginleri şöyle dursun, isterse yeni müslüman adı altında bazı mühtedilere, eğer fakir değillerse sırf te'lifi ku-

lub (kalblerini ısındırmak) için hisse verilmesi kesinlikle ve evleviyetle caiz olmaz. Ayrıca hisse verilemez.

Malikilerden Ebu Hayyan tefsirinde bu mesele ile ilgili görüşler şöylece özetlenmiştir: "Ömer b. Hattab, Hasen, Şâ'bî ve İslâm fukahasından bir grup, müellefetü'l-kulub sınıfının, İslâm'ın güçlenmesi ve yayılmasıyla artık ortadan kalktığına kani olmuşlardır. Hanefî ve Malikî mezhebinin meşhur olan görüşü budur. Hanefi bilginlerinden bazıları demişlerdir ki, Ebu Bekir'in hilafeti zamanında İslâm'ın güç ve kuvvet kazanması sebebiyle ashab-ı kiram müellefe hissesinin artık ortadan kalkmış olduğu üzerinde icma ettiler. Kadı Abdulvehhab demiştir ki; bazı durumlarda ihtiyaç hasıl olursa sadakattan hisse verilir. Bilginlerden birçokları demiştir ki, müellefetü'l-kulub kıyamete kadar mevcuttur. İbnü Atıyye demiştir ki, meselenin boyutları üzerinde düşünürsek, oralarda ihtilafa ihtiyaç olduğunu görürüz. Yunus demiştir ki, Zühri'ye sordum, bu konuda nesih bilmiyorum, dedi. Ebu Ca'fer-i Nuhas demiştir ki, bunlar hakkında bu hüküm sabittir: Bir kimse telif'ten hisse almaya muhtaç olur ve onlardan müslümanlara bir zarar gelmesinden endişe edilir veya daha sonra onların müslüman olmaları umulursa verilir. Kadı Ebubekr İbnü'l-Arabi de demiştir ki, bana göre hüküm şöyledir: İslâm kuvvetli olursa zail olurlar ve eğer ihtiyaç bulunursa Resulullah'ın yaptığı gibi payları verilir. Kitabu't-Tahrir'de zikrolunduğu üzere, İmam Şafii demiştir ki, âmil ve müellefetü'l-kulub şu zamanda ortadan kalkmıştır, sekiz kesimden altısı kalmıştır. En faziletli olan bu altısına sarfolunmasıdır...[1] Bununla beraber yeniden ortaya çıkarsa, Şafii mezhebinin görüşü, her sınıfın kendi hissesinin geçerli olmasıdır.

Ancak şunu da unutmamak lazımdır ki, İmam Şafii gibi, birçoklarına göre, "müellefetü'l-kulub" adının, İslâm'a girmemiş olanlarla bir ilişkisi yoktur. Nitekim zekât konusunda söz konusu sekiz sınıfın tamamında da İslâm şartı genellikle bulunması istenen şarttır. Gayr-i müslim fakirlere zekât değil, tatavvu sadakası verilebilir.

İkinci olarak "fî sebilillâh" (Allahyolunda) kaydı, en geniş bir mânâ ile ele alındığı zaman sadakaların hepsinde vardır. Yukarıda da işaret edildiği üzere Allah rızası gözetilmek sadakaların özünde bulunması gereken bir kavramdır ve mahiyetine dahildir. Fakirlere, yoksullara, kölelerin azadına ve borç yükü altında ezilenlere verilen sadakalarda da aslında "fî sebîlillâh" mânâsı vardır, yoksa onlara verilemezdi. Bunun böyle olduğu biliniyor iken bütün bunlar arasından bir de ayrıca "Fî sebîlillah" diye buyurulması bunun genel anlamda "fî

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., V, 58.

sebîlillâh" kavramı içinde özellikle başka bir "fî sebîlillâh" demek olduğunu, yani genel anlamıyla ele alınamıyacağını derhal ifade eder. Burada sayılanlardan başka olarak diğer böyle bir fî sebîlillâh demek gibi bir genelleme mânâsına da olamıyacaktır. Çünkü bundan sonra وَابْنِ السَّبِيلِ *"yolda kalmış"* tahsisi böyle bir mânâya engeldir. Şu halde bunun mânâsı, "herhangi bir şekilde fî sebîlillâh sarf için" demek de olamaz. Buradaki "fî sebîlillâh" zarfı esas itibariyle ne doğrudan doğruya sadakanın, ne de sarf şeklinin zarfı değildir. Bundaki mânâ, "sadakalar ve fî sebîlillâh'dır" demekten ibaret olmadığı gibi, وَ فِى الرِّقَابِ "köleler hakkında" ifadesinde olduğu üzere "ve fî sebîlillâh sarf için" demekten ibaret de değildir. Sadakanın öbürlerinden başka özellikle verilmesi gereken bir harcama yerine ait bir zarftır: لِمَنْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ *"Allah yolundakiler için"* demektir ki, Allah için olan bir ibadete kendini adamış olanların özel vasıflarını anlatır. Sadaka kavramı ilişkisiyle de bunların muhtaçları ve ihtiyaçlarının karşılanması söz konusu olduğu açıkça ortaya çıkar. Bu şekilde burada لِلْفُقَرَٓاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ *"O fakirlere ki, onlar kendilerini Allah yoluna adamışlardır."* (Bakara, 2/273) âyetini özetleyen bir mânâ gizlidir. وَابْنِ السَّبِيلِ atfı da bunların en fazla "ibn-i sebîl" (yolcu) kesimi ile yakın ilişkisini akla getirir. Fakirler ile yoksullar, âmiller (zekâtta görevliler)le müellefetü'l-kulub, rikab (köleler) ile garimin (borçlular) nasıl yakın ilişki içinde iseler bunlar da öyle demek olur. Yani, bunlarda bir yolculuk, sürekli yol tepme, bir sefer ve gurbet mânâsı bulunduktan başka bu yolun Allah yolu olması ve bunların o yolda bir ihtisas, uzmanlık ve mecburiyetleri bulunması, bir özel yolculuk ile bir özel ibadeti birleştiren bir durumda bulunmuş olmaları mânâsı vardır. Demek ki, diğer harcama yerlerine verilen sadakalar dahi fî sebîlillâh (Allah yolunda) olduğu halde, bu harcama yerine verilen sadaka فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ "iki kere fî sebîlillâh" demektir. Binaenaleyh burada وَفِى سَبِيلِ اللّٰهِ 'dan maksat özel bir mânâyı vurgulamak olduğu açıktır. Ve bu mânâ, evvela cihad, ikinci olarak hac ve üçüncü olarak da ilim tahsili için yolculuk etmek şeklinde ele alınabilir. Bu yüzden "fî sebîlillâh" deyimi şeriat geleneğinde cihada ait bir kavram olmuştur. Çünkü Allah için sefer ve kendini vakfetmek anlamında en başta gelen ibadet budur. Bundan dolayıdır ki, bütün tefsir ve fıkıh bilginleri bu mânâ üzerinde görüş birliği içindeler. Bununla beraber hacda da bu mânâ bulunmaktadır. Yine tefsir ve fıkıh açısından bu mânâ da âyetin kapsamı içinde kabul olunmuştur. Ayrıca Suffe Ashabı gibi din ilimlerinin tahsiline kendini adamış olanları da kapsamı içine aldığı لِلْفُقَرَٓاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ *"Kendilerini Allah yoluna adamış olan fakirler için"* (Bakara 2/273) âyetinin tefsirinde nakledilmiştir. Hasılı, "fî sebîlillâh" deyiminin sadece

bir zarf veya sıfat olarak kullanılması ile burada olduğu gibi bir lakap ve ünvan olarak kullanılmış olması arasında çok önemli fark vardır. Önceki genel bir anlam, ikincisi özel bir anlam ifade eder. Önceki mânâ ile her ibadet, her hayır, her sadaka fî sebîlillâhdır, yani Allah'ın rızası yolundadır. İkinci mânâ ile her sadaka fî sebîlillâh değildir, fî sebîlillâh sadaka, bir özel harcama şeklidir ki, bilhassa îlâ-yı kelimetullah (Allah'ın kelimesini yükseltme) yolunda olanlara verilen sadakadır. Bu farkın belli olmasından dolayıdır ki, bütün tefsir bilginleri ve önde gelen fıkıh âlimleri bu "fî sebîlillâh" harcama yerinden asıl murad olunanların mücahidler olduğunda görüş birliği içindeler. Şu halde zekatta, yani vacip olan sadakalarda söz konusu sekiz harcama yerinde birinin de fî sebîlillâh kaydıyla mücahidlere yapılacak harcama olduğu kesindir. Abdullah İbnü Ömer (r.a.)'den "Hac da fî sebîlillâhdır." diye rivayet edilmiştir.(1) Fahruddin Razî, tefsirinde "Müfessirler, fî sebîlillâh'a gaza edenler dediler."(2) diyerek bir teshit yapmış ve müctehid imamların görüşlerinin de bu mânâ üzerine olduğunu topluca bir ifadeyle anlattıktan sonra şunu ilave ederek, "fî sebîlillâh görüşünde lafzın dış görünüşü her çeşit gaza ehline mahsus olduğunu gerektirmez. Bu mânâdan dolayı Kaffal, tefsirinde bazı fıkıh âlimlerinin, ölülerin kefenlenip defnedilmesi, kaleler ve kışlalar yapılması, camilerin yapımı ve onarımı gibi hayır çeşitlerinin hepsine sadakaların harcanmasını caiz gördüklerini, çünkü fî sebîlillâh ifadesinin hepsini kapsamı içine aldığını nakletmişlerdir." demiş, Kadî Beydavî de وَقِيلَ فِى بِنَاءِ الْقَنَاطِرِ وَالْمَصَانِعِ *"Köprü ve fabrika yapmak da denildi."* (3) diyerek, bu görüşü zayıf bir ifadeyle kaydetmiştir. Gerçekten de Razî'nin bunu ifadenin zahirine bağlayarak, bir çeşit te'yid suretinde nakleylemesi doğru değildir. Bunda hem isim siyakındaki fî sebîlillâh lâfzının meşhur olan özel mânâsından, hem de yukarıdan beri açıklayageldiğimiz şekilde beyanın siyakından bir zühûl vardır. Sahih senetle gelen bir Hadisi Şerifte de dile geldiği gibi, Peygamber Efendimiz buyurmuştur ki, لا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِيٍّ الاَّ فى سَبِيلِ اللّٰهِ او ابْنِ السَّبِيلِ اوْ رَجُلٍ لَهُ جَارٌ مِسْكِينٌ تَصَدَّقَ عَلَيْهِ فَاهْدَى لَهُ "Zengine sadaka helâl olmaz, ancak fî sebîlillâh veya ibni sebîl (yolcu) veyahut o kimse bunun dışındadır ki, yoksul bir komşusu vardır, kendisine verilen sadakayı o yoksul komşusuna iletmiştir"(4). Görülüyor ki, bu hadisi

(1) Ebu Davud, Menasik, 79.
(2) Fahrü'r-Râzî, a.g.e, XVI, 115.
(3) el-Beydavî, Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vîl, I, 507.
(4) Tirmizi, Zekât, 22, 23; Nesai, Zekât, 80, 90; İbn Mace, Zekât, 26; Muvatta, Zekât, 29; Ahmed b. Hanbel, II, 164, 192, 377, 389, III, 31, 40, 56.
Bu hadisi, gaza edenlerin veya gaza yolunda olanların hiç ihtiyaçları olmadığı halde sadaka almalarının helâl olduğu şeklinde anlayanlar varsa da asıl mânâ bu değildir. Mücahid veya yolcu kendi servetinin yetmediği cihad ve sefer masrafları için bir de hadd-i zatında kendi ülkesinde zengin olmakla beraber, yolculuk sırasında malından faydalanamayıp fakir durumuna düştüğü zaman sadaka alabilir, demektir. İstisna bu gibi hallere aittir. (Müellif)

şerif'teki fî sebîlillâh ifadesi her çeşit hayratı içine alacak şekilde genel bir ifade değildir.

Öyle bir anlama ihtimali bulunmadığı gayet açıktır. O halde âyetin tefsirinde bunu gözardı ederek, her çeşit hayır için geçerli bir ifadeymiş şeklinde anlamak nasıl doğru olabilir? Şüphesiz açık ve ortada olan mânâ mücahidlerdir. Bunda diğer hayır çeşitleri olsa olsa bir ihtimal olur ki, bununla nafile olan sadakalarda amel caiz olsa bile zekât gibi vacip sadakalarda caiz olmaz. Mesela, zekâta mahsuben cami veya misafirhane yapmakla zekât borcu eda edilmiş olmaz. Onlar vacip olan sadaka cinsinin dışında doğrudan doğruya kendine mahsus başka bir hayır ve ibadet olur. Lâkin o hayır, vacip olan sadakanın yerine geçmez, zekat sayılmaz. Ancak mücahidlerin cihatta muhtaç oldukları her türlü levazım ve mühimmat, yani وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ *"Onlara karşı kuvvet hazırlayın."* (Enfal, 8/60) âyetinin kapsamı içinde olup da yalnızca kendi imkânları ile tedarik edilmesi mümkün "cihad ihtiyaçları"nın hepsi bu fî sebîlillâh harcama yerine girer. Asıl maksat ihtiyaçların karşılanması olduğundan, ihtiyacın cinsine göre, bunları mücahidlerin teker teker bizzat kendilerine değil de cihad konusuna, yani mücahidlerin şahıslarına değil de komutanın emrine veya başkomutanlığa verilmek suretiyle عَلَى حُكْمِ مُلْكِ اللّٰهِ ihtiyacın karşılanabileceği, bunu böyle ödemenin yeterli olabileceği meselesi ayrıca üzerinde durulabilecek ictihada bağlı bir konudur. Çünkü bu husus ödemenin şekli ile ilgili olan ve ayrıntı sayılabilecek bir meseledir. Sadaka sahibi, sadakasını fî sebîlillah olmak üzere muhtaç olan mücahidlere temlik veya komutana teslim etmekle vacibi eda etmiş olur. Kumandan da onu velayet yoluyla alıp mücahidlerin cihattaki ihtiyacına yerli yerinde ve en uygun şekilde harcamakla velayet görevini ifa etmiş ve emaneti yerine ulaştırmış olur. Ve ihtiyacın özelliğine göre, mücahidlerin doğrudan doğruya şahısları söz konusu olmayıp teker teker temlik gerekli olmayabilir. Mesela, yiyecek ve giyecek şahsa tahsis edilebilir de ağır silahlar birliğin emrine tahsis edilir. Daha doğrusu kumandanın emrine verilir. Ve bu sadaka öbürlerinden daha ziyade Allah hakkı olarak eda edilmiş olur. Ve o halde "İbn-i Sebîl"(yolcu) meselesi de aynı hükmün kapsamı içinde ele alınabilir.

Hasılı sadakaların hepsi, işte bu sekiz harcama yeri içindir ve bu sınıflara mahsustur. Ve hepsinde sadakanın verilmesi ve alınması fakirlik ve ihtiyaç yönündendir. Yalnızca sadaka üzerindeki amillerle müellefetü'l-kulubun almaları sadaka olarak değildir. Sadaka devlet başkanı adına toplandığı zaman da

yine fakir fukaraya dağıtılmak üzere tahsil olunur. Sonra da başkan, ondan müellefetü'l-kuluba, fakir müslümanlara gelebilecek eza ve cefayı defetmek için, yine İslâm'a yardım olmak ve bir çeşit mâli cihadı yerine getirmek üzere verir. Amillere (vergi toplayan görevlilere) de sadaka değil, çalışmalarının karşılığı olarak ücret şeklinde ödeme yapmış olur. Şu halde sadaka alanların hepsi fakirlik ve ihtiyaç anlamı içinde sadaka alabilir: أُمِرْتُ اَنْ اٰخُذَ الصَّدَقَةَ مِنْ اَغْنِيَائِكُمْ وَاَرُدَّهَا فِى فُقَرَائِكُمْ *"Ben sizin fakirlerinize ödemek için zenginlerinizden sadaka almakla emrolundum."* (1) hadisi şerifinin içeriği de gösterir ki, yukarıda sözü edilen hadisteki üç müstesna dahi dahil olmak üzere sadaka alması helâl olanların hepsi gerek asaleten, gerek vekaleten olsun kesinlikle ancak fakirlik sebebiyle alabilirler. Bu sekiz sınıf, bu sekiz harcama yerinin sahipleri aslında fakirlik ve ihtiyacın sebeplerini ve çeşitlerini açıklamak için tek tek söz konusu edilmişlerdir ki, fakirliğin mutlak kısmı da vardır, izafi olan kısmı da vardır. Şu halde لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ *"fakirler ve yoksullar"* adı altında ele alınamayacak hiçbir sadaka çeşidi yoktur.

فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ **Allah'dan fariza olarak bu böyledir.** Yani sadakalar, Allah tarafından ancak bunlar için bir fariza olmak üzere farz kılınmıştır. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ **Allah alimdir, hakimdir.** Herşeyi ve herkesin durumunu, derecesini, neye hakkı olup, neye olmadığını bilir ve herşeyi yerli yerine koyar ki, hakları hak sahiplerine iletmek, haklara ve görevlere riayet edenlerle etmeyenlere de ona göre hak ettiklerini vermek dahi O'nun hikmeti cümlesindendir. Bundan dolayı Allah'ın farz kıldığı sadakaların bu sekiz sınıfın dışına harcanması caiz olmaz. O halde bunlardan bütün bütün ayrı olan ve kalblerinin İslâm ile telifi kabil olmayan o hırslı, iki yüzlü ve fitneci münafıklar sadakaya nasıl ve nereden hak sahibi olabilirler? Ve onlara sadaka vermek nasıl caiz olabilir?

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ

يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌ قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ

---

(1) Buhari, Zekât, 1, 63, Meğazi, 60; Müslim, İman, 29; Ebu Davud, Zekât, 5; Tirmizi, Zekât, 6; Nesai, Zekât, 1, 46; İbn Mace, Zekât, 1; Dârimî, Zekât, 1; Ahmed b. Hanbel, II, 296, 343, 451, 513, 519, V, 366.

وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ
رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ
وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوا
أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذَٰلِكَ
الْخِزْيُ الْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾

Meâl-i Şerifi

61- Yine onların içinde öyleleri vardır ki, Peygamber'i incitiyorlar ve "O her söyleneni dinleyen bir kulaktır." diyorlar. De ki; "Sizin için bir hayır kulağıdır. Allah'a inanır, müminlere inanır, ayrıca sizden iman edenlere de bir rahmettir". Allah'ın Resulünü incitenlere acıklı bir azap vardır.

62- Gönlünüzü hoş etmek için gelir size yemin ederler. Bunlar eğer mümin iseler Allah'ı ve Resulünü razı etmeleri daha doğrudur.

63- Bilmiyorlar mı ki, kim Allah'a ve Resulüne karşı gelirse, ona muhakkak ki içinde ebedi kalınacak cehennem ateşi vardır. İşte rüsvaylığın büyüğü de budur.

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ **Şunlar da onlardandır ki, Peygambere eza ederler.** Münafıklardan bir kısmı aralarında konuşurken Peygamber (s.a.v.) Efendimiz hakkında ileri geri konuşmuşlar, içlerinden bazıları "Onun hakkında böyle dedikodu yapmayınız, korkarız ki, kulağına gider, o zaman da bizim için iyi olmaz." demişler. Cülas b. Süveydî, "Biz dilediğimizi söyleriz, sonra da onun yanında söylediğimizi inkâr ederiz, üstüne bir de yemin bastırdık mı, o da hemen bizim doğru söylediğimize inanır, Muhammed duyduğuna inanan bir kulaktır." demiş. İşte bunu açıklamak üzere buyuruluyor ki: وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ **Ve o bir kulaktır,** derler. Yani ne söylenirse dinler, reddetmez, belirtilerine göre kabul olunup olunmayacağı ayırdetmez, yutar, sanki kendisi bütünüyle bir kulaktan ibaretmiş

gibidir. Araplar casusa "ayn", yani "göz" dedikleri gibi, her söylenene kanan, her işittiğine inanan saf kimseye de "üzün" yani "kulak" derler. Hz. Peygamber de münafıkların kabahatlerini yüzlerine vurmaz, merhamet ve kerem gösterirdi. Özellikle yemine çok saygı gösterirdi. Onlar da onun bu tutumunu, onun saflığına verirlerdi. Ondan dolayı böyle söylemişlerdi.

Ey Muhammed onlara قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ **de ki, sizin için bir hayır kulağıdır.** Evet bir kulaktır, fakat sandığınız gibi değil, bilseniz sizin hayrınıza olan ne güzel bir kulaktır. Çünkü o başka birşey dinlemez hayır ve hak dinler ve sizi dinlerken de sizin hayrınıza dinler, يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ **Allah'a iman eder,** وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ **ve müminlere de inanır.** Dikkat edilirse birinci يُؤْمِنُ dinî anlamda iman, ikinci يُؤْمِنُ lugat anlamıyla inanmak demek olduğundan birincisi "ba" harf-i cerri ile, ikincisi "lam" harf-i cerri ile sıralanarak aralarındaki fark anlatılmıştır. Yani Allah'a iman ettiği için yemini dinler ve müminlerin sözlerine inanır, onları tasdik eder. وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا **Ve iman edenlere,** (yani sizden imanını açıkça ortaya koyanlara) **bir rahmettir.** Açıkça ifade ettikleri imanı reddeylemez, kabul eyler, fakat hakikatte işin içyüzünü anlamadığından dolayı değil, sırf müminlere olan merhametinden, yumuşaklığından, sabır ve tahammülünden dolayı sırlarını açığa vurmamak, ayıplarını yüzlerine vurmayıp, örtbas etmek suretiyle kabul eyler. Halbuki; وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ ... ***"Allah'ın Resulü'nü üzenlere, evet onlara acıklı bir azap vardır. Bir de gelirler size yemin ederler, bununla sizin gönlünüzü almak isterler. Oysa Allah ve Resulü, rızası kazanılmaya daha çok layıktır. Eğer inanıyorlarsa bunun böyle olduğunu bilmeliler. Bilmiyorlar mı ki, kim Allah'a ve Resulü'ne sürekli karşı gelirse ona muhakkak ki, cehennem ateşi vardır, orada ebedi kalacaktır, işte rüsvaylığın, perişanlığın büyüğü odur."***

Aynı zamanda:

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ
تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا اِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ
﴿٦٤﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ اِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ

قُلْ اَبِاللّٰهِ وَاٰيَاتِهٖ وَرَسُولِهٖ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا

قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ اِنْ نَعْفُ عَنْ طَٓائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ

طَٓائِفَةً بِاَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾ اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ

مِنْ بَعْضٍ يَاْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ

اَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

﴿٦٧﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ

جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ

مُقِيمٌ ﴿٦٨﴾ كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوٓا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَاَكْثَرَ اَمْوَالًا

وَاَوْلَادًا فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ

كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا

اُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ

الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾ اَلَمْ يَاْتِهِمْ نَبَاُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ

وَثَمُودَ وَقَوْمِ اِبْرٰهِيمَ وَاَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ

اَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوٓا

اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

Meâl-i Şerifi

64- Münafıklar, kalblerindekileri bütünüyle haber verecek bir sûrenin tepelerine inmesinden çekinirler. De ki, alay edip durun bakalım, Allah o sizin çekindiğiniz şeyi kesinlikle ortaya çıkaracaktır.

65- Eğer kendilerine sorarsan, "Biz sırf lafa dalmış, şakalaşıyorduk." derler. De ki: "Allah ile, âyetleri ile ve peygamberi ile mi alay ediyorsunuz?"

66- Boşuna özür dilemeyin, iman ettik dedikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz. İçinizden bir kısmını affetsek bile bir kısmını suçlarında ısrar ettikleri için azabımıza uğratacağız.

67- Münafıkların erkekleri de kadınları da birbirlerine benzerler. Kötülüğü emreder, iyilikten sakındırırlar ve Allah yolunda harcamaktan ellerini sıkı tutarlar. Allah'ı unuttular da, Allah da onları unuttu. Gerçekten de münafıklar hep fâsık kimselerdir.

68- Allah, erkek kadın bütün münafıklara ve bütün kâfirlere cehennem ateşini ebedî olarak vaad buyurdu. O ateş onlara yeter. Allah onlara lânet etmiştir. Onlara bitmez tükenmez bir azap vardır.

69- (Ey münafıklar!) siz de tıpkı kendinizden öncekiler gibisiniz. Oysa onlar sizden daha güçlü, kuvvetli, mal ve evlatça sizden daha varlıklı idiler. Dünya nimetlerinden paylarına düşen kadar zevk sürdüler. Sizden öncekiler kısmetlerine düşen kadarıyla nasıl zevk sürmek istedilerse siz de onlar gibi kısmetinize düşen kadarıyla zevk sürmeye baktınız, siz de sizden önce batağa dalanlar gibi batağa daldınız. İşte bunların dünyada ve ahirette bütün amelleri heder olup gitti ve işte bunlar hep hüsran içinde kalanlardır.

70- Onlara, kendilerinden öncekilerin; Nuh Kavmi'nin, Âd'in, Semûd'un, İbrahim Kavmi'nin, Medyen Ashabı'nın ve o mü'tefikelerin haberi gelmedi mi? Onların hepsine peygamberleri delillerle gelmişlerdi. Demek ki Allah, onlara zulmetmiş değildi, lâkin onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı.

قُلِ اسْتَهْزِؤُا **De ki; "alay edin bakalım!"** Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber, Tebük seferine çıkarken münafıklardan bir süvari bölüğü de önde gidiyor ve kendi aralarında Kur'ân'la, Peygamber'le alay ediyorlardı: "Şu adama

bakın, Şam kalelerini ve köşklerini fethetmek istiyor heyhat, heyhat!..." diyorlardı. Allah Teâlâ, Resulü'ne bunu haber verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Şu bölüğü durdurunuz." buyurdu ve yanlarına vardı, "Siz şöyle şöyle dediniz." dedi. Onlar da yemin ederek "Hayır, Ya Resulallah, hayır vallahi, ne senin, ne ashabının hakkında kötü bir şey söylemedik, sadece yol yorgunluğunu unutturmak için şakalaşıp eğleniyorduk."[1] diye cevap vermişlerdi. Daha sonraki âyetler, bu çeşit davranışları kınayan ve sonuçlarının kötülüğüne dikkat çeken, müminleri uyaran âyetlerdir. Münafıklar ister kadın , ister erkek olsun, her zaman ve her yerde hep bu tutum içindedirler.

Onlara karşılık:

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ
بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ
وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ أُولٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللّٰهُ
إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ
طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ أَكْبَرُ ذٰلِكَ هُوَ
الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾

Meâl-i Şerifi

71- Erkek ve kadın bütün müminler birbirlerinin dostları ve velileridirler. İyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirirler, namazı kılarlar, zekâtı

(1) Alûsî, Rûhu'l-meânî, X, 130.

verirler, Allah'a ve Resulüne itaat ederler. İşte bunları Allah rahmetiyle yarlığayacaktır. Çünkü Allah azîzdir, hakîmdir.

72- Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara, altlarından ırmaklar akan cennetler vaad buyurdu. Orada ebedi kalacaklardır. Hem de Adn cennetlerinde hoş meskenler vaad etmiştir. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte asıl büyük kurtuluş da budur.

وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِى جَنَّاتِ عَدْنٍ **Ve Adn cennetlerinde güzel, hoş meskenler.** Hayır kaynağı ve ebedi ikâmetgâh olan, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insanoğlunun aklına, hayaline getiremediği gayet gönül safasıyla dolu bir mutlulukla yaşanacak güzel güzel meskenler ki, en ileri derecedeki iman ve hizmet ehline vadolunmuştur. وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ **Ve Allah'dan bir rıdvan** yani Allah'ın rızasından olan bir küçücük şey bile اَكْبَرُ **ekberdir,** yani en büyüktür. Bütün bu sayılan cennet nimetlerinin hepsinden daha büyüktür. Çünkü her hayrın ve her mutluluğun, her şerefin ve her yüceliğin dayanağı odur. Bunun doğrudan doğruya vaad olunan nimetler dizisi içinde gösterilmemesi dikkat çekici bir şeydir. Allah bilir, bunun hikmeti, her vaadin içeriğinde her iki dünya için geçerli olan bir mânânın yatmasıdır, denilmiş. Fakat rivayet olunmuştur ki Allah Teâlâ, cennet ehline "Razı oldunuz mu? Hoşnut musunuz?" Buyuracak, onlar da "Ey Rabbimiz, nasıl olmayız ki, bize başka kullarından hiç birine vermediğin nimeti verdin." diyecekler. Bunun üzerine buyuracak ki, "Size bundan da büyüğünü vereceğim.", "Bundan daha üstün ne olabilir?" diyecekler. İşte o zaman Allah Teâlâ buyuracak ki; "Size rıdvanımı helâl kılacağım ve artık size sonsuza kadar hiç gazap etmeyeceğim."(1)

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِق۪ينَ

وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْۜ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿٧٣﴾ يَحْلِفُونَ

---

(1) Buhari, Rikak, 51, Tevhid, 38; Müslim, Cennet, 9; Tirmizi, Cennet, 18; Ahmed b. Hanbel III, 88, 95.

بِاللّٰهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ
وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا اِلَّا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ
مِنْ فَضْلِهِ فَاِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَاِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ
عَذَابًا اَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْاَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا
نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ
وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ
وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾ فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ
اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ
﴿٧٧﴾ اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ
الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾ اَلَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ
وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللّٰهُ
مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ
اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٨٠﴾

Meâl-i Şerifi

73- Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş. Onlara karşı katı

ol. Onların varacakları yer cehennemdir ve orası ne kötü bir yerdir.

74- Onlar, kötü bir şey söylemedik, diyerek Allah'a yemin ederler. Onlar o küfür kelimesini kesinlikle söylediler. İslâm'a girdikten sonra yine kâfirlik ettiler. Ve o başaramadıkları cinayeti tasarladılar. Halbuki intikam almaları için Allah'ın, Resulü ile onları lütfundan zenginleştirmiş olmasından başka bir sebep yoktu. Eğer tevbe ederlerse haklarında hayırlı olur. Yok yanaşmazlarsa Allah onları dünyada da, ahirette de acıklı bir azaba uğratır. Yeryüzünde onları koruyacak veya onlara yardım edecek bir kimse de bulunmaz.

75. Yine onlardan kimi de Allah'a şöyle ahdetmişlerdi: "Eğer bize lütuf ve kereminden ihsan ederse biz de elbette zekâtı veririz ve kesinlikle salihlerden oluruz." diye söz vermişlerdi.

76. Ne zaman ki, Allah lutfedip onlara ihsanda bulundu, onlar da cimrilik edip yüz çevirdiler ve zaten yan çizip duruyorlardı.

77. Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları ve yalan söyledikleri için, O da bu yaptıklarının sonucunu kıyamet gününe kadar yüreklerinde sürüp gidecek bir münafıklığa çevirdi.

78. Allah'ın, onların sırlarını da, fısıltılarını da bilip durduğunu ve Allah'ın bütün bilinmeyenleri bildiğini hâlâ öğrenemediler mi?

79. Müminlerden zekâttan fazla olarak kendi gönülleriyle bağışta bulunanlara, bir de güçlerinin yettiğinden fazlasını bulamayanlara bakıp da onlarla alay edenleri Allah, maskaraya çevirmiştir. Onlara pek acıklı bir azap vardır.

80. Onlar için Allah'dan ister mağfiret dile, ister dileme. Onlar için yetmiş kere mağfiret dilesen de yine Allah onları affetmeyecektir. Bu, onların Allah'ı ve Resulünü inkâr etmelerinden dolayı böyledir. Allah, böylesine baştan çıkmış fasıklar güruhuna hidayet etmez.

جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِق۪ينَ Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad aç! وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ Ve onlara karşı katı ol! Yumuşak davranma. Bundan anlaşılıyor ki, cihad yalnızca kılıç ile veya başka silahlarla yapılan savaşla olmaz. Yine bu ifadeden anlaşıldığına göre "cihad" kelimesi "kıtal", yani, "savaş" kelimesinden daha geniş kapsamlıdır. Zira münafıklar, gizli kâfir oldukları için, öbür açık kâfirler

gibi savaş ve kıtal şeklinde bir cihad söz konusu edilemez. Münafıklara karşı açılacak cihad, delil ortaya koymak ve belgeleri açıklamak şeklinde tefsir edilmiştir. Gerçekten de cihad kılıçla, dille, yazı ve yayın yoluyla veya daha başka yollarla, ne şekilde olursa olsun cehd ve gayret göstermek, çalışıp uğraşmak, mücahede eylemek demektir ki, savaş bunun sadece bir özel çeşididir.

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ **Onlar Allah'a yemin ediyorlar ve "Biz böyle birşey demedik." diyorlar.** Halbuki o küfür kelimesini kesinlikle söylediler.

Rivayet olunduğuna göre; Hz. Peygamber, Tebük seferinde iki ay kalmış idi. Bu sırada Kur'ân âyetleri iniyor ve sefere katılmayan münafıkları ayıplıyordu. Bu âyetleri ordu içinde bulunan münafıklar da işitiyorlardı. Bunlardan biri olan ve yukarıda da adı geçen Cülas b. Süveyd, "Eğer Muhammed'in Medine'de bıraktığımız kardeşlerimiz, büyüklerimiz ve ileri gelenlerimiz hakkında söyledikleri bu sözleri doğru ise biz eşşeklerden de kötüyüz." diye bir söz kaçırmıştı. O mecliste hazır bulunan Âmir b. Kays el-Ensari "Evet, vallahi Muhammed elbette doğrudur, sen de gerçekten eşşekten betersin." demişti ve tartışma hemen Peygamber Efendimiz'e ulaşmıştı. Bunun üzerine Cülas'ı huzuruna getirtti, Cülas da "Vallahi söylemedim." diyerek yemin etti. Âmir de iftiracı durumuna düşmüştü, ellerini kaldırarak "Allah'ım! Kulun ve Peygamberin olan Muhammed'e doğruyu tasdik edecek, yalancıyı belli edecek âyet indir!" diye dua etti. Bu sebeple bu âyet nazil oldu. Cülas da "Allah Teâlâ, bu âyette tevbeyi zikrediyor. Gerçekten de ben o sözü söylemiştim." dedi ve cidden tevbekâr oldu.(1) وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ **Ve İslâmlarından sonra küfrettiler.** Yani açıkça müslüman olduklarını söyledikten sonra, içlerindeki küfrü ortaya koydular. وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا **Ve nail olamadıkları bir kasıtta bulundular.** Tebük'ten Medine'ye dönüşte münafıklardan onbeş kişi, geceleyin karanlıkta bir yamacın kıvrıldığı bir tepede Hz. Peygamber'i bineği üzerinde vurup uçuruma itmeye ittifakla karar vermişlerdi. Ammar b. Yasir bineğin yularından çekiyordu, Huzeyfe ibnil-Yeman da arkasından sürüyordu. Tam o sırada Huzeyfe develerin ayak seslerini ve bir silah şakırtısı işitti, döndü baktı ki, yüzleri örtülü bir grup üzerlerine doğru geliyor. Bunun üzerine Huzeyfe yüksek sesle اِلَيْكُمْ اِلَيْكُمْ يَا اَعْدَاءَ اللّٰهِ *"Kendinize gelin, Ey Allah düşmanları, kendinize!"* diye bağırınca, onlar da korkup kaçarlar. وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ *"Yine onlar içinden öyleleri vardır ki, Allah'a ahit verirler."* Bu âyetin de Sa'lebe b. Hatıp sebebiyle nazil olduğu rivayet edilir. Şöyle ki, Sa'lebe

---

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 240.

Hz. Peygamber'in huzuruna gelmiş, "Ya Resulallah! Allah'a dua et de bana biraz mal versin." demiş. Peygamber (s.a.v.) de: "Ey Sa'lebe hakkını eda ettiğin az mal, güç yetiremiyeceğin çok maldan daha hayırlıdır." buyurmuş. Sa'lebe tekrar gelmiş ve "Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, bana mal verirse, kesinlikle her hak sahibine hakkını veririm." demiş. Bunun üzerine Resulullah dua etmiş, o da bir davar sahibi olmuş derken o hayvan üredikçe üremiş, onun hayvanlarına Medine dar gelmeye başlamış, bir vadiye gitmiş, önce cemaat namazlarından, sonra da cumalardan kesilmiş. Resulullah onu sormuş, "Malı çoğaldı, vadiye sığmaz oldu." denilmiş. Bunun üzerine يَا وَيْحَ ثَعْلَبَةَ *"Eyvah, yazıklar oldu Salebe'ye."* [1] buyurmuş. Sonra zekât için ona iki tahsildar göndermiş, birçokları bu tahsildarları daha önceden hazırladıkları zekat mallarıyla karşılamışlar. Salebe'ye vardıkları zaman Resulullah'ın belli farzın ödenmesini buyuran fermanını okuyup zekatı istediklerinde, Sa'lebe "Bu cizye de neyin nesi oluyor? Bu istediğiniz şey cizyenin kendisi değilse bile kardeşidir. Hele siz şimdi gidin de ben bir düşüneyim." demiş. فَلَمَّا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِهٖ بَخِلُوا بِهٖ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ***"Allah onlara fazl u kereminden ihsanda bulununca, onda cimrilik ederler ve yüz çevirip vazgeçerler."*** İşte bu âyet ona delalet etmektedir. Tahsildarlar dönüp Hz. Peygamber'e geldiklerinde, daha onlar olup bitenler hakkında birşey söylemeden, Hz. Peygamber, iki kere يَا وَيْحَ ثَعْلَبَةَ *"Eyvah, yazıklar oldu, Sa'lebe'ye."* buyurmuş. Bu âyetler, bu sebeple nazil olmuştur. Daha sonra Sa'lebe zekâtı alıp getirmiş, fakat Resulullah "Allah Teâlâ, beni, senin sadakanı kabul etmekten meneyledi." buyurmuştur. Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra Ebu Bekir'e getirmiş, kabul etmemiş, daha sonra Hz. Ömer'e getirmiş, o da kabul etmemiş ve Hz. Osman'ın halifeliği zamanında kendisi de yok olup gitmiş. Böylece ... فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فٖى قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ ***"Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları için Allah da o sözü kıyamete kadar kalblerinde sürüp gidecek bir nifaka (münafıklığa) çevirdi."*** âyetinin hükmü zuhura gelmişti.

اَلَمْ يَعْلَمُوا **O münafıklar bilmediler mi ki** اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ **Allah onların kalblerinde gizledikleri sırlarını da, fısıltılarını da elbette bilir** وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ **ve Allah hiç şüphesiz Allamü'l-guyuptur.** Yani Allah'ın her bilinmeyeni kesinkes bilip durduğunu bilmediler mi de o haltları işlemeye cüret ettiler?

اَلَّذٖينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعٖينَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ فِى الصَّدَقَاتِ **Onlar ki, müminlerden sadaka konusunda fazla fazla verenleri** (yani farz olan zekâtlarından başka nafile olarak

---

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 246-247; Alûsî, Rûhu'l-meânî, V, 2/143-144.

da sadaka verenleri) **kınarlar.** وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ **Bir de cühdlerinden,** (takatlarından başka birşey bulamayanları) **ayıplarlar da** فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ **onlarla alay eder,** eğlenirler. Bu âyette tatavvu olarak sadaka vermenin faziletine dikkat çekilmiştir.

Tatavvu: Üzerine farz ve vacip olmadığı halde fazladan bir ibadet yapmak ve taatta bulunmaktır ki, "nafile" ile eş anlamlıdır. Mesela sadakalarda tatavvu, vacip olan zekâttan başka fazladan sadaka vermektir, yahut kendisine zekât düşmediği halde sadaka vermektir ki, diğer ibadetlerde de bu böyledir.

Şöyle rivayet olunmuştur ki, Hz. Peygamber, insanları sadaka vermeye teşvik buyurmuştur. Bundan dolayı Abdurrahmân b. Avf, kırk okka kadar altın, bir okka kırk dirhem para ve bir rivayette dört bin dirhem getirmiş ve "Sekiz bin dirhem param vardı, yarısını Rabb'ime ayırdım, yarısını da evdekilere bıraktım." demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, بَارَكَ اللّٰهُ لَكَ فِيمَا اَعْطَيْتَ وَفِيمَا اَمْسَكْتَ *"Allah, verdiğini de senin için mübarek kılsın, evde alıkoyduğunu da."*(1) duasında bulunmuştu. Gerçekten de Abdurrahmân, daha sonra o kadar bolluğa ve berekete erişmişti ki, vefat ettiği zaman, mirasının sekizde biri dört hanımına taksim edilince yalnızca dördüncü hanımı olan Nadir, Seksen bin dirheme sulh olmuştu. Yine ashaptan Asım b. Adiy de yüz vesek hurma getirmiş, "Bu gece bir zatın hurmalığını sulamak için sabaha kadar gündelikçi olarak çalıştım, karşılığında iki sâ' hurma kazandım, birini evime alıkoydum, birini de Rabb'im için getirdim." demişti. Resulullah da zekât olarak toplanan öteki hurmaların üstüne dökmesini emreylemişti. Münafıklar ise Abdurrahmân da, Asım da "Sadakalarını başka değil, sırf gösteriş ve isim yapmak için getirdiler, Ebu Ukayl'in getirdiği bir sâ'hurmaya da Allah ve Resulü muhtaç değildi, lâkin o da kendisine sırf sadaka veriyor desinler diye getirdi." şeklinde ileri geri dedikodu yapmışlar ve fiskos etmişlerdi. İşte bu sebeple bu âyet nazil oldu.

سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْ **Allah, o münafıkları maskara etti.** وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ **Ve onlar için acıklı bir azap vardır.** Öyle ki, اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ **sen onlar için ister istiğfar et, ister istiğfar etme,** bir şey değişmez, her ikisi de eşittir. اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً **Onlar için yetmiş kere istiğfar etsen de,** (yani ne kadar çok istiğfar edersen et), yine de فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ **Allah onları kesinlikle affetmeyecektir,** bağışlamayacaktır.

Rivayet olunuyor ki, Abdullah b. Übeyy'in oğlu Abdullah çok ihlaslı bir

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 249; Alûsî, Rûhu'l-meâni, V, 2/146-147.

müslüman idi, babasının hastalığında onun hakkında Resulullah'ın dua ve istiğfar etmesini niyaz etmişti. Peygamber Efendimiz de etmiş idi. Sonra bu âyet nazil oldu. Yedi, yetmiş ve yediyüz gibi sayılar mutlak olarak bir şeyin çok çok yapılması için kullanılır. Böyle olmakla beraber sayıların herbiri, esas itibariyle daha yukarısının hükmüne aykırı bir sınırı belirler. Bundan dolayı Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bunu dikkate alarak "Demek ki, Allah Teâlâ izin verdi ben de yetmişten daha fazla istiğfar ederim."[1] demiş ve bunu üzerine سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ *"Aynı şeydir, onlar için ister istiğfar et, ister istiğfar etme, Allah onları bağışlamayacaktır."* (Münâfikûn, 63/6) âyeti nazil olmuştur.

ذٰلِكَ **İşte bu,** yani Allah'ın onları bağışlamayışı, senin istiğfarına önem vermediğinden dolayı değil, şu sebeptendir: بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ **Çünkü onlar Allah'a ve Resulü'ne inanmadılar,** kesinlikle inkâr ettiler. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ **Allah da böylesine fasıklar güruhunu hidayete erdirmez.** Yani, hadlerini aşan, şımarık ve küstahça tavır alan inatçı kimselere hidayet nasip etmez, onları başarıya ulaştırmaz, maksatlarına nail eylemez.

Böyle iken:

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ وَكَرِهُوٓا
اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا
فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ اَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ فَلْيَضْحَكُوا
قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَاِنْ رَجَعَكَ
اللّٰهُ اِلٰى طَٓائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا

(1) Buhari, Tefsiru sûreti, 9/12-13

معي أبدا ولن تقاتلوا معي عدوا إنكم رضيتم بالقعود أول
مرة فاقعدوا مع الخالفين ﴿٨٣﴾ ولا تصل على أحد منهم مات
أبدا ولا تقم على قبره إنهم كفروا بالله ورسوله وماتوا وهم
فاسقون ﴿٨٤﴾ ولا تعجبك أموالهم وأولادهم إنما يريد الله
أن يعذبهم بها في الدنيا وتزهق أنفسهم وهم كافرون ﴿٨٥﴾
وإذا أنزلت سورة أن آمنوا بالله وجاهدوا مع رسوله
استأذنك أولوا الطول منهم وقالوا ذرنا نكن مع القاعدين
﴿٨٦﴾ رضوا بأن يكونوا مع الخوالف وطبع على قلوبهم فهم
لا يفقهون ﴿٨٧﴾

Meâl-i Şerifi

81- Savaştan geri kalan münafıklar, Resulullah'ın hilafına, onun savaşa gitmesine karşılık, oturup kalmalarıyla ferahladılar ve mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmekten hoşlanmadılar, üstelik "Bu sıcakta savaşa gitmeyin." dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır." Keşke anlayabilselerdi.

82- Kazandıkları günahın cezası olarak, artık az gülsünler, çok ağlasınlar.

83- Eğer Allah, seni onlardan bir kısmının yanına döndürür de onlar başka bir cihada seninle birlikte çıkmak için senden izin isterlerse, de ki; "Artık siz hiçbir zaman benimle çıkamayacaksınız. Daha önce oturup kalmaktan hoşlanıyordunuz. Bundan böyle artık geride kalanlarla beraber oturup kalın."

84- Ve onlardan biri ölürse asla namazını kılma ve kabirinin başına gidip durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resulünü tanımadılar. Ve fasık olarak can verdiler.

85- Onların ne malları, ne de evlatları seni imrendirmesin. Allah, onları dünyada bunlarla cezalandırmayı ve canlarının kâfir olarak çıkmasını murad ediyor, başka değil.

86- "Allah'a iman edin ve Resulü ile birlikte cihada gidin." diye bir sûre indirildiği zaman, içlerinden mal mülk sahibi olanlar senden izin istediler ve "Bırak bizi oturanlarla beraber oturalım." dediler.

87- Onlar, oturanlarla beraber oturmaktan hoşlandılar. Kalblerine mühür vuruldu. Bundan dolayı onlar anlayışsızdırlar.

لَٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا
بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ وَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَٰئِكَ هُمُ
الْمُفْلِحُونَ (88) أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (89)

Meâl-i Şerifi

88- Fakat Peygamber ve onunla beraber olan müminler mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır. Murada erenler de işte onlardır.

89- Allah onlara, altından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İçlerinde ebedi kalacaklar. İşte o büyük kurtuluş budur.

Medine'deki münafıkların durumunu ayrıntılı olarak belirledikten sonra, sözü bedevilerin durumuna getirerek buyuruluyor ki:

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ
الْاَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ
الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٩٠﴾ لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى
الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ اِذَا نَصَحُوا
لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ
﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى الَّذِينَ اِذَا مَا اَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا اَجِدُ مَا اَحْمِلُكُمْ
عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَاَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا اَلَّا يَجِدُوا
مَا يُنْفِقُونَ ﴿٩٢﴾ اِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَاْذِنُونَكَ
وَهُمْ اَغْنِيَاءُ رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى
قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾

Meâl-i Şerifi

90- Bedevilerden özür bahane edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah'a ve Resulüne yalan söyleyenler de oturdular kaldılar. Bunlardan kâfir olanlara acıklı bir azap isabet edecektir.

91- Allah ve Resulü adına nasihat ettikleri takdirde ne zayıflara, ne hastalara, ne de verecek birşey bulamayan yoksullara savaştan kalmaktan dolayı bir günah yoktur. İyilik edenleri ayıplamaya bir yol yoktur. Allah gafurdur, rahîmıdir.

92- Kendilerini bindirip savaşa gönderesin diye gönüllü olarak sana

geldiklerinde, "Sizi bindirecek birşey bulamıyorum." dediğin zaman, bu uğurda harcayacakları birşey bulamadıklarından dolayı üzülüp gözlerinden yaş döke döke geri dönüp gidenlere de bir günah yoktur.

93- Kınamaya yol, ancak zengin oldukları halde geri kalmak için senden izin isteyenleredir. Bunlar geri kalanlarla beraber olmayı tercih ettiler. Allah da kalblerini mühürledi. Onlar, artık başlarına geleceği bilmezler.

يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ
اِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ اَخْبَارِكُمْ
وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾ سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ
لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْ اِنَّهُمْ
رِجْسٌ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾ يَحْلِفُونَ
لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ
الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾ اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَاَجْدَرُ اَلَّا
يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٩٧﴾
وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ
عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٩٨﴾ وَمِنَ الْاَعْرَابِ

مَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ
وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ اَلَٓا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ ف۪ي رَحْمَتِه۪
اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٩٩﴾

Meâl-i Şerifi

94- Savaştan dönüp yanlarına geldiğinizde size özür beyan edecekler. De ki: "Özür beyan etmeyin. Size kesinlikle inanmayız. Allah bize, sizin durumunuzdan haberler verdi". Bundan sonra da Allah ve Resulü yaptıklarınızı görecektir. Daha sonra da gizliyi ve âşikârı bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O vakit O, size neler yapmış olduğunuzu tek tek haber verecektir.

95- Dönüp de yanlarına geldiğinizde kendilerinden yüz çeviresiniz (hesaba çekmekten vazgeçesiniz) diye Allah'a yemin edecekler. Siz de onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar gerçekten murdar kimselerdir. Yaptıklarının cezası olarak nihayet varacakları yer cehennemdir.

96- Kendilerinden razı olasınız diye size yemin ederler. Eğer siz onlardan razı olursanız, şunu bilin ki Allah, o fasıklar güruhundan kesinlikle razı olmaz.

97- Bedeviler inkâr ve münafıklık bakımından daha beterdirler. Bununla beraber Allah'ın, Resulüne indirdiği (hükümlerin) sınırlarını bilmemeye daha yatkındırlar. Allah alîmdir, hakîmdir,

98- Bedevilerden kimi de var ki, verdiğini angarya sayar ve sizin üzerinize belalar gelmesini bekler. O çirkin belalar kendi başlarına olsun! Allah herşeyi işitendir, bilendir.

99- Yine bedevilerden kimi de vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır ve harcadığını Allah katında yakınlıklara ve Peygamber'in dualarını almaya vesile sayar. Gerçekten de bu, onlar için bir yakınlıktır. Allah onları rahmeti içine koyacaktır. Şüphesiz ki, Allah bağışlayıcıdır ve rahmet edicidir.

يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ **Yanlarına dönüp geldiğinizde size özürler uyduracaklar.** Yani siz mümin gaziler, selametle, şan ve şerefle gazadan dönüp yine onların yanı başlarına geleceksiniz ve kalbleri mühürlü olduğundan dolayı, bu sonucu akıl edemeyen ve geride kadınlarla beraber kalmaya razı olarak, izin istemeye kalkışan o zengin münafıklar, o zaman yani siz dönüp yanlarına geldiğiniz zaman, alçaklıklarını anlayacak ve hak ettikleri itaptan sıyrılıp kurtulmak için münafıkça yollarla birtakım özürler, bahaneler uyduracaklar. Fakat ey Muhammed, sen onlara قُلْ **de ki,** لَا تَعْتَذِرُوا **özür uydurmayın** özrümüzü kabul ettireceğiz diye boşuna çabalamayın hiç ağzınızı açmayın. لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ **Size asla inanmayacağız,** قَدْ نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ اَخْبَارِكُمْ **Allah bizi haberlerinizden vahiy ve nübüvvet yoluyla haberdar etti.** Yalancılığınız, münafıklığınız kesinleşti. Bundan dolayı müminlerin bu vahiy bilgileri karşısında sizin söyleyeceklerinize inanması ihtimali kalmadı. وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ **Bundan böyle yapacağınızı da Allah ve Resulü görecek.** Bakalım ne yapacaksınız, yine nifaka devam mı edeceksiniz, yoksa tevbekâr olup yola mı geleceksiniz? Her ne yapsanız Allah'dan ve Resulü'nden gizleyemezsiniz. Gizli veya açık her işiniz, her yaptığınız görülecek, bilinecek. ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ **Sonra da zaten o her gizliyi ve açığı bilenin huzuruna gönderileceksiniz.** En sonunda yakalanıp gizli veya açık yaptığınız bütün işlerinizin özüne vakıf olan Allah Teâlâ'nın huzurunda dikileceksiniz. فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **İşte o zaman O da size bütün yapageldiklerinizi haber verecek.** Yani kıyamet gününde Allah cezanızı verecek, ne halt ettiğinizi o zaman anlayacaksınız.

Siz dönünce ne sefilce özürler dileyecekler bilir misiniz?

سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ **Gazadan dönüp onlara geldiğinizde (sizi kandırmak için) Allah'a yeminler edecekler,** لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ **kendilerine boş verip aldırmayasınız diye.** Yani kabahatlerini görmiyesiniz, ayıplayıp azarlamaktan vazgeçesiniz, sarf-ı nazar edesiniz diye. فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْ **İmdi siz de kendilerinden yüz çeviriniz.** Yani onların arzu ettikleri gibi hoşgörü ve sevgiyle değil, uzaklaşıp nefret göstermek suretiyle yüz çeviriniz. اِنَّهُمْ رِجْسٌ **Çünkü onlar pistirler.** Dışarıdan görünmese bile mutlaka içleri pistir, niyetleri ve ruhları habistir. Gözle görülen cismani pisliklerden sakınmak nasıl vacip ise bulaşması daha çabuk, zararı daha fazla olan ruhanî ve ahlâkî pisliklerden sakınmak, uzak durmak da öyle, hatta daha öncelikli olarak vaciptir. وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ **Me'valanı,** (yani, en son varacakları yerleri, son durakları) **cehennemidir.** جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ **Kesiplerinin,** (yani elde ettiklerinin) **cezası olarak.** يَحْلِفُونَ لَكُمْ **Yemin ederler sizi**

inandırmak için لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ **kendilerinden razı olasınız diye.** Yani sizin rızanızı elde etmek, sizi kandırıp, gönlünüzü kazanmak için, فَاِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ **fakat siz onlardan razı olsanız,** فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ **şüphesiz ki Allah öyle fasıklar güruhundan razı olmaz, olmayacaktır.** Yani siz müminlerin onlardan razı ve hoşnud olmanız onlara bir fayda vermez. Onlara fayda vermek şöyle dursun, sizin için bile zararlı olabilir.

Denilmiştir ki, bunlar Cedd b. Kays, Mu'attib b. Kuşeyr gibi münafıkların yandaşları olan seksen kadar münafık idiler. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) söz konusu Tebük seferinden dönüp Medine'ye teşrifinden sonra, bunlarla oturmamaları ve konuşmamaları için ashabını uyardı.

اَلْاَعْرَابُ **A'rabiler,**"a'râb" arabın çoğulu zannedilmemelidir. Arabinin çoğulu arab olduğu gibi, a'râbinin çoğulu da a'râbdır. Yani arabın tekili için arabî, denilir. A'rab, gerek Arap'tan, gerek Arab'ın dışındaki kavimlerden özellikle bedevi olanlara (çölde yaşayanlarına) denilir. Herhangi bir köy ve kasabada yerleşik olmayıp badiyede konar göçer olarak dolaşan göçebeler için kullanılır. Arap ise hem köy ve kasabalarda yerleşik olan, hem de göçebe yaşayan bütün Arap kavmi için kullanılmakla birlikte daha ziyade köy ve kasabalarda yerleşik olarak yaşayan medeni kısmı için söylenir ki, bunlara "a'râb" denmez. Bunlardan birine, yani şehirli bir Arab'a "ya a'râbi!" diye hitap edilecek olursa kızar, öfkelenir. Fakat her hangi bir bedevi a'râbiye "ya arabi" denilirse kızmaz, üstelik memnun olur, hoşuna gider. Bu fark bizim dilimize de geçmiş ve adeta a'râb kelimesi, siyah, koca dudaklı zenci gibi bir anlamda kullanılmıştır ki, bunun aslını bilmeyenler "arab" ile "a'râb" lafızlarının söylenişini ayırdedemezler de halt ederler: A'rab diyecek yerde Arab derler. Velhasıl Arapça'daki Arab ve a'râb, Türkçe'deki Türk ve Türkmen gibidir. Türkmen Türkün yörüğü olduğu gibi, a'râb da Arab'ın yörüğüdür. Her a'râbi değil, fakat genelde bedevi ve vahşi olan a'râb cinsi اَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا **küfür ve nifakça daha şiddetlidir.** Yaşadıkları bir çeşit çöl hayatının gereği olarak huyları daha sert, daha ilkel olduğundan küfür ve nifakları da daha şiddetli, daha beterdir. وَاَجْدَرُ اَنْ لَا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ **Ve Allah'ın, Resulü'ne indirdiği şeylerin** (vahiy âyetlerinin) **sınırlarını bilmemeye daha yatkın, daha layıktırlar.** Hz. Peygamber'in sohbetlerinden uzak, onun mucizelerini yakından görmekten, kitap ve sünnette bildirilen ibadet ve diğer ahkâmın uygulanış şeklini tanıma şerefinden yoksun bulunduklarından dolayı tevhid inancının ve peygamberliğin, ahiret akidesinin içyüzünü, inceliğini ve bunlarla ilgili delillerin ayrıntılarını, şer'î hükümlerin kapsam ve sınırlarını

tam anlamıyla bilemeyebilirler. Bu gibi konuların özü hakkında bilgisizliğe medenilerden daha ziyade yatkındırlar. Fıkıh konuları şöyle dursun, basit ilmihallerini bile bilemiyecek bir durumdadırlar. Nitekim buna işaret olmak üzere medeni munafıklar hakkında وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ *"Ve Allah kalblerini mühürlemiştir, o yüzden onlar bu incelikleri anlamazlar."* diye fıkıhtan yoksun olmakla; bedevi olan a'râb hakkında وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ *"Allah onların kalblerini mühürlemiştir, o yüzden onlar bilmezler."* diye bilgisizlikle vasıflandırılmışlardır. Bununla beraber "a'râb" cinsi yalnızca bunlara münhasır sanılmamalıdır. Bir çok çeşitleri olmakla beraber, iki ana bölüme ayrılabilirler. Bundan dolayı وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ **a'râbilerden bazıları vardır ki,** يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا **yapacağı infakı bir cereme olarak sayar.** Allah yolunda sarfedeceği malı, sadaka namıyla vereceği malı, boşa gitmiş, telef olmuş bir zarar, bir ziyan olarak görür, öyle kabul eder. Allah rızası için vermediği ve sevabını ümid edemediği için verdiği o mal, bir mağnem (ganimet) değil, bir mağrem (cereme) olur. Sevindirici bir kazanç değil, ölümcül bir dert, yüreğine vurulmuş bir düğüm olur. Gösteriş ve takiyye gibi art düşüncelerle verildiğinden katıksız bir ğaramet (ziyan) ve bir hüsran olur. Kendisi bunu böyle telakki eder وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ **ve size daireler gözetler durur.** Yani bekler ki, devran dönüp dolaşıp başınıza belalar getirsin, felaketler sizi dört bir yanınızdan sarsın, üstünlüğünüz sona ersin de kendileri sadaka verme zahmetinden kurtulsunlar. عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ **Bela çenberi boyunlarına geçsin,** yani sizin hakkınızda temenni edip durdukları o şey, o bela ve musibet halkaları hep kendi üzerlerine konsun, kötü niyetleri kendi başlarına gelsin, kendi aleyhlerine dönsün.

وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **Allah işitendir, bilendir.** Şu halde infak ederken söylediklerini işitir, kalblerinde ne gizleyip , ne niyetler beslediklerini bilir.

Bunlara karşılık وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ **yine a'râbilerden bir kısmı vardır ki** يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **Allah'a ve ahiret gününe iman eder** وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ **ve yapacağı infakın Allah katında yakınlığa vesile olacağını kabul eder.** O yakınlığı sağlamaya yarayacağına inanır ve yine o yakınlığa vesile olan وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ **peygamberin salavatı,** yani dua ve istiğfarına sebep olacak bir hayır sayar. Allah yolunda yaptığı harcamaların kendi hakkında böyle büyük hayırlara vesile olacak ve ebedi hayatında işine yarayacak bir azık olacağına inanır. Böyle inandığı için de bu yolu seçer ve seve seve takdim eder. Zira Peygamber (s.a.v) Efendimiz, böyle sadaka verenler hakkında hayır ve bereket ile duada bulunur ve onlar için Allah'dan mağfiret niyaz ederdi. اَلَٓا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ **Evet o infak, onlar için**

gerçekten de bir yakınlıktır, büyük bir yakınlıktır. سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ فٖى رَحْمَتِه **Allah onları rahmetine dahil edecek, nimetine ve mutluluğuna erdirecektir.** اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ **Muhakkak ki Allah, ğafurdur, rahîmdir.**

وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرٖينَ
وَالْاَنْصَارِ وَالَّذٖينَ اتَّبَعُوهُمْ بِاِحْسَانٍ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمْ
وَرَضُوا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى تَحْتَهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ
فٖيهَا اَبَدًا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ (100)

Meâl-i Şerifi

100- Muhacir ve Ensar'dan İslâm'a ilk önce girenlerin başta gelenleri ve iyi amellerle onların ardınca gidenler var ya, işte Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'dan razı oldular ve onlara, altlarında ırmaklar akan cennetler hazırladı ki, içlerinde ebedi kalacaklar. İşte büyük ve muhteşem kurtuluş budur.

وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرٖينَ وَالْاَنْصَارِ **Muhacirler'den ve Ensar'dan o sabıkîn-i evvelîn.** Muhacirler'den ve Ensar'dan hicrette ve yardımda başta gelen öncüler, yani kıbleteyne (her iki kıbleye) namaz kılmış ve Bedir Savaşı'nda bulunmuş olanlar, yahut لَقَدْ رَضِىَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنٖينَ اِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ *"Hakikaten Allah, o ağaç altında sana biat eden müminlerden razı olmuştur."* (Fetih, 48/18) âyetinin delaletine göre Hudeybiye'deki "bîy'atürrıdvan"da bulunanlar ki, bu görüş daha tercihe şayandır. Zira Enfâl Sûresi'nde (âyet 72)de geçtiği üzere Hudeybiye gününe kadar olan hicretlerin hepsi önceki hicretler grubundandır. وَالَّذٖينَ اتَّبَعُوهُمْ بِاِحْسَانٍ **Ve bunlara ihsan ile, iyi ameller ile uyanlar.** Yani güzel işlerde sabıkîn-i evvelîne (ilklere) uyup, onlar gibi güzel işler yapan diğer Muhacir ve Ensar, yahut kıyamete kadar onların yaptıkları işleri örnek alan ve onların izinden giden bütün iyiliksever müslümanlar ki, bu mânâya göre, "sabıkîn-i evvelîn"

Muhacirler'le Ensar'ın bütünü demek olur. Önceki mânâ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ 'daki "min" min-i teb'îzıyye olduğuna göredir, bu ikinci mânâ da min-i beyaniyye olduğuna göredir. Velhasıl sabıkin-i evvelin olan Muhacir ve Ensar'dan ibaret bütün Muhammed'in Ashabı ile onlara iyi gözle bakıp arkalarından giden, onları kendilerine örnek alan ve onlara uyanlar. رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ **Allah onlardan razı, onlar da Allah'dan razı olmuşlardır.** Bu özellikleri taşıyanların hepsi "razıyye" ve "merzıyye" mertebesini kazanmışlardır. وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ **Ve Allah, onlara öyle cennetler hazırlamıştır ki, altlarından ırmaklar akar durur.** İbnü Kesir kırâetinde bu âyet dahi, birçok yerdeki benzerleri gibi مِنْ تَحْتِهَا diye okunur. Ancak diğer kırâetlerde burada "min" yoktur. خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ***"Onlar, orada ebedi kalacaklar. Büyük kurtuluş da işte budur,"*** bu demektir.

Gerçek müminlerin ve Hz. Peygamber'in ashabını örnek alıp, izlerinden gidenlerin durumu böyledir.

Öbürlerine gelince:

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ
مُنَافِقُونَ وَمِنْ اَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ
نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظِيمٍ
(١٠١) وَاٰخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَاٰخَرَ
سَيِّئًا عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١٠٢)
خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ
اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (١٠٣) اَلَمْ يَعْلَمُوا
اَنَّ اللّٰهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَاَنَّ
اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (١٠٤) وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ

وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾ وَآخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا
يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾ وَالَّذِينَ
اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ
وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا
إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾ لَا تَقُمْ فِيهِ
أَبَدًا لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ
فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾
أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ
بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٩﴾ لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا
رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١١٠﴾

Meâl-i Şerifi

101- Hem çevrenizdeki bedevilerden münafıklar var, hem de Medine halkından münafıklıkta ısrar edenler var. Sen onları bilmezsin. Onları biz biliriz. Biz onları iki kere azaba uğratacağız. Daha sonra da büyük bir azaba itilecekler.

102- Onlardan bir kısmı günahlarını itiraf ettiler. Ve iyi bir amelle kötü bir ameli karıştırdılar. Ola ki, Allah tevbelerini kabul eder. Çünkü Allah gafurdur, rahîmdir.

103- Onların mallarından sadaka al ki, onunla kendilerini temizlersin, tertemiz edersin. Bir de haklarında hayır dua et. Çünkü senin duan kalblerini yatıştırır. Allah işitendir, bilendir.

104- Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah kullarının tevbesini kabul eder ve sadakaları da alır. Allah tevbeleri kabul edendir, çok merhametlidir.

105- Ve de ki; "Çalışın! Yaptıklarınızı hem Allah görecek, hem Resulü, hem de müminler görecektir. Sonra da gizliyi ve açığı bilen Allah'ın huzuruna iletileceksiniz. İşte o zaman, neler yaptığınızı size O bildirecektir.

106- Savaşa katılmayanlardan diğer bir kısmının affı da Allah'ın emrini beklemek için geri bırakılmıştır. Ya kendilerini cezalandırır ya da tevbelerini kabul eder. Allah alîmdir, hakîmdir.

107- Bir de müslümanlara zarar vermek, kâfirlik etmek ve müslümanların arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resulü'ne karşı savaş açmış olanı beklemek için mescid yapanlar var. "İyilikten başka bir maksadımız yoktu." diye yemin de edecekler. Fakat bunların kesinlikle yalancı olduklarına Allah şahittir.

108- O mescit içinde sen kesinlikle namaza durma. Ta ilk gününde temeli takva üzerine kurulan mescit elbette içinde namaz kılmana daha layıktır. Onun içinde günahlarından arınmayı seven kişiler vardır. Allah da arınmış, ak pak olmuş olanları sever.

109- O halde binasını Allah korkusu ve Allah rızası üzerine kurmuş olan mı hayırlıdır, yoksa binasını yıkılmak üzere olan bir uçurumun kenarına kurup da onunla birlikte cehenneme yuvarlanan mı daha hayırlı? Allah, zalimler güruhunu hidayete erdirmez.

110- Onların kurmuş oldukları bu türlü binalar, kalpleri parça parça olmadıkça, kalblerinde bir nifak düğümü olup kalacaktır. Allah, alîmdir, hakîmdir.

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ **Havalinizdeki bedevî a'râbdan da** (yani Medine'nin çevresinde bulunan a'râbdan da ki, Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Eşca', Gifar gibi aşiretler Medine etrafında konar göçerlerdi). مُنَافِقُونَ **münafıklar vardır,** وَمِنْ اَهْلِ الْمَدِينَةِ **ve Medine ahalisinden de** bunlar da مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ **münafıklıkta temerrüd etmiş, yani sürtülmüş, bilenmiş ve uzmanlık kazanmış, tamamiyle kaypaklaşmışlardır.** Öyle ki لَا تَعْلَمُهُمْ **sen bile onları bilmezsin.** Şahıslarını, isimlerini, neseplerini bilmez değil, münafık olduklarını bilmezsin. Yani mü-

nafıklıkta o derece ileri gitmişler ve o derece maharet elde etmişlerdir ki, sırlarını gizlemeye, takıyye yapmaya, töhmet altında kalma tehlikesi olan konulardan uzak durmaya, gerektiğinde yağ gibi suyun üstüne çıkmaya öyle alışmışlardır ki, kendilerini senden, senin o yüksek sezgi ve dirayetinden bile gizleyebilirler. Vahiy nazil olmadıkça sen bile onların münafık olduklarını bilemezsin, farkına varamazsın نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ "onları Biz biliriz." سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ **Biz onları, muhakkak ki iki kere cezalandıracağız.** Ki bunun biri dünya azabı, biri kabir azabıdır. ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظِيمٍ **Sonra azim** (yani azametli) **bir azaba uğratılacaklar** ki bu da kıyamette ebedi olarak kalacakları cehennem azabıdır. Yine onlardan, yani civardaki bedevilerden ve Medine halkından وَاٰخَرُونَ **diğer bir kısınıları da vardır ki,** اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ **günahlarını itiraf ettiler.** Öbürleri gibi yalandan mazeret uydurmaya kalkışmadılar. Huzur ve rahat düşkünlüğü yüzünden başka hiçbir ciddi mazeretleri bulunmadığını, bu sebeple gazaya gitmeyip evlerinde kaldıklarını, sonradan bu yaptıklarının fena bir şey olduğunu anladıklarını söyleyip, kusurlarını olduğu gibi itiraf ettiler, pişman olduklarını dile getirdiler خَلَطُوا عَمَلاً صَالِحًا وَاٰخَرَ سَيِّئًا **iyi bir işi ve diğer bir kötü işi birbirine karıştırdılar.** Yani, fena ameller de yaptılar, iyi ameller de yaptılar. Mesela, gazaya gittikleri de oldu, gitmedikleri de oldu, günah da işlediler, tevbe ettiler, pişman da oldular, fakat doğru söylediler. Bunlar sefere çıkmayıp evlerinde oturan emre uymayanlar idiler ki, bu âyet nazil olunca, bunlardan bir kısmı kendilerini Mescid-i Saâdet'in direğine bağlayıp cezalandırmışlardı. Resulullah seferden dönünce âdeti olduğu üzere mescid'e girip iki rekat namaz kıldı ve bunları o halde gördü, "bu nedir?" diye sual buyurduğunda, denildi ki, "Bunlar, siz çözmeyince, kendilerini çözmemeye yemin ettiler". Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ben de yemin ederim ki, haklarında af emri çıkıncaya kadar çözmem." buyurdu. İşte bunun üzerine bu âyet nazil oldu: عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Ola ki, Allah tevbelerini kabul eder. Çünkü O, ğafurdur, rahîmdir.**

Rivayet olunduğuna göre, çözüldükten sonra "Ya Resulallah, işte bu mallarımızdır ki, bizi senden alıkoydu. Şimdi sen bunları tasaddık et (Allah yoluna dağıt) ve bizi temize çıkar." dediler. Peygamberimiz, "Mallarınızdan birşey almakla emrolunmadım." diye cevap verdi, hemen sonra şu âyet nazil oldu: خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً **Onların mallarından sadaka al ki,** تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا **kendilerini onunla arındırıp, tertemiz edesin.** Yani, günah kirlerinden temizlenmelerine ve hasenatlarının bereketlenmesine, ihlaslılar derecesine terfi edilmelerine sebep olasın. Bunun üzerine Hz. Peygamber o malların hepsini değil, مِنْ اَمْوَالِهِمْ ifadesindeki min-i teb'iza riayet ederek üçte birini alıp dağıttı.

Bu rivayete göre, burada alınması emrolunan sadaka, farz olan zekât ol-

mayıp, o ayak sürüyüp savaşa katılmayanlardan günahlara bir keffaret gibi alınan özel bir sadaka demek olur. Hasan-ı Basrî'nin sözü budur. Bununla beraber bir varlık vergisi, bir vergi cezası şeklinde de değil, oruç ve yemin keffaretlerinde olduğu gibi, ibadet ve itaattaki bir kusurun affı, bir eksikliğin giderilmesi niyetiyle alınan bir sadaka olmuş olur. Fakat fıkıh âlimlerinin pek çoğu demişlerdir ki, bundan asıl murad farzolan zekâttır. Yani yukarıdan beri konunun akışı zenginler üzerine olduğundan, siyakın icabı da bu olduğundan, bu âyetle zekatın zenginlere farz olduğu ve böylece suçlarını itiraf eden bu asker kaçaklarının günaha girmelerine de sebep mal sevgisi olduğundan tevbe ve nedametlerinin geçerli olması ve dindarlıklarının sadakatli olması, ancak farz olan zekâtı gönül rızası ile ve seve seve vermelerine bağlıdır. Buna bağlı olduğu içindir ki, nifak kusurundan ancak böyle kurtulup temizlenebilecekleri anlatılmıştır. Bu mânâ ise farz olan zekâttan başka tatavvu (nafile) olarak daha fazla vermelerine ve fazla fazla verdikleri takdirde bunun alınıp kabul edilmesine mani değildir. Hz. Peygamber'in, "almakla emrolunmadım" buyurmasının yukarıda adı geçen Hatıb b. Sa'lebe gibi bir takım münafıkların sadakalarının kabul edilmeyişi ile ilgili olması daha kuvvetli ihtimaldir.

Velhasıl burada "al!" emrinin, rivayete göre günahlara keffaret niteliğinde nafile cinsinden olan sadakaların Hz. Peygamber tarafından alınıp kabul edilmesine delalet etse de farz olan zekâtlarının alınıp kabul edilmesine öncelikle delalet edeceği aşikârdır. Ve şurası da bilinmektedir ki, Resulullah, kendi adına sadaka almaktan menedilmişti. Peygamber evladından ve soyundan olanların vacip olan sadakaları kabul etmeleri haram olduğu gibi, Hz. Peygamber'in kendisine, vacip veya nafile her türlü sadaka haram idi. Şu halde Hz. Peygamber'in sadaka alması, kendi adına sadaka alması değil, Allah adına sadaka almasıdır. أُمِرْتُ اَنْ اٰخُذَ الصَّدَقَةَ مِنْ اَغْنِيَاءِكُمْ وَاَرُدُّهَا اِلَى فُقَرَائِكُمْ "Fakirlerinize verilmek üzere zenginlerinizden sadaka almakla emrolundum."(1) hadisi şerifinde de açıkça belirtildiği üzere, devlet reisi sıfatıyla ve vazifesi gereği olarak sadakaları alıp, harcama yerlerine sarfetmek demektir. Bu âyet vergilerin toplanmasında imam denilen devlet başkanının mutlaka bir sorumluluk taşıdığına ve görev yüklenmiş olduğuna delalet eder ki, وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا kısmı da bununla ilgilidir. Bu münasebetle "Ahkâm-ı Kur'ân"da yer almış olan şu satırları buraya kaydedelim:

"Bu âyet delalet eder ki, sadakaları almak, devlet başkanına aittir. Mükellefler vergiyi doğrudan doğruya fakirlere verirse yeterli olmaz. Çünkü alınmasında devlet başkanının hakkı yerine gelmemiş olur. Bundan dolayı mükellefin boynundan zekât borcu kalkmış olmaz. Hz. Peygamber, davar ve sığırla ilgili zekâtları toplamak üzere amiller gönderir ve onların sulama yerle-

(1) Dârimi, İmare, 26; Ahmed b. Hanbel, IV, 218.

rinde veya ağıllarında sayılıp zekâtlarının alınmasını emrederdi. Peygamber (s.a.v) Efendimiz'in Sakıf heyetine [1] بأن لا يحشروا ولا يعشروا diye şart koşmasının mânâsı da budur. Yani sığır, deve ve davarları (ki, bunlara mevaşî adı verilir) sahipleri getirip vergi memurlarına hazır etmekle mükellef olmayacaklar, vergi memurları su başlarını, ağılları ve otlakları ve sürülerin bulunması muhtemel olan yerleri dolaşarak gördükleri sürülerden zekâtı mahallerinde toplayıp gidecekler. Hububat ve bahçe gelirlerinin zekâtı da yine böyle toplanacaktır. Diğer malların, yani gizli servet denilen altın ve gümüş paraların zekâtı, sahipleri tarafından Hz. Peygamber'e götürülürdü. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer zamanında da böyle yapıldı. Hz. Osman zamanında da bir süre bu minval üzere toplandı. Sonra bir Ramazan günü bir hutbe irad edip: "Bu ay zekâtlarınızın ayıdır. Her kimin üzerinde zekât borcu varsa ödesin, geriye kalan malını temizlesin" dedi ve böylece doğrudan doğruya yoksullara ödenmesini herkesin kendisine bıraktı ve bundan dolayı bu mallardan devlet başkanının zekât alması hakkı sakıt oldu. Çünkü âdil imamlardan birinin yapmış olduğu bir sözleşmedir. Binaenaleyh ümmet üzerinde hükmü geçerlidir. Çünkü Peygamber Efendimiz وَيَعْقِدُ عَلَيْهِمْ أَوْ لَهُمْ *"O, onların aleyhinde veya lehinde sözleşme yapar."* buyurmuştur. Hz. Peygamber'in mevaşinin (zekâtlık malların) ve tarım ürünlerinin zekâtlarını toplamak üzere vergi memurları (amiller) görevlendirdiği gibi, nakitteki zekâtların toplanması için de amiller görevlendirdiğine ilişkin bir bilgi bize ulaşmamıştır. Çünkü bu gibi mal ve servetler devlet reisinin bilgisi dışındadır, ötekiler gibi açıkta değildir. Onlar evlerde, dükkanlarda ve kapalı yerlerde saklanabileceği ve memurların da ev gibi yerlere girmelerinin caiz olamayacağı gibi, mükelleflere bütün mallarının ortaya konmasını teklif etmek de caiz olmayacağından, bu çeşit gizli mallar için memur gönderilmemiş idi. İmama kendileri getirirlerdi, bu konuda kendi beyanları kabul edilirdi. Bununla beraber bu ticari mallar bir yerden bir yere taşınırken açığa çıktığı zaman bunlardan da vacip olan zekâtı toplamak için amiller tayin olunduğu olmuştur. Nitekim Ömer b. Abdülaziz, "Müslümanların geçirdiği ticari mallardan her yirmi dinarda yarım dinar, zimmilerin taşıdıkları mallardan da her yirmi dinarda bir dinar alınmasını, sonra bir sene geçmeden onlardan hiçbir şey alınmamasını ve bunu Hz. Peygamber'den dinleyen kimsenin kendisine haber vermiş olduğunu" amillerine yazmış idi. Daha önce de Hz. Ömer ibni'l-Hattab, amillerine "müslümanlardan çeyrek öşür, zimmilerden yarım öşür, harbilerden de bir tam öşür almalarını" yazmıştı. Ve müslümanlardan alınan çeyrek öşür (yani kırkta bir) vacip olan zekât olup, bunda nisap, havl (zaman) ve gerçek mülkiyet gibi şartlar da geçerli olur. Eğer bu

(1) Buhari, Zekât, 1, 63, Meğazi, 60; Müslim, İman, 29; Ebu Davud, Zekât, 5; Tirmizi, Zekât, 6; Nesai, Birr, 1, 46; İbn Mace, Zekât, 1; Dârimi, Zekât, 1; Ahmed b. Hanbel, I, 233.

şartlar tutmaz ve zekât vacip hükmüne girmezse alınmazdı. Bunda Hz. Ömer, zekâtlık malların ve tarım ürünlerinin zekâtında Hz. Peygamber'in fiilî sünnetine uymakla yetiniyordu. Zira ticari mallar da, tıpkı diğer hayvanat ve tarım ürünleri gibi pazarlarda dolaşan zahiri mallardan olmuştu. Hz. Ömer'in bu uygulamasına ashaptan bir kimse de itiraz edip karşı çıkmamıştı. Şu halde bu konuda bir icma' meydana gelmişti. İşte Ömer b. Abdülaziz, Hz. Peygamber'den rivayet olunan hadis ile birlikte Hz. Ömer'in bu uygulamasına da uyuyordu...ilh. (Bu mesele, Fıkıh kitaplarında, Kitabu'z-Zekât'ın âşir adlı faslında bahis konusu edilir.)

Özetle mallarından öyle bir sadaka al, وَصَلِّ عَلَيْهِمْ **ve sen onları salavatla,** yani kendilerini dua ve istiğfar ile taltif eyle, onurlandır. اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ **Muhakkak ki, salavatın** (hayır dua etmen) **onlar için bir sükûnettir,** Allah katında tevbelerinin kabul olduğuna bir güvencedir, bir gönül rahatlığıdır. وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **Allah, işitendir, bilendir.**

... اَلَمْ يَعْلَمُوا *"Onlar bilmezler mi ki:..."* (Yine Medine ehlinden ve civarındaki bedevilerden) وَاٰخَرُونَ **diğer bir kısımları da vardır ki;** مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ **Allah'ın emrinden dolayı irca olunmuştur,** yani tehir edilmiş, ertelenmişlerdir. "İrca" tehir etmek demektir ki, tevbelerinin kabulüne kesin gözüyle bakılmayanlara "Mürcie" denilmesi de bundandır. مُرْجَوْنَ kelimesinin aslı da مُرْجَيُونَ dir. Nitekim İbnü Kesir, Ebu Amr, İbnü Âmir, Asım'dan Ebubekir Şube ve Yakub kıraâetlerinde مُرْجَؤُنَ okunur. Mücahid'den rivayet olunduğuna göre; bunlar Kâ'b b. Mâlik, Mürare b. Rebî', Hilâl b. Ümeyye idi[1]. Bunlar yukarıda da geçtiği üzere kendilerini Mescid-i Nebî'nin direklerine bağlayan Ebu Lübâbe ve arkadaşları gibi pişmanlık gösterip tevbe ve özür dilemede acele etmemişlerdi, halbuki Bedir'e iştirak etmişler ve Bedir Ashabı'ndan idiler. Hz. Peygamber bunlara ait hükmü tehir eylemiş ve ashabını onlarla selam ve kelâmdan engellemişti. İnsanlar bunlar hakkında ihtilaf ediyorlardı: Kimi "mahvoldular, helâk oldular" gibi laflar ediyor, bazıları da "Belki Allah kendilerini affeder." diye konuşuyorlardı. Böylece ilâhî emrin gelmesi için bekletiliyorlardı. اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ **Ya Allah bunları azaba uğratacak,** eğer bulundukları halde kalırlarsa, وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ **veya tevbelerini kabul eyleyecektir.** Eğer niyetleri halis olarak, gerçekten tevbe ederlerse. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ **Allah alimdir, hakimdir.** Şu halde bu irca işinde ve sonrasında o herşeyi bilmekte ve birtakım hikmetler gözetmektedir. Bu işte Allah'ın hikmetleri vardır.

وَالَّذِينَ **Şunlar da vardır ki,** Nafi, İbnü Amir, Ebu Cafer kıraâetlerinde

---

(1) Buharî, Tefsiru sûreti, 9/17, 18, Meğazi, 79; Müslim, Tevbe, 53; Ahmed b. Hanbel, III, 459.

"vav"sız okunduğuna göre; ayrıca bir kıssa olarak, bir konu başlığı olarak, şunlar ki, اتَّخَذُوا مَسْجِدًا **bir mescid edindiler,** kendileri için bir cami yaptılar ضِرَارًا **zarara kalkışmak üzere,** yani bununla müslümanlara zarar vermeye çalışmak, وَكُفْرًا **ve kâfirlik etmek,** içlerindeki küfrü güçlendirmek, وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ **ve müminler arasına tefrika (ayrılık) sokmak, onları biribirine düşürmek,** وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Allah'a ve Resulü'ne savaş açmış, harbetmeye kalkışmış olan bir kimseye yataklık yapmak,** onun müminler aleyhine gözcülük yapmasına yardımcı olmak için مِنْ قَبْلُ **ki, bundan önce,** yani Tebük seferinden önce savaş yapmıştı, veya bu mescidi daha önce yapıp hazırlamışlardı.

Rivayet olunuyor ki, Beni Amr b. Avf "Kuba" mescidini bina ettiklerinde Resulullah'a bir temsilci gönderip oraya bir mescid yaptıklarını arzeylemişler ve gelip kendilerine namaz kıldırmasını rica eylemişlerdi. Peygamber Efendimiz de teşrif etmişler ve arzularını yerine getirmişlerdi[1]. Bunların amca çocukları demek olan Benî Gunm b. Avf, bunları kıskanmışlar, "Biz de bir mescid yaparız ve Resulullah'ı davet ederiz, burada namaz kılar. Rahip Ebu Amir de Şam'dan geldiği vakit o da burada kalır ve ibadet eder." demişlerdi. O rahip Ebu Amir ki, Resulullah kendisine "el-Fasık" adını vermişti. Uhud Savaşı'nda şehid düşen ve melekler tarafından gasledilen Hanzale (r.a.)'nin babası olan bu Ebu Amir, cahiliyye devrinde Hıristiyanlığa girmiş, ilim tahsilinde bulunmuş ve rahip olmuştu. Resulullah'ın peygamberliği üzerine itibarı sarsıldığından, Hz. Peygamber aleyhinde düşmanca dolaplar çevirmeye başlamıştı. Mekke müşriklerini tahrik ve teşvik ederek Uhud Savaşı'na düşmanlar safında katılmıştı. Resulullah'a seslenerek: "Seninle savaşa tutuşan hangi kavmi bulursam, onlarla birlik olup sana karşı savaşacağım." demiş ve Huneyn Savaşı'na kadar hep böyle yapmıştı. Huneyn'de Havazin kabileleri hezimete uğradığı gün Şam'a kaçmış ve kaçarken münafıklara "Gücünüz yettiği kadar kuvvet ve silah hazırlayınız, ben Kayser'e gideceğim ve asker getirip Muhammed'i ve ashabını Medine'den çıkaracağım." diye haber göndermişti. Bundan dolayı onlar da Kuba Mescidi'nin biraz ötesinde başka bir mescid yapmışlar ve Hz. Peygamber'e gelerek, "Sakatlar ve ihtiyaç sahipleri için kışın yağmurlu havalarda hizmet vermek üzere bir mescid bina ettik. Burada bize namaz kıldırıp bereketle dua etmenizi arzu ediyoruz." demişlerdi. Resulullah da şimdi sefere çıkmak üzereyim, meşgulüm, inşallah dönüp geldiğimizde kılarız." buyurmuştu. Tebük'ten dönüşte tekrar müracaat edip mescide gelmesini istediler. Bunun üzerine işte bu âyetler nazil oldu. Sonra Hz. Peygamber, Malik b. Duhşum, Ma'n b. Adiyy, Amir b. Seken ile Vahşî'yi

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, IV, 285.

çağırdı, "Gidiniz şu ahalisi zalim mescidi yıkıp yakınız!" buyurdu. Onlar da öyle yaptılar ve yerinin çöplük yapılmasını emreyledi. O fasık Ebu Amir de Şam'da kaldı ve Kınnesrin'de helâk oldu.

لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَدًا **Onda ebediyyen kıyama durma,** kaim olma, yani o mescid-i dırarda durup da namaz kılma. لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ **Elbette ilk gününden takva üzerine temeli atılan bir mescid, Kuba mescidi** ki, esasını hicretin ilk günlerinde orada namaz kıldırmakla Resulullah bizzat atmıştı: Ve Kuba'da kaldığı Pazartesi, Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri beş vakit namazı cemaatle kıldırmıştı.

Bununla beraber "temeli takva üzere atılan mescid"in Medine'deki Mescid-i Nebi olduğu da söylenmiştir. Ebu Saîd el-Hudrî (r.a.)'den مَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى 'yı Resulullah'a sordum, biraz çakıl taşı alıp yere attı ve "İşte şu mescidiniz, Medine mescidi." buyurdu, demiş olduğu da rivayet edilmiştir.(1) اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فِيهِ **Senin içinde kaim olmana en çok hak kazanmış olan yerdir.** فِيهِ رِجَالٌ **İçinde öyle rical** (erkekler, yiğitler) **vardır ki** يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوا **gayet temiz olmayı severler.** Günahlardan, kötü huylardan ve hasletlerden, maddi ve manevi pisliklerden iyice arınıp paklanmayı, Allah rızası için tertemiz olmayı severler ve öyle olmaya gayret ederler. وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ **Allah da tertemiz olanları sever.**

Denilmiştir ki, bu âyet nazil olunca Resulullah maiyetinde bulunan bir grup Muhacirîn ile yürüyüp Kuba mescidine vardı, kapısında biraz durakladı, bekledi, içinde Ensar oturuyorlardı. Bunun üzerine onlara "Siz mümin misiniz?" diye sordu, cemaat sustu, hiç ses çıkarmadı, sonra tekrar sordu, Hz. Ömer (r.a.) "Ya Resulullah! Şüphesiz ki, müminler, ben de onlarla beraberim." dedi. Peygamberimiz (s.a.v.) buyurdu ki; "Kazaya razı olur musunuz?" Onlar "evet" dediler. Buyurdu ki, "Belaya sabreder misiniz?" Onlar yine "evet" dediler. Buyurdu ki, "Bollukta şükreder misiniz?" Onlar yine "evet" dediler. Bunun üzerine Resulullah "Kâbe'nin Rabb'ı hakkı için bunlar mümindirler." buyurdu ve sonra oturdu. Daha sonra "Ey Ensar topluluğu! Allah azimüşşan sizi meth ü sena etti. Abdestte ne yapıyorsunuz?" buyurdu. Onlar da "Dışkıyı üç taşla siliyoruz, sonra da su ile taharetleniyoruz." dediler. Resulallah şu âyeti tilavet buyurdu: فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوا *"Onda tertemiz olmayı seven birtakım erkekler vardır"*. (2)

Bir de denilmiştir ki, idrar kalıntısını su ile yıkarlardı, hiç cünüp durmazlar, cünüp iken uyku uyumazlardı.

(1) el-Kurtubî, el-Câmiu li Ahkami'l-Kur'ân, VIII, 259.
(2) İbn Mâce, Taharet, 28; Ahmed b. Hanbel, III, 422, VI, 6.

Hasılı **tatahhur;** taharette mübalağa etmek, temizlik hususunda titiz davranmaktır. Şer'î anlamda taharet hem necasetten, yani maddi pisliklerden, hem de hades denilen cünüplükten ve manevi kirlerden arınmak demektir. Burada ise "dırar, küfür, tefrika ve ırsad" gibi fena hasletlere karşılık olarak kullanılmış olma karinesiyle tatahhurdan asıl maksat, cismanî olandan ziyade kalbî olan taharet söz konusudur. Yani günah, isyan, cimrilik ve tembellik gibi çirkin huylardan ve onların manevi lekelerinden iyice arınmak demek olduğu açıktır. Ayrıca Hz. Peygamber'in sorduğu "iman, sabır ve şükür" gibi sorular da konuya ışık tutmaktadır. Şu halde bütün bu değişik rivayetler tefsirde tahsis mânâsına değildir, yalnızca maneviyata münhasır bırakılmayarak, işin maddi anlamda temizliğini de içine aldığını ve âyetin mânâ kapsamının geniş tutulması gerektiğini beyana yönelik olduğu gözönünde bulundurulmalıdır.

أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ **O halde binasını, yani dininin temelini Allah'dan bir takva ve rıza üzerine kuran[1] mı daha hayırlı?** أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ **Yoksa binasını çatlak ve çökmeye meyilli bir yıkıntının kenarına kurup** فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ **da bununla cehennem ateşi içine yıkılan mı?**

"**Cürûf**": dere kenarında sel sularının dibini yalayıp oyduğu, bıçık üzerinde kalan toprak veya çamur çıkıntısıdır ki, her an yıkılmaya hazır durumda bulunan bir yerdir. "**Hâr**" da bunun geriden çatlamış devrilmek üzere olan bir çeşididir ki, bunun üzerine yapıldığı düşünülen binanın ne kadar çürük bir yere, ne kadar çabuk göçecek bir zemine oturtulmuş olduğu ve ne kadar çabuk çökmeye mahkum bulunduğu tasavvur olunsun. İşte din işlerini nifak ve fitne üzerine bina edenlerin vaziyeti tam buna benzer. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ **Ve Allah, zalimler güruhuna hidayet etmez.** Necat ve selamette başarılı kılmaz.

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا **Onların, o zalim münafıkların bina ettikleri binaları,** bu arada o yaptıkları mescid رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ **kalblerinde bir işkil** (bir kuşku ve endişe düğümü) **olmaktan öte gitmez.** Yani, daima ve her hal ü kârda gerek yapılı, gerek yıkık halde bulunsun ikisinde de dinî bir şüphe ve kuşkuya sebep olup duracaktır. Zira yapılı kaldığı halde öyle ayrı ve müstakil bir toplanma yerinde kendi kendilerine toplanıp kalblerindeki küfür ve nifakı birbirlerine yayıp,

---

(1) Burada takvadan murad ittikanın ikinci mertebesidir ki yapmak veya yapmamak şeklindeki herhangi bir günahtan sakınmak demektir. (Bakara Sûresi'nin evveline, ikinci âyetinin tefsirine bakınız). Binaenaleyh Allah'dan takva ve rıdvan üzerine demek, Allah'a karşı suçlu duruma düşmekten korkup sakınmak ve iyi amellerle rızasını ummak, yani "beyne'l-havfi ve'r-reca" (korku ile ümit arası) sağlam kuralı üzere hareket etmek demektir. (Müellif)

açıklamaları, kendi şüphe ve nifaklarını arttırmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Yıkıldığı halde ise nifaklarının açığa çıkmış ve anlaşılmış olması endişesini taşıyacaklarından dolayı kinleri ve telaşları artacak. Bundan sonra ne gibi bir muameleye tabi tutulacaklarını kestiremiyecekler ve yürekleri korku ve kuşku içinde titreyip duracaktır. اِلَّٓا اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ **Ta kalbleri parçalanıncaya kadar böyle kalacaklar.** Yani o şüphe ve nifak kaynağı olan kalbleri iyice parça parça oluncaya kadar o şüphe ve kuşkuları sürüp gidecek. Ancak kalbleri parçalanınca bitecek. Fakat o kalbler onlarda bulunduğu müddetçe o şüphe ve fitne hastalığından kurtulmaları ihtimali yoktur. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ **Allah herşeyi bilir, hikmet sahibidir.** Şu halde onların bütün hallerini bilir, kalblerinin gizlediği nifaka kadar herşeylerini iyice bilir ve onlar hakkında vereceği hükümler hikmetsiz değildir, hepsi birtakım hikmetler içermektedir.

إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ وَالْقُرْاٰنِ وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهِ مِنَ اللّٰهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١١﴾ اَلتَّٓائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّٓائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

Meâl-i Şerifi

111- Allah, müminlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennet vermek üzere satın almıştır: Allah yolunda çarpışacaklar da öldürecekler

ve öldürülecekler. Bu, Tevrat'ta da, İncil'de de Kur'ân'da da Allah'ın kendi üzerine yüklendiği bir ahittir. Allah'dan ziyade ahdine riayet edecek kim vardır? O halde yaptığınız alış-veriş ahdinden dolayı size müjdeler olsun! Ve işte o büyük kurtuluş budur.

112- (Bunlar), O tevbekâr olanlar, o ibadet edenler, o hamd edenler, o oruçlular, o rükua varanlar, o secdeye kapananlar, iyiliği emredip, kötülükten vazgeçirenler, Allah'ın hududunu koruyanlar (emirleriyle yasaklarının ölçülerine riayet edenler)dır. Müjde ver o müminlere, müjde!

اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ Muhakkak ki, Allah müminlerden canlarını ve mallarını satın aldı, بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ şununla ki, cennet münhasıran onların ola.

Rivayet olunduğuna göre; Resul-i Ekreme, Akabe Gecesi, Mekke'de Ensar'dan yetmiş kişi olarak biat ettikleri zaman, yani ikinci Akabe biatında, Abdullah b. Revaha "Rabb'in ve kendin için bizden dilediğini şart koş." demişti. Peygamber (s.a.v.) de: "Rabbım için O'na ibadet etmenizi ve hiç bir şeyi O'na şirk koşmamanızı, kendim için de beni, kendinizi ve mallarınızı nasıl koruyup savunuyorsanız öyle koruyup savunmanızı şart ederim." buyurdu. Onlar da "Bunu yaptığımız takdirde bizim için ne var?" dediler. Hz. Peygamber "cennet" buyurdu[1]. Bunun üzerine "Bu alış-veriş kârlıdır, bu sözleşmeyi ne bozarız, ne de bozulmasını kabul ederiz." dediler. Sonra işte bu âyet nazil oldu. Bir gün Hz. Peygamber, bu âyeti okurkan bir a'râbi geldi "bu kimin sözü?" dedi, Resulullah, "Allah kelâmıdır." diye cevap verdi. O a'râbi "Vallahi bu çok kârlı bir alış-veriş, biz bunu ne bozarız, ne de bozulmasını isteriz" dedi ve gazaya çıktı, nihayet şehid oldu...

Şüphe yok ki, Allah Teâlâ'nın yarattığı o canlar ve rızık olarak ihsan ettiği o mallar baştan sona Allah'ın mülküdür ve bundan dolayı Allah'ın onları satınalma yoluyla mülkiyetine geçirmesi tasavvur olunamıyacağından Fatiha Sûresi'nde اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *"Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım dileriz."* (Fatiha, 1/5)'in tefsirinde de beyan olunduğu üzere burada Allah Teâlâ'nın büyük bir lütuf gösterisi ile kullarını cihada ve ibadete daveti ve teklifi vardır. Bunun hakikatı şudur ki, Allah insanlara can ve mal vermiş ve onlarda muvakkat bir tasarruf ve faydalanmaya da izin vermiştir. Böylece kullar

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 294.

kendi şahıslarında ve mallarında geçici bir hürriyet ve mülkiyet hakkı ile yine muvakkat bir tasarruf ve faydalanmaya maliktirler. Fakat kullar bunları sırf kendileri ve kendi rıza ve ihtiyarları adına sarf edecek olurlarsa, Allah'ın ihsanı olan nimetleri, kendileri gibi fani olan maksatlar uğruna tüketmiş olacaklar ve ondan hiç bir kâr ve menfaat elde edemeyecekler. Ecelleri geldiğinde her şeyden mahrum olarak büsbütün hüsran azabı ile karşı karşıya kalacaklardır. Halbuki Allah'ın ihsanı olan can ve malı, kendileri için ve kendi mülkleri olarak değil de, hüriyetlerini ve tasarruf haklarını çok iyi kullanarak gönül rızasıyla Allah'a teslim ve Allah için ve Allah'ın emrine, Allah'ın yoluna sarfederlerse Allah onları heder etmeyecek ve kendilerini cennet ile sevaplandırarak ebedi nimetlere erdirecektir. Yani fani olan lezzetlerin Allah için feda edilmesine karşılık ebedi olan hayır ve menfaatler elde edilecek. Fani hayat yerine baki hayat kaim olacaktır. Bir mümin Allah yolunda savaşa katılır, can verir ve o yolda malını infak ederse, bu yaptığı iş boşa gitmeyecek, ahirette ona karşılık Allah'dan cennet alacak ve başkalarının sıkıntısından uzak olarak sırf nimetlerle dolu olan ebedi mutluluk içinde yaşayacaktır. İşte böyle düzenlenmiş olan bu dünya ile ahiret, bu fani ile o ebedi ve baki aynı anda bir yerde bir araya gelemiyeceğinden, bu fani hayatı o baki hayatla değiştirme işini Allah, kulunun ihtiyarına terk etmiştir. Bu işlem, bu yer değiştirme kulun seçim ve rızası ile Allah'ın kabulüne bağlı bulunduğundan bu ilâhî muamele sanki bir değişme, bir alış-veriş imiş gibi temsilî bir üslup ile ifade buyurulmuştur. Yoksa gerçekte kulun malı da, canı da, ona karşılık olarak verilen cennet de hepsi Allah'ın mülküdür. Aslında Allah Teâlâ, kendi mülkünü, yine kendi mülkü ile değiştirecektir.

Ancak bu değiştirme işlemi, cebri olmayıp yine de kulun rıza ve ihtiyarına bağlanmış olduğundan Allah Teâlâ bu sözleşmenin şerefini kullarına bağışlamıştır. Sanki zengin bir velinin kendi velayeti altındaki fakir bir çocuğa sermaye vererek onu ticarete teşvik etmek için dükkan açtırması ve başka müşteri aramayıp satacağı malı yalnızca kendisine satmak üzere şart koşup, her aldığına da kat kat kâr vermesi gibi bir alış-veriş şeklinde temsilî ifade kullanılmıştır. Benzersiz bir lütuf ve ihsanın hukuk diliyle ifade buyurulması demek olan bu temsilî anlatımla ayrıca hukukî muamele ve sözleşmelerin temel özelliklerini belirlemeye yönelik bir sözleşme örneği ortaya konmuştur. Ayrıca hukukî muamelelerin din ve dünya işlerinde esas olduğu gösterilmiştir. Yine burada gösterilmek istenmiştir ki; hukukî sözleşmelere dayanan alış-veriş akitleri ve bu yolla elde edilecek kâr ve kazançlar, teberru ve bağış yoluyla elde edilecek gelirlerden daha hayırlı ve daha şereflidir. Beşerin hayatının ve mutluluğun

hukukî sözleşmelere riayet ve sözünde durmak gibi insanî ve ahlâkî özelliklere bağlı olduğuna da işaret vardır.

Şu halde اشْتَرٰى fiili, herşeyden önce bu sözleşmenin taraflarını belirliyerek işe başlıyor. Bu sözleşmenin Allah katında bir icabı ve kulun imanı da bu icabın kabulü demektir. Nitekim Hz. Hasan demiştir ki, "İşitiniz, vallahi, Allah Teâlâ'nın her mümine sattığı öyle kârlı bir biat ve öyle ağır basan bir kefedir ki, yer yüzünde bu biate katılmayan hiçbir mümin yoktur...ilh". Yani âyetin hükmü ve kapsamı, nüzul sebebi olarak bildirilen Akabe biatını haber vermekten ibaret değildir, bütün müminlere şamildir.

Ca'feri Sadık Hz.lerinden de "bedenlerinizin Cennet'ten başka fiyatı yoktur, onları ondan başkasına satmayınız." diye de nakledilmiştir. Türk Şairi Fuzûlî'nin

"Cânı cânân dilemiş vermemek olmaz ey dil!"
" Ne nizâ eyleyelim ol ne senindir, ne benim."

demesi de bu âyetin muhtevasına işarettir.

Müminler bu ilâhî satınalmaya karşı can ve mallarını Allah'a nasıl satacaklar, denilirse:

يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda savaş yaparlar,** فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ **öldürürler de, öldürülürler de.** Gazi de olurlar, şehid de. Söz konusu bedel وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا **Allahı üzerine haktır ve bu** فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ وَالْقُرْاٰنِ **Tevrat'da, İncil'de ve Kur'ân'da verilen bir vaaddir.** Yani bu alışverişin fiyatı olan اَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ bu dünyada peşin değil, ahirette ödenecek olan bir müeccel vaaddir. Fakat şüpheli bir vaat değil, Allah üzerine sabit bir borçtur, her şüpheden uzaktır. Hem Tevrat'ta, hem İncil'de, hem de Kur'ân'da sabit olmuş bir vaaddir. Hakk'ın vaadidir. وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ مِنَ اللّٰهِ **Allah'dan daha ziyade ahdini tutan, sözünü yerine getiren kim vardır?** Sözünden dönmek şerefli bir insana bile yakışmazken Allah Teâlâ hakkında böyle bir düşünceye kapılmak mümkün müdür? فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِى بَايَعْتُمْ بِهٖ **Öyleyse ey mümınler! Yapmış olduğunuz bu alış-verişinizle istibşar ediniz, birbirinizi müjdeleyip birlikte sevininiz, bayramı ediniz.** وَذٰلِكَ **İşte o,** yani bu alış-verişinize fiyat olmak üzere size verilmesi, şahıslarınıza tahsis olunması kesin bir Hakk vaadi olan Cennet, هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ **büyük ve muhteşem kurtuluşun kendisidir.** İşte o büyük kurtuluş, ondan daha büyüğü düşünülemeyen o ebedi felah ve necat işte budur.

Bunlar, yani bu sözü edilen müminler اَلتَّائِبُونَ **o tevbekârlar ki,** اَلْعَابِدُونَ **âbidler, Allah'a ihlas ile ibadete devam edenler** اَلْحَامِدُونَ **hamidler, gerek se-**

vinçli, gerek sıkıntılı zamanlarında, hangi durumda olurlarsa olsunlar Allah'a sürekli hamd edenler السَّائِحُونَ **seyyahlar,** gezginler yani oruçlular. Çünkü Peygamber (s.a.v) Efendimiz سِيَاحَةُ أُمَّتِى الصَّوْمُ "Ümmetimin seyahati oruçtur."(1) buyurmuştur. Abdullah b. Mesud'dan, İbnü Abbas'dan, Hz. Aişe'den, Ebu Hureyre ve daha başkalarından rivayet yoluyla gelen tefsir budur. Orucun iki bakımdan seyahata benzerliği vardır: Birisi sûrenin başında da işaret olunduğu üzere, seyahat eden kimse, işin icabı olarak gerek yiyip içmek, gerek dinlenmek ve daha başka nefsinin istekleri hususunda tutumlu davranmak ve bazı sıkıntılara katlanmak zorunda kalır. Oruç tutmak da insanı nefsani arzulardan uzak tutmak açısından çok önemli bir yolculuğa benzer. Birisi de seyahat, insanın görmediği, bilmediği bir takım şeylerle karşılaşmasına vesile olan bir dış dünya yolculuğudur. Bunun gibi, oruç da insanın kendi iç dünyasında gizli kalmış bir takım özelliklerin tanınmasına, mülk ve melekût âleminin bir takım sırlarına vakıf olmasına vesile olur. Seyahat bir bedenî riyazet olduğu gibi, oruç da bir ruhî riyazet ve seyahattır. Ayrıca Ata'dan السَّائِحُونَ yani seyahat edenlerin, mücahidler olduğuna dair bir rivayet nakledilmiştir. Ebu Umame'den rivayet edilmiştir ki, bir adam Hz. Peygamber'den seyahata çıkmak için izin istemişti. Peygamber Efendimiz de ona اِنَّ سِيَاحَةَ أُمَّتِى الْجِهَادُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ "Benim ümmetimin seyahatı Allah yolunda cihad etmektir."(2) buyurmuştu. Bununla beraber bu âyetteki maksadın genel olarak yeryüzünde seyahat edenler demek olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bunlardan bir kısmı, "Mekke'den Medine'ye hicret edenlerdir." demişlerdir. Bir kısmı da "İlim tahsili için yolculuk yapanlardır" demişlerdir. Başkaları da "Allah'ın yarattığı âyetleri ve yeryüzündeki gariplikleri görüp tanımak ve onlara ibretle bakmak için seyahat edenlerdir." demişlerdir ki, قُلْ سِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا "*De ki, yeryüzünde gezip, dolaşın ve olup bitenlere dikkatle bakın!*" (Ankebut, 29/20: Rum, 30/42) âyetlerindeki emir gereğince sırf Allah'ın kudretini eserlerinde görüp tanımak için seyahat edenler demek olur. (Âl-i İmran Sûresi'nde âyet 137 nin tefsirine bakınız).

الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ **Rükû edenler, secde edenler.** Yani rükû'uyla secdesiyle namazı tamı tamına ve hakkıyle kılanlar, الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ **maruf ile emredenler,** yani iyiliği belli olan, herkesçe iyilik olduğu bilinen konuları telkin ve tavsiye edenler, yani imanı ve Allah'a itaatı emredenler, وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ **münkerden** (kötülükten, şirk, imansızlık ve günanlardan) **nehyedenler** وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ **Allah'ın hududunu koruyanlar** yani Allah Teâlâ'nın beyan edip açıkladığı,

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 297.
(2) Ebu Davud, Cihad, 6.

sınırlarını kendisinin belirlediği gerçekleri ve şeriatın kurallarını ve bu kuralların inceliklerini bilerek bunlara riayet edenler. Şeriatın inceliklerine titizlikle uyanlar ve insanları o yola yönlendirenler. Velhasıl o müjdeye, o ilâhî vaade lâyık olan müminler, bütün bu güzel hasletlere, bu üstün özelliklere sahip olan, bunları kendi şahsında toplayanlardır. وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ **Ve böyle olan müminlere müjde ver,** onları müjdele habibim ey Muhammed!

Abdullah b. Abbas Hz.leri demiştir ki, ... إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى *"Allah müminlerden canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek suretiyle satın aldı."* âyeti nazil olduğunda, ashaptan birisi, "Ya Resulallah! Şayet o kişi zina da etse, hırsızlık da yapsa, içki de içse bile mi?" demiş ve işte bu التَّائِبُونَ *"Tevbe edenler..."* âyeti bunun üzerine nâzil olmuştur.

Allah Teâlâ'nın müşriklerden ne kadar beri olduğunu iyice anlamalı ki:

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا
لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ
الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ
وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ
لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ
حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ إِنَّ اللَّهَ
لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ
مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١١٦﴾

Meâl-i Şerifi

113- Ne peygambere, ne iman edenlere akraba bile olsalar cehennemlik oldukları iyice belli olduktan sonra müşriklere istiğfar etmek yoktur.

114- İbrahim'in babası için istiğfar etmesi de sırf ona vermiş olduğu bir sözden dolayı idi. Böyle iken onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıklanınca o işten vazgeçti. Şüphesiz ki İbrahim, çok bağrı yanık, çok halîm birisi idi.

115- Allah, bir kavmi hidayete erdirdikten sonra, nelerden sakınacaklarını kendilerine iyice açıklamadıkça dalalete düşürmez. Gerçek şu ki, Allah her şeyi bilir.

116- Hiç şüphesiz, göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, diriltir de, öldürür de. Size O'ndan başka ne bir dost vardır, ne de bir yardımcı.

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ ... Cumhur, yani bütün tefsir âlimleri, bu âyetin Ebu Talib hakkında nazil olduğunu nakletmişlerdir ki, bunun dayanağı da Said b. Müseyyeb, Zührî, Amr b. Dinar ve Ma'mer'den gelen bir rivayettir. Demişler ki; Ebu Talib'in hal-i hayatında Hz. Peygamber "Ey amcacığım لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ de."(1) Bu bir kelimedir ki, Allah'ın huzurunda bunun ben senin lehinde delil olarak kullanayım." dedi. Orada Ebu Cehl ile Abdullah ibni Ebi Ümeyye de vardı. Bunlar "Ey Ebu Talib, Abdülmuttalib'in milletinden vaz mı geçeceksin?" dediler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) Efendimiz de "Yasaklanmadığını sürece ben de senin için istiğfar edeceğim." dedi. Sonra da işte bu مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا ... *"Peygamber ve müminler için müşriklere istiğfar etmek diye birşey yoktur."* âyeti ile اِنَّكَ لاَ تَهْدِى مَنْ اَحْبَبْتَ *"Muhakkak ki, sen kendi istediğini hidayete erdiremezsin, ancak Allah dilediğini hidayete erdirir."* (Kasas, 28/56) âyeti nazil oldu.

Bu rivayetlere göre, bu âyetler ya Mekke'de nazil olmuş, ya da bu âyetlerin nüzulüne kadar senelerce Hz. Peygamber istiğfara devam etmiş demek olur ki, bunun ikisi de dış görünüşüyle akla uzak ihtimaller olarak görülmektedir. Bazı rivayetlerde de, bu âyetin Mekke fethinden sonra Hz. Peygamber'in, annesi Âmine'nin kabrini ziyaret edip ona istiğfar etmek istemesi dolayısıyla nazil olduğu kaydedilmiştir. Bazıları da bunun yukarıda söz konusu edilen "Onlara

(1) Buharî, Menâkibu'l-ensâr, 40; Tefsîru sûre, 9/16; 28/1; Eymân, 19; Ahmed b. Hanbel, V, 433.

yetmiş kere istiğfar etsen de Allah onları affetmeyecektir" âyetiyle ilgili olarak nazil olduğunu söylemiştir. Abdullah b. Abbas'dan gelen bir rivayete göre; bir kısım müminler "Hz. İbrahim'in babasına istiğfar ettiği gibi biz de ölmüşlerimize istiğfar edelim."(1) demişlerdi, bu sebeple nazil oldu diye söylenmiştir. Bazı âlimler burada istiğfardan maksat namazdır, demişler. Gerçi cenaze namazı da ölü hakkında bir istiğfardır, fakat mağfiret istemek demek olan istiğfar, namazdan daha geniş ve daha genel anlamlıdır. Zahir olan da budur. مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ *"Onların cehennemlik oldukları kendilerine açıklandıktan sonra (artık istiğfar etmek yoktur.)"*

Bu açıklanma, ya küfür üzere öldükleri bilinmek, ya da öyle ölecekleri hakkında vahiy gelmiş olmak şeklinde olabilir. Bundan anlaşılır ki, kâfir olarak öleceği hakkında vahiy gelmemiş ve henüz hayatta bulunan kâfirler için iman nasip olması umulduğundan, onlar için istiğfar her zaman caiz olabilecektir. Nitekim Hz. İbrahim'in babasına istiğfarı da bu bakımdan olmuştur. Bu anlatılarak buyuruluyor ki;

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرَاهِيمَ لِاَبِيهِ اِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا اِيَّاهُ *"İbrahim'in babasına istiğfarı da sırf ona vermiş olduğu bir vaatten dolayı idi".* Meryem Sûresi'nde geleceği üzere سَلَامٌ عَلَيْكَ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّ۪ي اِنَّهُ كَانَ ب۪ي حَفِيًّا *"(İbrahim) selâm sana dedi, senin için Rabb'imden mağfiret dileyeceğim. Çünkü O bana çok lütufkârdır."* (Meryem, 19/47) aynı şekilde Mümtehine'de de geleceği üzere لَاَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ *"Senin için af dileyeceğim."* (Mümtehine, 60/4), Şuarâ Sûresi'nde de وَاغْفِرْ لِاَب۪ي اِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّٓالّ۪ينَ *"Babamı da bağışla, çünkü, o sapıklardandır."* (Şuarâ, 26/86) 'diye istiğfarda bulunmuştu. فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُٓ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُ **Ne zaman ki ona, babasının Allah'a düşman biri olduğu açıklanınca, o da istiğfar etmekten vazgeçti, teberri eyledi, uzak durdu.** Demek ki, babası hakkındaki vaad, onun hayatta olması ve imana gelmesinin ümid edilmesi şartına bağlı idi. اِنَّ اِبْرَاه۪يمَ لَاَوَّاهٌ حَل۪يمٌ **Şüphesiz ki, İbrahim bir evvah (çok çok ah eden, ağlayan sızlayan), bir halimdir.**

"Evvah": mübalağa siğasıyla çok ah eden demektir. Bilindiği üzere, "ah" ve "of" bir acıya ve hüzne işaret için kullanılır. İnsanoğlu şiddetli bir acı duyduğu zaman adeta yüreği yanar ve nefesi daralır, boğulacak gibi olur, yanan nefesini çıkarırken zarurî olarak bir ah çeker. Bunun için çok ah çekmenin, çok acı çekmeye, bağrı yanıklığa, aşka ve Allah korkusuna delaleti vardır. Burada **"evvah"** işte böyle bir mânâ ilişkisinden dolayı kinaye olarak kullanılmıştır. Bizim dilimizde de bu anlamı ifade için "ince kalpli, yufka yürekli, bağrı yanık,

---

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 300.

aşık adam" gibi tabirler kullanılır.

اٰه مِنَ الْعِشْقِ وَحَالَاتِهِ

اَحْرَقَ قَلْبِى بِحَرَارَتِهِ

"Aşkın elinden ve ettiklerinden ah!
Ateşiyle kalbimi yaktı bıraktı."

Meşhur beyti de bu mânâyı pek iyi ifade eder. Duaların en çok kabule şayan olanları bu ruh haliyle yapılan dualardır. Ashab ve Tabiîn'den olan ilk devir müfessirleri "evvah" kelimesinin, bu mânâsını çeşitli deyimlerle rivayet ve ifade etmişlerdir. Şöyle ki:

1. "De'â' «دَعَّاءٌ» yani çok çok dua eden, hep dua ve niyaz ile meşgul olan
2. "Rahîm" yani pek merhametli, çok yumuşak kalbli, yufka yürekli.
3. "Mümin", yani çok imanlı,
4. "Mûkin" İnancında şüphe ve tereddüt bulunmayan,
5. Ayrıca "Tevvab", "muvaffak", Allah'ı çok çok zikreden, tesbih eden, istiğfar eden, Allah'ın kitabını çok çok okuyan, Allah korkusuyla ağlayan, sızlayan, ah, vah eden, dindarlığın özüne vakıf olan, yani "fakih" olan ve benzeri anlamları içeren bir kelimedir. Abdullah b. Şeddad'dan rivayet olunmuştur ki, Peygamber (s.a.v.) Efendimiz اَلْأَوَّاهُ الْخَاشِعُ الْمُتَضَرِّعُ *" Evvah huşû içinde yalvarıp yakarandır."* (1) buyurmuş. Görülüyor ki, her biri bir başka görüş açısından ortaya konulan bu mânâlar, genelde birbirine çok yakın olan şeylerdir ve hepsi de gösteriyor ki, maksat sırf ağlayıp ah vah etmek değil, bir kalb özelliğinin, bir ruh hâlinin durumunu dile getirmektir. Bundan dolayı son devir tefsir âlimleri bunun yürek yufkalığından, merhamet ve şefkatten kinaye olduğunu söylemişlerdir. Gaflete düşmemek lazımgelir ki, âyette "evvah" buyurulduktan sonra bir de "halim" ile sıfatlandırılmış olması çok anlamlıdır. Zira çok ah etmek, aynı zamanda bir hiddeti ve sabırsızlığı da ima edebilir. İşte "halim" sıfatıyla bundan sakınılarak şu anlatılmış oluyor ki; İbrahim'in çok çok ah eden biri olması, hiddetinden, sabırsızlığından ve tahammülsüzlüğünden kaynaklanan sıkıntılardan değildi. O gerçekten halim selim, hiddetten uzak, eza ve cefaya katlanan, mihnete sabırlı olmakla birlikte bir "evvah" idi. Bundan dolayı babasının da her türlü eza ve cefasına sabreder, tahammül gösterirdi. Yine de babasına karşı yumuşaklıkla ve rıfk ile davranırdı. Babasının küfür ve dalalet yolunda olmasına yüreği sızlar, onun imana gelmesinden ümit kesmez ve sürekli olarak onun sela-

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 305.

meti için dua ve istiğfar ederdi. Fakat babasının gerçekten bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıklanınca, öylesine bir evvah ve halim olan İbrahim Allah'a olan sevgisinden ve haşyetinden dolayı, babası için dua ve istiğfar etmekten hemen vazgeçti. Demek ki, Allah düşmanları hakkında dua ve istiğfarın makbul olunma ihtimali olsa idi, İbrahim gibi duası kabul birinin duası makbul olunurdu. Ve o, istiğfardan vazgeçmezdi. Şu halde bundan da anlaşılmaktadır ki, cehennem ehli oldukları belli olanlara ne peygamberin, ne de müminlerin istiğfar etmeleri caiz değildir. O halde daha önce istiğfar etmiş olanlar sorumlu tutulur mu? Hayır. Çünkü:

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ اِذْ هَدٰيهُمْ حَتّٰى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ **Allah, bir kavme hidayet ettikten, onları İslâm'a muvaffak kıldıktan sonra sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları sapıklığa uğratmaz,** gerisin geri dalalete düşürmez. Yani, ilâhî ahkâm kendilerine beyan edilmeden önce bilmeyerek yaptıkları hatalardan dolayı onları hak yoldan sapmış olmakla vasıflandırmaz ve itham etmez. Dalalete düşmüşlere ilişkin ahkâmı onlara uygulaması âdeti değildir. اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ **Zira Allah kesinlikle her şeyi bilir.** Onların maksatlarını ve mazeretlerini, sırf akılla bilinemiyecek şeylerin açıklamasına muhtaç olduklarını da bilir. Bundan dolayı korunmaları gereken şeylerle ilgili hükümleri de böylece açıklar.

اِنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Göklerin ve yerin bütün mülkü, bütün saltanatı kesinlikle Allah'ındır.** Onun bir zerresinde hiç kimsenin hakkı ve ortaklığı yoktur. يُحْي۪ وَيُم۪يتُ **O hem diriltir, hem öldürür.** وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ **Sizin için de Allah'dan başka ne bir velî vardır, ne de bir yardımcı.** Velayet hakkı ancak O'nun, inayet ve yardım yalnızca O'ndandır. İşte bundan dolayı Allah'a karşı bütün masivadan uzaklaşıp, O'na teslim olmalı, özünü ona vermeli, gözünü O'nun rızasına dikmelidir.

Şimdi:

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِر۪ينَ
وَالْاَنْصَارِ الَّذ۪ينَ اتَّبَعُوهُ ف۪ي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ

يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾

Meâl-i Şerifi

117- Andolsun ki, Allah, yine peygambere ve en zor gününde ona uyan Muhacirler'le Ensar'a, içlerinden bir kısmının kalbleri az kalsın kayacak gibi olmuşken, tevbe nasip etti de lutfedip tevbelerini kabul buyurdu. Çünkü O, gerçekten çok şefkatli, çok bağışlayıcıdır.

118- Allah, haklarında hüküm beklenen o üç kişiyi de bağışladı. Çünkü o derece bunalmışlardı ki, yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmeye başlamıştı, vicdanları da kendilerini sıkıntıya sokmuştu. Allah'dan kurtuluşun, ancak Allah'a sığınmakta olduğunu anlamışlardı. Sonra da Allah, onları tevbekâr olmaya muvaffak kıldı da tevbelerini kabul buyurdu. Şüphesiz ki Allah, tevbeleri çok çok kabul edendir, çok merhametli olandır.

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ **Yemin olsun ki Allah, peygamber üzerine ve Muhacirin ile Ensar üzerine tevbe ihsan etti.** Allah Teâlâ'nın kulları üzerine tevbe etmesi, onlara tevbe etmeyi nasip etmesi ve tevbelerini kabul eylemesi anlamına gelir. Buna göre bu âyette "Allah'ın peygambere tevbesi" yukarıda geçen عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ *"Alllah seni affetsin, niçin onlara izin verdin?"* âyetinin içeriğine bir cevap olduğu gibi, Muhacirler'e ve Ensar'a tevbesi de yine daha önce Uhud ve Huneyn günlerinde yaptıkları dikkatsizlik ve tedbirsizlik hakkında olduğu söylenmiştir. Burada asıl maksat, tevbenin faziletini ve önemini, hatta peygamber de dahil olmak üzere bundan hiçbir müminin uzak kalamayacağını bildirmektir, denilmiş. Fakat İbnü Atıyye'nin tefsirinde açıklandığı üzere en güzel mânâ şudur: Asıl tevbe rücû' demek olduğundan, Allah

Teâlâ'nın bir kuluna tevbesi, o kulunu bir hâlden daha yüksek bir hâle getiren ilâhî rücû' demektir. Bu mânâ dilimizdeki ifade şekliyle Allah'ın o kuluna inayet ve rahmetiyle nazar etmesi demek olur. Bu ise, günah hâlinden taat hâline döndürmek anlamına bir rücû' olabileceği gibi, bir taat hâlinden daha yüksek bir taat haline rücû' da olabilir ki bu âyette peygambere tevbesi böyledir. Çünkü gazanın meydana gelişinden ve onun sıkıntılarına tahammül gösterişinden sonraki hâlini, gaza öncesindeki hâlinden daha mütekamil bir hâle irca' etmiştir. Muhacirin ile Ensar'a tevbesi ise, onların noksan bir hâlden bu gaza dolayısıyla meydana gelen olaylar sebebiyle din uğrunda fedakârlıkları ve itaatları ile daha olgun hâle gelmiş olmaları ihtimali söz konusudur. Bir bölük hakkındaki tevbesi ise daha aşağı durumda gufran ve rıza hâline irca' eylemek demektir.

Hasılı onları bulundukları halde bırakıvermedi de yine rahmet ve inayetiyle iltifat buyurdu. الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِى سَاعَةِ الْعُسْرَةِ **O Muhacirin ve Ensar ki, o zor anında, o güçlük ve sıkıntı saatinde ona (peygambere) uyup, arkasından gittiler.**

"Usret": Darlık, şiddet ve yokluk demektir. **Sâat-i usret** zorluk anı veya vakti demektir ki, وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ *"Yüreklerin gırtlağa geldiği"* (Ahzab 33/10) buyurulan Hendek gününe ve daha başka sıkıntılı günlere işaret olabilirse de burada asıl maksat Tebük Seferi sırasında çekilen sıkıntılar, özellikle bu seferin en sıkıntılı günü hakkındadır. Nitekim yukarıda da geçtiği üzere Tebük Seferi'ne çıkan orduya جَيْشُ الْعُسْرَةِ *"Güçlük Ordusu"* adı verilmiştir. Bunun hakkında Peygamber (s.a.v.) Efendimiz مَنْ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ فَلَهُ الْجَنَّةُ "Güçlük ordusunu kim donatırsa kendisine cennet vardır."(1) buyurmuştur. Hz. Osman (r.a.) bin deve ve bin dinar para vererek ordunun donatılmasına katkıda bulunmuştu. Rivayet olunur ki Hz. Peygamber, mübarek elinde dinarları bir yandan bir yana aktarırken مَا عَلَى عُثْمَانَ مَا عَمِلَ بَعْدَ هٰذَا "Bundan sonra Osman ne yapsa bir beis yok."(2) buyurmuştur. Ensar'dan bir zat da yedi yüz vesk (kile) buğday vermişti. Bu sefer boyunca gerek binit, gerek azık ve su yüzünden çok sıkıntı çekilmişti. O derece ki, on kişiye ancak bir deve düşüyordu. Onlar da nöbetleşe biniyorlardı. Yiyecek konusunda o dereceye gelmişlerdi ki, bir hurma tanesini iki kişi paylaşıyordu. Hatta öyle zamanlar oldu ki, tadı bozulmuş olan bir suyu içebilmek için birçok kişi aynı hurma tanesini bir kere emerek içebiliyorlardı. Hz. Ömer demiştir ki, susuzluktan deveyi boğazlayıp karnındaki suyu içiyorlardı. Nihayet Hz. Peygamber ellerini kaldırıp yağmur için dua etti. Cenab-ı Hak, çok geçmeden bir

---

(1) Buharî, Vasâyâ, 33; Fezâilu's-sahâbe, 7.
(2) Tirmizî, Menâkib, 18.

bulut gönderdi ve yağmur ihsan eyledi. Herkes içti ve kabını doldurdu. Yine bu gazada açlıktan develeri kesmek istediler, fakat Resulullah herkesin kabında erzak döküntüsü ve kırıntısı olarak ne kalmışsa hepsinin bir yere toplanmasını emreyledi. Bütününden bir sergi üzerine çok az birşey toplandı. Bereketine dua etti. Sonra "Herkes kabına yiyecek alsın." diye buyurdu. Allah'ın inayetiyle hepsi kablarını doldurdular ve geri kalanını da yediler, karınlarını doyurdular, hatta biraz da arttı. Bu ordunun miktarı otuzbin kadardı. Bu gaza Resulullah'ın son gazası idi. Yukarıda da işaret olunduğu üzere, Medine'de Hz. Ali'yi yerine bırakmıştı. Bu sefer sırasında büyük bir çarpışma olmamış, ancak düşman sınırına kadar gidilmişti. Ezrah, Eyle v.s. ahalisi cizyeye bağlanmış ve daha sonra da dönülüp gelinmişti.

İşte Muhacirin ile Ensar, Hz. Peygamber'e böyle sıkıntılı bir günde tabi oldular. مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ **Öyle bir durumdan sonra ki, içlerinden bir kısmının kalbleri az kalsın yamılacaktı.** Yani, sıkıntı o kadar şiddetli idi ki, bir kısmı hemen hemen Peygamber'den ayrılıp seferden caymaya başlayacaktı. ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ **Sonra Allah onlara nasip etti.** Onların kalbini o kaypak düşüncelerden koruduktan başka, çektikleri sıkıntılardan dolayı hepsine rahmet nazarı ile nazarını çevirdi. اِنَّهُ رَؤُفٌ رَحِيمٌ **Çünkü O, onlara çok rauf (şefkatli), çok rahîm (merhametli)'dir.**

وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا **Geri bırakılan o üç kişiye de** (yani Ebu Lübabe ve arkadaşları gibi tevbe ve itirafları derhal kabul olunmayıp) وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ .. "*Haklarındaki karar Allah'ın emrine bırakılmış olan beklemeliler...*", işte o üç kişiye de Allah tevbe verdi, ki, bunlar, Ka'b b. Malik, Mürare ibni'r-Rebî' ve Hilâl b. Ümeyye idi ki bunlardan Ka'b, Akabe ehlinden diğer ikisi de Bedir Ashabından idiler. حَتّٰى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ **Ta (o vakte kadar geri bırakıldılar) ki, yeryüzü bütün genişliğine rağmen başlarına dar geliyordu.** Zira hiç kimse yüzlerine bakmıyor, onlarla ilgilenmiyor ve hiçbir yerde duramıyor ve huzur bulamıyorlardı. وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ **Nefisleri de kendilerine dar geldi.** Yani kendi vicdanlarına yöneldiklerinde, vicdanları da onları suçluyor, suçlu ve kusurlu buluyordu. İç huzuru ve gönül rahatlığı bulamıyorlar, kendi iç dünyaları da kendilerine zindan kesiliyordu. وَظَنُّوا اَنْ لَا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّا اِلَيْهِ **Ve Allah'a ilticadan, O'na yönelip sığınmaktan başka bir çıkar yol olmadığını iyice anladılar.** Yani Allah'ın gazabından kurtulmak için yine Allah'a başvurup, tevbe ve istiğfar etmekten başka çare olmadığını bilfiil anlayarak, herşeyden ümitlerini kesip, bütün ümitlerini ve beklentilerini Allah'dan ummaya başladılar. Olanca

güçleriyle Allah'a yöneldiler. Allah'ın gazabından yine Allah'a sığınarak kurtulunacağını umdular. ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا **Sonra da tevbe etsinler diye Allah onlara tevbe ihsan eyledi.** Tevbelerinin kabulünü bildiren âyet indirdi. Yahut tevbelerinde gerçekten direnmeleri gerektiği yolunda onlara azim ve gayret verdi ve en sonunda da tevbelerini kabul eyleyip kendilerine tekrar lutf ile nazarını çevirdi. اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ **Çünkü Allah, kesinlikle tevvabdır, rahîmdir.** Tevbeleri çok çok kabul edici, yegane kabul edicidir. Fazl u keremine, ihsan ve rahmetine sınır olmayan yegane merhamet edici ancak O'dur. Günahkârın günahı ne kadar çok, ne kadar büyük olursa olsun, gerek kemiyet, gerek keyfiyet bakımından tevbesini kabul edişindeki lütfu ve inayeti, rahmeti ve ihsanı sınırsızdır.

Buharî'de rivayet olunduğu üzere, Ka'b b. Malik (r.a), Tebük'ten kalışı hikâyesini anlatarak demiştir ki, Tebük Gazası'nın dışında hiçbir savaşta Resulullah'dan ayrı kalmadım, şu kadar var ki, Bedir Gazası'nda da savaşa katılmamıştım, Fakat Bedir'e katılmayan hiçbir kimseye itap buyurulmamıştı. O zaman Hz. Peygamber, Kureyş Kervanı'na diyerek yola çıkmış ve Allah, onlarla düşmanları habersiz olarak karşı karşıya getirmişti. Ben Resulullah ile Akabe gecesinde İslâm üzere misak yaptığımız zaman hazır bulunmuş idim. Gerçi insanlar arasında "Bedir" olayı daha çok konuşulur, fakat bana Akabe gecesindeki o toplantıya karşılık olarak Bedir olayını verseler değişmek istemezdim. Durumum da şu idi ki, ben hiçbir zaman Tebük seferinden kaldığım zamanki kadar güçlü ve kuvvetli ve bolluk içinde olmamıştım. Vallahi daha önce hiçbir zaman iki tane yük hayvanına sahip olmamıştım, bu gaza sırasında ise iki taneyi elde etmiştim. Hz. Peygamber de herhangi bir gazayı murad ettikleri zaman, kesinlikle bir başka cihete doğru yönelirlerdi. Bu gaza ile gayet sıcak bir zamanda ve uzak bir sefere, bir çöle, güçlü ve kalabalık bir düşmana karşı yönelik olduğundan ve iyi hazırlansınlar diye meseleyi müslümanlara açmış, gideceği yönü haber vermiş idi. Onunla beraber gideceklerin sayısı da çoktu. Bunlar belli bir deftere yazılmış da değildi. Şu halde bir adam aradan kaytarıp kaybolsa hakkında vahiy gelmedikçe onun durumu gizli kalacağını sanırdı. Üstelik mevsim, meyvelerin olgunlaştığı ve gölgelerin güzelleştiği bir zamana denk gelmiş idi. Böyle bir zamanda Resulullah, sefer hazırlıklarına girişmişti. Hz. Peygamber ve yanındakiler techizatlarını hazırladılar, ben de onlarla beraber gidiyor, fakat bir hazırlık yapmadan dönüp geliyordum. Kendi kendime de diyordum ki, gücüm var, daha vakit de var, ne zaman olsa hazırlık yapabilirim". Bir süre böyle geçti. Derken iş birdenbire ciddileşti. Bir sabah Resulullah ile beraberin-

deki müslümanlar ansızın hareket edip yola çıktılar. Oysa ben hazırlanmamıştım. "Bir iki gün içinde hazırlanır, arkalarından yetişirim." dedim. Onlar ayrıldıktan sonra hazırlık yapayım, bazı şeyleri tedarik edeyim diye gittim, yine de bir şey yapamadan döndüm. Sonra yine gittim, yine birşey yapamadan döndüm. Ben bu halde iken onlar süratle gittiler. Gaza ilerlledi. İstedim ki, her ne olursa olsun, hemen bir bineğe atlayıp, gideyim, yetişeyim. Keşke yapsaydım, lâkin kısmet değilmiş yapamadım. Resulullah gittikten sonra Medine'de halk içine çıkıp dolaştıkça mahzun oluyordum. Zira gördüklerim ya münafık olarak mimli, ya da sakat ve özürlü kimselerdi. Tebük'e varıncaya kadar Resul-i Ekrem, beni hiç anıp sormamış, fakat Tebük'te konaklayıp otururken bir ara "Ka'b ne yaptı?" buyurmuş. Beni Seleme kabilesinden biri de "Onu bürdeleri ve yanına bakışı alıkoydu." demiş. Muaz b. Cebel de "Fena konuştun, vallahi biz onun hakkında iyilikten başka birşey bilmeyiz." demiş, Resulullah da sükut buyurmuşlar. Hz. Peygamber dönüş için yola çıktıkları zaman beni bir merak sardı, ne yapacağım, ne diyeceğim diye düşünmeye başladım; yalan söylemek, yalan uydurmak aklımdan geçiyordu, "Yarın dönüp geldiğinde onun gazabından nasıl kurtulacağım?" diyordum. Bu konuda yakınlarımdan aklı erenlerin hepsinden yardım istedim. Sonra ne zaman ki, Resulullah teşrif buyurdu, benden o batıl düşünceler birdenbire silindi gitti. Azıcık yalan karışacak bir şey olsa asla kurtulamayacağıma kanaat getirdim ve kendimi toparlayıp doğruyu olduğu gibi söylemeye karar verdim. Resulullah seferden dönünce mescide uğrar, orada iki rek'at namaz kılar, sonra oturur, oradakilerle kısa bir görüşme yapardı. Yine öyle yaptı. Sefere katılmayanlar geldiler özürler dilemeye başladılar, seksen kişi kadardılar. Resulullah da onların özürlerini kabul ederek dış görünüşüyle söylenenleri tasdik ediyor, işin içyüzünü Allah'a havale ediyordu ve haklarında istiğfar ediyordu. Bunun üzerine ben de vardım, selam verdiğim zaman bana öfkeli bir gülüşle tebessüm etti, sonra da "Gel bakalım!" buyurdu, yürüdüm yanına vardım, önünde oturdum. "Ne diye kaldın, sen omuzuna biy'at almış değil miydin?" dedi. Bunun üzerine dedim ki: "Evet, vallahi ben başka birinin, dünya ehlinden birisinin huzurunda oturmuş olsaydım, her halde bir özür uydurarak, onun gazabından kurtulacağım düşüncesine kapılırdım ve gerçekten de bana bir ikna kuvveti ihsan edilmiştir. Lâkin şimdi şunu kesinkes bilmekteyim ki, bu gün ben sana yalan söylesem, kendimden razı etsem de, her hâlde çok sürmez Allah sana gerçeği bildirir ve bana karşı öfkelendirir. Ama şu anda bana kızacağın doğruyu söylesem, Allah'ın beni affedeceğini umarım. Hayır, vallahi benim seferden kalmak için hiçbir özrüm yoktu. Vallahi

umarım. Hayır, vallahi benim seferden kalmak için hiçbir özrüm yoktu. Vallahi ben hiçbir zaman bu defa senden tehallüf ettiğim zamanki kadar bolluk içinde olmadım." dedim. Resulullah da "İşte bu gerçekten doğru söyledi, o halde kalk, Allah senin hakkında hükmünü bildirinceye kadar bekle!" dedi. Ben de kalktım, Beni Seleme'den bazı adamlar da sıçrayıp kalktılar, arkamdan gelmeye başladılar ve bana "Vallahi biz seni bundan önce bir günah işlemiş olarak bilmiyorduk. Diğerlerinin yaptığı gibi, Resulullah'a bir özür uydurup söyleyemedin, halbuki Resulullah'ın sana istiğfarı günahını bağışlatmaya yeterdi." dediler. Ve Allah biliyor, bana o kadar serzenişte bulundular ki, tekrar dönüp kendimi yalanlamak istedim. Sonra onlara dedim ki, "Benim durumuma düçar olan başka biri daha oldu mu?" Onlar "Evet oldu, iki kişi daha aynen senin söylediğin gibi söyledi, onlara da sana söylenen şey söylendi." dediler. "Kim onlar?" diye sordum, onlar da "Murare ibni'r-Rebî'il-Amri ve Hilal b. Ümeyye el-Vakıfi." dediler ve Bedir'de bulunmuş iki salih ve örnek insanın ismini söylediler. Bunların isimlerini öğrenince, ben de tekrar Resulullah'a dönüp, sözümü geri almaktan vazgeçtim. Resulullah, kendisine ters düşmüş (tehallüf etmiş) olanlar arasında bu üçümüzle konuşmaktan müslümanları menetti. İnsanlar da bizden uzak durmaya başladılar ve bize karşı surat astılar, yüz vermez oldular. Hatta yeryüzü, bana yabancılaştı da yabancılaştı, artık benim tanıdığım yer değildi. Böylece elli gece kaldık, iki arkadaşım evlerine çekildiler, içerde oturup ağlıyorlardı. Ben onlardan daha genç, daha yiğit idim, evden çıkardım, cemaat ile namaza dururdum ve sokaklarda dolaşırdım ve hiç kimse benimle konuşmazdı. Namazdan sonra Resulullah mecliste iken varır ona selam verirdim ve gönlümden acaba o da bana selam veriyor mu, selamımı alıyor mu, dudaklarını oynatıyor mu, oynatmıyor mu diye dikkatle bakardım, sonra bazan namazı onun yakınında kılardım, benim olduğum tarafa selam vereceği zaman acaba bana gözü ilişir mi diye düşünürdüm. Fakat ben onun tarafına baktığımda gözünü benden uzaklaştırır, yüzünü başka tarafa dönerdi. Bu durum bana bitmez tükenmez bir zaman gibi gelmeye başladı. İnsanların cefasından bıktım, Ebu Katade'nin duvarından aştım, yanına gittim, bu benim amcamın oğlu idi ve akrabalar arasında beni en çok seven kimse idi, vardım selam verdim, vallahi selamımı almadı, sonra ona "Ey Eba Katade!" dedim, "Allah aşkına sana soruyorum; beni, Allah'ı ve Resulünü sever misin?" O sustu. Sonra tekrar ant verdim ve sordum, yine sustu, hiç cevap vermedi. Üçüncü defa tekrar ant verdim ve sordum, o "Allah ve Resulü bilir." dedi. Bunun üzerine gözlerimden yaş boşandı ve döndüm duvardan aştım. Başka bir gün de Medine'ye zahire satmaya gelmiş

olan Şamlı bir Nabtî "Beni Kâ'b b. Malik'e kim götürür?" diye soruyordu. Halk ona işaretle birşeyler anlatmaya çalıştılar. Sonra o bana geldi ve Gassan Meliki'nden bir mektup verdi, bir de baktım ki, mektupta, "emma ba'dü" dedikten sonra şunları yazıyor: "Haber aldım ki, sahibin sana cefa etmekte imiş, Allah ise seni yurdunda hakaret göresin böylece heder olup gidesin diye yaratmamıştır. Şu halde bize katıl, biz de sana yakınlık gösterelim". Bunu okuyunca "Bu da başka bir bela" dedim, tuttum onu hemen ocağa attım, yaktım. Daha sonra o elliden kırk gece geçmişti ki, bana Resulullah'ın gönderdiği bir elçi geldi "Resulullah, sana karından uzak durmanı emrediyor." dedi. Ben "Boşayacak mıyım? Yoksa ne yapacağım?" dedim. O "Hayır, sadece uzak duracaksın, ona yaklaşma!" dedi. O iki arkadaşıma da böyle emir göndermişti. Bunun üzerine ben de karıma "Haydi sen ailenin yanına git, Allah bu işte hükmünü verinceye kadar onların yanında kal!" dedim. Hilal ibni Ümeyye'nin karısı da Resulullah'a gidip "Ya Resulallah! Hilal, hizmetçisi olmayan zavallı, yaşlı bir adam, ona hizmet etmemi çirkin görür müsün?" diye sormuş, Resullullah da "Hayır, ancak sana yanaşmasın!" buyurmuş. Kadın da "Vallahi onda hiçbir şey yapacak mecal yok, vallahi bu iş oldu olalı beri durmadan ağlıyor." demişti. Bunun üzerine yakınlarımdan bir kısmı bana "Karın hakkında Resulullah'dan izin alsan, nitekim Hilal'in karısına izin verdi." dediler. Ben de "Vallahi bu konuda Resulullah'dan izin istemem. Ben genç bir adamım, izin istediğim takdirde Resulullah'ın ne diyeceğini bilirim!" dedim. Bundan sonra on gece daha durdum, ta ki Resulullah'ın bizimle konuşmaya yasak koymasının üzerinden elli gece geçti. Ellinci gecenin sabah namazında sabah namazını kıldım ve evlerimizin birinin damı üstünde idim, öyle bir halde oturuyordum ki, tıpkı Allah Teâlâ'nın âyettebildirdiği gibi, nefsim üzerime çökmüş beni sıkıyor gibiydi, yani gönlüm bunalmış da bunalmış ve yer bütün genişliğine rağmen bana dar gelmeye başlamıştı, sıkılıyordum. Tam bu sırada Seli Tepesi üzerinde yüksek sesle bana doğru "Hey Kâ'b, Kâ'b b. Malik, müjde, müjde!" diye alabildiğine bağıran birinin sesini işittim, hemen secdeye kapandım, anladım ki, müjdeli bir haber geldi. Resulullah, sabah namazını kıldığı zaman bizim üzerimize Allah'ın tevbesini dilemiş ve izin çıktığını halka ilan eylemiş, onlar da bize müjde vermeye koşmuşlar. Bazı müjdeciler de öteki arkadaşlarıma gitmişler, bana da bir zat kısrağına binerek haber ulaştırmaya koşturmuş, ancak Eslem'den koşan adamın tepe üstünden seslenmesi, bana kısraktan daha çabuk ulaşmıştı. Sesini işittiğim müjdeci bana gelince sırtımda ne varsa çıkardım iki parçayı da ona giydirdim. Vallahi o anda ondan başka giyecek birşeyim yoktu. Sonra ben başkalarından

küme karşıladılar. Tevbeyi tebrik ediyorlar, "Allah'ın tevbesi sana mübarek olsun." diyorlardı. Nihayet vardım mescide girdim. Resulullah oturmuş, bir kısım insanlar da etrafında oturuyorlardı. Talha b. Ubeydullah kalktı, hemen koşarak bana geldi, benimle el sıkıştı ve tebrik etti. Vallahi ondan başka Muhacir'den kimse bana ayağa kalkmadı.Talha'nın bu yaptığını hiçbir zaman unuttam. Ne zaman ki, Resulullah'a selam verdim, yüzü seviçten parlıyordu, "Sana müjde, anandan doğduğun günden beri üzerinden geçen en hayırlı bir gün ile." buyurdu. Ben "Ya Resulallah, senin tarafından mı, Allah tarafından mı?" dedim. O "Hayır, Allah tarafından." buyurdu. Resulullah Efendimiz sevinçli olduğu zaman yüzü bir ay parçası gibi parlardı, onun yüzünden biz bunu anlardık. Ne zaman ki, huzurunda oturdum, "Ya Resulallah! Allah'a ve Resulullah'a verilen sadaka olmak üzere malımdan sıyrılmam benim tevbemdendir." dedim. Resulullah (s.a.v.) "Malının bir kısmını kendine alıkoy, bu senin için daha hayırlıdır." buyurdu. Bunun üzerine "Ben de Hayber'deki hissemi alıkorum." dedim. Sonra "Ya Resulallah!" dedim, "Allah beni doğru söylemem yüzünden kurtardı. Şu da tevbemden olsun ki, bundan böyle hayatta olduğum müddetçe doğrudan başka bir söz söylemeyeceğim". Vallahi bu sözü Resulullah'a söylediğimden beri müslümanlardan hiçbir kimseyi bilmiyorum ki, doğru söylemekten dolayı Allah'ın bana yaptığı imtihan ve ikramdan daha güzelini ona yapmış olsun. Şunu da belirteyim ki, Resulullah'a o sözü söylediğimden bu güne kadar bilerek bir tek yalan söylemiş değilim. Ömrümün geriye kalan kısmında da Allah'ın beni yalandan koruyacağına güvenir ve ümid ederim. Allah Teâlâ, Rasulü'ne şu âyetleri indirmişti: لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ ... وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ Şimdi Allah'ın bana ihsan ettiği nimetler içinde beni İslâm'a hidayet etmesinden sonra hiç bir nimet yoktur ki, Resulullah'a yalan söylemeyeyim de helak olmayayım diye karar verdiğim ve doğru söylediğim bu nimetten daha büyük olsun. Benim için hidayetimden sonra en büyük nimet budur. Nitekim yalan söyleyenlerin hepsi helak oldular. Çünkü Allah yalan söyleyenler hakkında vahyini indirdiği zaman her hangi bir kimse için söylediğinin en fenasını söyledi. Tebareke ve Teâlâ onlar hakkında buyurdu ki, سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِذَا انْقَلَبْتُمْ ... فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضَى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ *"Yani, siz seferden dönüp gelince size, yeminler ederek mazeret uyduracaklar...fakat şurası bir gerçektir ki, Allah fasık bir kavimden razı olmaz."* Yine Kâ'b (r.a.) demiştir ki, "Biz üçümüz, onlar o yeminleri ettikleri vakit, Resulullah'ın onların mazeretlerini kabul edip kendilerine istiğfar ettiği kimselerden sonraya kaldık. Bizim durumumuzu Allah açığa çıkarıncaya kadar Resulullah bizi "irca' " eyledi de bundan dolayı Allah Teâlâ bizim hakkımızda وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا *"Ve o ge-*

bizi "irca' " eyledi de bundan dolayı Allah Teâlâ bizim hakkımızda وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا *"Ve o geriye kalan üç kişi..."* diye buyurdu. Burada Allah'ın söz konusu ettiği tehallüf, yani peygambere ters düşüp savaşa katılmamak anlamına değildir. Bizim tehallüfümüz o yalan yere yemin edenlerden sonraya kalmamız ve hakkımızdaki hükmün gecikmiş olması anlamınadır..."[1]

Din âlimleri demişlerdir ki; işte nasuh tevbesi böyle Kâ'b b. Malik ile iki arkadaşının tevbesi gibi olur. Ancak böyle âyette de açıklandığı üzere tevbe ederken, yaptığı günaha duyduğu vicdan azabından dolayı dünya başına dar gelmeli, iç dünyası kendisini sıktıkça sıkmalı ve her şeyden kesilip Allah'a sadakat ve samimiyetle yalvarıp, sığınmalıdır.

Nitekim şöyle buyuruluyor:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ ﴿١١٩﴾
مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ اَنْ يَتَخَلَّفُوا
عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ
لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَاٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُنَ
مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ
بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنْفِقُونَ
نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ
لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾ وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ
لِيَنْفِرُوا كَٓافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَٓائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا

---

(1) Buharî, Ahkâm, 53; Cihad, 103, Menâkib, 23, Menâkibü'l-Ensâr, 43, Tefsîru sûreti, 9/14, Edeb, 63; Müslim, Tevbe, 53; Nesai, Mesâcid, 38; Ahmed b. Hanbel, III, 329, VI, 387, 388, 456-459.

فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ اِذَا رَجَعُوا اِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

﴿١٢٢﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ

وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾

Meâl-i Şerifi

119- Ey iman edenler! Allah'dan korkun ve doğrularla beraber olun.

120- Medine halkına ve civardaki bedevilere, Resulullah'ın emrine aykırı hareket etmek uygun olmadığı gibi, onun katlandığı zahmetlere öbürlerinin katlanmaya yanaşmamaları da yakışık almaz. Çünkü onların Allah yolunda çektikleri hiçbir susuzluk, hiçbir yorgunluk ve hiçbir açlık, ayrıca kâfirleri öfkelendirecek ayak bastıkları hiçbir yer veya düşmana karşı elde ettikleri hiçbir başarı yoktur ki, karşılığında kendilerine salih bir amel yazılmış olmasın. Çünkü Allah, güzel iş yapanların mükafatını zayi etmez.

121- Onların, Allah yolunda yaptıkları küçük veya büyük her harcama veya geçtikleri her vadi karşılığında, yaptıkları işin daha güzeliyle Allah'ın kendilerini mükâfatlandırması için sevap yazılmaması mümkün değildir.

122- Bununla beraber müminlerin hepsinin birden topyekün savaşa katılmaları uygun değildir. Her kabileden bir kısım insanlar da din ilimlerinde derinleşmeli ve kabileleri savaştan dönüp gelince onları uyarmalıdır ki, böylece Allah'ın azabından sakınırlar.

123- Ey iman edenler, önce yakın çevrenizdeki kâfirlerle savaşın ki, sizde bir güç ve kuvvet olduğunu görsünler. Ve iyi bilin ki, Allah müttakilerle beraberdir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا **Ey iman etmiş olanlar** اتَّقُوا اللّٰهَ **Allah'a ittika ediniz.** Allah'ın razı olmayacağı şeyleri yapmaktan sakınınız, razı olacağı amellere sarılınız. وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقٖينَ **Ve doğrularla beraber olunuz.** İmanlarında, ahitlerinde, hak dine olan bağlılıklarında, gerek niyet, gerek söz veya fiil olarak, yani her hususta doğru ve dürüst kişilerle beraber olunuz. Onlarla yakınlık kurunuz, onların tarafını tutunuz, hasılı onlardan uzaklaşıp ayrı kalmayınız. Açıkçası, münafıklardan sakınıp Hz. Peygamber'in ve ashabının yanında olanların safında yer alınız. Onlar gibi, özü doğru, sözü doğru, işi doğru olunuz. Onlarla beraber olunuz ve onlara uyunuz.

مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَدٖينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ **Medine ahalisi ile civarlarındaki bedeviler için** (yani ne Medine halkına, ne de Medine civarında yaşayan bedevilere) اَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ **Resulullah'a ters düşmek, ona aykırı davranmak yoktur.** Onun kararının dışına çıkmaları ve onun önem verip bizzat katıldığı bir gazadan geri kalmaları yasaktır. وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهٖ **Ve Resulullah'ın bizzat çektiği, katlandığı sıkıntılara aldırış etmeyip, önemsememeleri de yasaktır.** Yani kendi canlarını Hz. Peygamber'den daha çok sevmeleri, Peygamber'in kendilerini sakındırmadığı şeylerden kendilerinin sakınmak istemeleri de yasaktır. Onun çektiği zahmetlerde, katlandığı zorluklarda, karşılaştığı tehlikelerde hepsinin Peygamber'le beraber olmaları, onun emrinde bulunmaları ve ondan kopmamaları gerekir.

Rivayet olunduğuna göre; Ebu Hayseme, yukarıda geçen اَلَّذٖينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعٖينَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ فِى الصَّدَقَاتِ (Tevbe 79) âyeti nazil olduktan sonra, kendisine ait hurma bahçeliğine gitmiş, güzel de bir eşi varmış, kadın gölgeye hasırı sermiş, yaygıyı yaymış, taze hurma ve soğuk su da hazırlamış, kocasına sunmuş. Bu Hayseme bakmış ki koyu gölge, taze hurma, soğuk su, güzel kadın, Resulullah ise açık güneşte ve rüzgar altında, sonra kendi kendine "Vallahi bu, benim için hayır değil." demiş, hemen kalkmış, kılıcını kuşanıp mızrağını almış, devesine bindiği gibi rüzgar misali gitmiş. Peygamber (s.a.v) de uzaktan yola bakıyormuş, tozu dumana katarak bir süvarinin kendilerine doğru geldiğini görmüş "Bu gelen Ebu Hayseme'dir." buyurmuş. Gerçekten de gelen o imiş, sonra Resulullah sevinmiş ve ona dua ve istiğfar etmiştir.

ذٰلِكَ **Bu,** yani Resulullah'a uymak ve itaat etmenin gereği بِاَنَّهُمْ **şu sebepten dolayıdır ki,** لَا يُصٖيبُهُمْ ظَمَاٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda onlara ne bir susuzluk, ne bir yorgunluk, ne de bir açlık isabet etmez** وَلَا يَطَؤُنَ مَوْطِئًا يَغٖيظُ الْكُفَّارَ **ve kâfirleri kızdıracak, öfkelendirecek hiçbir yeri çiğnemezler** وَلَا يَنَالُونَ

مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا **ve düşmana karşı hiçbir başarı sağlamazlar ki,** اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهٖ عَمَلٌ صَالِحٌ **mutlaka kendileri için bunların her biri ile salih bir amel,** (yani en güzel ecre layık, Allah katında makbul olan bir iyilik) **yazılır.** اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ **Hiç şüphesiz Allah muhsinlerin** (yani güzel iş yapanların) **ecrini zayi etmez.** Özellikle ve öncelikle bunların ecrini zayi etmeyeceği kesindir.

وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغٖيرَةً وَلَا كَبٖيرَةً **Ayrıca onlar küçük veya büyük bir nafaka sarfetmezler, bir harcama yapmazlar** وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا **ve bir vadiyi kesmezler,** düşmanın geçeceği bir yolu kesip tutmazlar ki, اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ **bu da ancak onlar için yazılmış:** Lehlerine, hayır ve sevap olarak kayda geçirilmiş olur, لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **ki yapageldikleri amellerin daha güzel karşılığı ile** (yani mükafatı ile) **kendilerini mükafatlandırır.** Mükafatlandırmak istediği için o yaptıkları işlerden dolayı kendilerine sevap ihsan eder.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَٓافَّةً **Bununla beraber müminler bütünüyle hep birden, nefir olarak savaşa katılacak değillerdir.** Yani daha yukarıda قَاتِلُوا الْمُشْرِكٖينَ كَٓافَّةً *"Sizinle topyekün savaşa tutuştukları gibi siz de müşriklere karşı topyekün savaşın!"* (Tevbe, 9/36) ve اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا *"İster hafif, ister ağır hazırlıklarla hepiniz topyekün savaşa katılın!"* (Tevbe, 9/41) buyurulmuş olmak ve Medinelilerle civardaki bedevilerin savaştan kalmaları caiz olmamakla beraber gerek gaza ve gerek ilim öğrenmek için yeryüzündeki bütün müminlerin hepsinin birden koşup harekete geçmesi doğru değildir. Hepsinin birden savaştan kalmaları doğru olmadığı gibi, hepsinin birden seferber olmaları da doğru olmaz. فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ **O halde onların herbir oymağından, bir şehir halkı veya büyük bir kabile gibi herbir topluluktan** طَٓائِفَةٌ **bir taife,** yani bir kısım, bir grup, bir cemaat لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدّٖينِ **kalıp dinde tefakkuh etmeliler,** külfet ve zahmete katlanıp dinin inceliklerini iyice ve derinlemesine öğrenmeliler ve nefir olup savaşa katılanları وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ اِذَا رَجَعُٓوا اِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ **dönüp geldikleri vakit, belki hazer ederler diye uyarmalılar.** Yani halka üstünlük taslamak ve tahakküm etmek veya daha başka dünya çıkarları elde etmek gibi maksatlar uğruna değil, sırf kendi halkını, özellikle savaşa katılıp da din eğitim ve öğretiminden uzak kalmış olan din kardeşlerini inzar ve irşad maksadı ile fıkıh ve din ilimleri öğrensinler, kalanlar da bu iş için, yani eğitim ve öğretim için seferber olup toplansınlar. Şu halde dinde tefakkuh, yani derinliğine bilgi edinme işi de bir farz-ı kifayedir. Ve Allah yolunda cihaddan sayılmaktadır. Bu mânâya göre, din ilimlerinin tahsili için de bir seferberlik söz konusudur. Burada، لِيَتَفَقَّهُوا، لِيُنْذِرُوا، رَجَعُوا zamirleri nefir olan taifeye racidir.

Fakat âyette diğer bir mânâ daha rivayet edilmiştir. Şöyle ki: Müminler cihaddan tehallüf edenler (katılmayıp evlerinde oturanlar) aleyhinde nazil olan ilâhî açıklamaları işitince bu sefer de hepsi cihad için seferberliğe koşmaya başlamışlar, bunun üzerine her oymaktan bir kısmının cihada gitmesi bir kısmının da kalıp din ilimleri tahsil etmesi, bilgilerini derinleştirmesi ve kavmini uyarıp bilinçlendirmesi emrolunmuş. Ve böylece ilim belgelerle cihad, savaş da kılıçla cihad olmuştur. Her ikisinin de asıl gayesi, Allah'ın peygamber ve vahiy göndermesinin hikmeti olan nefse karşı cihad-ı ekberi kazanmak olduğu böylece anlatılmıştır. İşte bundan dolayıdır ki لِيُنْذِرُوا ، لِيَتَفَقَّهُوا "Dinde derinleşsinler ve inzarda, uyarıda bulunsunlar." zamirleri savaşa katılanlara değil, katılmayıp kalanlara raci olmuş demektir.

Bu açıklamalardan sonra "acaba savaşa hangi düşmandan başlamalı?" denecek olursa:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman etmiş olanlar** قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ **o kâfirlerden sizi velyedenlere, size yakın olanlara karşı savaşınız.** Yani savaşta "Herkes kendi yakınındaki düşmanla savaşmalı." kuralını uygulayınız. وَاَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْاَقْرَبِينَ **Sen kendi yakın akrabanı uyar!** (Şuara, 26/214) emri ile Resululah'a evvela en yakın aşiretinin inzar edilip uyarılması emredilmiş olduğu gibi, müminler de her şeyden önce en yakın düşmanlara karşı savaşmak ve vuruşmakla emrolunmuşlardır. Zira yakın olanlar sevgi ve kurtarılmaya daha layıktırlar. Zarar da yakından gelir. En yakın tehlike demek olan yakın düşmanları bırakıp da uzaktaki, isteseler de müslümanlara fazla bir zarar veremeyecek durumdaki düşmanlarla uğraşmak savaşın hikmetine aykırı bir tutumdur. وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً **Ve onlar sizde bir şiddet bulsunlar.** Yani diğer hususlarda imanın ve İslâm'ın inceliğini, zerafetini korumakla birlikte, savaş konusunda kararlı, azimli, tavizsiz ve katı bir tutum bulunduğunu, güçlü ve sarsılmaz bir zihniyet olduğunu görüp anlasınlar. Azim ve metanet sahibi sağlam ve hazırlıklı olduğunuzu onlara hissettiriniz. Böyle bir yol izleyiniz وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ **ve biliniz ki, Allah kesinlikle müttakilerle beraberdir.** Yani iman ehli olmak ve savaşmak da takva cinsinden bir harekettir. Allah'ın yardımı ve koruması da daima korunanlarla beraberdir. Dünya sevgisiyle kalbleri çürümüş, yılgın münafıklar gibi, sıkıntı ve ölüm korkusuyla kâfirlere karşı savaşmaktan çekinmek de aslında korunmak değil, kesinkes helâktir. Ve yakındaki düşmanı bırakıp uzaktakine gitmekte de tehlike vardır.

وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ
اِيمَانًاۚ فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَزَادَتْهُمْ اِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾
وَاَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰى رِجْسِهِمْ
وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾ اَوَلَا يَرَوْنَ اَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ
مَرَّةً اَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ
سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ هَلْ يَرٰيكُمْ مِنْ اَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا
صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

124- Bir sûre indirildiği zaman, içlerinden biri çıkar, "Bu sûre hanginizin iınanını arttırdı?" der. Fakat müminlere gelince, aslında her inen sûre onların imanını arttırmıştır ve onlar sürekli olarak müjdelenip duruyorlar.

125- Kalblerinde bir hastalık olanlara gelince, onların da murdarlıklarına (küfürlerine) murdarlık (küfür) katmıştır ve kâfir olarak ölüp gitmişlerdir.

126- Onlar (ınünafıklar) her yıl bir veya iki kere kendilerinin çeşitli belalara uğratıldıklarını görınüyorlar mı? Böyle iken yine de tevbe etmiyor ve ibret almıyorlar.

127- Aleyhlerinde bir sûre indirilince, "Sizi birisi görüyor mu?" diye birbirlerine göz ederler, sonra da sıvışır giderler. Allah onların kalblerini (imandan) çevirmiştir. Bu yüzden onlar anlayışsız bir kavimdirler.

وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ **Ne zaman bir sûre indirilirse onlardan bir kısmı,** bazıları, kâfirlerden bir kısım demek olan o münafıklardan kimisi يَقُولُ اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ اِيمَانًا **der**

ki; bu sizde hanginizde bir imanı ziyade etti? Bir iman ziyade etmek sözü, mevcut bir imana daha yüksek bir kuvvet ve revnak vererek heyecanını ve derecesini arttırmak veyahut bir gerçeği yeni baştan tasdik ettirmek mânâlarından daha geniş kapsamlı bir ifadedir. Birincisi nitelik, ikincisi nicelik açısından söz konusu olan bir ziyade, bir fazlalıktır. Bir gerçeğin kabulü anlamına iman bir bütün demek olduğundan burada nicelik açısından bir arttırma değil, nitelik açısından bir gelişme söz konusudur. Bu bakımdan peygamberlerle sıddıklar ile diğerlerinin imanları arasında derece farkı bulunur. Nitekim Hz. İbrahim'in "inanmıyor musun?" ilâhî suâline karşılık وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِى *"İnanıyorum, lâkin kalbim mutmain olsun istiyorum."* (Bakara, 2/260) demesi, iman neşesinin son mertebesini istemek içindi. Yine bu açıdan ele alınınca لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْعِيَانِ *"Haber, görmek gibi değildir."* (1) kuralı geçerlidir. Gayb ile gözlem, duygu ile görgü, bedahet ile istidlal arasında, hatta müşahededen hafızada kalan hatıra ile bizzat görülen arasında ancak tadarak, yaşanarak erilebilen bir kuvvet ve açıklık farkı vardır ki, bu fark ve açıklık yakînin aslına değil, derecesine ve kuvvetine ait olan bir farktır. Lâkin iman, birçok objeye yakından ilişkisi bakımından söz konusu edildiği zaman, ona bağlı olarak çeşitli tasdikler, birbirini izleyeceğinden, bunda iman nicelik bakımından da artar gider. Mesela hem namaza, hem zekata inanmakta, yalnızca namaza inanıp zekata inanmamaktan daha ziyade bir iman vardır. Bunun gibi, hem önceki kitaplara, hem Kur'ân'a inanan bir müslümanda yalnızca Tevrat ve İncil'e inanan kimselerden daha ziyade iman vardır. Böylece âyetle ortaya çıkan görev ve ahkamın ziyadeleşmesi oranında iman edilecek şeylerin sayısı da artar gider. Ve bu bakımdan ilâhî hükümlerin ayrıntılarına vakıf olan din âlimlerinin imanı her halükârda avamdan daha çok olur. Nitelik bakımından ise durum bunun tam zıddı olabilir. Yani avamdan birinin icmalî imanındaki kuvvet bir âlimin tafsilî imanından daha güçlüv e derece bakımından daha ileri olabilir. Bir de iman vücudî, küfür ise ademî olduğundan imanın özünde zaten küfre göre bir ziyadelik vardır. Bir kâfir imana kavuştuğu zaman, önceki durumuna göre, düşüncesinde, bilgisinde ve kalbinde bir fazlalık elde etmiş olur. Bundan dolayı "bu sûre, hanginize bir iman ziyade etti?" sözü, gerek nitelik ve gerek nicelik açısından imanın artmasını inkâr anlamını kapsadığı gibi, aslında imanın varlığını da toptan inkâr anlamını da kapsar. İşte münafıklardan bazıları Kur'ân'dan herhangi bir sûre nazil oldukça böyle diyor, ileri geri konuşuyordu. Sanki Kur'ân'da ne eski imanı yenileyen ve destekleyen, ne de yeniden iman etmeyi gerektiren hiçbir şey yokmuş gibi, hiçbir delil ve id-

(1) Ahmed b. Hanbel, I, 215, 271.

dia, hiçbir uyarı ve müjde, hiçbir gerçek yokmuş gibi göstermek ve böylece aldatılması mümkün olanları iğfal etmek için kendi aralarında müminlerle alay eder tarzda buna benzer sorular ortaya atıyorlardı. Alttan alta kurnazlıklar yaparak küfür ve inkârlarını çevrelerine bulaştırmaya çalışıyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'de هُوَ الَّذٖٓى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖ *"O Allah ki, Resulü'nü hidayet ve hak din ile gönderdi, onu bütün dinlere açıkça üstün kılmak için."* (Tevbe , 9/33; Fetih 48/28; Saf 61/9) buyurup dururken zamanımızda da bir kısımlarının, "Hz. Muhammed hayata ne getirdi?" diyerek gerçeği şüpheli göstermek ve tevhid nurunun sonsuz feyiz ve bereketini sınırlı kabul ettirmek istemeleri de tıpkı o devirdeki münafıkların "Bu sûre, hanginizin imanını arttırdı." demelerini taklitten öte birşey değildir.

İşte bu inkâr veya istihzaya cevap olarak buyuruluyor ki: فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا **Fakat iman edenlere gelince** فَزَادَتْهُمْ اٖيمَانًا **o** (yani gelen sûrelerden her biri), **onların imanını arttırdı** وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ **ve onlar bundan sevinç ve neşe duyuyorlar.**İman neşesi ile müjdelenip bunun sevincini yaşıyorlar, şen oluyorlar. وَاَمَّا الَّذٖينَ فٖى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ **Kalblerinde hastalık olanlara gelince de** فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰى رِجْسِهِمْ **o gelen her sûre, onların murdarlıkları üzerine bir murdarlık daha ekleyip murdarlıklarını arttırıyor.** Yani eski küfür ve inkârlarına, imansızlıklarına, kötü huylarına ve nifaklarına bir nifak daha ilave ediyor. Çünkü her sûrenin gelişiyle müminlerin iman neşvesi peyderpey nasıl artıyorsa, ahlâkları güzelleşip nasıl olgunlaşıyorsa, buna karşılık inkâr edenlerin de her inkârında küfürleri, katılıkları ve ahlâksızlıkları bir kat daha artıyordu وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ **ve onlar nihayet kâfir olarak öldüler**

اَوَلَا يَرَوْنَ اَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فٖى كُلِّ عَامٍ مَرَّةً اَوْ مَرَّتَيْنِ **Bakıp da görmüyorlar mı ki, bunlar, -bu münafıklar- her sene bir iki kere -yani bir kaç defalar- fitneye tutuluyorlar,** kendilerine suçlarını itiraf ettirecek durumlara düşüyorlar, Allah'ın yüce huzurunda günahkâr olarak dikilmenin dehşetini yad ettirecek, tevbeyi hatırlatacak türlü türlü belalara, hastalık ve kıtlık gibi musibetlere uğratılıyorlar, suikast hazırlamak, nifak çıkarmak dolayısıyla rüsvay olmak, Resulullah cihada çıktıkça imansızlık yüzünden ona aykırı düşmek, can korkusuyla kıvranmak gibi sıkıntılara giriftar oluyorlar. ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ **Sonra da yine tevbe etmiyorlar** وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ **üstelik bunlar akıllarını başlarına alıp düşünmüyorlar.** وَاِذَا مَا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ **Her ne zaman bir sûre nazil olsa,** نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ هَلْ يَرٰيكُمْ مِنْ اَحَدٍ **bunlar birbirlerine bakarlar, sizi birisi gözetliyor mu? diye biribirlerine göz ederler.** Sûrenin kendileriyle ilgili etkisinden bunalır, vahiy meclisinden kaçmak isterler,

fakat kaş göz işaretlerini müminlerden birisi görüverecek, bu konuşulanlardan alındıkları anlaşılıverecek, nifak ve hainlikleri meydana çıkıverecek diye gizlice oradan sıvışıp gitmek isterler, ثُمَّ انْصَرَفُوا **sonra da sıvışıp giderler.** صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ **Allah, onların kalblerini çevirmiştir,** بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ **o sebepten dolayıdır ki, bunlar fıkhı olmayan, anlayıştan ve derin kavrayıştan uzak bir kavimdirler.** İşin içyüzünü anlamazlar, hakkı ve hakikatı tedebbür ve takdir etmezler, yoksa derhal tevbekâr olur, Kur'ân'a sarılırlardı.

Ey İnsanlar!

لَقَدْ جَٓاءَكُمْ

رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزٖيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرٖيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنٖينَ

رَؤُفٌ رَحٖيمٌ ﴿١٢٨﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ

عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظٖيمِ ﴿١٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

128- Andolsun size içinizden öyle bir peygamber geldi ki, gayet izzetli ve şereflidir. Sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir üstünüze titrer, müminlere gayet merhametli ve şefkatlidir.

129- Eğer aldırmazlarsa onlara de ki: Bana Allah yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben O'na dayanmaktayım ve O, o büyük Arş'ın Rabbidir.

لَقَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ **Yemin olsun ki, size hakikaten bir resul geldi** مِنْ اَنْفُسِكُمْ **öyle bir resul ki sizden biri, kendi içinizden, kendi cinsinizden,** melek değil, beşer cinsinden, aslı ve nesebi belli, Arabî ve Kureyşî, Harem ehlinden, عَزٖيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ **sizin sıkılmanız ona ağır gelir,** gücüne gider. Yani, azap görmeniz şöyle dursun, bir takım zahmete, sıkıntıya uğramanız bile onu üzer, son derece rahatsız eder. Yahut sizi sıkan, zorunuza giden şeyler beşeriyet icabı onu da üzer, onun dayanma gücü ve metin görünüşü, sıkıntılara göğüs germesi, üzülmediğinden

değil, peygamber oluşundandır. Bu tefsirlere göre, cümlenin tamamı bir sıfat cümlesidir. Fakat İbnü Kuşeyrî'nin tercihine göre, "azîz" bir sıfat, "aleyhi mâ anittum" da ayrı bir sıfattır. Buna işaret olmak üzere bazı mushaflarda "azîz" kelimesinin üzerine bir "cîm" secavendi konmuştur ki, bunda daha başka bir anlam vardır. Yani, bir resuldür ki, azîzdir; büyük izzeti vardır. Sizi sıkıntıya sokan şeyler onun aleyhine olur, ona ağır gelir. O yüksek izzet sahibi peygamber, kendi cinsinin evlatlarının zor durumda kalmasına razı olmaz. Sizin cinsinizden olması ve izzet sahibi bulunması sebebiyle bütün dertlerinizi ve kederlerinizi yüreğinde duyar, acınızı hisseder. حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ **Üzerinize düşkündür, size karşı pek hırslıdır.** اِنْ تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰيهُمْ *"(Ey Muhammed) sen onların yola gelmelerini ne kadar istesen de"* (Nahl 16/37) âyetinde de işaret buyurulduğu üzere hidayet ve iyiliğinize, faydanıza, hayrınıza hırslıdır. Üzerinize toz kondurmak istemediği gibi, sizi mutluluğun zirvesine eriştirmek, selamete çıkarmak, cennete ve rıdvana kavuşturmak için bütün hırsıyla ve var gücüyle uğraşır. Üstelik onun merhameti yalnızca Kureyş'e, Arab'a, şu veya bu kavme değil, hangi kavimden olursa olsun بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ **bütün müminleredir ki, o raûftur.** Re'feti çok fazladır, yani gayet ince bir şefkati ve derin bir merhameti vardır. رَحِيمٌ **Rahîmdir.** Fıtraten, doğuştan, yaratılıştan, Allah tarafından pek ziyade merhametlidir. Günahkârlara bile acır. İşte bütün bunlardan dolayı ey insanlar, Kur'ân'da söz konusu olan mükellefiyetler, özellikle bu Berâetün Sûresi'nde yer almış olan tevbe, cihad vesaire hakkındaki emirler, yasaklar, ikazlar ve itaplar, ağırınıza gitmemeli, gönlünüzü incitmemelidir. Bütün bunlar küfür ve nifakın zararlarına ve uğursuzluklarına karşı genellikle müminlere gayet büyük bir sevgi ve şefkatin tecellileridir. Onun için hiç vakit geçirmeden bunlara iman edip, gereğince amel etmelisiniz.

Görülüyor ki, burada Resulullah'a Allah'ın güzel isimlerinden raif ve rauf ve rahîm isimleri verilmiştir. Hasen ibn'l-Fadl demiştir ki Allah Teâlâ, hiçbir peygambere, güzel isimlerinden iki isim birden vermedi, ancak bizim peygamberimiz hakkında "raûf ve rahîm" buyurdu. Kendi zat-ı sübhanisi hakkında da اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ *"Muhakkak ki, Allah insanlara raûf ve rahîmdir."* (Bakara, 2/143; Hac, 22/65) buyurdu. Gerçekten de Resulü'ne bu isimleri vermesi ve onu böyle vasıflandırması, onun hakkında büyük ikram ve tekrîm demektir. Bundan da anlaşılır ki, Allah'ın güzel isimlerinin hepsi "Allah, Rahmân ve Rab" gibi sırf Allah'a mahsus olan isimlerden değildir. Resulullah'ın kendisi, ilâhî ahlâk ile mütahallik olduğundan dolayı müminlere raûf ve rahîmdir. Getirdiği din de bütün yönleriyle, müminler için ayniyle nimet ve rahmettir.

فَاِنْ تَوَلَّوْا Buna rağmen yine de yüz çevirirlerse (ya Muhammed) فَقُلْ sen de onlara deki: حَسْبِيَ اللّٰهُ Allah bana yeter, لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ O'ndan başka ilâh yoktur, عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ ancak O'na dayandım وَهُوَ ve O, رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظ۪يمِ azîm (yani azametli) Arş'ın Rabbi'dir. Bütün kâinatı kuşatmış olan, en büyük hükümranlığın, en yüce saltanatın sahibi ve rabbidir. (Â'raf Sûresi'nde ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ âyet 54'ün tefsirine bakınız)

İşbu لَقَدْ جَٓاءَكُمْ 'den başlayan son iki âyetin Kur'ân'dan en son nazil olan âyet olduğu hakkında bir rivayet vardır: Hz. Übeyy b. Kâ'b (r.a.)den اَقْرَبُ الْقُرْاٰنِ عَهْدًا بِاللّٰهِ لَقَدْ جَٓاءَكُمْ الْاٰيَتَانِ "Kur'ân'ın Allah'a ahdi en yakın olanı, yani en son nazil olanı لَقَدْ جَٓاءَكُمْ 'den itibaren iki âyettir."(1) diye rivayet bulunmaktadır. Bununla beraber Bakara Sûresi'ndeki وَاتَّقُوا يَوْمًا (âyet 281) âyetinin bundan da sonra nazil olduğuna ilişkin rivayet daha çok tercihe şayandır. Yine rivayet olunduğu üzere Hz. Peygamber'in vefatından sonra Mushaf cemolunduğu zaman bu لَقَدْ جَٓاءَكُمْ âyeti, Zeyd b. Sabit tarafından çok araştırılmış ancak Zü'ş-şehâdeteyn yani, iki şahit hükmünde olan Huzeyme b. Sabit nezdinde bulunmuştu.(2) Yani âyet, ashabdan birçoklarının ezberinde olmasına rağmen yazılısı ancak Huzeyme'nin yanında bulunmuştu. Çünkü Kur'ân, yalnızca hafızların ezberinden değil, ondan başka Hz. Peygamber zamanında yazılmış ve en son arzada karşılaştırılmış sayfaların da bir araya getirilmesi ve bu belgelerin de dikkate alınması ile bir mushafta toplanmıştı. Yazmakla görevlendirilen Zeyd b. Sabit, bu iki âyeti, bir yerde yazılı olarak bulmadan yazamıyordu.

Bundan dolayı kendi ifadesine göre; "Berâetün Sûresi'nin sonundaki bu iki âyeti bulamayıp araştırmaya başlamış ve ancak Huzeyme'nin yanında yazılı olarak bulmuş ve böylece ezberden bilinen bu iki âyetin kesin yazılı belgesi de elde edilmiş oldu.

Ebu Davud'un süneninde rivayet olunduğuna göre; Ebu'd-Derdâ Hazretleri demiştir ki, "Her kim sabah ve akşam yedi kere حَسْبِيَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظ۪يمِ derse Allah Teâlâ, o kulun önemsediği şeylere kifâyet eder".(3)

Şimdi Tevbe Sûresi'nin hatimesi demek olan bu son kısmının daha hangi mânâ ve mazmunları içerdiği Yunus Sûresi'nden itibaren aşağıdaki sûrelerde ayrıntılarıyla açıklanacaktır.

---

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 331.
(2) Buharî, Tefsîru sûreti, 9/20; Fezâilü'l-Kur'ân, 4, Tevhid, 22; Tirmizî, Tefsîru sûreti, 9/18.
(3) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 334.

Yunus Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 109

Bu Yunus Sûresi hicretten önce Mekke'de nazil olmuştur. Mekkî sûrelerdendir. Ancak birkaç âyetinin Medine'de nazil olduğu da rivayet edilmiştir ki bunlar, bir rivayete göre فَاِنْ كُنْتَ فِى شَكٍّ (âyet 94) âyetinden itibaren üç âyet, bir başka rivayete göre de yalnızca وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهٖ (âyet 40) âyetidir.

Âyetleri: Yüzdokuz,

Kelimeleri: Bin sekizyüz otuziki.

Harfleri: Beşbin beşyüz altmışyedi.

Fâsılası: م ، ن ، ل harfleridir.

Nüzûl sebebi: Mekke ahalisi, Allah Teâlâ'nın beşer cinsinden bir peygamber göndereceğine inanmıyorlar, özellikle kendi içlerinden bir adamın peygamberliğini tuhaf ve inanılması zor birşey olarak görüyorlar "Allah, Ebu Talib'in yetiminden başka bir resul bulamadı mı?" diyorlardı. Allah'ın kudretinden böyle birşeyin olmasını uzak ihtimal olarak görüyorlardı. Ayrıca haşri ve neşri de inkâr ediyorlardı. Bu sûre işte bu sebepten dolayı nazil olmuştur ki, فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ

اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا اِيمَانُهَا (âyet 98) âyetinde istisnai bir şekilde Yunus Aleyhisselam'ın kıssasını anlatması dolayısıyla "Yunus Sûresi" adını alır.

Tevbe Sûresi'nin bitiminde, yani son iki âyetinde tevhid dininin gücündeki yüceliği gösteren, ilâhî saltanatın azametini "Rabbü'l-arşi'l-azîm" diye ifade eden ve ehadiyet sırrını dile getiren ilâhî beyandan sonra, vahiy ve peygamberlik konularının irdelemesini yapan ve ayrıntılarına giren böyle bir sûrenin yer alması, yani bir önceki sûrenin hatimesi (sonucu), bunun bir fatihası (girişi) durumunda olduğundan bu iki sûre arasındaki ilişki ve bağlantı gayet açıktır. Bu sûre Mekke'de, Tevbe Sûresi ise Medine'de nazil olmuş bulundukları halde, Mushaf'taki tertip sırasında bunun ve bundan sonraki birkaç Mekkî sûrenin ondan sonraya alınmış olmasındaki hikmet de göz önünde bulundurulmak gerekir. Buradaki hikmetin en açığı, İslâm dinin Araplar arasında yayılmasından sonra cihana yayılacağı devirlerde geçireceği aşamalara ait birtakım işaretleri de içermesidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَك۪يمِ ﴿١﴾ اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢﴾

Meâl-i Şerifi

1- Elif, Lâm, Râ. İşte bunlar o hikmetli kitabın âyetleridir.

2- İnsanları (eğri yolun sonundan) korkut, inananlara Rableri nezdindeki yüksek makamları müjdele, diye içlerinden bir adama vahyimizi göndermemiz onlara tuhaf mı geldi? Kâfirler: "Hiç şüphesiz bu besbelli bir sihirbaz." dediler.

الٓرٰ Elif-Lâm-Ra, Allah bilir muradını!... Görülüyor ki, bu sûre dahi hece

harfleri ile başlıyor. Demek ki, bunda da remzî (sembolik) bir ifade var. Özünü akılların kavrayamayacağı ilâhî bir sır ve mucize söz konusu oluyor. Bunun gibi sûre başlarındaki harfler hakkında Bakara Sûresi'nin başında bilgi verilmişti. Burada da bununla ilgili olarak özellikle rivayet olunmuş bulunan bazı görüşler vardır. Bunlar arasından birkaçı şöyledir:

- انا الرَّبُّ Rab benim, Ben Rabb'im.
- انا الله أرى Ben Allah'ım, görürüm(1),
- انا الرَّحْمٰن Ben Allah'ım Rahmân'ım,

anlamlarına remz olduğu söylenmiştir. الٓر ، حٰمٓ ، نٓ 'dan الرَّحْمٰن isminin meydana geldiği de hatırlatılmıştır. Bununla beraber bu harfleri işaret olunan mânâlara bir remz ve terkip olmaktan ziyade, doğrudan doğruya anlamı Allah'a havale olunması gereken müteşabihattan olması dolayısıyla sınırsız ihtimaller içinde bu anlamları da hatırlatması şeklinde anlamak daha uygun olur. Bu "hurûf-u mukatta'a'yı müteşabihattan saymayan tefsir âlimlerinin açıklamalarına göre ise « الٓمٓ » de olduğu gibi herşeyden önce sûrenin ismidir. İkinci olarak elifba ve ebced (yani a, b, c, d) gibi herkesin bildiği hece harflerinin hem tek tek, hem de bileşik durumlarını anlatan yeni bir isimdir ki, mânâlı kelimelerin aslı bulunan bu hece harflerini böyle özel bir şekilde ihtar ederek, bu basit, sınırlı ve belirsiz harflerden Allah'ın hikmetiyle sınırsız bir şekilde anlamlı kelimeler ve cümleler yapılabildiğini ve insanların bu sayede söyleyip anlamak gibi büyük bir nimete erdiğini ve bundan birçoklarının gafil olduğunu, aslında bu durumun ilâhî kudrete gayet ince bir delil demek olduğunu gözler önüne sermektir. İşte Kur'ân nazmının da o basit ve sınırlı alfabe harflerinden meydana gelmiş olmakla beraber öbür kelâmlar gibi değil, herkesin bildiği elifbayı yeni duydukları ve sırrına eremedikleri bu "Elif-Lâm-Ra" gibi yepyeni bir şekilde ve benzeri görülmemiş bir sanat ve estetik anlayışı ile ortaya koyan ve söz dizmede usta olan bütün edebiyatçıları ve belağatçıları bir benzerini meydana getirmekten aciz bırakan fevkalade sanatlı ve seçkin bir hikmetli kitap olması, onun Allah tarafından indirilmiş bir mucize ve bir peygamberlik belgesi olduğuna delalet eden çok açık bir delil teşkil ettiğini anlatır. Bütün inkârcılara tehaddi ile (hodri meydan diyerek) meydan okur.

Ayrıca çok dikkate şayan bir şeydir ki, "Elif-Lâm-Mim" hece harflerinde bütün harflere şamil olan boğaz, dil, dudak, üç mahrecin üçünü de içine aldığı

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 339-340.

halde "Elif-Lâm-Ra" hece harflerinde ise esas itibariyle boğaz ve dil mahreçleri ile yetinilmiştir. Gerçi "elif" ve "lâm" isimlerinin telaffuzunda birer dudak harfi olan "fe" ve "mîm" harflerine de işaret varsa da yazılışta olduğu gibi "elif, lâm, mîm" deki şekliyle mevcut değildir. "Elif" aksa-yı halk denilen gırtlağın en dip kısmından çıkar, "lâm" ile "ra" ise ağız içinde dil ucundan çıkar. « الم » (elif-lâm-mîm" denilince içerden başlayıp dudaktan dışarıya çıkan bir heceler dizisi söz konusu olduğu halde, « الر » (elif-lâm-râ) denilince heceler henüz ağız içinde ve dil ucunda çalkalanıp durmaktadır. Bu zevke göre, « الم » bütün Kur'ân'ın bir ismi olabilirse de « الر » ancak bir sûre ismi olabilecek bir vahiy sırrı demek olur. Bununla beraber bunun Kur'ân'ın bir ismi olduğu da söylenmiştir ki, bu da o zaman henüz nüzulün tamam olmamış bulunması itibariyle dikkate alınabilir.

Allah bilir.

تِلْكَ **Onlar,** sana nazil olan ve akılları hayrette bırakan o bediî harfler, yani bu sûre veya kâfirlerin şaşıp kaldıkları ve bir türlü kabul etmek istemedikleri diğer sûreler, اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ **o hikmetli kitabın âyetleridir.**

Hakîm: Hikmetli, hâkim, muhkem, mâbihil-hüküm (kendisi ile hükmolunan), mahkûmun fîh (hükmü kesin olan) anlamlarına gelir ki, Kur'ân hakkında herbiri ayrı açılardan doğrudur. Esasen hikmet sahibi ve hâkim (hüküm veren) anlamlarına Hakîm, Allah Teâlâ'nın esmâ-i hüsnasından olmakla Kur'ân'ın bu isimle adlandırılması, Allah'a olan nisbetini kuvvetle ifade etmek için bir mecaz demek olur.

Âyet (âyetler)'in kitabın bütününe izafeti de ya cüz'ün külle izafeti şeklinde olur ki, meşhur olan budur. Yani bu sûre, ilâhî hikmetleri ve hükümleri içine almış olarak nazil olmakta bulunan o muhkem kitabın, o Kur'ân-ı Azîmüşşan âyetlerinin bir kısmıdır. Veya delilin medlule izafeti olmakla da mümkündür: Nitekim "Elif-Lâm-Râ" hece harflerine işaret olduğuna göre asıl hikmetli kitap, mânâ ve hece harflerinden meydana gelmiş olup, o mânâya delalet eden ilâhî nazım da onun âyetleri, yani delalet eden delilleri demek olur.

Her iki takdirde de kitap hakîm olduğu gibi ona izafetle âyetlerin dahi hakîm olduğu anlaşılır, ki, bu cihet Hûd Sûresi'nde الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ *"Bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri (önce) muhkem kılındı, sonra ayrıntılı olarak açıklandı."* (Hûd, 11/1) diye açıklanacaktır. Gerek Hûd Sûresi'nde, gerek İbrahim Sûresi'nde diye buyurulmuş olması "âyâtü'l-kitab" izafetinde gözlenen birinci vechi destekler görünmektedir. Hasılı Kur'ân, ilmî ve amelî yönlerden ilâhî hik-

metle dopdolu, Hakk'ın hükümlerini içermek bakımından mümin ve kâfir herkes hakkında hakim ve öyle hakim ki, Kur'ân ne diyorsa, herkesin başına gelecek olan hüküm olur. Beşer fiilleri ve eylemleri hakkında adalet ve iyilik konularında hüküm vermeye esas ve ölçü edinilecek bir ilâhî kanundur. Halka hidayet rehberi, itaatkârları sevap ve cennetle müjdeleyen, isyankârları ikab ve cehennem ile inzar edip uyaran kesin hükümlü, gerek nazmı, gerek mânâsı her türlü noksandan ârî kılınmış, beyan ve belâğatı bedî' ve güçlü, tahriften korunmuş, özellikle "ümmü'l-kitab" olan âyetleri, neshi kabil olmayacak şekilde ebediyyen muhkem hakikatleri ve ezeli ahkamı dile getirir. Kur'ân bu özellikleriyle Hz. Muhammed'in peygamberliğinin en mükemmel şahidi ve bir benzerinin ortaya konması mümkün olmayan parlak mucizesi olmak üzere, inzaline, itmamına ve ahkamının icrasına Allah Teâlâ'nın kesin hükmü ve iradesiyle ilişkili olmak bakımından "mahkumûn fîh", yani bu vecihlerden her biri ile teker teker ve bütünüyle topyekün hakim bir kitaptır. İşte bu okuyacağınız «الر» sûresi de diğer okuduklarınız ve daha okuyacaklarınız gibi o hakim kitabın bir kısım âyetleridir ki, bunlarda kâfirleri şaşırtan ilâhî sırlardan ve hikmetlerden bir kısmını görüp anlayacaksınız.

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا **İnsanlar için bir acaiplik mi oldu?** Yani, insanlar için tuhaf bulunacak, şaşılacak, vukuuna inanılmayacak, garip kabul edilecek bir şey mi oldu?(1) أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ **Onlardan bir ere,** melek değil, beşer cinsinden olan bir erkeğe dünya malı ve mülküne yani fazla bir servete ve ihtişama sahip olmayışı bakımından sıradan insanlardan biri sayılan ve fakat yüce faziletleri ve kudsi hasletleri bakımından bütün insanlığın medar-ı iftiharı durumunda en yüksek, en seçkin bir ferdi olan büyük bir erkeğe, أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ **insanları inzar et, uyar diye vahyetmemiz,** bütün insanların ahirette başlarına gelecek korkunç ahval ve dehşeti haber ver, küfür ve isyanın akıbetinden korkut; وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا **iman edenlere de şunu müjdele:** أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ **Onların Rab'leri katında kendileri için muhakkak bir "kadem-i sıdk" vardır.**

Kadem: kelimesi "kıdem" benzeri olarak bir işte önceliği bulunmak, yani bir hususta diğerlerini geçmiş olmak; gerek hâl, gerek hayır, hasenat, bilgi, tecrübe, rütbe v.s. bakımından ilerde olmak demektir. Bunun müennesi "kademe" demektir ki, bu da dilimizde derece anlamına kullanılır. "Kadem" aynı za-

---

(1) عِنْدَ النَّاسِ عَجَبًا Buyurulmayıp da tahsis lamı ile لِلنَّاسِ buyurulması sadece hayretle yetinmeyip bir ucube ittihaz edildiğine, gülünç ve tuhaf bulunduğuna ve bu yüzden aleyhine birtakım laf-lar söylendiğine de delalet eder. (Müellif)

manda "ayak" anlamına gelir, yani ayağın topuktan aşağısı, daha doğrusu tabanı demektir. Bir şeyin mukaddemine , yani yarışta en önde gelenine ve kahramanına da söylenir. Filanın, filan hizmette kıdemi, veya kademi var demek, o işte önceliği ve herkesten fazla hizmeti var demektir. "Filanın hayırda bir kademi vardır" demek, diğerlerine önayak olmuş, cesaretle işin başını tutup ileri götürmüş demek olur. "Kadem-i sıdk" deyimine de müfessirler, güzel amel, hayır işlerinde başta olmak, levh-i mahfuzda liste başında gelmek, birincilere takdir edilmiş olan bir mükafata ermek, yüksek bir rütbe ve makam gibi mânâlara tefsir etmişlerdir. Fakat âyetin gelişinden (siyakından) anlaşıldığı, ayrıca Hasen ve Katade'den rivayet olunduğu üzere burada muradın peygamberimize mahsus şefaat olduğu açıktır.

Kadem-i sıdk: Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in Allah katındaki yakınlığı, şefaat makamı ve Kamer Sûresi'nde geleceği üzere فِى مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ *"Güçlü padişahın huzurunda doğruluk koltuklarında (hoşnutluk içinde)dırlar"* (Kamer, 54/55) âyeti gereğince, müttakilerin cennetlerde Allah Teâlâ'nın yüce katında tespit edilmiş olan "sıdk makamı"na girmeleri için önlerine düşen ve onlara yol gösteren delilleri ve önderleri olması cihetlerini ifade eden bir özel deyimdir. Yani, Allah Teâlâ'nın, bu kitab-ı hakimi vahyettiği o erin, o zât-ı Muhammedi'nin Allah katında öyle yüksek bir değeri, derecesi ve makamı, öylesine yüce bir sıdk u emaneti vardır ki, Allah huzurunda müminler için sıdk ile şefaat edecek ve önlerine düşüp cennetlere ve o Melîk-i Muktedir (güçlü melik) katındaki sıdk makamına vasıl olmalarına kadar onlara önderlik yapacak rehberlik edecektir. Şu halde beşer cinsinden bir ere Allah Teâlâ'nın böyle vahiy ve risalet vermesi, Allah katında onlara önem verildiğini ve şeref bahşedildiğini gösterir, müminler için de büyük bir beşareti ve müjdeyi içerir.

Şimdi böyle, bu inzar (korkutma) ve tebşir (müjdeleme) esası üzerine gönderilmiş olan o hikmetli kitabın âyetlerini vahiy yoluyla insanlar içinden dünya malı ve rütbesi bakımından gücü ve şöhreti olmayan bir adama nübüvvet ve kitap verilmesi, Allah tarafından insanlara peygamber olarak gönderilmesi nasıl olur da yakışıksız, garip ve acaip bir şey sayılır? Ve nasıl olur da bu hakikat, bu ilâhî ihsan, insanlığn medar-ı iftiharı olmaz?... Bu durum o insanlar için bir ucube mi oldu ki, قَالَ الْكَافِرُونَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ *"Kâfirler dediler ki; hiç şüphesiz bu apaçık bir sihirbazdır."* Nafî, Ebu Amr, İbnü Amir, Ebu Ca'fer ve Yakub kırâetlerinde لَسِحْرٌ okunur, o takdirde gelen âyetler ve vahiy olayının kendisi kastedilerek "Bu hiç şüphesiz apaçık bir sihirdir." anlamına gelir. Kâfirler, bu

herhalde beliğ yani apaçık bir sihirbazdır veya apaçık bir sihirdir, dediler. O inzarı ve tebşiri içeren hikmetli kitaba hak vahyi demek istemediler. Bununla beraber fevkalade yüksek olan icazı ve hikmeti karşısında büyülenmiş gibi hayrete kapılmaktan da kurtulamadılar; Peygamber'e sihirbaz, üstelik mübin, usta, ileri derecede bir sihirbaz dediler. Vahiy ve nübüvveti acaip ve garaip ile aldatıcı, göz boyayıcı sihirbazlık, o hikmetli kitabı da bir sihir gibi göstermek istediler. Çünkü beşerden birinin Allah'dan vahiy alıp peygamber olmasını acaip buluyorlar.

Özellikle beşer içinde Arabî, Kureyşî, Mekkelilerden seçilip süzülmüş ihtişamsız bir zatın Allah tarafından kendilerine peygamber olmasından hiç hoşlanmıyorlar, bâri bu Kur'ân iki beldenin birinden azametli bir adama inseydi لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ *"Bu Kur'ân iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"* (Zuhruf, 43/31) diyorlardı. Bu âyetteki اَكَانَ istifhamı, bir istifham-ı inkârîdir ki, onların hayretine hayret ettirmek nüktesini ifade eder. Yani taaccüp ve inkâr edilecek, Allah'a yakıştırılamıyacak bir şey mi var ortada? Allah'a yakıştıramadığınız şey, Allah'ın beşer cinsinden bir erkeğe vahiy gönderip, onu insanlara peygamber yapması mıdır? Şaşılacak şey bu değildir, asıl şaşılacak şey sizin buna sihir demeniz ve inkâr etmenizdir. Daha doğrusu bütün insanlara inzar (korkutma) ve tebşîr (müjde) yapacak peygamber melek cinsinden olsaydı, asıl o zaman şaşmak gerekirdi. Nitekim bunu beyan etmek üzere وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ *"Eğer biz onu (peygamberi) bir melek kılsaydık, yine onu bir adam şekline sokardık, onun peygamberliği hakkında şüpheye düşecekleri yine şüpheye düşürürdük."* (En'âm, 6/9) buyurulmuştur. Yine bunun gibi, İsrâ Sûresi'nde قُلْ لَوْ كَانَ فِى الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا *"De ki; Eğer yeryüzünde uslu uslu dolaşan melekler olsa idi, elbette onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik.."* (İsrâ, 17/95) buyurulduğu üzere, melekten peygamber meleklere veya melek hasletli kimselere yakışırdı. Zira peygamberliğin faydalı olması için peygamber ile ona muhatap olanlar arasında tecanüsün bulunması büyük önem taşımaktadır. Böyle ilâhî vahye mazhar olup, Allah katında yüce risalet makamına ermiş olan bir zatın durumuna erememekle beraber onun hemcinsi olarak yanında, yakınında bulunmak da büyük bir mazhariyettir, ona inananlar için Allah katında öyle bir "kadem-i sıdk"a nail olmak gibi büyük bir mutluluk, büyük bir bahtiyarlıktır. Bu bahtiyarlığı hor görüp, yüksünüp reddetmek ne kadar aptallık, ne büyük budalalıktır! Asıl esef edilecek, asıl hayret edilecek hâl işte budur.

İnsanlara harfleri öğreten, isimleri ve sözleri türetmeyi belleten, onlardan mânâ çıkarma, anlama ve anlatma nimetini ihsan eden Rabbülâlemin'in bir kuluna o vahyi veremiyeceğini, o inzar ve tebşiri yapamıyacağını, o sadık ve mütevazi kulunu dilediği gibi yükseltemiyeceğini vehmetmek, bu Allah vergisi nimete dudak büküp "nasıl olur?" diye taaccüp etmek, Hakk'ın hikmetine karşı gelmek, Allah'ın Resulü'ne sihirbaz, âyetlerine sihrî demek, hasılı ilâhî saltanatı kontrol altında tutmaya kalkışmak, irşadını, uyarısını iğfal sanmak ne kadar acaip bir tutum, ne tehlikeli bir hareket ve cüret bilir misiniz?

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ
أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ
إِذْنِهِ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾ إِلَيْهِ
مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ
الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ
شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾ هُوَ الَّذِي
جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ
السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ
لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥﴾ إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ
فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾

Meâl-i Şerifi

3- Rabbiniz o Allah'dır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra arş üzerine istiva etti (onu hükmü altına aldı), işi tedbir eyliyor. O'nun izni olmaksızın hiç kimse şefaatçi olamaz. İşte Rabbiniz olan Allah budur. O'na ibadet ediniz! Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?

4- Dönüşünüz hep O'nadır. Allah'ın vaadi haktır. Herşeyi ilk baştan yaratan O'dur. Sonra iman edip salih amel işleyenleri hak ettikleri ölçüde mükâfatlandırmak için geri döndürecek olan yine O'dur. Kâfirlere de inkâr ettikleri için kaynar sudan bir içki ve acıklı bir azap vardır.

5- O Allah'dır ki, senelerin sayısını ve hesabını bilesiniz diye güneşi bir ışık, ayı da bir nur yaptı. Ve aya menziller tayin etti. Allah bunu hak olarak yarattı. O, bilecek olan bir kavim için âyetlerini ayrıntılı olarak açıklar.

6- Elbette gece ile gündüzün birbiri ardınca değişip durmasında ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattıklarında sakınan bir kavim için bir çok delil vardır.

اِنَّ رَبَّكُمُ **Muhakkak ki, Rabbiniz,** yani sizden bir eri, sizi uyarsın ve müjdelesin diye vahiyle şereflendirip size peygamber olarak göndermesine hayret edip şaştığınız ve hikmetli kitabına sihir dediğiniz, sizin de malikiniz اللّٰهُ الَّذِى **O Allah'dır ki,** خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ **gökleri ve yeri altı günde yarattı.** (Â'râf, 7/45 âyetinde bununla ilgili izahat verilmişti, oraya bkz.) Bu gökler ve yer yok iken onları, aşağı yukarı kâinatın bütün bölümlerini (galaksilerini) öyle seri bir dereceleme ile yarattıktan başka ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ **sonra da arş üzerine istiva eyledi.** Bütün bu kâinat (Cosmos) mülkünü hükmü altına aldı, yaratılmış ne varsa hepsi üzerinde, yani bütün zerrelerin ve kürelerin, cisimlerin ve ruhların ve bütün kuvvet ve enerjilerin, güçlerin, saltanatların ve iktidarların üstünde hüküm ve saltanatını icraya başladı. Yani يُدَبِّرُ الْاَمْرَ **işi tedbir ediyor,** arşından arzına varıncaya kadar gerek cüz'î, gerek küllî, kâinatın bütün işlerini tedbir ediyor, yönetiyor ve yönlendiriyor. Herşeyin melekûtunu elinde tutuyor.

Tedbir: Bir işin iyi bir sonuca ulaşması için ardını ve akıbetini, önünü sonunu, bilerek, hesap ederek gözetmek, takdir ve idare etmek demektir ki, burada murad, bütün işlerin birbirine bağlı olarak gelişmesini ve en son akıbetini

tayin eden Hakk'ın hükmü ve takdiridir.

O öyle yüce bir Rab'dır ki, مَا مِنْ شَفِيعٍ **O'na karşı hiçbir şefaatçi yoktur.** Onun işine karışacak, emrine ve tedbirine müdahale edebilecek bir şeriki ve naziri, yani eşi ve benzeri olmak şöyle dursun, O'nun huzurunda hiçbir kimse için kendiliğinden şefaat edebilecek hiçbir yardımcı bile yoktur. Hiçbir zaman böyle bir yardımcı yoktur. اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِهِ **Ancak O'nun izninden sonra.** Yani O izin verirse, O'ndan izin çıkarsa ancak o zaman bir şefaat eden bulunabilir. Nebe Sûresi'nde de يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ *"O gün Rahman olan Allah'ın izin verdiklerinden başkası tek kelime bile söyleyemeyecek..."* (Nebe', 78/38) buyurulduğu üzere, Allah Teâlâ'nın hikmetine ve rahmetine bağlı olarak verilen izin üzerine konuşacak olan şefaatçılar da doğru ve savaptan, yani gerçekten ve doğrudan başka bir şey söyliyemiyecekler. Bu sıdk u sadakat ve istikamet sahibi olan ve şefaat etmekle izinli kılınanlar da ancak şefaate lâyık olanlara şefaat edebileceklerdir ki, bu liyakatın ilk şartı imandır. Onun huzurunda müminlere bir "kadem-i sıdk" tebşiri ile, o inzar ve tebşir emriyle o erkeğe bu kitab-ı hakimin vahyolunması bu izin ve sıdk ile ilgilidir. Yoksa kimin haddine düşmüş ki, O'na yaklaşabilsin kimin haddine düşmüş ki, O'nun hükmüne boyun eğmesin.

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ **İşte Rabbiniz olan Allah O'dur.** Eşi ve benzeri olmayan böyle azametli bir zülcelaldir. فَاعْبُدُوهُ **İşte O'na ibadet ediniz.** Yani, O'nun birliğini, biricikliğini bilerek, O'nu gerçek mabud tanıyarak, kemal-i ta'zim ile yalnızca O'na ibadet ediniz. Taştan, ağaçtan yapılmış şekil ve suretler şöyle dursun, ne bir meleği, ne bir nebiyi O'na şerik koşmayınız, O'nun indirdiği vahiy âyetlerine iman ediniz ve âyetlerinin ahkâmına uyunuz. اَفَلَا تَذَكَّرُونَ **Hâlâ düşünüp aklınızı başınıza almaz mısınız?** Bu hakikatleri bilip Rabbinizi bu azamet ve kibriyasını hatırınıza getirip bir düşünmez misiniz? Aklınızı başınıza toplayıp, bu azametli kudret karşısında haddinizi bilmez misiniz? اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا **Nihayet hepinizin toptan dönüp varacağınız merci O'dur, dönüşünüz O'nadır.** وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ *"Andolsun ki, sizi ilk yarattığımızda olduğu gibi yine teker teker bize gelirsiniz"* (En'âm, 6/94) âyetinde açıklandığı gibi, ölüm ile dönüş teker teker olduğu için, burada ihtar olunan toptan dönüşten murad da öldükten sonra dirilmek şeklinde olan rücudur. Nitekim bu mânâyı desteklemek açıklığa kavuşturmak ve ispat için buyuruluyor ki:

وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا **Hakk'a Allah vaadi böyledir. Gerçekten ve kesin olarak Allah'ın vaadi böyledir.** اِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ **Muhakkak ki O, halkı bed' eder**

sonra onu iade eyler. Yaratmayı ilk baştan neş'et-i ûla (Ruhun bedene girmesi) ile yapar, sonra döner onu yeni baştan neş'et-i uhra (âhirette yeniden dirilme) ile yaratır. İşte bu iade ve irca' şunun için yapar ki, لِيَجْزِىَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ **İman edip salih amel işleyenlere adaletle,** yani zerre miktarı haksızlık yapılmamak kaydıyla ecir ve mükafat versin. وَالَّذِينَ كَفَرُوا **Kâfir olanlara ise** لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ **bunlara da hamimden bir şarap** yani kaynar sudan bir içecek وَعَذَابٌ اَلِيمٌ **ve acıklı bir azap vardır.** Bunları da böyle cezalandıracaktır. Çünkü بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ **küfür ve inkârda direnmeleri sebebiyle** bunu hak etmişlerdir.

هُوَ الَّذِى **O, O'dur ki,** yani bu yeniden dönüşü yaratacak ve cezayı verecek olan Allah, öyle bir yaratıcı, öyle bir düzenleyip tedbir edicidir ki, جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا **Güneşi bir ziya yaptı, ayı da bir nur yaptı.** Bu ifadelerden ziya ile nurun farklı şeyler olduğu anlaşılıyor. Bunların ikisi de aslında karanlığın karşıtı olan aydınlık olayını ifade ettikleri, bunun da çeşitli şiddet derecelerine göre birtakım mertebeleri bulunduğu bilinen bir şeydir. Bunların hepsine nur adı verilebilir. Fakat nur ziyadan daha geniş kapsamlı, ziya da nurdan daha belirgin ve kuvvetlidir. Ziyada aşırı bir parlaklık, belli bir parıldama, kuvvetli bir yayılma ve şiddet vardır. Göz kamaştıran ve icabında acı veren birtakım özellik bulunmaktadır. Nurda da mutlak olarak karanlığa karşılık olan bir revnak, yumuşak bir yayılma, sükun ve huzuru andıran bir safa ve letafet söz konusudur. Bir tarife göre de nur, ziyanın ışığı ve şuaıdır, karanlığı gideren şu'lesidir. Bu o demek olur ki, karanlığın en yakın karşıtı nurdur. Ziyada nurdan başka birtakım özellikler daha vardır. Mesela, ziyada ısı ve yakıcılık bulunabilir. Nitekim ziya ısı veren ve vermeyen özelliklere ayrıştırılabilir. Fakat nur, sırf zulmet karşıtı olan ve ziyadan birtakım tahliller yoluyla alınabilen bir mânâdır. Ayrıca denilmiştir ki, ziya bizzat olana, nur araz yoluyla olana söylenilir. Şu halde burada ay nurunun güneş dolayısıyla meydana geldiğine işaret vardır. İsra Sûresi'nde de gelecek olan فَمَحَوْنَا اٰيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً *"Gecenin âyetini sildik, yerine gündüzün âyetini aydınlatıcı yaptık."* (İsra, 17/12) ilâhî beyanı ile bu konu daha çok açıklık kazanmış olur. Bu suretle aya bir nur verilmiş olması ayın mahvı meselesini de hatıra getireceğinden, burada güneşe tapanlara karşı güneşin de, ayın da sonradan yaratılmış birer mahluk olduğu ve onlar üzerindeki kudret ve hakimiyetin de Allah'a ait bulunduğu, böylece uluhiyet ve rububiyet hakkının yalnızca O'na mahsus olduğu iyice anlatıldıktan başka, güneşin ziya yapılması bir neş'et-i ûla, yani ilk baştan yaratma işini, ayın da nur yapılması neş'et-i uhra, yani yeni baştan yaratma işini ve bir iade işlemini göstermiş oluyor ki, sözün akışı gereği olarak, bu ilk yaratma ve yeni baştan yaratma kudreti aslında

güneşin ve ayın sürekli hareketlerinde her an gözlenip duran bir olaydır. Lâkin ayın hallerinden ikinci yaratılış demek olan neş'et-i uhraya delalet, daha açık ve daha ayrıntılı olarak gözlenip okunmaktadır. Gerçekten Allah Teâlâ, gündüz âyeti olan güneşi ilk yaratılışında bizatihi ziya (ışık) kaynağı olarak yaratmış ve henüz onu mahv ve tekvir etmediğinden, o ziya kaynağı istikrarını bulmak üzere şimdi olduğu gibi dönüp durmaya devam etmektedir. Gece âyeti olan ayı ise ilk yaratılışından çıkarıp söndürmüş, yani ilk şeklini mahvetmiş, değiştirmiş ve ona ikinci bir yaratılış aşaması vererek ziyadan yansıyan bir nur ihsan etmiştir. Yani, جَعَلَ fiilinin güneşe taalluku bakımından inşa ve aya taalluku bakımından tasyirdir[1].

Evet Allah odur ki, güneşi bir ziya yaptı, ayı da bir nur. وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ **Ve onu,** yani aya **birtakım menziller takdir etti.** Ay, menzilden menzile seyreder ve her birinde nuru değişik tahavvülat ile belli bir miktar arzeyler. Araplar ayın menzillerini yirmi sekiz menzil sayarlardı ki, her birinde ay bir gece bulunur, bütün menzillerin sonunda da bir veya iki gece gizlenir. Menzillerin isimleri de şöyledir: Eşşeratan, Elbütayn, Essüreyya, Eddeberan, Elhak'a, Elham'a, Ezzira, Ennesre, Ettarf, Elcebhe, Ezzübre, Essarfe, El'avva, Essimak, Elfakr, Ezzübana, El'iklil, Elkalb, Eşşevle, Enneaim, Elbelde, Sa'düzzabih, Sa'dübüla', Sa'düssü'ûd, Sa'dül'ahbiye, Elferu'ulmuahbar, Erreşa ki, bunun bir adı da Hut'tur.

Bunlar o burçlar, o menzillerdir ki, cahiliye devri arapları أنْوَاء envai müstamtarayı (sığınılacak yıldızları) bunlara nisbet ederlerdi.

Hasılı Allah o ziyayı ve nuru yaptı ve o nura menzil menzil değişik miktarlar tayin etti ki, لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ **senelerin sayısını ve hisabı bilesiniz.** Yani, o ziya ve nur "ihtilaf-ı mekadir" denilen mikdarların değişmesi sayesinde, gök cisimlerinden ve yer cisimlerinden, maddeden ve mekandan, başlangıç ve sonuç noktalarını idrak etmeye, anlamaya yarayacak olan madde, mekân ve zaman fikrine, âdet ve hesap bilgisine geçip, dinî ve dünyevî işleriniz için bilgi sahibi olasınız. Doğumdan ölüme, dünyadan ahirete doğru ömürlerinizin akışını gösteren senelerin adedini, aylar, günler, geceler v.s. sizi ilgilendiren ve ilgilenmeniz gereken vakitlerin hesabını bilesiniz. Bunları bilesiniz ki, dünyada yaptıklarınızın hesabını Allah'a vermek için kendinizi ve amellerinizi muhasebe edecek hesabı belleyesiniz. İşte bu gibi sebeplerden dolayı مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّ

(1) Nahiv açısından bu farkı وَجَعَلَ الْقَمَرَ نُوراً takdiriyle anlamak ve ayın nurunun, güneşe olan ilgisini daha iyi kavramak için ikinci جَعَلَ 'nin hazfedilmiş olduğunu düşünmek daha uygun olur. (Müellif)

Allah onu, başka şekilde değil, ancak hak ile, hikmet ile yarattı. Yani, o ziya ve nur ve o miktarlar ve menziller ile gördüğünüz o güneşi ve ayı batıl ve abes olarak yaratmadı. Bunlar aslı olmayan birer hayal değildir. Yaratılmış da kendiliğinden oluşmuş şeyler, hele hele yaratıcı kudret veya tapınılmaya layık birer tanrı filan değiller. Ayrıca gelişigüzel ve tesadüf eseri olarak veya bir oyun olsun diye yaratılmış da değiller. Allah bunları, hak ile, özünde gerçek birer mahluk olarak ve açık bir hikmetle yarattı. Birtakım gerçeklerin dile gelmesinde işe yarasın diye yarattı.

Hak kelimesi, mastar, sıfat ve isim olur. Ve bundan dolayı değişik anlamlarda kullanılır. En genel olarak masdar mânâsı "sübut ve tahakkuk-ı vücud" diye ifade olunur ise de bunun esas anlamında bir mutabakat mânâsı vardır ki, herşeyden önce zihinde tasarlanan ile gözle görünenin, başka bir deyişle enfüs (subje) ile afak(obje)ın ilim ile malumun (bilgi ile bilinenin) birbirine uygunluğunu ifade eder.

Bundan dolayı bazen düşünceye, bazan da görülen objeye söylenir. Düşüncenin gözleme uygunluğu bakımından kullanıldığı zaman isabet ve doğruluk; söz, fikir, icra, karar, ahkam ve iradenin maksada uygunluğu bakımından da adalet ve hikmet anlamına gelir ve o işin sıfatı olur. Dış olaylar ve maddi konular için kullanıldığı zaman da tahakkuk (gerçekleşme) ve vuku demek olur. Frenkler öncekine "verite", ikinciye "realite" derler. Önceki sübjenin, ikinci objenin özelliğidir fakat tek başına değil biri öbürüne uyum sağlamak şartıyla. İşte hakikat ile gerçeğin aslı bu iki şıkkın birbirine uyumu ve bağdaşması demek olduğundan, hak özünde ve şeklinde her bakımdan varoluş, "vücub-i vücud" diye tarif edilir ki, bu da varlığı zorunlu olan demek olur. Vücub-i vücud ise ya bizatihi veya ligayrihi olarak düşünülebilir. Bizatihi veya lizatihi vücub-i vücud, kendi öz varlığının gereği olup hiçbir yönden başkasına muhtaç olmayan ve hiçbir noksanı kabul etmeyen ezelî ve ebedî bütün kemal sıfatlarını kendinde toplayan Vâcib Teâlâ'ya mahsustur ve اَلْحَقُّ "el-Hak" ism-i şerifi O'nun güzel isimlerindendir. Hak Teâlâ enfüsün ve afakın ve bütün izafetlerin üstünde onların uyum noktalarına ve vücub-i vücutlarına (zorunlu varoluşlarına) hakimdir. Hak ile hakikatın bütün mertebeleri O'nundur, O'ndan dolayı ve O'nun içindir. Yine bütün enfüs ile afakın birbirlerine uygunluğu, hakkiyyeti ve tahakkuku, yani masivallah (Allah'ın dışındakiler) bütünüyle kendi zatlarından dolayı ve kendileri için, kendi icapları ve kendi haklarıyla değil, ancak Hak Teâlâ'nın icabı ile ve O'nun hakkı için var ve varolmuşlardır. Kendi kendilerine var olmaları batıl olduğu halde, Allah'ın yaratmasıyla ve Allah için

olmaları açısından haktırlar. İşte bundan dolayı bunlar vacibü'l-vücud ligayrihidirler, yani hak ligayrihidirler. Hak Teâlâ'nın tayin ettiği belli ecel ile ve belli miktar ile izafi ve nisbi bir şekilde ve anlamda hak ismini alırlar. Her birinin sınırı, vechi hak ile ilgili bir hakikatı, birbirlerine karşı bir hukuku vardır. Nitekim وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّى *"Biz gökleri ve yeri ve aralarındaki her şeyi hak ile ve belli bir ecele göre yarattık..."* (Ahkâf, 46/3) âyeti de bunu dile getirmektedir. Hak kelimesinin kullanılışındaki çeşitlilik "Hak ligayrihi" mânâsının çeşitli yönlerine aittir. Ve bütün anlamlarında bunun karşıtı "batıl"dır, ki; "imkânsız, yokluk, yok olmak, hata, zulüm, abes ve boş" anlamlarına gelir. "Vacib lizatihi" mânâsına olan "el-Hakk" isminin çoğulu yoktur. Diğer anlamlarda "hak" kelimesinin çoğulu olarak "hakaik" kullanılır. Hak kelimesi, bir de "vacibün leh", yani bir şeyin lehine, faydasına olan vacip mânâsına gelir ki, bu da başlı başına bir ifade olmakla beraber önceki esas mânânın bir ayrıntısı sayılır. el-Hakk ismi şerifi, bunun da mebde' ve zamanıdır. Bu mânâsının çoğuluna da "hukuk" denilir ki, bunun da karşılığı "vacibün aleyh" veya sadece "vacib", "vecibe" ve kendi dil geleneğimizde "vazife", "görev"dir. Bütün hak ve hukukun mercii olan "Hak Teâlâ", vacib lizatihi olduğundan O'nun hukuku vardır: Uluhiyet ve Rububiyet (yani, Tanrılık ve Rablık) O'nun hakkıdır. Fakat aleyhine herhangi bir vecibe ve vazife tasavvur olunamaz. فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ *"Ne dilerse onu yapar."*(Buruc, 85/16), لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ *"Yaptığından sorumlu tutulmaz."*(Enbiyâ, 21/23), وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا *"Allah'ın vaadi haktır."* ve كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ *"Rabbin kendi üzerine rahmeti yazdı."* (En'âm, 6/12) âyetleri gereğince kendinin kendisine görev kıldığı hususlar vardır. Ve ancak bu anlamda, yani Allah'ın vaad ettiği hususlar açısından kulların Allah üzerinde hakkı söz konusu edilebilir. Ve şeriat dilinde böyle varid olmuştur. Bu âyetteki اِلَّا بِالْحَقِّ ifadesini İbnü Cerir gibi bazı müfessirler Allah Teâlâ'nın isimlerinden olan «الْحَقّ» ile tefsir etmişler(1) ki, bu tefsire göre harf-i cerri sebebiyye olmak gerekir. Birçok müfessir ise bunu, وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ *"Biz gökleri ve yeri ve ikisi arasındaki her şeyi oyuncak olsun diye yaratmadık."* (Duhan, 44/38), رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا *"Ey Rabbimiz! Bunu sen boşuna yaratmadın..."* (Âl-i İmran, 3/190) âyetlerinin yardımıyla boş, abes, batıl, oyuncak olmamak şeklinde, ayrıca yüce yaratıcının murad ve maksadına uygun bir çok faydaların gerçekleşmesi mânâsına ilâhî ilmi ve iradeyi içine alan belağatli ve hikmetli olarak yaratmak şeklinde tefsir etmişlerdir ki, bu tefsir şekline göre, buradaki بِالْحَقِّ hak liğayrihi mânâsınadır ve "bâ" harfi de mülabese içindir.

(1) et-Taberî, a.g.e., XI, 62.

O yüce Yaratıcı يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ **ilim ehli olan, bilen ve anlayan bir kavme âyetlerini tafsil eder,** ayrıntılı olarak bildirir. İlmi olanlar ve bilme özelliğine sahip bulunanlardır ki, Hakk'ın hikmet ve ahkâmına delalet eden tekvinî veya tenzilî âyetlerinin tafsilatına (ayrıntılarına) vakıf olabilir ve onlardan faydalanabilir. İlimlerin gelişmesi ve dal budak salması bu tafsilî bilgiler ile ilişkili olarak sonsuz şekilde gelişme gösterir. Anlaşılıyor ki, bu tafsil ve terakkide cemiyetin ilim yönünden gelişmişliğinin de önemi vardır. Burada özellikle ilim sıfatının zikredilmesi, hak konusunda az yukarıda işaret ettiğimiz mutabakat (uygunluk) kaydına bir işarette bulunmaktır. Hakkın ilmi vardır ve ancak ilmi olanlar hak ile ilgilenir.

Allah'ın ilim ehli olan kavme ayrıntılı olarak açıklayacağı âyetler acaba ne gibi âyetlerdir?

اِنَّ فِى اخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ **Şurası kesindir ki, gece ile gündüzün ihtilaf edişinde,** yani gece ile gündüzün birbiri ardından gelişinde, sürekli değişip durmalarında وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde,** yüksekde güneş ve ay ve diğer yıldızlar, gök cisimleri ve bunlardaki ziya ve nur, miktar, yörünge, hareket ve çekim konuları ve yer yüzü ve yer altındaki varlıkları ve zenginlikleriyle dünyamızdaki bütün olup bitenlerde, hepsinin en küçük zerresindeki özelliklere varıncaya kadar bütün varlık çeşitlerinde لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ **ittika edecek** (yani inceliklerini bilip zararlarından korunacak) **bir kavim için nice âyetler vardır.** İnsan olanların bunları araştırmaları gerekir. Yalnızca gece ile gündüzün ihtilaf ve ardarda gelişi bile beşer bilgisi açısından bakıldığında, dünya hayatının özelliğini anlamağa başlangıç nedir, sonuç ne olacaktır meselesini düşünmeye ahireti ve hesabı hatırlatıp sevabı ve cezayı göz önünde bulundurmaya, hakka ve hukuka riayet etmeye ve Allah'ın azabından korunmak için Allah'ın rızasını gözetmeye ve hak yolundan ayrılmamak hissini vermeye kâfi gelir.

اِنَّ الَّذِينَ

لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَاَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ

عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ ۝٧ اُولٰئِكَ مَاْوٰيهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا

يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْد۪يهِمْ
رَبُّهُمْ بِا۪يمَانِهِمْ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ ف۪ي جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿٩﴾
دَعْوٰيهُمْ ف۪يهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ ف۪يهَا سَلَامٌ وَاٰخِرُ
دَعْوٰيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

7- Bize kavuşmayı ummayanlar, dünya hayatına razı olup onunla tatmin bulanlar ve bizim âyetlerimizden gafil olanlar da vardır muhakkak.

8- İşte bunların kendi elleriyle ettikleri yüzünden varacakları yer cehennemdir.

9. Hiç şüphesiz iman edip salih ameller işleyenleri, imanlarından dolayı Rableri hidayete erdirir. Naîm cennetlerinde altlarından ırmaklar akar durur.

10. Onların oradaki duaları: "Allahım, sen yücelerden yücesin"; sağlık dilekleri "selâm", dualarının sonu da "Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun." diye şükretmek olacaktır.

اِنَّ الَّذ۪ينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا **Likamızı ümit etmeyenler,** yani öldükten sonra dirilip Allah huzuruna varmayı arzu etmeyenler veya Hakk'ın huzurunda hesap vereceklerine ihtimal vermeyenler, bundan dolayı da "Bu da nerden çıktı, öyle şey mi olurmuş?" diyerek bunu kabul edilemez görüp hesabtan ve ikabtan korkmayan veyahut hüsn-i cemal arzusunu duymayıp Allah'ın cemalini görmek ümit ve arzusunu taşımayanlar وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **ve dünya hayatına, pek alçak ve pek yakın olan hayata razı olup** وَاطْمَاَنُّوا بِهَا **onunla mutmain olanlar,** dünya nimetleri ve zevkleri ile yetinip bununla kalbi sükunet bulanlar ve gelecekleri (istikballeri) tehlikelerden arınmış gibi, dünyaya kanaat edip ilerisini

düşünmeyenler وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ **ve âyetlerimizden gafil bulunanlar,** bir kısmına az önce işaret olunduğu üzere, kâinat kitabının sahifelerinde ayrıntılı olarak açıklanmış veya o açıklamalara dikkat çekilmek üzere indirilmiş olan, dünya hayatının alçaklığına, faniliğine ve Allah'a kavuşmanın gerçekliğine ve önemine delalet etmekte anlamları ittifak halinde olan, ilim ve ittika ile faydalanılması gereken ilâhî delilleri, alâmetleri ve işaretleri asla göz önünde bulundurmayan, düşünmeyen ve tefekkür etmeyen o aldırışsız gafiller اُولٰئِكَ **işte onlar,** bu kötü vasıflarla vasıflanmış olan o imansızlar yok mu مَاْوٰيهُمُ النَّارُ **işte onların son yatakları ateştir.** Yani, o gönül verip yetindikleri ve mutmain olup huzura erdikleri dünya hayatı ve zevkleri böyle kendilerine kalacak değildir, cehenneme gideceklerdir: بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ **sebebi de kendi kazandıkları şeylerdir.** Dünyada o ümitsizlik, o dünyaperestlik, o gaflet huylarını kesbetmiş olmaları ve gönül işlerinin en kötüsü bir çok mâsiyetlerin, günah ve fenalıkların kaynağı olan bu kötü huyların kazanılmasını alışkanlık edinmiş bulunmalarıdır. Bunlara karşılık:

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **İman edip salih ameller, imana yarışan işler yapanları muhakkak** يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِاِيمَانِهِمْ **Rab'leri kendilerini, imanları sebebiyle dosdoğru muradlarına erdirecek.** تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ **Naim cennetlerinde altlarından ırmaklar akacak, öyle bir nimet ve saadet akışı ki,** دَعْوٰيهُمْ فِيهَا **oradaki davaları, bütün dua ve nidaları** سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ **sübhanekellahümme,** yani Allah'ım sen ne yücesin, ne büyüksün diye dua etmek olacak. Çünkü yok olma tehlikesinden ve gelecek endişesinden kurtulmuş, Hakk'ın vaadine ermiş, rıdvana kavuşmuş, aynelyakin imanı geçmiş, hakkalyakin imana ulaşmış, artık başka bir istek ve arzuları kalmamış bulunacağından, duaları hep böyle, Allah'a, tesbih ve tenzih sunmaktan ibaret olacak تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا **ve orada tahiyyeleri,** Allah'dan ve meleklerden aldıkları iltifat ve birbirlerine sundukları sağlık ve afiyet dilekleri, dil ucuyla söylenmiş, nezaket sözleri değil, سَلَامٌ **selâm,** hep selâm ve kayıtsız şartsız selâmettir. Hoşa gitmeyen bütün çirkinliklerden mutlak ve daimi bir selâmettir. وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ **Ve davalarının ahiri: dua ve niyazlarının sonu,** اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ **hakikaten elhamdü lillahi Rabbilalemin** "hamd, âlemlerin Rabb'inedir" demekten ibaret olacaktır. Her tesbihin, her duanın, her dileğin ve her türlü sevincin sonunda onlar "Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun." diyerek sözlerini bitireceklerdir.

Bu ifade bilindiği gibi Fatiha Sûresi'nin başıdır. (Daha geniş izahat için oraya bakınız). Nimeti verene bir özel saygı ifadesi demek olan hamdin zevki,

nimeti takdirden meydana gelen yüksek bir sevinç ve sürur ifade ettiği ve bunu açıkça dile getirdiği ve bunun mertebelerinin izahı Fatiha sûresinde geçmişti. Bundan dolayı burada nimetin ve nimeti verenin kadrini takdir edip, hakkına saygı göstermek zevkinin, Fatiha'dan anlaşıldığı üzere hidayet ve saadetin yalnızca başı değil, bütün nimetlerin ve saadetlerin sonucu, en son kemal mertebesi ve nihai gayesi olduğu ve bu suretle cennet nimetlerinin sonsuzluğu ve hakkın rızasının herşeyin üstünde olduğu gösterilmektedir. Cennet ehli naim cennetleri içinde, beşerin kalbine doğmamış olan ebedi nimetler ve lezzetlerle lezzet alır ve nimetlenirken dünya hayatında birçoklarının yaptığı gibi nimete sahip olma hırsıyla nimeti vereni unutmayacak veya alışkanlık ile nimeti hor görmeyecek, "O mahiler ki, derya içredir deryayı bilmezler." cinsinden olmayacak, nimetin kadrini hakkıyla bilecek, nimetleri vereni görecek, O'nun hakkını, şan ve azametini bütün zevkiyle duyacak ve gerçek tatminin nimete ulaşmakta değil, nimeti verene kavuşmakta olduğunu görecektir. Onun içn cennette hiçbir noksan ve hiçbir ihtiyaç bulunmadığı ve ibadet için mükellefiyet dahi bulunmadığı halde cennet ehli yine de en büyük lezzetin ve heyecanın Cenab-ı Kibriya'yı tekrim ve tenzih etmekle duyulacağını görecek, Allah'a dua ve senadan ayrılmayacak. Bütün dua ve davaları sadece Allah'ı tesbih ve tahmid olacak. Yaptıkları her duada, Allah'dan ve meleklerden tahiyyat ve selâm alarak bambaşka bir saadete erecekler şu halde dualarının hepsi mutlaka hamd ile sona erecektir. Dünya hayatında bu zevk ve lezzetin bir benzeri namazdır. Bundan gafil olan ve her-hangi bir alay ve eğlence seyretmek için koşan çocuklar ve cahiller, namazı bir külfet sayarak ancak bir teklif ve baskı altında kılarlar ve başları dara düşmeden Allah'a dua ve ibadet etmezler.

Arifler ise bunu büyük bir zevk ve bir mirac bilirler. Nitekim Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'i وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِى فِى الصَّلٰوةِ *"Namaz benim gözümün nurudur."* ve اَلصَّلَاةُ مِعْرَاجُ الْمُؤْمِنِ *"Namaz müminin miracıdır."* (1) buyurmuştur. Yine, cennet ehlinin bu zevkine dünya hayatında iken erişmiş olmak için müslümanlar tahiyyatları selam olduğundan, her dua ve ibadetin sonunda bir fatiha okurlar. Çünkü insanlar dünyada elde ettikleri ve alışkanlık haline getirdikleri yaşayışla ve ruh halleriyle ölecekler ve hangi halde öldülerse onunla dirilip haşrolacaklar. Ve bundan dolayı bir günü, mutlaka bir gecenin takip etmesi muhakkak ve sonucun da ölüm olduğu kesin olan bu dünyayla yetinip onunla tatmin bulan, Allah'a kavuşmayacağını zannederek yaşayanlar, ölümden sonra elim bir azab yeri olan

(1) Nesai, Nisa, 1; Ahmed b. Hanbel, III, 128, 199, 285.

cehenneme giderken, iman ehli ve şükür ehli olanlar selam ve selamet tezahüratları arasında الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Hamd, âlemlerin Rabb'ı olan Allah'a mahsustur."* diyerek cennete girecekler.

Şimdi, Allah'a kavuşmayı arzu veya ümit etmemek, dünya hayatına razı ve mütmain olmak Hakk'ın âyetlerinden gafil olmak, dolayısıyla seyyiatlarının sürüklediği şekilde işledikleri günah ve hatalarından dolayı hak ettikleri azabı, bir iyiliği acele elde etmek istercesine acele ederek: "Hani Allah öyle kadir ve kahhar da neden kâfirlere ve asilere hemen azabını vermiyor, ne diye tehir ediyor? Şimdiden hesabımızı görse ya, başımıza taş yağdırıverse ya!" mı diyorlar? Veya dünyada başlarına bir sıkıntı geliverse sabredemeyip "Allah canımızı alsa" mı diyorlar?

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ
لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ فَنَذَرُ
الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاۤءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾ وَاِذَا مَسَّ
الْاِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِ اَوْ قَاعِدًا اَوْ قَاۤئِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا
عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَاَنْ لَمْ يَدْعُنَا اِلٰى ضُرٍّ مَسَّهُ كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

Meâl-i Şerifi

11- Eğer Allah, insanlara, hayrı çarçabuk istedikleri gibi, şerri de alelacele verseydi, onların hemen ecellerini getiriverirdi. Fakat bize kavuşmayı ummayanları kendi hallerine bırakırız da azgınlıkları içinde bocalayıp giderler.

12- İnsana bir sıkıntı dokunduğu zaman, gerek yan yatarken, gerek otururken, gerek dikilirken bize dua eder. Kendisinden sıkıntısını gideriver-

dik mi sanki kendisine dokunan o sıkıntı için bize hiç yalvarmamış gibi aldırmadan geçer gider. İşte o aşırı gidenlere yaptıkları şeyler böyle güzel gelir.

لِلْمُسْرِفِينَ **O müsriflere, ki** burada anlatılan fena huylarla vasıflanmış olanlardır. Bunlar aslında hakkı tanımak ve güzel ameller yapmak için kendilerine bahşedilmiş olan akıl, zeka ve iradeyi, dünya zevkleri ve dünyanın geçici lezzetleri uğrunda kötüye kullanarak, hakkın âyetlerinden gafil olarak, ebedi olan naim cennetlerini gelip geçici dünya hayatına feda ederek ömürlerini boş yere harcadıkları için müşrik, zalim ve mücrimdirler.

Ey bu kitap ile o peygamberin kendilerine gönderildiği bugünkü insanlar:

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاۤءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَۤائِفَ فِي الْاَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

13- Andolsun ki, sizden önceki devirlerin bir çok kavmini, peygamberleri kendilerine bir çok belge ile geldikleri halde zulmettikleri ve imana gelmedikleri için helak ettik. İşte günahkârlar topluluğunu biz böyle cezalandırırız.

14- Sonra onların ardından sizi yeryüzüne halifeler yaptık ki, bakalım nasıl ameller işleyeceksiniz.

لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ **Ki, nasıl amel yapacaksınız bakalım, görelim diye. Yani**

nice devirlerin helake uğratılmasından sonra, sizin onların yerine istihlaf olunup geçirilmenizin ve dünyaya getirilmenizin hikmeti eğlenmeniz değil, iradenizle ortaya koyduğunuz emek ve gayretleriniz, faaliyetleriniz ve çalışmalarınızdır. لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً *"Hanginiz daha iyi işler yapıyor diye sizi imtihan etmek içindir."* (Mülk, 67/2) âyetinin de işaret ettiği gibi, en güzel amellere çalışmanız sorumluluğunuzdur. Çalışmalarınızda gözeteceğiniz en büyük maksat, ameli güzelleştirmenizdir. Çünkü sizin amellerinizden zuhura gelecek güzellik Allah'ın nazarına sunulacak, O'nun takdirini ve beğenisini kazandığında, O'nun emriyle size o güzel ameller karşılığında "Naim cennetleri" verilecek ve size ebedî seadetler sunulacak. İşte bundan dolayı iyilik yapan ve yaptığı iyiliği en güzel şekilde yapmaya çalışan muhsinlere daha ileriki âyetlerde de görüleceği üzere لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ *"En güzellere daha ziyadesiyle en güzel karşılık vardır."* (Yunus, 10/26) vaadi böylece yerine gelmiş olacak. Yoksa çirkin fiiller ve fenalıklar yaratılış gayesinin dışında olan şeylerdir.

Halbuki ey Peygamber:

وَاِذَا تُتْلٰى

عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍۙ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا ائْتِ

بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَٓا اَوْ بَدِّلْهُۜ قُلْ مَا يَكُونُ لِٓي اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَٓائِ

نَفْسِيۚ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّۚ اِنِّٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبِّي

عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ قُلْ لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَٓا

اَدْرٰيكُمْ بِهٖۘ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهٖۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهٖۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ

الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ

وَيَقُولُونَ هٰٓؤُلَٓاءِ شُفَعَٓاؤُ۬نَا عِنْدَ اللّٰهِۜ قُلْ اَتُنَبِّؤُ۫نَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ

فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾

وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّٓا اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُواۜ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ

سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾

وَيَقُولُونَ لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖۚ فَقُلْ اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ

فَانْتَظِرُواۚ اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ ﴿٢٠﴾ وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ

رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُمْ اِذَا لَهُمْ مَكْرٌ ف۪ٓي اٰيَاتِنَاۜ

قُلِ اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًاۜ اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾

هُوَ الَّذ۪ي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِۜ حَتّٰٓى اِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِۚ وَجَرَيْنَ بِهِمْ

بِر۪يحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَٓاءَتْهَا ر۪يحٌ عَاصِفٌ وَجَٓاءَهُمُ الْمَوْجُ

مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اُح۪يطَ بِهِمْۙ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِص۪ينَ

لَهُ الدّ۪ينَۚ لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِه۪ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿٢٢﴾

فَلَمَّٓا اَنْجٰيهُمْ اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ

إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُم مَّتَٰعَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ

فَنُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

Meâl-i Şerifi

15- Böyle iken, âyetlerimiz, kesin birer belge olarak kendilerine okunduğu zaman, o bizimle karşılaşmayı ummayanlar, "Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir." dediler. De ki, "Onu kendiliğimden değiştiremem, benim açımdan bu olacak bir şey değildir. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Rabbime isyan edersem, şüphesiz büyük bir günün azabından korkarım."

16- De ki, "Eğer Allah dileseydi ben onu size okumazdım. O da onu hiçbir şekilde size bildirmezdi. Bilirsiniz ki, ben sizin içinizde bundan önce yıllarca bulundum. Siz hâlâ aklınızı başınıza toplamayacak mısınız?"

17- Artık bir yalanı Allah'a iftira eden veya O'nun âyetlerini inkar edenden daha zalim kim olabilir? Hiç şüphesiz o mücrimler iflah olmayacaklar.

18- Allah'ı bırakıyorlar da, kendilerine ne fayda, ne de zarar verebilecek olan şeylere tapıyorlar ve "Bunlar bizim Allah katında şefaatçilerimizdir." diyorlar. De ki, "Siz Allah'a göklerde ve yerde O'nun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?" Allah onların ortak koştukları şeylerin hepsinden münezzehtir.

19- İnsanlar, aslında bir tek ümmet idiler, sonra ihtilafa düşüp ayrı ayrı oldular. Eğer Rabbinden bir karar çıkmamış olsa idi, ihtilaf edip durdukları şeyler hakkında şimdiye kadar aralarında çoktan hüküm verilmiş olurdu.

20- Bir de "Ona Rabbinden daha başka bir âyet indirilse ya!" diyorlar. De ki: "Gaybı bilmek ancak Allah'a mahsustur, bekleyiniz bakalım, ben de sizinle beraber bekleyeceğim şüphesiz."

21- İnsanlara dokunan bir sıkıntıdan sonra kendilerine bir rahmet tattırdığımız zaman, âyetlerimiz hakkında derhal bir takım hilekârlıklara

girişirler. De ki: "Allah'ın hilesi daha çabuktur. Haberiniz olsun ki elçilerimiz yaptığınız hileleri yazıp duruyorlar".

22- Sizi karada ve denizde gezdirip dolaştıran O'dur. Hatta gemilerde bulunduğunuz ve o gemiler, içindekilerle beraber hoş bir esinti ile akıp gittikleri ve tam keyiflendikleri sırada o gemilere şiddetli bir fırtına gelir çatar ve her taraftan onlara dalgalar gelmeye başlar. Bütünüyle kuşatılıp artık bittiklerini sanırlar. İşte o vakit tam ihlas ile Allah'a yalvarır ve dindar olurlar: "Eğer bizi buradan kurtarırsan, andolsun ki, şükredenlerden olacağız." derler.

23- Sonra Allah onları oradan kurtarır, kurtulur kurtulmaz yeryüzünde çeşitli taşkınlıklara başlarlar. Ey insanlar taşkınlığınız sırf kendi zararınızadır. Şu değersiz dünya hayatının bir süre tadını çıkarınız, sonra nasıl olsa dönüp bize geleceksiniz. Biz de bütün yaptıklarınızı tek tek size haber vereceğiz.

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ *Ayetlerimiz kendilerine birer belge olarak okunduğu zaman.* Burada dış görünüşüyle sözün gereği muhatap zamiri ile عَلَيْكُمْ denilmek gerekirken عَلَيْهِمْ diyerek gıyaba geçilmiş olması, helâk edilen geçmiş devirlerin halkı gibi imansızlık eden, yani yaptığı işlerin Allah katında makbule geçmesine önem vermeyen ve karşılığını hesaba katmayan, yaratılış ve istihlaf (birini yerine geçirme) gayesinin aksine hakkı inkâr edip, hakka karşı mücadeleye kalkışan mücrimlerden yüz çevirmek ve bunları muhataplık şerefinden uzak tutmak içindir. Bundan dolayıdır ki, bu şerefsiz mücrimlerin cinayetlerini tek tek sayıp dökmek üzere Resulullah'a teveccüh buyurup ona tevcih-i kelâm eyleyen bir iltifat nüktesidir. Tilavet fiilinin تُتْلَى diye muzari sigasıyla gelmesi de tilavet yenilendikçe onların geçmişteki cürümlerinin ve cevaplarının ara sıra da olsa, mutlaka tekrarlanacağını akla getirir ki, o takdirde meâl şu demek olur:

Ey hak peygamber! Senin gönderildiğin insanlar arasında genellikle muhatap tutulmaya layık olmayan, haktan hoşlanmayan öyle kimseler vardır ki, Hakk'ın hükümlerini gösteren ve şirkin (Allah'a ortak koşmanın) batıl olduğunu ortaya koyan âyetlerimiz, bütün yönleriyle birer kesin belge olarak onlara okunduğu veya okunacağı zaman قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا **Bizimle karşı karşıya geleceklerini ummayan,** hakkın huzuruna çıkacak yüzleri bulunmayan, o kalpleri ve amelleri, düşünceleri ve emelleri bozuk, hak ve hakikat düşmanları, ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ

هٰذَا اَوْ بَدِّلْهُ .bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir, dediler veya derler. Yani işimize gelmiyen, hoşumuza gitmeyen, olmasına ihtimal bile vermek istemediğimiz yeniden dirilişten, Allah huzurundaki hesaptan, cezadan, ikabtan bahseden, Allah'dan başka tapındığımız putlarımızı zemm ve ibtal eden, gözümüzün ve gönlümüzün tesellisi o kıymetli ve sanatlı putlarımızı ayıplayan, bizim de ayıp ve kusurlarımızı yüzlerimize vuran ve bizi durmadan Allah'a yönelmeye çağıran, doğruluktan dürüstlükten ayrılanları cehennem azabı ile tehdit edip duran, şu dünya hayatı içinde yoğurulmuş süfli beşeriyetin haline ve mizacına uymayacak temiz ve aynı zamanda faal ve mücahedeli yüksek ve nezih bir yaşayış isteyen bu Kur'ân'ı bırak da bize okuyacak başka bir kitap, bizim huyumuza ve mizacımıza uygun başka bir okuma kitabı getir veya bunu büsbütün bırakma da biraz değiştir, tebdil ve tağyir et. Hoşlanmadığımız bazı âyetlerini olsun hoşumuza gidecek şekilde değiştir. Bunda birtakım değişim tadilat ve tebdilat yap, başka bir şekle koy. Belki o vakit halimize ve çağımıza uygun okuyabileceğimiz bir şey olur gibisinden dedikodular yayarlar, bununla da sanki Kur'ân'ı Peygamber'in kendisi yapıyormuş gibi bir ortam oluşturmak isterler ve acaba bu suretle kandırıp bir kaç kelimesini tebdil ettirir de daha sonra bunu aleyhinde bir delil olarak kullanabilir miyiz, diye düşünürler.

قُلْ Sen de de ki: مَا يَكُونُ لِى اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاۤئِ نَفْسِى bana, onu kendi yanımdan değiştirmek diye birşey yoktur, اِنْ اَتَّبِعُ ben hiçbir şeye değil, اِلَّا مَا يُوحٰى اِلَىَّ bana ne vahyolunuyorsa ben ancak ona uyarım. Yani, kesinlikle ve yalnızca vahye uyarım, onu hiç tebdil ve tağyir etmeksizin bana vahyolunduğu şekliyle onu uyarım. Şayet bazı âyetlerde birtakım nesih ve tebdil olursa, o da ancak vahiy ile olur, böyle birşey olduğu zaman ona da yine olduğu gibi uyarım. Bunun dışında başka ihtimal yoktur. Zira **اِنّٖى اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّٖى عَذَابَ يَوْمٍ عَظٖيمٍ muhakkak ki, ben Rabbime isyan ettiğim takdirde büyük bir günün azabından korkarım.** Yani vahye uymamak veya onu çok az da olsa değiştirmek, beni terbiye edip yetiştiren ve o vahyi göndererek bana peygamberlik vermek suretiyle bana Rablığını gösteren, âyetlerini açıklayan, emrini bildiren ve مَا مِنْ شَفٖيعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِهٖ *"Onun izni olmaksızın hiçbir yardım söz konusu olmayan "* (Yunus, 10/3) o malik ve hakimin Allah'a isyan olur. Bunun cezası da gayet korkunç bir günün pek korkunç olan azabıdır. Bunu bilen bir kimse nasıl olur da öyle bir isyana cür'et eder? Fakat bu senin kendi sözün, sırf kendi kendine ileri sürdüğün iddiaların, diyecek olurlarsa, yalnızca bu haberle kalmayıp, bunu yani Kur'ân'ın vahiy olduğunu akıl yoluyla da isbat etmek ve gözler önüne sermek için ey Mu-

hammed, قُلْ de ki; **لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ eğer Allah dileseydi ben size karşı bunu okumazdım bile وَلَٓا اَدْرٰيكُمْ بِه۪ ve Allah, size onunla ilgili hiçbir bilgi vermezdi.** Benim dilimle size onu bildirmezdi, hiç duyurmazdı, sizi ondan haberdar bile etmezdi. Allah, benim bu Kur'ân'ı size okumamı ve size bunu bildirmemi dilemeseydi, ne ben bunu böyle size okurdum, ne de benim dışımda başka bir yolla sizi ondan haberdar ederdi. Siz böyle birşeyi asla duymazdınız. Fakat Allah dilediği için böyle oluyor. **فَقَدْ لَبِثْتُ ف۪يكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِه۪ Zira bundan önce bu kadar sene sizin aranızda ömür sürdüm durdum.** Yani Kur'ân vahyolunup, peygamberlik verilmeden önce bütünüyle bir ömür denecek uzunca bir süre, yani kırk yıl kadar sizin içinizde, sizinle birlikte yaşadım, içinizde bir ömür geçirdim, Ta çocukluğumdan beri bütün ayrıntıları ile hayatımı nasıl geçirdiğimi bilirsiniz, ve pekâlâ bilirsiniz ki, ben bütün o süre içinde birşey okuyor muydum? Kur'ân'ın gerek icazkâr nazmına, gerek içindeki mânâ ve hakikatlere ait size birşey söylüyor muydum? Nazım veya nesir olarak edebiyat ile hiç meşgul olduğum var mıydı? Size şairlik, hatiplik, müelliflik taslıyor muydum? Okuma-yazma bilmeyen fakat şiir ve inşa ile uğraşan cahiliyye şairleri kadar olsun şiirle uğraşıyor muydum? Bir gün gelip âleme meydan okumak ve müsabakaya davet etmek için hazırlanıyor muydum? Kimseye tahakküm etmek, didişmek, saldırmak gibi huylarımı hiç gördünüz mü? Yalan söylemek şöyle dursun, hakkımda bir şüphe veya şaibe uyandıracak bir davranışımı gördünüz mü? Hepinizce iffet, doğruluk, dürüstlük, sadakat ve emanet sahibi olarak bilinen Muhammedü'l-emin ben değil miydim? **اَفَلَا تَعْقِلُونَ Hiç aklınız yok mu? Bir kerre akıl edip düşünmez misiniz?** Yani bana ve Allah'ın âyetlerine karşı şimdi söylediğiniz sözler, ettiğiniz tarizler, yaptığınız işler ve ileri sürdüğünüz teklifler hep akılsızlık eseridir. Yoksa başka hiç bir delil, belge ve kanıt olmadan, hiçbir habere gerek bulunmadan, yalnızca aklınızı başınıza alsanız, benim bundan önce içinizde geçirdiğim o uzun süre boyunca hayatımı ve ahlakımı bir düşünseniz hiç şüphesiz beni tasdik edersiniz. Allah şimdi de önceki halimde kalmamı dileseydi, bana vahiy ve peygamberlik vermese idi benim bunları size okumam ve Allah tarafından bildirmem ve ilan etmem ihtimali yoktu. Ben kendi kendime ne böyle bütün belağat ve edebiyat sahiplerine meydan okuyan bir kitap meydana getirebilirdim, ne de bütün insanlara karşı böyle bir inzar ve tebşir görevinin, böyle hiç kimsenin tek başına yapamıyacağı ağır yükün altına girebilirdim. Lâkin işitiyorsunuz ki, şimdi ben bunları size okuyorum ve tebliğ ediyorum. Bundan da anlamanız gerekir ki, Allah Teâlâ öyle değil böyle olmasını istedi: Bana eğitim ve öğretim ile elde edilemiyecek vahiy ve nübüvvet ihsan

etti ve bunları bildirdi. Bunlar size şahsen benim değil, Rabbimizin bildirisi ve öğretisidir. Ve ben O'nun vahyine uymaktan başka birşey yapamam. Bütün güçlerin ve sebeplerin üstünde işleri tedbir eden ve merci-i küll (herşeyin mercii) olan مَا مِنْ شَفِيعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِهِ *"O'nun izni olmadan hiçbir yardımcının söz konusu olmadığı"* Allah Teâlâ'nın emir ve iradesine müdahele, O'nun âyetlerine itiraz yine hakkın âyetlerinden biri olan akıl ile asla bağdaşabilir birşey değildir. Siz nasıl oluyor da Allah'ın vahyini tebdil etmemi, onu değiştirip başka bir şekle sokmamı teklif ediyorsunuz? Hiç Allah'dan korkmadan yalana ve iftiraya cür'et ediyorsunuz?

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهِ **İmdi bir yalanı Allah'a karşı iftira edenden veya Allah'ın âyetlerine yalan diyenden daha zalim kim olabilir?** اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ **Şurası kesindir ki, mücrimler iflah olmazlar, felah bulmazlar.** Mücrimler arasında zalimler, zalimler arasında da en zalimler elbette hiç felah bulmazlar.

Yalan, özü bakımından bir cürüm, bir haksızlıktır, iftira onun daha zalimce olanıdır, Allah'a karşı yalan ve iftira ise en zalimce olanıdır. Allah'ın yarattığı ve indirdiği âyetleri veya delilleri inkâr etmek veya onun asılsız olduğunu, yalan olduğunu söylemek, iftiranın en zalimane yapılmış olanıdır ki, biri batıla hak demek zulmü, diğeri hakka batıl demek zulmüdür. Peygamberlik taklidine kalkışmak, müşriklik etmek birinci şıktan, Kur'ân'ı ve peygamberi inkâr etmek ise ikinci şıktan olan zulümdür. Bunlara benzer daha başka zalimane işler bulunabilirse de bunlardan daha zalimanesi bulunamaz. Batıla hak veya hakka batıl demek zulmünü irtikap eden iftiracıların yapamayacağı kötülük ve zülum yoktur. Ve böylece zulmün zirvesine varan müfteri mücrimlerin felah bulamıyacakları muhakkaktır. Bu kadar büyük zulüm ve cürmü irtikap etmek akılsızlığı da Allah'a kavuşma ümidi olmayanların özelliğidir. Ondan dolayı bunlar böyle derler ve Kur'ân'ın değiştirilmesini isterler. وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ **Ve Allah'ı bırakırlar da kendilerine ne zarar, ne de fayda sağlayacak şeylere taparlar.** Aciz şekil ve resimlerden, fetişlerden ve putlardan medet umarlar, onlardan teselli beklerler. وَيَقُولُونَ هٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ **Ve bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir derler.** (En'âm Sûresi'nde İbrahim Aleyhisselam ile ilgili kıssanın tefsirine bkz. (âyet: 74) Orada putperestliğin doğuşu hakkında gerekli bilgiler verilmişti. Burada da denilmiştir ki:

1- Bunlar, her bir iklim için yüce ruhlardan birer belli ruh vardır diye inanıyorlardı. Bundan dolayı onlar adına birer put yapıp dikiyorlardı ve o puta

tapmaktan maksatları o ruha tapmak ve onun yardımını dilemek oluyordu.

2- Yıldızlara tapıyorlardı ve o yıldızlar adına diktikleri putlara tapıyorlar ve esas maksatları da o putun temsil ettiği yıldıza oluyordu.

3- Putlara ait bazı tılsımlar uyduruyorlardı ve tılsımlarda bir takım esrarlı güçlerin bulunduğuna inanıyor ve hayal ediyorlardı. O konudaki beklentileri için de onlara tapıyorlardı.

4- Büyük saydıkları kimselerin suretlerini yapıyorlar ve bu timsallere saygı gösteriyor ve tapınıyorlardı. Böyle yapmakla o yüce ruhların, azizlerin kendilerine şefaat edeceklerine inanıyorlardı. Allah katında onlar makbul kimseler oldukları inancıyla onlardan şefaat umuyorlardı.

İşte bütün putperestlik felsefesi bu dört şekil içinde özetlenebilir. Bununla beraber âyetin içeriği daha geniş kapsamlıdır. Bütün şirkin ve putperestliğin kökü doğrudan doğruya Allah'la karşı karşıya gelmeyi ümit edememek ve Hak Mabud'a karşı yalan ve hayalden fayda ve teselli beklemektir.

Taif halkı el-Lât adındaki puta, Mekke ahâlisi "Uzza, Menat, Hübel, İsaf, Nâile" adındaki putlara taparlardı. Hz. Peygamber'in, kıyamet gününe iman konusundaki uyarılarına karşı Taifli mitoloji şairi ve filozof Nadr b. Hâris'in "Kıyamet günü olduğu vakit el-Lât bana şefaat eder." dediği rivayet olunmaktadır.

قُلْ **Ey hak peygamber!** Sen onlara kestirme bir cevap olarak, **de ki,** اَتُنَبِّؤُنَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى السَّمٰوَاتِ وَلَا فِى الْاَرْضِ **Allah'a onun göklerde ve yerde bilgisi dışında bir şey bulunduğunu mu haber veriyorsunuz?** Bütün gizlileri bilen Allah Teâlâ'nın bilgisinin ulaşamadığını söylemek, vücud ve imkanın ortadan kalkması demek olduğundan, bu ifadede "putlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" sözünün gerçekte hiç aslı olmayan ve olmak ihtimali bulunmayan bir yalan ile Allah'a karşı açık bir iftira olduğunu gayet acı bir istihza ile onların yüzüne vurma vardır. Güyâ putlar Allah katında kendilerine şefaat edecekmiş de bundan Allah'ın haberi yokmuş. Hâşa, süme hâşa! سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ **Allah onların koştuğu şirkten münezzeh ve yücedir.** وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّا اُمَّةً وَاحِدَةً **İnsanlar aslında bir tek ümmetten başka bir şey değil idi.** Yani ilk yaratılışta hepsi aynı hukuk ve aynı dine bağlı bir tek türden ibaret idi. Bugünkü gibi birbirini insan yerine koymayan çeşitli milletler ve cemaatlar yoktu. وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ *"Yeryüzünde yürüyen hiç bir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiç bir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar."* (En'âm, 6/38)

âyetinin de işaret ettiği gibi, hayvanların ve kuşların her türü kendine mahsus bir yaratılış kanununa bağlı bir ümmet olduğu gibi, insanlar da bir tek ümmet idi. (Bu âyetin Bakara Sûresi'nde geçen benzerinin tefsirine bkz. 2/213) Rivayet olunduğuna göre: Âdem Aleyhisselam devrinden Kabil ve Habil (Maide 5/27-31) olayına kadar insanlar bir tek ümmet idi. İdris Aleyhisselam zamanına kadar böyleydi diyenler de olmuştur. Nuh tufanında hiçbir kâfir kalmadığından, tekrar küfrün yayılmasına kadar bir tek ümmet oldukları, ayrıca bugün birbiriyle ihtilaf içinde bulunan birtakım kavimlerin İbrahim Aleyhisselam zamanında bir tek ümmet halinde bulundukları da söz konusu edilmiştir, ki böylece buradaki النَّاسُ *"belli insanlar"*dan maksat Arap ve İbrani gibi akraba kavimler demek olduğu, öbürlerinin de aslında onlar gibi olduğu mukayese yoluyla anlatılmış olur. Nitekim tarihte dillerin çeşitliliği (tebelbül-i elsine) olayı da bu anlamda kavimlerin akrabalığına benzer bir hadisedir.

فَاخْتَلَفُوا **Daha sonra ihtilaf ettiler,** ayrılıklara düştüler. Bir kısmı tevhid inancını bıraktı, şirke geçti, sapıtmalar ve yoldan çıkmalar başladı. Türlü türlü mabutlar peşine düşüp, birbirleriyle niza ve vuruşmaya başladılar. Birbirlerine karşı hak hukuk tanımaz, her zulmü reva görür çeşitli soylara, gruplara ve milletlere ayrıldılar. Öyle ki, başlangıçta bir tek tür olan insan soyu, hayvan türlerinden daha fazla sayıda cinslere bölündüler.

وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ **Rabbinden çıkmış bir karar olmasa idi.** Yani كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ *"Rabbin kendi üzerine rahmeti yazdı, hiç şüphesiz sizi kesinlikle gelecek olan o günde bir araya toplayacak..."* (En'âm, 6/12), لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ *"Her ümmet için takdir edilmiş bir ecel vardır, işte o ecelleri geldiği vakit ne bir an ileri, ne bir an geri gidebilirler."* (A'raf, 8/34) buyurulduğu üzere, her şeyden önce rahmeti gerektiren veya azaba müstahak olan her ümmete belli bir ecel takdir edip, her şeyin kesin çözümünü sağlayacak olan hükmünü kıyamet gününe tehir etmiş olmasa idi ve biraz önce geçen وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ... *"Eğer Allah, insanlara, hayrı çarçabuk istedikleri gibi, şerri de çarçabuk vermiş olsaydı, elbette onlara hemen ecelleri gelip çatardı. Fakat Biz, Bize kavuşmayı ummayanları kendi hallerine terk ederiz, onlar da bocalayıp dururlar."* (Yunus, 10/11) gibi daha önce alınmış ilâhî kararlar olmasa idi. لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ **Anlaşmazlığa düştükleri her konuda derhal ilâhî karar aralarında hükmünü icra ederdi.** Allah'ın hükmü derhal icra edilirdi. Yani, haklıyla haksızı o anda ayıracak olan Allah'ın hükmü kesin şekilde derhal uygulanırdı. Allah'ın birliğine karşı küfür

ve şirk ile ihtilaf çıkarıp esasen bir olan insanlığı dağınıklığa ve parçalanmaya düşürenlerin başlarına hemen kıyamet koparılıp gerekli cezaları verilmiş, hepsinin canı anında cehenneme tıkılmış olurdu. Fakat ilâhî "kelime" öyle karara geçmiştir ki, Allah Teâlâ, insanlara kendilerinin acele ettikleri gibi belayı acele vermez, hemen cezalandırıp helak edivermez, Allah'la karşılaşmak istemeyen kâfirleri ecelleri gelinceye kadar, kendi taşkınlıkları içinde bir süre bırakır, onlar da bunu ihmal zannederek kalp körlüğüyle taşkınlıktan taşkınlığa, isyandan isyana yuvarlanır dururlar, durmadan azaplarını arttıracak fenalıklar yaparlar.

Allah'ın birliğine karşı küfür ve şirk ile zulüm ve tuğyandan dolayı çıkan ayrılıklar ve anlaşmazlıklar öylesine korkunç boyutlardadır ki, bunun tabii sonucu ortaya çıkaracak tehlikeler düşünülürse, yeryüzünde beşeriyetin bir anda tepetaklak yıkılıp gitmesine yeter bir sebep teşkil ettiği anlaşılır. Gerçekten de وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى *"Eğer Allah, insanları, elleriyle işledikleri (kötülükler) yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde kımıldayan bir canlı bırakmazdı. Fakat onları belli bir vakte kadar tehir etmiştir..."* (Fatır 35/45) âyetinde de açıklandığı üzere, ilâhî kelimenin böylesine belli bir mühlet ile ahirete ertelenmesinde bir taraftan ilâhî rahmetin gazabına üstünlüğünü bildiren, öbür taraftan da gece ile gündüz, küfür ile iman gibi aslında mizaçları birbiriyle bağdaşmayan çeşitli zıtlıkları, ayrılıklarına rağmen düzene koyup idare eden ilâhî kudretin tabiat üstündeki hakimiyetini gösteren bir âyet ve delil vardır. Öyle bir âyet ve bürhan ki, anlayanlara bütün göklerin ve yerin ancak Hak sayesinde yaratılmış olduğunu, O'nun rahmeti ve adaleti ile ayakta durduğunu gösterir. Artık zulüm ve haksızlığın son derecesine varan o iftiracı veya inkârcı, batıl düşkünü günahkârların felah bulmalarına imkân var mı? Fakat Allah'a kavuşma ümidi ve hakkın huzuruna çıkmaya yüzü olmayan ve akıllarını boş yere harcayıp putlardan şefaat bekleyen o beyinsiz mücrimler, müttakilerin anlayacakları gizli âyetleri ve incelikleri anlamak şöyle dursun, pek iyi bildikleri Hz. Muhammed'in hayatı ve ahlâkı ile ortaya koyduğu o canlı mucizenin ne anlama geldiğini, neye yaradığını, ona indirilen ve kendilerine en açık bir dille gerçekleri bildiren Kur'ân'ın âyetlerini bile inkâr ederler de Allah'ın birliğine ve Rablığına, O'nun peygamberinin hak ve gerçek peygamber olduğuna hiçbir delil indirilmemiş gibi وَيَقُولُونَ لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّه۪ **bir de derler ki, Rabbinden ona bir âyet indirilse ya!** Böylesine inat ve böylesine büyüklük kompleksi ile başka bir mucize daha ister dururlar. Madem ki öyle diyorlar فَقُلْ **sen de de ki:** اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ **Gayb ancak Allah'a mahsustur.** Yani istediğiniz başka âyet, başka mucize henüz gaybdır, onun olup olmayacağını bilemem.

Çünkü gaybı bilmek de onu zuhura getirmek de Allah'a mahsus bir iştir. Gerçi yaratma açısından ele alınacak olursa görünenlerin yaratılışı da Allah'a mahsustur ve görülen âyetler de yine Allah'ın âyetleridir. Bu bakımdan her ikisi de Allah'ın âyeti olmakta eşit ise de, görülen ve gayb olmayan âyetler kullar tarafından da bilinebilir. Fakat gayb, kullar tarafından bilinemediği için yalnızca Allah'a mahsustur. Onu Allah bildirmedikçe bilinemez. Bundan dolayı gözle görülen, mevcut olan âyetlerden ve mucizelerden başka mucize gönderip göndermeyeceğini ancak Allah bilir. Bununla beraber öyle bir şey olamaz da denilemez. فَانْتَظِرُوا **Öyleyse bekleyiniz,** onun inişini gözleyiniz, اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ **şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyeceğim.** Yani sizin bu kadar açık, seçik âyetleri inkâra cüret ederek, daha başka âyet ve mucize isteğinde ısrar etmeniz karşısında bakalım Allah ne yönde iradesini tecelli ettirecek, başınıza neler getirecek.

Bu müşriklere hem Kur'ân'dan başka mucizeler de gösterilmiş olduğunu anlatmak, hem de bu azgınlıkları zaruret halinde değil, nimet içinde ve bollukta yaptıklarını ve nankörlüklerini anlatmak ve gözler önüne sermek için buyuruluyor ki:

وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً **Ve Biz, insanlara, o beyinsiz ve bayağı kimselere bir rahmet** (yani sıhhat ve bolluk gibi bir nimet) **tattırdığımız vakit,** nasıl bilir misiniz? مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُمْ **Kendilerine dokunmuş olan bir kıtlık ve yokluktan sonra,** bir sıkıntı, bir zarar ve zaruretten, bir darlıktan, bir sıkışık durumdan sonra, yani onların çektikleri bir sıkıntıdan sonra onları rahata ve refaha erdirdiğimiz, her hangi bir rahmet zevkini ve neşesini tattırdığımız zaman اِذَا **derhal** لَهُمْ مَكْرٌ ف۪ٓي اٰيَاتِنَا **âyetlerimiz hakkında mutlaka bir oyunları olur.** Yani Allah Teâlâ onlara azabını tattırmadan ve acı yüzü göstermeden böyle yapsalardı belki bir dereceye kadar bilgisizlik sebebiyle mazur görülebilirlerdi. Fakat öyle değil, insanların Allah'ın sonsuz gücü ve kudreti karşısında nasıl aciz ve zavallı olduklarını fiilen gösteren bir takım felaketler ve acılardan sonra, ilâhî rahmetten azıcık birşey tadıverince, Allah'ın âyetlerinin hakkına riayet edecek, verilen nimete şükredecek yerde, o acı günleri ve sıkıntıları hemen unutup, gerek tekvinî, gerek tenzili (indirilmiş) olan ilâhî âyetleri gözardı ederler. Onların hakkına riayet eylemek, onlardan ders ve ibret almak yerine, onlar ve onlarla bildirilen hükümler aleyhine birtakım hilelere başvurmak ve entrikalar çevirmek için yollar aramaya başlarlar. O sıkıntı şundan oldu, bundan oldu gibisinden mazeretler aramaya kalkarlar veya bu içinde bulunduğumuz nimet bizim çabamız ve dira-

yetimiz sayesinde elde edildi, derler. Allah ne diye bizim işimize karışsın, böyle şey olur mu şeklinde ileri geri konuşmaya başlarlar. Allah'ın âyetlerinde bildirilen irşatları dinlemeyip Allah'a oyun oynamaya kalkarlar.

Bu âyetin nüzul sebebinde, rivayet olunduğuna göre: Allah Teâlâ Mekke halkını yedi sene kuraklık ve kıtlık ile sıkıntıya uğratmış, nerdeyse helak olayazmışlar. Ebu Süfyan ve bir takım ileri gleneler Hz. Peygmber'e gelmişler, "Bize dua et, eğer faydalı yağmurlar yağar bolluk olursa, seni tasdik ederiz." demişlerdi. Bunun üzerine Resulullah dua eylemiş, Allah Teâlâ da bol rahmet ihsan etmiş, güzel yağmurlar yağmış, bolluk ve bereket meydana gelmiş, fakat onlar sözlerinde durmamış ve iman etmemişler ve bu rahmeti putlara mal eylemişlerdi. Allah'ın âyetlerine kötü sözler söylemeye ve Resulullah'a hile ve oyun etmeye devam etmişlerdi.[1] Bu konuda en çok ileri gidenler de servet sahibi olan zenginlerdi. Yani Kureyş'in para babalarıydı. Şu halde âyetin inme sebebi bunlar olmakla beraber, esas hedefinin, bolluk zamanlarında şımarıp ilâhî âyetlerin hakkını vermeyen ve ahkâmını küçümseyen genellikle bütün nankör isyankârlar olduğunda şüphe yoktur.

قُلِ Sen de ki, اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًا **Allah mekir yönünden daha hızlıdır.** Ansızın belanızı veriverir. (Al-i İmran Sûresinde وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ 3/54. âyetin tefsirine bkz.) Yani sizin nimeti tadar tatmaz derhal geçmiş sıkıntıları unutup hile ve dalaverelere girişmeniz ne kadar hızlı olursa olsun, Allah'ın o hileye karşı vereceği ceza, size göndereceği bela, sizin hilenizden ve oyunlarınızdan daha hızlı olur. Siz Allah'ın âyetlerine karşı yaptığınız hilekârlıktan daha maksadınıza ermeye vakit bulamadan belanızı bulmuş olursunuz. Belki de siz hile yoluna girer girmez, niyet eder etmez, bir an için o rahmetin gazaba, o tatlı nimetlerin acıya çevrildiğini görürsünüz. Hatta içinde bulunduğunuz nimetin hakkınızda hayır mı şer mi olduğunu bile bilmezsiniz. Onun belki hakkınızda bir nimet değil de sizi büyük bir azaba sürüklemek için bir istidraç olması ihtimali de vardır.

Ey hilekâr insanlar! اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ **Bizim elçilerimiz, siz ne hile yaparsanız yapınız hepsini yazarlar.** Yani yaptıklarınız gizli kalmak şöyle dursun, amellerinizin yazılmasıyla görevli bulunan كِرَامًا كَاتِبِينَ meleklerinden de gizli kalmaz. Ne yaparsanız hepsi kesinlikle kayda geçer ve yazılır. Şu halde şunu unutmamanız gerekir ki, siz, Allah'ın hak ile gönderdiği âyetleri ve belgeleri hafife alarak eğlenirken, başınıza bir başka âyet, Allah'ın kaza ve bela âyeti gelir, bir anda ağzınızın tadı bozulur. İçinde bulunduğunuz nimet ve sıhhat eli-

(1) Alûsî, Rûhu'l-meânî, VI, 93.

nizden alınır, hiç tahammül edemeyeceğiniz pek acı sıkıntılara tebdil ve tahvil olunur. İşte o zaman imana gelir, yalvarır yakarırsınız, amma çoktan iş işten geçmiş olur.

هُوَ **O Allah** الَّذِى **odur ki,** o aziz ve celil olan Rab'dır ki, يُسَيِّرُكُمْ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ **sizi karada ve denizde gezdirir.** Size kâh karada, kâh denizde seyir ve hareket edebilmek güç ve kabiliyetini veren ve önünüzdeki engelleri kaldıran, yaya veya binekli olarak gezip dolaşmanıza izin veren, bunu sağlayan O'dur. Sizi karada dağlardan taşlardan aşırarak denizlerde ise kaypak ve oynak sular üzerinde akıtarak seyrettirir, dolaştırır. Allah sizin hayatınıza ağaçlardan ve daha pek çok canlı türlerinden farklı bir özellik, bir hareketlilik kazandırmıştır. Öyle ki, حَتّٰى اِذَا كُنْتُمْ فِى الْفُلْكِ **ta gemilerde bulunduğunuz,** bu bir kavmin sosyal hayatını, bir devletin hayatını da temsil eder وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ **ve onlar, o gemiler, hoş bir rüzgarla, içindekilerle birlikte akıp gittikleri,** burada yani "sizlerle" yerine onlarla diyerek muhataptan gaibe bir iltifat nüktesi yapılmıştır ki, her insan içinde bulunduğu hali iyi düşünüp tartamayacağı cihetle, bunda hem muhatapla-ra kendi hallerini soyutlayıp karşıdan bakar gibi seyrettirmek ve düşündürmek, hem de bunların hallerini başkalarına hatırlatıp seyrettirmek için gayet ince bir tasvir sanatı bulunmaktadır, وَفَرِحُوا بِهَا **ve bu hal ile, bu hoş rüzgar ve esinti ile,** bu tatlı gidişle tam ferahlandıkları vakit bir de bakarsınız ki, جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ **onlara, o gemilere, bir fırtına gelip çatmıştır.** وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ **Ve içindekilere her yandan dalgalar gelmekte** وَظَنُّوا اَنَّهُمْ اُحِيطَ بِهِمْ **ve onlar artık bu dalgalarla kendilerini kuşatılmış sanmakta,** yani daha boğulmamışlar, fakat bütün dünya kendilerine düşman kesilmiş ve düşmanlar her taraflarını kuşatmış, kaçma kurtulma çareleri kalmamış, kurtuluş yolları kapanmış olduğu zannıyla artık can korkusuyla kendilerini hakikaten mahvolmuş ve helak olmuş zanneyle-mekte, işte o zaman kalplerinden şirk ve inkârı tamamen çıkarıp atmış ve daha önce tapınış oldukları şeylerin hepsinden ilişkiyi kesmiş ve Allah'dan başka ümit bekleyecek, sığınacak hiçbir mabud bulunmadığını anlamış. اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا *"O'dur sizin hepinizin toptan merciiniz."* gerçeğini zarurî olarak tasdik ve teslim etmiş olduklarından دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ **dini, bütün bir ihlas ile Allah'a tahsis ederek, ona şöyle dua etmektedirler:** لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ **Ahdiniz olsun ki, ey Rabbimiz, bizi bundan, bu tehlikeden kurtarırsan her hal ü kârda şükredenlerden olacağız.** Bunlar hep böyle olur ve olmaktadır. İnsan hayatı böyle gidiş ve değişim içindedir. Önceki âyette gösterildiği gibi, bazan bir acıyı, bir sevinç izler, bazan da bu âyette gösterildiği gibi, en ferahlı bir anda

bütün ümitleri yıkan bir acıklı durum birdenbire insanın omuzlarına çöker. Nimet ve bolluk zamanında Allah'ı tanımak istemeyen ve İlâhî âyetleri anlamak ve uygulamak konusunda türlü türlü hilelere sapan imansızlara Allah Teâlâ, bütün masivayı gözlerinden ve gönüllerinden silen böyle tehlikeler ve belalar vererek onlara kendisini duyurur ve yalvartır. Her ümidin yıkıldığı, her sebebin kesildiği böyle zamanlarda, bütün sebeplerin üstünde ve ötesinde olan ilâhî varlık, en inkârcı kalplere bile varlığını şirksiz ve şeriksiz olarak zorla du-yurur, kabul ve tasdik ettirip iman ettirir. İşte Allah'ı bilmeyenler, bundan bilmelidirler ki, Allah budur. Bu seyri yapan, hoş esintileri estiren ve fırtınalar koparan, dalgalarla kuşatan o aziz ve celil Allah'dır. Diğer âyetlere inanmayan ve böyle müşkül durumda kalmadıkça hakkı teslim etmeyen münkirleri ve hilekârları imana getirecek âyet ve mucize ancak böyle fiilî bir âyet demek olan tehlikeli olayın cezalandırmasından başka bir şey olmaması gerekiyor. Ve işte, "keşke başka bir âyet indirilse anlamına لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ deyip duranlar, hep böyle bir sıkıntı âyeti demek olan bela ve musibet ararlar. Fakat söz konusu sıkıntı daimi ve ebedî olmayınca bunun hükmü de sürekli olmaz. Çünkü o sıkıntıyı görünce öyle yürekten and içerek yalvarırlar da فَلَمَّٓا اَنْجٰيهُمْ **sonra Allah, kendilerini o sıkıntıdan kurtarınca,** helak olma tehlikesini onlardan uzaklaştırınca اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ **o küstahlar yeryüzünde hemen taşkınlığa başlar.** Daima şükretmek üzere verdikleri sözlerinden cayar, ahtlerini ve yeminlerini çiğner, yine haddi aşıp saldırganlık yapmaya, yine küfre ve şirke, yine fitne ve fesada başlarlar. يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ **Ey bu halde bulunan bayağı ve küstah kimseler** اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ **Olsa olsa taşkınlığınız yalnızca kendi aleyhinize olur.** Saldırılarınızın zararı gerçekte saldırdıklarınıza değil, yine kendinizedir. Çünkü o taşkınlıklarınızla olsa olsa مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **şu geçici dünya çıkarını elde edersiniz,** yapacağınız bütün kazanç, elde edeceğiniz bütün kâr dünya malından ibaret olur ki, bu aslında oyuncak sayılan bir faydalanmadır. ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ **Sonra da dönüşünüz Biz'e olacaktır.** Yani en sonunda ister istemez dönüp Biz'e geleceksiniz, huzurumuzda toplanacaksınız. فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **Biz de size, işte o zaman bütün yapageldiklerinizi haber vereceğiz.** Yani ne haltettiğinizi işte o zaman anlayacaksınız, amma iş işten geçmiş bulunacak. Buradaki "haber verece-ğiz" ifadesinin لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ *"Bakalım nasıl ameller yapacaksınız."* (Yunus 10/14) âyeti ile olan ilişkisini ve benzerliğini uzun uzun izaha gerek yoktur.

Şimdi siz böyle ister istemez dönüp varacağınız Allah'la karşılaşmaya,

Onun sevgisine, âyetlerine ve peygamberlerine önem vermiyerek, razı olduğunuz ve uğrunda türlü türlü taşkınlıklar yaptığınız o dünya hayatının ne mal olduğunu bir düşünmez misiniz?

اِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ
اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ
وَالْاَنْعَامُ حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ اَهْلُهَٓا
اَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَٓا اَتٰيهَٓا اَمْرُنَا لَيْلاً اَوْ نَهَاراً فَجَعَلْنَاهَا
حَص۪يداً كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

Meâl-i Şerifi

24- Dünya hayatının misali şöyledir: Gökten indirdiğimiz su ile, insanların ve hayvanların yediği bitkiler birbirine karışmıştır. Nihayet yeryüzü süslerini takınıp süslendiği ve sahipleri kendilerini ona gücü yeter sandıkları bir sırada, geceleyin veya gündüzün, ona emrimiz gelivermiştir, ansızın ona öyle bir tırpan atıvermişiz de sanki bir gün önce orada hiçbir şenlik yokmuş gibi oluvermiştir. Düşünen bir kavim için âyetlerimizi işte böyle açıklarız.

Halbuki

وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلٰى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ
اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

25- Allah, selamet yurduna çağırıyor ve dilediğini de doğru yola hidayet ediyor.

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ
وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾ وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ
بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا
أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ
النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

26- İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzeli ve daha fazlasıyla karşılık vardır. Yüzlerine ne kara bulaşır, ne de aşağılanırlar. Cennet ehli işte bunlardır. Orada ebedî kalacaklardır.

27- Kötülük kazanmış olanlara gelince, kötülüğün cezası, misli kadardır. Ve onları bir aşağılık ve eziklik kaplar. Onlar için Allah'dan başka hiçbir kurtarıcı yoktur. Yüzleri karanlık gecelerden bir parçaya bürünmüş gibidir. İşte onlar cehennem ehlidir. Orada ebedî kalacaklardır.

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا **Güzellik yapanlara,** yani Allah Teâlâ'nın beğenisine layık ve rızasına muvafık güzel ameller yapanlara, yaptığı işin hakkını verenlere ki, nitekim Bakara Sûresi'nde بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ *"Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse onun mükafatı Rabb'inin yanındadır..."* (Bakara, 2/

112) âyetinin tefsirinde de geçtiği üzere Resul-i Ekrem (s.a.v.), ihsanın tarifinde الاحسان ان تعبد الله كانك تراه فان لم تكن تراه فانه يراك "İhsan, Allah'ı görür gibi ibadet etmendir, her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da kesinkes O seni görmektedir."(1) buyurmuştur. İşte böyle güzel iş, vazife, ibadet, hasenat yapan muhsinler için الحسنى **daha güzeli,** وزيادة **daha fazlası vardır.** Yaptıkları iyiliklerin daha güzeli olmak üzere bir misli ecir ve sevap hazır olduktan başka Allah'ın lütuf ve kereminden bir de ziyade vardır ki, muzaaf (katmerli) bir usulle on katından yediyüz katına ve daha fazlasına doğru gittikçe artar durur.

Ziyade, mağfiret ve rıdvan, **Hüsna** cennet, **ziyade** de Allah'a mülaki olmaktır, dahi denilmiştir.

ولا يرهق وجوههم قتر ولا ذلة **Ve yüzlerine ne toz konar, ne de bir zillet.** Her bakımdan alınları ak, yüzleri parlak ve aydınlıktır. Yani, muradlarına erdikten başka, can sıkacak, utandıracak, yüz kızartacak, haysiyet kıracak, küçük düşürecek, her türlü leke ve kederden emin ve salim olurlar. Bir yüz karası bütün iyilikleri lekeleyeceği ve zillet bulaşan nimetin kıymeti kalmayacağı gibi bu iffet ve nezahet olmayınca, o hüsna ve ziyade, yerini ve değerini bulmuş olmaz. Bunun için Naîm cennetlerine gireceklerin bütün duaları sübhan olan Allah'ı tenzih etmekle selâm ve hamdde toplanıyordu. أولئك **İşte bunlar,** yüzlerine toz ve leke bulaşmayacak olan, bu işlerini iyi yapan muhsinler, yukarıda bahisleri geçen اصحاب الجنة هم فيها خالدون **cennet ehlidirler ve orada ebedî kalacaklar.**

والذين كسبوا السيئات **Seyyiat kesbetmiş, kötülük yapmış ve günah kazanmış olan,** Allah'ın yaratışındaki gayenin dışına çıkıp şirk, küfür ve isyan gibi kötülüklere çalışmış, kötü ameller, çirkin huylar kazanmış olanlara ise جزاء سيئة بمثلها **her seyyienin, işlenmiş olan her bir kötülüğün cezası misli iledir.** Yani hasenatta olduğu gibi bir ziyadeleşme söz konusu değildir. İhsana daha fazlasıyla ihsanda bulunulduğu halde, seyyiatta adaletle muamele esastır. (En'âm Sûresi'nin sonlarında ومن جاء بالسيئة فلا يجزى الا مثلها *"Kim bir kötülük işlerse ancak misliyle ceza görür."* (En'âm, 6/160) buyurulmaktadır. O âyetin tefsirine bkz.). وترهقهم ذلة **Ve bunları bir zillet, bir aşağılık ve eziklik kaplar.** Sadece yüzleri kızarmakla kalmaz, her taraflarını kuşatan büyük bir zillet ve horluk içinde

(1) Buharî, Tefsîru sûreti, 31/2, İman, 37; Müslim, İman, 57; Ebu Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İman, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed b. Hanbel, I, 27, 51, 53, 319, II, 107, 426, IV, 129, 164.

kalırlar. مَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍ **Allah'dan hiçbir kurtarıcıları, koruyucuları yoktur.** Allah'ın elinden onları kurtaracak kimseleri yoktur. Allah'ın kahır ve gazabından kurtarıp koruyacak hiçbir kudret tasavvur olunamadığı gibi, müminlerde söz konusu olduğu üzere, Allah'ın izniyle bir takım şefaatçilerden yardım görmeleri söz konusu değildir. Öyle zelil, öyle hor ve hakir bir durumdadırlar ki, kimse onların hakkında Allah'dan bir kurtarış ricasında da bulunamaz. كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ الَّيْلِ مُظْلِمًا **Sanki yüzleri bir karanlık gece parçasına bürünmüş, çaresizlik ve ümitsizlik içinde, utanç ve rezaletten yüzleri kapkaranlık kesilmiştir.** أُولٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ İşte cehennem ehli olanlar bunlardır ve orada ebedî kalacaklardır. İman etmemiş ve affa uğramamış olduklarından, kazandıkları kötülükler kendileriyle beraber ebedîleşmiş ve kendileriyle birlikte cehenneme kadar gitmiştir. Kendileri cehennemde ebedî kalırlar, cezaları da ebedî olarak sürer gider.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ
لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ
شُرَكَاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا
بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾
هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَيهُمُ الْحَقِّ
وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

28- O gün ki, hepsini mahşere toplayacağız, sonra da o şirk koşanlara "Haydi yerlerinize! Siz de, ortak koştuklarınız da!" diyeceğiz. Artık aralarını iyice açmışız. O ortak koştukları şeyler, "Siz bize tapmıyordunuz ki." diyecekler.

29- "Şimdi sizinle bizim aramızda şahit olarak Allah yeter. Sizin bize ibadet ettiğinizden bizim haberimiz yoktur" (diyecekler).

30- İşte burada herkes geçmişte yaptığını bulacak. Ve gerçek mevlaları olan Allah'a döndürülecekler. İftira edip uydurdukları şeyler de kendilerinden büsbütün uzaklaşıp gidecek.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَم۪يعًا **Ve unutmamalı o günü ki, bunları toptan haşredeceğiz.** Yani iyilik yapmış olanlarla kötülük yapmış olanların hepsini, henüz hesaba çekmeden önce bir araya toplayıp hesap yerine yığacağız. ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا **Sonra o müşriklere diyeceğiz ki,** مَكَانَكُمْ اَنْتُمْ وَشُرَكَٓاؤُ۬كُمْ **yerinize, yani siz ve şerikleriniz, haydi durun yerinizde** yahut oturun oturduğunuz yerde, yahut herkes alsın bakalım şimdi yerini, davacı ve sanık herkes kendine ayrılan yerini alsın, siz ve ortaklarınız, hepiniz, Allah katında bunlar bizim şefaatçilerimiz diye iddia ettikleriniz, Allah'a ortak tuttuklarınız فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ **artık aralarını açmışızdır.** Aralarındaki vehme dayalı ilişkilerin hepsini kesip, tamamen birbirlerinden ayrılmışlardır. وَقَالَ شُرَكَٓاؤُ۬هُمْ **Ve o şirk koştukları,** o şefaat umdukları, teselli ve mükafat bekledikleri o putlar, o şuursuz şekiller ve putlar, kendilerine tapan o müşriklere **şöyle diyecekler:** مَا كُنْتُمْ اِيَّانَا تَعْبُدُونَ **Siz bize ibadet etmiyordunuz,** فَكَفٰى بِاللّٰهِ شَه۪يدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ **zira sizinle bizim aramızda şahit olarak Allah yeter,** اِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِل۪ينَ **gerçek budur ki, biz sizin ibadetinizden kesinlikle habersizdik.** Yani عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌ *"herşeyi hakkiyle gören"* Allah Teâlâ biliyor ki, sizin bize ibadet ettiğinizden biz asla haberdar değildik. Şu halde siz taptıysanız bize değil, kendi hevanıza, kendi batıl hayallerinize tapmışsınız, bize de iftira etmişsiniz. Biz böyle bir şeyi asla kabul etmeyiz, reddederiz. Bütün sorumluluk kendinize aittir. هُنَالِكَ **İşte orada,** o gün o korkunç yerde تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَٓا اَسْلَفَتْ **herkes, her can, daha önce yaptığını bulacak, herkes kendi kendini sınayacak,** iyi veya kötü amel veya tembellik yapıp hiçbir şey yapmamak şeklinde her ne yaptıysa gerçekten tadıp anlayacak. وَرُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ **Ve o müşrikler, Allah'la karşılaşmayacaklarını sanan ve ondan kaçan o iftiracılar, gerçek mevlaları olan, hakiki malikleri ve sahipleri Allah'ın huzuruna reddolunacak,** hepsi oraya iade edilmiş bulunacaklar. وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ **Allah katında bizim şefaaçilerimiz diye iftira ettikleri o hayalî tanrılar ve din adına uydurdukları bütün evham ve hayaller yanlarından yok olup gitmiş,** ortadan kaybolup gitmiş olacak ve onlar acı gerçekle başbaşa kalacaklar.

Şimdi halleri hikâye olunan ve amellerinin sonuçları ve akıbetleri beyan o-

lunan o müşriklere tevhidin hak din olduğuna delalet eden şu âyetleri ve belgeleri tebliğ için ey hak peygamber!

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ
وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ
وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا
تَتَّقُونَ (٣١) فَذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا
الضَّلَالُ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ (٣٢)

Meâl-i Şerifi

31- De ki, "size gökten ve yerden kim rızık veriyor? O, kulaklara ve gözlere hükmeden kim? Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkaran kim? İşleri idare eden kim?" Hemen "Allah'dır" diyecekler. De ki, "O halde Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"

32- İşte o Allah sizin gerçek Rabbinizdir. Gerçeğin dışında sapıklıktan başka ne vardır? O halde haktan nasıl çevriliyorsunuz?

قُلْ De ki, مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ size gökten ve yerden kim rızık veriyor? أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ Hele o işitme ve görmeye malik olan kim? Onlara kim hakim bulunuyor? Yani Allah'ın verdiği rızıklardan yararlanmaya en önemli iki araç olan işitme ve görme duyularını, duyuların en şereflisi olan bu iki gücü, bu iki nimeti size kim veriyor? Bunları yaratmaya ve düzenlemeye Allah'dan başka kimin gücü yeter? Veya bunları kim idare ediyor Bunlar üzerinde kim tasarruf ediyor, bunlara kim hükmediyor? Kendi içinizdeki bir olayda, dış dünyadaki bir olayı tecelli ettirip de size sizin dışınızdaki gerçekleri idrak ettiren, Hakk'ın parıltısını duyuran, âyetlerini işittiren, gösteren kim? Bu-

rada işitmenin tekil, görmenin çoğul olarak gelmesi, görmenin işitmeden daha çok olduğuna işaret için olsa gerektir. Görmenin ve işitmenin malik, melik ve hakim olmak bakımından ifade ettiği farkları Fatiha Sûresi'nde gösterildi. Bunun hakkın tasdiki açısından ifade ettiği anlam da Âl-i İmran Sûresi'nin شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Allah, kendisinden başka Tanrı olmadığına şahitlik etti."* (3/18) âyetinde ve En'âm Sûresi'nin وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ *"O, (Allah) gözleri görür."*(6/103) âyetlerinde geçen, dış dünyanın tanınması ve algılanması meseleleriyle ilgili olarak anlatılmış idi. Doğru görmek ve doğru işitmek, hak ve hakikatı hissedip idrak etmek işi قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي *"De ki, ruh benim Rabbimin emrindendir."* (İsrâ, 17/85) âyetinin anlamı kapsamında olduğundan, bütün bu işlerin doğrudan doğruya ilâhî bir emir olduğunu hatırlatan derin ve ince bir hakikate ışık tutar. Bunun وَلَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ اِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتّٰى اَكُونَ سَمْعَهُ ... *"Kul nafile ibadetler sayesinde bana o derece yakınlaşır ki, nihayet ben O'nun görmesi, işitmesi ve duyması olurum."*[1] kudsi hadisinde de ifadesini bulan "şuhûd billâh" meselesine bir işareti de içerdiğini kaydetmeden geçemiyeceğiz.

Evet işitme ve görme harikası ve bediası kimin milkidir: وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ **Ve o kimdir ki, ölüden diri çıkarıyor ve diriden ölü çıkarıyor?** Dün ortada yokken bugün bir canlı, bir ot, bir hayvan, bir insan meydana geliyor ve birtakım cansız maddelerden çıkıp geliyor ve sonra yine ölüyor. Yapanı olmadan bir olayın meydana gelmesi imkânsız olduğundan, bu hayat ve ölüm olayını yapan, canlıları dirilten ve öldüren kim? Alınan gıda hayata dönüşüyor, gayr-i uzvi (inorganik) maddeler uzvileşiyor, organik madde haline dönüşüyor: Nutfeden canlı oluyor, kandan nutfe oluşuyor, sonradan da canlı maddeler canlılık özelliğini kaybedip ölüyor ki, tabiat açısından bakıldığı zaman bunlar değişik ve zıt karakterde maddelerdir, bunların birbirlerine dönüşmesi ve seleksiyon denilen ayıklanmaya uğraması, aslında tabiatın temel ilkesi olan ayniyet ve tekdüzelik olayına ters düşen oluşumlardır. Binaenaleyh genel anlamda tabiata aykırı olaylardır. Şimdi bunları çıkaran, böyle hayat ve ölüm gibi tabiatleri ve karakterleri, birbirine zıt iki hadiseyi birbirine dönüştürüp sebebi sonuç, sonucu sebep yapan kim? Böyle tabiata aykırı oluşları birbirine dönüştürüp duran tabiat üstü bir kudretin, tabiat üzerindeki etkisini ve tedbirini anlamamak, bu kudreti görmezlikten gelmek ne mümkün? وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ **Ve emri tedbir eden kim?** Yani yalnızca âyette sözü edilen bir iki husus değil, bunlar gibi daha nice olayların ve oluşların yönetimini kim elinde tutuyor? Yalnızca yaratma meselesi

(1) Buharî, Rikak, 38; Ahmed b. Hanbel, VI, 256.

değil, emir ve kumanda yoluyla cereyan etmekte olan kâinat nizamını, şu koca âlemin düzenini yürüten, bunu evirip çeviren kim? Bunları anlayınca فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُ **derhal "Allah'dır" diyecekler.** Bu soruların cevabı gayet açık ve anlaşılır olduğundan, müşrikler bile bunları biraz düşününce, bütün bunları Allah yapıyor demekte tereddüt göstermeyecekler. فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ **O halde, de ki; korkmuyor musunuz?** Bu böyle iken siz nasıl oluyor da O'nun kahrından korkmaz, ona karşı şirk ve isyandan, emirlerine karşı gelmekten sakınmaz, başınıza gelecek felaketten kendinizi korumaz, başkalarını bırakıp O'nun himayesine ve korunmasına girmezsiniz?

فَذٰلِكُمُ **Duydunuz ya O, işte** o kemal vasıflarının, o kudretin, o işlerin, o yaratma ve yönetme işinin sahibi bulunandır. İşte اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ **Allah, gerçek Rabbinizdir.** Uluhiyet yalnızca kendisinin hakkı olan tek mabud, hakikaten ve hakkıyla malikiniz ve amirinizdir. فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ **Haktan sonrası da artık dalaletten başka nedir ki?** Hak ile dalal arasında zaten başka bir vasıta yoktur. Hakkı çiğneyen, zaten kendiliğinden dalalete düşmüş olur. Hak Teâlâ'dan başka bir Rab, yoktur, batıldır ve müzmahildir. Tevhid akidesinden başka bütün inançlar dalalettir. فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ **O halde nasıl yüz dönüp çekiliyorsunuz?** Yani, haktan dalalete, tevhidden şirke, saadetten şekavete nasıl çevriliyorsunuz? Dalalete sürüklenmeye nasıl razı olabiliyorsunuz? Nereye çekip gittiğinizi bildiğiniz, anladığınız var mı?

كَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

Meâl-i Şerifi

33. Hak dinden çıkmış fasıklara Rabbinin kelimesi şöyle gerçekleşti: Onlar artık imana gelmezler.

كَذٰلِكَ **İşte böyle,** yani Allah'ın rablığı hak ve gerçektir, hakkın dışında ne varsa hepsi batıldır. Onların da hak dinden çıkıp dalalete yöneldikleri gerçekten kesinleşti. Hasılı bütün bu olup bitenler ve açıklanan gerçekler baştan sona hak olduğu gibi, حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا **fıskı kesinlik kazanmış olanlar üzerine,** yani küfürde inatla direnmiş olanlar, küfürde zirveye ulaşmış, yalnızca amelî

anlamda fasık değil, fikrî ve itikadî anlamda da fasık olmuş, mesela yukarıda sorulan sorulara cevap verirken "bunları yaratan Allah'tır demiyecek kadar inkârda ileri gitmiş olanlar üzerine, **Rabbın Hak Teâlâ'nın kelimesi, yani şu kelâmı, şu hükmü hak olmuştur:** أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ **muhakkak ki, onlar iman etmezler.** O fasıklar, haktan böylesine yüz çevirmiş, imandan böylesine mahrum ve bütünüyle imansızlık seyyiatına ve sonucuna mahkumdurlar. Bunların çoğu, fıskı ve dalaleti revacta tutan bir takım felsefi zanlarla, vacibu'l-vücud olan Allah'ın varlığına ait delillere karşı dolambaçlı yollarda hile katmaya uğraşan filozof taslakları ve inkârcılar olmaları dolayısıyla bu noktada bütün felsefi nazariyeleri yıkacak şekilde Allah'ın birliğini ispat ve ikrar vardır. Bu ispat ve ikrar için felsefi düşüncede, biri varlık meselesi, öbürü bilgi meselesi olmak üzere bu iki meselenin temelini teşkil eden sebeplilik ve idrak-i hak meselelerini ortaya atmak ve çözüme kavuşturmakla, özellikle bu iki meselenin özünde yatan "vücud-ı Barî" ve "tevhid-i İlâhî" delillerini gayet ince ve son derece kapsamlı ve özellikle filozofları en ziyade şaşırtan cesed ve ruh, madde ve suret, zihin ve dış dünya, afak ve enfüs, subje ve obje ikilemlerine dayanan indilik ve reybilik şüphelerini kökünden halledecek ve kesip atacak şekilde açık ve kesin, aynı zamanda yüksek düşünceli hikmet ehlini irşad edecek olan bir çok incelikleriyle beraber, esas meseleyi herkesin akıl derecesine göre herkese açık bir görüşle sunacak şekilde sade, açık ve anlaşılır iki âyetle aydınlatıp, şirk çeşitlerinin hepsini red ve iptal ederek buyuruluyor ki:

1- Yaratılış ve varlık meselesi açısından durum:

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ
ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾
قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي اِلَى الْحَقِّ قُلِ اللّٰهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ اَفَمَنْ
يَهْدِي اِلَى الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ يُتَّبَعَ اَمَّنْ لَا يَهِدِّي اِلَّا اَنْ يُهْدٰى فَمَا لَكُمْ
كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾ وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّا اِنَّ الظَّنَّ

لَا يُغْنِى مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

Meâl-i Şerifi

34- De ki: "Allah'a eş tuttuğunuz ortaklarınızdan, önce yaratıp, sonra da onu çevirip yeniden diriltecek var mı?" De ki, "Önce yaratıp, sonra da onu yeniden yaratacak olan Allah'dır. O halde nasıl yoldan saptırılıyor, döndürülüyorsunuz?"

35- De ki, "Ortak koştuklarınızdan doğru yolu gösterecek olan var mıdır?" Deki, "Allah, hak olan doğru yola hidayet eder. O halde doğru yola hidayet eden mi kendisine uyulmaya daha layıktır, yoksa kendisine yol gösterilmeyince onu bulamayan mı daha layıktır. O halde ne oluyorsunuz? Nasıl hükmediyorsunuz?"

36- Onların birçoğu zandan başka bir şeye uymaz. Zan ise haktan hiç bir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz ki, Allah onların ne yaptıklarını bilir.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ **De ki; ortak koştuklarınızdan ilk baştan yaratacak, sonra da onu dönüp yani baştan yaratacak kimse var mı?** Yani Tanrı arayışında insanın yarar ve zararına hakim olan, ümit ve korkularında son derece etkili bir merci aramakta ilk iş, varlığın ilk yaratılış sebebini düşünmektir. Bunun delili de yaratılmış bulunan eserler ve onların sonradan yaratılmış olmasıdır. Gerçek etki ve ilk sebep ancak ilk yaratılış ve ortaya koyuş olayındadır. Yoksa tabiat olaylarının akışında kıyam, südur, tevlid, kesb v.s. gibi sebeplerin hiçbirinde hakiki etki ve illiyet yoktur. Bunlar yoğu var etmezler, birbirlerini etkiliyerek yeni oluşumlar ve varlıklar meydana getirirler. Yaratmak ise yoğu var etmek demektir. Sadece itibari varlıkları, nisbetleri ve izafetleri ortaya koymak değildir. Özellikle yaratılmış anlamına gelen ve "halk" adı verilmeye en fazla layık olan gök cisimlerini ve diğer varlıkları kendilerine mahsus miktar, kemmiyet ve özelliklerde ve farklılıklarda takdir edip yaratmak demektir. (En'âm Sûresi'nin baş tarafına bkz. Âyet, 1-2). Kendini bilen herkes, kendisinin bir zaman önce yok iken sonradan yaratılmış olduğunu bilir. Ve

böylece bu âlemde yaratılış olayının zincirleme olarak sürüp gittiği de genellikle bilinmektedir. Daha önce yaratılmış bulunan bir sebebe bağlı olarak meydana gelen bu ara yaratılış olayları, bir önceki aşamanın yakın sebep ve amillerinin etkisiyle meydana gelmiş bulunduğundan, bunlarda, ilk yaratılış olayında olduğu gibi, bir yoktan yaratılış şartlarının varlığını kabul etmek, yaratılan varlığın doğuşunu ve oluşunu hazırlayan sebep ve şartlardaki inceliği bütün ayrıntılarından soyutlayıp kavrayabilmek hayli müşkül görülebilir. Bununla beraber halen devam eden yaratılış olaylarındaki zincirin yalnızca bir halkasının, yani orta yerdeki bir halkanın yaratılışı, varlık üzerinde hükümran olan yaratıcı gücü tanımaya ve nihâî ümid ve korkunun ilgili olduğu istenen hedefe ulaştırılmasına yetmeyeceğinden, yaratılış kavramını bütün açıklığı ile ortaya koyamaz. Bundan dolayı başlangıca ve sonuca, mebde' ve meâda hükmeden yaratıcıyı daha iyi tanıma için genellikle en açık ve en doğru yol, bütün yaratılmışlara varlık ve yokluğu bütün boyutlarını açıktan açığa gösteren ilk yaratılışı, bir de nihaî sonucu tasavvur ettirmektir. Herhangi bir şeyin, bir sınıf yaratılmışın, daha önce benzeri olmayan ilk yaratılışını, ilk olayın, ilk modelin, ilk maddenin başlangıcını göz önünde bulundurmak, yaratılışın bütün niteliğini ve özünü anlatacağı ve yaratıcı gücün, eşyanın tabiatı üstünde hükümran bir ilk varlık olduğunu göstereceği gibi, varlık alanına çıkarılmış ve yaratılmış olan bir şeyin sonradan yok oluverdiğini görmek ve mülahaza etmek de tabiat safsatasından kurtulmaya, tabiat ilimlerini konu ve meselelerini tabiatın kendisinden değil, yaratılışın, daha doğrusu yaratanın âyetlerinden birer âyet olarak telakki etmeye kâfi gelecektir. Bundan dolayı Allah'ı tanımak söz konusu olduğunda ilk ortaya konulacak soru şudur: Ey imansızlar, ey Allah'a kavuşma ümidi olmayan, ey yaratılmışlara yaratan rütbesi vermek isteyen müşrikler! Sizin Allah'a karşı kendilerinde bir etki, bir güç; fayda ve zararınızda O'na karşı bir hakimiyet vehim ve hayal edip de taptığınız, birer gerçek ilâh gibi ümitler bağladığınız ve yaratılmış olmak bakımından sizin benzerleriniz olan, yani sizin gibi birer mahluk olan, ayrıca sebepler ve amiller silsilesi içinde akıl ve idrakten de yoksun olduklarından dolayı, akıl sahipleri üzerinde hakimiyet ve tasarrufa güçleri yetmediği bütün çıplaklığı ile ortada olan putlar ve benzeri şekil ve suretler şöyle dursun, akıl sahibi olanlardan bile bir yaratma olayını ta başlangıcından yapacak, sonra da onu yok edip tekrar yeni baştan yaratmak suretiyle aynen iade edecek bir kişi veya bir cemaat var mıdır? Yani, yoktur ve olması da mümkün değildir. Bir yaratılmışın daha önce başka bir yaratık olmadan kendiliğinden birşey yapmasına imkân olmadığı şüphesizdir. Falan yaratık, ilk baştan yaratabilir demek bir

çelişkidir. O mahluk, akl-ı evvel de farz edilse fiilinde kendisinin eseri olmayan bir başlangıca muhtaçtır. En azından kendisinin bir yaratılmış olarak mevcut olması gerekir. Mahlukat yalnızca sebepler ve varoluş silsilesi göz önünde tutularak ele alındığı zaman, içlerinde bu yaratılış silsilesini kesip yaratılışa ilk sebep ve ilk illet olan hakim bir kudreti bulmak muhaldir. Çünkü hangisi ilk yaratılış olayına başlangıç diye öne sürülecek olursa, aynı anda görülecektir ki, o şey sonradan yaratılmış olan tali bir varlıktır. Halbuki yaratılış olayı başlamış ve sürekli olarak devam edip durmaktadır. Bundan dolayı çelişkiyi içeren o teselsül nazariyesine hikmet ehli (felsefeciler) teselsül-i muhal" (mümkün olmayan teselsül) demişler ve onun batıl olduğunu kabul etmişlerdir. Mümkinat adı verilen bütün mümkün varlıkların teselsülü, bütünüyle yine mümkün olacağı, mümkünün var olabilmesi için kendi dışında bir sebebe ihtiyaç göstereceğinden dolayı, ilk yaratılışın, sebebinin yaratılmışlara dayandırılması muhal ve imkânsızdır. Bunun Vacibü'l-vücuda isnadının zaruri olduğunu bütün yönleriyle ortaya konulmuştur. Velhasıl bir yaratığın, ilk yaratılan varlık da olsa onun ilk yaratan güç veya yaratılışta ilk sebep olması mümkün değildir. Çünkü bir şeyin hem yaratılan, hem de yaratan olması açık bir çelişkidir. Bu gerçek en küçük bir hatırlatma ile hemen anlaşılabilecek kadar açıktır. Mahlukun varlığı açıkça ortada, yaratanın ise yarattığı şeyin içinde olamayacağı da açık olduğundan, motoru yapanı, yaptığı motorun içinde aramak boşuna olduğu gibi, mahlukatı yaratanı, yaratılmış mahlukat ve tabiat varlıkları içinde aramak da doğru değildir. Yaratılmışlar arasında akılsız varlıklar şöyle dursun, akıl sahibi varlıkların bile yoktan yaratması hiç mümkün mü? Sonra yaratılmış olan bir varlık helak olup gittiği zaman onu yeni baştan yaratabilecek bir mahluk var mıdır? Bunun cevabı "hayır, mümkün değil"dir. Selb-i küllî (kökünden inkâr) demek olan bu suali ortaya atılmakla şirkin temelsizliği, mesnetsizliği pekiştirilmiş olmaktadır. Bundan maksat da cidal olmayıp sadece irşad ve bürhan olduğundan o fasık müşriklerin buna karşı ne diyeceklerine bakmadan, Resulüne şöyle buyuruyor: قُلِ اللّٰهُ **De ki; Allah,** يَبْدَؤُا الْخَلْقَ **ilk baştan yaratır.** Daha önce bir yaratma olmadan, hiçbir mahlukun aracılığına ve yardımına muhtaç olmadan yaratılışı ta ilk başlangıç noktasından yapar, ilk olarak yaratır. Allah vacibul-vücud ve lizatihi hakk olduğundan, yaratması ve işi, kadim olan zat ve sıfatından başka hiçbir şart ve sebebe ihtiyaç göstermez. O, herşeyden daha önce olan bir kadim ve evveldir. Ve herşey ondan sonradır. Yaratmaya ancak O başlayabilir. Olmayanı ancak O meydana getirir. Yaratma işini bütün yönleriyle ve ilkeleriyle O ortaya koyabilir. Basit bir dumandan toz, tozdan taş ve toprak, taştan da bina yapar gibi

ölüden diri, cemadat denilen katı maddelerden birtakım canlılar yaratır. Katı maddeden, başka bir katı madde, insandan başka bir insan üretmek gibi, diriden diri çıkarmakla kalmaz. hiçbir canlı hücrecik yokken sudan hayat yapmak, çamurdan, topraktan ilk bitkiyi, ilk hayvanı, ilk insanı ortaya çıkarmak gibi, herbiri tabiat ilke ve olayları açısından bile imkânsız görülen ve tabiat kanunlarını altüst eden yepyeni bir yaratılış şekliyle yaratır. Her biri, tabiat üstü bir etkiyi gerektiren ilkleri yaratır. Tabiat varlıklarına kendilerine mahsus özellikleri veren ve ilkeleri düzenleyen de O olduğundan, ölüden diri çıkarmakla da kalmaz, bütün varlığın ta ilk madde ve suretine, ilk miktar ve faaliyetine varıncaya kadar bütünüyle ilkbaştan yaratmaya başlar. Öyle ki, varlık, gerçekte yegane yaratıcısı olan Hak Teâlâ'nın zatından ve sıfatından başka hiçbir şarta ve sebebe bağlı olmaz. Varlık yoktan değil, yokluk özelliğine sahip herhangi bir mümkinattan değil, bizatihi ve lizatihi var olan ve yokluk özelliği asla bulunmayan Allah Teâlâ'dan gelir, O'nun yaratmasıyla başlar. Allah, yaratmayı işte böyle baştan ve başlı başına yapar. ثُمَّ يُعِيدُهُ **Sonra onu geri iade eder.** Yaratılışı bir yerden, bir noktadan başlatır ve bir sonuca ulaştırır. Bu ilk âlemde yarattığını bir nihayete ve akıbete erdirir, verdiği yaratılış akışını kesip helâk eder, kendinden başlattığı yaratılışı alıp kendine irca eder ve sonra yeni baştan yaratmayla başka bir varoluş âleminde onu yeniden diriltip iade eder. Allah, işte böyle yaratılışın başlangıcına da sonuna da hakimdir. Biri olumsuz, öbürü olumlu olan bu iki ilke sonuç olarak şu gerçeği ortaya koyar: لَاإِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ *"Hiçbir ilâh yok, ancak Allah var".* Yaratılmışlar zincirinin durumu karşısında Allah'ın durumu böyle iken, فَأَنّٰى تُؤْفَكُونَ **Şimdi siz nereden ifke (iftiraya) düşürülüyorsunuz, nasıl oluyor da yoldan saptırılıyorsunuz!..** Yani, şu peşine düştüğünüz şirk ve fısk ile nasıl bir çıkmaza, ne acaip bir batağa saplanıyorsunuz, bunun farkında mısınız? Bütün başlangıcına ve sonucuna hükmeden bir yüce yaratıcı olan Allah'ı saymamak, mahluka tapmak ne kadar çıkmaz bir sapıklık, ne kadar acaip bir bilgisizlik ve düşüncesizliktir, bir bilseniz... Siz artık eninde sonunda Allah'tan nasıl kurtulursunuz? İşte varlık ve yaratılış açısından mesele bundan ibarettir.

2- Bilgi ve marifet açısından mesele şudur:

Ya Muhammed! قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَهْد۪ٓي اِلَى الْحَقِّ **De ki; sizin ortaklarınızdan hiç hakka hidayet edecek, yol gösterecek kimse var mı?** Yani insanın hayrını, şerrini; faydasına ve zararına olan hususları ayırdedip tespit eden, işlerini nasıl düzenlemesi gerektiğini kendisine bildiren; hatalardan ve sapıklıklardan, yanlış düşüncelerden kurtararak, hakka ve doğruya yönlendirmek gibi

en önemli ihtiyacını insana bildiren düşüncesinde ve işlerinde hakkın emrinin ne noktada olduğunu arayıp bulmasına yardım eden kimse var mıdır? Tanrı'lığın ilk ve en aşağı derecesiyle ilgili işlerden biri de herşeyden önce hakka ve doğruya irşad etmek, hak ile batılı ayırmak, neyin hak, neyin batıl olduğunu bildirmektir. Bunun için Tanrı arayışında ilk iş olan sebep araştırması ve yaratan ile yaratılanın durumunun gözönünde bulundurulmasıdır. Bu konuda dahi ilk hedef ve maksat hakka hidayet ve doğruya isabet meselesidir. O halde bir düşünülsün, Hak Teâlâ'dan başka tapınılan şeyler içinde, putlar gibi idraksiz ve şuursuz cisimler şöyle dursun "kim" denilebilecek cinsten akıllı varlıklar arasında bile kendiliğinden enfüs ile afakı birbirine uyumlu hale getirecek, hakka doğrudan doğruya hidayet edecek, herhangi bir kimseye, karşısında bulunan veya bulunacak olan bir vakıaya, ayniyle mevcut olan bir varlığa doğru teşhis koyduracak, "ben" ile "benlik dışı", ruh ile cisim, düşünce ile dışdünya, subje ile obje, bilen ile bilinen, akıl ile makul arasındaki bağlantıları, ilişki ve bütünlüğü, ilim ve isabeti kurup gerçekleştirecek, "bu böyledir" veya "değildir" diye doğru hüküm verdirecek, başka bir deyişle dış dünyadaki olayları vicdanda, vicdandaki olayları vicdan ve enfüs dışında tecelli ettirip de birbirinden ayrı özelliklere sahip olan bu iki ayrı âlemin üstünde birliğe hakim olabilecek kim vardır? Tabii ki, hiç!... Gerek enfüs, gerek afak yaratılmışın hepsi hak tarafından, hakkiyle ve hak olarak yaratılmış, her biri bir başka yönden hakka mazhar kılınmış olmakla beraber, hiçbiri hakkın zatı ve kendisi olmadığından, kendi zatında zatın kemalini haiz değildir, eksiktir. Bunlarda; hakkın vecihleri çeşitli, bilgi ve tanıma sonradan olma (hadis) ve izafi, düşünen subje objeden ayrı, Hakk'ın hakikatının bilinmesi akıl ve idrakin üstünde, akıllar çaresiz, fikirler değişik; objelerin çoğu nefs-i natıkadan, şuur ve idrakten âri, nüfus-ı natıka kendi mahiyetini ve mukadderatını bile anlayıp kavramaktan aciz; hakkın hükmü ise duygu ve düşüncenin ötesindeki bir tecelli, bir kıvılcımıdır. Binaenaleyh, Allah'dan başka herkesin ve herşeyin kendi kendine hakka hidayet edebileceğini sanmak bir çelişkidir. Akıllar bilginin, mantığın ve hakkın hükmünün yapıcısı ve yaratıcısı değildir, sadece anlayıcısı ve kabul edicisidir. Felsefe tarihine biraz aşina olanlar bilirler ki, felsefe ekollerinin en esaslı farkı, bilgi meselesinin bu noktasında başlar. Birbirine tıpatıp çakışması mümkün olmayan zihin olgusu ile dış varlıkların, yani subje ile objenin karşılıklı olarak aralarında nasıl olup da bir uyum meydana geliyor ve bu iki ayrı olgunun birliğinden birleşmesinden bilgi ve doğru hüküm doğuyor? Bu nasıl oluyor da mümkün oluyor? Nefis denilen içsel benlik, kendi dışına uzanıp da nasıl afakileşiyor? Ve nasıl oluyor da dış dünyadaki bir gerçeği

keşf ve idrak edip ona sarılıyor? Akıl ve ilim oluyor? "Ben" denilen özü gözardı ederek şu şöyledir demek çelişki değil midir? Benim bende olan akıl ve bilgimin, bende olmayan bir bilinene uyum sağlayıp onunla bütünleşmesi ile ikinin birliği nasıl ve ne hakla iddia olunabilir? "Ben" ve "ben dışı" aynı şeydir, ya da "ben dışı" da "ben"dir demek çelişkiden başka nedir? O halde "ben" denilen nefsin, kendi özüne ve şekline, kendi izlenim ve eğilimlerine, dış dünyada gerçeklik değeri verip kendinden geçmesi, olayın gerçek delilini bulmak imkânı olmayan indî ve zoraki bir hükümden ibaret olmaz mı? Son devir Alman filozoflarından Kant'ın da bahsettiği gibi, tabii bir bakış açısından ele alındığı zaman bu sual her zaman için geçerlidir. Ve bu noktadan filozoflar başlıca üç kısma ayrılmışlardır:

Bir kısmı bu suâli, çözümü olmayan bir sual kabul ederek, işi gerçek diye birşeyin bulunmadığına ve onun bilinemezliğine hükmetme noktasına kadar götürmüşlerdir ki, bunlar Sofistler ve başka bir tabirle Husbuiyyedirler. Kimi "yok" inadında ısrarlı olan İnadiyye, kimi ilim ve fenne gerçekte hiçbir kıymet vermeyip, bütün bilgileri indî ve enfüsi bir hadise, bir spekülasyon sayan İndiyye, kimi de tamamen bilinmezliğe inanan Lâedriye'dir. Bunlar İngiliz filozofu David Hiyum'dan itibaren son çağlardaki felsefe akımlarında da görülmeye başlamışlar, bilgi meselesinde şüpheciliği yeniden gündeme getirmişlerdir: "Septik" yani, reybiyye ve şüpheci ünvanını almışlardır. Fakat sualin önemiyle beraber bunlardan her hangi birinin iddiası kabul edilmek gerekirse, aynı zamanda en azından bir tek hakikat bilinmiş, mesela hiçbir şeyin bilinemiyeceği kesinlik kazanmış olurdu. Herşeyde şüphenin kendisinin bir gerçek ve hakikat olduğu anlaşılmış ve kabul edilmiş olacağından bunların hepsi, gerekçe diye öne sürdükleri çelişki silahıyla kendi kendilerini de nakz ve iptal etmişler, mutlak olarak genelde bir hakikatın ve bilginin varlığını ispata sebep olmuşlardır.

Bundan dolayı diğer bir kısım filozoflar galat ve hata ne kadar çok olursa olsun, bazı hallerde insan düşüncesinin gerçeğe ve doğruya yönelmesi ve ulaşması söz konusu olduğundan, bunun nasıl mümkün olabildiğinin açıklanamamasından dolayı mutlak olarak gerçeği inkâra kalkışmak başlıbaşına haksızlıktan ibaret bir sapıklık ve nankörlük olur. Gerçeğin çeşitli yönlerden tecellisine ve ilimle fennin bunca keşiflerine ve gelişmelerine rağmen, bilginin değerini inkâr etmek ve hakikatı bilmenin imkânsızlığını iddia etmek safsatadır, diyerek söz konusu sualin halli için çaba göstermişlerdir. Bunlar da ikaniyye ve ihtibariyye diye iki kısma ayrılmışlardır. (Bu felsefi mezhepler hakkında ayrıntılı bilgi için

"Mezahip ve Metalib" adındaki tercеme eserimize bakınız). Fakat bunların çoğu, vahdeti bulmak, çelişkilerden kurtulmak için Hakk'ın zatını; enfüs ile afakın, ezhan ile a'yanın, ruh ile maddenin, şekil ile suretin, velhasıl bütün tabiat varlıklarının üstünde ele alacak yerde tabiat sevdasından vazgeçmeyerek, ya enfüse veya afaka irca etmeye çalıştıklarından dolayı çelişkiden çıkamamış, ifrat veya tefritten kurtulamamışlardır. Kimi maddeyi surete irca ederek "ben dışı"nı "ben"de yok etmek ve Hakk'ın kaynağını nefis yapmak isteyip, "enelhak" davasına kadar varmış, kimi de sureti maddeye, enfüsü afaka irca ederek "ben"i "bendışı"nda yok ederek, gerçeğin ve bilginin kaynağını, ilimsiz temellerde aramaya kadar gitmişlerdir. Böylelikle bilenle bilinenin birliğini sağladık zannetmişlerdir ki, önceki görüş genellikle ikaniyye'nin, ikincisi de Maddeci Tedribiyye'nindir. Hakkı yalnızca nefse irca ile "ben"i hakkın zatı saymanın, hasılı İndiyyeci'lik şirkine düşmekle ya nefislerin (kişilerin) sayısı kadar ilâh farzetmeye veya manevi anlamda "idealist panteizm"e, yani her iki halde de nefse tapmaya götürür. Başka bir deyişle aklı tanrılaştırmaya ve akıl sahiplerini tanrısız bırakmaya müncer olur. Akıl, duygudaki aydınlık gibi, düşünceyi dışarıya, benliği benlik dışına bağlayan bir bağ halinde olup tamamen şahsi de olmadığından, ikani ekoldeki filozoflar, bunu hakkın hükmünün faili ve ilmin kaynağı saymak saplantısına düşmüşler: Nefsin afakileşmesini akıl yoluyla izah etmek için düşüncelerinin temelini akıl ile makul, nefs ile nefs ötesinin akılda birleşmesi görüşü üzerine kurmuşlar. Bilgi ile bilinenin ayrı ayrı şeyler olduğunu kabul etmekle beraber, özü açısından birleşik olduğunu ve binaenaleyh insan aklının mutlak anlamda ve tam olarak ikan-ı külliye, yani Hakk'ın zatını idrak etmeye yetkili bulunduğunu zannedecek derecede ifrata varmışlarsa da aklın her hükmünde hakikate ve doğruya isabetle karar veremeyip hatalara düştüğü de sözkonusudur. Ayrıca, mantıkın yaratıcısı da akıl olmayıp, bilakis hükümde hakikate ve doğruya isabetle karar verebilmek ve bilimsel keşifler yapabilmek için aklın, mantık v.s. gibi bir takım kural ve ilkelere, bilimselliğin gerektirdiği diğer şartlara uymak, hatta onlara zorunlu olarak bağlı kalmak durumunda olduğu ve faaliyetlerinde ilkeye bağlılık ihtiyacından büsbütün müstağni kalmadığı düşünülünce, akli yakînlerin esasını teşkil eden bedihi ilkelerle ilgili hükümlerinde bile aklın mucit ve fail durumunda olmayıp, Hak tarafından verilen bir bilgi aracı olduğu, yani bilgiyi algılayan ve kabullenen bir kabul edici olduğu, bilinen tabiri ile Hakk'ın hitabını anlamak için bir alet ve araçtan ibaret bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim akılların asırlarca yanına bile yanaşamadığı bir hakikatın, olay niteliğindeki şehadetiyle derhal anlaşılıp doğrulanabildiği

münakaşa götürmeyecek şekilde sabit olmuştur. Bundan dolayı Tedrip ve tecrübeciler, insan bilgisinin kaynağını, hakikate ve doğruya ulaşmanın temelini soyut akıldan ziyade benlik dışından gelen denemelerde aramak gerektiğinde ısrar eylemektedir.

Gerçekten de bilgi ve aklî hüküm, dış gerçeklerden ve olgulardan haberdar değilse, onlarla ilişkili bulunmuyorsa, içgözlemlerin ve bedahetlerin bile doğruluğu tasdik olunamaz[1], ilim ve yakîn Hak tarafından nereye verilmişse orada bulunur. Verilmeyen yerde bulunmaz. Sırf aklî çabalarla hakikate ulaşmak mümkün olmaz. Bu suretle yukardaki sual, yani hakikate ulaşmanın ve hidayete ermenin yolu ile ilgili olan sual, hakkiyle cevaplandırılmış, daha doğrusu böyle bir suale artık gerek kalmamış olur. Ve hak hükmünü veren tecrübî bilgi, gelişigüzel izlenimler gibi tek taraflı bir takım basit etkilemelerden ibaret olmayıp, mesele en az üçboyut üzerine dayalı olduğundan, kişinin kendinde yansıyan bir olgunun karşısındaki bir gerçeğe yansımasıyla vicdanındaki tecrübeye erişmesi, mesela, en basit bir misalle, şu bir güldür deyip koklamak istediğinde isabet edebilmesi, aynı zamanda o konuda hatanın da mümkün olması, yalnızca ve bütünüyle benliğin yapısına irca edilmesi halinde çelişkiden başka bir sonuç elde edilmez. Kişisel düşünce, iç gözlem kişinin ruhsal özellikleri olarak kabul edilsin. Ancak dış olay ve olguların olduğu gibi ve bütünüyle dış dünyadan edinilen algıların da kişiliğin özüne irca edilmesi katıksız bir çelişki ve tam bir indiyyecilik olur. Bunun için Tedribiyye filozoflarından bir kısmı, İkanilerin afakı enfüse ircalarına karşılık, enfüsü afaka, ruhu cisme, sureti maddeye irca etmeye kalkışmışlar, ruhsal olayları fizik olgularda, ilim ve marifetin kaynağını ilimsiz ilkelerde, Hakk'ın zatını maddede arama sevdasına düşmüşlerdir ki, bu da akıl sahipleri üzerinde şuursuz maddeyi ilâhlaştırmak, puta tapmak demektir. Madde ve cisimlerin birliği ve bütünlüğü (panteist fizik) üzerinde dolaşan mezhepler de bu cinstendir. Meseleyi ruhun cisme, cismin ruha, maddenin enerjiye, enerjinin maddeye dönüşmesi şeklinde açıklamaya kalkışmak da daha üstün bir yaratıcının etkisine ve dönüştürmesine dayandırılmadıkça sebepsiz ve anlamsız bir olayı düşünmüş olmak çelişkisinden başka birşey olmadığı gibi bilgi ile varlığın birbirinden farklılığı ve birşey bilinmekle onun varlığında bir değişiklik olmasının gerekmediği gerçeği açısından da durum kesinlikle tutarsız bir görüştür.

Velhasıl hangi açıdan ele alınırsa alınsın ilim ve marifet ve hakikatın elde

(1) Bilindiği gibi İslâm inancında "Vahiy" dahi Hakk'ın haberidir, (Müellif)

edilmesi açısından, yani mesele bütünüyle bir bilgi meselesi olarak ele alındığı takdirde dahi enfüs ve afaktan hiçbirinin sırf kendi özellikleriyle açıklanamaz bir mesele olduğu ve konunun birinden biri üzerine dayandırılmasının mümkün olmadığı, hangisine istinad ettirilirse ettirilsin çelişkiden kurtulamayacağı müşkül bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortak özellikleri yaratılmışlık olan varlıklardan hiçbirinin, kendi kendine kimseyi hakka hidayet etmesi ihtimali yoktur. Gerçi enfüste ve afakta Hakk'ın varlığına delalet eden âyetler ve düşünenler için belgeler, melekler ve peygamberler ve bunlar aracılığıyla hidayet büsbütün yok değildir, fakat bunların hiç biri عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ *"Herşeye şahid olan"* Allah tarafından hidayet almadıkça kendi kendine ne hidayet edebilir, ne de hidayeti bulabilir. Müşrikler ne derse desinler, ya Muhammed sen, قُلِ اللّٰهُ **De ki, Allah,** يَهْدِي اِلَى الْحَقِّ **hakka hidayet eder.** Halk arasında mevcut olan yanlış ve dalalin çokluğuna karşılık hakikate ve doğruya yol bulmak da görülen bir gerçektir. Bu da ancak Allah'ın hidayetidir. Biraz yukarıda اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ *"Görmenin ve işitmenin mülkiyeti kimindir?"* sorusu ile de işaret edildiği üzere, görmeye ve işitmeye, akıllara ve idraklere, enfüse ve afaka hakim olan O, enfüsü de afakı da kendi varlığından haberdar edip de hakkın hükmüne erdiren ve erdirecek olan ya da yine O'dur.

اَفَمَنْ يَهْدِي اِلَى الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ يُتَّبَعَ **O halde hakka hidayet eden kimse mi uyulmaya, (yani mabud tanınmaya) daha layıktır,** اَمَّنْ لَا يَهِدِّي اِلَّا اَنْ يُهْدٰى **yoksa hidayet olunmadıkça asla kendiliğinden hidayeti bulamayacak olan kimse mi?** Yani hak meselesinden haberdar bile olmayan akılsız şeyler şöyle dursun, akıl bile Allah hidayet etmedikçe kendiliğinden bir ilim keşfedemeyeceği, kendi kendine hakkı ve doğruyu bulamayacağı bir gerçek iken, mabudluk tek başına ve mutlak olarak hâdi olan Allah Teâlâ'dan başka kimin hakkı olabilir? Bakınız bu ifadede ne veciz bir icaz vardır: "Men" tabiri ile akıllı varlıklar tahsis edilerek anlatılmıştır. Böylece gerek putlar gibi hissiz ve akılsız, gerekse his sahibi olduğu halde aklı olmayan canlıların hiç kale alınmayacağı dolaylı olarak ihtar edilmiş olmaktadır. Ayrıca اِلَّا اَنْ يُهْدٰى *"Ancak hidayete erdirilmiş olan müstesna."* ifadesi ile de önceki sualdeki hidayetten murad bizzat ve bilfiil hidayet olduğuna işaret buyurulmuştur. Melekler, peygamberler, ve doğru yolda olan ilim sahipleri, hakka hidayet edemez mi tarzındaki bir gizli sualin cevabı da verilmiş ve bunlardan hiçbirine ibadet olunamayacağı da böylece anlatılmıştır. Bununla biraz sonra gelecek olan وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا *"Allah kendine bir oğul edindi, dediler."* meselesine de bir hazırlık yapılmıştır.

يَهِدِّي kelimesi يَهْتَدِي "yehtedi"nin idgamlısıdır.

فَمَا لَكُمْ İmdi neyiniz var? Allah'dan başka şeylerin arkasına düşüp tapınmaya ne hakkınız var? Noluyor size? Yazıklar olsun size! **كَيْفَ تَحْكُمُونَ Na-sıl hüküm veriyorsunuz?** O yanlış ve batıl inançlara nasıl saplanıyor da putlardan şefaat umuyor, yardım bekliyorsunuz? Yahut siz nasıl hüküm verir, hakim olabilirsiniz? Hala anlamıyor musunuz? Allah'dan ve Allah'ın hidayetinden sarf-ı nazarla siz şu şöyle, bu böyle diye nasıl hüküm verir, nasıl hakka ve doğruya yol bulabilirsiniz? Ve hatta kendi nefsiniz hakkında "ben benim", "ben varım" diye nasıl hükmedip de kendi varlığınızı tanıyabilirsiniz!... "Vardır" veya "yoktur" cinsinden doğru hüküm, bir tek bilgi, bir nefsin dışındaki karşılığına inkâr veya ispat ile bir kerecik olsun doğru hüküm verebilmesi; zihin ile dış varlıkların, fizik varlıkların üstünde Hak Teâlâ'nın varlığına ve birliğine, hakimiyet hakkına ve ilahlığına yeterli belge ve delil değil midir? O olmasa ruhların ve akılların maddi varlıklar üzerinde hakim olabilecek nesi vardır? İsabetli olmayan hatalı hükümlere hüküm mü denilir? Ve aklı olan haktan başka bir gaye mi gözetir?

Varlık meselesi konusunda yaratılış delili öyle, bilgi meselesi konusunda da hak ve hidayet delili böyle iken, o iman etmek ihtimali olmayan fasık müşriklerin sapıklıklarının sebep ve kaynağına gelince **وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّا onların çoğu hiç başka değil, ancak bir zanna uyarlar.** Düşünce ve eylemlerinde hakkı izlemezler de sırf nefislerinin zan ve tahminine uyarlar, öyle karar verirler. Az bir kısmı inatçılık, şüphe ve hayal bile etmeden tıpkı hayvanlar gibi veya cansız varlıklar gibi körükörüne akıntıya kapılır giderler. Bir çokları da hakkı ve hakikatı kendî algıladıkları gibi sanan, kendi indî görüşlerine bağımlı zannnedcn, ilim ve marifeti uydurma şeylerden ibaret gibi farzeden nefislerinin tahmin ve hayalleri peşinde koşan İndiyye (Dogmatik) ve Husbaniyye güruhundandırlar. İtikat ve yakîn namına görüş diye ileri sürdükleri fikir ve felsefeleri, toplumsal konularda tutum ve eylemleri, hükümde ve hükumette uydukları şey nefsani tehakkümlerden başka birşey değildir.

اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنٖى مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا Halbuki zan, haktan hiç bir şey ifade edemez. Zerrece müstağni kalamaz. Zan ve hayal ne kadar şairane ve ne kadar muhteşem ve mütahakkimâne olursa olsun, hiçbir zaman hak hükmün sağlayacağı faydayı sağlayamaz. Hakkı batıl, batılı hak, yaratıcıyı mahluk, yaratılmışı yaratan, hayrı şer, şerri hayır zan ve telakki etmekle kimse kendisini hakkın sultasından ve hükümranlığından kurtaramaz. **اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ Hiç şüphe yok ki, Allah, onların bütün yaptıklarını bilmektedir.** Cezalarını muhakkak verecektir. Onların zannı, hiç bir hakikatı değiştirmez.

Yukarıdan beri iki delilin anlatımından sonra bu âyetin siyakı ve âyette sözü edilen ana fikrin icabı olarak, sözün özellikle bu عَلِيمٌ "bilmektedir" cümlesiyle bitirilmesi, söz konusu ikinci delilin ilâhî ilmin varlığını ispata nassolduğunu ihtar eder. Ayrıca ilâhî bilginin böylece sabit olması, ahirette hakkı inkâr edenlere verilecek cezaya işaret etmekte ve böylece bu zeyl cümlesi, bilgiden başka bir de ceza ile uyarmayı ifade etmektedir. Hatta asıl hedefinin inzar ve tehdit olduğu söylenebilir.

Hem varlık, hem bilgi açısından marifetullahta akıl sahiplerini aydınlatmaya ve irşada kâfi olan bu deliller, hakkın takririnden ve duyurulmasından sonra kesinlikle bilinmelidir ki:

وَمَا كَانَ

هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْد۪يقَ الَّذ۪ي بَيْنَ
يَدَيْهِ وَتَفْص۪يلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ ف۪يهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٣٧﴾
اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِه۪ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٣٨﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُح۪يطُوا
بِعِلْمِه۪ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْو۪يلُهُ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ
كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِم۪ينَ ﴿٣٩﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِه۪ وَمِنْهُمْ
مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِه۪ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِالْمُفْسِد۪ينَ ﴿٤٠﴾ وَاِنْ كَذَّبُوكَ
فَقُلْ ل۪ي عَمَل۪ي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ اَنْتُمْ بَر۪ٓيؤُنَ مِمَّٓا اَعْمَلُ وَاَنَا بَر۪ٓيءٌ
مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ
الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْكَ

أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّ اللَّهَ

لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَٰكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَنْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ

بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

﴿٤٥﴾ وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا

مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ

رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ

لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

﴿٤٨﴾ قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ

لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً

وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا

أَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾ أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ

آمَنْتُمْ بِهِ آلْآنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ قِيلَ

لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ

تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾ وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقٌّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ

لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥٣﴾ وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ

مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ

وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٥٤﴾ أَلَا إِنَّ لِلَّهِ

مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ

لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ

لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا

يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ

مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ آللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ

﴿٥٩﴾ وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُو مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ

مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ

عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ

مِنْ ذَٰلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾

Meâl-i Şerifi

37- Bu Kur'ân, Allah'dan başkası tarafından uydurulamaz, lâkin kendinden önceki kitapları tasdik eder ve o kitabı (levh-i mahfuzu) ayrıntılı olarak açıklar. Onda şüphe edilecek hiç bir şey yoktur. Âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir.

38- "Onu o (peygamber) uydurdu" mu diyorlar? De ki; "Haydi siz de onun gibi bir sûre getirin ve Allah'dan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onu da yardıma çağırın. Eğer sözünüzde sadık iseniz (bunu yapın).

39- Hayır. Onlar bilgileriyle kavrayamadıkları, te'vili de kendilerine hiç gelmemiş olan bir şeyi yalan saydılar. Bunlardan önce gelip geçenler de yine böyle inkâr etmişlerdi, amma bak zalimlerin akıbeti nasıl oldu.

40- Onlardan ona (Kur'ân'a) inanacaklar da var, inanmayacaklar da var. Rabbin fesatçıları en iyi bilendir.

41- Eğer seni inkâr etmeyi sürdürürlerse, de ki; "Benim amelim bana, sizin ameliniz de size aittir. Benim yapacağım sizi ilgilendirmez, sizin yapacağınız da beni ilgilendirmez."

42- İçlerinden seni dinlemeye gelenler de var. Sen, sağırlara, üstelik akılsız da olanlara dinletebilir misin?

43- İçlerinden sana bakanlar da var. Fakat sen, körlere, üstelik basiretleri de yoksa hidayet edip yol gösterebilecek misin?

44- Şurası kesindir ki Allah, insanlara zerre kadar zulmetmez. Ne var ki, insanlar kendi kendilerine zulmedip duruyorlar.

45- Allah'ın onları haşredip toplayacağı günde, sanki onlar dünyada gündüz bir parça kalmışlar da aralarında tanışmışlar gibi olacak. Allah'ın huzuruna çıkacaklarına inanmamış ve doğru yolu tutmamış olanlar hiç şüphesiz en büyük ziyana uğramış olacaklar.

46- Onlara vaad ettiğimizin bir kısmını sana göstersek de, göstermeden seni vefat ettirsek de, sonunda onların dönüşü bize olacak. Sonra onların ne yapacaklarına Allah şahit olacaktır.

47- Her ümmetin bir peygamberi vardır. O peygamberleri gelince aralarında adaletle hüküm verilir. Onlar hiç zulüm görmezler.

48- Onlar, "Eğer doğru söylüyorsanız bu vaad ne zaman yerine gele-

cek?" diyorlar.

49- De ki, "Ben, Allah'ın dilediğinin dışında kendi kendime ne bir zarar ne bir fayda verebilirim". Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince artık ne bir an geri, ne bir an ileri gidebilirler.

50- De ki: "O'nun azabı size geceleyin uykuda veya güpe gündüz gelecek olsa, ne dersiniz? Günahkârların onu alelacele istemeleri için ne sebep vardır?"

51- Bu azap meydana geldikten sonra mı iman edeceksiniz, yoksa şimdi mi? Halbuki onun çarçabuk gelmesini istiyordunuz.

52- Sonra o zulüm yapanlara "Tadın bakalım şu ebedi azabı!" denilecek. Vaktiyle kazandığınızdan başkası ile mi cezalandırılacaksınız?"

53- "O azap gerçek mi?" diye sana soruyorlar. De ki; "Evet. Rabbim hakkı için o kesin bir gerçektir. Ve siz bundan yakayı kurtaramazsınız."

54- Zulüm yapmış olan herkes, azabı görünce yeryüzündeki her şeyin sahibi olsa da, (o azaptan kurtulmak için) hepsini feda ederdi. Ve içten içe pişmanlık duyardı. Fakat aralarında adaletle hüküm verilir ve hiçbirine zulüm yapılmaz.

55- Haberiniz olsun ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Açın gözünüzü, Allah'ın vaadi muhakkak ki, haktır, gerçektir. Lâkin onların çoğu bunu bilmezler.

56- O, hem can veren, hem can alandır. Ve hepiniz O'na döndürülüp götürüleceksiniz.

57- Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, gönüller derdine bir şifa, müminlere bir hidayet ve rahmet geldi.

58- De ki, "Allah'ın ihsanıyla ve rahmetiyle, yalnızca bunlarla sevinç duysunlar. Bu, onların biriktirip durduklarından daha hayırlıdır."

59- De ki, "Baksanıza, Allah sizin için nice rızıklar indirdi, siz onlardan bir kısmını haram, bir kısmını helâl yaptınız". De ki, "Size Allah mı izin verdi, yoksa siz Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"

60- Allah'a yalanı iftira edenler kıyamet gününü ne sanıyorlar? Allah, insanlara çok ihsanda bulunmuştur, lâkin insanların çoğu şükretmezler.

61- Hangi işi yaparsan yap, Kur'ân'dan ne okursan oku, ne işte çalışırsan çalış, unutmayın ki, siz ona dalıp gitmişken, biz sizin üzerinizde

şahidiz. Ne yerde, ne de gökte zerre kadar hiç bir şey Rabbinin gözünden kaçmaz. Ne zerreden daha küçük, ne de ondan daha büyük! Ancak bunların hepsi apaçık bir kitaptadır.

أَلَآ إِنَّ أَوْلِيَآءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرٰى فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾

Meâl-i Şerifi

62- Açın gözünüzü! Allah'ın dostları üzerine ne korku vardır, ne de onlar mahzun olurlar.

63- Onlar ki, iman etmişler ve Allah'a karşı gelmekten sakınmışlardır.

64- Onlara dünya hayatında da, ahiret hayatında da müjdeler vardır. Allah'ın sözlerinde değişiklik yoktur. İşte bu en büyük kurtuluştur.

أَلَآ إِنَّ أَوْلِيَآءَ اللّٰهِ **İyi bil ki, hakikaten, Allah'ın velileri, o Allah dostları** لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ **üzerlerine korku yoktur, üstelik onlar mahzun da olmazlar.** Allah korkusu her korkuyu silmiş olduğu için başka korku kalmamıştır, müjdeler vardır. İlerisi daha güzel olduğu için de geçmişle ilgili hüzün yoktur. Evliyaullah ünvanı, Allah'a dost olanlar, Allah için dost olanlar, Allah için birbirlerine destek olanlar gibi mânâlara gelebilir. Velayet, muhabbet, dostluk, yardım ve vekaleten onun işine bakmak gibi anlamlar ifade eder. Bu ünvana kimlerin layık oldukları hakkında tefsir âlimlerinin nakletttikleri bazı rivayetler vardır. Senedleri Taberi'de yer almış olduğu üzere Saîd b. Cübeyr'den rivayet olunmuştur ki, Resulullah'a, evliyaullahın kimler olduğu sorulmuş, o da şöyle

buyurmuştur: هُمُ الَّذِينَ إِذَا رُؤُا ذُكِرَ اللّٰهُ "Onlar öyle kimselerdir ki, görüldükleri zaman Allah zikrolunur yad olunur"(1). Başka bir rivayette ise يُذْكَرُ اللّٰهُ لِرُؤْيَتِهِمْ "Görülüvermelerinden dolayı Allah hatırlanır"(2). Yakınlarında bulunmak, halleri, duruş ve davranışları derhal Allah'ı hatırlatır. Ki, Abdullah b. Abbas "semt ve hey'et"leri yerine "ihbat ve sekinet", yani, duruşları ve yürüyüşleri şeklinde tefsir etmiştir. Bunların dünya malına kazanç yollarına sevgi ve düşkünlükleri yoktur. Ancak Allah için, Allah'da sevmek حُبٌّ فِى اللّٰهِ ile birbirlerine sevgi ve dostluk gösterirler(3). الْمُتَحَابُّونَ فِى اللّٰهِ *"Allah uğrunda birbirini seven kimseler"* olduklarıı da rivayet olunmuştur(4). Nitekim Ömer b. Hattap (r.a.)'tan rivayet olunmuştur ki, Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın kullarından bir takım insanlar vardır ki, enbiya değiller, şehidler de değiller, amma kıyamet gününde Allah katındaki makamlarından dolayı onlara nebiler ve şehidler imrenerek bakacaklardır". "Bunlar kimler? Ve ne gibi hayırlı ameller yapmışlardır? Bize bildir de biz de onlara sevgi ve yakınlık gösterelim, ya Resulallah!" dediler. Resulullah: "Bunlar bir kavimdir ki, aralarında ne akrabalık, ne de ticaret ve iş ilişkisi olmaksızın, Allah ruhu ile Allah'da sevişirler. Vallahi yüzleri bir nur ve kendileri de nurdan birer minber üzerindedirler. İnsanlar korktukları zaman bunlar korkmazlar, insanlar mahzun oldukları zaman bunlar hüzünlenmezler."(5) buyurdu, hemen bu âyeti okudu: أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

Ebu Hüreyre'den ve Ebu Malik Eş'ari'den de ayni meâlde rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin her biri bir başka özellikte tarif demek olduğundan, hepsinin toplam olarak anlamını içine alan geniş bir tarif ortaya konmuştur: "Allah'a ibadet ve taatle sevgi gösterisinde bulunur, Allah da kendilerine keramet insan ederek dostluğunu gösterir". Onlar işte böyle kimselerdir ki, bu âyette daha açık bir surette şöyle beyan ve tefsir buyuruluyor:

Yani evliyaullah الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ **onlar ki, iman etmişlerdir ve ittika eder dururlar,** tam bir iman ile ilâhî emirleri ve hükümleri ifa ve icraya devam ederler. Kendilerinden Allah rızasına aykırı bir hâl, bir durum sadır olmaması için dikkat ederler, her türlü haramdan ve şüpheli şeylerden sakınırlar. İşte evliyaullahın hakiki tarifi budur. Birinci derecesi mümin cinsinden olmak, ikinci

(1) İbn Mace, Zühd, 4.
(2) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 370.
(3) Ebu Davud, Sünnet, 2.
(4) Müslim, Birr, 38; Tirmizî, Zühd, 53; Dârimî, Rikak, 44; Muvatta, Şiir, 13; Ahmed b. Hanbel, II, 237, 328, 338, 370, 533, 535 III, 87, IV, 128, 386.
(5) Hakim, el-Müstedrek, IV, 170.

derecesi de Allah korkusundan dolayı ittika hasletine sahip olmaktır ki, bunlar onların Allah'a yönelmeleridir. لَهُمُ الْبُشْرٰى فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ **Dünya ve ahiret hayatında müjde onlarındır.** Bu da onların özellikleridir ki, Allah'ın kendilerine karşılık olarak teveccühü ve ikramıdır. İşte "evliyaullah'ın kerâmeti haktır." meselesinin temeli de budur. Allah'dan başka dost ve veli tanımadıkları, Allah'a aykırı düşmekten korkup sakındıkları ve ondan başka hiçbir şeyden çekinmedikleri, Allah da kendilerine dost olduğu için artık onlara ne korku vardır, ne de hüzün. Dünyada da müjdelenmişler, ahirette de müjdelenmişlerdir. Bu cümleden olarak dünyada. ... اِنَّ الَّذ۪ينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةُ *"Muhakkak ki, "Rabbimiz Allah'dır" deyip de sonra doğrulukta ve dürüstlükte devam edenler üzerine melekler şöyle diyerek inerler: "Korkmayın, mahzun da olmayın, vaad olunduğunuz cennetle sevinin."* (Fussilet 41/30). Ayrıca yine ahirette سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِد۪ينَ *"Size selâm olsun size, hoş geldiniz cennete, ebedi kalmak üzere buyurun girin içine."* (Zümer, 39/73) müjdesine mazhar olacaklar.

لَا تَبْد۪يلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ **Allah'ın kelimelerinde tebdil yoktur.** Yani Allah'ın bu vaadlerinde, bu müjdeli sözlerinde hiçbir değişme olmayacaktır. Allah'ın sözünü değiştirecek, O'nun verilmiş hükmünü kararını uygulamadan kaldıracak hiç bir kuvvet yoktur, olması ihtimali de mevcut değildir. Mesela: Allah'ın korkma, mahzun olma dediğini korkutacak, mahzun edecek hiç bir güç ve geçerli engel yoktur. Allah da asla verdiği sözden dönmez, verdiği sözü yerine getirir. Bundan dolayı اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ *"Allah, hiçbir kavmi, o kavim kendi kendini değiştirip bozmadıkça değişikliğe uğratmaz."* (Ra'd, 13/11) âyeti uyarınca, evliyaullah dahi kendilerindeki o velayet hasletini, o iman ve ittikayı değiştirip bozmadıkça Allah Teâlâ'nın, bu dünya ve ahiret için verdiği sözü, verdiği müjdeyi değiştirmesi ihtimali yoktur. Bunlar ebedi müjdelerdir. ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ *"İşte bu da büyük kurtuluşun kendisidir."*

Madem ki, evliyaullah böyle müjdelerle müjdelenmiştir ve onlara hiçbir şekilde korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır, öyleyse peygamberlik rütbesi daha yüksek olduğu için ey hak peygamber! Bilesin ki, sana hiç korku ve hüzün yoktur:

وَلَا يَحْزُنْكَ

قَوْلُهُمْ اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَم۪يعاً هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٦٥﴾

أَلَا إِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ
يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ
إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

Meâl-i Şerifi

65- Habibim, onların lafları seni üzmesin. Çünkü şan ve şeref bütünüyle Allah'ındır. O her şeyi işitiyor, hepsini görüyor.

66. Açın gözünüzü! Göklerde kim var, yerde kim varsa hep Allah'ındır. Allah'dan başkasına tapanlar dahi, Allah'a ortak koştuklarına uymuş olmuyorlar, ancak zanna uymuş oluyorlar. Ve yalandan başka bir şey söylemiyorlar.

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ **Ve onların lakırdıları seni mahzun etmesin.** Yani kâfirlerin, ortaklarına, yakın adamlarına, mallarına ve mevkilerine güvenerek sana eza ve cefa etmeleri, sana tehditler yöneltmeleri seni mahzun etmesin. Sen bunlardan dolayı üzülme. اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا **Şurası kesindir ki, bütün izzet yani güç, kuvvet, şan ve şeref Allah'ındır.** Bütün kudret ve üstünlük, hakimiyet ve yücelik O'nundur. Şimdi açıklanacağı üzere onların güvendikleri bütün kuvvetler de aslında yine Allah'ındır. O dilediği zaman hepsini ellerinden alır. هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ **O, semi ve alimdir.** Onların söylediklerini işitir ve ne yapacağını bilir. Nitekim "Ben ve resullerim kesinlikle galip geliriz." anlamına كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِي (Mücâdele, 58/21), اِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا *"Muhakkak biz peygamberlerimize yardım edeceğiz."* (Gâfir, 40/51) diye yazmış ve ayrıca اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ، اِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْاَبْتَرُ *"Biz sana pek çok hayır vermişiz... sana buğzeden epterdir."* (Kevser 108/1,3) buyurulmuştur. اَلَا اِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ **İyi bil ki, göklerde ve yerde her kim varsa hepsi Allah'ındır.** Melekler, insanlar ve cinler ve akıl sahibi bütün varlıklar Allah'ın kulu ve mülküdür. Şu halde o kâfirlerin bütün güvendikleri ve taptıkları şeyler Allah'ın mülkü olduğu gibi kendileri de öyledir. وَمَا يَتَّبِعُ

الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَٓاءَ Allah'dan başkasına yalvaranlar da ortak koştukları şeylerin ortak uyruğu olamazlar. Yani, Allah'ın şeriki, ortağı yoktur. Uluhiyette ortaklık muhal ve imkânsızdır. Allah'dan başka ne varsa hepsi O'nun mahluku ve mülkü olduğundan, Allah'dan başka şeylere dua ve ibadet eden, başka tanrılar olduğunu iddia eden ve onlara uymaya çalışan müşrikler de hakikatte Allah'a ortak olacak tanrılar bulmuşlar da onların uyruğu (tebaası) olmuş olamazlar. اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلاَّ الظَّنَّ **Bunlar başka değil, olsa olsa zanna uymuş olurlar,** vehim ve hayal peşinde koşarak kendi ortaklarını Allah'ın ortakları sanırlar ve yok yere onlara tanrılık payesi vermiş olurlar. Böyle yapmakla ve onlara tapmakla Allah'dan yakalarını kurtaracaklarını sanırlar. وَاِنْ هُمْ اِلاَّ يَخْرُصُونَ **Ve bunlar sadece yalan atarlar.** Meseleyi kendi mızrakları ile ölçerler, kendi şahsi görüş ve tahminleri ile yalan söylemekten başka birşey yapmazlar. Sırf kendi arzu ve isteklerine uyarak yaratılmışları yaratan, kulu tanrı, uyanı uyulan farzeder, saçma sapan şeyler uydurur dururlar. Hasılı ortakları yalan, tehditleri boş, Allah'a karşı isnad ettikleri her şey bir hiçtir. Allah'ın gücü ve hakimiyeti altında, hepsi ona mahkumdur.

Gerçekten de:

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا
فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾
قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَٰذَا أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ
مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾ قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ
لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ
الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

Meâl-i Şerifi

67- O, öyle bir Allah'dır ki, içinde dinlenesiniz diye sizin için geceyi, göresiniz diye de gündüzü yaptı. Elbette bunda söz dinleyecek olan bir kavim için âyetler (ibretler) vardır.

68- Dediler ki: "Allah, kendine çocuk edindi". O, böyle şeylerden münezzehtir. O, müstağnidir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Bu hususta elinizde hiç bir delil yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi neden söylüyorsunuz?

69- De ki: Allah'a iftira edenler elbette felah bulmazlar.

70- Dünyadaki zevkler çabuk biter. Sonra dönüşleri bize olacaktır. Daha sonra da inkâr ettiklerinden dolayı o çetin azabı biz onlara tattıracağız.

هُوَ **O, yani yüce Allah** الَّذِى **odur ki,** جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ **sizin için geceyi yaptı,** yani geceyi karanlık yaptı لِتَسْكُنُوا فِيهِ **ki, içinde sakin olasınız,** zorluklarını çektiğiniz zahmetli hareketlerden kurtulup, içinde sükun bulasınız. Yani hareketlilikten sükunete geçesiniz, dış dünyadan ilgilenmeyi kesip, kendi kendinizle başbaşa kalıp dinlenesiniz, وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا **gündüzü de mübsır, yani gösterici yapmıştır ki,** etrafınızı görüp, hareket edebilesiniz, işinize gücünüze bakasınız. Gecelerin her tarafı kaplayan karanlığında yaşama gücü elde etmek için bir dinlenme vesilesi, gün ışığında ise bir uyanıklık ve hareket vesilesi vardır.

Hareket ve sükun ise yalnızca hayat olayları için değil, onun dışındaki bütün fizik olaylarının dahi aslını ve özünü teşkil eder. Bu iki kapsamlı hadise ki, aydınlık ve karanlık gibi birbirleri ile birleşmeleri ve bir araya gelmeleri kabil olmayan iki zıt olgudurlar. Cisimler, kendiliklerinden ve sırf kendi özellikleri ile ne sükundan harekete, ne de hareketten sükuna geçebilirler. İşte bu iki karşılıklı zıddı birbirlerine dönüştürüp, yer değiştirterek kâinat olaylarına akış veren ve gece ile gündüzü bunlarla ilgilendirterek, insanları kâh sükun hissi ile, kâh hareket hissi ile nimetlendiren ve değişikliğe uğratan ancak Allah'dır. Allah, işte böyle bütün nur ve zulmetin, bütün hareket ve sükunetin yaratıcısı ve yöneticisidir. Genellikle insanlar gece ile gündüzdeki sükunetten, hareketten ve zamandan etkilendikleri halde Allah ise zamanın da üstünde hükümran olan bir yüce yaratıcıdır. إِنَّ فِى ذَلِكَ **Muhakkak ki, bunda,** gece ile gündüzün böyle düzenlenmiş olmasında, bu aydınlık ve karanlığın ardarda gelişinde, bu sükun

ve harekette, bu etrafın görülüş ve görülmeyişinde, bütün bu değişikliklerde gece ile gündüz içinde meydana gelen zaman olgularında ve tarih olaylarında لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ **işitme özelliği olup dinleyecek olan bir kavim için (elbette çok, pek çok) âyetler ve ibretler vardır.** Yani bütün mekan ve zaman aklî ve naklî tevhid delilleri ile doludur. Böyle iken zan ve hayalin peşine düşen yalancılar قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا **Allah, kendisine oğul edindi, dediler.** Oğul veya kız evlad edindi diye iftirada bulundular, yaratma ile üretme arasındaki farkı anlayamadılar: Yaratmayı ve icad etmeyi doğurmak ve üretmek zannettiler. Sonradan oluşu bir doğum, olanı bir çocuk, sebebi de bir baba veya ana gibi düşündüler. Doğurma ve doğmanın, herşeyden önce bir yaratmaya bağlı olduğunu, yoktan bir yaratma ve icad olmadan, kendiliğinden bir doğumun olacağını düşünmenin bir çelişki olacağını hesap edemediler. Böylece âlemin yüce Yaratıcı'dan doğma ve kopma suretiyle oluşup meydana geldiğine kail olarak, Allah'a kızlar ve oğullar isnadında ve iftirasında bulundular. Güya ondan doğmuş ve üremiş olan erkekli dişili birtakım ilâhlar kalabalığı uydurarak onlara tapmaya başladılar ki, işte puta tapanların, çok tanrılı dinlerin mitolojileri hep bu uydurmalardır. Fakat daha garibi odur ki, varlığın ancak yaratma ve icad ile mümkün olduğunu işiten, خَلْقٌ بَعْدَ الْعَدَمِ *"yok iken yaratma"* ilkesinden haberdar olanlardan bir kısmı da yine doğum vehmine saplanıp kaldılar: "Melekler Allah'ın kızları, Uzeyr Allah'ın oğlu, Mesih Allah'ın oğlu" dediler.

Böyle diyenlerden bir kısmı da bunu gerçek anlamda doğmuş olmak anlamına değil, evlatlık edinmiş olmak anlamına tevil ederek, bir nevi şeref payesi olarak kendisine evlat yaptığını ve tanrılığından hisse verdiğini iddia ettiler. Onun için bu âyette "ittihaz" yani, edindi deyimiyle diğerlerinden daha ziyade olarak bu kısım belirgin hale getirilmiştir.

سُبْحَانَهُ **Sübhanallah, haşa!** Hiç yaratıcı baba olur mu? Çünkü doğurma bir üreme, bir bölünme ve bir noksanlıktır, evlat edinme de bir ihtiyaçtan dolayıdır. Halbuki هُوَ الْغَنِيُّ **O, ganidir, müstağnidir,** hiçbir şeye muhtaç olmamak bakımından yegane zengindir... Oysa bunu iddia edenlerin ellerinde bu konuda hiçbir belge ve delil yoktur...

Peygamberliğin kuvvetini ve gerçekliğini, Resulün, Allah'a tevekkül ve itimadının yüksekliğini ve kâfirlere gelecek azabın şiddetini tarihten bazı misaller getirerek açıklamak üzere:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ

نُوحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي

وَتَذْكِيرِي بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُوا اَمْرَكُمْ

وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا اِلَيَّ

وَلَا تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ

اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾ فَكَذَّبُوهُ

فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَاَغْرَقْنَا

الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾

Meâl-i Şerifi

71- Bir de onlara Nuh'un kıssasını oku: Hani o bir zamanlar kavmine demişti ki: "Ey kavmim, eğer benim aranızda duruşum ve Allah'ın âyetleriyle öğüt verişim size ağır geliyorsa, şunu bilin ki, ben yalnızca Allah'a dayanmışımdır, artık siz ve ortaklarınız her ne yapacaksanız toplanıp bütün gücünüzle karar veriniz. Sonra bu işiniz size dert olmasın. Sonra bana ne yapacaksanız yapın, bana mühlet de vermeyin".

72- Eğer yüz çevirirseniz çevirin, ben de sizden bir ücret istemedim ya! Benim mükafatımı ancak Allah verir. Ve ben O'nun emrine boyun eğen müslümanlardan olmakla emrolundum.

73- Buna rağmen yine de onu inkâr ettiler. Biz de onu ve gemide kendisiyle beraber olanları kurtardık. Ve onları yeryüzüne halifeler yaptık. Âyetlerimizi inkâr edenleri ise suda boğduk. Bak işte uyarılanların akıbeti nasıl oldu.

Tarihî misal yalnızca Nuh kavmi'nden ibaret de değildir:

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِه۪ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُ۫هُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِه۪ مِنْ قَبْلُ كَذٰلِكَ نَطْبَعُ عَلٰى
قُلُوبِ الْمُعْتَدٖينَ ﴿٧٤﴾ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى وَهٰرُونَ اِلٰى
فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ بِاٰيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمٖينَ ﴿٧٥﴾
فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُٓوا اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُبٖينٌ ﴿٧٦﴾
قَالَ مُوسٰٓى اَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَكُمْ اَسِحْرٌ هٰذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ
﴿٧٧﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا وَتَكُونَ
لَكُمَا الْكِبْرِيَٓاءُ فِي الْاَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنٖينَ ﴿٧٨﴾
وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونٖي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلٖيمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ السَّحَرَةُ
قَالَ لَهُمْ مُوسٰٓى اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّٓا اَلْقَوْا قَالَ مُوسٰى
مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ
الْمُفْسِدٖينَ ﴿٨١﴾ وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِه۪ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ
﴿٨٢﴾ فَمَٓا اٰمَنَ لِمُوسٰٓى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِه۪ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ
وَمَلَا۬ئِهِمْ اَنْ يَفْتِنَهُمْ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْاَرْضِ وَاِنَّهُ

لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٨٣﴾ وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ

فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا

رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٨٥﴾ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ

مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَاَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰى وَاَخِيهِ اَنْ تَبَوَّاٰ

لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَاَقِيمُوا

الصَّلٰوةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٧﴾ وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَا اِنَّكَ اٰتَيْتَ

فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهُ زِينَةً وَاَمْوَالًا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا

عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ

فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ ﴿٨٨﴾ قَالَ قَدْ اُجِيبَتْ

دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي اِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا

حَتّٰى اِذَا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا الَّذِي اٰمَنَتْ بِهِ

بَنُوٓا اِسْرَٓائِيلَ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩٠﴾ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ
وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٩١﴾ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ
لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً وَاِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿٩٢﴾
وَلَقَدْ بَوَّاْنَا بَنِٓي اِسْرَٓائِيلَ مُبَوَّاَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا
حَتّٰى جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ اِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا
كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾ فَاِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ
فَسْـَٔلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَٓاءَكَ الْحَقُّ
مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٥﴾ اِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ
عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ جَٓاءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ
حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ ﴿٩٧﴾

Meâl-i Şerifi

74- Sonra onun arkasından birçok peygamberleri kavimlerine gönderdik. Onlara açık mucizelerle geldiler. Fakat onlar bir defa yalan dediklerine sonuna kadar bir türlü inanmadılar. İşte biz, haddi aşanların

kalblerini böyle mühürleriz.

75- Sonra bunların arkasından Musa ile Harun'u âyetlerimizle Firavun'a ve cemaatine gönderdik. İman etmeyi kibirlerine yediremediler ve günahkâr bir kavim oldular.

76- Kendilerine tarafımızdan hak gelince, "Muhakkak ki bu, apaçık bir sihirdir." dediler.

77. Musa dedi ki, "Size hak gelince, ona böyle mi diyorsunuz? Bu sihir midir?" Halbuki sihirbazlar iflah olmazlar.

78- Dediler ki: "Sen bizi, atalarımızdan kalan yoldan çeviresin de yeryüzünde saltanat ikinizin olsun diye mi geldin? Biz ikinize de inanmayız".

79- Firavun da: "Bana bütün bilgili sihirbazları toplayıp getirin!" dedi.

80- Sihirbazlar gelince, Musa onlara: "Ortaya ne atacaksanız atın!" dedi.

81- Onlar ortaya atınca Musa dedi ki, "Sizin yaptığınız şey sihirdir. Muhakkak ki, Allah onu iptal edecektir. Şüphe yok ki, Allah fesatçıların işlerini düze çıkarmaz."

82- Allah, hakkın hak ve gerçek olduğunu kelimeleriyle ispat eder, günahkârların hoşuna gitmese de.

83- Firavun ve adamlarının kendilerini belaya uğratacağı korkusundan dolayı Musa'ya kendi kavminin bir oymağından başka kimse iman etmedi. Çünkü orada Firavun çok üstün idi ve o kesinlikle aşırı giden taşkınlardandı.

84- Musa dedi ki: "Ey kavmim! Siz gerçekten Allah'a iman ettinizse, O'na samimiyetle teslim olan müslümanlardan oldunuzsa artık O'na güvenin!"

85- Onlar da: "Biz Allah'a güvendik. Ey Rabbimiz, bizi o zalim kavmin fitnesine uğratma!" dediler.

86- "Bizi rahmetinle o kâfir kavmin elinden kurtar!"

87- Biz Musa ile kardeşine şöyle vahyettik: "Kavminiz için Mısır'da birtakım evler hazırlayın ve evlerinizi kıbleye karşı yapın ve namazı kılın ve müminlere müjde verin."

88- Musa dedi: "Ey Rabbimiz! Sen Firavun'a ve adamlarına şu dünya hayatında göz kamaştırıcı zenginlik ve bol bol servet verdin. Ey Rabbimiz! Senin yolundan saptırsınlar diye mi? Ey Rabbimiz! Onların mallarını sil süpür ve kalblerine sıkıntı düşür. Çünkü onlar o acıklı azabı görmedikçe iman etmeyecekler."

89- Allah buyurdu: "Her ikinizin de duası kesinlikle kabul olundu. Siz yine doğru ve dürüst olmaya devam edin. Kendini bilmeyenlerin yoluna sakın uymayın."

90- Ve sonra İsrailoğulları'nı denizden aşırdık. Firavun, düşmanca saldırmak için derhal adamlarını ve askerlerini arkalarına düşürdü. Ta ki, suda boğulmaya başlayınca "İnandım, gerçekten de İsrailoğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yoktur. Ben de ona teslim olanlardanım." dedi.

91- Şimdi mi? Oysa bundan önce hep isyan etmiştin ve fesatçılardan idin.

92- Biz de bugün senin bedenini arkandan gelenlere bir ibret olsun diye kurtaracağız. Bununla beraber, insanların birçoğu âyetlerimizden yine de gafildirler.

93- Gerçekten İsrailoğulları'nı çok güzel bir yurda yerleştirdik ve onlara hoş nimetlerden rızıklar verdik. Anlaşmazlığa düşmeleri de kendilerine ilim geldikten sonra oldu. Şüphe yok ki, Rabbin, o anlaşmazlığa düştükleri ko-nularda kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.

94- Sana indirdiklerimizde herhangi bir şüpheye düşersen, senden önce kitap okuyanlara sor. Andolsun ki, sana Rabbinden hak gelmiştir. Sakın şüphe edenlerden olma!

95- Ve sakın Allah'ın âyetlerini inkar edenlerden olma, sonra hüsrana uğrayanlardan olursun.

96- Doğrusu, aleyhlerinde Rabbinin hükmü kesinleşmiş olanlar imana gelmezler.

97- Onlara bütün mucizeler hep birden gelse, yine de o acıklı azabı görünceye kadar inanmazlar.

فَاِنْ كُنْتَ فٖى شَكٍّ مِمَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ Şimdi şu sana indirdiklerimizden, faraza azıcık

şüphe edersen, bu âyet daha yukarıdaki kıssaların doğrulunu te'yid ile Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini tasdik ve pekiştirmek siyakında gelmiştir. Bilindiği gibi, faraziye ne olmayı, ne de mümkün olmayı gerektirmeyeceğinden, burada da aslında ne şüphe etmeye, ne de başkalarına sorup öğrenmeye ihtiyaç gösterecek bir durum söz konusu değildir. Ancak diğer peygamberlerle ilgili kıssaların fevkalade olayları içermesi, bunları haber veren Hz.Muhammed'in peygamberliği hakkında en küçük bir şüpheye ihtimal bırakmayan bir ifade gücü ve heyecan verici bir kesinlik ortaya koyar. Yani başka taraftan öğrenmek suretiyle değil, Allah tarafından sana gönderilen vahiy ile, yukarıda beyan olunduğu üzere, Firavun ve diğerleriyle ilgili kıssaların doğruluğunda şüphe ve tereddüt etmeye gerek yoktur. Sen de zaten bundan şüphe etmezsin. Bununla beraber bilfarz, en ufak bir şüpheye düşecek olursun. فَاسْـَٔلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ **Senden önce kitap okuyan o kimselere sor.** Yani bu anlatılan olaylar, kitap ehli katında bilinen ve kabul edilen olaylardır, onların kitaplarında da yer almaktadır. Onlar, kendi kitaplarında da yer almış bulunan bu kıssalardan ibret almayıp hâlâ şirk ve küfürde devam ediyorlar. Buna rağmen onlar bunları inkar edemeyecekler ve "evet böyledir" deyip tasdik etmeye mecbur kalacaklardır. Bundan çıkan sonuç işte şudur:

وَلَقَدْ جَٓاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ **Andolsun ki, Rabbinden sana hak gelmiştir.** Eski kitapları okumadan ve okuyanlardan işitmeden yalnızca Rabbinden indirilen vahy ile bilip haber verdiğin hak ve gerçektir. Artık bunlar eski kitapları okuyanlarca da kesin bir gerçek olunca, her türlü şüpheden uzak olarak ortaya çıkar ki, bu verdiğin haberler ve وَمَاكَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ **Bu Kur'ân Allah'dan başkasına isnad olunmaz** bir hakikattır. Ve sana Rabb'inden hak vahiy, hak peygamberlik gelmiş olduğu kesindir. Rabb'in Teâlâ, bunu, böyle özellikle yemin ile te'kid ederek açıkça beyan ve ilan etmiştir. Bundan dolayı فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ **sakın şüphecilerden olma.** Kesin ve yakîn inancın ve Rabb'ine olan güvenin asla sarsılmasın. Bütün tevekkülün ile görevine devam et!

İnanmayanlara gelince: اِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَةُ رَبِّكَ **Muhakkak ki, Rabb'inin kelimesi aleyhlerine kesinleşmiş olanlar, küfürlerine ve azaplarına Rabb'inin hükmü ve kararı kesinleşmiş bulunanlar** لَا يُؤْمِنُونَ وَلَوْ جَٓاءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ **kendilerine her türlü mucize, her türlü âyet gelmiş olsa da - Firavun gibi- bilfiil o acıklı azabı gözleriyle görmedikçe iman etmezler.** Azapla karşı karşıya kalmadıkça inanmazlar. O vakit, o iman onlara bir fayda sağlar mı? Yani, yeis halindeki, çaresizlik içindeki zorunluluktan kaynaklanan iman Allah katında makbul olur mu? İşte bu şekilde bir soru akla gelirse:

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا اِيمَانُهَٓا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَۜ لَمَّٓا اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حٖينٍ ﴿٩٨﴾

Meâl-i Şerifi

98- Fakat o vakit iman edip de imanları kendilerine fayda vermiş bir kasaba olsaydı? Ancak Yunus'un kavmi iman ettikleri vakit, dünya hayatında o rezillik azabını üzerlerinden kaldırmış ve bir süre onları rahata kavuşturmuştuk.

اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ *"Yunus kavmi müstesna."* Yani, Yunus aleyhisselam'ın kavminden başka yeis halindeki imanın fayda sağladığı hiçbir memleket halkı yoktur. İmanları, mutlaka daha önce olmak gerekir ki, gelecek beladan korunmak mümkün olsun. Yoksa dünyevî veya uhrevî, geçici veya ebedi herhangi bir azap gelip çatınca mutlaka hükmünü icra eder. Hakk'ın hükmü böyledir. Ve iyi bilmek gerekir ki, imanın varlığı ve yokluğu da yine Allah'ın dilemesine bağlıdır:

وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِي الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمٖيعًاۜ اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنٖينَ ﴿٩٩﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذٖينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾ قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَمَا تُغْنِي الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ

لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾ فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا
مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا اِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿١٠٢﴾
ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا كَذٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ
﴿١٠٣﴾ قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا اَعْبُدُ
الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذِي يَتَوَفّٰيكُمْ
وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٤﴾ وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ
حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٥﴾ وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذًا مِنَ الظَّالِمِينَ
﴿١٠٦﴾ وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ اِلَّا هُوَ وَاِنْ
يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٧﴾ قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الْحَقُّ
مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا
يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿١٠٨﴾ وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰى
اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿١٠٩﴾

Meâl-i Şerifi

99- Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde kim varsa hepsi toptan iman ederlerdi. O halde insanları hep mümin olsunlar diye sen mi zorlayacaksın?

100- Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kişinin iman etmesi mümkün değildir. Akıllarını kullanmayanlar üzerine Allah bir uğursuzluk yükler.

101- De ki: "Göklerde ve yerde olup bitenlere dikkatle bakın!" Fakat o uyarmalar ve o âyetler, iman etmeyen bir kavme fayda vermez ki!

102- Onlar, kendilerinden önce gelmiş geçmiş olanların uğradıkları felaket günleri gibisinden başkasını mı bekliyorlar? De ki, "Bekleyin, ben de sizinle beraber bekleyenlerden olacağım."

103- Sonra biz, peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarırız. İşte biz böyleyiz. Müminleri kurtarmak üzerimize düşen bir görevdir.

104- De ki: "Ey insanlar! Eğer benim dinimde bir şüpheniz varsa, şunu bilin ki, Allah'ı bırakıp da sizin taptıklarınıza tapmam. Lâkin sizin de canınızı alacak olan Allah'a taparım. Bana müminlerden olmam emredilmiştir".

105- "Ayrıca yüzünü tevhid dininden ayırma ve sakın müşriklerden olma!" (diye emrolundum).

106- "Ve Allah'dan başka, sana faydası da, zararı da dokunmayacak olan şeylere yalvarma! Eğer yalvarırsan, o zaman hiç şüphesiz sen zalimlerden olursun.

107. Ve eğer Allah, sana bir zarar dokunduracak olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. Ve eğer sana bir hayır dilerse, o zaman da O'nun hayrını engelleyebilecek kimse yoktur. O, lütfunu dilediği kuluna nasip eder. Allah çok yarlığayıcı, çok esirgeyicidir.

108- De ki: "Ey insanlar! İşte size Rabbinizden hak geldi. Artık kim hidayeti kabul ederse kendi canı için kabul etmiş olur. Kim sapıklık ederse kendi zararına sapıklık etmiş olur. Ve ben sizin üzerinize vekil değilim."

109- Sana vahyolunana uy! Ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. Çünkü O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

Hûd Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 123

Bu Hûd Sûresi'nin bütün âyetleri Mekke'de nazil olmuştur. Ancak Abdullah b. Abbas'dan gelen bir rivayette فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ (âyet 12) âyeti istisna olarak Medine devrinde inmiştir[1]. Mukatil, bütünüyle Mekkî'dir ancak فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ âyeti Mekkî değildir, bir de أُولٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ (âyet 17) Abdullah b. Selâm ve yakınları hakkında nazil oldu, اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ *"İyilikler kötülükleri giderir."* (âyet 114) âyeti de Nebhân-i Tammar hakkında nazil oldu, demiştir ki buna göre bu üç âyet Medine devrinde nazil olmuş demektir.

Âyetleri: Yüz yirmi üçtür.

Kelimeleri: Bin yedi yüz on beş.

Harfleri: Yedi bin altı yüz beş.

Fâsılası: ص، ق، ط، ذ، ز، ب، د، ظ، م، ل، ن، ر harfleridir.

Yûnus Sûresi'nde Tevbe Sûresi'nin son kısmı ayrıntılı olarak açıklanmış

---

(1) Alûsî, Rûhu'l-meânî, VI, 202.

olduğu gibi, bu Hud Sûresi'nde de Yunus Sûresi'nin sonunda özetlenen dinî ilkeler, ayrıntılı olarak açıklanacaktır ki, Hûd aleyhisselamın kıssasındaki esaslar, bu sûrenin baş tarafında ele alınan temel ilkelerdir. Böyle olduğu içindir ki, اِنّ۪ي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبّ۪ي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَٓابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا ... (âyet: 56) âyetinin içeriği, bu açıklamanın konusunu ve hedefini bildirmesi bakımından buna "Hûd Sûresi" adı verilmiş olsa gerektir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَك۪يمٍ خَب۪يرٍ
﴿١﴾ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَ اِنَّن۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ وَبَش۪يرٌ ﴿٢﴾
وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى
وَيُؤْتِ كُلَّ ذ۪ي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ
عَذَابَ يَوْمٍ كَب۪يرٍ ﴿٣﴾ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَد۪يرٌ ﴿٤﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ
اَلَا ح۪ينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ
اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٥﴾

Meâl-i Şerifi

1- Elif-Lâm-Râ. Bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri muhkem kılınmış, sonra da herşeyden haberdar olan hikmet sahibi Allah tarafından âyetleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

2- (Şöyle ki:) Allah'dan başkasına kulluk etmeyin. Ben size O'nun tarafından müjde vermek ve uyarmak için gönderilmiş gerçek bir peygamberinı.

3- Ve Rabbinizin mağfiretini isteyin, sonra ona tevbe edin ki sizi, belli bir süreye kadar güzel güzel yaşatsın. Ve her fazilet sahibine layık olduğu ihsanı versin. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin için büyük bir günün azabından korkarım.

4- Dönüşünüz yalnızca Allah'adır. O'nun da herşeye gücü yeter.

5- Dikkat edin! Görmüyor musunuz, onlar düşmanlıklarını gizlemek için göğüslerini çeviriyorlar. İyi bilin ki, onlar örtülerine bürünürlerken, neyi gizleyip, neyi açığa vurduklarını Allah biliyor. Muhakkak ki Allah, gönülde gizlenenleri de bilir.

الٓر Elif-Lâm- Ra, (bunun anlamı için Yunus Sûresi'nin baş tarafına bakınız.) كِتَابٌ **Bir kitap ki,** أُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ **âyetleri muhkem kılınmış,** ihkam edilmiştir. Muhkem, yani her bakımdan boşluktan uzak, bozulmak ihtimali olmayan, gayet sağlam ve muntazam veya hakîm, yani yüce hikmetleri içeren, hikmet nizamı ile düzenlenmiş, ثُمَّ فُصِّلَتْ **sonra tafsil de olunmuştur.**

Tafsil: Aslında bir şeyi fasıl fasıl bölmek, belli ve farklı bölümlere ayırmak demektir. Bu mânâda, mesela, bir inci dizisine ara ara, yer yer iri daneler geçirildiği, veya bir tesbih dizisinin taneleri aradaki imamelerle ayrıldığı gibi diziye fasıla geçirmek anlamına gelir, فَصَّلَ النَّظْمَ denilir ki, جَعَلَ فيه الْفَاصِلَةَ *"yani, içine fasıla yerleştirdi,"* demek olur. Ve bir şeyi beyan eylemek açıklamak anlamına gelir: فَصَّلَهُ denilir ki, بَيَّنَهُ *"açıkladı"* demek olur. Kamus Şarihi der ki, "İcmal karşıtı olarak tafsil bu kökten gelmektedir. Zira asıl tafsil, bir şeyi, belli ve belirgin özelliklerine ayırmak demektir. Bunun gereği de uzatmak ve çoğaltmaktır. Bundan dolayı, tafsil, özet söylenen bir sözü çoğaltarak açıklamak anlamına kullanılmıştır. Kur'ân'ın tafsilatlı, yani, mufassal olması da birçok vecihler iledir: Bir kerre âyetleri nesrin seci'inden, şiirin kâfiyesinden bambaşka bir güzellik sergileyen fasılalar ile birbirinden ayrılmıştır. Ayrıca sûre sûre bölümlere ayrılmıştır. Nitekim âyetleri kısa kısa olan sûrelere bu mânâ ile "Mufassal" denilir ki, fasılaları çok demektir. Ancak bu anlamda fasıla her âyetin sonunda mevcut olduğu ve muhkem olan âyetleri de ilgilendirdiği için burada ثُمَّ فُصِّلَتْ 'deki tafsilden murad, daha aşağı mertebede bir fasıl ve fasıla ile başka bir anlamda olması

gerekir. Onun için tefsir alimleri başlıca şu anlamları tercih etmişlerdir:

1- Kur'ân'ın kelimeleri muhkem bir nazımla dizilip fasılalar ile âyet âyet ayrıldığı gibi, âyetleri de yer yer tevhid delilleri, peygamberlik delilleri, ahkam, öğüt, kıssa, emsal ve ahbar gibi metalib ve çeşitli faydaları olan kısımlardan dikkat çekici fasılalarla ayırd edilip fasıl fasıl, bölüm bölüm kılınmış, ince ilişkiler ve hoş geçişler ile konudan konuya, kıssadan kıssaya geçen bir sanatlı üslup üzerine kurulmuş ve bu arada bazan terkibi, bazan da tercii andıran, bir cihetten fasıl, diğer cihetten vasıl, bir bakıma bir mukaddime, bir bakıma bir hatime gibi bend âyetleriyle bezenmiş ve düzenlenmiş ve bu minval üzere sûre sûre bölünmüş ve birçok mesele ve kıssalar çeşitli yerlere ve sûrelere serpiştirilerek, tevhid inancı, uluhiyet ve ubudiyet konuları üzerinde çeşitli ve değişik açılardan ilişkiler söz konusu edilmiştir. Böylesine ayrıntılı ve geniş serpiştirmelere rağmen gerek ayrıntılar, gerek ana konu sapasağlam ve muhkem olarak kalmıştır. Onun muhkemliğine ve metanetine asla halel gelmemiştir. Ki, bu anlamda tafsil, inci dizisine fasıla geçirmek anlamından alınmıştır.

2- Beyan mânâsınadır. Çünkü Kur'ân âyetlerinde insanların geçim çabaları ve gelecekleri için muhtaç oldukları ve olabilecekleri şeyler hem asılları, hem de ayrıntıları ile beyan olunmuştur. Bu beyanın hayat gibi, yaratılıştan gelen doğal gelişme ile icmalden tafsile, tafsilden telhise doğru giden akışı hakkında Fatiha Sûresi'nde biraz açıklama yapılmıştı, (oraya bakınız.)

3- Kur'ân âyetleri değişik suretle nazil olmuştur. Velhasıl bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri bir bakıma muhkem, bir bakıma mufassaldır. Ne ihkamı tafsilini engeller, ne de tafsili muhkemliğini ihlal eder.

مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ **Bir hakim-i habir tarafından** yani, bu öyle bir kitaptır ki, ilim ve hikmette eşi, benzeri olmayan, olma imkân ve ihtimali de bulunmayan Hak Teâlâ tarafındandır. O'nun hikmetiyle ihkam edilmiş, O'nun bilgisiyle tafsil olunmuştur. Kur'ân'ın nazmı Allah tarafından böyle icazkâr bir hikmetli yapıya kavuşturulmuş, muhkem ve mufassal kılınmış, özene bezene işlenip gönderilmiştir. اَنْ **Şunun için ki:** لَا تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ **Allah'dan başkasına ibadet etmeyesiniz,** O'ndan başkasını mabud tanımayasınız diye اِنَّنِى لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ **Hiç şüphesiz ben size O'nun tarafından bir uyarıcı ve bir müjdeciyim,** وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ **ayrıca Rabbinize istiğfar eyleyesiniz diye.** O'nun mağfiretini isteyiniz ki, Rabbiniz Allah Teâlâ, günahlarınızı bağışlasın, ayıplarınızı örtsün. Biraz ileride اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظِيمٌ *"Ancak iman edip iyi ameller işleyenler başkadır, onlara mağfiret ve büyük ecir vardır."* (Hûd 11/11) buyurulmasından

da anlaşılır ki, bu mağfiret dileme ve bağışlanma isteme işi, iman ve amel-i salih ile olacaktır. Onun için kuru bir istekle kalmayıp ثُمَّ تُوبُوا اِلَيْهِ **sonra da O'na tevbe ediniz.** Sizi O'ndan çevirmiş ve uzaklaştırmış olan günahlarınıza pişmanlık duyup O'na tam bir samimiyetle yöneliniz, O'na dönünüz. Çünkü hak yolundan yüz çevirmiş olanlar, yine hak yoluna dönmedikçe muradlarına eremezler. O'nun bağışlanma isteğine de tevbe ile birlikte tevessül etmek, tevbe ile varmak lazımdır. يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا اِلَى اَجَلٍ مُسَمًّى **Ki, sizi bir ecel-i müsemmaya kadar güzel bir temettü ile faydalandırsın.** Yani, belli bir zamana kadar, takdir edilmiş olan ömürlerinizin sonuna, eceliniz gelinceye kadar güzel güzel yaşamanızı sağlasın, sizi güven ve huzur içinde yaşatsın, hayattan faydalandırsın. Yani şirk ve isyanda, taşkınlıkta ısrar hayattan güzel güzel yararlanmaya engel olan şeylerdir. Şirk ve günahta ısrar, edenlerden bir kısmının hayattan faydalanmaları söz konusu olsa da, aslında bu güzel ve hakiki bir faydalanma sayılmaz. İsyan ve günah ehlinin hayatı hiçbir zaman "hayat-ı tayyibe" olmaz. İsyanda direnen günahkârlar, dünya nimetleri içinde yüzseler bile kalb huzurundan, gönül rahatlığından mahrum kalırlar ve durumları daima tehlikelidir. İman ve amel-i salih ehli olanlar, ne kadar sıkıntı çekseler, ne kadar iptilalara uğrasalar yine de gönülleri huzur içindedir. Bundan dolayıdır ki, bir isyankâr, tevbeye muvaffak olduğu zaman vicdanı büyük bir huzura kavuşur, sevinçle dolar. Mesela, bir sarhoş içkiden tevbakâr olup kurtulsa, yeniden hayata gelmiş gibi neşe bulur. Fert açısından böyle olduğu gibi, cemiyet açısından da mesele daha büyük ve önemli boyutlara sahiptir. Bir kişinin, ilâhî emre isyan edip elde edeceği herhangi bir dünya menfaatı, toplum için bir zarar demektir. Toplumun zararı ise haddi zatında o isyankârın da zararını içermektedir. Ki, tevbe ve istiğfar etmeyip, günahta ısrar ettiği takdirde o, bu zararı bugün duymazsa bile yarın mutlaka duyar. Halbuki her tevbe eden fert ile toplum, bir işe yarar kişi kazanmış olur. Böylece hayattan güzel faydalanma yolunda bir adım daha atılmış olur. İşte يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا *"sizi güzel güzel faydalandırır."* şeklinde "hasen=güzel" yaşamaya dikkat çekilmesi bu gibi inceliklerden dolayıdır. Dahası var:

وَيُؤْتِ كُلَّ ذِى فَضْلٍ فَضْلَهُ **Ve her fazilet sahibine faziletinin karşılığını versin.** Yani, taat ve amelde daha ziyadesini yapan, veya mükellef olduğundan fazlasıyla, mesela nafile ibadetlerle Allah'a yakınlaşmaya çalışan veya vazifesinden fazla çaba ve gayret gösterip خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ *"İnsanların hayırlısı insanlara faydası dokunandır."*(1) hadisi şerifi gereğince Allah için insanların menfaatına hizmet eden fazıl ve fazilet sahiplerinin hepsine kendi Rabbani fazlından

(1) Keşfü'l-hafa, 1, (1254)

fazlasıyla mükafatını versin. Görülüyor ki, burada إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُسَمًّى *"belli bir ecele kadar"* kaydı yoktur. Cümlenin böylece herhangi bir kayıttan uzak tutuluşu ise ahirette veya hem dünyada, hem ahirette anlamlarını içine almaktadır. Binaenaleyh bu durumda birçok fazilet ehlinin dünyada mükafat görmemeleri ile ilgili bir soruya da yer kalmaz. Bununla beraber bu ifade şunu da hatıra getiriyor ki, küfür ve isyan ile fazilet birleşemeyeceği gibi, isyankâr bir toplum içinde de fazilet takdir edilemez; bu yüzden de fazilet sahibi kimseler harcanır gider. İstiğfar ve tevbe ise günahtan iğrenmeyi gerektirdiği gibi faziletin gelişmesini de gerektirir. Tevbekâr olanlar çoğaldıkça fazilete karşı ilgi ve temayül artar, fazilet sahipleri kendi derecelerine göre takdir edilmiş, ve faziletli olmanın bir anlamda karşılığını görmüş olurlar. Çünkü fazilet ehlinin en büyük arzusu, hakkın rızası ve halk arasında fazilet duygu ve sevgisinin gelişip yayılmasıdır. Bunun böyle olduğu düşünülünce, çevrede iyilik ve faziletin revaç bulduğunu görmek bütün fazilet ehli için dünyada en büyük zevk ve mükafat demek olduğu muhakkaktır, ancak onların asıl mükafatları ise ahiretteki mükafat olduğu derhal anlaşılır.

İşin müjde tarafı böyledir. İnzar, yani uyarı tarafına gelince:

وَإِنْ تَوَلَّوْا **Ve eğer yüz çevirirseniz,** yani şu emrolunan tevhid, istiğfar ve tevbeden dönerseniz. فَإِنِّىٓ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ **Muhakkak ki, ben bir peygamber olarak sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum,** yani başınıza gelecek azaptan dolayı size acıyorum. Ki, o büyük gün kıyamettir. Zira إِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا **nihayet dönüşünüz ancak Allah'adır.** Siz isteseniz de, istemeseniz de, tevbe etseniz de, etmeseniz de akıbet ölümden sonra dönüp varacağınız, ba's olunup huzurunda toplanacağınız son merci, başkası değil, sadece ve sadece Allah'dır. وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ **O da herşeye kadirdir."** Şu halde O'nun huzuruna imansız, tevbesiz varmak ne korkunç bir şeydir.

أَلَآ إِنَّهُمْ **Evet anınız, muhakkak ki, onlar** يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ **göğüslerini bükerler** لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ **ondan gizlenmeleri için.** Bizim dilimizde "göğüs bükmek" şeklinde bir deyim bilinen bir şey değildir. Fakat bilinmektedir ki, kalabalık bir mecliste başkalarından gizli birşeyler yapmak isteyen bir kimse göğsünü öne doğru eğer veya yan tarafa çevirir veya sırtını döner. Aynı şekilde gocunduğu bir kimseye rastgeldiği zaman yüzünü gizlemek isteyen de bunu yapar. Rivayet olunduğuna göre, Mekkeli müşriklerden bir kısımları, Resulullah geçerken böyle göğsünü büker, sırtını döner, elbiselerini başlarına çeker de bürünürlerdi.(1) Allah'ın Resulünden böyle gizlenmekten maksatları da Allah kelâmını

---

(1) Alûsî, Rûhu'l-meânî, VI, 209.

işitmekten kaçınmak, bu da bir anlamda Allah'dan gizlenmeye çalışmak demek olduğu için burada buna işaret olunmakta, kâfirlerin haktan yüz çevirmelerinden kinaye olarak bu deyim kullanılmaktadır. Yani, "göğüs bükmek" mecaz ve kinaye olarak, Allah'dan gizlenmek, O'ndan yan çizip kaçınmak anlamına gelmektedir. Ayrıca "göğüs bükmek" deyimi, kalb çarpıklığından, dıştan iyi görünüp, dost görünüp içten içe münafıklık etmek mânâsından da kinaye olabilir. Nitekim yine rivayet olunduğuna göre; müşriklerden bir kısmı, "Kapılarımızı kilitler, perdelerimizi indirir, örtülerimize bürünür de sinelerimizi Muhammed'e kin ve düşmanlık üzere dürer bükersek o bizi nasıl tanıyabilecek" demişlerdi.(1) Ki, bu tabirlerin hepsi kalblerindeki kin ve düşmanlığı son derece gizlemekten kinayedir. Bu mânâyı şu da teyid eder ki, Abdullah b. Abbas'tan gelen bir rivayete göre, bu âyet, Ahnes b. Şurayk sebebi ile nazil olmuştur(2). Bu Ahnes çok tatlı dilli, güzel söz söyleyen bir adamdı. Resulullah'a sevgi ve muhabbet gösterir, kalbinde de zıddını gizlermiş.

اَلَا **Evet amma** حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ **onlar örtülerine bürünürlerken,** yani sadece göğüslerini büktükleri zaman değil, bütün bütün gizlenmek için örtülerine büründükleri zaman bile يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ **ne sır saklar, neyi açığa vururlarsa Allah hepsini bilir.** اِنَّهُ **Çünkü O,** hiç şüphesiz عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ **zatussüduru bilir.** Sinelerde gizli olanı veya sinelerin sahibi olan nefislerin zatını, özünü bilir.

وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ ف۪ي كِتَابٍ مُب۪ينٍ ﴿٦﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَٓاءِ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ

---

(1) el-Kurtubî, a.g.e., IX, 5.
(2) Alûsî, Rûhu'l-meânî, VI, 209.

عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ
الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ وَلَئِنْ اَخَّرْنَا
عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِلٰى اُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ اَلَا يَوْمَ
يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٨﴾

Meâl-i Şerifî

6- Yeryüzünde rızkı Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur. O, onların karar kıldıkları yerleri de, emaneten durdukları yerleri de bilir. Onların hepsi apaçık bir kitaptadır.

7- O, öyle bir Allah'dır ki, hanginizin daha güzel amel işleyeceğini imtihan etmek için gökleri ve yeri altı günde yarattı. Arşı da su üstündeydi. Onlara "öldükten sonra tekrar dirileceksiniz" dersen, o kâfirler de kesinlikle sana: " Bu apaçık bir sihirden başka birşey değildir." diyecekler.

8- Ve eğer bunlardan bir kısmının göreceği azabı belli bir süreye kadar erteleyecek olursak, o zaman da "onu engelleyen nedir ki?" diyecekler. İyi bilin ki, o azap onlara geldiği gün kendilerinden geri çevrilecek değildir. Ve o alay ettikleri şey kendilerini kuşatmış olacaktır.

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِى الْاَرْضِ **Yeryüzünde hiçbir dâbbe,** yani deprenip duran hiçbir canlı yoktur ki, اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا **kesinlikle onun rızkı Allah'a ait olmasın.** Burada فِى الْاَرْضِ "yerde" ifadesi tahsis için değildir, "dâbbe" yalnızca dört ayaklı canlılar zannedilmesin diye bütün canlılara ait bir genelleme yapmak içindir ki, insan da bunlar arasındadır. Yani, gerek insan, gerek diğer canlıların rızkı, kuvveti, gıdası ve beslenmesi, yaşamak için gerekli olan bütün şartlar ve sebepler Allah'a aittir, O'ndandır. Tabii veya iradi olarak o canlının o rızka kavuşması Allah'ın yükümlülüğü altındadır. Gerçi yaşatmak istemediği vakit, rızkını kesiverir ve O kesince kimsenin vermesine imkân ve ihtimal yoktur. Fakat yaşatmak istediği sürece de bütün âlem onu önlemeye ve engellemeye çalışsa yine de göndereceği rızkı gönderir. وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا **Ve herbirinin müstekarrını ve**

müstevdaını bilir. Karar ettiği yeri de bilir, emaneten bulunduğu yeri de bilir. Durduğu, oturduğu yeri de bilir, gezdiği dolaştığı yeri de bilir. Sulbü de, rahimi de bilir. Yattığı yeri de bilir, öleceği yeri de bilir, veya öleceği vakti de bilir. Bütün bunları bilir ve ona göre rızkını verir. كُلٌّ فِى كِتَابٍ مُبِينٍ **Hepsi bir kitab-ı mübindedir.** Bütün o kımıldayan canlılar, rızıkları, müstekarları ve müstevda'-ları takdir olunup, levh-i mahfuza yazılmış, Allah'ın bilgisinden yaratılış alanına çıkarılmıştır ki, bu kitabı görebilen melekler oradaki yazıyı açıktan okur ve anlarlar. İşte Allah'ın ilim ve kudreti böyle geniş ve fazl-u keremi ile rablığı böyle kapsamlıdır. Şu halde insan rızkını Allah'dan istemeli ve rızık için değil, Allah için çalışmalıdır. Rızık meselesi o kadar endişe edilecek bir şey değildir. Allah'dan başkasından rızık beklemek boşunadır.

وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ **O, öyle bir yaratıcıdır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı.** (Bu konu için A'raf Sûresi 7/54. âyetin tefsirine bkz.) وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاۤءِ **Ve O'nun Arşı su üzerinde idi.** "Asam tafsiri"nde "arşın su üzerinde olması göğün yer üzerinde olması kabilindendir, bitişik anlamına değildir" denilmiş. Galiba âlemde mevcut olan suyun arşın altındaki bütün kâinatı doldurabilecek kadar çok olmadığı düşünülmüş ve bundan kâinattaki boşluğun boyutlarına istidlal edilmiştir. Fakat diğer taraftan "arş suyun sırtı üzerinde idi" diye de eser varid olmuş bulunduğundan Keşşaf ve izleyicileri ifadenin her iki anlama gelme ihtimalini göstererek "Arş ile su arasında hiçbir mahluk, hiçbir şey yoktu" diye tefsir etmişlerdi ki, bu mânâ aralarının açık olup olmamasından daha geniş kapsamlıdır. Göklerin ve yerin yaratıldığı günlerde, arşın altında sudan başka şeyler de yaratılmış bulunacağı için وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاۤءِ arşın ve suyun yaratılması, göklerin ve yerin yaratılmasından önce olduğu söylenmiş ve bu görüş birçoklarınca daha yerinde görülmüştür. Oysa âyetteki ifadeye göre bu ihtimal dahilinde olsa da o kadar açık ve yerinde değildir. Belki aksi doğrudur. Bir de bunlar arşın herşeyi kaplayan bir cisim olması anlamıyla ilgilidir. Fakat Ebu Müslim İsfeha-ni, burada عَرْشُهُ kelimesini masdar olmak üzere bina etmek mânâsına hamlederek وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاۤءِ "Onun binası, yapısı su üzerine kurulmuş idi" diye te'vil eylemiştir ki, Allah'ın gökleri ve yeri binası su üzerine vaki oldu, demektir. Bu da göklerle yerin yaratılışına yakın olmuş olur. Bu bakımdan bu tevil ifadenin dış görünüşüne uygun düşüyor ise de "arş" ismine göre biraz uzak kalıyor. (Arş ve kürsî hakkında Bakara Sûresi (âyet 255) ve A'râf Sûresi (âyet 54)'e bakınız.) Acizane kendi anlayışıma göre وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاۤءِ *"O'nun Arşı su üzerinde idi."* ifadesini ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ *"Sonra O, arş üzerine istiva etti."* (A'râf 7/54) âyetiyle karşılaştırarak ele almak gerekir Her

ikisinde de arş, saltanat tahtı anlamından alınmış hükümdarlık ve saltanattan kinayedir. Allah'ın arşı demek, O'nun hükümranlığı ve saltanatı, hakimiyet ve iktidarı demektir. Şu halde arşın su üzerinde olması mekana ve cisme bağlı bir anlam ile değildir. Ve ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ *"Sonra O, arş üzerine istiva etti."* karşılığında "arşın su üzerinde olması" da söz konusu istivaya karşılık olarak bir başka açıdan ifadedir. Nitekim bu saltanatın cereyanı mânâsını Fahreddin Razi, Fatiha Sûresi'nin tefsirinde dile getirmiştir. Âyette göklerin ve yerin yaratılmasından maksat, yücelikleriyle ve aşağılık yanlarıyla bütün âlem olması zahirdir. الْأَرْضُ "Arz" altımızdaki yerin kara parçaları ve denizleriyle bütününe şamil olduğu gibi, "semavat" da yerin üstünde bulunan irili ufaklı gökcisimleri ve üzerlerindeki her şeyin hepsine şamildir. Buradaki konu da "ilk yaratılış" meselesidir. İlk yaratılış olayından önce ise كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ "Allah vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu"[1]. Bundan dolayı كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ *"O'nun arşı su üstündeydi."* ifadesine bakarak arşın yaratılmasının âlemin yaratılmasının dışında ve ondan önce olduğu ihtimali yoktur. Âyette açıkça görülen de bunun âlemin yaratılması günleri demek olan altı gün sırasında yaratılmış olmasıdır ki, daha sonra اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ *"arş üzerine istiva etmiş."* olabilsin. A'râf sûresinde de açıklamaya çalıştığımız üzere, ilk yaratılış olayında altı gün, hiçbir şekilde tabiatın tekdüzelik ilkesiyle ilgili olmayan çeşitli yaratılış şekillerinin ilk ve değişken anlarını, aşamalarını ifade ettiği için, o vakitlere göre, ilâhî kudret ve saltanatın cereyan şeklinde bugün için سُنَّةُ اللّٰهِ ، عَادَةُ اللّٰهِ *"sünnetullah, âdetullah"* dediğimiz tekdüzelik ve sürgit olarak periyodik akışlar şeklindeki tabiat kanunlarının hiçbirinden söz edilemez. Çünkü o ilk yaratılış günleri, daha önce hiçbir benzeri olmayan mutlak anlamda yoktan var ediş aşamalarından ibarettir. Her birinde ilâhî hüküm ve kudret yeniden yeniye bir ibda ile tecelli eylemekteydi. O günlerde tabiat kanunları dediğimiz şeyler de hep harika, hep mucize dediğimiz eşsiz, benzersiz oluşumlar vardı. İlke veya kanun dediğimiz kuralların hepsi ancak uzun süreli tekrarlar sonucunda bilim açısından "ilke" adını alırlar. Bunlarda düzenli tekerrür yoksa "kanun", yada "ilke" adını alamazlar. İşte tabiat olaylarındaki tekdüzelik ve tekrarlanma konusu, ancak ilk yaratılıştan sonra ve ondan itibaren söz konusu edilebilir. Levh ve kalem yaratılmadan kitab-ı mübindeki yazılar yazılmış olmaz. İnsan yaratılmadan insan tabiatından söz edilemez. İşte bütün bunlardan dolayı "arş su üzerinde idi" demek, "Göklerin ve yerin ilk yaratılış gün-leri demek olan o sıralarda ilâhî saltanat âdetsiz cereyan ediyordu." demektir. zira diğer âyetlerde de varid olduğu üzere ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ

(1) Buhari, Bedü'l-halk, 1.

"sonra arş üzerine istiva etti." bundan sonra düzenli tecellilerle saltanatını sürdürdü. Yani Allah'ın yaratılışla ilgili kanun ve kuralları ancak yaratılıştan sonra açığa çıktı(1). Gerçi ilk yaratılış olayından sonra da her zaman için ilâhî kudreti gösteren, kural dışı ve mucize olaylar yine mevcuttur. Fakat bununla, henüz hiç bir tabiat kanununun bulunmadığı durumlar arasında büyük fark vardır. İlk yaratılış sırasında âlem (cosmos) sırf bir tufan halinde idi, denilebilir. Bu sebeple عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ *"Arşı su üstündeydi."* ifadesinin sözlük anlamı değil, kinaye yoluyla ifade etmek istediği mecaz anlamı alınmalıdır. Bunu böyle anlamanın ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ *"Sonra arş üzerine istiva etti."* ifadesindeki karşılığıyla birlikte bütün yönlerden uyum sağladığı ortaya çıktıktan sonra şunları da kaydedelim:

Evvela gaflet edilmemeli ki, bu saltanat cereyanı, kinaye olarak suyun özelliğinden çıkan bir anlamdır ve onun gerektirdiği bir mülahaza şeklidir. Bunun doğrudan doğruya suyun akışı ile ilgisi yoktur. Bundan dolayı olsa gerek ki, eserde yani عَلَى مَتْنِ الْمَاءِ "suyun sırtı üzerinde"(2) tabiri varid olmuş ve böylece kinaye anlamına yardımcı olan bir kaynak gösterilmiştir. Öbür açıdan da yine bunun hakikat anlamına olmadığını göstermek faydalı olacaktır:

Ayrıca bilinen bir husustur ki, kinayeler, gerekli olan düz ve doğrudan mânânın anlaşılmasına engel değilse de onun mutlaka söylendiği gibi olması da şart değildir. Bundan dolayı ilk yaratılış sırasında suyun bilfiil mevcut olması gerekmez. Fakat bu saltanat cereyanı, çeşitli ve değişken anlamına gelebilecek şeylerden, mesela rüzgardan kinaye yapılmayıp da özellikle suyun seçilmiş olmasında elbette suyun önemine işaret eden bir incelik ve faydalarını düşünmeye yönelik bir nükte bulunmaktadır. Bunu her zaman için hesaba katmak gerekir. Biz bunda وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ *"Biz her canlı şeyi sudan yarattık.."* (Enbiya, 21/30) ifadesinin altında yatan mânâya bir işaret buluyoruz. Bazı hadislerden ve eserden anlaşıldığına göre, ilk yaratılışın altıncı günü, yani son aşaması canlıların yaratıldığı devirdir ki, Âdem aleyhisselam bunun ikindi vaktinde, yani sonuna doğru yaratılmıştır. Demek ki, o gün ilâhî saltanat su üzerindeydi ve hayatı yaratma olayı üzerinde cereyan ediyordu. Ve bu cereyanın tecelli ettiği yer de su idi(3). Bakınız bu nükteyi şu ta'lil ve hikmet ne güzel destekliyor ve açıklıyor.

(1) Bu konudaki değişimler, bu akış ve istivadaki öncelik ve sonralık, Allah Teâlâ'nın zatıyla ilgili sıfatlarından değil, kevni ve fiili sıfatlarına ilişkin olduğundan çözümü olmayan bir mesele değildir. (Müellif)

(2) Alûsî, Rûhu'l-meâni, VI, 2/4

(3) Bir de zamanımızdaki deneysel bilimlerden elde edilen bilgilere göre, suyu meydana getiren gazların, özellikle hidrojen gazının, bütün cisimlerin en hafifi ve basiti olduğu gibi, bütün fizik maddelerin temel maddesi olduğu da görüşlerle ortaya konmaktadır. Henüz basit cisim olduğu kabul olunan diğer atomların, suyu meydana getiren bu maddelerden meydana geldiği iddiaları da ileri sürülmektedir ki, bu açıdan çok dikkat çekicidir. (Müellif)

لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا **Bu yaratma şunun içindir ki, bakalım hanginiz en güzel amel yapacaksınız, sizi imtihan etsin diye.** İşte o yaratma veya arşın cereyanı olayının başlıca hedefi ve hikmeti, sonunda sizin yaratılmanız ve yeryüzünde yaşamanızdır. Bu dünyanın size sorumluluk ve görev yeri yapılmasıdır ki, burada bakalım en güzel ameli hanginiz yapacaksınız? Sizi buradaki hayatınızdan imtihana çekip daha sonra size ona göre muamele edilmek içindir.

"Arşın su üzerinde" olmasını göklerin ve yerin yaratılmasından önce olan bir olay şeklinde gören tefsir bilginleri, işbu لِيَبْلُوَكُمْ'deki "lâm"ın خَلَقَ yani yaratmak fiiline müteallik olduğunu söylüyorlar. O zaman bütün göklerin ve yerin yaratılması, insanın yaratılması ve imtihana çekilmesi hikmeti ve sonucu ile ilişkili olur. Ancak izah ettiğimiz mânâ ve nükteye göre bu "lâm"ın fiiline müteallik olması daha yakın ve daha münasip olur. (Yunus Sûresi'nde ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِى الْاَرْضِ 14. âyetin tefsirine bakınız.)

Bu konuda Hz. Peygamber'den şöyle bir tefsir rivayet edilmektedir لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَقْلًا وَاَوْرَعُ مِنْ مَحَارِمِ اللّٰهِ وَاَسْرَعُ فِى طَاعَةِ اللّٰهِ "Sizi imtihana çekmek için ki, hanginiz akılca en güzel, Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakınmada en müttaki, O'nun taatine koşmakta en hızlı olacak?"(1). Görülüyor ki, bunda en güzel amel tarif ve tefsir buyurulmuştur. Bunun da birinci şartının güzel akıl, yani iyiyi kötüyü birbirinden ayıran, hayrı şerri seçen akıl olduğu anlatılmıştır. Şu halde akıl, yiyeceği rızkı değil yaratılışın esas hikmeti olan en güzel amelin hangisi olduğunu düşünmeli ve onu yapmaya çalışmalıdır. Allah Teâlâ'nın rızasına uygun en güzel ameli yapsın ki, kendini kurtarabilsin.

وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ **Bununla beraber yemin olsun ki, sen onlara "siz öldükten sonra muhakkak yeniden ba'solunacaksınız." dersen,** burada belağatlı bir icaz vardır. Uzun uzun anlatılacak bir söz kısaca anlatılmıştır: Yani sorumluluk ve imtihanın gereği, bu dünyanın sonunda bir ahiret olması ve insanların burada yaptıklarından orada Allah huzurunda hesap vermeleri, amellerinin iyiliğine ve kötülüğüne göre sevap veya ceza ile karşılık görmeleridir. Hiç şüphesiz insanlar öldükten sonra tekrar ba'solunacaklardır. Bununla beraber ey Allah'ın Resulü, emin ol ki, sen insanlara bunu tebliğ edip, "Siz ister güzel amel yapın, ister çirkin işler işleyin, her hal ü kârda öldükten sonra dirilecek, yani ba'solunacaksınız." dedin mi, لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **o kâfirler,** akıl ve iradelerini imansızlıkla örtbas etmiş olanlar, elbette ve elbette **diyecekler ki** اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, IV, 404.

bu açık bir büyüden başka bir şey değildir, yani bu söz düpedüz adam aldatmaktan, göz boyamaktan ibarettir, diyecekler. Ahiret, öldükten sonra dirilmek, sorumluluk, din sözünü veya bunlar gibi iman konularını anlatan Kur'ân-ı Kerîm'i, cahil halkı aldatmak, onları dünya zevklerinden ve hürriyetlerden yoksun bırakmak suretiyle üzerlerinde baskı kurmak için uydurulmuş bir hile, bir oyun ve bir büyü, hem de apaçık bir büyü sayacaklar. "Hiç ölen dirilir mi!... Bu da artık açıktan açığa hurafe değil mi?" deyip gavurluk edecekler, ki bunların hepsine azap vaad olunmuştur.

وَلَئِنْ اَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِلٰٓى اُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ **Ve eğer bunlardan sayılı** (yani sayısı belli olan az bir kısmına, yahut belli) **bir süreye kadar azabı ertelersek,** لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ **o zaman da kesinlikle: "Onu ne durduruyor?" diyecekler.** Yani "Allah kâfirlere azap edecekmiş de peki şu birkaç azılı kâfire ne diye azap etmiyor?" diyecekler. Azap etmediğine göre, وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَب۪يرٍ *"Eğer siz tevbeden yüz çevirirseniz sizin için o büyük günün azabından korkarım."* gibi tehditler demek ki, boş şeylermiş, diyerek ve zaman zaman da alay ederek o azabın acele olmasını istiyecekler. اَلَا يَوْمَ يَأْت۪يهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ **İyi bil ki, o azap onlara geleceği gün, geri çevrilecek değildir,** gelip çattıktan sonra onlardan uzaklaştırılacak değildir. وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ **Ve alay edip durdukları o şey kendilerini kuşatmış olacaktır.**

وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا
مِنْهُ اِنَّهُ لَيَؤُ۫سٌ كَفُورٌ ﴿٩﴾ وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ نَعْمَٓاءَ
بَعْدَ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّـَٔاتُ عَنّ۪ي اِنَّهُ لَفَرِحٌ
فَخُورٌ ﴿١٠﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَب۪يرٌ ﴿١١﴾ فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰٓى
اِلَيْكَ وَضَٓائِقٌ بِه۪ صَدْرُكَ اَنْ يَقُولُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ

اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ مَلَكٌۜ اِنَّمَٓا اَنْتَ نَذ۪يرٌۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌۜ

(١٢) اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُۜ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِه۪ مُفْتَرَيَاتٍ

وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ (١٣)

فَاِلَّمْ يَسْتَج۪يبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُٓوا اَنَّمَٓا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَاَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ

فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (١٤) مَنْ كَانَ يُر۪يدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَز۪ينَتَهَا

نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ ف۪يهَا وَهُمْ ف۪يهَا لَا يُبْخَسُونَ (١٥)

اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُۘ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا

ف۪يهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٦) اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّه۪

وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِه۪ كِتَابُ مُوسٰٓى اِمَامًا وَرَحْمَةًۜ

اُو۬لٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِه۪ۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِه۪ مِنَ الْاَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُۚ

فَلَا تَكُ ف۪ي مِرْيَةٍ مِنْهُ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ

لَا يُؤْمِنُونَ (١٧) وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۜ اُو۬لٰٓئِكَ

يُعْرَضُونَ عَلٰى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْاَشْهَادُ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ الَّذ۪ينَ كَذَبُوا

عَلٰى رَبِّهِمْۚ اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِم۪ينَۙ (١٨) اَلَّذ۪ينَ يَصُدُّونَ

عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًاۜ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ

﴿١٩﴾ اُو۬لٰٓئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزٖينَ فِي الْاَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ

مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَۢ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُۜ مَا كَانُوا

يَسْتَطٖيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذٖينَ

خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾ لَا جَرَمَ

اَنَّهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ ﴿٢٢﴾ اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا

الصَّالِحَاتِ وَاَخْبَتُٓوا اِلٰى رَبِّهِمْۙ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ هُمْ

فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾ مَثَلُ الْفَرٖيقَيْنِ كَالْاَعْمٰى وَالْاَصَمِّ وَالْبَصٖيرِ

وَالسَّمٖيعِۜ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًاۜ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

Meâl-i Şerifi

9- Ve şayet insana tarafımızdan bir rahmet tattırır, sonra da onu kendisinden geri alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör bir kimse olur.

10- Ve şayet ona dokunan bir sıkıntıdan sonra bir nimet tattırırsak, "Artık benden bütün kötülükler silinip gitti." der, mutlaka böbürlenir ve şımarır.

11- Ancak (her iki halde de) sabır gösterip iyi ameller işleyenler müstesnadır. İşte onlara bir mağfiret ve büyük bir mükafat vardır.

12- (Ey Resulüm!) Şimdi belki sen, "Ona bir hazine indirilse, ya da beraberinde bir melek gezip dolaşsa ya!" diyorlar diye sana vahyolunan vahyin bir kısmını terkedecek olursun ve bundan dolayı da göğsün daralır. Sen yalnızca bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir.

13- Yoksa "onu kendi uydurdu" mu diyorlar? O halde sen de onlara de ki: "Haydi siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin. Allah'dan başka çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın. Eğer doğru söylüyorsanız" (bunu yaparsınız).

14- Yok eğer bunun üzerine size cevap vermedilerse, artık bilin ki, bu Kur'ân ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir. O'ndan başka ilâh yoktur. Artık müslüman oluyorsunuz, değil mi?

15- Her kim dünya hayatını ve güzelliklerini isterse biz onlara amellerinin karşılığını orada tamamen öderiz. Bu hususta kendilerine bir densizlik yapılmaz.

16- Fakat onlar öyle kimselerdir ki, ahirette kendilerine ateşten başka bir şey yoktur. İşledikleri şeyler orada boşuna gitmiştir. Zaten bütün yaptıkları da batıldır.

17- O dünyayı isteyenler, hiç Rabbinden açık bir belge üzere olan kimse gibi midir? O belgeyi yine Allah'dan gelen bir şahid olarak Kur'ân izliyor, ondan önce de bir rehber ve rahmet olan kitap, Musa'nın kitabı yine onu des-tekliyor. Böyle olanlar Kur'ân'a inanırlar. Hangi hizipten olursa olsun kim onu inkâr ederse, ona vaad edilen yer ateştir. İşte bütün bunlardan dolayı sen de bu Kur'ân'dan şüphe içinde olma. Kesinlikle o haktır, Rabbindendir. Fakat insanların çoğu iman etmezler.

18- Üstelik bir yalanı Allah'a iftira edenden daha zalim kim olabilir? Bunlar Rablerinin huzuruna arzolunacaklar, şahitler de şöyle diyecekler: "İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir". İyi bilin ki: Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir.

19- Onlar ki, Allah yolundan döndürmeye çalışırlar ve o yolu eğri büğrü yapmak isterler. Üstelik onlar, evet onlar ahirete de inanmazlar.

20- Onlar yeryüzünde (herkesi) yıldıracak değillerdir. Kendilerini koruyacak Allah'dan başka kimseleri de yoktur. Onların azabı kat kat olacaktır. Üstelik onlar hakkı işitmeye tahammül edemiyorlardı ve de görmüyorlardı.

21- Onlar kendilerine yazık etmiş olan kimselerdir. O iftira edip uydurdukları da kendilerinden yüz çevirip gitmişlerdir.

22- Kesinlikle bunlar ahirette de en ziyade hüsrana uğrayacak olanlardır.

23. Fakat iman edip salih amel işleyenler ve Rablerine karşı edepli olanlar, güvenen ve itaat edenler var ya, işte bunlar da cennet ehlidirler. Onlar orada ebedi kalırlar.

24. Bu iki ayrı grubun meseli, kör ve sağır ile gören ve işiten gibidir. Bunlar hiç eşit olabilirler mi? Hâlâ düşünmeyecek misiniz?

وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً **Gerçekten Biz, insana** (yani en iyi işi ortaya koymak için imtihan vermek üzere yaratılmış olan insan cinsinden herhangi birine) **tarafımızdan bir nimet, bir rahmet tattırır da** ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ **sonra onu ondan çekip alırsak** اِنَّهُ لَيَؤُسٌ كَفُورٌ **şüphe yok ki, o insan ümitsizliğe düşer ve nankörlük eder.** Gelecek hakkında bütün ümidini yitirir. "Allah yine verir." demez. Geçmişi de hemen unutur. "Bugün vermediyse dün vermişti." deyip şükretmez. Büsbütün nankör biri oluverir. Daha önce verilmiş olan nimetlerin hepsini toptan inkâr etmeye varıncaya kadar ileri gider. Günaha girer, tevbe ve istiğfar etmek hatırına gelmez.

وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ **Ve şayet ona dokunmuş olan bir sıkıntıdan sonra ona hoş bir nimet tattırıverirsek,** mesela hasta iken iyileşir, fakir iken zenginleşiverir, zayıf iken güçlenir, vazifeden azledilmiş iken yeniden önemli bir göreve atanırsa لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنّ۪ي Kesinlikle şunu der: "Bütün o kötülükler benden uzaklaşıp gitti". Bir daha başına hiç sıkıntı gelmeyecek zanneder. اِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ **Artık o ferih ve fahurdur.** Sevinçlidir ve şımarır. Allah korkusu hatırına bile gelmez olur. Ferahlanır ve gururlanır. Verilen nimetin hakkını eda edecek ve şükredecek yerde, onunla şuna buna caka yapmaya başlar. Hasılı insan dünyada nimetten veya zorluktan boş kalmaz, bolluk veya yokluk içinde ömür sürer: Bazan yoklukla imtihan olur, bazan bollukla imtihan olur. Ve insanoğlu yaratılıştan gelen bir özellikle rahmetten, nimetten hazzeder, onun kaybından dolayı da üzüntü duyar, acı çeker. Her iki halde rahmetten Rahmân'ı, rahmetin elden gidişinden de yine Rabbin gazap ve azabını düşünerek, gereğince hareket edip ahiretini düşünmek, en iyi davranışı ortaya koymak lazım gelirken, insan cinsinde öyle "zalum ve cehul" bir ruh hali vardır ki, çokları nimeti düşünür de nimeti vereni düşünmez. Nimet veya sıkıntının esas gayesini ve hikmetini gözardı eder. Onun hikmetiyle ilgilenmez, nimet tecrübesi gördüğü halde o nimet elinden alınınca hemencecik her şeyi unutur, bir karamsar ve bir nankör oluverir çıkar. Buna karşılık yokluk ve sıkıntı tecrübesi gördüğü halde bir nimet tadınca, bir daha hiç acı görmeyecekmiş gibi ve o nimet sırf kendisinin emeği ve icadı

imiş gibi, artık geleceğinden emin olarak ferahlanır, iftihar eder, şımarır, kibirlenir ve böbürlenir. İşte daha yukarıda sözü edilen, Kur'ân'la ve kutsal şeylerle alay etme psikolojisi de bu ruh hali ile ilgilidir.

اِلَّا الَّذ۪ينَ صَبَرُوا **Ancak sabreden,** sıkıntıdan dolayı ümitsizliğe düşmeyen, nimetlerden dolayı şımarıp kibre kapılmayan, yani her iki halde de sabreden وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **ve salih salih,** (yani Allah'a yaraşır, Allah'ın rızasına uygun) **ameller işleyenler bambaşkadır.** اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَب۪يرٌ **İşte bunlar için bir mağfiret ve büyük bir ecir vardır.** Öbürlerine de yukarıda bildirildiği gibi, azab.

فَلَعَلَّكَ **İmdi sen belki,** öyle inkârcı, alaycı, nankör ve şımarık insanlara karşı تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ **sana vahy olunanların bir kısmını terkedecek olursun,** yani nübüvvet ve risaletini ispat edecek olan âyetleri onlara okumayıp bırakacak olursun. وَضَٓائِقٌ بِه۪ صَدْرُكَ **Onunla göğsün daralır,** yani o vahy olunan âyetlerin bir kısmını onlara okuyup tebliğ ederken belki sıkılırsın. اَنْ يَقُولُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ مَلَكٌ **Ona bir hazine indirilseydi veya beraberinde bir melek gelseydi ya, diyorlar diye.** Yani haktan göğüslerini çeviren o nankör ve şımarık kâfirlerin bir kısmı: "O, Allah'ın resulü ise neye uğraşıyor, üzerine gökten bir hazine indiriliverse ya." diyorlar. Nitekim Mekke'nin ileri gelenleri "Şu Mekke dağları altın oluverse ya." demişlerdi. Diğer bir kısımları da "Beraberinde bir melek gelip onun peygamberliğine şahitlik etse de görsek ya." diyorlardı. Böyle diyorlar diye beşerî bir duygu ve düşünceyle insanın sıkılıp çekinmesi ise tabii olmakla beşeriyet icabı senin de sıkılman ve bundan dolayı bazı âyetleri onlara okuyup tebliğ etmekten çekinmen ihtimali vardır. Fakat sakın sıkılma ve bırakma. Sana ne vahy olunuyorsa onlara oku ve tebliğ et. Onların ileri geri konuşmalarına hiç önem verme. اِنَّمَٓا اَنْتَ نَذ۪يرٌ **Sen ancak bir nezirsin, uyarıcısın.** وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ **Allah da herşeye karşı vekildir.** Her hususta ona tevekkül et ve güven. O seni korur, dilerse hazine de gönderir, melek de gönderir. Nitekim daha sonra Bedir Savaşı'nda bir tane değil, binlerce melek gönderdi ve melek neymiş onlara gösterdi: فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْاَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ *"Boyunlarının üstüne ve parmaklarına vurun!"* (Enfâl, 8/12) diye emreyledi.

اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ **Yoksa onu,** (o Kur'ân'ı Muhammed'in kendisi) **uydurdu, da** Allah'tan diyerek **Allah'a iftira etti mi diyorlar?** قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِه۪ مُفْتَرَيَاتٍ **Öyle ise, haydi siz de buna benzer uydurulmuş on sûre getirin,** وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ **ve Allah'dan başka kimi yardıma çağırabilirseniz çağırın.** Yani kendisine güvendiğiniz, tanıdığınız şair ve ediplerinizden, sözünüzün geçtiğine inandığınız putlardan ilâhlardan gücünüzün yettiğine başvurunuz, اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ **eğer**

sadık kimseler, doğru ve sözüne inanılır kimseler iseniz, böyle yapmanız gerekir. Yani, Muhammed Kur'ân'ı kendisi uydurdu da Allah'a isnad ve iftira ediyor diye iddianızda doğru söylüyorsanız, her hal ü kârda kendiniz bizzat olmasa bile dilediğiniz kimselere ve tapmakta olduğunuz putlarınıza başvurup bu Kur'ân sûrelerine benzer en azından on sûre kadar birşey ortaya koymanız gerekir. Hepsine eşdeğer olarak büyük bir kitap değil, üçer dörder âyetli kısa sûrelerden on sûre bile ortaya koymanız yeter. İşte böyle diyerek onlara meydan oku ve onları yarışmaya davet et! Allah'dan başka herkese meydan oku, hiç sıkılma ve çekinme!

فَاِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ **Bunun üzerine size cevap vermezlerse,** yani Kur'ân'ın on sûresine bile nazire olabilecek bir şey ortaya koymaktan aciz kalırlarsa ki, Bakara Sûresi'nde (âyet 23, 24) bu teklif bir sûreye kadar indirilmiş, böyle olduğu halde yine aciz kalmışlardır. فَاعْلَمُوا **O halde hepiniz şunu bilin ki:**

1- اَنَّمَا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ **O hiç şüphesiz Allah'ın ilmiyle indirilmiştir.** Kur'ân, gerek açık Arapça olan nazmı, yani sözleri, gerek mânâsında içerdiği gaybe ait haberleri, emirleri ve yasakları, müjdeleri ve uyarıları ile bütün akılların ve anlayışların üstünde Allah Teâlâ'nın özel bilgisiyle indirilmiş olan bir mucize, bir ilâhî belgedir.

2- وَاَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ **Ve ondan başka ilâh yoktur.** Tanrılıkta ve Tanrılığa ait hükümlerde Allah Teâlâ'nın eşi, benzeri ve ortağı yoktur. Onun yapabildiğini kimse yapamaz. Yapmak şöyle dursun akıl bile erdiremez. فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ **Artık müslüman mısınız?** Yani İslâm dininde karar kılıyor musunuz? İhlas ile Allah'a teslim oluyor, şüphe ve tereddütleri bir yana bırakıp, peygamberle didişmekten vazgeçip selamet yoluna giren halis muhlis, mümin ve muvahhid olmaya kararlı mısınız? Öyle amma, dünyada lüks ve ihtişam içinde ferih fahur yaşayan bunca kâfir var. "Bunlar bu kadar malı mülkü nereden buluyor?" diye bir şüphe akla gelecek olursa şunu da bilmelidir ki:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا **Her kim dünya hayatını ve ziynetini isterse,** yani muradı ve niyeti dünya nimetleri olur ve hep buna çalışırsa نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا **dünyada amellerinin karşılığını kendilerine öderiz,** ne kadar çalışmış, neyi hak etmişlerse eksiksiz veririz. وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ **Ve onlar bu dünyada hiç mağdur edilmezler.** Yani hakları yenmez, emek ve çalışmalarının bedelinden hiç bir şey eksik verilmez, bekletilmez ve ertelenmez. Hepsi emeklerinin karşılığını bu dünyada muhakkak alır. Hasılı uluhiyetin şanı, kullarının istediklerini çalıştıklarından daha aşağı olmamak üzere vermeyi gerektirir. Ameller de

niyetlere göredir. Onun için muradı sırf dünya olanların çalışma ve gayretlerinin karşılığı bütün değeriyle, hatta fazlasıyla bu dünyada kendilerine verilir, alacak verecek kalmaz, hesap kesilir ve iş bitirilir. Bundan "Onların hepsinin eşit olarak bütün dünya muratları hasıl olur." gibi mânâ çıkarılmamalı ve böyle bir vehme kapılmamalıdır. Zira onlara ödenen muratları ve emelleri değil, amelleridir. Bundan anlaşılacak olan şudur ki, dünyada insanlar güzel amellerde yarış yapmak ve imtihan vermek için yaratılmış olduklarından, her amelin üzerine gerekecek iyi ve kötü bir ürün vardır. Her çalışan, çaba ve çalışması ölçüsünde mutlaka bir yere gelir, bir sonuca, bir ürüne kavuşur. وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰى *"Ve emeği ilerde görülür."* (Necm, 53/40) ki, söz konusu ürün kendi muradı ve arzusu kadar olmasa bile Muhakkak ki, ameli ve çalışması kadardır. Verdiği emekten daha az, daha aşağı olmaz. Mesela bir inci bulmak niyetiyle denize dalan bir kimse arzu ettiği inciyi bulamazsa da denize dalıp çıkarak dalgıçlığı öğrenir. Denize dalmayı öğrenme niyetine erer. Buna da acı veya tatlı bir sonuç bir semere terettüp eder. Ya inci avcılığına devam eder, belki beklediğinden de fazla inci daneleri elde eder, ya da bir kazaya uğrar, ölür veya sakatlanır. İşte her amelin asıl semeresi ve akıbeti Allah'ın ona takdir ve tayin etmiş olduğu neticesidir. Bunun azami hakkı da bundan amel sahibinin gözetmiş olduğu maksat ve hedefi geçmemektir. Bundan dolayı en büyük muradları, fani olan bu dünya hayatının lüksünden ibaret olan kimselerin emek ve çalışmalarının ecri de dünya hayatından ileri geçmez. Baki olan ahiret hayatına birşey kalmaz. Bunlar maksat ve niyetlerine göre emek ve gayretlerinin bütün mükafatını dünyada iken almış tüketmişlerdir. Sonuna gelince:

اُولٰٓئِكَ **Bunlar,** yani, dünya hayatının nimetini ve lüksünü gaye edinmiş bulunanlar الَّذِينَ **o kimselerdir ki,** لَيْسَ لَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ **ahirette kendilerine ateşten başka hiç bir şey yoktur.** وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا **Ve bütün yaptıkları orada yok olmuş olur.** Yani dünya hayatında bir iyilik de işlemiş olsalar, ahiret sevabı elde etmek gibi bir niyetleri bulunmadığı, bütün çabalarını ve niyetlerini dünya hayatına yöneltmiş bulundukları için ahirette hepsinin eli boş kalır; amelleri, fani olan dünya hayatı ile birlikte yok olup gitmiştir. Ahirette durum böyle tezahür eder. وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Ve yaptıkları herşey batıldır.** Hadd-i zatında boştur, temelsizdir, sonu yoktur. Çünkü zaten dünya hayatı fanidir, onu tutmak veya donatmak için her ne yapılsa boştur. Ecel gelince hepsini siler, süpürür götürür. Açıkçası Allah'dan başkası fani olduğundan, sırf Allah için yapılmış olmayan her amel batıldır. Çünkü كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ *"Yeryüzünde ne varsa hepsi fanidir, baki kalacak olan yalnızca celal ve ikram*

sahibi olan Rabbinin zatıdır". (Rahmân, 55/26-27).

أَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّه **İmdi Rabbinden bir beyyine, bir belge üzerinde olan,** yani aklı ve iz'anı olan وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ **ve onu O'ndan bir şahit izleyen,** yani yine Rabbinden bir şahit olarak gelen Kur'ân mucizesinin şahitliği ile de ayrıca doğruluğu desteklenen ve belgelenen, yine ayrıca وَمِنْ قَبْلِه كِتَابُ مُوسٰى اِمَامًا وَرَحْمَةً **ondan daha önce bir rehber ve rahmet olarak indirilmiş olan Musa'nın kitabı da onun şahidi olan kimse artık onlarla bir tutulur mu?** Yani o şımarık ve alaycı kâfirlerle bütün bu iman özelliklerine sahip olan kimse benzer olabilir mi?

أُولٰئِكَ **İşte bunlar,** bu vasıflara sahip olanlar, yani yanında Rabbinden bir belgesi, parlak bir delili, irfanı, iz'anı, önünde ve ardında iki mukaddes şahidi bulunan kimseler, yani Hz. Muhammed ve ashabı يُؤْمِنُونَ بِه **ona iman ederler,** yani İslâm dinini tasdik ederler, وَمَنْ يَكْفُرْ بِه مِنَ الْاَحْزَابِ **ve muhtelif hiziplerden,** (farklı görüşlere sahip değişik cemaatlerden gruplardan) **her kim buna inanmaz, kâfirlik ederse,** فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ **O'nun vaad olunan yeri ateştir.** فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ **İşte bundan dolayı bunda,** (yani bu kitapta) **hiç şüphen olmasın.** وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ **Lâkin insanların çoğu iman etmezler.** Çünkü akl-ı selimleri ve vicdanları doğruya çalışmaz. Dünya hırsı ile kalbleri kararmış, akılları karışmıştır.

وَمَنْ اَظْلَمُ ... âyetinden هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا اَفَلَا تَذَكَّرُونَ âyetine kadar, yani âyet 18-24 arasındaki âyetler sözkonusu kâfirlerin Allah yolundan caydırmak için ortaya koydukları çeşitli çaba ve taktikleri bildiriyor, onların bütün çalışmalarının körü körüne ve şuursuzca yapılmış işler olduğunu sergiliyor ve müminlere yılmamaları ve sabır göstermeleri öğütleniyor. Şimdi gelecek âyetlerde daha önceki peygamberlere karşı imansızların giriştikleri mücadeleden bazı önemli misaller veriliyor:

Birinci misal Hz. Nuh ve kavmi arasında geçen olaylardır:

وَلَقَدْ

اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ٓ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢٥﴾ اَنْ لَا تَعْبُدُٓوا

اِلَّا اللّٰهَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٦﴾ فَقَالَ الْمَلَأُ

الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرٰيكَ اِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرٰيكَ
اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذِينَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِ وَمَا نَرٰى لَكُمْ
عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ (٢٧) قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ
اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَاٰتٰينِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعُمِّيَتْ
عَلَيْكُمْ اَنُلْزِمُكُمُوهَا وَاَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ (٢٨) وَيَا قَوْمِ لَا اَسْـَٔلُكُمْ
عَلَيْهِ مَالًا اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَمَا اَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ اٰمَنُوا
اِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلٰكِنِّي اَرٰيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ (٢٩)
وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللّٰهِ اِنْ طَرَدْتُهُمْ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ (٣٠)
وَلَا اَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللّٰهِ وَلَا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا اَقُولُ
اِنِّي مَلَكٌ وَلَا اَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي اَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللّٰهُ خَيْرًا
اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا فِي اَنْفُسِهِمْ اِنِّي اِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ (٣١) قَالُوا يَا نُوحُ
قَدْ جَادَلْتَنَا فَاَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا اِنْ كُنْتَ
مِنَ الصَّادِقِينَ (٣٢) قَالَ اِنَّمَا يَاْتِيكُمْ بِهِ اللّٰهُ اِنْ شَاءَ
وَمَا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ (٣٣) وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي اِنْ اَرَدْتُ اَنْ اَنْصَحَ لَكُمْ

إِنْ كَانَ اللّٰهُ يُرِيدُ اَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ
﴿٣٤﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ اِجْرَامِي وَاَنَا
بَرٖٓيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾ وَاُوحِيَ اِلٰى نُوحٍ اَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ
اِلَّا مَنْ قَدْ اٰمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾ وَاصْنَعِ
الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنٖي فِي الَّذٖينَ ظَلَمُوا اِنَّهُمْ
مُغْرَقُونَ ﴿٣٧﴾ وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَاٌ مِنْ قَوْمِهٖ
سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ اِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَاِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ
﴿٣٨﴾ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتٖيهِ عَذَابٌ يُخْزٖيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ
مُقٖيمٌ ﴿٣٩﴾ حَتّٰى اِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فٖيهَا
مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ
وَمَنْ اٰمَنَ وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهُٓ اِلَّا قَلٖيلٌ ﴿٤٠﴾ وَقَالَ ارْكَبُوا فٖيهَا
بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٰيهَا وَمُرْسٰيهَا اِنَّ رَبّٖي لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ
﴿٤١﴾ وَهِيَ تَجْرٖي بِهِمْ فٖي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادٰى نُوحٌ اِبْنَهُ
وَكَانَ فٖي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرٖينَ ﴿٤٢﴾

قَالَ سَآوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ
أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ
﴿٤٣﴾ وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ
الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ
الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾ وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي
وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا نُوحُ
إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ
عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٤٦﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي
أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي
أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٤٧﴾ قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا
وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ
يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤٨﴾

Meâl-i Şerifi

25- Andolsun ki, vaktiyle Nuh'u da kavmine gönderdik, O, onlara şöyle dedi: "Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım."

26- "Allah'dan başkasına ibadet etmeyin! Ben, size gelecek acı bir günün azabından korkarım."

27- Buna karşılık, kavminin ileri gelen kâfirlerinden bir kısmı dediler ki: "Biz seni bizim gibi insanlardan biri olarak görüyoruz, başka değil. İlk bakışta bizim ayak takımımızdan başkasının senin arkana düştüğünü görmüyoruz. Sizin bizden fazla bir meziyetinizi de görmüyoruz. Aksine sizi yalancılar sanıyoruz."

28- Nuh dedi ki; "Ey kavmim! Peki şu söyleyeceğime ne diyeceksiniz? Ben Rabbimden apaçık bir delil üzere isem ve O, bana kendi tarafından bir rahmet bahşetmişse, size de onu görecek göz verilmemişse biz, istemediğiniz halde onu size zorla mı kabul ettireceğiz?"

29- "Ey kavmim! Ben sizden herhangi bir mal mülk istemiyorum. Benim mükafatım ancak Allah'a aittir. Ve ben ona iman edenleri kovacak değilim. Onlar elbette Rablerine kavuşacaklar. Fakat ben de sizi cahillik eden bir kavim görüyorum."

30- "Ey kavmim, ben onları etrafımdan kovacak olursam, Allah'dan beni kim kurtarabilir? Siz hiç düşünmez misiniz?"

31- Ben size "Allah'ın hazineleri benim yanımdadır." demiyorum ki. Ben size "Ben bir meleğim." de demiyorum. O sizin kendinize göre, hor gördükleriniz hakkında "Allah onlara hiçbir hayır vermez." de demiyorum. Onların içlerindeki niyeti, en iyi Allah bilir. (Bu söylediklerimin aksini iddia etseydim) asıl o zaman zalimlerden olurdum.

32- Dediler ki; "Ey Nuh! Bizimle didişip durdun, didişmende de çok ileri gittin. Eğer doğru söylüyorsan, bizi tehdit ettiğin şu azabı getir de görelim."

33- Nuh dedi ki; "Onu ancak Allah dilerse getirir. Ve siz O'nu yıldıracak değilsiniz."

34- Ben size öğüt vermek istemiş olsam da, eğer Allah sizi helâk etmeyi murad ediyorsa, zaten öğüt vermemin size bir faydası olmaz. Rabbiniz O'dur ve nihayet O'na döndürüleceksiniz.

35- Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? De ki; "Eğer uydurdumsa vebali benim boynumadır. Bense sizin yüklendiğiniz vebalden uzağım".

36- Ayrıca Nuh'a şöyle vahyettik: "Bil ki kavminden şimdiye kadar iman etmiş olanlardan başka artık kimse iman etmeyecektir. Onun için

yaptıkları şeylerden dolayı kederlenme."

37- Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre gemiyi yap. Zulüm yapanlar hakkında da bana bir şey söyleme. Çünkü onlar kesinlikle suda boğulacaklardır.

38- Gemiyi yapıyordu, kavminden bazı ileri gelen gruplar, onun yanından gelip geçtikçe, onunla alay ediyorlardı. Nuh dedi ki: "Bizimle eğleniyorsunuz, biz de sizinle tıpkı bizimle eğlendiğiniz gibi alay edip eğleneceğiz."

39- O perişan edici azabın kime geleceğini ve o sürekli azabın kimin başına ineceğini ilerde bileceksiniz.

40- Nihayet emrimiz geldiği ve tennur (tandır veya geminin kazanı) tutuşup parladığı zaman dedik ki; "Erkeği ve dişisi olan her canlıdan ikişer tane, aleyhlerinde hüküm verilmiş olanların dışında, aileni ve iman etmiş olanları geminin içine yükle". Zaten beraberinde iman edenler çok az idi.

41- Nuh dedi ki; "Allah'ın adıyla binin içine. Onun akışı da, duruşu da (O'nun adıyladır). Hiç şüphesiz Rabbim gerçekten çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

42- Gemi içindekilerle birlikte, dağlar gibi dalgalar arasında akıp gidiyordu. Nuh ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna bağırdı: "Yavrucuğum, gel, bizimle beraber bin! Kâfirlerle beraber olma!"

43- O, dedi ki; "Ben, beni sudan koruyacak bir dağa çıkacağım". Nuh da "Bu gün Allah'ın merhamet ettiğinden başkasını, Allah'ın bu emrinden koruyacak kimse yoktur." dedi. Derken dalga aralarına giriverdi. O da boğulanlardan oldu.

44- Allah tarafından denildi ki: "Ey yeryüzü suyunu yut! Ey gökyüzü sen de suyunu kes! Ve sular çekildi. Emir yerine gelmiş oldu. Gemi de Cudi dağı üzerine oturdu. O zalim kavme böylece dünyadan uzak olun denildi.

45- Nuh Rabbine niyaz edip dedi ki: "Ey Rabbim! Oğlum benim ehlimdendi senin vaadin de elbette haktır ve gerçektir. Ve sen hakimler hakimisin."

46- Allah: "Ey Nuh! O kesinlikle senin ehlin (âilen)'den değildir. Çünkü o salih olmayan bir amelin sahibidir. Hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme! Ben, seni, cahillerden olmaktan sakındırırım."

47- Nuh: "Ey Rabbim! Ben bilmediğim bir şeyi istemiş olmaktan do-

layı sana sığınırım. Sen beni bağışlamazsan, bana merhamet etmezsen ben hüsrana uğrayanlardan olurum.

48- "Ey Nuh!" denildi, " Bizden bir selâm sana ve seninle birlikte olanlardan gelecek ümmetlere, kutluluk dileğiyle gemiden in. İlerde kendilerini bir çok nimetten faydalandıracağımız, sonra da bu yüzden kendilerine tarafımızdan acıklı bir azap dokunacak nice ümmetler olacaktır."

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا **And olsun ki, vaktiyle de resul yaptık gönderdik.** ... نُوحًا اِلٰى قَوْمِه **Nuh'u kavmine...** Bu sûrenin kıssaları da A'raf Sûresi'nin kıssalarına benzer. Bunda da onda olduğu gibi önce Nuh ile başlanmış, sonra Hud, sonra Salih, sonra Lut, şu farkla ki, burada buna İbrahim ile bir giriş yapılmıştır. Sonra Şuayb, Sonra da Musa ve Harun kıssaları anlatılmıştır. Fakat bunlar oradaki kıssaların aynen tekrarı değildir. Başka başka açılardan nükteleri ve hikmetleri, ibretleri içermekte ve açıklamaktadırlar. Konu ve gaye aynı olmakla beraber, altında yatan mânâların ayrı özellikleri bulunmaktadır. Bu kıssalar o kadar güzel ve canlı hikmetleri, ibretleri ve öğütleri içermektedir ki, her biri ciltlerle ayrıntıları ilham edecek birer hikmet çekirdeği gibidirler. Lâkin biz bunların böyle özetlenmiş olarak bildirilmesindeki hikmeti ve beyan güzelliğini ihlal etmemek için bir çoğunda sadece misallerle yetiniyoruz. Bununla beraber tavsiye ederiz bunları basit birer hikâye gözüyle okuyup geçmemeli, üzerinde iyice düşünmeli, çok yönlü ibret ve ilham almak için okumalıdır:

وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ **Gemiyi yapıyordu.** Hz. Nuh'un gemisinin vasıfları hakkında bazı sözler nakledilmiştir. Bu arada denilmiştir ki, boyu üçyüz arşın, eni elli arşın, su kesiminin üstünde kalan yüksekliği otuz arşın, sactan yapılmış üç ambarlı bir gemi idi(1). Hasen'den naklen rivayet olunduğuna göre, boyu bin iki yüz, genişliği altı yüz arşın imiş. Fakat bu gibi ayrıntılara girişmek boşuna uğraşmak olur, doğrusunu tayin imkânsızdır. Bu konuda Kur'ân'dan öğrenilen şudur ki, kavmin müminlerini ve ihtiyaçları olan yiyecekleri ve her çeşit hayvanattan iki taneyi, yani birer çifti sığacak genişlikte imiş. Ancak bu geminin yelkenli olmayıp, vapur gibi, ocaklı ve istim gibi feveranlı, yani kaynayıp fışkıran bir kuvvetle harekete geçtiğini hatırlatan şu cümle çok dikkat çekicidir:

حَتّٰى اِذَا جَاۤءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ **Ta ki emrimiz geldi ve tennur feveran etti.** Yani bu gayeye gelinceye kadar Nuh gemisinin yapımına devam ediyordu. Kavmi de

(1) ed-Dürrü'l-mensûr, IV, 420.

kendisiyle alay ediyordu. O vakit ... قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا **yükle dedik ona...**

Tennur: Lügatte kapalı bir ocak, bir fırındır ki, dilimizde "tandır" olarak kullanılır. Leys demiştir ki; "tennur" genellikle bütün dillere gelmiş olan bir kelimedir. Bir benzeri de "tennar" teleffuzudur. Ezheri de demiştir ki; "Bu gösterir ki, isim bazan A'cemi olur, Arap onu Arapçalaştırır da sonra Arapça olur. Ve buna delil aslı tennar olmasıdır. Bundan önce Arapça'da "tennur", bilinen bir şey değildir. Bunun benzeri başka dillerden Arapça'ya geçmiş olan dîbâc, dinar, sündüs, istebrak gibi kelimelerdir. Arap bunları konuşmaya başlayınca artık Arapça olmuşlardır."

Feveran kelimesi de biliniyor ki, kuvvet ve şiddetle kaynamak ve fışkırmaktır. Şimdi biz gemiden söz edilirken tam ocak feveran ettiği sırada yük emri verildiğini işittiğimiz zaman o geminin hareket etmeye hazır bir vapur olduğunu anlamakta hiç tereddüt etmeyiz. Lakin vapuru görmemiş olanlar bunu anlayamazlar ve "Acaba bu ocağın feveranı da ne demektir? Bu olsa olsa bir işaret olacaktır." diye düşünmekte mazur olurlar.

İlk devir müfessirleri (eslaf) bunun hakkında muhtelif mânâlar kayd ve nakletmişlerdir ki, bunları burada özetleyelim:

1- Müfessirlerin çoğu, "tennur"un gerçekten bir ocak anlamına geldiğinde görüş birliği içindedir. Ancak kimisi Nuh'a mahsus bir tennur idi demiş, bir çoğu da ekmek pişirilen bir fırın idi demişler. Kimi Âdem'den kalma idi, kimi de Hz. Nuh'un zevcesinin ekmek pişirdiği bir tandır idi, demiş. Kimi taştan idi, kimi Kûfe tarafında idi demiş ve hatta Hz. Ali'den Kûfe mescidinin yerinde idi diye bir söz de nakledilmiştir. Kimi Şam diyarında "Ayn-i Verdan" denilen mevkide, kimi de Hint diyarında idi demişler. Ve bütün bunlar, feveranı suyun kazanda kaynar gibi fırından kaynayıp fışkırmasıyla izah etmişlerdir. Böyle bir feveran âyette niçin geminin inşasına bir sonuç ve yüklenmesi emrine bir şart ve başlangıç olarak gösterilmiş? Bunun çeşitli açılardan yorumuna gelince de, Allah Teâlâ, bunu Hz. Nuh'a tufanın başlayacağına bir alâmet olmak üzere tayin buyurup önce haber vermiş ve böylece bu alâmet ve mucize zuhur ettiği vakit yüklemek emrini vermiş demişler. Fakat bir kısım müfessirler, bu izahı kabul edilebilir bulmamışlar ve başka mânâlar vermişlerdir.

2- Araplar arasında bazan yeryüzüne de "tennur" denildiği görüldüğünden, tennurun feveranı yer yüzünden suların fışkırması olacaktır. Nitekim Kamer Sûresi'nde فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ *"Bunun*

üzerine şakır şakır akan sularıyla göğün kapılarını açtık. Yeri de kaynaklar halinde fışkırttık. Ezelde takdir edilmiş bir emir üzere sular birleşti." (Kamer, 54/ 11-12) buyurulmuştur, demişler. Yer kürenin bir büyük fırın anlamında olduğunu hatırlatan bu görüş dahi dikkate değer ise de bu şekilde feverana yakışan mânâsı su fışkırması değil, ateş püskürmesi olurdu. Çünkü tandır ateş yakılan bir yerdir, bir su kuyusu değildir.

3- Tennur'dan murad yeryüzünün yüksek ve şerefli mevkileri demektir ki, harikulade bir olay olarak oralara bile sular fışkırmıştır, demişlerdir.

4- "Farettennur", şafak attı, tan yeri ağardı, sabah oldu mânâsına gelir, denilmiş ve bunun Hz. Ali'den menkul bir tefsir olduğu söylenmiş.

5- İş kızıştı, şiddetlendi mânâsına حَمِيَ الْوَطِيسُ "fırın kızdı"[1] denildiği gibi, "farettennur" da böyledir, denilmiştir. Lâkin bu dört mânânın dördü de mecazdır. Ancak meselenin özü, harikulade bir olaya ait olduğundan tefsir âlimlerinin hemen hepsi (cumhur), bu mânâları, tennur kelimesinin gerçek ve lügat mânâsından saymaya sebep teşkil etmediğini söylemektedirler.

6- Ebu Hayyan, tefsirinde Hasen'den rivayetle "tennur"un مَوْضِعُ اجْتِمَاعِ الْمَاءِ فِى السَّفِينَةِ "gemide suyun toplandığı yer"[2] olduğunu nakletmiştir, ki bu ifade hemen hemen geminin kazanını andırıyor.

Görülüyor ki, tefsir âlimlerinin rivayetlerinin bazı noktaları yukarıda arzettiğimiz mânâya değinir yapıdadır. Yani geminin yelkenli bir gemi değil, kazanla çalışan bir vapur olduğunu hatırlatır niteliktedir. Rivayetlerdeki bu ayrıntılar da görüldükten sonra biz şimdi hakkıyla diyebiliriz ki, tennurun gerçek anlamıyla bir ocak olması, aynı zamanda onun gemide su toplanan bir kazan ile ilişkili olmasına da engel değildir. Cumhurun ocak olduğu hakkındaki rivayetiyle bu rivayet arasında çelişki de yoktur. Harf-i tarif ile "et-tennur" buyurulması, bunun gemiye ait bir tandır, bir ocak olmasını açıkça belli eder. Ayı zamanda Hz. Nuh'a ait bir tennur olması da buna engel değildir. Çünkü bu onun bir mucizesidir. "Keşşaf" sahibinin, sarahatle belirttiği üzere, âyette حَتّٰى gayesi yukarıdaki يَصْنَعُ fiiline müteallik olup, mânâ يَصْنَعُ الْفُلْكَ حَتّٰى demek olduğundan, tennurun feveranı gemideki yapım işinin sona ermesi, yükleme ve hareket emrinin de başlangıcı ve şartı olarak gösterilmiştir. Bunun böyle olduğu göz önünde bulundurulursa, tennurun feveranı gemiyi harekete geçiren kuvvetin kendisini

---

(1) Müslim, Cihad, 76; Ahmed b. Hanbel, I, 207.
(2) Ebu Hayyan, a.g.e., V, 222.

ifade ettiği anlaşılır. فَارَ التَّنُّورُ Bu günkü söylenişi ile "nihayet emrimiz gelip gemi ateşlendiği vakit" demek olur. Ve bunda tennur ve feveran kelimeleri gerçek anlamda kullanıldığı ve âyetin bu mânâda gayet zahir olduğu da şüphesizdir. Şu halde nassta hakikat anlamını ve zahiri bırakıp da te'vil aramaya hiç de sebep yoktur. Geminin yapımı tamam olup "fayrap" haline gelmesi, ilâhî emir olan tufanın başlayacağına bir alâmet olmasına da engel olan bir durum değildir. Âyetin bu zahirine karşı, "O zaman öyle bir vapur nasıl yapılabilirdi? Yapılmış olsa bu sanat unutulur mu idi?" gibi vehim ifade eden bir iki sual akla gelebilir. Halbuki daha önceki çağlarda bilinip de sonradan kaybolup gitmiş bir takım sanatların olduğu bile tarihi misallerle sabittir. Kaldı ki Nuh, gemisini beşerin bilgi ve tecrübe birikimiyle değil, doğrudan doğruya وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا *"Bu gemiyi Bizim gözetimimizde ve vahyimize göre yap!"* âyetinde de ifade buyurulduğu gibi, Allah'ın vahyi ile ve yine O'nun gözetiminde yapmıştır. مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ **Her çiftten iki tane,** yani erkeği ve dişisi olan her canlıdan ikişer tane ki, bunun miktarını Allah bilir, gemiye alınmıştır. Bu kadar canlıyı alabilen ve bunlarla beraber Hz. Nuh'un bir oğlunun dışında bütün aile fertlerini ve az da kavminden kendisine iman etmiş olanları, gerek insanlar, gerek diğer hayvanlar için gerekli olan yiyecekleri dahi yüklenerek, وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ **dağlar gibi dalgalar içinde akıp giden** bir geminin harikulade bir gemi olması ve bunun basit bir yelkenli gemi gibi düşünülmemesi gerekiyor. "O devirde böyle bir gemi yapılabilir miydi?" sorusuna karşılık, "Öyle fırtınalı ve dalgalı bir tufanda bu kadar yükü küçük bir yelkenli taşıyabilir mi?" sorusuyla cevap vermek gerekir.

لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ **Bu gün Allah'ın emrinden kurtaracak yoktur.** Yani, bu gün bazı basit tedbirlerle bu afetten kurtulmaya imkân yoktur. Bu gün başka yağışlı günlere benzemez ve bu olay senin zannettiğin gibi basit yağmur ve fırtına olayı değildir. Allah'ın emriyle kesinleşmiş olan büyük bir azap ve helâk günüdür. Bundan sen değil, dağlar bile kurtulamaz. اِلَّا مَنْ رَحِمَ **Ancak Allah'ın merhamet ettikleri müstesna,** ki bunlar da gemide bulunanlardır. Bu ifadeden söz konusu tufanın umumi olduğu, yani bölgesel ve yerel bir tufan değil, bütün dünyaya yaygın bir tufan olduğu anlaşılıyor ki, meşhur olan da budur. Fakat bu umumiliğin yerkürenin dışındaki âlemlerle ilişkili olmadığı da kesindir. Nitekim Nuh Sûresi'nde Hz. Nuh'un duası رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا *"Ey Rabbim, kâfirlerden hiçbirine yeryüzünde adım atacak bir yer bırakma!"* (Nuh, 71/26) şeklindedir. Buna göre, tufanın yerküre üzerindeki alanı da, kutup bölgeleri de dahil olmak üzere bütünü ve her tarafı değildir. O devirde insan ile meskun olan

kısımlarını hesaba almak gerekecektir. O devirde Hz. Nuh'un bütün insanlara mı yoksa, kendi kavmine mi peygamber gönderildiği bahis konusu edilecektir, ki, bu noktada ihtilaf vardır. O devirde henüz insanlar Âdem'den beri bir tek kavim halinde miydiler, yoksa değişik kavimlere ayrılmış ve çeşitli bölgelere dağılmış mıydılar? Şurası kesindir ki, Hz. Nuh'un peygamber olarak gönderildiği kendi kavminin bulunduğu yerde tufanın umumiliği kesin, bunun ötesi zan ve tahmindir. Nuh Sûresi'ne (sûre 71) bakınız.

وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ **Derken aralarına dalga giriverdi, bunun üzerine o da boğulanlardan oluverdi.** وَقِيلَ **Ve denildi.** يَٓا اَرْضُ ابْلَعِي مَٓاءَكِ **Ey yer, suyunu yut!** وَيَا سَمَٓاءُ اَقْلِعِي **Ey gök, sen de kes artık!** Bu emirlerin ifade ettiği heybeti ve kudreti tasavvur etmeli. Yere, göğe böyle emir veren ve onlara hükmeden ilâhî saltanatın azamet ve büyüklüğünü düşünmeli. Bu kudrete kim karşı durabilir? وَغِيضَ الْمَٓاءُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ **Sular çekildi ve emir icra edildi.** Yani azap emri, azap hükmü yerine getirildi. Boğulacaklar boğuldu, kurtulacaklar kurtuldu. İş bitirildi. وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ **Gemi de Cudi üzerine oturdu.**

Cudi: Engince bir dağdır ki, Musul'da denilmiş, El-Cezîre'de, Âmid'de, Şam'da denilmiş. Ebu Hayyan diyor ki, Cezire'de veya Âmid'de denilmesi Musul'a yakınlığı dolayısıyladır.(1) Bir de denilmiş ki, Cudi her dağa söylenilebilen bir cins ismidir. Nitekim Zeyd b. Amr b. Nufeyl'in şu beyti bu kabildendir:

سُبْحَانَهُ ثُمَّ سُبْحَانًا يَعُودُ لَهُ

وَقَبْلَنَا سَبَّحَ الْجُودِيُّ وَالْجَمَدُ

"Sübhanellah, sübhanellah diyerek tekrar tekrar O'nu tesbih ederiz.

Bizden önce O'nu dağ da, buz da tesbih etti."

وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ **Ve o zalim kavme, defolun denildi.** Nuh'a karşı tavır alan ve yukarıda da açıklandığı gibi, sürekli alay eden ve haklarında Allah tarafından فَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا *"O zalimler hakkında bana bir niyazda bulunma."* diye onlar hakkında hayır dua edilmesine bile izin verilmeyen işte o zalim kavim böylece helâk edilmiş oldu.

قِيلَ يَا نُوحُ **Ey Nuh! denildi.** اهْبِطْ **in,** بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ **Bizden selamet ve bereketlerle in.** عَلَيْكَ وَعَلَى اُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ **Sana ve seninle beraber olanlardan gelecek nice ümmetler,** وَاُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ **daha nice ümmetler de olacak ki, Biz onları faydalandıracağız, dünya nimetleri ile nimetlendireceğiz,** ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَلِيمٌ **sonra da kendilerine bizden acı bir azap dokunacak.** Yukarıda وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهُ اِلَّا

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., 228.

قَلِيلٌ *"Yanında ona iman edenler ancak çok az kimselerdi."* buyurulduğu için Hz. Nuh'un aile fertlerinden başka yanında çok az mümin vardı. Allah Teâlâ bunlara öyle bir selamet ve bereket ihsan buyurdu ki, bunlar çoğaldıkça çoğalacaklar ve kendilerinden bir çok ümmetler gelecekti. İşte Hz. Nuh'a bu durum önceden haber veriliyor ve "Acaba az sayıda bu müminlerin ve aile fertlerinin akıbeti ne olacak?" şeklindeki endişesi gideriliyordu. Bu endişeyi Hz. Nuh, kendi içinde duymuş olmalı ki ona, içe dönük bir ifade tarzıyla "denildi" meçhul fiili ile hitap ediliyor. Hz. Nuh'un soyundan gelecek olan ümmetler de iki kısım olacak. Bunlardan birinci kısım yine o selamet ve berekâta nail olup kıyamete kadar üremeye devam edecek, diğer bir kısmı da bir müddet dünya nimetlerinden istifade ettikten sonra yine acı bir azaba çarptırılacak ve ahiret selametine eremeyecek. Görülüyor ki, bu âyet eski zamanlarda yaygın olan bir kanaata da açıklık kazandırıyor: Demek oluyor ki, tufandan sonraki insanlar yalnızca Hz. Nuh'un üç oğlunun soyundan ibaret değildir. Hz. Nuh'un yanında bulunan az sayıda müminlerin sülâleleri de berekâta mazhar olmuşlardır. Zira Hz. Nuh'un yanında bulunan oğulları "ve ehleke" ifadesinden de anlaşılacağı üzere ailesine dahildir. وَمَنْ اٰمَنَ وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهُٓ اِلَّا قَلِيلٌ Yani onunla birlikte olup ona iman edenler ise aile fertlerinin dışında kalan müminlerdir ki, selamet ve berekât ile ayrıca taltif edilen اُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ *"Yani seninle beraber olanlardan üreyecek ümmetler."* ifadesi gayet açık olarak diğerlerini kapsamına alır. O halde bütün ümmetlerin Hz. Nuh evlatlarından üremiş oldukları hakkındaki tarihi görüş, mutlak bir hakikat değil, çoğunluğu Nuh'un soyundan anlamına gelir. Zira bu selamet ve berekâtta en büyük hisse Hz. Nuh ile evlatlarına aittir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Nuh Recep ayının onunda gemiye binmiş ve Muharrem ayının onunda inmiş, o gün şükür orucu tutmuş ve bu orucu tutmak sünnet olmuştur.

Ya Muhammed!

تِلْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَٓا اِلَيْكَۚ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَٓا اَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هٰذَاۚ فَاصْبِرْۚ اِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٩﴾

Meâl-i Şerifi

49- İşte bunlar gayb haberlerindendir. Bunları sana vahiyle bildiriyoruz. Bundan önce bunları ne sen bilirdin, ne de kavmin. O halde sabret, akıbet muhakkak muttakilerindir.

Burada Nuh kıssasından alınacak ibret ihtar olunurken, Yunus Sûresi'nin sonuna da bir işaret ve te'yid yapılmış ve böylece sûreye adını veren Hud kıssasına geçilmiştir. Bu kıssaların burada böyle ardarda anlatılması, her birisi bir başka yönden Hz. Muhammed'in Mekkeli müşriklere karşı verdiği mücadeleyi andırmasından dolayıdır. Bir de o müşriklere, yaptıkları hırçınlıkların daha önceki devirlerde kâfirlerin tutumlarına benzediğini ihtar etmek içindir. Hûd Aleyhisselam'a karşı direnenlerin kıssasına gelince:

وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ
يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ
﴿٥٠﴾ يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى الَّذِي
فَطَرَنِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾ وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ
تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَىٰ
قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا
بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٥٣﴾
إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَ

اشْهَدُوا اَنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَۙ ﴿٥٤﴾ مِنْ دُونِه۪ فَك۪يدُون۪ي جَم۪يعًا
ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ ﴿٥٥﴾ اِنّ۪ي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبّ۪ي وَرَبِّكُمْۜ مَا مِنْ
دَٓابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَاۜ اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٥٦﴾
فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِه۪ٓ اِلَيْكُمْۜ وَيَسْتَخْلِفُ
رَبّ۪ي قَوْمًا غَيْرَكُمْۚ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْـًٔاۜ اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَف۪يظٌ
﴿٥٧﴾ وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ
مِنَّاۚ وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَل۪يظٍ ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا
بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَن۪يدٍ
﴿٥٩﴾ وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اَلَٓا اِنَّ عَادًا
كَفَرُوا رَبَّهُمْۜ اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

50- Âd kavmine de kardeşleri Hud'u gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Siz sadece iftira edip duruyorsunuz."

51- "Ey kavmim! Bu iş için sizden bir ücret istemiyorum. Benim ecrim ancak beni yaratana aittir. Artık akıllanmayacak mısınız?"

52- "Ey kavmim! Rabbinizden mağfiret isteyin, sonra O'na tevbe edin ki, üzerinize gökten bol bol bereket indirsin ve sizi kuvvetinize kuvvet katarak çoğaltsın. Gelin günahkâr olarak dönüp gitmeyin."

53- Dediler ki; "Ey Hud! Sen bize açık bir mucize getirmedin. Biz de

senin sözünle tanrılarımızı terk etmeyiz. Ve biz sana inanmayız."

54- "Ancak şu kadarını diyebiliriz ki; "tanrılarımızdan bazısı seni fena çarpmış". O da dedi ki; "Allah'ı şahit tutuyorum, siz de şahid olun ki ben, Allah'a koştuğunuz ortaklardan uzağım."

55- "O'ndan başka herşeyden uzağım, artık hepiniz toplanın bana istediğiniz tuzağı kurun, sonra hiç bekletmeyin.

56- "Ben muhakkak ki, hem benim Rabbim, hem de sizin Rabbiniz olan Allah'a dayanmaktayım. Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, idaresi ve yönetimi O'nun elinde olmasın. Benim Rabbim, hiç şüphe yok ki, doğru yoldadır."

57- "Eğer, yine de yüz çevirirseniz, ben size ne ile gönderilmişsem, işte onu tebliğ ettim. Ayrıca Rabbim, sizin yerinize başka bir kavmi getirir de siz O'na zerrece zarar veremezsiniz. Hiç şüphesiz O, herşeyi koruyup gözetendir.

58- Ne zaman ki emrimiz geldi, Hud'u ve beraberindeki iman edenleri, tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık, ayrıca onları çok ağır bir azaptan da kurtardık.

59. İşte Âd kavmi buydu. Rablerinin âyetlerini bile bile inkâr ettiler ve peygamberlerine isyan ettiler. Başa geçen her zorbanın emrine uyup arkasından gittiler.

60- Hem bu dünyada, hem de kıyamet gününde bir lânetle izlendiler. Bilin ki, Âd kavmi, gerçekten Rablerini inkâr ettiler. Yine bilin ki, Hud'un kavmi olan Âd, defolup gittiler.

وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا **Ad'e de kardeşleri Hud'u peygamber gönderdik.** Yani Hud aleyhisselam soy bakımından başka bir kavminden değil, gönderildiği Ad kavminin bir ferdi idi.

Tefsir kitaplarında Hud'un nesebi hakkında iki rivayet vardır. Birincisi: Nuh'un oğlu Sam, Sam'ın oğlu İrem, İrem'in oğlu Avs, Avs'ın oğlu Hulud, Hulud'un oğlu Rebah, Rebah'ın oğlu Abdullah, Abdullah'ın oğlu Hud'dur.

İkincisi: Nuh'un oğlu Sam, Sam'ın oğlu Erfahşad, Erfahşad'ın oğlu Salih, Salih'in oğlu Hud'dur. Ad ise Nuh'un amcası oğlunun oğlu imiş. Buna göre

Hud'un atası ile Ad kavminin atası olan Ad kardeş olmuş olur. Hud aleyhisselam için "kardeş" sözünün kullanılması, kardeş bir kavme gönderildiğine işaret eder. Ancak bu yorum, Kur'ân'da bildirilen genel teâmüle; yani her kavme kendi içinden peygamber gönderilmesi geleneğine aykırı olur. Zaten bu bölümün en son âyetinde (âyet 60) de açıkça belirtildiği gibi, "Hud'un kavmi olan Ad defolup gittiler." ifadesinde "Hud'un kavmi" denilmektedir. Hasılı bu kardeşliği iki kabilenin kardeşliği açısından ele almak, her yönüyle ifadeyi zora koşmak olur. Aslında burada Hud'a kardeşleri denmesinin sebebi, onun kendi kavmine dostça, kardeşçe yaklaşımını bildirmek, yani baş olmak ve onlara hükmetmek arzu ve niyetinde olmadığını vurgulamak, onun kardeşçe tavrını ve tutumunu belirlemek içindir.

Hud onlara gönderildi de ne dedi bilir misiniz? قَالَ يَا قَوْمِ **Ey benim kavmim, dedi.** اعْبُدُوا اللّٰهَ **Allah'a ibadet edin.** Ancak O'nu mabud olarak tanıyın, ancak O'na kulluk edin. مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ **Size O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur.** اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُفْتَرُونَ **Siz iftiracılardan başka birşey değilsiniz.** İlâh diye başkalarına tapıyorsunuz.

يَا قَوْمِ **Ey kavmim!** لَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا **Buna karşılık ben sizden bir ücret istemem.** Yani bu sözüm sizden garaz ve fayda gözeterek söylenmiş bir söz değildir. Halis muhlis bir nasihattır. Bu ihtarı hemen her peygamberin kıssasında görürüz. Çünkü samimiyet, ihlas ve doğruluk, peygamberliğin ve nasihatın birinci şartı ve hak ile batılın en esaslı farkıdır. Tevhid inancının da gereği bu olduğundan, her peygamber kendi ümmetine bu uyarıyı yapmıştır. "O halde ihlas nedir?" denecek olursa اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى الَّذ۪ي فَطَرَن۪ي **benim ecrim ancak beni yaratana aittir.** Bana bu yüce fıtratı veren yaratıcıma aittir. Bana ne verecekse O verecektir. اَفَلَا تَعْقِلُونَ **Artık siz akıl etmez misiniz?** Aklınızı kullanıp, böyle halisane söylenen ve doğrudan doğruya sizin yararınıza olan bu hak öğüdü tutarak Allah hakkında iftiradan vazgeçmez misiniz?

يَا قَوْمِ **Ey kavmim!** اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ **Rabbinize istiğfar edin,** O'na karşı günahlarınızı itiraf edip af ve mağfiret dileyip ثُمَّ تُوبُوا اِلَيْهِ **sonra da O'na tevbe edin,** şirk ve isyandan pişmanlık duyup, imana ve doğru yola gelerek O'na yönelin, O'na kulluk edin, يُرْسِلِ السَّمَٓاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا **ki, üzerinize gökten bol bol rahmet ve bereket göndersin.** Size kuraklık ve kıtlık çektirmesin, hayatınızı kuru maddelerin baskısından kurtarıp yüceltsin. وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلٰى قُوَّتِكُمْ **Ve kuvvetinize kuvvet katsın.** Bilinen cismani kuvvetinizi, henüz tanımadığınız manevi kuvvetle ikiye katlasın, kat kat arttırsın. وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِم۪ينَ **Ve mücrim mücrim yüz**

çevirmeyin. Yani günahlarınızda ısrar ederek, bu güzel öğütleri dinlemekten yüz çevirmeyin, dinlememezlik etmeyin.

Görülüyor ki, Hz. Hud'un bu tebliğatı, bu sûrenin başındaki ilkelerdir. Hud Aleyhisselam'ın bu nasihatlarında. "Ben size şu mucize ile geldim" gibisinden kesin bir açıklama yoksa da doğuştan gelen akıl ve kalbe hitap eden deliller vardır. Kur'ân'da sürekli üzerinde durulan şey de bu çeşit deliller ve belgelerdir. Aslında bunlar Salih Aleyhisselam'ın devesinden ve Hz. Musa'nın asasından daha kesin ve daha kuvvetli belgelerdir. Zira asıl mesele, akla uygun olan tevhid inancıdır. Fakat Hud kavmi, fiilen imana zorlayacak ve ona mecbur edecek bir kuvvet olmadıkça o gibi akli belgelere önem vermediklerinden, قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ **dediler ki; ey Hud, sen bize bir beyyine ile gelmedin,** bizi inanmaya mecbur bırakacak bir açık delil, bir mucize getirmedin. Bu tıpkı Mekke müşriklerinin Resulullah'a indirilen âyetleri âyet ve delil saymayıp لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ *"Ne olurdu ona bir başka âyet indirilseydi."* (Yunus 10/20) ve لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ *"Ne olurdu ona bir hazine indirilseydi ve beraberinde bir melek gelseydi..."* (Hud 11/12) demelerine benzer.

وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي اٰلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ **Ve biz, senin sözünden dolayı ilâhlarınızı terketmeyiz,** وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ve biz sana inanmayız. إِنْ نَقُولُ **Ancak deriz ki:** إِلَّا اعْتَرٰيكَ بَعْضُ اٰلِهَتِنَا بِسُوءٍ **İlâhlarınızdan bazıları her halde seni fenalıkla çarpmış.** Yani onlara dil uzattığın için seni delirtmiş, aklına fenalık getirmiştir. Burada bazısı demelerinin sebebi, putlardan her birine başka başka özellikler vermiş olmalarıdır: Şu filan hususun tanrısı bu filan işin tanrısı gibi isimler uydurduklarından dolayıdır.

Bu inkâr ve inada, bu hezeyana karşılık Hz. Hud bizzat kendisinin en büyük ilâhî belgelerden birisi olduğunu anlatan şu gerçekleri öne sürerek cevap verdi ve قَالَ **dedi ki,** إِنِّي أُشْهِدُ اللّٰهَ **ben Allah'ı şahit tutarım** وَاشْهَدُوا **siz de şahit olunuz ki,** أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ مِنْ دُونِهِ **O'ndan başka sizin uydurduğunuz şeriklerden ben kesinlikle uzağım.** فَكِيدُونِي جَمِيعًا **İmdi siz hepiniz toplanarak bana istediğiniz oyunu oynayabilirsiniz** Yani bundan daha açık ne gibi bir belge arıyorsunuz? Yalnızca bana fenalık yaptığını iddia ettiğiniz bazı ilâhlarınız değil, bütün şerikleriniz ve sizin hepiniz toplanarak bana fenalık yapmak için dilediğiniz planı yapıp uygulayabilirsiniz, istediğiniz oyunu yapabilirsiniz. ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ **Sonra bana hiç süre de tanımayınız.** Yani elinizden geleni geri koymayın, ne kötülük biliyorsanız hemen yapın, ne sizden ne de tanrı diye taptığınız putlardan hiç korkmuyorum. إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ **Ben Allah'a tevekkül**

ettim, O'na güveniyorum, O'nun beni koruyacağına inanıyorum, ki, O رَبّٖى وَرَبَّكُمْ **Rabbim ve Rabbinizdir.** Benim de malikim ve efendim, sizin de Rabbiniz ve malikiniz. O'nun iradesi ve dilemesi olmadan ne siz bana birşey yapabilirsiniz, ne de başkaları. Çünkü مَا مِنْ دَٓابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا **hiçbir kımıldayan canlı yoktur ki, Rabbini onun alnını tutmuş olmasın.** Yani hepsinin alın yazısı, yaşaması ve yönetilmesi O'nun kudret elindedir. Bütün ipler O'nun elindedir. Herşey onun mülkiyetinde ve tasarrufundadır. Hiçbirini kaçırmaz, isterse hiçbirini kımıldatmaz. Alnından tutmak, perçeminden yakalamak, zapt u rapt altına almak anlamına deyimdir. اِنَّ رَبّٖى عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ **Şüphe yok ki, Rabbim doğru yol üzerindedir.** Doğruluğun himayecisi, doğruların yardımcısıdır. Rızası hak, doğruluk ve adalettedir. فَاِنْ تَوَلَّوْا **Artık siz yine de yüz çevirirseniz,** yani bu açık ve kesin hakikatleri dinlemez ve doğruluğun yolu olan tevhid yolunu tutmazsanız فَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِهٖٓ اِلَيْكُمْ **ben size tebliğ için gönderildiğim şeyi tebliğ ettim.** Ben kendi vazifemi yaptım. وَيَسْتَخْلِفُ رَبّٖى قَوْمًا غَيْرَكُمْ **Rabbim -beni sorumlu tutmaz- fakat sizin yerinize başka bir kavmi getirir.** Yani sizi helâk eder, yerinize başka bir kavmi halef yapar. Hilafeti, yani yönetimi onlara verir. وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْـًٔا **Ve siz de O'na hiçbir zarar veremezsiniz.** O'nun emrinden yüz çevirmenizin bütün zararı kendinize ait olur. اِنَّ رَبّٖى عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَفٖيظٌ **Çünkü benim Rabb'im herşey üzerinde gözetici ve koruyucudur.** Hiç bir şeyi gözden kaçırmaz ve yaptıklarınız O'ndan gizli kalmaz. Şu halde O'na hiç bir zarar verme ihtimali olmaksızın cezanızı bulursunuz.

Şimdi "Acaba işin sonu ne oldu? Hud'un dedikleri gerçekleşti mi?" denilecek olursa, bakınız ne oldu?

وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا **Ne zaman ki, emriniz geldi,** yani Hud'u dinlemediler, direndiler ve azabı hak ettiler. Sonunda azap emrimiz geldi çattı, işte o vakit نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُ **Hud'u ve beraberinde iman edenleri** بِرَحْمَةٍ مِنَّا **tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık.** بِرَحْمَةٍ 'deki « ب » harfi sebebiyyedir ve rahmetin tenvini de "tefbim" içindir, tarafımızdan büyük bir rahmet sebebiyle demektir. Ve büyük rahmetten murad da iman nimetine hidayet etmek ve muvaffak kılmaktır. وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلٖيظٍ **Ve Biz bunları koyu, katı bir azaptan kurtardık.** Yani, iman etmeyenler şiddetli ve şumullü ağır bir azap ile helâk edilirlerken Hud ile müminler böyle büyük bir rahmetle o tehlikeden kurtuldular. Söz konusu galiz azap "Semum" azabıdır ki, bu bir "rîh-i sarsar" idi: Kâfirlerin burnundan giriyor kıçlarından çıkıyordu, evlerini, mallarını yıkıp, sürükleyip götürüyordu, herşeyi silip süpürüyordu. Her parçasını bir tarafa atıp savuruyordu. Bununla beraber

bazı müfessirler burada başka bir mânâ daha olduğunu söylemişler: نَجَّيْنَا "Kurtardık" fiili iki defa tekrar edildiğine göre, bunun birisi Ad kavınini helâk eden kum fırtınasından, diğeri de ahirette cehennem azabından kurtarmaktır demişler ki, bu çok yerinde ve güzel bir mânâdır. Nitekim bundan sonraki âyette hem dünya, hem ahiret açıkça tasrih olunmuştur. Buna göre, esas mânâ şu demek olur: Biz bunları koyu bir azapdan da kurtardık".

Ey dinleyen! تِلْكَ **İşte onlar**, bugün gider oralarda dolaşırsanız görürsünüz ki, o harabeler, o yıkıntılar ve kabirlerdir عَادٌ **Ad kavmi.** Bunlar ne diye böyle oldular, neden o katı azaba uğradılar bilir misiniz? جَحَدُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ **Rabblerinin,** (yani Allah'ın) **âyetlerini inkâr ettiler** وَعَصَوْا رُسُلَهُ **ve Allah'ın Resullerine isyan ettiler.** Bu kavme gönderilen Hud peygamber olmakla beraber bunun öğretileri esas itibariyle evvelki peygamberlerin de öğretilerine uygun olduğundan ona isyan etmekle bütün peygamberlere isyan etmiş durumuna düştüler. وَاتَّبَعُوا اَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ **Ve her inatçı zorbanın arkasına düştüler** وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً **kendileri de hem bu dünyada lanetle izlendiler** وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ **hem de kıyamet gününde.** اَلَٓا اِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ **Evet, Ad kavmi, gerçekten de Rab'lerine küfür ettiler, O'nu inkâr edip kâfir oldular.** اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ **Evet, defolup gitti Ad, o Hud'un kavmi. İşte** وَاُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَل۪يمٌ *"Onlardan bir ümmet ki, onları bir süre dünya nimetlerinden faydalandırır, sonra da tarafımızdan bir azaba uğratırız."* (Hud 11/48) âyetinde bildirilen ümmetlerden biri bu Ad kavmi idi ki, bunlara وَاَنَّهُ اَهْلَكَ عَادًا الْاُو۫لٰى *"Onu helâk etti, önce gelen Ad'i."* (Necm 53/50) âyetinde de bildirildiği üzere عَادًا الْاُو۫لٰى yani *"Önceki Ad"* denilir.

Üçüncüsü Semud kavminin durumudur: O da şöyleydi:

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ ف۪يهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ اِنَّ رَبّ۪ي قَر۪يبٌ مُج۪يبٌ ﴿٦١﴾ قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ ف۪ينَا

مَرْجُوًّا قَبْلَ هٰذَا أَتَنْهٰينَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّنَا لَفِي
شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٦٢﴾ قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ
عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَآتٰينِي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللّٰهِ
إِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ ﴿٦٣﴾ وَيَا قَوْمِ هٰذِهِ نَاقَةُ
اللّٰهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ
فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ ﴿٦٤﴾ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلٰثَةَ
أَيَّامٍ ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾ فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ
آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿٦٦﴾
وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٦٧﴾ كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا
أَلَا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ ﴿٦٨﴾

Meâl-i Şerifi

61- Semud kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. Dedi ki, "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka bir tanrınız daha yoktur. Sizi topraktan O meydana getirdi. Sizi orada ömür sürmeye O memur etti. Bu sebepten O'nun mağfiretini isteyin, sonra O'na tevbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır, dualarınızı kabul eder."

62- Dediler: "Ey Salih,! Bundan önce sen bizim içimizde ümit beslenir bir zat idin. Şimdi bizi babalarınıızın taptıklarına tapmaktan mı engelliyor-

sun? Biz, doğrusunu istersen bizi davet ettiğin şeyden kuşkulandıran bir şüphe içindeyiz."

63- Salih dedi: "Ey kavmim! Eğer ben Rabbimden açık bir mucize üzerinde isem ve o bana tarafından bir rahmet bahşetmiş ise, ben Allah'a isyan ettiğim takdirde beni O'ndan kim kurtarabilir? Demek ki, siz bana zarar vermekten başka bir şey yapmıyorsunuz."

64- "Ey kavmim! İşte şu, Allah'ın dişi devesi, size bir mucizedir. Bırakın onu Allah'ın yer yüzünde (otlaklarında) otlasın. Ve ona kötü bir maksatla el sürmeyin, sonra sizi yakın bir azap yakalar."

65- Derken, o deveyi kestiler. Bunun üzerine Salih dedi ki: "Yurdunuzda üç gün daha yaşayın. İşte bu, yalan çıkmayacak olan kesin bir vaaddir."

66- Ne zaman ki, azap emrimiz geldi, Salih'i ve beraberindeki iman edenleri, tarafımızdan bir rahmet sayesinde kurtardık, üstelik o günün perişanlığından da kurtardık. Hiç şüphesiz Rabbin güçlüdür, mutlak üstündür.

67- O zalimleri, korkunç bir gürültü yakalayıverdi de oldukları yerde çöküp kaldılar.

68- Sanki orada güzel güzel yaşayıp durmamışlardı. Bak işte Semud, gerçekten de Rablerine küfretmişlerdi. Bak işte nasıl yok olup gittiler.

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا *"Semud'a da kardeşleri Salih'i gönderdik."* Semud, kadim Arap kabilelerinden bir kavim olup esas ataları "Sam'ın oğlu İrem'in oğlu Amir'in oğlu Semud"dur. Diğer bir kavle göre de az su anlamına gelen "semed" den alınmış bir kelimedir. Yaşadıkları yerin suyunun az olması sebebiyle bu ismi almışlardır. Salih Aleyhisselam'ın nesebi ise "Semud'un oğlu Cader'in oğlu Ubeyd'in oğlu Maşih'in oğlu Esef'in oğlu Ubeyd'in oğlu Salih" olarak geçmektedir. Kendisi Semud kavminin ileri gelenlerinden imiş. هٰذِهِ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ *"İşte size Allah'ın şu dişi devesi bir mucizedir."* (Âyetin tefsiri için Şuara Sûresi 155-159. âyetlerin tefsirine bkz.)

Dördüncü misal Lut Kavmi'nin akıbetidir:

وَلَقَدْ جَاءَتْ

رُسُلُنَا إِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ

بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَاٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ

مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلٰى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٠﴾ وَامْرَأَتُهُ

قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحٰقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحٰقَ يَعْقُوبَ

﴿٧١﴾ قَالَتْ يَا وَيْلَتٰى ءَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهٰذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هٰذَا

لَشَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَتُ اللّٰهِ

وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴿٧٣﴾ فَلَمَّا

ذَهَبَ عَنْ إِبْرٰهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرٰى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ

لُوطٍ ﴿٧٤﴾ إِنَّ إِبْرٰهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ ﴿٧٥﴾ يَا إِبْرٰهِيمُ

أَعْرِضْ عَنْ هٰذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ اٰتِيهِمْ عَذَابٌ

غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾ وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ

بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هٰذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ ﴿٧٧﴾ وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ

إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هٰؤُلَاءِ

بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ

مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ ﴿٧٨﴾ قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ
مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿٧٩﴾ قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي
إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ ﴿٨٠﴾ قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ
فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ
مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ ﴿٨١﴾ فَلَمَّا
جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ
مَنْضُودٍ ﴿٨٢﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ ﴿٨٣﴾

Meâl-i Şerifi

69- Andolsun ki, İbrahim'e de elçilerimiz (melekler) müjde ile geldiler ve "selâm" dediler, o da "selâm" dedi ve hemen gidip onlara kızartılmış bir buzağı getirdi.

70- Fakat onların o buzağıya el sürmediklerini görünce, tuhafına gitti ve içinde onlara karşı bir korku uyandı. Onlar da "Korkma, biz Lut'un kavmine gönderildik." dediler.

71- İbrahim'in karısı ayakta duruyordu bunun üzerine yüzü güldü. Ona İshak'ı ve İshak'ın arkasından da Ya'kub'u müjdeledik.

72- "Vay başıma gelene!" dedi, "Ben bir kocakarıyım, kocam da yaşlı bir adam. Bu gerçekten çok tuhaf bir şey!"

73- Dediler: "Sen Allah'ın emrine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve berekâtı üzerinizdedir. Ey ev halkı! Muhakkak ki O, hamiddir (övülmeye

lâyıktır), meciddir (cömertliği boldur)."

74- İbrahim'den korku iyice geçip gidince, bu müjde de kendisine gelince, bizim (meleklerimiz)le Lut kavmi hakkında tartışmaya girişti:

75- Çünkü İbrahim, çok yumuşak huylu ve çok yufka yürekli (yanık kalbli) idi.

76- Melekler: "Ey İbrahim! Bu konuda bizimle tartışmaktan vazgeç. Çünkü Rabbinin emri kesin olarak geldi ve onlara geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azap gelecektir.

77- Ne zaman ki, elçilerimiz Lut'a geldiler, bunların gelişleri yüzünden Lut fenalaştı, eli ayağı birbirine dolaştı ve "Bu gün çetin bir gündür." dedi.

78- Daha önceleri çirkin işler yapmış olan kavmi harıl harıl koşup geldiler. Lut onlara: "Ey kavmim! İşte size kızlarım, onlar sizin için daha temizdirler. Gelin Allah'tan korkun, beni misafirlerime rezil rüsvay etmeyin. İçinizde hiç aklı başında bir adam yok mu?" dedi.

79- Onlar: "Sen de bilirsin ki, bizim senin kızlarınla bir ilgimiz yoktur. Sen bizim ne istediğimizi gayet iyi biliyorsun." dediler.

80- Lut dedi: "Ne olurdu size karşı bir kuvvetim olsaydı, ya da çok sarp bir yere sığınabilseydim."

81- Melekler dediler: "Ey Lut! Şundan emin ol ki, biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla zarar veremezler. Sen, gecenin bir kısmı olunca ailenle birlikte hemen buradan çık git. İçinizden hiç kimse geri kalmasın, eşin başka. Çünkü ona da onlara gelecek olan musibet gelecektir. Haberin olsun, helâk zamanları sabah vaktidir. Zaten sabah yakın değil mi?"

82- Ne zaman ki, emrimiz geldi, o ülkenin altını üstüne getirdik ve üzerlerine istif edilip pişirilmiş çamurdan taşlar yağdırdık.

83- Bu taşlar Rabbinin katında damgalanmışlardı. Bunlar zalimlerden uzak şeyler değildir.

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا اِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرٰى **Andolsun ki, gerçekten de elçilikle görevlendirilmiş olan meleklerimiz İbrahim'e müjde ile vardılar.** Burada elçi meleklerden maksat Cebrail ile diğer iki melek diye rivayet edilmiştir. Bu iki meleğin de Mikail ve İsrafil oldukları da ayrıca nakledilmiştir.

Muhammed b. Kâ'b'den gelen rivayette Cebrail ile birlikte yedi tane daha,

Dahhak'tan gelen bir rivayette dokuz, Suddi'den gelen bir rivayette, yüzleri parlak genç oğlanlar suretinde onbir, Mukatil'den gelen bir rivayette ise oniki oldukları söylenmiştir. Görülüyor ki, bu kıssanın başında ifadenin üslubu değişmiştir. Zira bu kıssaların anlatılış sebebi helâk olan kavimlerin durumunu bildirmektir. Bu kıssada anlatılan da helâk olmuş olan Lut kavmidir. Halbuki Lut aleyhisselam Hz. İbrahim'in yakın akrabasından ve onun şeriatı üzere gönderilmiş olan bir peygamberdi. Bundan dolayı olay Hz. İbrahim'i de ilgilendireceğinden önce İbrahim'in durumuyla ilgili bir kıssa ile konuya giriş yapılmıştır. Peygamberler atası olan Hz.İbrahim anlatılınca da O'nun Allah katındaki değerinin yüceliğini belirtmek için kıssa, ta yukarıdaki وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا cümlesinin benzeri olan bir cümle ile وَلَقَدْ diye başlamıştır. Nitekim Musa kıssası da böyledir. Burada söz konusu elçi melekler Lut kavmine gönderilmiş olduklarından, Hz. İbrahim'e gelişleri, dolayısıyla bir geliş demek olduğundan وَلَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰهٖيمَ بِالْبُشْرٰى buyurulmuştur ki, selamet ve evlad müjdesi için gelmişlerdi.

وَلَمَّا جَٓاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا **Ne zaman ki, elçilerimiz Lut'a geldiler,** Hz. İbrahim'in bulunduğu kasabaya dört fersah uzaklıkta olan ve Lut kavminin bulunduğu bölgenin en büyük şehri olan bu kasabanın adı "Sedum" veya "Sodom" imiş.

Melekler Hz. Lut'a gayet güzel yüzlü gençler şeklinde gelmişlerdi. Onun için âyette سٖٓيءَ بِهِمْ **Lut onların gelişinden fena halde sıkıldı,** وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا **ve eli, ayağı dolaştı, telaşa kapıldı.**

وَجَٓاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ اِلَيْهِ **Kavmi de ona harıl harıl koşup geldiler.** Rivayet olunduğuna göre, karısı o azgınlara haber göndermiş. وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِ **Ve onlar daha önceden kötülük yapıyorlardı.** Yani utanıp sıkılmıyorlardı, çirkin işler yapageliyorlardı, buna alışmışlardı. Utanma duyguları silinmişti, hayaları kalmamıştı. Onun için hiç utanmadan ve arlanmadan fenalık niyetiyle koşup Lut'a kadar gelmişlerdi.

هٰٓؤُلَٓاءِ بَنَاتٖى هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ **İşte şunlar kızlarım. Bunlar sizin için gayet temizdirler.** Yani onlardan istediğinizi nikah edip güzel güzel alırsınız, pisliğe ve günaha bulaşmazsınız. Katade, "kızlarım" tabirinden maksat Hz. Lut'un kendi öz kızları olduğunu söylemiş ise de, Mücahid ve Said b. Cübeyr'den rivayet olunduğu üzere, kavmin kızlarıdır, muhtar olan görüş de budur. Bir peygamber ümmetinin babası durumunda olduğundan sevgi ve şefkatten dolayı kızlarım, demiştir. Nitekim وَاَزْوَاجُهُٓ اُمَّهَاتُهُمْ *"Peygamberin hanımları ümmetin analarıdır."* (Ahzab 33/6) buyurulmuştur.

فَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا **Ne zaman ki, emrimiz geldi,** yani azap vakti gelip çattığında جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا **o ülkenin üstünü altına çevirdik** وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً **ve üzerlerine taş yağdırdık.** Öyle taşlar ki, مِنْ سِجّ۪يلٍ **siccildendir.** Kil taşından, yani kumla, çamurdan yapılmış dondurulmuş, cehennemde pişirilmiş ve taşlaşmış, مَنْضُودٍ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ **Rabbin katında damgalanarak istif edilmiştir.** Yani, her taşın kime ve nereye isabet edeceği ezelde takdir edilmiş, suretine nakşedilip işlenmiş idi. Ve bunu Allah'dan başka bilen yoktu. Yaratılışta böylece yapılmış, kendi özel yerlerine istif edilmiş, hazırlanmıştı. Yani bu gibi olayları tesadüfen meydana gelmiş, durup dururken kendiliğinden meydana gelmiş bir tabiat olayı gözüyle görüp geçmemek gerekir. Çünkü gerçekte tesadüf diye birşey yoktur. Âlemleri yaratan yüce kudretin tasarrufu vardır.

وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِم۪ينَ بِبَع۪يدٍ **Ve bunlar zalimlerden uzak değildir.** Yani, böyle taşlar, genellikle, zalim olan kimselerden, özellikle de sûrenin başında geçtiği üzere haktan göğüs büken ve yüz çeviren, sıkışınca "Bu bir sihir" diyen, "peki o azabı engelleyen nedir?" diyerek küstahlık eden Mekke müşrikleri içindeki zalimlerden ve kıyamete kadar gelecek olan öteki zalimlerden uzak değildir.

Beşinci misal de Medyen ahalisidir:

وَاِلٰى مَدْيَنَ

اَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا

الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ اِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ وَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُح۪يطٍ

﴿٨٤﴾ وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا

النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ

اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَف۪يظٍ

﴿٨٦﴾ قَالُوا يَا شُعَيْبُ اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَٓا

أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَؤُا إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ (٨٧)

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا

حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَى مَا أَنْهَاكُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ

إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ

تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ (٨٨) وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي

أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ

صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ (٨٩) وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ

ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ (٩٠) قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ

كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا رَهْطُكَ

لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ (٩١) قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي

أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا إِنَّ

رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ (٩٢) وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ

إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ

كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ (٩٣) وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا

شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا
الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩٤﴾ كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا
بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ ﴿٩٥﴾

Meâl-i Şerifi

84- Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'i gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Ölçeği de, teraziyi de eksik tutmayın. Ben sizi hayır (bolluk) içinde görüyorum. Bununla beraber yine de sizi kuşatacak bir günün azabından korkuyorum."

85- "Ey kavmim! Ölçerken ve tartarken adaleti yerine getirin. Halkın malına densizlik etmeyin ve yeryüzünde fesatçılık yaparak fenalık etmeyin."

86- Eğer mümin iseniz, Allah'ın helâlinden size ihsan ettiği kâr sizin için daha hayırlıdır. Bununla beraber ben sizin üzerinize gözcü değilim."

87- Dediler ki; "Ey Şu'ayb, atalarımızın taptıklarını terketmemizi veya mallarımızda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa ki sen yumuşak huylusun ve aklı başında bir adamsın."

88- Şu'ayb dedi ki: "Ey kavmim! Şayet ben Rabbimden ispat edici bir delil üzerinde bulunuyorsam ve şayet bana, O kendi katından güzel bir rızık ihsan etmişse, söyleyin bakalım ben ne yapmalıyım? Ben size karşı çıkmakla sizi menettiğim şeylere kendim düşmek istemiyorum. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmeye çalışıyorum. Muvaffakiyetim de ancak Allah'ın yardımı ile olacaktır. Ben yalnızca O'na dayandım ve ancak O'na döneceğim."

89- "Ey kavmim! Bana karşı gelmeniz sakın sizi, Nuh kavminin veya Hud kavminin veya Salih kavminin başlarına gelen musibetler gibi bir musibete uğratmasın. Lut kavmi de sizden uzak değildir.

90- Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tevbe ile yönelin.

Şüphesiz ki, benim Rabbim çok merhametlidir, çok sevendir.

91- Dediler ki: "Ey Şu'ayb! Biz senin söylediklerinin çoğundan birşey anlamıyoruz. Ayrıca seni içimizde çok zayıf biri olarak görüyoruz. Eğer akrabaların olmasaydı mutlaka seni recmederdik (taşa tutardık). Senin bize hiçbir üstünlüğün yoktur."

92- Şu'ayb dedi: "Ey kavmim! Benim akrabalarım size Allah'dan daha mı değerli ki, Allah'a sırt çevirip, onu unuttunuz? Muhakkak ki, Rabbim bütün yaptıklarınızı çepeçevre kuşatmıştır."

93- "Ey kavmim! Var gücünüzle yapacağınız ne varsa yapın! Ben de görevimi yapmaya devam edeceğim. Perişan edecek azabın kime geleceğini ve yalancının kim olduğunu ilerde anlayacaksınız. Bekleyiniz, ben de sizinle beraber bekleyeceğim."

94- Ne zaman ki, emrimiz geldi, Şu'ayb ve beraberindeki müminler, tarafımızdan bir rahmet sayesinde kurtuldular. Ve o zalimleri korkunç bir gürültü yakaladı da oldukları yerde çöküp kaldılar.

95- Sanki orada hiç güzel gün görmemişlerdi. Dikkat edin, Semud kavmi nasıl helâk olup gittiyse Medyen de öyle yok olup gitti.

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا **Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'i gönderdik.** Medyen Hz. İbrahim evladlarından Medyen'in nesli olan bir kavim olup, merkezleri Şap Denizi kıyısında onun kurduğu bir şehir imiş. Şu'ayb Aleyhisselam da bu kavmin soylularındandır. Bildirildiğine göre nesebi: Medyen oğlu Yeşcür oğlu Mekil oğlu Şu'ayb'dir. Ve kavmine karşı güzellikle yaptığı uyarılardan ve öğütlerden dolayı Peygamberlerin hatibi ünvanıyla anılır: kendisine "Hatibü'l-enbiya" adı verilmiştir. Kasas Sûresi'nde geleceği üzere Musa Aleyhisselam, Şu'ayb peygambere hizmet etmiş ve kendisine damat olmuştur. Şu'ayb Aleyhisselam'ın kıssalarına dikkat edilirse zamanımız medeniyetinin genel ahlâk anlayışına değinen önemli noktalar görülür. Şu'ayb Peygamber de diğer peygamberler gibi tevhid emriyle başlayarak:

قَالَ يَا قَوْمِ **Ey benim kavmim, dedi.** اعْبُدُوا اللّٰهَ **Allah'a ibadet edin,** مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ **O'ndan başka tanrınız yoktur.** وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ **Ölçeği ve tartıyı eksik tutmayın.** Bundan anlaşılır ki, Medyen halkının en önemli işleri ticarettir. اِنّ۪ي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ **Şüphesiz ben sizi bir hayır ile görüyorum.** Yani nimet ve bolluk

içinde görünüyorsunuz, bu da hakkınızda hayırdır. Bunun gereği haksızlık etmek değil, insanların hakkını hukukunu gözetmektir, halkın yararına hizmet etmektir ve Allah'a şükretmektir. Şu halde ölçüyü ve tartıyı noksan yapıp da hayrı berbat etmeyin. Bununla beraber وَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُح۪يطٍ **hiç şüphesiz ben hepinizi içine alacak, topunuzu birden kuşatacak bir günün azabından korkarım.** Yani böyle devam eder giderseniz, noksan ölçü ve tartı ile haksızlığı sürdürürseniz, elinizdeki hayrı yitirdikten başka, bir gün gelecek ki, onun azabı hepinizi kuşatacak, hiçbiriniz ondan kurtulamayacaksınız. Sizin böyle topyekün bir azaba uğramanızdan korktuğum size acıdığım için bu nasihatları yapıyorum. وَيَا قَوْمِ **Ve ey kavmim,** o günün azabına uğramamak için اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْم۪يزَانَ بِالْقِسْطِ **ölçüyü ve tartıyı adalet ile yapın** وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ **ve insanların malına, eşyasına haksızlık etmeyin** وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ **ve fesatçılık yaparak yeryüzünde karışıklık çıkartmayın.** Bu bölümlerde verilen öğütler, onların dahili ve harici siyasetlerini ve iş ahlâklarını dahi açıkça göstermektedir. Nitekim A'raf Sûresi'nde وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِه۪ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا *"Her yolun başını tutup da tehdit ederek, Allah'a iman edenleri Allah yolundan çevirmeyin ve o yolun eğriliğini arzu etmeyin."* (A'raf, 7/86) diye özellikle açıklık kazandırılmıştır. عَثْوٌ ، عَثَى عَثَيَانًا Dini ve dünyevî her çeşit fesatçılığı ve bozgunculuğu içine alır. Durum böyle iken bir de مُفْسِد۪ينَ "fesatçılar" diye hâl ile kayıtlanması, Hızır'ın gemiyi delmesi ve çocuğu öldürmesi gibi cidden iyilik için yapılan hareketleri, bunun dışında tutmak hedefine yöneliktir. Bunların yaptıkları bozgunculuk, iyi yapıyoruz diyerek yapılan ve kötü sonuç veren yanlışlıklar cinsinden bozgunculuk değildir. Kötü olduğunu, fenalık olduğunu bile bile yapılan bozgunculuktur.

Doğru amma, ticarette ve siyasette biz böyle hakka, hukuka riayet ederek adaletle hareket ettiğimiz takdirde, doğru dürüst iş yaptığımız takdirde fazla bir şey kazanamayız, diyecek olursanız:

بَقِيَّتُ اللّٰهِ **Allah'ın bakıyyesi,** haramını attıktan sonra Allah'ın helâlinden size ihsan edeceği o temiz ve helâl bakıyye, helâl kazançtan size kalan خَيْرٌ لَكُمْ **sizin için daha hayırlıdır.** Müfsitlikle, haksızlıkla, eksik ölçüp yanlış tartmakla toplayacağınız haram fazlalardan netice itibariyle daha kârlı, daha faydalıdır, اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ **eğer mümin iseniz** yani bunun daha hayırlı olduğuna inanıyorsanız bu böyledir. Yani hayır, iman şartına bağlıdır. İnanıyorsanız hayır görürsünüz. Yoksa وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَف۪يظٍ **ben üzerinize bekçi değilim.** Siz iman edip korunmadıktan sonra ben sizi koruyamam. Velhasıl bu öğütleri iyi dinleyin ve tutun,

yoksa karışmam ha!

Buna karşılık Medyen ahalisi ne dediler bilir misiniz?

قَالُوا يَا شُعَيْبُ **Ey Şu'ayb, dediler** اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَٓا اَوْ اَنْ نَفْعَلَ فٖٓي اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُ۬ا **atalarımızın taptığı şeyleri terketmenizi, veya mallarınızı dilediğiniz gibi kullanmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor?** اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَلٖيمُ الرَّشٖيدُ **Aslında sen hakikaten çok yumuşak huylu, çok akıllı ve dirayetli bir adamsın.** Şu'ayb Aleyhisselam çok namaz kılardı ve öyle tanınıyordu. İbadetler içinde dinin direği olan namaz ise وَاِنَّهَا لَكَبٖيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعٖينَ *"Gerçekten de namaz Allah'a saygılı olanların dışındakilere ağır gelir."* (Bakara, 2/45) âyeti gereğince huşu ehlinden olmayanlara pek ağır gelen, Allah'dan başkasını bir yana bıkarıp, Allah huzurunda divan durmanın, secdelere varmanın zevk ve ulviyyetini idrak edemeyenlere boş ve faydasız bir uğraş gibi geldiğinden, namaz kılanlarla alay edip eğlenmek küfrün gereği ve azgın kâfirlerin ötedenberi âdetleridir. Bundan dolayı Şu'ayb Aleyhisselam'ın kavmi de onun tevhid inancına, hukuk ve ahlâka ilişkin bildirilerini doğrudan doğruya red ve inkâr edemedikleri için, özellikle dolaylı yoldan değersiz göstermek üzere bütün bunları onun kıldığı namaza bağlayarak, geçersiz ve değersiz göstermeye çalışıyorlar, onun peygamberliğiyle alay etmek üzere namazıyla alay ediyorlar.

Yalnızca Allah'a ibadet edip, türlü türlü mabudlara kul olmaktan kurtulmayı ve ticaretle siyasette hukuk ve ahlâk kurallarına riayet etmeyi, hürriyete engel ya da budalalık sayıyorlardı. Hz. Şu'ayb onlara, mallarınızda istediğiniz gibi tasarruf etmeyin, demiş değildi, "İnsanların mallarına haksızlık etmeyin" demişti. Bu ise hürriyeti engellemek değildi, tam aksine hakları ve hürriyetleri tesbit ve teyid etmekti. Çünkü herkesin malları ve hakları güvence altına alınmadıkça kimse hakkından emin olamaz, mallarında dilediği gibi zaten tasarruf edemezdi. Fakat onlar insanların mallarını kendi malları imiş gibi kabul ediyor, güçlerinin yetebildiği kadar haksızlık yapmaktan geri kalmıyorlardı. Hakka, hukuka ve adalete riayet etmiyorlar, haramdan sakınmıyorlardı. Fesatçılıktan çekinmeleri gerektiği konusunda Şu'ayb Aleyhisselam'ın uyarılarını da kendi serbestliklerine engel sayıyorlar, "Malımızda dilediğimiz gibi tasarruf etmekten vazgeçmemizi bu kıldığın namaz mı emrediyor? Sofu sen ne akıllı adamsın be!" gibi demagojilerle söz dokundurmaya ve alaya yelteniyorlardı. İşte böyle bir taraftan putlara tapıyor, bir taraftan da Allah'a karşı kibir ve gurur taslayıp namazı hor görüyorlardı. Bir başka taraftan da hürriyet ve ticaret adı altında hilekârlık, haklara saygısızlık, terbiyesizlik ve küstahlık ederek vahiy ve

nübüvvete ukalâlık demek günümüz kâfirlerinde de en çok görülen cahiliyet devri hastalıklarındandır. Bu bakımdan günümüz insanları Şu'ayb kıssasını ve Medyen ahalisinin akıbetini çok dikkatle ve ibretle dinlemelidirler.

Bakınız Şu'ayb, bunlara ne kadar nazikane, ne kadar dikkatli ve ince bir cevap ile karşılık veriyor[1]:

قَالَ يَا قَوْمِ **Ey kavmim dedi** اَرَاَيْتُمْ **gördünüz mü,** yani şu halinizi görüp beğendiniz mi? Gördünüzse söyleyin bakalım اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي **ya ben Rabb'imden bir belge, bir beyyine üzerinde isem,** "sen o sensin" dediğiniz ben, Rabb'im Teâlâ'dan kesin ve açık bir bürhan, bir belge üzerinde bulunuyorsam, söylediklerimi de vahiy ve nübüvvet bilgisiyle söylüyorsam ne dersiniz? Ben Rabb'imin vahyine ve emrine karşı gelebilir miyim? وَرَزَقَن۪ي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا **Oysa Rabbim beni kendi tarafından güzel bir rızıkla rızıklandırmıştır.** Yani benim kendi çabamla değil, sırf Allah'dan bir ihsan olarak, lütuf ve kerem hazinesinden beni maddeten ve manen güzel bir şekilde rızıklandırmıştır. Hem helâlinden mal mülk vermiş, ebedi hayatı sağlayan peygamberlik ve hikmet nasip eylemiştir. وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَٓا اَنْهٰيكُمْ عَنْهُ **Ve ben sizi engellemeye çalıştığım şeylere kendim konmak maksadıyla size karşı çıkıyor değilim.** Yani, sizi şirkten, başkalarının hakkını yemekten, fesatçılıktan engelliyor; tevhide, tam ölçü ve tartı ile hak ve adaleti gözetmeye davet ediyorsam, gelenek ve alışkanlıklarınızın tersine olan bu nasihatlerden, tekliflerden asıl muradım ve maksadım, hürriyetlerinizi elinizden alıp, sizi onlardan uzaklaştırdıktan sonra o yasakları kendim işlemek değildir. Allah'a karşı siz günaha girmeyin de ben gireyim, siz aldatmayın da ben aldatayım, halkın malını siz yemeyin de ben yiyeyim, siz istediğiniz gibi, zevk u safa sürmeyin de ben süreyim diye bunu yapmıyorum. Size bir oyun yapmak, elinizdeki nimetleri kendime mal etmek maksadıyla hareket etmiyorum, اِنْ اُر۪يدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ **maksadım sadece ve sadece gücümün yettiği kadar ıslaha çalışmaktan ibarettir.** وَمَا تَوْف۪يق۪ٓي اِلَّا بِاللّٰهِ **Muvaffakiyetim de ancak Allah iledir, ancak O'nun yardımı sayesindedir.** Onun hidayeti ve inayetiyledir. عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ **Ben ancak O'na tevekkül ettim** وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ **ve ancak O'na inabe ederim,** hep O'na yönelirim, her işimde O'na sığınırım, O'na teslim olurum. وَيَا قَوْمِ **Ve ey benim kavmim,** لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاق۪ٓي اَنْ

(1) Hz. Şu'ayb'in bu konuşması dolayısıyladır ki, Peygamber Efendimiz kendisini "Hatibü'l-enbiya" yani, peygamberlerin hatibi ünvanıyla adlandırmıştır. Beyan ilmi uzmanları bu çeşit sözlere "İstidraci muhatab" adı verirler ki zarif, tatlı, faydalı ve etkili bir üsluptur. Hz. İbrahim'in babasıyla olan kıssasında, Nuh, Hud, Salih kıssalarında ve Firavun ehlinden mümin olanların kıssalarında da buna örnekler vardır.(Müellif)

يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَٓا اَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ اَوْ قَوْمَ هُودٍ اَوْ قَوْمَ صَالِحٍ **sakın bana karşı direnmeniz, menimle didişip, bana düşmanlık yapmanız, sizi Nuh kavminin veya Hud kavminin veya Salih kavminin başına gelen bir musibet ile cezalandırmasın.** وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ **Zaten Lut kavmi sizden uzak değildir,** yakın zamandadır. Veya yakın bölgededir. Veyahut yakın zaman ve mekanda olduğu gibi, küfür ve fesatçılık bakımından da siz onlara yakınsınız. Görülüyor ki Lut kıssasının sonuna eklenen وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ *"Bu zalimlere hiç de uzak değildir."* fâsılasına benzer bir fâsılayla, adeta "terci" yapılarak o olay ihtar edilmektedir.

Hasılı bunları sakın unutmayın وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ **Rabbinizden mağfiret dileyin ve O'na tevbe ile yönelin,** çünkü اِنَّ رَبّ۪ي رَح۪يمٌ وَدُودٌ **o benim Rabbim çok merhametli, çok sevgilidir,** çok şefkatlidir. Binaenaleyh günahlarınız ne kadar çok olursa olsun, vazgeçer de bağışlanma dilerseniz, tevbe ederseniz, rahmetine erer, sevgisine ve muhabbetine nail olursunuz.

İşte bu güzel öğütlere kavmi ne dedi bilir misiniz?

قَالُوا يَا شُعَيْبُ **Ey Şu'ayb, dediler** مَا نَفْقَهُ كَث۪يراً مِمَّا تَقُولُ **söylediklerinden çoğunu pek anlamıyoruz.** Anlamıyorlardı, çünkü kulak vermiyorlardı, dikkatle dinlemiyorlardı, vahiy ve nübüvvete önem vermiyorlardı. Genellikle bütün fena insanlarda olduğu gibi, herkesin arzularını kendi arzu ve istekleri gibi zannettiklerinden dolayı, bir insanın dünya çıkarlarından ve kişisel duygulardan kurtularak, sırf Allah rızası için çalışıp çabalayacağını اِنْ اُر۪يدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ *"Ben ıslahtan başka bir şey istemiyorum."* sözünde samimi olacağını kafalarına sığdıramıyorlardı. İhlas ve tevekkülün ne olduğunu anlayabilmeleri için kendilerinde de biraz ihlas ve tevekkül bulunması gerekiyordu. Kendilerinde böyle bir duygu bulamadıkları, özellikle tevhid inancını tanımadıkları için kör bir tabiatçı kafayla düşündüklerinden, beşerin işlediği günahlarla birtakım semavi afetler arasında bir ilişki bulunabileceğine ihtimal vermiyorlardı. Allah'ı bırakıp, şuna buna tapmakla, ölçüyü, teraziyi, eksik yapmakla, fitne fesat çıkarmakla dünyadaki düzenin bozulacağını, tufanlar ve zelzeleler olacağını anlamıyorlardı. Velhasıl sarih ve apaçık olan bu sözlere inanmak istemiyorlar, bu gibi sözlerin arkasında gizli niyetler, art düşünceler ve başka maksatlar aramaya çalışıyorlar, bu sözlerden gocunuyorlar da "biz senin söylediklerinin çoğundan bir şey anlamıyoruz", "sen ne demek istiyorsun?" "Ben neye güvenip de bizi böyle tehdit ediyorsun?" وَاِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ينَا ضَع۪يفاً **Kesinlikle biz seni kendi içimizde zayıf biri olarak görüyoruz,** وَلَوْ لَا رَهْطُكَ **eğer rahtın** (yani hısım akrabandan, saygı duyduğumuz yakınlarından beş on kişi) **olmasaydı** لَرَجَمْنَاكَ **muhakkak ki seni rec-**

nıederdik, taşa tutar, öldürürdük. وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْنَا بِعَز۪يزٍ **Sen bize karşı güçlü biri değilsin, aziz değilsin.** Yani bizim gözümüzde şahsen senin bir değerin, bir önemin yoktur, bize göre sen hatırı sayılan, kıymet verilen biri değilsin. Yani sana saygımızdan dolayı değil, senin yakınlarından olup da bizimle beraber olan, sana uymayıp bizim dinimizde bulunan bir kaç hısım akraban var ki, işte biz onların hatırı için şimdiye kadar sana dokunmadık.

Hz. Şu'ayb, bunlara şöyle cevap verdi:

قَالَ يَا قَوْمِ **Ey Kavmim, dedi** اَرَهْط۪ٓي اَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ **benim hısım akrabam, size Allah'dan daha mı değerli?** Yani, ben size ancak Allah'a dayandığımı, O'na güvendiğimi ve muvaffakiyetimi yalnızca O'ndan beklediğimi söylemiş ve binaenaleyh değer ve kuvvetimin başkasıyla değil, yalnız Allah ile olduğunu anlatmış iken size göre benim birkaç yakınım mı Allah'dan daha değerli oluyor da "eğer rahtın olmasa" diyorsunuz. Oysa وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَٓاءَكُمْ ظِهْرِيًّا **siz Allah'ı unutup arkanıza attınız.** Arkaya atılmış, unutulmuş, kıymetsiz, geçersiz bir şey gibi hiçe saydınız, hesaba katmadınız, O'na ve emirlerine hiç değer vermediniz. Çünkü ancak O'na dayanan ve ancak O'nun emriyle hareket eden bana da önem vermediniz ve O'nun beyyinesiyle, O'nun vahyi ile bildirdiğim açık öğütlerime kulak vermediniz. Allah'ı düşünmediğiniz için söylediklerimi de anlamak istemediniz, "birşey anlamıyoruz" deyip çıktınız. Üstelik yakınların olmasaydı seni recmederdik diyerek tehdide kalkıştınız. اِنَّ رَبّ۪ي بِمَا تَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ **Şunu iyi bilin ki, Rabb'im yaptığınız ve yapacağınız her şeyi kuşatınıştır.** O'ndan hiçbir şey gizli kalmaz, hiçbir şey O'nun kudretinin dışında kalmaz ve hiçbir kuvvet O'nun izzet ve şanına, değer ve önemine gölge düşüremez. Şu halde her ne yaparsanız mutlaka cezanızı verir. وَيَا قَوْمِ **Ve ey kavnıiın,** اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ **haydi bütün gücünüzle bildiğinizi yapınız.** اِنّ۪ي عَامِلٌ **Muhakkak ki, ben de bildiğimi yapmaya devam edeceğini.** Allah'a güvenerek, O'na sığınarak, gücümün yettiğince ıslaha çalışacağım ve irşada devam edeceğim. سَوْفَ تَعْلَمُونَ **Yakında bilip anlayacaksınız ki,** مَنْ يَأْت۪يهِ عَذَابٌ يُخْز۪يهِ **o rezil ve rüsvay eden, o perişan edecek olan azap kime gelecek.** وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ **Ve yalancı kimdir?** فَارْتَقِبُٓوا اِنّ۪ي مَعَكُمْ رَق۪يبٌ **Şu halde gözleyiniz, hiç şüphesiz ben de sizinle beraber gözleyeceğinı.**

وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا **Ne zaman ki, enırimiz geldi.** نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا **Şu'ayb'i ve beraberindeki iman ehlini, tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık,** وَاَخَذَتِ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ **o zulüm edenleri de çığlık yakaladı.** A'râf ve Ankebût sûrelerinde ise فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ *"Onları zelzele yakaladı."* (7/91 ve 29/37) buyurulmuştur ki, "racfe" zelzele, deprem demektir. Demek ki, müthiş bir çığlık

ile zelzeleye yakalandılar. Veya zelzeleye yakalandıkları için çığlıklar kopardılar. فَاَصْبَحُوا فِى دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ **Diyarlarında, oldukları yerde bir çöküntü gibi yığılıp kaldılar.** كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا **Sanki o diyarda hiç yaşamamış gibi oldular.** اَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ **Evet, defolup gitti o Medyen** كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ **Semud'un defolup gittiği gibi,** zira Semud kavmi de böyle bir çığlık ve zelzele ile helâk edilmişti. Ancak deniliyor ki, Semud'un çığlığı üstlerinden, Medyen'in çığlığı altlarından gelmişti.

Burada بَعِدَتْ fiilinin sarahaten gelmesi ile yukarıdan beri devam ede gelen بُعْدًا masdarının da mânâsı açıklık kazanmıştır. Zira بُعْد masdarı "kurb"ün (yakın) zıt anlamlısı olarak uzak olmak anlamına geldiği gibi, bir de yok olmak, helâk olmak anlamına gelir. Çünkü helâk olan dünyadan ve bulunduğu yerden uzak olmuş olur. Ve aralarındaki farkı belirtmek için öncekinin fiili "ayn"ın zammiyle beşinci baptan kullanıldığı halde, helâk mânâsına olanın mazi sigasında "ayn"ın kesri ve muzaride fethi ile dördüncü baptan kullanılır.

Binaenaleyh burada كَمَا بَعِدَتْ buyurulmakla kıssaların sonunda tekrar olunagelen بُعْدًا masdarlarının dua maksadıyla ve helâk anlamında söylenmiş olduğu da açıklık kazanmıştır ki, aslında bu tasrih de o bedduayı bir tekid gibidir.

Bu misallerden altıncısı da Musa ile Firavun örneğidir:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٩٦﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ فَاتَّبَعُوا اَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ ﴿٩٧﴾ يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾ وَاُتْبِعُوا فِى هٰذِهٖ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

Meâl-i Şerifi

96- Andolsun Musa'yı da âyetlerimizle ve apaçık bir belge ile gönderdik.

97- Firavun'a ve cemaatine. Bunlar Firavun'un emrine uydular. Halbuki Firavun'un emri hak değildir.

98- Kıyamet günü, kavminin önüne düşer. Artık o bunları ateşe götürmüştür. O varılan yer, ne kötü bir yerdir.

99- Hem burada, hem de kıyamet gününde lanetle izlendiler. Onlara verilen bu karşı destek ne fena bir destektir!

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهٖ **Ve andolsun ki, Musa'yı da âyetlerimizle ve bir açık belge ile Firavun'a ve adamlarına gönderdik.** Görülüyor ki, burada da atfın üslubu değiştirilmiş لَقَدْ اَرْسَلْنَا "biz gönderdik" diyerek kasem ve fiil tekrarlanmış, ayrıca tasrih olunarak konu vurgulanmıştır. Böylece Hz. Musa'nın da Hz. Nuh ve Hz. İbrahim gibi bir tarih başlangıcı, bir dönüm noktası olduğuna dikkat çekilmiş ve işaret edilmiştir. Özellikle doğrudan doğruya Nuh kıssasına bağlanmasıyla da onun bir benzeri olduğuna dolaylı bir telmih yapılmıştır. Çünkü bu olayda da bir tufan ve suda boğulma meydana gelmiştir.

Burada Hz. Musa'nın Firavun'a gönderilmesi meselesi söz konusu olduğundan, buradaki "âyetlerimizle" ifadesinden murad Tevrat değil, A'raf Sûresi'nde geçen dokuz mucizedir ki, bunlar asâ, beyaz el, tufan, çekirge, böcek, kurbağa, kan, kıtlık ve ölet olaylarıdır.

Sultan: Aslında üstün gelmek, galip olmak ve istila edip saltanat kurmak anlamına mastardır. Belge, burhan ve hüccet anlamına da gelir. Vali veya hükümdara da sultan dendiği bilinmektedir. Fakat bu mânâya geldiği zaman kelime müennes olur. Kur'ân'da genellikle burhan, delil ve belge anlamında kullanılmıştır. Burada da kuvvetli burhan, kesin belge diye tefsir edilmiştir. Bununla da Hz. Musa'nın en açık mucizesi olan asaya da özellikle işaret edildiği söylenmiş ise de asanın âyetlere dahil olması gerektiğinden وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا *"Ve ikinize öyle bir yetki vereceğiz."* (Kasas, 28/35) âyetinde olduğu gibi, galebe, üstünlük ve hakimiyet mânâsı olması ve Hz. Musa'nın Firavun'a karşı ortaya çıkan üstünlüğünü ifade etmesi daha uygun görülüyor. Bununla beraber asa ve beyaz el mucizesi bu anlamı ifade ettiğinden önceki tefsir de sıhhatli sayılır.

Mübin: Bilindiği gibi ibaneden ism-i faildir. "İbane" ise hem lazım, hem de müteaddi olur. Lazım olunca mübin açık demektir. Müteaddi olunca mübeyyin anlamına gelir, açıklayıcı, aydınlatıcı veya furkan anlamına ayırıcı demek olur.

فَاتَّبَعُوا اَمْرَ فِرْعَوْنَ **Firavun'un emrine tabi oldular, onun emrine uydular** وَمَٓا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ **Halbuki Firavun'un emri reşid değildir.** Firavun'un kumandası veya işi ve hükumet işlerini yürütüş şekli, sonu hayra çıkan isabetli bir emir ve karar değildir. Burası aslında zamir mevkii iken وَمَٓا اَمْرُهُ *"Onun emri değildir."* denilmeyip de doğrudan doğruya Firavun'un isminin sarahatle ifade edilmesi çok anlamlıdır. Zira öncekinde Firavun'un şahsı, bu ikincide vasfı kastolunmuştur. Çünkü Firavun ismi fesada, bozgunculuğa, zorbalık ve zulme, sapmaya ve saptırmaya delalet etmesiyle meşhurdur. Bundan dolayı önceki özellikle Firavun'un emri demek olduğu halde, ikincisi genellikle Firavun emri, yani Firavun kısmının emri demek olur.

Ebu Hayyan, tefsirinde der ki: Firavun Yaratan'ı ve ahireti inkâr eden bir dehri idi. Diyordu ki, âlemin ilâhı yoktur. Her belde ahalisinin görevi kendi sultanına itaatla meşgul olmaktan ibarettir.(1) Bundan dolayı Firavun'un emri olgunluktan tamamıyla uzaktı. Naziat Suresi'nde de geleceği üzere Firavun اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى *"Ben sizin en yüce Rabbinizim."* (Naziat, 79/24) diyor ve kendinden üstün bir Rabb'in varlığını kabul etmiyordu. Onun için verdiğim emir, doğru mudur, gerçekten de Allah'ın emrine uygun mudur, değil midir? diye düşünmüyordu. Hak Teâlâ'nın emirlerine ve hükümlerine uymakla kendini bağımlı görmüyordu. Yalnızca kendi açısına, kendi eğilimlerine, kendi arzu ve isteklerine göre emir veriyor, ne emrederse hakikatın öyle oluvereceğini sanıyordu. Kendisini asaleten ve mutlak hakim sayıyor, kendi emrinde melei, yani danışma meclisi ve onların arkasında da kavmi bulunuyordu, hepsi birden Firavun'a uyuyorlardı. İşte böyle hakkın hakimiyetini hesaba katmayarak asalet ve mutlakıyet iddiasıyla verilmiş emirlere "Firavun emri" adı verilir. Böyle emirlerin ise reşid olmayacağı açıktır. Zira insanlığın kaderi de dahil olmak üzere bütün kâinatı idare eden hakkın kanunlarının bir şahsın veya belli bir cemaatın emir ve iradesiyle değişmeyeceği bellidir. Böyle iken Firavun kısmı kendisinin Hakk'a boyun eğmek zorunda olduğunu düşünmez. Hakk'ın bir memuru gibi hareket etmek istemez de kendi emriyle hak ve hukuk ortaya koymaya kalkar, Hakk'ın kanunlarını değiştirip bozmaya hayra şer, şerre hayır iyiye kötü, kötüye iyi demeye kalkar. Allah'ın "ateştir" dediğine kendisi "su" deyip saldırmak ister ve nihayet

---

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., 258-259.

hem kendisini, hem de kendisine uyan yandaşlarını yakar. Nitekim bunu açıklamak üzere buyuruluyor ki:

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيمَةِ **Kıyamet günü kavminin önüne düşer,** فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَ **bir de bakarlar ki, su diye kendilerini ateşe götürmüştür.** وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ **Ve ne fena virddir o mevrud. Tuh, ne kötü sudur o varılan ateş!...** Çünkü suya hararet söndürmek, ciğer soğutmak için gidilir, ateş ise bunun zıddıdır[1]. İşte Firavun emrinin akıbeti böyle ciğer yakan bir sonuçtur. Ve Firavun'a uyanlar böyle bedbaht kimselerdir. Musa'ya bakmadılar da sonucu böylesine fena olan bir emre, Firavun'un emrine uydular, onun arkasına düşüp gittiler. وَاُتْبِعُوا فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيمَةِ **Ve böylece hem bu dünyada, hem de kıyamet gününde bir lanete metbu kılındılar.** Yani lanetle izlendiler ve lanetlilerin başında gelenlerden oldular. بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ **Ne fena rifttir bu merfud. Ne kötü ianedir bu yapılan iane,** yani şu lanetle anılma işi, lanetle anılma bahşişi. Veya ne kötü bir ücret, ne kötü bir ödüldür şu lânetle anılma ödülü.

Rifd: Aslında dayansın diye bir başkasına sağlanan destektir. Mesela eğerin veya semerin altına vurulan keçe, birine yapılan yardım, verilen atıyye ve ihsan rifdtir. Burada cehennem ateşine vird, lanete de rifd denilmesi tehekküm yani ciddi görünür gibi yapılan alay ve istihzadır, gayet veciz ve belagatli bir istiaredir.

(1) Vird su hissesi, vürud suya gitmek, irad suya götürmek, mevrud da varılan sudur. (Müellif)

İçindekiler

بسم الله الرحمن الرحيم